

Univerzita Karlova

Filozofická fakulta

Katedra pomocných věd historických a archivního studia

Historické vědy (P7105) / Pomocné vědy historické (7105V043)

Disertační práce

PhDr. Pavel Holub

Oberhollabrunnský systém spisové služby v 1. polovině 20. století.

**The Oberhollabrunn System of Records Services in the First Half
of the 20th Century**

Vedoucí práce: doc. PhDr. Jiří Šouša, CSc.

2021

Prohlašuji, že jsem disertační práci napsal samostatně s využitím pouze uvedených a řádně citovaných pramenů a literatury a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Humpolci dne 29. června 2021

PhDr. Pavel Holub, v. r.

Abstrakt

Cílem práce je analyzovat kancelářskou reformu, která byla realizována v prvních dvou desetiletích 20. století v prostředí rakousko-uherské monarchie. Protože její počátky jsou spjaty s Okresním hejtmanstvím v Oberhollabrunnu (dnes v Hollabrunnu) ležícího v Dolních Rakousích, je běžně označována jako tzv. oberhollabrunnský systém, případně jako dolnorakouský systém, nebo také jako tzv. Kielmanseggova reforma. V roce 1905 se její užívání rozšířilo na všechna okresní hejtmanství v Dolních Rakousích a také byla zavedena u jednoho z hejtmanství v Haliči, v Přímoří a na Moravě. Na základě prakticky vyzkoušené normy byla hledána cesta, jak zlepšit úřadování také u zemských úřadů (místodržitelství). Proto např. pražský úřad druhé instance státní správy přistoupil na vlastní formu řešení. Podle svého autora nese tato varianta (odvozená od původní oberhollabrunnské normy) označení Rapprichův systém.

Úvodní část předložené práce je věnována rozboru literatury týkající se novověké diplomatiky v kontextu kancelářských reform. Zvláštní kapitolu tvoří pojednání o metodách novověké diplomatiky a jejich využití k výzkumu kancelářské reformy jako takové.

Třetí kapitola zachycuje proměnu správy na úrovni okresních hejtmanství v Čechách a v Dolních Rakousích od roku 1868 do roku 1918. Cílem bylo upozornit na možné příčiny, proč byl dolnorakouský systém úřadování reflektován v Čechách jen u některých úřadů. Ve čtvrté kapitole jsou představeny příčiny krize úřadování na počátku 20. století a analyzována forma řešení vycházející od vídeňského ministerstva vnitra. První exkurz má připomenout na základě studia archiválií Okresního hejtmanství v Oberhollabrunnu proměnu písemností, které měly být využité při zjednodušení úřadování. V páté kapitole se pozornost přesouvá do Prahy, resp. do Čech, kde bylo sledováno naplňování úkolů vyžádaných ze strany vídeňského ministerstva vnitra a kde byl také hledán vlastní způsob řešení krize.

Šestá kapitola je zaměřena na analýzu oberhollabrunnského systému z pohledu novověké diplomatiky. Z analýzy normy byl vypracován přehled nejzásadnějších termínů, které byly posléze porovnány s normou vytvořenou Franzem Rapprichem v Praze a reformní komisí ve Vídni. Zjednodušení úřední činnosti měly napomoci některé prostředky, jakými byly psací stroje či zavedené zkratky umožňující rychlejší záznam informací. V souvislosti s usnadněním činnosti byly hledány cesty v odstranění některých typů úředních pomůcek, jakými byly např. úřední knihy. Právě z šetření z počátku 20. století vychází rozbor typů úředních knih užívaných u okresních hejtmanství ve sledovaném období.

Druhý exkurz přibližuje proměnu vybraných okruhů úřední činnosti u humpoleckého okresního hejtmanství v letech 1910 až 1918. Právě písemnosti nově ustanoveného hejtmanství v Humpolci byly využity k vypracování případové studie sledující personální obsazení úřadu, ale i také spory řešené na hejtmanství. Stranou pozornosti nezůstaly ani „stopy“ po užívané dolnorakouské normě v písemné produkci analyzované správní instituce.

Klíčová slova: Rakousko-Uhersko, spisová služba, kancelářská reforma, oberhollabrunnský systém, dolnorakouský systém, Kielmanseggova reforma, okresní hejtmanství, Okresní hejtmanství v Oberhollabrunnu, Okresní hejtmanství v Humpolci, Erich Kielmansegg, Vojtěch Vaniš

Abstract

The aim of the thesis is to analyse office reform which was implemented in the first two decades of the 20th century in the environment of Austro-Hungarian Monarchy. As its beginnings are bound up with District Office in Oberhollabrunn (nowadays Hollabrunn) situated in Lower Austria it is commonly referred to as so-called Oberhollabrunn system, eventually as Low-Austria system or also Kielmansegg reform. In 1905 its utilisation was spread to all district offices in Lower Austria and it was implemented in one of the offices in Halič, in Přímoří and in Moravia as well. On the basis of an in practice tried and tested norm it was searched for a way of how to improve officework also at provincial offices (governorships). Therefore for example Prague's office of the second instance of state administration acceded to their own form of solution. According to its author this variant bears the denomination Rapprich's system.

The introductory part of the presented thesis is dedicated to the analysis of the literature concerning modern diplomatics in the context of the office reforms. A particular chapter is an elaboration on the methods of modern diplomatics and their applications in the research of the office reform as itself.

The third chapter represents the transformation of the administration on the level of district offices in Bohemia and Lower Austria from the year 1868 until 1918. The aim was to draw attention to possible causes of why the Low-Austria model had been reflected in Bohemia only at certain offices. In the fourth chapter there are introduced the causes of the administration crisis at the beginning of the 20th century and there is analysed the form of solution originating from Vienna home office. The first excursus is to remind on the basis of studies of archival documents of District Office in Oberhollabrunn the transformation of documentations which were to be used in administration simplifying. In the fifth chapter the attention is focused on Prague or more precisely Bohemia where there was followed the fulfillment of directives required on the part of Vienna home office and where was also searched for the way of crisis solution itself.

The sixth chapter is focused on the analysis of Oberhollabrunn system from the point of view of modern diplomatics. The structure of the 1905 norm is being compared with the official instruction of the year 1855. From the analysis of the norm there had been elaborated the summary of the most fundamental terms which were afterwards compared with the norm created by Franz Rapprich in Prague and the reform commission in Vienna. The simplification of administration procedures was to be helped by certain means such

as typewriters or introducing of abbreviations allowing faster information records. Within the context of facilitation of procedures the ways were searched through removal of certain types of official tools such as for instance official books. Exactly from the search of the early 20th century the analysis of official books used at district offices in this period results from.

The second excursus draws near the transformation of chosen spheres of action at Humpolec District Office in the years 1910 until 1918. Exactly the documentations of newly constituted District Office in Humpolec have been used to elaborate the case study following personal filling vacancies but disputes resolved at the district office, as well. The 'traces' after used Lower-Austria norm in written production of the analysed administrative institution were not disregarded either.

Key words: Austro-Hungarian Monarchy, office service, office reform, District Office in Oberhollabrunn, Oberhollabrunn system, Low-Austria system, Kielmansegg reform, District Office, District Office in Oberhollabrunn, District Office in Humpolec, Erich Kielmansegg, Vojtěch Vaniš

Obsah

1. Úvod.....	10
1.1. Vymezení tématu	10
1.2. Cíle práce a její struktura	14
1.3. Literatura.....	20
1.4. Prameny	37
2. Metody novověké diplomatiky – jejich využití k výzkumu kancelářské reformy (oberholabrunnského systému)	42
3. Vývoj okresních hejtmanství v Čechách a Dolních Rakousích od roku 1868 do roku 1918.....	57
3.1. České království v Předlitavsku.....	57
3.2. Vznik okresních hejtmanství a nástin jejich podoby v 50. a 60. letech 19. století v Čechách....	61
3.3. Vývoj proměny správních institucí první instance politické správy v Čechách	63
3.3.1. Úřední řízení a lobby provázející zřízení nových hejtmanství	68
3.3.2. Změny českých hejtmanství v letech 1884 až 1914	72
3.4. Vznik nových okresních hejtmanství v letech 1905 až 1914 v Čechách	80
3.4.1. Období místodržitele Karla Coudenhoveho	80
3.4.2. Období místodržitele Františka Thun Hohensteina	91
3.5. Vývoj správního členění institucí první instance politické správy v Dolních Rakousích.....	104
3.6. Závěr shrnující vznik hejtmanství v Čechách a v Dolních Rakousích	109
4. Krize úřadování – dolnorakouská cesta ve formě oberhollabrunnského systému?.....	111
4.1. Hledání příčin krize úřadování	111
4.2. Cesta k nové normě na centrální úrovni	113
4.3. Období 1905–1909 – Dolní Rakousy vzorem pro ostatní?.....	125
4.4. Období 1909–1914	138
4.5. Exkurz 1: Hledání cesty – vybrané aspekty vývoje nové úřední normy se zaměřením na specifické písemnosti.....	143
4.5.1. Členění úřadu - kancelářská oddělení.....	143
4.5.2. Registraturní pomůcky – podací knihy (Eingangsbuch)	149
4.5.3. Registraturní pomůcky – spisové přehledy (Aktenübersicht)	154
4.5.4. Registraturní pomůcky – nahlížečké knihy.....	157
5. Čechy místem aplikace oberhollabrunnského systému?	161
5.1. Pokusy o zjednodušení úřadování.....	161
5.2. První reflexe dolnorakouského systému v Čechách	163
5.3. Vývoj v Čechách do uskutečnění dotazníkového šetření	165

5.4. Dotazníkové šetření z Vídně a následný vývoj.....	167
5.5. Okresní hejtmanství v Čechách úřadující podle dolnorakouské normy	180
5.6. Exkurz 2 – Okresní hejtmanství v Humpolci v letech 1910–1918 v kontextu oberhollabrunnského systému úřadování.....	188
5.6.1. Cesta k novému hejtmanství.....	188
5.6.2. Personální stav hejtmanství	208
5.6.2.1. Období od ustanovení úřadu po první úřední inspekci	208
5.6.2.2. Období od první úřední inspekce do první světové války.....	215
5.6.2.3. Konec rakouskougurského úřednictva v Humpolci	224
5.6.3. Rozdělení kanceláře okresního hejtmanství v Humpolci a typické písemnosti vedené podle dolnorakouského naučení	228
5.6.3.1. Kancelářská oddělení	228
5.6.3.2. Podací knihy.....	236
5.6.3.3. Spisové přehledy.....	237
5.6.3.4. Nahlížecké knihy	240
5.6.3.5. Prezidiální spisy	241
5.6.4. Kancelářský řád jako prostředek sporů na hejtmanství	244
5.6.5. Sonda do úřední činnosti zvláštního charakteru – opravy zřícenin hradu Orlíka.....	249
6. Vybrané problémy oberhollabrunnského systému.....	256
6.1. Úřední knihy u okresních hejtmanstvích na počátku 20. století	256
6.1.1. Vývoj soupisu knih na přelomu 19. a 20. století	256
6.1.2. Dobová terminologie úředních knih.....	258
6.1.3. Sonda do dotazníkových šetření – typologie knih dle obsahu.....	260
6.1.3.1. Knihy sloužící vnitřnímu chodu instituce	261
6.1.3.2. Dohled nad obcemi	263
6.1.3.3. Matriční a náboženské záležitosti	264
6.1.3.4. Agenda zdravotní	265
6.1.3.5. Policejní dohled.....	268
6.1.3.6. Lesní a vodní záležitosti.....	270
6.1.3.7. Trestní záležitosti	273
6.1.3.8. Kulturně-spolkové záležitosti.....	276
6.1.3.9. Tiskové záležitosti.....	277
6.1.3.10. Zbrojní záležitosti, skladování střelného prachu.....	278
6.1.3.11. Živnostenské záležitosti	279
6.1.3.12. Vojenská agenda	282
6.1.3.13. Specifické agendy u analyzovaných okresních úřadů.....	284
6.1.3.14. Účetní agenda.....	285

6.1.4. Sonda k vedení dvou sérií úředních knih na příkladu Okresních hejtmanství v Pelhřimově, Kamenici nad Lipou a Humpolci	287
6.1.4.1. Spolkový katastr – evidence spolků	288
6.1.4.2. Vodní knihy – knihy usilující o statut veřejné knihy	294
6.2. Vybrané pojmy analyzovaných tří norem – příspěvek k terminologii.....	300
6.3. Zkratky.....	371
6.4. Psací stroje	387
7. Závěr	392
8. Seznam použité literatury a dalších zdrojů	407
8.1. Seznam pramenů.....	407
8.2. Seznam literatury	410
9. Seznam vyobrazení	424
10. Seznam tabulek	432
11. Seznam grafů.....	434
12. Přílohy.....	435
Příloha č. 1 – Systematika instrukce z roku 1855.....	436
Příloha č. 2 – Systematika dolnorakouského úředního naučení (1905).....	438
Příloha č. 3 – Systematika pražského úředního naučení (1910).....	444
Příloha č. 4 – Hlavní skupiny jednacího plánu dle dolnorakouského naučení (1905).....	453
Příloha č. 5 – Detailní členění jednacího plánu na oddíly podle dolnorakouského naučení.....	454
Příloha č. 6 – Schéma zachycující proměnu okresních hejtmanství v Dolních Rakousích	460

1. Úvod

1.1. Vymezení tématu

Ginis, Vera a řada dalších produktů, jsou počítačové programy, s nimiž se setkává v současné době každý úředník státní správy. Jejich podoba odpovídá, či alespoň by měla odpovídat, právním normám upravující výkon spisové služby. Málokdo z jejich uživatelů si ovšem uvědomí, že základ programů vychází z několik desítek let, resp. staletí užívaných postupů evidence dokumentů, které tak umožňují současnému badateli nahlédnout do podoby úředního jednání v předchozích desetiletích či staletích. Podobně si i málokdo uvědomí, že otázkám, které řeší dnešní aplikace v prostředí počítačů, byly vystaveny již generace našich předchůdců. Ti ovšem disponovali pracovními pomůckami, které odpovídaly poznatkům a finančním možnostem institucí své doby. Záviselo pak často na kombinaci znalostí praxe a požadavků právních předpisů, aby úředníci dokázali najít nejvhodnější formu zúřadování, která by přirozeně stála co nejméně finančních nákladů (ale i úsilí jednotlivců) a přitom přinášela co nejlepší prospěch a výsledky.

Snahy o zlepšení (zefektivnění) úřadování lze pozorovat u státních úřadů první instance již od dob jejich ustanovení v polovině 19. století napříč monarchií. Můžeme tak najít zprávy o snahách po zlepšení úředních postupů (po zjednodušení úředního procesu) jak v Čechách, tak i kupříkladu v Dolních Rakousích či jinde. Proměny práva, proměny společnosti posouvají funkce úřadů v průběhu času do roviny, kterou dříve nezastávaly, nebo vykonávaly pouze pro omezený okruh osob. V průběhu času se tak i u státní správy ukazovalo, že šířeji pojaté změny v úředním procesu jsou nevyhnutelné. Navíc inspirace v prostředí justice na konci 19. století vyvolávala v mnohých zájem o změnu i v prostředí politické správy. Změny ovšem vyžadovaly finanční prostředky, přičemž se vždy našel opodstatněný důvod, kde byly finance přednější. S proměnou politických stran a nálad ve společnosti, se proměňoval i postoj k chápání státní správy, jejích zájmů a zájmů obyvatel státu.

Na přelomu 19. a 20. století vyřizovaly prvoinstanční politické úřady státní správy několikrát více záležitostí, než před půl stoletím. Přitom právní předpis upravující podobu úřadování i některých dokumentů s tím spjatých byl vydán pro úřednictvo již před padesáti lety. Bylo tak třeba hledat koncepční řešení. V některých korunních zemích se objevily návrhy, ty ale řešily dílčí problémy. Možnosti a zájmy v jednotlivých zemích se značně lišily. Čechy patřily k nejrozsáhlejším a nejlidnatějším oblastem Předlitavska. Energií života nejen

zde ovšem vysávaly národnostní třenice, v Čechách především mezi Čechy a Němci, které prostupovaly do mnoha rovin každodenního života, kde koncepční řešení oběhu dokumentů nepatřilo k prioritám státní správy.

Jednou z menších korunních zemí Předlitavska byly Dolní Rakousy. Ne že by zde nepanovaly společenské problémy, ale jejich správa byla poněkud klidnější. Rozdíl mezi správou více jak devadesáti okresních hejtmanství v Čechách a třiatváceti v Dolních Rakousích musel být patrný všem zainteresovaným. Navíc personální obsazení nejvyšších míst dolnorakouského místodržitelství umožnilo, aby se tato oblast stala místem experimentu v rámci nového způsobu úřadování. Právě porozumění a pochopení k realizaci nového postupu, náklonost k možnosti experimentovat při hledání řešení vyžadovalo nejen vůli ze strany nadřízených, ale především zájem jednotlivců. Úřednictvo navyklé na zaběhnutý stav věci ne vždy s potěšením přijalo novinky, které na jedné straně mohly přinést zlepšení, ale na straně druhé vyžadovaly změnu dosud zaběhlých postupů. Usnadnění v přijetí nové myšlenky tak mohl napomoci zhoršující se stav dosavadního způsobu úřadování.

Exempla trahunt (příklady táhnou) a stejně tak i nový systém (čili celkové koncepční řešení) začal přitahovat zájemce z řad okolních správních území sousedících s dolnorakouským prostředím. Zatímco jedni systém oceňovali, jiní zatracovali, jedni jej přijímali s očekáváním lepších postupů, jiní v něm viděli „narušitele“, který je donutí vyjet ze zaběhnutých postupů každodenní rutiny. Bylo tak otázkou mnoha faktorů, zda se nový způsob úřadování stane v dlouhodobějším ohledu nosný a zda se rozšíří. Zřejmě i fakt, že dolnorakouské místodržitelství sídlilo v centru monarchie, ve Vídni na Herrengasse 11, kde bylo možné mnohem intenzivněji proklamovat myšlenky, působit oficiálně i pomocí neoficiálních postupů, zapůsobilo na nejvyšších místech státní správy, aby dala povolení k aplikaci nového způsobu úředního postupu, který v českém prostředí později získal označení Oberhollabrunnský (nebo také Dolnorakouský) systém.

S rozšiřováním původní myšlenky se začaly rozšiřovat i řady těch, kteří chtěli aplikovat svá specifika. Je přirozené, že ne všechny oblasti v tak rozlehlém území, jakým bylo Předlitavsko, vyžadovaly stejné postupy, a tak docházelo k vytváření „mutací“, ale i odvozenějších „derivátů“ od hlavního proudu. Na jedné straně se ukázaly „vhodné úpravy“, ale na straně druhé přemíra těchto úprav se mohla stát cestou k zániku celého systému. Vše ovšem bylo limitováno financemi, a tak fakt, zda se nové myšlenky rozšíří, nakonec částečně rozhodly právě peníze. Navíc zájmy o úpravu úředního postupu se začaly pomalu přesouvat z území Dolních Rakous, či spíše z jednotlivých korunních zemí. Během několika měsíců se

staly součástí přípravných prací Komise pro reformu veřejné správy, která zasedala ve Vídni. Zde způsob úřadování nepředstavoval zcela primární otázku, jaké se mu dostávalo dříve pod protektorátem dolnorakouského místodržitele Ericha Kielmansegga, jehož sídlem byl místodržitelství palác v centru Vídně. Následné vypuknutí Velké války neznamenovalo úplný konec myšlenky a snah toužících po změnách. Nástupnické státy po rozpadu monarchie kromě jiného zdědily do budoucna i problémy spjaté s úřadováním státních institucí.

Úředníci nově vzniklého pražského ministerstva vnitra již na jaře 1919 rozeslali dotazník, aby získali informace o možném dalším směřování změn v úřadování. Ne vždy se jim dostalo odpovědi, která by odrážela touhu po výrazných změnách. A tímto okamžikem, reflexí vybraných odpovědí dotazníkového šetření z roku 1919, předložená disertační práce nazvaná Oberhollabrunnský systém končí. Proč ovšem v Čechách nebyl systém již v té době natolik rozšířen jako v Dolních Rakousích? Jaké souvislosti je třeba hledat mezi místy, kde realizován byl a kde nikoli? Jaký vliv měl na způsob úředního postupu, resp. na podobu písemností? Tyto a další otázky se snaží nastínit obsah jednotlivých kapitol předložené disertační práce.

Práce je shrnutím dosavadních poznatků, které přinesl nový způsob úřadování na počátku 20. století. Neklade si za cíl být souhrnným pojednáním o diplomacie okresních hejtmanství. Naopak zaměřuje se na počátek 20. století a v něm hledá vazby na souvislosti vývoje předchozího a budoucího. Hlavní směr práce je věnován systému ve smyslu koncepčního řešení několika „palčivých“ otázek a to v rovině diplomatiky s nedílným přihlédnutím ke správním dějinám. Míra dosavadního zpracování vybraných okruhů v obecné rovině se posléze promítá i do jednotlivých kapitol této práce. Ne vždy lze opřít poznatky o obecnější závěry, proto mohou některé části působit více jako návrhy k otevření diskuze do budoucnosti než jako uzavřená tvrzení.

Obecně přijímaný fakt, že s postupem času od raného novověku k současnosti vzrůstá i množství pramenů a dochovaných písemností je neoddiskutovatelný i v případě tzv. oberhollabrunnského systému. Dochovány nejsou pouze písemnosti o něm samotném, ale i písemnosti jím ovlivněné. Tím se heuristika pro předloženou práci velmi rozšířila. Proto lze kvitovat delší časovou dotaci na zpracování předložené práce, které se autorovi práce dostalo. Stejně tak by autor rád na tomto místě vyjádřil poděkování Grantové agentuře Univerzity Karlovy, která napomohla k získání širšího množství informací díky podpoře projektu Oberhollabrunnský systém spisové služby v 1. polovině 20. století. Projekt byl řešen v letech 2012–2015 a kromě dílčích poznatků přispěl ke studiu podstatných archiválií uložených ve

vídeňském státním archivu, jehož písemnosti odráží všeobecný vývoj změn v celém Předlitavsku.

V průběhu zpracování informací se více a více ukazovalo jako vhodné komparovat výsledky českého prostředí s místy, která byla spjatá se vznikem systému, tedy s Dolními Rakousy. Cennou zkušeností v tomto ohledu byla praktická stáž, kterou jsem mohl uskutečnit v Zemském archivu v St. Pöltenu v průběhu dubna a května roku 2018 díky podpoře programu Erasmus+. Můj dík proto patří v této souvislosti třem dolnorakouským archivářům, řediteli zemského archivu PD Mag. Dr. Romanu Zehetmayerovi, MAS, archiváři Mag. Dr. Günteru Marianovi, MAS a archivářce Mag. Martině Rödl. Nemalé množství zásadních archiválií ovšem obsahují spisy uložené v pražském Národním archivu. Zde stále v duchu děkuji osudu, že se jednou z prvních archivářek, s nimiž jsem mohl věc konzultovat, stala paní Mgr. Vlasta Měšťánková, která mi svými poznatky o písemnostech pražského místodržitelství pomohla odkrýt cestu, do té doby, mně neznámými spisy. Na tomto místě bych ovšem rád také poděkoval i PhDr. Martinu Klečackému, Ph.D. a Mgr. Janu Kahudovi, Ph.D. za cenné rady. V neposlední řadě bych rád poděkoval zástupcům služebního úřadu (PhDr. Kateřině Smutné, PhDr. Ladislavu Mackovi a PhDr. Zdeňku Martínkovi) Moravského zemského archivu v Brně, kteří mi jako někdejšímu zaměstnanci vyšli vstříc při uvolnění ze služby, abych mohl realizovat výše popsané zahraniční cesty.

Předložená práce by ovšem stěží vznikla, kdyby mi cestu poznání v průběhu doktorského studia neotvíral školitel doc. PhDr. Jiří Šouša, CSc. Nejen čas věnovaný předložené práci, ale i konzultace pojaté jako rozmluvy v profesorské pracovně katedry pomocných věd historických nebo na Ústavu hospodářských dějin v Celetné ulici představují vzácné chvíle, na které budu rád vzpomínat. Nebylo by tomu tak možno, kdyby pan docent nevytvořil příjemné tvůrčí prostředí.

V neposlední řadě bych rád na tomto místě vyjádřil poděkování Františku Charvátovi, Nikole a Miloslavu Kubískovým, Kateřině Fousové a Petře Čmokové, kteří mi často svým ponoukáním dodávali odhodlání k dokončení práce nebo pomohli činem i slovem ke vzniku předložené práce.

1.2. Cíle práce a její struktura

Označení Oberhollabrunnský systém spisové služby na počátku 20. století ve čtenářích vyvolává jistě mnohé otázky již na svém počátku. Jistý podíl zde hraje určitá krkolomnost prvního slova, totiž Oberhollabrunn. Tento termín odráží město, dnes Hollabrunn v Dolních Rakousích. V českém prostředí se tento termín poprvé objevuje ve studii archiváře Jindřicha Thomase z 50. let 20. století. Autor připomenul novou formu úředních postupů reflektovanou především v prostředí samosprávy na území Čech, byť původní norma byla určena pro státní správu.¹ Vůbec první zmínka, ovšem nikoli z pera archiváře či diplomatika, byla učiněna na stránkách Sborníku ministerstva vnitra. Zde Leopold Jabůrek mezi jinými principy úřadování v prostředí první Československé republiky připomenul normu, kterou označil jako Dolnorakouský či Kielmanseggův systém.² O půl století později zmíněný Thomas pojmenoval systém jako oberhollabrunnský. Jak tedy správně označovat tento nový přístup úřadování? Nebo se jedná o jiné formy, byť chápané obdobně? Co je signifikantní pro jejich obsah? Zde již vyvstávají první otázky, které úzce souvisí s tématem a cílem předložené disertační práce. V názvu zadané práce se hovoří o systému. Pro studium úřadování není tento obrat dosud v odborné literatuře reflektován. Snad by se jej chtělo nahradit slovem způsob úřadování. Systémovost je zde chápána v komplexním proměnění chodu úřadů, jeho písemností a následně i třeba podoby registratury. Zde je ale třeba upozornit, že za systém ve smyslu komplexních změn úředních postupů nelze chápat změnu spisového plánu (způsob uložení spisů v registratuře), jak jej i ve své době někteří úředníci chápali. Pro upozornění na dobové chápání byla proto v předložené práci zařazena podkapitola věnovaná dobovému chápání těchto změn mezi úřednictvem. Vychází z dotazníkového šetření provedeného roku 1912 napříč okresními hejtmanstvími.

V názvu práce se dále uvádí slova spisové služby. Toto ve čtenáři může evokovat pocit, že půjde o záležitosti tzv. „spisovky“, tedy věc vymykající se zájmu pomocných věd, blížící se spíše archivnictví, resp. dnešními slovy předarchivní péči. Že by tedy tématem studie byl příspěvek k dějinám spisové služby, či spíše popis výkonu spisové služby u některé instituce? V části věnované metodám je nastíněn rozdíl v pojetí výzkumu dějin spisové služby a přístupů novověké diplomatiky. Cílem práce je nastínit postavení dobové „spisové služby“ v širším historickém vývoji. V době, kdy bylo téma disertace zadáváno, byl preferován pojem

---

¹ Jindřich Tomas, Oberhollabrunnský systém spisové manipulace u městského úřadu v Žatci, *Archivní časopis* 7, 1957, č. 2, s. 76–83.

² Leopold Jabůrek, *Reforma kancelářského pořádku*. *Věstník ministerstva vnitra republiky Československé*, 7, 1925, s. 277–287.

spisové služby pod vlivem dosavadních studií sledujících vliv systému především na registry. V současné době by bylo výhodnější nahradit spojení „spisové služby“ slovy „způsob úřadování“.

Poslední z částí názvů je časové vymezení, které měla předložená práce obsáhnout. Podklady pro zadání práce byly zpracovány s určitým stavem poznání, ovšem hlubší proniknutí do problematiky ukázalo, že padesát let je na tak zásadní otázku poněkud dlouhé období. Tento poznatek vyplývá již z analýzy spisů pražského ministerstva vnitra a pražského zemského úřadu (resp. zemské správy politické) v prvních deseti letech jejich existence. Zájem o změny v pojetí úředních postupů byl v tomto období velmi intenzivní. Jak se ale ukázalo, nebyl tento zájem výsledkem snah prvorepublikových úředníků. Hledání cest jak ulehčit a zjednodušit úřední postupy bylo v době rakousko-uherské monarchie několik. Každá z norem navíc měla své specifické zaměření. Přestože se za jeden z typických produktů habsburské monarchie chápe byrokracie, a to nejen v kladném slova smyslu, byly již ve své době hledány cesty po modernizaci. Aby tedy bylo možné detailněji uchopit výzkum oberhollabrunnského systému, byl časový rozsah práce omezen na období do vypuknutí první světové války. Byla to právě válka, která ovlivnila chod nejednoho úřadu a jejíž vliv na chod institucí si vyžádal změnu přístupů. Zde tak dochází k deformaci původně nastavených postupů. Vznik nových státních útvarů roku 1918 přinesl mnohé změny, které rovněž vstoupily do jednání o podobu způsobu úřadování u státních úřadů. Podchycení proměn někdejšího oberhollabrunnského systému nejen v Čechách je tak otázkou dalšího výzkumu, který by autor předložené práce rád uskutečnil.

Výzkum oberhollabrunnského systému je třeba chápat ve středoevropském kontextu. Původní vznik je třeba klást do Dolních Rakous, k tamějšímu Okresnímu hejtmanství v Oberhollabrunnu. Dalším vývojem se rozšířil na území celé korunní země a v souvislosti se snahou o jeho „vyzkoušení“ byl realizován u vybraných institucí v Přímoří, Haliči a na Moravě. Posléze se rozšířil i do Čech a ovlivnil několik úřadů státní správy. Na jeho základech posléze vzniklo několik kancelářských řádů, které byly zavedeny u některých místodržitelství, resp. zemských vlád. V prostředí Čech bychom tak našli jak „ryzí“ podobu dolnorakouského nařízení, tak i jeho upravenou verzi, řekněme derivát, který navazoval na dosavadní vývoj, ale byl upraven a zaměřen pouze na prostředí pražského místodržitelství (byť hypoteticky měl být realizován i u okresních hejtmanství v Čechách). Prostředí českého místodržitelství a jeho proměny pod vlivem nového kancelářského řádu, jsou natolik rozsáhlé

záležitosti, že si vyžádají samostatné dlouhodobé studium zaměřené jen na tuto správní instituci.

Aby byla problematika dolnorakouské normy uchopitelná, byl proveden rozbor písemností jednoho z nejlépe dochovaných fondů, do jehož písemností se promítla dolnorakouská norma. Exkurz (mající charakter případové studie) čtenáře této disertační práce seznámí s prostředím Okresního hejtmanství v Humpolci. Účelem exkurzu bylo nastínit místo dolnorakouské normy v každodenním životě jednoho z hejtmanství. Proto bylo sledováno několik faktorů, kde se mohl projevit přístup k zásadám, resp. jejich reflexe v chodu úřadu. První část kapitoly je věnována otázce vybavení nového hejtmanství. Posléze se analýza zaměřila na personální obsazení úřadu a jeho proměny. Byli to právě úředníci, kteří naplňovali ustanovení oberhollabrunnského systému. Právě jejich spory umožnily hlouběji proniknout do úředního prostředí, interpersonálních vztahů a v těchto vazbách pak byl sledován vztah k normě, argumentace jejími ustanoveními. Tu se totiž úředníci snažili využít k obhajobě svého jednání.

Předložená práce byla rozvržena tak, aby reflektovala dolnorakouské Úřední naučení v následujících bodech:

- 1) Sledování geneze systému a jeho etablování v prostředí Předlitavska
- 2) Analýza podstaty tzv. dolnorakouského systému v kontextu úřední činnosti správních institucí. Provedení komparace se způsoby úřadování uplatňovanými od poloviny 19. století a se systémem navrženým vídeňskou Komisí pro podporu reformy veřejné správy
- 3) Zhodnocení vývoje přijetí či odmítnutí systému u úřadů první instance státní správy v Čechách
- 4) Reflexe zavádění požadavků dolnorakouského naučení u jednoho z českých okresních hejtmanství. Na písemnostech jednoho z nejlépe dochovaných fondů okresního úřadu v Humpolci v období let 1910–1914, resp. 1918 sledovat důvody, za jakých okolností byl nový způsob úřadování zaveden.

Jak připomíná Botho Brachmann³ a nejnověji Holger Berwinkel⁴, je třeba zasadit realizaci kancelářské reformy do obecných souvislostí vývoje společnosti. Protože nebyla kancelářská reforma realizována na území celých Čech, bylo zcela legitimní položit si otázku,

---

³ Botho Brachmann, Zur Geschichte der Büroreform, Archivmitteilungen 9, 1959, č. 1, s. 6–14.

⁴ Holger Berwinkel – Robert Kretzschmar – Karsten Uhde, Moderne Aktenkunde, Marburg 2016 (= Veröffentlichungen der Archivschule Marburg 64), s. 48–49.

v jakých dobových konsekvencích docházelo k reflexi dolnorakouské normy? Tuto otázku měla zodpovědět kapitola věnovaná vývoji okresních hejtmanství v Čechách ve druhé polovině 19. a v první polovině 20. století. Časové vymezení této kapitoly je ohraničeno vznikem okresních hejtmanství roku 1868, resp. ustanovením Okresního hejtmanství v Karlíně roku 1884 a koncem první světové války roku 1918. Ustanovení zmíněného karlínského hejtmanství bylo v Čechách prvním výrazným zásahem do obvodů politických okresů od jejich vymezení roku 1868.⁵

K této kapitole byla zpracována obdobně pojatá část popisující dolnorakouské prostředí. Hlavním cílem bylo objasnit stav hejtmanství v obou korunních zemích v době, kdy bylo zvažováno systém zavést u všech úřadů politické správy první instance.

Výsledky šetření z prvních dvou desetiletí 20. století dovolily, aby byly na počátku 21. století dobové informace využity pro analýzu ryze diplomatickou. Soupisy úředních knih umožnily ptát se pramenů, co bylo chápáno na počátku 20. století za úřední knihu, jaké byly mezi řadami knih nuance? Tato část práce vychází ze souboru dochovaných dotazníků o vedených úředních knihách z let 1896, 1905 (1906) a 1908. Aby bylo možné daný materiál uchopit v přiměřeném časovém horizontu, byla zvolena metoda sondy. Jako vzorek bylo analyzováno pět okresních hejtmanství, totiž Benešov, Milevsko, Pelhřimov, Sedlčany a Tábor, která náležela v 90. letech 19. století pod dohlédací okresní úřad v Táboře.⁶ Jednou z funkcí dohlédacích úřadů byla inspekční činnost. Tento fakt byl vzat jako teoretická premisa, která mohla mít zásadní vliv na podobu knih. Předložená sonda v původním záměru měla být komparována s dalšími oblastmi, totiž s hejtmanstvími, která náležela pod dohled hejtmana v Čáslavi a v Českých Budějovicích. Vzhledem k šíři materiálu bylo od tohoto záměru prozatímně upuštěno s tím, že na základě studia pěti výše uvedených úřadů bude vytvořena základní typologie, která bude v budoucnu doplňována a upřesňována.

Aby vyvstaly patrné rozdíly mezi určitými knihami, byla připojena i sonda do dvou řad úředních knih, totiž do vedení vodních knih a spolkových katastrů. Cílem tohoto rozboru bylo nastínit vývoj vedení knih v delším časovém horizontu a poukázat na postavení knihy v celém úředním systému a přispět tak ke kritickému zhodnocení jejich výpovědních možností. To si ovšem vyžádalo překročit hranici roku 1914, resp. 1918 a sledovat osud knih

---

⁵ Komplexní přehled vývoje v Čechách byl vypracován na základě zpracovaných přehledů v Štěpán Mleziva, Retrospektivní přehled územních jednotek a územních celků od roku 1850 do současnosti, Praha 2010.

⁶ Obecně pojaté statistické informace o uvedených úřadech – viz Seznam míst v Království českém. K rozkazu vysokého císařského královského místodržitelství českého na základě úředních udání sestaven, Praha 1893.

ještě v době první republiky. Závěry budou reflektovat zjištění, ke kterým bylo možné dospět na základě studia písemností fondů Okresního úřadu Pelhřimov, Kamenice nad Lipou a Humpolec. Vybrané fondy jsou uloženy ve Státním okresním archivu Pelhřimov a k jejich specifčnosti patří i jistá míra filiace, když kamenické hejtmanství vzniklo roku 1905 odděpením od pelhřimovského a humpolecké bylo oddělené roku 1910 od německo (dnes havlíčko)brodského úřadu.⁷

Nejen s analýzou úředních knih se pojí otázka terminologie. Právě ta hraje výraznou roli v obsahu norem. Proces úřadování ve 20. století velmi úzce souvisí s vývojem jednotlivých správních institucí, a tedy s otázkami správních dějin. Formy jednání, stanovení podoby úředního řízení, ale i charakter písemností určovaly nadřízené úřady svým podřízeným institucím. Ty si ovšem často jejich podobu upravily, případně někdy zavedly i písemnosti vlastní. Pro okresní hejtmanství v Čechách bylo nadřízenou institucí České místodržitelství sídlící v Praze, na úrovni centrální pak Ministerstvo vnitra ve Vídni. Vnitřním úředním jazykem, přes dílčí snahy o změnu⁸, byla němčina. Proto písemnosti týkající se reformy úřadování jsou vesměs v německém jazyce. Tento fakt měl vliv i na podobu terminologie. Norma užívaná v Dolních Rakousích u okresních úřadů od roku 1905, která byla aplikována i u některých úřadů v Čechách, byť představovala základní předpis, nikdy nebyla přeložena do češtiny. Erich Kielmansegg a jeho tým při koncipování normy přitom zavedli termíny, které nebyly do té doby běžně užívané, resp. jednalo se o zcela nové pojmy. Zde lze vytušit snahu po odlišení se od starého systému, navíc ovšem často opřenou o reálnou

---

⁷ Zde je třeba upozornit na stav velmi torzovitého dochování havlíckobrodského hejtmanství, které neumožňuje komplexní sledování vybraných jevů.

⁸ Jazyk úředních písemností státních institucí 19. století, především z jeho konce, představoval výraznou otázku politických sporů. Do roku 1897 platila pro všechny státní úřady v resortu ministerstva vnitra a spravedlnosti Stremayrova jazyková nařízení (nařízení z 19. dubna 1880 č. 14 z.z.). Obsahovala pravidla pro užívání zemských jazyků při komunikaci úřadů navenek, jejichž podstatou bylo zrovnoprávnění němčiny a češtiny ve vnějším úřadování. Na české písemné nebo ústní podání musely úřady reagovat česky a na německé německy (jazyk podání byl i jazykem vnějšího úřadování, přičemž byla ponechána němčina jako vnitřní jazyk). Také vyhlášky adresované obyvatelstvu musely být uveřejňovány v obou zemských jazycích. Kazimír Badeni se pokusil stav upravit (Badeniho jazyková nařízení ze 7. dubna 1897 č. 12 a 13 z. z.) tak, aby došlo k částečnému zrovnoprávnění obou jazyků i v oblasti vnitřního úřadování. Místo dosavadního českého podání a úřední odpovědi měli nyní celý vyřizovací proces zajišťovat úředníci znalí obou jazyků. V říjnu 1899 byla vydána tzv. Gautschova nařízení, jimiž se stav vrátil před rok 1897 a v platnosti zůstala v podstatě jen Stremayrova nařízení. K jazykovým záležitostem především Aleš Vyskočil, C. k. úředník ve zlatém věku jistoty, Praha 2009, s. 167–169 (kde uvedeny i dobové studie o jazyce (zde i odkaz na dobovou literaturu z 19. a především pak z 20. století na s. 168 pozn. 301 a 303) a Milan Hlavačka, České země v 19. století. Proměny společnosti v moderní době I., s. 73–79. Vývoj jazykové otázky u samosprávy reflektuje Milan Hlavačka, Užívání jazyka v byrokratizované komunikaci a samospráva v Čechách 1792–1914, Český časopis historický 103, 2005, č. 4, s. 800–827. Nejnověji ve vztahu státní správy a jazykových otázek Martin Klečacký, Český ministr ve Vídni. Ve službách císaře, národa a politické strany (= České moderní dějiny – svazek 3), Praha 2017.

podstatu, totiž, že nový pojem reflektoval do té doby neexistující druh písemnosti. Překlad takovýchto pojmů byl i v disertační práci interpretován novým termínem, který se přiblížil jejich německému ekvivalentu a přitom vyjádřil podstatu. Mezi taková označení lze zařadit pojmy jako podací kniha či nahlížecí kniha. V odborné českojazyčné terminologii se tyto pojmy neužívají, mohou tedy působit pro čtenáře poněkud nezvykle. Ovšem užívat pro podací knihu ekvivalent podací protokol by bylo poněkud zavádějící. Podací protokol má v německém jazyce ekvivalent Einreichungsprotokol, je přirozeně jednou z registraturních pomůcek, jejímž úkolem je evidovat písemnosti a jejich oběh v instituci. Jeho podoba u okresních hejtmanství vycházela z normy z roku 1855, která navázala na starší vývoj. Podací kniha, jak ji chápe dolnorakouský předpis z roku 1905, byla označována jako Eingangsbuch. Ta měla zcela jinou podobu a charakter evidence. Pokud se v současné archivní terminologii zařazuje jako podací protokol, stírá se její odlišení a pojetí koncepce.

Se zavedením nového systému se do terminologie měly zavést pojmy jako mateřské číslo, kmenové číslo, pořadové číslo a podobně. Jisté upozadění těchto názvů v rámci diplomatiky 20. století je způsobeno i skutečností, že systém v Čechách nebyl aplikován širěji a jeho terminologie tak nevstoupila do obecněji užívané formy. V předložené práci bude proto užíváno v textu českého (překladového) termínu s připojením původního německého ekvivalentu, aby bylo patrné dobové označení písemnosti. Na kompatibilitu termínu případně diferenciaci má upozornit závěrečná kapitola věnovaná dobovým termínům a jejich vysvětlením v kontextu diplomatiky. Zařazeny byly vybrané termíny z dolnorakouského naučení (1905), z návrhu Naučení vypracovaného reformní skupinou (1913) a také byly zařazeny pojmy z Raprichova pražského naučení (1910).

V souvislosti s německo-českými ekvivalenty je rovněž třeba připomenout formu zápisu jednotlivých lokalit, které jsou v předložené práci uvedené. U mnohých míst existují německé a k nim i české ekvivalenty. Proto bylo stanoveno, že v textu práce budou užity v té podobě, která vychází ze současné geografické příslušnosti ke státnímu útvaru. Tedy pro hlavní město Dolních Rakous je běžně užíváno St. Pölten (Sankt Pölten), byť existuje česká varianta Svatý Hypolit. Výjimku z této zásady představuje označení Vídně, kdy se neužívá Wien, ale Vídeň. Ve spisech běžně užívané německé ekvivalenty k českým názvům jsou užívány v české variantě (např. Stříbro – Mies).

1.3. Literatura

Stav české novověké diplomatiky 18. až 20. století je z dlouhodobého hlediska v rovině dílčích analýz poněkud neradostný. Přesto nelze říci, že by v posledních letech patřil ke zcela opomíjeným tématům v rámci české historiografie. Jisté oživení zájmu lze spojovat s projektem *Formy a přeměny diplomatické produkce v novověku*. Již od roku 2016 se každoročně uskutečňují setkání, jejichž tématem jsou písemnosti z období posledních pěti staletí. Prvním pořadatelem byla roku 2016 Katedra archivnictví a pomocných věd historických Filozofické fakulty Univerzity Komenského v Bratislava⁹, odkud se pořádání workshopu přeneslo do Brna¹⁰. Příspěvky z Bratislavy otištěny nebyly. K tomu došlo až u druhého ročníku. Jeho tištěným výstupem byl soubor studií uveřejněných na stránkách časopisu *Studia historica Brunensia* díky pořadatelské Katedře archivnictví a pomocných věd historických Filozofické fakulty Masarykovy univerzity v Brně.¹¹ Ani jeden z prvních dvou ročníků neměl přímo tématické zaměření. To přineslo až třetí setkání, jehož uspořádání se ujala pražská katedra pomocných věd historických a archivnictví spolu s Národním archivem. Tématicky byly tentokrát studie zaměřené na diplomatiku a proměny kulturní krajiny v novověku. Příspěvky byly posléze publikovány ve sborníku.¹² Poslední z řady uskutečněných seminářů se uskutečnil v Hradci Králové a nesl podtitul *Písemná úřední komunikace v (raném) novověku (1526–1945)*. Jeho referáty by měly být vydány jako *supplementum* Archivního časopisu.¹³ Další avizované setkání se mělo realizovat v Olomouci v roce 2020, ovšem pro koronavirovou krizi bylo přesunuto na červen roku 2021. Olomoucký workshop bude zaměřený na písemnosti finanční povahy v (raném) novověku, resp. v letech 1526–1945.

Podíváme-li se na obsah přednesených sdělení a následně případně otištěných studií, je patrné, že se stále udržuje velký zájem především o instituce a jejich písemnosti z 16. až 19. století. Mladšímu období 20. století jsou věnovány zájmy jen okrajově.¹⁴ Kromě autora

---

⁹ Jeho obsah shrnul Pavel Holub, *Konference "Formy a přeměny diplomatické produkce v novověku"* – Bratislava, 28. 9. 2016, *Archivní časopis* 66, 2016, č. 4, s. 400–401.

¹⁰ Jeho obsah shrnula Martina Vodová, *Workshop Formy a přeměny diplomatické produkce v novověku (II) v Brně* 29. listopadu 2017, *Archivní časopis* 68, 2018, č. 2, s. 183–184.

¹¹ *Studia historica Brunensia* 67, 2020, č. 1 přístupný na <https://digilib.phil.muni.cz/handle/11222.digilib/143493> (studováno 31. prosince 2020).

¹² Ivana Ebelová (ed.), *Formy a přeměny diplomatické produkce v novověku III. diplomatika a proměny kulturní krajiny v novověku (1500–1945)*, Praha 2019.

¹³ Do dokončení této práce vydán nebyl.

¹⁴ V Brně: Jaromír Florian, *Komunikační písemnosti okresního politického úřadu v Boskovicích a jejich proměny na přelomu 19. a 20. století* *Studia historica Brunensia* 67, 2020, č. 1, s. 127–157; Pavel Holub, *Trestní evidence (na příkladu písemností humpoleckého) politického úřadu první*

předložené disertační práce se okresním hejtmanstvím věnuje na Moravě Jaromír Florián, doktorand brněnské katedry archivnictví.¹⁵ Právě Florián je autorem také diplomové práce obhájené na brněnské fakultě, v níž se zaměřil na fungování boskovické okresní správy politické.¹⁶ U písemností tamějšího úřadu provedl sondu do registraturního oddělení D, kam byly ukládány písemnosti matričního charakteru, podpory pro oběti živelných katastrof a také náboženské záležitosti spolu s nadačnickými. Ve druhé části práce se zabýval mírou naplnění normy a výsledným stavem úřední činnosti. Tuto činnost zcela běžně označuje jako spisovou službu. Závěrečná kapitola je věnována typům komunikačních písemností¹⁷.

Pojem komunikační písemnost je spjat především se studii Zbyňka Svitáka a jeho studentů.¹⁸ Připomeňme v tomto kontextu Svitákovu studii věnovanou písemné komunikaci moravských správních zeměpanských institucí v 17. a 18. století.¹⁹ Písemnou komunikaci chápe jako formu přenosu informací probíhající v několika rovinách, totiž na písemný styk správních institucí s veřejností, poté na komunikaci mezi správními institucemi a zvláště pak vymezuje skupinu komunikace mezi soukromými osobami. Sviták zastává názor, že správní instituce ke komunikaci používaly vždy vlastní specifické písemnosti. Každá z nich měla k dispozici pouze několik jejích druhů, jimiž vyřizovala všechny záležitosti.²⁰ Navíc pro

---

instance státní správy na počátku 20. století, Tamtéž, s. 107–125; Ján Valo, Diplomatická produkcia Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave v priereze jej existencie v rokoch 1921 až 1950, Tamtéž, s. 159–170; v Praze: Pavel Dufek, Proměny vlastnických poměrů v pozemkových reformách 1918–1945 a jejich podchycení v plánech a mapách, in: Ivana Ebelová, Formy a proměny diplomatické produkce v novověku III. Diplomatika a proměny kulturní krajiny v novověku (1500–1945), Praha 2019, s. 167–176; Zdeňka Kokošková, Kartografická díla ve spisech ústředních okupačních úřadů Protektorátu Čechy a Morava, Tamtéž, s. 177–188; Milada Sekyrková, Příspěvek k tématu "prameny k majetkové držbě a obrazu krajiny v Čechách kolem roku 1945", Tamtéž, s. 189–202. V Hradci Králové připomeňme prozatím nevydané příspěvky Pavel Holub, „Dotazník versus výkaz“. Dotazníková šetření na počátku 20. století; Jaroslav Florián, Spisová služba u okresního politického úřadu v Boskovicích od poloviny 70. let 19. století do roku 1928; Martin Petrus, Komunikace mezi obecními a okresními úřady v severním Pojizeří v éře první republiky; Lenka Vrchotová, Normalizace v bankovní kanceláři. Cesta k jednotné komunikaci a úřadování?

¹⁵ Jaromír Florian, Komunikační písemnosti okresního politického úřadu v Boskovicích a jejich proměny na přelomu 19. a 20. století, *Studia historica Brunensia* 67, 2020, č. 1, s. 127–157.

¹⁶ Týž, *Okresní správa politická v Boskovicích (1919–1928). Úřední jednání, spisová služba a komunikační písemnosti*. Diplomová práce (Filozofická fakulta, Masarykova univerzita, Filozofická fakulta) Brno 2016. Dostupné z: <https://theses.cz/id/wmq9yy/> studováno 31. prosince 2020).

¹⁷ K pojetí komunikační písemnosti blíže Zbyněk Sviták.

¹⁸ Již zmíněný J. Florian, *Komunikační písemnosti*.

Kateřina Kovárová, *Komunikační písemnosti moravských panství. Případová analýza na příkladu komunikace panství Třebíč, Uherský Brod, Veverží a Židlochovice na konci 18. a v první polovině 19. století*, *Studia historica Brunensia* 67, 2020, č. 1, s. 81–89.

Studia historica Brunensia 67, 2020, č. 1, s. 127–157.

¹⁹ Zbyněk Sviták, *Písemná komunikace správních institucí zeměpanského charakteru v 17. a 18. století (na příkladu Moravy)*, in: Marta Hradilová – Marie Tošnerová (edd.), *Jakž lidé hodnověrní zprávu činí. Formy písemné komunikace v raném novověku*, Praha 2018, s. 59–81.

²⁰ Tamtéž, s. 61.

každou fází komunikace se používaly zcela specifické písemnosti, a to proto, že ji prováděly vždy jiné správní instituce, které měly své vlastní písemnosti.²¹ V závěru svého pojednání dochází ke zjištění, že pro samotnou cestu, po níž komunikace probíhala, byla rozhodující oblast kompetencí, kterými různé úřady disponovaly a typy záležitostí, které vyřizovaly. Schéma postupu se proměňovalo, tak jak se měnila správní síť a v jejím rámci se přesouvaly kompetence. Autor rovněž připomíná, že v rámci komunikačního schématu měla každá z písemností své přesně určené místo. Mohla být použita pouze v jí vymezené funkci a nemohla nahradit (nebo být nahrazena) jinou. Vydat ji byla oprávněna pouze ta správní instituce, které příslušela.²² Takovéto písemnosti chápe jako prostředek k přenosu informací sloužící primárně ke komunikaci, kdy ze strany dvora jimi byly přenášeny příkazy nebo sdělení správním institucím nebo právním osobám, opačným směrem mířily ke dvoru dobrozdání, dotazy, žádosti.²³

V českém prostředí se můžeme setkat také s širěji pojatým vymezením písemností, kterým je věnována výraznější pozornost. Jedná se o tzv. pragmatické písemnosti. Badatelé v tomto smyslu se věnují písemnostem podchycujícím „životní praxi“. Pragmatická písemná kultura je chápána ve dvojím významu. V užším smyslu jsou do tohoto pojmu zahrnuty písemnosti, které vznikaly především v souvislosti se správní a hospodářskou činností, ať již šlo o „státní“ či „veřejnou“ správu, nebo o soukromé záznamy. Obecněji převládá širší pojetí „pragmatické písemné kultury“, podle něhož pragmatická písemná kultura sloužila všem druhům účelného jednání, požadavkům životní praxe, informaci, komunikaci a reprezentaci. Zahrnuje nejen hospodářské a správní písemnosti, ale i písemnosti literární, pokud měly „praktický“ význam, ať již sloužily vzdělání, propagandě či reprezentaci.²⁴

Výše uvedená vymezení na komunikační či pragmatické písemnosti v určité míře zužují pohled na písemnou produkci úřadů jako celků. Je přirozené, že se z velkého objemu písemností vybírají k dílčím výzkumům určité segmenty agend. Takto vzniklé studie je ovšem třeba rozpracovávat do širěji pojatých analýz písemností příslušných institucí. Proto nezastupitelnou roli mají práce, které v syntetizující formě přináší poznání o úřadech, jejich kancelářích, či personálním obsazení. V posledních několika letech byl takto, ve formě monografie, zpracován Zbyňkem Svitákem vývoj a proměna úřední činnosti u nejvyššího

---

²¹ Tamtéž, s. 62.

²² Tamtéž, s. 80.

²³ Tamtéž, s. 80.

²⁴ Marie Bláhová, Pragmatická písemná kultura, in: Zdeněk Hojda – Hana Pátková (edd.), Pragmatické písemnosti v kontextu právním a správním, Praha 2008 (= Opera Facultatis philosophicae Universitatis Carolinae Pragensis; vol. 6), s. 19–20 .

zeměpanského úřadu na Moravě v 18. století²⁵ a Lenka Martínková se orientovala na církevní správu, když v několika pracích pojednala o českobudějovickém biskupství na přelomu 18. a 19. století.²⁶ V roce 2020 vydala Milada Sekyrková práci věnovanou písemnostem pražské univerzity.²⁷

Písemnosti okresních úřadů představují kmenové fondy státních okresních archivů. Jejich studiu se v průběhu druhé poloviny 20. století věnovali spíše archiváři, než aby se dočkaly zhodnocení od diplomatiků. Jejich pohled se ubíral několika směry. Dokumenty z hlediska archivnictví, skartačního řízení a využívání fondů charakterizoval František Spurný,²⁸ František Fabián a Antonín Macák.²⁹ V otevřené diskuzi o typech a výpovědní hodnotě písemností okresních úřadů pokračoval Jaromír Charous.³⁰ Typologii a obsahové stránce těchto dokumentů věnovala svou pozornost Lidmila Franková,³¹ Marta Šopfová,³² Jindřich Růžička³³ a Marie Macková.³⁴ Z hlediska novověké diplomatiky se do popředí prací zařadila studie Evy Šmilauerové o písemnostech okresních národních výborů.³⁵ Přestože se autorka zaměřila na období úřadování nástupnické instituce, její studii lze využít i pro písemnosti okresních úřadů. Mnohé principy úřadování u okresních národních výborů vycházely totiž ze zásad užívaných u okresních úřadů.

---

²⁵ Zbyněk Sviták, *Z počátků moderní byrokracie. Nejvyšší zeměpanský úřad na Moravě v letech 1748–1782*, Brno 2011.

²⁶ Lenka Martínková, *Die Diözese Budweis 1785–1813. Ein Beitrag zu Organisation, Verwaltung, Schriftgut und Geistlichkeit der Diözese in josephinischer Zeit*, České Budějovice 2011, nejnověji Týž, *Reverendissimum officium. Biskupská konzistoř v Českých Budějovicích na cestě od josefinismu k revoluci (1785–1850)*, Praha 2018.

²⁷ Milada Sekyrková, *Univerzita jako úřad? Správní vývoj pražské univerzity od tereziánských reforem do roku 1950 a její písemnosti (s důrazem na období do roku 1850)*, Praha 2020.

²⁸ František Spurný, *Několik poznámek k otázce historického využití fondů okresních úřadů*, *Archivář Olomouckého kraje* 1957, č. 3, s. 3–6.

²⁹ František Fabián – Antonín Macák, *Co vybrat pro archiv ze spisů okresních úřadů. Zkušenosti z archivních prohlídek*, *Archivní časopis* 11, 1961, s. 140–149.

³⁰ Jaromír Charous, *Opatrně postupovat při skartaci písemností okresních úřadů*, *Archivní časopis* 12, 1962, s. 42–44.

³¹ Lidmila Franková, *Působnost okresních úřadů a jejich písemnosti z hlediska zpracovatele*, *Archivum Trebonense, Třeboň* 1986, s. 51–69.

³² Marta Šopfová, *Písemnosti okresních hejtmanství na Moravě 1850–1918. Diplomová práce*, Brno 1959 (obhájeno na Filozofické fakultě Univerzity Jana Evangelisty Purkyně v Brně). Týž, *Písemnosti okresních hejtmanství na Moravě*, *Folia diplomatica* 8, 1959, č. 1, s. 1–20.

³³ Jindřich Růžička, *Na okraj jednoho článku. O prezidiálních spisech okresních úřadů a jejich využívání*, *Archivní časopis* 31, 1981, s. 141–144.

³⁴ Marie Macková, *Presidiální spisy Okresního úřadu v Lanškrouně ve vztahu ke způsobu jeho úřadování a k úředníkům (1850–1914)*, in: Marie Macková – Jana Oppeltová (edd.), *Slavme chvíli... (Sborník k 70. narozeninám Jana Bystřického)*, Ústí nad Orlicí 1999, s. 122–141.

³⁵ Eva Šmilauerová, *Správní vývoj a diplomatika písemností okresních národních výborů v letech 1945–1960*, *Sborník archivních prací* 32, 1982, č. 1, s. 43–169.

Okresní úřady (původně okresní hejtmanství, posléze okresní správy politické, nakonec okresní úřady) v Čechách reflektovaly obecné trendy v úřadování v průběhu konce 19. a počátku 20. století. Máme zde na mysli vlivy kancelářské reformy, která ve středoevropském prostředí vycházela z tzv. oberhollabrunnského systému. Na něj jako první upozornil v českém prostředí Jindřich Tomas.³⁶ Jeho krátká, ale obsahově velmi zásadní studie se zaměřila na recepci systému v prostředí městské samosprávy. Tomasovo zjištění reflektovali autoři Archivní příručky, v níž je oberhollabrunnský systém zasazen do kontextu vývoje spisové služby.³⁷ Z novodobých studií věnovaných oberhollabrunnskému systému je možné zmínit příslušnou část kapitoly zpracované Ludmilou Sulitkovou ve skriptech o archivnictví.³⁸ O užívání jednacích čísel, jeho tvorbě a podobě v prostředí úřadů, které užívaly oberhollabrunnský systém, pojednal někdejší ředitel odboru Archivní správy Ministerstva vnitra Václav Babička.³⁹ Nejmladším příspěvkem věnovaným tomuto tématu je studie autora předložené disertační práce, která se orientovala především na období první republiky a proměnu humpoleckého okresního úřadu (jako jednoho z mála úřadů v Čechách, u nějž byl dolnorakouský systém úřadování realizován až do 30. let 20. století).⁴⁰ Velká část zmíněných studií je věnována buď zhodnocení vlivu systému na archiválie, případně připomíná jeho zásady, v menší míře se věnuje zasazení systému do proměňující se společnosti počátku 20. století.

Z hlediska novověké diplomatiky bude v budoucnu jistě patřit výrazné místo analýze kancelářské reformy a jejích vlivů na další úřední postupy v průběhu 20. století. Jak z rozboru souvislostí vyplynulo, stál dolnorakouský systém na počátku změn, které posléze v první polovině 20. století provázely úřadování u mnoha různých institucí nejen státní správy a samosprávy. Má-li být na tomto místě zhodnocen výzkum v zahraničním prostředí, je třeba připomenout fakt, že i na území současného Německa byla také realizována kancelářská reforma. Byla sice postavena v některých ohledech na jiných zásadách než dolnorakouský systém, ale podstata snahy o přeměnu úřadování je typická i zde.

---

³⁶ Jindřich Tomas, Oberhollabrunnský systém spisové manipulace u městského úřadu v Žatci, Archivní časopis 7, 1957, s. 76–82.

³⁷ Zdeněk Šambergr a kol., Archivní příručka, Praha 1971, s. 65–72.

³⁸ Ludmila Sulitková – Radek Pokorný, Archivnictví a spisová služba (= Acta Universitatis Purkynianae, Facultatis Philosophicae. Fundamenta Scholarium 5), Ústí nad Labem 2017, s. 69–70.

³⁹ Václav Babička, Číslo jednacích a spisová značka, Archivní časopis 58, 2008, č. 1, s. 1–14.

⁴⁰ Pavel Holub, Oberhollabrunnský systém spisové služby a okresní úřad v Humpolci v polovině 20. století, Archivní časopis 61, 2011, č. 1, s. 5–78.

Ze starších prací autorů druhé poloviny 20. století bychom hledali analýzu kancelářské reformy poněkud marně. Heinrich Otto Meisner svou práci *Archivalienkunde vom 16. Jahrhundert bis 1918* vymezil obdobím 16. století až rokem 1918. Za tuto časovou hranici postoupil jen ojediněle.⁴¹ Alespoň stručně nastínil podstatu změn, či spíše připomenul vliv kancelářské reformy na registraturu úřadu.⁴² Blíže ji připomněl v hesláři, kde zmiňuje především zásadní změnu, kterou reforma přinesla, totiž přechod od registraturních pomůcek majících podobu knih (svazků) k podobě karet. Pomocí *Ordnungskarten* o velikosti 148 x 210 mm měla být evidována podání, čímž zanikly systematické „přehledy“.⁴³ Spisový plán nabyl podoby decimálního členění majícího charakter „knihovnických čtyřcifer“.

Rovněž v práci Gerharda Schmidta *Aktenkunde des Staates* zpracované na postupimské archivní škole na konci 50. let 20. století, není problematika kancelářské reformy hlouběji reflektována. Ne že by autorovi byla neznámá. Reformu několikrát v textu připomíná⁴⁴, ale hlouběji ji neanalyzoval. Zřejmě zde můžeme spatřovat odraz časového členění zájmů tzv. *Aktenkunde*, jak jej chápala starší literatura. Zájem „amtliche *Aktenkunde*“ byl vymezen nejmladším okamžikem, totiž koncem monarchie, resp. právě počátkem realizace kancelářské reformy. Proto období po zavedené reformě nepatřilo dlouhý čas do zájmu výzkumu. Svědčí o tom i práce *Amtliche Aktenkunde der Neuzeit. Ein hilfswissenschaftliches Kompendium* od Jürgena Kloosterhuisse.⁴⁵

Zásadnější změnu v pohledu na kancelářskou reformu na území Německa přinesla studie Botho Brachmanna.⁴⁶ Autor připomíná, že v době vzniku myšlenky spjaté se zjednodušením úřední činnosti, se její hlavní autor Arnold Brecht zaměřil na genezi písemnosti, totiž na otázky příjmu, vyřízení a následného případného vyhledávání. Jak Otto Brachmann správně uvádí, je to jen dílčí pohled na celou problematiku, která má zahrnovat i výzkum ukládacího systému v kontextu registratury, analýzu tiskopisů, vybavení kanceláří různými pomůckami – nábytkem, psacími stroji a také analýzu terminologie užívané v nové normě.⁴⁷ Brachmann poukázal velmi dobře také na nutnost vidět změny úřadování

---

⁴¹ Heinrich Otto Meisner, *Archivalienkunde vom 16. Jahrhundert bis 1918*, Leipzig 1969.

⁴² Tamtéž, s. 103–104.

⁴³ Tamtéž, s. 295.

⁴⁴ Gerhard Schmid, *Aktenkunde des Staates*, Potsdam 1959, s. 190 a 216.

⁴⁵ Jürgena Kloosterhuisse, *Amtliche Aktenkunde der Neuzeit. Ein hilfswissenschaftliches Kompendium*, *Archiv für Diplomatik* 45, 1999, s. 465–563 (přístupné také na <https://gsta.preussischer-kulturbesitz.de/nutzung/arbeitshilfen/amtliche-aktenkunde-der-neuzeit/>, studováno 31. prosince 2020).

⁴⁶ Botho Brachmann, *Zur Geschichte der Büroreform*, *Archivmitteilungen* 9, 1959, č. 1, s. 6–14.

⁴⁷ Tamtéž, s. 6–7.

komplexně, totiž ve vztahu k vývoji správy a proměnám společnosti. Jeho studie je v další části věnována vývoji proměn reformy u jednotlivých institucí.⁴⁸

Nejnovější práce reflektující kancelářskou reformu, její vliv a proměny úřední činnosti, přinesla práce pod redakcí trojice autorů *Moderne Aktenkunde* uveřejněná v řadě *Veröffentlichungen der Archivschule Marburg* jako její 64. svazek.⁴⁹ Přestože je věnována písemnostem z přelomu 20. a 21. století, autoři nastiňují mnohé proměny v rámci dlouhodobějšího vývoje v průběhu 20. století. Nejzásadnější kapitolu v ohledu kancelářské reformy zpracoval Holger Belwinkel. V jednotlivých podkapitolách analyzuje několik problémů spjatých s kancelářskou reformou. Nejprve se věnuje vztahu nauky o spisech a dějinám kanceláří. Na ně navázal analýzou nového „správního stylu“. Zde se zaměřil na proměnu postavení úředníků na různých úrovních v rámci struktury úřadu. Připomněl roli referentů a snahu o přesun kompetencí z centrální úrovně na nižší rovinu.

Stranou pozornosti neponechal ani část kancelářských sil, když jim věnoval podkapitulu „sekretariát a jeho technika“. Zde zmínil zavádění psacích strojů, užívání formulářů a rozmnožovacích strojů do chodu úřadu. Dobře si povšiml, že kancelářské postupy se v mnohém velmi standardizovaly (zavedení formulářů tomu velmi napomohlo). Šestá podkapitola Belwinkelovy studie přináší zamyšlení nad kompozicí spisů, respektive jejich místa v úřední činnosti, neboť jak autor upozorňuje, v 19. a 20. století jsou velmi hojně doloženy kromě spisů také v četném množství výkazy, tabely nemající právě charakter spisu. Stranou neponechává ani otázku využívání takových písemností, jakými byly děrovací štítky.

V závěrečné části studie autor uzavírá svá zjištění konstatováním, že prostředí kanceláří jednotlivých úřadů v 19. a 20. století reagovala na požadavky společnosti zaváděním různých technických prostředků, změnou organizace (odpovědnosti za rozhodnutí, schválení), práce v kanceláři byla více sledována pomocí výkazů. Z předchozího nástinu je tak patrné, že kancelářská reforma v německém prostředí do chodu úřadů zasáhla výrazně a její opomíjení ze strany badatelů je poněkud neoprávněné. Až s nastupující novou generací badatelů v 21. století se zájem o její studium a obsah dostává více do zorného úhlu výzkumu a lze očekávat i zde nová zjištění.

---

⁴⁸ Tamtéž, s. 8–14.

⁴⁹ Holger Berwinkel – Robert Kretzschmar – Karsten Uhde, *Moderne Aktenkunde* (= *Veröffentlichungen der Archivschule Marburg. Hochschule für Archivwissenschaft, č. 64*), Marburg 2016. V elektronické verzi přístupné na https://www.archivschule.de/uploads/Publikation/Voe64_Beispiele/VOe64_webseite_20180530.pdf (studováno 31. prosince 2020).

Přirozeně, dílčí zmínky o vlivu této nové formy úřadování můžeme najít i v obecně pojatých kompendiích věnovaných pomocným vědám historickým.⁵⁰ Rovněž nechybí alespoň stručné upozornění na kancelářskou reformu v příručkách určených studentům archivnictví.⁵¹ Tyto práce ovšem jen povětšinou reprodukují obecné informace o reformě, ale z podstaty svého charakteru neobsahují hlubší odraz výzkumu.

Německé prostředí reflektuje vývoj reformy realizované na území tamějšího státu. Zatím v literatuře, která stojí v jistém ohledu na samém počátku výzkumu, nenacházíme snahy po komparaci vývoje reformy s jinými lokalitami. V budoucnu lze v tomto směru očekávat, že dojde k porovnávání trendů kancelářských reform. To ovšem vyžaduje, aby byly poznány vývojové fáze a proměny kancelářských reform na jednotlivých územích.

Jistým paradoxem může být fakt, že v prostředí Rakouska, odkud pochází tzv. dolnorakouský systém, který stál ve středoevropském prostoru na počátku mnohých dalších změn, nebyl kancelářské reformě věnován výraznější zájem. V roce 1971 publikoval vídeňský archivář, tehdejší ředitel vídeňského Allgemeines Verwaltungsarchiv Walter Goldinger opět v řadě marburské archivní školy Veröffentlichungen der Archivschule Marburg studii věnovanou „organizačním formám“ písemností rakouské správy.⁵² Ve svém příspěvku, který původně prezentoval jako přednášku na tamější archivní škole, upozornil na nezastupitelné místo protokolů v úřední produkci novověkých kancelářů. U nich připomíná následnou vazbu na podobu spisu. Posléze ve svém pojednání přechází ke struktuře samotných spisů ve vztahu k dalším úředním pomůckám, jako byly elenchy, či spisové plány. V této souvislosti upozorňuje i na proměnu struktury spisů pod vlivem Kielmanseggovy reformy. Kromě samotného popisu systému a jeho přímého vlivu na písemnosti, jako je zavedení kancelářských oddělení a kmenových čísel, zmiňuje, že utvářená registratura podle dolnorakouské normy mohla respektovat jak členění úřadu (dle oddělení), tak mohly být písemnosti spojeny do jedné formy dle Geschäftsplanu (jednacího plánu).⁵³ Z podstaty příspěvku vyplývá, že je zaměřen spíše na otázku archivní teorie a praxe, než na problematiku novověké diplomatiky.

---

⁵⁰ Upozornění na využívání psacích strojů Friedrich Beck – Eckart Henning, Die archivalischen Quellen. Mit einer Einführung in die Historischen Hilfswissenschaften, Köln – Weimar – Wien 2012, s. 221–222.

⁵¹ Norbert Reimann – Wolfgang Bockhorst – Jans-Jürgen Höötman, Praktische Archivkunde. Ein Leitfaden für Fachangestellte für Medien- und Informationsdienste: Fachrichtung Archiv, Münster 2014, s. 60–64.

⁵² Walter Goldinger, Organisationsformen des Schriftgutes in der österreichischen Verwaltung, Marburg 1971.

⁵³ Tamtéž, s. 18.

Otázku reformy, jak byla realizována pod vedením Ericha Kielmansegga v Dolních Rakousích a která byla posléze reflektována o několik let později při jednání Komise pro reformu správy, připomněli autoři druhého svazku *Die Habsburgermonarchie 1848–1918*, který byl věnován správě a právním záležitostem, tedy i v dílčí rovině úpravě úřadování.⁵⁴ Proměna úřadování byla chápána v kontextu mnohem širěji pojatých změn ve správním právu.⁵⁵ Realizace kancelářské reformy je připomenuta v této práci také v souvislosti se vznikem ministerstva veřejných prací, kde byl dolnorakouský systém realizován již od doby vzniku ministerstva. Jak autoři zmiňují, právě proto, že úřad byl nově zřízen, bylo možné zavedení nových postupů, které by u již existujících úřadů narážely na značný odpor.⁵⁶

V nedávné době vydaná souhrnná práce Michaela Hochedlingera *Aktenkunde, Urkunden- und Aktenlehre der Neuzeit* vychází z velké části z původního Kielmanseggova tisku z roku 1905.⁵⁷ Jak připouští sám autor, v rakouském prostředí byla doposud této problematice věnovaná velmi malá pozornost. Nejnověji se tématem zabývala Brigitte Rigele u vídeňského magistrátu.⁵⁸

Podíváme-li se do prostředí Polska, představuje jednu z nejnovějších prací na poli výzkumu proměn úřadování v první polovině 20. století práce Marka Konstankiewiczze *Kancelaria starostw województwa lubelskiego w latach 1919-1939*.⁵⁹ Autor se věnuje fungování okresních úřadů v prostředí ljublínského vojvodství. Zde reflektuje nejen proměnu správy jako takové, ale především změny u úřadů v registraturách, písemnostech a rovněž proměnu postavení úředníků. Ve svém výzkumu vychází převážně z norem, totiž kancelářských instrukcí z let 1919, 1921, 1927 (resp. 1929) a 1931. V práci věnoval pozornost také kontrolám fungování úřadů, resp. vykonaným inspekcím. Konstankiewiczovy analýzy lze zařadit jistě právem k velmi vhodným přístupům i v rámci studia kancelářských reforem na jiném území.

---

⁵⁴ Adam Wandruszka – Peter Urbanitsch, *Die Habsburgermonarchie 1848–1918*, Wien 1975.

⁵⁵ Tamtéž, s. 266–268.

⁵⁶ Tamtéž, s. 155.

⁵⁷ Michael Hochedlinger, *Aktenkunde, Urkunden- und Aktenlehre der Neuzeit*, Wien – München 2009.

⁵⁸ Brigitte Rigele, *Eine Reform – zwei Wege. Der wiener Magistrat und die Kielmanseggsche Kanzleiordnung*, in: Elisabeth Loinig – Stefan Eminger – Andreas Weigl (Hgg.), *Wien und Niederösterreich – eine untrennbare Beziehung? (= Studien und Forschungen aus dem NÖ Institut für Landeskunde 70)*, St. Pölten 2017, s. 125–137.

⁵⁹ Marek Konstankiewicz, *Kancelaria starostw województwa lubelskiego w latach 1919–1939*, Lublin 2011.

Literaturu k tématu disertační práce přirozeně netvoří jen studie věnované problému kancelářské reformy. Ve srovnání s českým prostředím patří v Rakousku k poněkud více propracovaných tématům zpracování biografii výrazných osobností. Jednou z osob, které byla věnována výrazná pozornost, patří dolnorakouský místodržitel Erich Kielmansegg. V disertační práci obhájené na vídeňské univerzitě se jeho osobě věnoval ve 40. letech 20. století Leopold Haushofer.⁶⁰ V části věnované Kielmansegovi a jeho postavení při realizaci reformy vycházel především z úředního naučení vydaného roku 1903 resp. 1905/61, stejně jako z Kielmanseggových přednášek vydaných tiskem.⁶² Stranou neponechal ani Kielmanseggem zpracované dějiny dolnorakouského místodržitelství.⁶³ Vývoj systému v průběhu 90. let 19. století a prvního desetiletí 20. století převzal především z části Kielmanseggových přednášek. Využil tak „stopy“, které po sobě snad i záměrně zanechal Erich Kielmansegg v různých příspěvcích věnovaných novému systému. Leopold Haushofer ještě své poznatky doplnil o příspěvky přednesené Kielmanseggem v rámci Komise pro podporu reformy správy. Ze zaměření práce vyplývá, že nesledoval proměnu písemností a jejich místo v úřadu, ale snažil se orientovat na obecnější dosah Kielmanseggovy reformy ve společnosti a v místodržitelově životě.

Z českého prostředí připomeňme biografii Jana Gelandauera, který v monografii zachytil osudy Františka Thun Hohensteina, českého místodržitele v letech až 1889 až 1896 a 1911 až 1915.⁶⁴ Přestože František Thun Hohenstein patřil mezi skupinu přátel Ericha Kielmansegga, o vazbě na reformu se v Gelandauerově práci nedozvíme. O době, kdy u pražského místodržitelství působil Karl Coudenhoveho, velmi dobře pojednal Martin Klečacký. Jedna z kapitol jeho práce je biogramem tohoto úředníka.⁶⁵

Má-li být kancelářská reforma zasazena do společenského vývoje, především pak do vývoje úřadování, je třeba připomenout její vztah ke správnímu řádu a dalším normám určujícím charakter úřadování. V kontextu analýzy správního řízení lze jako velmi zdařilou práci zmínit knihu kolektivu autorů spjatých s olomouckou právnickou fakultou, kteří v roce

---

⁶⁰ Leopold Haushofer, *Biographie über Erich Graf Kielmansegg, Statthalter von Niederösterreich* (Undruckte Dissertation, Universität Wien), Wien 1948.

⁶¹ Erich Kielmansegg, *Amtsunterricht für die k. k. Bezirkshauptmannschaften in Niederösterreich*, Wien 1905.

⁶² Erich Kielmansegg, *Geschäftsvereinfachung und Kanzleireform bei öffentlichen Ämtern und Behörden. Ein Informationskurs in sechs Vorträgen*, Wien 1906.

⁶³ Albert Starzer, *Beiträge zur Geschichte der niederösterreichischen Statthalterei. Die Landeschefs und Rätthe dieser Behörde von 1501 bis 1896 mit den Wappen und zahlreichen Lichtdruckbildnissen der Landeschefs*, Wien 1897.

⁶⁴ Jan Galandauer, *František kníže Thun. Místodržící českého království*, Praha 2007.

⁶⁵ M. Klečacký, *Český ministr*, Praha 2017.

2007 připravili k vydání souhrnné pojednání o vývoji správního řízení.⁶⁶ Ta umožňuje badateli, který se věnuje dějinám správních institucí na přelomu 19. a 20. století, velmi cenný vhled do vývoje a chápání jednotlivých právních záležitostí, které ovlivnily, či měly ovlivnit průběh úředního jednání. Práce v jisté míře navazuje na soudobé studie věnované správnímu právu a správnímu řízení. Zde zmiňme především práce Karla Čížka⁶⁷, Friedricha Teznera⁶⁸, Jiřího Pražáka⁶⁹, Františka Weyra⁷⁰ a Jiřího Havelky⁷¹. Jak připomínali sami úředníci na počátku 20. století, neexistovala komplexnější příručka, která by jim dovolila proniknout do problematiky úřadování hlouběji. V této oblasti se museli spolehnout na tzv. Mayerhoferovu příručku.⁷² Jednalo se o aktualizované vydávání příručky obsahující komplexně úřední činnost institucí politické správy. Protože obsahovala zdroj aktuálně platných informací a odkazů na platné normy, bylo třeba její četné obnovování. Proto byla v průběhu druhé poloviny 19. století vydána celkem pětkrát.⁷³

Studium dolnorakouského systému dovolilo nahlédnout do úřadování hlouběji. Práce se proto nezaměřuje jen na úřední postupy a přímé písemnosti normou ovlivněné. Při několika šetřeních na počátku 20. století úřady získaly cenné množství informací, které odráží dobové konsekvence užívaných úředních pomůcek. Mezi jedněmi z nich bychom našli skupinu úředních knih. Přestože se může zdát, že nebylo důvodu, aby byly právě úřední knihy měněny pod vlivem nových zásad, opak je pravdou. Některé z nich totiž měly být nahrazeny zápisy do registraturních pomůcek. Tím byla hledána jedna z cest k ulehčení úřední činnosti. Tiskem vydaný soupis povinně vedených úředních knih v Čechách v roce 1904 byl posléze zařazen

---

⁶⁶ Ivo Beneda – Filip Dienstbier – Vlastimil Fiala – Monika Horáková – Pavel Marek – Magdaléna Peterková – Olga Pouperová – Lucie Rentková – Eduard Vlček – Veronika Vlčková, *Historický vývoj právní úpravy správního řízení a dalších postupů ve veřejné správě v českých zemích (1918–2005)* (=Studie a analýzy; sv. 9), Olomouc 2007.

⁶⁷ Karel Čížek, *Obrys řízení správního*, Praha 1888.

⁶⁸ Friedrich Tezner, *Handbuch des österreichischen Administrativverfahrens*, Wien 1896.

⁶⁹ Jiří Pražák, *Rakouské právo správní. Část první, Všeobecná část práva správního*, Praha 1905.

⁷⁰ František Weyr, *Československé právo správní. Část obecná. Organizace veřejné správy a řízení správní*, Brno 1922 (= Knihovna Českého akademického spolku "Právnick" v Brně, svazek 3).

⁷¹ Jiří Havelka, *Nástin zásad správního řízení. Podle judikatury nejvyššího správního soudu*, Praha 1927.

⁷² Ernst Mayrhofer, *Handbuch für den politischen Verwaltungsdienst bei den Landes-, Kreis- und Bezirksbehörden im Kaiserthum Österreich*, Wien 1856. Posléze přejmenován na Ernst Mayrhofer, *Handbuch für den politischen Verwaltungsdienst in den im Reichsrathe vertretenen Königreichen und Ländern mit besonderer Berücksichtigung der diesen Ländern gemeinsamen Gesetze und Verordnungen*, Wien 1875.

⁷³ Vydáno v letech 1856, 1859, 1875, 1880–1881, 1895–1913 (poslední dvě vydání vycházela na části v průběhu několika let).

do podkladů k šetření o připravovaných změnách. Obsah příslušné kapitoly v předložené disertační práci odpovídá studii, kterou autor publikoval na stránkách Archivního časopisu.⁷⁴

Úřední knihy vedené ve 20. století představují téma, kterému nebylo dosud věnováno více pozornosti. Proto bylo třeba hledat cesty k poznání jejich postavení ve studiích týkajících se obdobné diplomatické kategorie, byť v časově starším období.⁷⁵ Analýza knih z období středověku u nás, obdobně jako v Německu či Rakousku náleží mezi více metodologicky propracované než období raného novověku a novověku vůbec. S posunem zájmu historiků do mladšího období, se museli archiváři, ale i badatelé vypořádat s otázkami různých podob knih, jako zvláštního typu archiválií.⁷⁶

Úřední knihy se stejně jako jiný písemný materiál od středověku po současnost proměnily. Některé řady (série) přestaly být vedeny (erekční a konfirmační knihy), jiné se v průběhu statelí rozvíjí a vytváří velmi pestrá škála. Mezi velmi dynamické patří již zmíněné zemské desky (které následně ovlivnily podobu pozemkových knih v období poslední čtvrtiny 18. století), stejně jako knihy vzniklé v prostředí městské správy, obecně označované jako městské knihy. Městské knihy přitom náleží vedle zemských desek k nejdéle existujícím typům v Čechách.⁷⁷ Systému jejich různých podob se soustavněji věnovala především Ludmila Sulitková.⁷⁸ Její práce o souboru městských knih nejen v Brně, ale i obecně v Čechách, může posloužit jako ukázka pokusu o syntetizující práci typologie knih určité správní oblasti. Klasifikace přitom navazuje na předchozí zájem badatelské veřejnosti, který trvá již více jak sto let.⁷⁹ V této rovině se velmi nadějným jeví rovněž i projekt nesoucí obecné označení *Libri civitatis*. Jedním z jeho výstupů (kromě edic nejvýznamnějších či obsahově významných knih) má být katalog městských knih navazující na soupis Rostislava

---

⁷⁴ Pavel Holub, Úřední knihy u okresních hejtmanství na přelomu 19. a 20. století. Příspěvek k problematice novověké diplomatiky, *Archivní časopis* 69, 2019, č. 3, s. 229–294.

⁷⁵ Níže nebudou zmiňovány studie, kde úřední knihy jsou zmíněny pouze jako jeden z typů vedených písemností, nýbrž ty, kde je o daném problému pojednáno konkrétněji.

⁷⁶ V českém prostředí byly archiválie knižní podoby charakterizovány již v základních pravidlech z roku 1960. Nová pravidla pak definici upřesnila a hlouběji propracovala. Michal Wanner a kol., *Základní pravidla pro zpracování archiválií*, Praha 2015², s. 26–27.

⁷⁷ Za předpokládanou dobu vzniku Desk zemských se uvádí 3. čtvrtina 13. století, nejstarší dochovaná městská kniha *Liber Vetustissimus* pochází z počátku 14. století.

⁷⁸ Ludmila Sulitková, *Vývoj městských knih v Brně ve středověku (v kontextu vývoje městských knih v českých zemích)*, Praha – Brno 2004.

⁷⁹ Z nejvýznamnějších prací je třeba zmínit Václav Vojtíšek, *O studiu městských knih českých*, *Věstník České Akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění* 24, 1915, s. 389–417; Jiří Čarek, *Městské a jiné úřední knihy archivu hlavního města Prahy*, Praha 1956; Jiří Čarek – Bořivoj Lůžek, *Názvosloví městských knih v severozápadních Čechách*, *Sborník archivních prací* 18, 1968, č. 2, s. 452–477; Rostislav Nový, *Městské knihy v Čechách a na Moravě 1310–1526*. Katalog, (*Acta Universitatis Carolinae. Philosophica et historica* 4), Praha 1963.

Nového z 60. let 20. století. Současný zájem má posunutou časovou hranici svého záběru až k roku 1620.⁸⁰ V podstatě se dnes jedná o jediný soustavný a širěji pojatý badatelský zájem odborné veřejnosti o problematiku úředních knih, byť speciálně zaměřených na prostředí měst.

Z období novověku se komplexnější zájem o některé typy knih projevil v dílčích studiích. Ty ovšem neumožňují syntetizující pohled na vývoj této diplomatické kategorie v rámci českého prostředí, byť jisté, dílčí závěry by bylo možné vyvozovat. Mezi komplexněji analyzované typy (formou dílčích sond) patří knihy zápisů z jednání správních institucí označené jako radní protokoly (manuály), které se staly hlavním předmětem zájmu Vladimíra Vašků u institucí zaměpanské povahy.⁸¹ Jiří Šouša s Jiřím Novotným analyzovali protokoly ze zasedání správní rady Agrární banky.⁸²

Velká pozornost byla věnována knihám evidujícím majetkoprávní vztahy obyvatel jednotlivých panství a měst, tedy tzv. pozemkovým knihám.⁸³ Povinnosti obyvatel panství (ale i farnosti) byly naopak podchyceny v urbářích, které byly předmětem zájmů archivářů, podobně jako pozemkové knihy, v 60. a 70. letech 20. století, kdy zájem o problematiku hospodářských a sociálních dějin byl dán obecným směřováním české historické vědy.⁸⁴

---

⁸⁰ O projektu blíže ve sborníku Ludmila Sulitková (ed.), *Stav a perspektivy zpřístupňování středověkých a raně novověkých městských knih*, Ústí nad Labem 2010. Nověji Ivana Ebelová, *Libri civitatis – projekt katalogizace a edičního zpřístupňování městských knih v České republice*, *Archivní časopis* 66, 2016, č. 2, s. 170–177. O obdobných snahách v Německu blíže Peter Johánek, *Historie a perspektivy výzkumu městských knih ve Spolkové republice Německo. Václavu Bokovi k sedmdesátým narozeninám*, in: Ludmila Sulitková, *Stav a perspektivy zpřístupňování středověkých a raně novověkých městských knih*, Ústí nad Labem 2010, s. 39–55.

⁸¹ Vladimír Vašků, *Studie o správních dějinách a písemnostech moravského královského tribunálu z let 1636–1749*, Brno 1969.

⁸² Zdeněk Hojda – Hana Pátková (edd.), *Pragmatické písemnosti v kontextu právním a správním*. Praha 2008 (*Opera Facultatis philosophicae Universitatis Carolinae Pragensis* 6).

⁸³ Miloslav Volf, *Vývoj gruntovní knihy ve světle zákonů a hospodářských instrukcí*, *Zprávy českého zemského archivu* 8, 1939, s. 41–108; Miroslav Trantírek, *Vliv státu na vývoj městských a gruntovních knih na Moravě a ve Slezsku do roku 1849*, *Sborník archivních prací* 10, 1960, s. 105–181; Vladimír Procházka, *Česká poddanská nemovitost v pozemkových knihách 16. a 17. století*, Praha 1963; Josef Hanzal, *Současný stav a úkoly studia českých pozemkových knih*, *Sborník archivních prací* 14, 1964, s. 39–56; Bronislav Chocholáč, *Pozemkové knihy – neprávem opomíjený historický pramen*, in: Petr Průcha – Karel Schelle (edd.), *Historie a současnost veřejné správy*. Sborník příspěvků z vědecké konference, Brno 1993, s. 8–11. Nejnověji pak Markéta Skořepová, *Gruntovní knihy 19. století na příkladě panství Nový Rychnov*, *Archivní časopis* 60, 2010, č. 4, s. 344–360; Markéta Skořepová *Gruntovní knihy 19. století a možnosti jejich využití (na příkladu panství Nový Rychnov)*, *Vlastivědný sborník Vysočiny – oddíl věd společenských* 17, 2010, s. 48–72.

⁸⁴ Josef Hanzal, *K diplomacie předbělohorských urbářů*, *Acta Universitatis Carolinae – Philosophica et Historica* 5, 1963, s. 79–93; Jiří Jirásek, *Urbáře jako pramen pro poznání předbělohorské vesnice*,

Matriky, jako písemnosti evidující nejprve náboženské obřady, následně narození, sňatek a úmrtí byly analyzovány především z hlediska historické demografie⁸⁵, zatímco archiváři je reflektovali převážně při soupisových akcích.⁸⁶ Matriky ovšem byly vedené i u jiných institucí, jakými byly např. univerzity⁸⁷, školy⁸⁸ či náboženská bratrstva⁸⁹ a evidovaly jednotlivce spjaté s konkrétní institucí. Mezi pomocné úřední knihy v církevním prostředí je možné zahrnout knihy z agendy *pravitatis haereticorum*⁹⁰, které se dochovaly ve fondech farních úřadů.

Registrům evidujícím dokumenty expedované českou kanceláří byla věnována pozornost především ve 20. a 30. letech 20. století.⁹¹ Na pomezí mezi úředním produktem

---

Časopis Matice moravské 79, 1960, s. 112–128; Adolf Kalný a kol., *Soupis urbářů jihočeských archivů 1378–1773 (I–II)*, České Budějovice 1976; nejnověji k urbářům s přehledem literatury Vladimír Jakub Mrvík, *Nejstarší urbář černokosteleckého panství z roku 1564. Kritická edice*, Sborník archivních prací 60, 2010, č. 2, s. 465–560.

⁸⁵ Zde i přehled jejich vedení Eduard Maur, *O počátcích a vývoji církevních matrik se zvláštním zřetelem k českým poměrům*, *Historická demografie* 3, 1969, s. 4–19.

⁸⁶ Josef Nuhliček, *Matriční listinné doklady a jejich hodnota*, *Archivní časopis* 19, 1969, s. 91–97; Jaroslav Macek, *Katalogisace matrik*, *Archivní časopis* 5, 1955, č. 3, s. 150–153. Zdeňka Kokošková, *Konstituování autonomní vojenské duchovní správy v habsburské armádě a vedení vojenských matrik polním klérem (Od třicetileté války k josefským matričním reformám)*, Sborník archivních prací 45, 1995, č. 1, s. 41–72. *Ze soupisů nekatolických matrik např. Zlatuše Kukánová – Lenka Matušíková, Soupis matrik židovských náboženských obcí v Čechách – vydávané na díly v rámci Paginae historiae. Sborník Státního ústředního archivu v Praze od č. 1, 1993.*

⁸⁷ Karel Beránek, *Univerzitní matrika jako pramen nobilitací*, *Miscellanea oddělení rukopisů a starých tisků* 13, 1997, s. 62–71.

⁸⁸ Kateřina Valentová, *Matriky chomutovského gymnázia a semináře. Mimořádný pramen k dějinám jezuitského školství*, in: Petr Rak (ed.), *Comotovia 2005. Sborník příspěvků z konference věnované výročí 400 let vykoupení Chomutova z poddanství (1605–2005)*, Chomutov 2006, s. 133–141.

⁸⁹ Marie Tošnerová, *Matrika literátského kůru v Jaroměři, Stopami dějin Náchodska*. Sborník Státního okresního archivu Náchod 9, 2003, s. 155–166. Karel Müller, *Matriky barokních náboženských bratrstev jako pozoruhodný heraldický pramen*, in: Vladimír Maňas – Zdeněk Orlita – Martina Potůčková (edd.), *Zbožných duší úl. Náboženská bratrstva v kultuře raněnovověké Moravy*, Olomouc 2010, s. 39–43.

⁹⁰ Pavel Holub, *Liber pravitatis haereticorum z humpolecké farnosti z 50. až 80. let 18. století*, in: Sixtus Bolom-Kotari – Martina Bolom-Kotari – Věra Němečková (edd.), *Pontes ad fontes. Církevní dějiny ve světle pomocných věd historických a příbuzných oborů*, Hradec Králové 2011, s. 71–77.

⁹¹ Jaromír Čelakovský, *O domácích a cizích registrech, zvláště o registrech české a jiných rakouských dvorských kanceláří*, Praha 1890; Zdeněk Kristen, *Listy poselací a jejich registra v královské kanceláři české až do Bílé hory. Příspěvek k novější české diplomatice*, *Časopis archivní školy* 5, 1927, s. 1–109; Tentýž: *K otázce register a registrování listů poselacích v české kanceláři dvorské na počátku XVII. století*, *Časopis archivní školy* 9–10, 1933, s. 218–234; Václav Letošník, *Registra otevřených listů české kanceláře*, *Časopis archivní školy* 3, 1926, s. 36–63 a tamtéž 4, 1926–1927, s. 49–102; Václav Pešák, *Protokoly české dvorské kanceláře od polovice XVI. století do Bílé hory*, Sborník archivu ministerstva vnitra 2, 1929, s. 91–113.

a obecným zájmem o zachování paměti jsou kroniky. Jejich vedení je v průběhu 19. a 20. století více a více ovlivňováno a předepisováno normami, a proto je možné je plně považovat za písemnosti náležící do zájmu diplomatiky.⁹²

Pro kladení si otázek a hledání příslušných odpovědí ve vztahu k úředním knihám byly podstatné rovněž práce vzniklé v Německu. Nejedná se přímo o studie věnované úředním knihám 20. století, ale podobně jako u českého výzkumu, byly využity z pohledu zvolených metod. Za jistého průkopníka tohoto směru lze označit archiváře wolfenbüttelského archivu Ernsta Pitze, který předložil v 50. letech 20. století práci *Schrift- und Aktenwesen der städtischen Verwaltung im Spätmittelalter: Köln, Nürnberg, Lübeck. Beitrag zur vergleichenden Städteforschung und zur spätmittelalterlichen Aktenkunde*. V ní poukázal na výzkum úředních knih městské proveniencce. V rámci metodologického přístupu přitom upozornil na výzkum úředních knih v kontextu využití poznatků kodikologie. Tento pohled výrazněji rozvinul v 90. letech 20. století Heinz Quirin v práci *Einführung in das Studium der mittelalterlichen Geschichte*.⁹³ V průběhu posledního desetiletí 20. století a na počátku 21. století vznikly dvě významné studie věnované analýze úředních knih. První reprezentuje Stefan Pätzold (v současné době archivář Stadtarchiv Bochum)⁹⁴ s příspěvkem zaměřeným na úřední knihy z období středověku. Studie byla otištěna v roce 1998, když Pätzold složil státní zkoušku na marburské archivní škole.⁹⁵ Na jeho příspěvku (byť je zaměřený na středověké období) je inspirativních několik myšlenek, které se staly v jistém smyslu i východiskem pro předloženou analýzu knih u okresních úřadů v Čechách. O jisté atraktivnosti výzkumu úředních knih v Německu (byť stále zaměřeném na středověké období) může svědčit sborník vydaný v Münsteru v roce 2012 *Amtsbücher als Quellen der landesgeschichtlichen*

---

⁹² Hana Pátková (ed.), *Česká beseda o německých i českých kronikách, pamětech a dalších vyprávěcích pramenech*. Příspěvky z konference pořádané 9. listopadu 2001 v Ústí nad Labem katedrou historie Pedagogické fakulty Univerzity J. E. Purkyně v Ústí nad Labem a katedrou pomocných věd historických a archivního studia Filozofické fakulty Univerzity Karolvy v Praze za řízení Eduarda Mikuška, Dolní Břežany 2006 a přehled vývoje kronikářství též Jiří Cukr, *Vývoj obecního kronikářství v Ledenicích*. Bakalářská práce, České Budějovice 2008.

⁹³ Heinz Quirin, *Einführung in das Studium der mittelalterlichen Geschichte*, Stuttgart⁵ 1991, s. 83–103.

⁹⁴ K jeho osobě blíže na <http://www.clio-online.de/forscherinnen=1942> – studováno 31. ledna 2017.

⁹⁵ Stefan Pätzold, *Amtsbücher des Mittelalters. Überlegungen zum Stand ihrer Erforschung*, *Archivalische Zeitschrift* 81, 1998, s. 87–111; nověji Stefan Pätzold, *Zwischen archivarischer Praxis und kulturgeschichtlichem Paradigma. Jüngere Ansätze der Amtsbuchforschung*, in: Wilfried Reininghaus – Marcus Stumpf (edd.), *Amtsbücher als Quellen der landesgeschichtlichen Forschung*, (řada *Westfälische Quellen und Archivpublikationen*, svazek 27), Münster 2012, s. 9–40.

Forschung, kde právě Stefan Pätzold v úvodní kapitole popisuje různé formy pojetí studia těchto písemností.

Stefan Pätzold již na počátku své studie jasně vymezuje různé způsoby přístupu k problematice úředních knih ze strany archiváře, historika a diplomatika. Úkolem diplomatika má být, podle Pätzolda, podchycení informací sloužících např. edičnímu zpracování úředních knih (v novější době přistupuje jejich digitalizace), kde se diplomatik zajímá o knihy jako o svébytný produkt dané kanceláře (vedle listin a spisů). Historik, jako zvláštní uživatel, pak v knihách nachází zdroj informací v rámci všeobecné pramenovědy.⁹⁶ Stefan Pätzold upozorňuje i na fakt, zda lze vůbec knihy chápat jako samostatnou kategorii vedle listin a spisů. Naráží tak na tvrzení trojice H. O. Meisnera, Ahasvera von Brandta a Kurta Dülfera, kteří se přiklonili k variantě, že knihy netvoří vlastní kategorii. Tato myšlenka ovšem byla opuštěna a knihy byly a jsou nadále chápány jako plnohodnotná diplomatická skupina. Od spisů a listin je odlišuje struktura a geneze, coby hlavní kritéria pro jasné vyhranění.⁹⁷

Výše nastíněný pohled Stefana Petzolda na úřední knihy není v Německu jediný. V 90. letech 20. století a na počátku 21. století publikoval studie zaměřené na úřední knihy někdejší ředitel Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz v Berlíně Jürgen Kloosterhuis.⁹⁸ Opět ani on neposunul předmět svého zájmu dál než za středověk, resp. raný novověk (což do současné chvíle v Německu, Rakousku a Slovensku neučinil žádný z badatelů). Přesto stať uveřejněnou v souhrnném kompendiu Friedricha Becka a Eckarta Henninga o středověkých úředních knihách lze považovat za jistý návrh nad strukturalizací prací zaměřených na tento diplomatický typ písemností i v obecné rovině. Některé body vychází z Petzoldovy studie, jiné naopak šířeji rozpracovává.

---

⁹⁶ Nejnovější pohled na úřední knihy jako prameny výzkumu dějin Stefan Pätzold, *Zwischen archivarischer Praxis*, in: Wilfried Reininghaus – Marcus Stumpf (edd.), *Amtsbücher als Quellen der landesgeschichtlichen Forschung*, Münster 2012.

⁹⁷ S. Pätzold, *Amtsbücher*, s. 94 nověji pak týž, *Zwischen archivarischer Praxis*, s. 14–15.

⁹⁸ Jürgen Kloosterhuis, *Amtliche Aktenkunde der Neuzeit. Ein hilfswissenschaftliches Kompendium*, in: *Archiv für Diplomatik* 45 (1999), s. 465–563 (přístupné v upravené verzi na https://www.gsta.spk-berlin.de/amtliche_aktenkunde_552.html – studováno 31.1.2017). Josef Hartmann – Jürgen Kloosterhuis, *Amtsbücher*, in: Friedrich Beck – Eckart Henning (edd.), *Die archivalischen Quellen. Mit einer Einführung in die Histor. Hilfswissenschaften*, Köln 2012⁵, s. 68–88; obdobně jako v: Jürgen Kloosterhuis, *Strukturen und Materien spätmittelalterlicher Amtsbücher im Spiegel von Ordensfolianten*, in: Bernhard Jähnig – Jürgen Kloosterhuis (edd.), *Preußens erstes Provinzialarchiv. Zur Erinnerung an die Gründung des Staatsarchivs Königsberg vor 200 Jahren*, *Tagungsberichte der Historischen Kommission für Ost- und Westpreussische Landesforschung* 20, Marburg 2006, s. 85–122.

Jak je z výše uvedeného patrné, představuje literatura k dílčím problémům úřadování na přelomu 19. a 20. století široký záběr. Samotný problém kancelářské reformy přitom reflektuje jen omezené množství studií. Obdobné zjištění platí i při rozboru úředních knih, jedné z diplomatických kategorií. Reflektovány jsou především řady knihy, jejichž vznik je třeba klást do staršího období. S posunem zájmu výzkumu do novověku, či spíše do 20. století, zájem o jejich studium umiňuje.

1.4. Prameny

Pramennou základnou pro zpracování předložené práce se staly archivní fondy vzniklé z registratur někdejšího ministerstva vnitra, Českého místodržitelství v Praze a Okresního hejtmanství v Humpolci. Zjišťování informací, které se týkají aplikace zásad dolnorakouské normy v praxi, přináší jisté úskalí. Správně vedená registratura ve své době může současnému badateli usnadnit výzkum. Registraturní pomůcky (podací protokoly, elenchy a indexy) jsou pak cenným zdrojem poznání. Zde však může nastat jistý problém s „odhalením“ hesel v elenchu, pod kterými termíny mohl být spis do původní pomůcky zapsán. Podíváme-li se na spisy prezidia českého místodržitelství zasílané na prvoinstanční úřady, vidíme již zde „přirozenou“ nejednotnost. Spisy byly označovány hesly jako „kancelářská reforma“ (Kanzleireform), „zjednodušení“ (Vereinfachung), později v českém formě jako „reforma kanceláře“. Záleželo pak na úřednictvu, zda dané spisy byly ukládány pod jedno či více hesel.

Velmi užitečnou pomůckou pro orientaci ve spisech vídeňského archivu představuje „Průvodce po Rakouském státním archivu ve Vídni pro českého návštěvníka“ zpracovaný kolektivem archivářů Národního archivu v Praze.⁹⁹ Právě písemnosti někdejšího vídeňského ministerstva vnitra uložené v Rakouském státním archivu ve Vídni (Österreichisches Staatsarchiv) poskytly cenné informace reflektující vývoj dolnorakouského naučení na centrální úrovni a v prostředí Dolních Rakous. Agenda kancelářské reformy zde zahrnuje několik kartonů.¹⁰⁰ Z nich jsou velmi cenné, v souvislosti s analýzou dolnorakouské normy, spisy obsahující odpovědi na dotazníkové šetření z jara 1908, které byly postoupeny z jednotlivých korunních zemí.¹⁰¹ Informace obsažené v těchto spisech čekají na své využití, byť již i nyní poskytly významné informace. Ve vídeňském státním archivu jsou rovněž uloženy písemnosti vzniklé z činnosti někdejší Komise pro reformu správy – Verwaltungsreformkommission.¹⁰² Ty doplňují poznání získané ze studia spisů prezidia vídeňského ministerstva vnitra.

Archiválie prezidia ministerstva vnitra uložené ve Vídni čteně reflektují i změny obvodů politických úřadů první instance v Čechách na přelomu 19. a 20. století. Jednání o ustanovení nových hejtmanství, či žádosti o zřízení expozitur jsou jen zlomkem širokého

---

⁹⁹ Eva Drašarová a kol. Průvodce po Rakouském státním archivu ve Vídni pro českého návštěvníka, Praha – Dolní Břežany 2013.

¹⁰⁰ ÖStA Wien, Allgemeines Verwaltungsarchiv, Inneres, Ministerium des Innern – Präsidium, kar. 1265–1298 – agenda ke vzniku okresních hejtmanství a kancelářské reformy.

¹⁰¹ Tamtéž, kar. 1273–1277.

¹⁰² Tamtéž, Allgemeines Verwaltungsarchiv, Inneres, Ministerratspräsidium, Verwaltungsreformkommission.

obsahu písemností. Dokumenty vídeňského ministerstva byly (částečně) v rámci rozluky a rozdělení spisů mezi nástupnické státy, vzniklé roku 1918, odvezeny do Prahy. Dnes jsou uloženy ve fondu Ministerstva vnitra Vídeň v Národním archivu Praha.¹⁰³ V tomto případě se jedná o část někdejší registratury prezidia ministerstva vnitra. Nedůsledné oddělení spisů týkajících se Čech způsobilo, že část agendy je dnes uložena ve vídeňském archivu a část v Praze. V pražském Národním archivu jsou také uloženy písemnosti z dřívější registratury ministerstva vnitra, sídlícího od roku 1918 v Praze.¹⁰⁴

V depozitářích Národního archivu se také nachází cenný fond České místodržitelství Praha.¹⁰⁵ Pražské místodržitelství bylo po roce 1918 přeměněno na zemskou správu politickou, později zemský úřad, proto některé spisy z období pražského místodržitelství byly priorovány a uloženy jako součást fondu Zemského úřadu Praha. Protože místodržitelství stálo mezi lokálními úřady první instance státní správy, tedy mezi okresními hejtmanstvími a centrálním Ministerstvem vnitra ve Vídni, odráží se v jeho písemnostech široká škála informací o dění v jedné z korunních zemí Předlitavska – Čech. Najdeme zde mnohé koncepty k připraveným zprávám, hlášením odeslaným do Vídně. Na straně druhé jsou v Praze uloženy četné zprávy doručené od okresních hejtmanství. Zde je třeba upozornit, že již ve své době došlo u některých úředních šetření k postoupení písemností zaslaných od okresních hejtmanství z místodržitelství přímo k centrálnímu úřadu, a tak v Praze byly ponechány jen části spisů, zatímco další část se stala součástí dokumentů vídeňského ministerstva vnitra.

Z naznačeného je patrné, že studium písemností týkajících se kancelářské reformy, je poněkud náročné. Vždy je třeba si u spisu klást otázku, proč je uložený právě v daném fondu, kdy se stal součástí spisů té které registratury. Další komplikací je až přemíra písemností obsahující tytéž informace (u jedné instituce v podobě konceptů, případně i několika konceptů, u druhé mající charakter čistopisu). Protože kancelářská reforma trvala více jak 10 let, byly některé písemnosti z původních registratur vyjímány a v rámci priorace se stávaly součástí mladších spisů. Je to případ právě pražského místodržitelství, kde některá hlášení ze staršího období úředníci vyjmuli a připojili ke svým mladším spisům, aby tak podpořili své argumenty. Tím dochází k přerušení původního uložení. Někdy se tak může jevit, že spisy již neexistují, ale posléze jsou nalezeny o několik kartonů dál.

---

¹⁰³ NA Praha, Ministerstvo vnitra Vídeň – prezidium.

¹⁰⁴ NA Praha, Ministerstvo vnitra Praha – stará registratura.

¹⁰⁵ NA Praha, České místodržitelství Praha – prezidium.

Ať v písemnostech prezidia ministerstva vnitra, tak i u prezidia českého místodržitelství najdeme informace ke kancelářské reformě, ale také i k proměnám politických okresů. Tato agenda již na počátku 20. století natolik „zevšednila“, že byla vytvořena standardizovaná podoba spisů. Kdybychom dnes spisy vyjmuli z fondu prezidia českého místodržitelství, resp. z prezidia ministerstva vnitra, vytvořily by sérii stejně koncipovaných písemností. Pro jednotlivé projekty bylo stanoveno, že každý spis musí obsahovat a) geografickou skicu (výřez z mapy) zachycující dosavadní stav a stav po navržené úpravě; b) počet obyvatel s údaji o dosavadním okresním hejtmánství složeném z okresních soudů a s údaji o nových okresních hejtmánstvích; c) rozloha dosavadního a nového hejtmánství; d) komentáře.

Proměnu správního členění umožňují sledovat také tzv. seznamy míst vydávané českým místodržitelstvím na základě výsledků sčítání lidu.¹⁰⁶ Dalším zdrojem poznání ke sledování proměn správního členění Čech jsou mapy vydávané v průběhu druhé poloviny 19. a na počátku 20. století. V 80. letech 19. století vycházely v nakladatelství Karla Janského v Táboře mapy okresních hejtmánství v Čechách v měřítku 1:100 000 sestavené Josefem Erbenem. Na sklonku 80. let byly vydány generální mapy okresních hejtmánství v měřítku 1:220 000 od Jana Eduarda Wagnera vydané u Františka Kytky. Počátkem 20. století se těšily značné oblibě tzv. Vilímkovy podrobné mapy okresních hejtmánství zemí Koruny české v měřítku 1:100 000 kreslené Janem Srpem.¹⁰⁷ Ve velké míře jsou dnes přístupné v digitální podobě v digitální mapové sbírce Přírodovědecké fakulty Univerzity Karlovy.¹⁰⁸

Analýzu vývoje kancelářské reformy umožňují přímo písemnosti Okresního hejtmánství v Oberhollabrunnu, resp. v Hollabrunnu uložené v Zemském archivu v St. Pöltenu (Landesarchiv).¹⁰⁹ Deponované písemnosti všech okresních hejtmánství v jednom zemském archivu umožnily studium napříč těmito archiváliemi. Velkou nevýhodou pro studium styku mezi dolnorakouským místodržitelstvím a Okresním hejtmánstvím v Oberhollabrunnu je absence prezidiálního podacího protokolu vedeného Eduardem Hohenbruckem.¹¹⁰ Sledovat podobu okresních hejtmánství v Dolních Rakousích v době zavádění oberhollabrunnského systému do praxe umožňují, paradoxně, již jednou zmíněné spisy prezidia českého

---

¹⁰⁶ Např. Seznam míst v Království českém. Vydalo c. k. místodržitelství české, užívajíc při tom výsledků sčítání lidu ode dne 31. prosince 1869, Praha 1872.

¹⁰⁷ Eva Semotanová, *Mapy Čech, Moravy a Slezska v zrcadle staletí*, Praha 2001, s. 121–123.

¹⁰⁸ Přístupné na <http://mapy2.natur.cuni.cz:8080/geonetwork/srv/eng/catalog.search#/home> (navštíveno 31. prosince 2020).

¹⁰⁹ NÖ Landesarchiv St. Pölten, Bezirkshauptmannschaft Hollabrunn.

¹¹⁰ Tamtéž, sign. 12/3 – podací protokol vedený do roku 1900, následně dochovaný je datován až od roku 1908 (sign. 12/6).

místodržitelství uložené v Národním archivu Praha.¹¹¹ V roce 1907 se Georg Dörfl z prezidia českého místodržitelství obrátil na jednotlivá hejtmanství s žádostí o zaslání odpovědí na soubor otázek. Mezi nimi byl i požadavek, aby bylo dané hejtmanství charakterizováno počtem podání k roku 1904. Dnes tak můžeme z materiálů uložených v pražském národním archivu rekonstruovat stav dolnorakouských hejtmanství, jak jej zachycuje kapitola o podobě hejtmanství v Dolních Rakousích.

Písemnosti ministerstva a místodržitelství neumožňují přímou reflexi dodržování či nedodržování vyžadovaných požadavků na úpravu písemností. Proto byly prostudovány i písemnosti jednoho z nejlépe dochovaných okresních hejtmanství v Čechách, kde byl nový systém zaveden, totiž Okresního hejtmanství v Humpolci, uložené ve fondu Okresní úřad Humpolec v Moravském zemském archivu v Brně – Státním okresním archivu Pelhřimov.¹¹² Fond humpoleckého okresního úřadu obsahuje kompletně dochovanou řadu prezidiálních spisů, které jsou cenným zdrojem reflektujícím nejen každodenní život na Humpolecku, ale i fungování samotného hejtmanství. „Úřední dědictví“ Vojtěcha Vaniše a jeho úředníků umožňuje proniknout i do takových detailů, jakými byly spory u tamějšího úřadu. Takové spisy dovolují zjistit, zda požadavky na prostorové členění kancelářských oddělení byly či nebyly u úřadu naplněny.

Současný stav ostatních fondů vzniklých z někdejších registratur okresních hejtmanství úřadujících podle dolnorakouské normy není, až na výjimky, příliš dobrý. Nymburský fond je nepřístupný z důvodů fyzického poškození. V případě pražských Vinohrad a Žižkova se jedná v jisté míře o torzo fondu, obdobně jako v případě Okresního úřadu Přísečnice a Mariánské Lázně (vztaženo k době a kancelářské reformě). Relativně dobře dochovaný je Okresní úřad Varnsdorf, Hořice a Nejdek, ovšem ke sledovanému tématu (a období) neobsahují příliš velké množství informací.

Písemnosti okresních hejtmanství byly využity také při analýze úředních knih. Dobře dochovaným je v tomto ohledu soubor knih u Okresního úřadu Kamenice nad Lipou¹¹³, jehož fond je rovněž uložený v pelhřimovském okresním archivu.

Pro reflexi „zákulisních“ jednání o určitých záležitostech, tedy i o kancelářské reformě, je vhodné využít paměti úředníků. Ty byly často již vydané. Připomeňme na tomto místě paměti dolnorakouského místodržitele Ericha Kielmansegga či Františka Weyra.

---

¹¹¹ NA Praha, České místodržitelství Praha – prezidium, kar. 2984 – dotazníky zasláné do Dolních Rakous.

¹¹² Moravský zemský archiv v Brně – Státní okresní archiv Pelhřimov, Okresní úřad Humpolec.

¹¹³ Tamtéž, Okresní úřad Kamenice nad Lipou.

Paměti Ericha Kielmansegga vydal ředitel vídeňského Allgemeines Verwaltungsarchiv Walter Goldinger.¹¹⁴ V nich se velmi dobře zrcadlí především vztah dolnorakouského místodržitele k dalším výrazným úředníkům a politikům. Editor těchto pamětí v úvodu připomněl Kielmanseggovu otevřenost k modernímu způsobu života. Z toho vyplýval i místodržitelův přístup k novinkám při úřadování a řešení kancelářské reformy.¹¹⁵

V českém prostředí se ve vzpomínkách objevuje reflexe systému zavedeného pod Kielmanseggovou patronací u Františka Weyra.¹¹⁶ František Weyer působil na počátku své konceptní kariéry právě u dolnorakouského místodržitelství a posléze u dolnorakouského okresního hejtmanství v Mistelbachu. Dolnorakouskou kancelářskou reformu s odstupem několika let v pamětech nehodnotil příliš pozitivně, stejně jako tamějšího místodržitele.¹¹⁷ Změnu úřadování chápal spíše jako přirozený vývoj, k němuž mělo dojít již dříve, ale ustrnulost rakousko-uherského systému neumožnila pružnější změnu.

Prameny pro výzkum kancelářské reformy tvoří velmi pestrá škála písemností, které jsou uloženy na různých místech Čech a Rakouska. Díky využití výpočetní techniky lze spisy rozdělené v průběhu 20. století opět „spojit“ a vytvořit si úplnější představu o dobové formě úřední činnosti.

---

¹¹⁴ Walter Goldinger (ed.), *Kaiserhaus, Staatsmänner und Politiker. Aufzeichnungen des k. k. Statthalters*, Wien 1966.

¹¹⁵ Tamtéž, s. 11–12.

¹¹⁶ František Weyer, *Paměti I. Za Rakouska (1879–1918)*, Brno 1999.

¹¹⁷ Tamtéž, s. 230–231.

2. Metody novověké diplomatiky – jejich využití k výzkumu kancelářské reformy (oberholabrunnského systému)

V průběhu 20. století se studie o písemnostech novověkých institucí (tedy i úředních knih) zaměřily na využití tří metodologických směrů. Karel Stloukal ve své práci o České dvorské kanceláři využil induktivní metodu. Ta je přitom aplikovatelná na písemnou produkci úřadu, po jehož činnosti se dochovalo dostatečné množství písemností, na jejichž základě lze dospět k obecnějším závěrům. Na straně druhé přemíra a nárůst dokumentů v 19. a 20. století by takový postup neumožňovaly. Přesto lze induktivní metodu využít i pro toto období, především u institucí, kde se nedochovala norma určující proces úředního jednání. Induktivní metody bylo užito autorem této studie při analýze písemností Komitétu pro zachování zříceniny hradu Orlíka.¹¹⁸ Absence jakékoli normy na chod komitétu neumožňovala jiné uchopení dané problematiky.

Druhým metodologickým východiskem je normativně-komparativní přístup. Zakládá se především na studiu normy, jejíž obsah se následně komparuje s dochovaným písemným materiálem. Výsledkem takového šetření je zjištění, do jaké míry byla naplňována norma a jaká byla reálná skutečnost v rámci úředního procesu. Nejvýraznějším představitelem tohoto směru je Vladimír Vašků.¹¹⁹

V průběhu 20. století vznikla řada studií, které se věnují písemnostem konkrétních institucí. Jedná se přitom o deskriptivní popis jednotlivých písemných celků v kontextu správních dějin dané instituce, resp. vývoje úřadu. Mezi nejnovějšími pracemi je možné jmenovat již zmíněnou studii o moravském zeměpanském úřadu¹²⁰ a českobudějovické diecézi.¹²¹ Některé práce souvisí velmi úzce s rozborem registratury dané instituce a příslušná studie následně přesahuje od diplomatiky k problematice archivnictví. Tento přístup ovšem není vlastní metodologicky přínosné práci Evy Šmilauerové o písemnostech okresních národních výborů. Autorka se v teoretické části své práce přímo odvolává na inspiraci prací

---

¹¹⁸ Pavel Holub, „...Vše konal jsem z lásky k věci a šel za hlasem svého srdce...“ Opravy hradu Orlíka a jejich úřední pojetí, in: Hana Jordánková (ed.), *Alis volat propriis. Sborník příspěvků k životnímu jubileu Ludmily Sulítkové*, Brno – Ústí nad Labem – Opava 2016, s. 549–561.

¹¹⁹ Vladimír Vašků, *Panovnické konfirmace pro moravské kláštery v 18. století. Novověké úřední revize středověkých a raně novověkých listin*, Brno 1981; Týž, *Studie o správních dějinách a písemnostech moravského královského tribunálu z let 1636–1749*, Brno 1969.

¹²⁰ Zbyněk Sviták, *Z počátků moderní byrokracie. Nejvyšší zeměpanský úřad na Moravě v letech 1748–1782*, Brno 2011.

¹²¹ Lenka Martínková, *Die Diözese Budweis 1785–1813. Ein Beitrag zu Organisation, Verwaltung, Schriftgut und Geistlichkeit der Diözese in josephinischer Zeit*, České Budějovice 2011.

Heinricha Otto Meisnera a jeho členěním diplomatiky na genetickou, analytickou a systematickou.

Práci Heinricha Otto Meisnera je třeba chápat v širších souvislostech zájmu o novověkou diplomatiku. V německém prostředí můžeme v průběhu 20. století pozorovat značnou tématickou, resp. metodologickou „atomizaci“ výzkumu novověkých písemností. Zcela zásadní je oddělení studia středověkého materiálu, který zůstává vyhrazen pro diplomatiku. Pozdně středověké, resp. raně novověké a novověké období je naopak ovládáno „Aktenkunde“, kde převládá písemný materiál ve formě spisů. Metodologicky přitom německá „Aktenkunde“ vychází z diplomatiky, kterou rozšiřuje a prohlubuje o své přístupy, jež vyžaduje jiný typ pramenného materiálu. Německá odborná veřejnost toto rozdělení uznává doposud.¹²² Ve srovnání s českým prostředím, kde již od 60. let 20. století panuje názor o existenci jedné diplomatiky pro výzkum písemností úřední provenience z jakéhokoli období.

V 50. letech 20. století navíc v německém prostředí dochází k dalšímu odštěpení a jisté specializaci.¹²³ Konceptualizuje se tzv. „Amtsbuchkunde“. Za určitého průkopníka tohoto směru lze označit archiváře wolfenbüttelského archivu Ernsta Pitze, který předložil v 50. letech 20. století práci *Schrift- und Aktenwesen der städtischen Verwaltung im Spätmittelalter: Köln, Nürnberg, Lübeck. Beitrag zur vergleichenden Städteforschung und zur spätmittelalterlichen Aktenkunde*. V ní poukázal na výzkum úředních knih městské provenience. V rámci metodologického přístupu přitom upozornil na výzkum úředních knih v kontextu využití poznatků kodikologie. Tento pohled výrazněji rozvinul v 90. letech 20. století Heinz Quirin v práci *Einführung in das Studium der mittelalterlichen Geschichte*.¹²⁴

V českém prostředí již od 60. let 20. století přetrvává v odborných kruzích diplomatiků paradigma, že pro analýzu a podchycení souvislostí vzniku písemností u úřadů existujících od

---

¹²² Např. ze starších prací Walther Eckermann – Hubert Mohr, *Einführung in das Studium der Geschichte*, Berlin 1966, s. 447–465, Norbert Reimann (ed.), *Praktische Archivkunde. Ein Leitfaden für Fachangestellte für Medien- und Informationsdienste. Fachrichtung Archiv*, Münster 2014, s. 284–290; Eckart Henning, *Wie die "Aktenkunde" entstand. Zur Disziplingenese der Aktenkunde als Historischer Hilfswissenschaft*, in: Friedrich Beck – Wolfgang Hempel – Eckart Henning (edd.), *Archivistica docet. Beiträge zur Archivwissenschaft und ihres interdisziplinären Umfelds*, Potsdam 1999, s. 439–461.

¹²³ Za upřesnění na současný stav německého výzkumu děkuji dr. Stefanu Pätzoldovi (Bochum) a prof. dr. Jürgenovi Kloosterhuisovi (Berlín).

¹²⁴ Heinz Quirin, *Einführung in das Studium der mittelalterlichen Geschichte*, Stuttgart⁵ 1991, s. 83–103.

středověku do 20., resp. 21. století je kompetentní jedna diplomatika.¹²⁵ Již studie zaměřená na rozbor úředních knih u vybraných českých okresních hejtmanství na počátku 20. století ukázala, že lze pro tento typ diplomatického materiálu, který byl užíván již ve středověku a přes jednotlivá staletí přešel až do 20. století, využít obdobné metodické přístupy.¹²⁶ Je přirozené, že v každém období, pod vlivem různých okolností, se proměnily i některé části knihy, které posléze vyžadují specifický přístup. Nelze přesto upřít, že základní otázku výzkumu diplomatiky, totiž zjištění fungování kanceláře úradů, resp. institucí, jejich zasazení do společenského vývoje, spolehlivě podchytí jedna diplomatika mající dílčí metodické nuance.

Období 20. století v jisté míře vyvolává v řadách odborné veřejnosti pocit, že se jedná o dobu „nedávnou“. Zřejmě v tomto kontextu se lze občas setkat s názorem, že novověká diplomatika je totéž, co dějiny spisové služby. Tento přístup je třeba vyvrátit, či spíše upřesnit. Spisová služba se zabývá správou a uchováním dokumentů. Jejím základním posláním je nastolit pořádek ve správě dokumentů a udržet jej napříč celou organizací po celou dobu životního cyklu dokumentu.¹²⁷ Spisová služba je totiž institut, jak jej definuje i Ludmila Sulitková ve svých skriptech, který zahrnuje v rámci svých činností práci (manipulaci) s písemností od jejího doručení (vzniku) až po její trvalé uložení v archivu a sleduje dokument, jeho oběh a vyřízení, resp. vyřazení v jeho živé, úřední fázi.¹²⁸ Z uvedených dvou definic jasně vyplývá, že se okruh zájmu spisové služby, potažmo jejich dějin, bude zabývat manipulací s písemnostmi u úřadu. Ale diplomatika (a tedy i novověká diplomatika) má mnohem širší zájem. Ta studuje písemnosti úřední proveniencí a hodnotí je po stránce vnitřních a vnějších znaků jako produkty určitého právního, sociálního a kulturního prostředí v souvislosti s dějinami institucí.¹²⁹ A právě druhý z uvedených přístupů byl zvolen při studiu dolnorakouského naučení¹³⁰ v předložené práci. V tomto případě se nestává předmětem zájmu pouze norma a jí ovlivněné písemnosti, ale norma je součástí

---

¹²⁵ Zdeněk Fiala, *Diplomatika jedna nebo dvě? (Několik úvah)*, Archivní časopis 10, 1960, č. 1, s. 1–18; Kolektiv autorů, *Diplomatika jedna nebo dvě? K statí Zdeňka Fialy z AČ 1960*, č. 1, Archivní časopis 11, 1961, č. 4, s. 231–234; Zdeněk Fiala, *Na závěr diskuse o novodobé diplomatice*, Archivní časopis 12, 1962, č. 2, s. 113–118.

¹²⁶ Pavel Holub, *Úřední knihy u okresních hejtmanství na přelomu 19. a 20. století. Příspěvek k problematice novověké diplomatiky*, Archivní časopis 69, 2019, č. 3, s. 229–294.

¹²⁷ Miroslav Kunt – Tomáš Lechner, *Spisová služba*, Praha 2015, s. 15.

¹²⁸ Ludmila Sulitková – Radek Pokorný, *Archivnictví a spisová služba*, Ústí nad Labem 2017 (= *Acta Universitatis Purkynianae, Facultatis Philosophicae. Fundamenta Scholarium* 5), s. 63.

¹²⁹ Ivan Hlaváček – Jaroslav Kašpar – Rostislav Nový, *Vademecum pomocných věd historických*, Jinočany 2002, s. 179.

¹³⁰ Pojem „naučení“ se rozumí označení norem, které ve svém názvu mají německý ekvivalent „Amtsunterricht“.

komplexnějšího pohledu na instituce, které ovlivnila. Bodem zájmu je i hledání odpovědi na otázku „Proč byl a nebo nebyl daný typ úřadování užíván u daných institucí?“, „Co stálo za jejím nepřijetím nebo naopak přijetím?“, „Jak ovlivnila další fungování institucí?“ Vidíme, že zájem diplomatiky je mnohem širší, než „jen“ sledování zájmu spisové služby.

Platilo-li pro středověké období provázání právních předpisů (ať zvykových či již písemně kodifikovaných) na písemnou úřední produkci, o to více je tato podstata patrná pro období novodobé, pro 19. a 20. století to platí zcela. V průběhu tohoto časového období totiž dochází nejen ke vzniku nových norem, které upravují nové okruhy, ale také dochází k jejich precizaci. V průběhu období jsou tak vymezovány i normy upravující přesný úřední postup, ať mají dopad na veřejnost nebo jen na „vnitřní“ chod úřadu. Zásadním předpisem, který měl dopad na veřejnost v kontextu úřadování, se zde rozumí ty normy, které se ve 20. století vyvinuly do podoby správního řádu. Je v jisté míře paradoxem, že habsburská monarchie je sice v paměti veřejnosti spojována s byrokratickým aparátem, ale přitom sama nedisponovala jednou normou určující vztah úřadů k veřejnosti a naopak. Proto jsou pro současného badatele, analyzujícího dějiny úřadu, nepostradatelné poznatky z dějin správního práva.¹³¹ Právní výklady, ve své době společensky akceptované, lze nalézt ve „svodech“ judikátů vídeňského správního soudu, které vyšly pod redakcí Adama, svobodného pána Budwinského a jeho následovníků.¹³² Sbírky říšských a zemských zákonů jsou neméně důležité při rozboru právních souvislostí.¹³³

Zatímco pro období středověku a raného novověku existuje omezenější okruh osob, které vstupovaly do úředního jednání, v mladších staletích s postupováním práv širšímu okruhu obyvatelstva, vstupuje do výkladu právních souvislostí více osob. Veřejnost si vyžaduje, aby byla její práva nejen deklarována, ale i precizována. Na straně druhé, instituce musí mít jasně vymezené okruhy své působnosti, a především pak prostředky k „hájení“ svých zájmů. Postoje úřadů se musí často až formalizovat, což je však přivádí do konzervativněji chápané části společnosti. Analýza rozvíjejících se právních oblastí v průběhu 19. a 20. století ovšem představuje další nelehký úkol. Často do obecnějších norem pronikají dílčí požadavky na úpravu úředních postupů, stejně tak se vymezují i nové typy písemností,

---

¹³¹ Ivo Beneda – Filip Dienstbier – Vlastimil Fiala – Monika Horáková – Pavel Marek – Magdaléna Peterková – Olga Pouperová – Lucie Rentková – Eduard Vlček – Veronika Vlčková, Historický vývoj právní úpravy správního řízení a dalších postupů ve veřejné správě v českých zemích (1918–2005) (=Studie a analýzy; sv. 9), Olomouc 2007.

¹³² Velmi přehledný příspěvek Lukáš Králík, Publikace soudních rozhodnutí v českém právním prostředí do roku 1918, Právněhistorické studie 43, 2013, s. 248–278.

¹³³ Právní normy jsou přístupné v online formě na https://alex.onb.ac.at/tab_rbo.htm.

kteřé do té doby nemusely být užívány. Navíc dobové normy nebyly rozšiřovány jen formou jednotných sbírek. Velmi širokou paletou jsou normy podzákonné, vydávané úřady na jednotlivých stupních státní správy. Místodržitelské výnosy, které byly v Čechách od konce 19. století vydávány ve formě sbírky normálíí, k nimž se opatřovaly po několika letech věcné indexy napomáhající k lepší orientaci v jejich obsahu. Kromě takto vydávaných norem formou tiskovin zmiňme i oběžné výnosy pražského místodržitelství, které se posléze stávaly součástí registratury úřadu. Pro starší období ovšem souhrnně vydávané normy nebyly, a tak i současný badatel je v českém prostředí odkázán na studium oběžníků uložených ve fondu pražského místodržitelství. O proměnách státních úřadů informují rovněž periodika. Nechápejme je zde ovšem jen noviny určené široké veřejnosti, nýbrž odborně zaměřené, jako byl *Österreichische Zeitschrift für Verwaltung*.¹³⁴ Instituce také vydávaly úřední listy, které sloužily k obecnějšímu informování především starostů, nebo škol v oblasti působnosti dané instituce.

Obecných procesních norem bylo málo a navíc byly nedostatečné po obsahové stránce. Od konce 19. století však již předpisy a normy správního práva i správního práva procesního přibývají. Na základě článku 15 státního základního zákona o soudcovské moci byl 22. října 1875 ve Vídni zřízen Soudní dvůr správní, který rozhodoval o stížnostech proti nezákonným rozhodnutím nebo opatřením státních, zemských, okresních nebo obecních správních úřadů. V 70. letech 19. století se zřízením této instituce tak byla potřeba precizní právní úpravy správního řízení čím dál zřejmější. Neúplná pozitivní právní úprava byla dotvářena interpretací, analogií legis a analogií iuris a zásadami vyslovenými v jednotlivých kauzách Soudním dvorem správním a Říšským soudem, který byl částečně začleněn do správního soudnictví. Přestože akty aplikace práva formálně pramenem práva nebyly, ve skutečnosti z nich byla abstrahována většina pravidel správního procesu a judikatura se tak stala základním a nejdůležitějším zdrojem správního práva procesního.

Správní úřady své poznání rovněž čerpaly z rozhodnutí a doporučení vydaných ústředními úřady. Pokud byla určitá praxe správních úřadů „posvěcena“ právním názorem ministerstva, stávala se pro podřízené úřady závazným pravidlem. Zde je třeba upozornit na stanovisko Správního soudního dvora, podle něhož musel mít postup správního úřadu vždy zákonný podklad a dosavadními „zvyky a způsoby“ správních úřadů nemohlo být ospravedlněno nerespektování právních norem. Zde se ovšem vytvářel „začarovaný“ kruh,

---

¹³⁴ Mnohé z nich přístupné na <https://anno.onb.ac.at/index.html> (studováno 31. prosince 2020), případně dobové správní příručky <https://alex.onb.ac.at/index.htm> (studováno 31. prosince 2020).

kdy správní úřady byly ve své každodenní praxi nuceny řešit situace právními předpisy neupravené, a přitom veškerý jejich postup musel být v souladu s mezerovitým právem.¹³⁵

Vraťme se nyní od problémů spjatých se studiem právních norem k přístupům novověké diplomatiky. V průběhu 20. století se vyvinuly v rámci novověké diplomatiky specifické přístupy, totiž analýza analytická, genetická a systematická. Jejich uplatnění dosud bylo využíváno až na několik výjimek k poznání fungování jednotlivých kanceláří a jejich písemných produktů. Souvisí to s faktem, že zájem diplomatiků se pojí s písemnostmi „jedinečných“ institucí, které svým postavením byly v rámci vlivu, regionů tak zásadní, že jim byla věnována pozornost. Tyto instituce přitom stály v roli „hegemonů“ ve zkoumané lokalitě. Nejnovější výsledky výzkumu reprezentují již jednou zmíněné práce řešící fungování jak nejvyšších zeměpanských úřadů na Moravě (sledován vývoj královské deputace, poté reprezentace a komory a v závěru gubernia) provedené Zbyněkem Svitákem¹³⁶, tak i prostředí českobudějovické konzistoře analyzované Lenkou Martínkovou.¹³⁷ Zajímavým příspěvkem k úřadování v regionálním prostředí církevní správy přinesla též autorky věnovaná okrskovým vikářům z jižních Čech v letech 1785 až 1850.¹³⁸ Stranou bychom neměli ponechat práci Milady Sekyrkové o pražské univerzitě.¹³⁹

V tisku Kielmanseggova Úředního naučení je zřejmá snaha o svod různých právních záležitostí, o řešení personálních záležitostí a zavedení nových forem písemností. Touto formou měly být ovlivněny souborně zeměpanské úřady na všech stupních státní správy na počátku 20. století. Proto analýza fungování jednoho úřadu je poněkud nedostačující a je třeba na dolnorakouský systém pohlížet komplexněji. Míra jeho dobové reflexe může být současným výzkumem u jednotlivých úřadů ověřována formou sondy či případové studie.¹⁴⁰ V těchto případech jsou známy obecné koncepty a u instituce zjišťujeme míru konkrétního

---

¹³⁵ Ivo Beneda – Filip Dienstbier – Vlastimil Fiala – Monika Horáková – Pavel Marek – Magdaléna Peterková – Olga Pouperová – Lucie Rentková – Eduard Vlček – Veronika Vlčková, *Historický vývoj právní úpravy správního řízení a dalších postupů ve veřejné správě v českých zemích (1918–2005)* (=Studie a analýzy; sv. 9), Olomouc 2007, s. 75–79.

¹³⁶ Zbyněk Sviták, *Z počátků moderní byrokracie. Nejvyšší zeměpanský úřad na Moravě v letech 1748–1782*, Brno 2011 (= Země a kultura ve střední Evropě 21).

¹³⁷ Lenka Martínková, *Die Diözese Budweis 1785–1813. Ein Beitrag zu Organisation, Verwaltung, Schriftgut und Geistlichkeit der Diözese in josephinischer Zeit*, Pelhřimov 2011; *Táž, Reverendissimum officium. Biskupská konzistoř v Českých Budějovicích na cestě od josefinismu k revoluci (1785–1850)*, Praha 2017.

¹³⁸ Lenka Martínková, *Primi inter pares: biskupští okrskoví vikáři a jejich úřady na jihu Čech v letech reformem a revolucí (1785–1850)*, České Budějovice 2018.

¹³⁹ Milada Sekyrková, *Univerzita jako úřad? Správní vývoj pražské univerzity od tereziánských reformem do roku 1950 a její písemnosti (s důrazem na období do roku 1850)*, Praha 2020.

¹⁴⁰ O využití metody případové studie Jakub Doležal, *Střípky z mozaiky protektorátní společnosti (Diplomová práce; Filozofická fakulta Univerzity Karlovy)*, Praha 2008, s. 5–9.

naplnění či nenaplnění normy. Metoda sondy je zcela adekvátní u písemností institucí veřejné správy z období 20. století, jak naznačil i příspěvek Evy Šmilauerové na příkladu ONV.

V předložené práci se jedna z kapitol zaměřuje na charakter úředních knih. Jednou z klíčových otázek studia úředních knih je metoda jejich poznání. Původním cílem diplomatiky bylo odlišit pravé od falešného, tedy ověřovat *veri et falsi* u listinného materiálu. Za jeden ze základních přístupů je přitom považována Sickelova metoda srovnání písma a stylu diplomatického materiálu. Jaké možnosti má diplomatik, pokud chce studovat úřední knihy? Jak bude ukázáno níže, lze uplatnit určité poznatky mnohých dosavadních zjištění i pro diplomatickou kategorii knih.

Jinou otázkou ovšem zůstává cíl takových rozborů. Při pohledu do „standardně“ vedené knihy – například knihy evidence vydaných pasů z přelomu 19. a 20. století, se v badateli evokuje otázka, co může být nejasného na jejím vzniku a obsahu. Jak je zde badatel daleko od původního záměru odlišit pravé od falešného? Nález falešného pasu, jehož obsah se neshoduje se záznamem v úřední knize, může napomoci při hledání odpovědi. Knihy vztahující se k vydaným listinám ovšem nebyly jediným typem této diplomatické kategorie. Jaké postavení tedy tyto knihy mají v kontextu výpovědních možností všech písemností? Spolkový katastr s informacemi zásadní povahy pro poznání kulturního života společnosti 19. a 20. století může ovšem svést na scestí svým obsahem, pokud mu nebude věnována dostatečná pozornost objasňující souvislosti jeho vzniku a vedení. Jako v jiném období, i zde proto první úkol zní, zda kniha náleží vnitřními a vnějšími znaky do doby, do níž se hlásí? Jak se ukázalo v praxi (viz rozbor níže), je nutné stále ověřovat, zda kniha vznikla v době, kdy měla být vedena, nebo se jedná o její mladší opis, případně její část je výsledkem „opisovačské“ činnosti, na níž navazuje geneticky odlišně vedená část.¹⁴¹

V průběhu posledního desetiletí 20. století a na počátku 21. století vznikly dvě významné studie věnované analýze úředních knih. První reprezentuje Stefan Pätzold (v současné době archivář Stadtarchiv Bochum)¹⁴² s příspěvkem zaměřeným na úřední knihy z období středověku. Studie byla otištěna v roce 1998, když Pätzold složil státní zkoušku na marburské archivní škole.¹⁴³ Na jeho příspěvku (byť je zaměřený na středověké období) je

---

¹⁴¹ Část věnovaná studiu úředních knih vychází z Pavel Holub, *Úřední knihy u okresních hejtmanství na přelomu 19. a 20. století. Příspěvek k problematice novověké diplomatiky*, *Archivní časopis* 69, 2019, č. 3, s. 229–294.

¹⁴² K jeho osobě blíže na <http://www.clio-online.de/forscherinnen=1942> – studováno 31. prosince 2020.

¹⁴³ Stefan Pätzold, *Amtsbücher des Mittelalters. Überlegungen zum Stand ihrer Erforschung*, *Archivalische Zeitschrift* 81, 1998, s. 87–111; nověji Stefan Pätzold, *Zwischen archivarischer Praxis*

inspirativních několik myšlenek, které se staly v jistém smyslu i východiskem pro předloženou analýzu knih u okresních úřadů v Čechách. Nejedná se přímo o obsahovou inspiraci, nýbrž o metodologické instrumentarium, které se v Čechách často předpokládá, ale blíže se s ním nepracuje. O jisté atraktivnosti výzkumu úředních knih v Německu (byť stále zaměřeném na středověké období) může svědčit sborník vydaný v Münsteru v roce 2012 *Amtsbücher als Quellen der landesgeschichtlichen Forschung*, kde právě Stefan Pätzold v úvodní kapitole popisuje různé formy pojetí studia těchto písemností.

Stefan Pätzold již na počátku své studie jasně vymezuje různé způsoby přístupu k problematice úředních knih ze strany archiváře, historika a diplomatika. Archivář se zaměřuje především na podstatu své práce, totiž uložit, zpřístupnit a ochránit tyto archiválie mající podobu knih. Autor upozorňuje, že z hlediska archivnictví je pojem úřední kniha, nebo spíše „knižní forma archiválie“ označením, které odráží povahu písemnosti vyžadující jiný způsob uložení a manipulace a dotýká se přitom otázky tzv. tektoniky archivu. Úkolem diplomatika je ovšem jiný cíl. Stefan Pätzold jej vidí v podchycení informací sloužících edičnímu zpracování úředních knih (v novější době přistupuje jejich digitalizace), kde se diplomatik zajímá o knihy jako o svébytný produkt dané kanceláře (vedle listin a spisů). Historik, jako zvláštní uživatel, v knihách nachází zdroj informací v rámci všeobecné pramenovědy.¹⁴⁴

Autor příspěvku si přitom položil čtyři základní otázky: 1. Co je to úřední kniha? 2. Lze je systematicky řadit? 3. Jak lze popsat a rozumět genezi úřední knihy? 4. Jaký účel a hlavní úkol má plnit nauka o úředních knihách? Aby se dalo zodpovědět, zda je možné aplikovat tyto závěry na produkci mladších institucí, je třeba si představit jeho zjištění.

Zajímavé a pro české prostředí jistě podnětné je již zamyšlení nad terminologickým pojmem, který by zahrnoval všechny typy knih. Jako nejstarší užívané označení byl v Německu reflektován pojem „Handschriften“ nebo „Literalien.“ Proti tomuto označení se ohradil Heinrich Otto Meisner a užil pojem „Geschäftsbuch“, který užíval již v 50. letech 20. století Ahasver von Brandt. Johannes Papritz v roce 1976 navrhl pojem „Kanzleibuch“, resp. „Amtsbuch.“ Tento pojem nebyl zcela nový (užil jej již Adolf Brenneke), posléze se ujal a byl

---

und kulturgeschichtlichem Paradigma. Jüngere Ansätze der Amtsbuchforschung, in: Wilfried Reininghaus – Marcus Stumpf (edd.), *Amtsbücher als Quellen der landesgeschichtlichen Forschung*, (řada *Westfälische Quellen und Archivpublikationen*, svazek 27), Münster 2012, s. 9–40.

¹⁴⁴ Nejnovější pohled na úřední knihy jako prameny výzkumu dějin Stefan Pätzold, *Zwischen archivarischer Praxis*, in: Wilfried Reininghaus – Marcus Stumpf (edd.), *Amtsbücher als Quellen der landesgeschichtlichen Forschung*, Münster 2012.

užíván i dalšími diplomatiky 20. století, byť by bylo možné vznést připomínky k jeho obsahu při pojetí „úřadů“ v období středověku.

Stefan Pätzold upozorňuje i na fakt, zda lze vůbec knihy chápat jako samostatnou kategorii vedle listin a spisů. Naráží tak na tvrzení trojice H. O. Meisnera, Ahasvera von Brandta a Kurta Dülfera, kteří se přiklonili k variantě, že knihy netvoří pouze vlastní kategorii. Tato myšlenka ovšem byla opuštěna a knihy byly a jsou i nadále chápány jako plnohodnotná diplomatická skupina. Od spisů a listin je odlišuje struktura a geneze, coby hlavní kritéria pro jasné vyhranění.¹⁴⁵

Neméně zajímavé je Pätzoldovo metodologické zakotvení studia úředních knih, které mu tak dovoluje odpovědět na třetí položenou otázku, týkající se jejich geneze. Kde tedy lze hledat metodologické podněty? Mezi nejvýznamnější zdroje řadí Aktenkunde, archivnictví (zde pojetí ve strukturálním duchu J. Papritze), paleografii, kodikologii, diplomatiku a dějiny správy. Již Ernst Pitz poukazuje na metodologické postupy aplikované při analýze úředních knih, které lze obdobně využít jako při studiu rukopisů náležejících do sféry kodikologie. V českém prostředí bylo na tento přístup upozorněno v souvislosti s vymezením kodikologie, jejího postavení a metody. Již Jiří Pražák poukázal na fakt, že se analogie u obou výzkumů projevuje při studiu vnějších znaků, hlavně písma a grafické podoby úředních knih. Pro diplomatiku je naopak typická analýza stylu, která nemá v kodikologickém rozboru adekvátní obdobu.¹⁴⁶ Blízkost metodologických přístupů kodikologie a diplomatiky rovněž popsal Ivan Hlaváček ve svém Úvodu do latinské kodikologie.¹⁴⁷ Bohužel, obě práce jsou věnovány kodikologii a úředním knihám se v této rovině hlouběji žádný z autorů ani později nevěnoval.

Jedním z nejvýznamnějších přístupů je podle Stefana Pätzolda převzetí přístupů H. O. Meisnera, totiž systematického, analytického a genetického aspektu. Jeho aplikace je skutečně možná (po jisté modifikaci), jak ukázal ve svých pracích již Gregor Richter.¹⁴⁸ Systematický přístup totiž klasifikuje písemnosti podle určitých kritérií, analytický zjišťuje vnitřní a vnější znaky a genetický popisuje vznik písemnosti. Je samozřejmé, že u knih se nerozlišuje příjemce a vydavatel. V analytické části je třeba pozornost věnovat formuláři.

---

¹⁴⁵ S. Pätzold, *Amtsbücher*, s. 94 nověji pak též, *Zwischen archivarischer Praxis*, s. 14–15.

¹⁴⁶ Jiří Pražák, *Kodikologie, její postavení, metoda a úkoly*, in: *Výbor kodikologických a paleografických rozprav a studií*, Praha 2006, s. 271.

¹⁴⁷ Ivan Hlaváček, *Úvod do latinské kodikologie*, Praha 1978, s. 10–12.

¹⁴⁸ Gregor Richter, *Lagerbücher- oder Urbarlehre, Hilfswissenschaftliche Grundzüge nach Württembergischen Quellen (Veröffentlichungen der Staatlichen Archivverwaltung Baden-Württemberg 36)*, Stuttgart 1979.

K tomu je nutné objasnit podobu jednotlivých zápisů a jejich strukturu v rámci celé knihy. V genetickém rozboru se musí diplomatik vyrovnat s otázkou vzniku, resp. míry tradičních (zvykových) postupů v dané kanceláři, tedy objasnění, v jakém postavení je kniha v kontextu konceptu, čistopisu, či originálu, opisu a výtahu. Proto je bezpodmínečně nutné zasadit užívání knihy do kontextu vývoje úřadu. Klasifikace zápisů z hlediska obsahu, právního charakteru a k podobě provedení ve smyslu plnotextového, či částečného přepisu, regestu či pouhé poznámky a vztah knihy k vyhotoveným listinám pak představují poznatky, které přispívají ke zhodnocení účelu vedené knihy.

Významné poznatky přináší rozbor knihy s uplatněním archivní, strukturálně pojaté analýzy. Z nejvýznamnějších poznatků Johannese Papritzze, které přitom vychází z požadavků kladených na katalogizaci knih, lze využít především popis fyzické struktury. V popředí zájmu tak stojí zohlednění psací látky, formátu, velikosti, foliace či paginace, popis desek a samotné provedení vazby (když rozlišuje, zda dochází ke spojení jednotlivých písemností nebo ke vkladům do předem svázané knihy). Stranou neponechává ani strukturu samotných zápisů, popis jejich umístění v knize, tzv. „Kompositionsprinzip.“ V této souvislosti je třeba zohlednit i vztah k dalším písemnostem, především spisům. Zde autor upozorňuje na vývojovou fázi, kterou lze pozorovat u mnohých písemností, když původně přílohy k obsahově vymezené knize se ukládají souběžně s ní až následně převládne snaha po spojení takovýchto příloh či podkladů a vznikají tak fascikly blízké se svou podobou knižnímu provedení. Podle Papritzova hlediska je třeba si rovněž všimnout jazyka knihy a snah po vyhotovení rejstříků. Ty mohou rovněž svědčit o charakteru knihy a jejím užívání. Z ohledu paleografie je dále třeba objasnit počet písařských rukou a písařů podílejících se na vedené knize. Zde mnohé poznatky pro středověké období navazují na zjištění kodikologie a paleografie. Z ní také čerpají metody při rozboru písma, kustosů, reklamantů, filigránů, linkování a případné iluminace.

Podobně jako listiny a spisy, vznikaly i knihy v prostředí úřadu, který byl personálně obsazen různými jednotlivci. Kompetence jednotlivých osob na vedení knihy (nebo naopak omezení přístupu ke knize) vypovídá mnohé o vztahu úřadu k dané písemnosti. Proto poznání dějin správy přináší neméně zásadní informace k její povaze.

Vedle těchto přístupů existují rovněž specifčnosti výzkumu úředních knih, které nemohou být převzaty z jiného oboru a které jsou pro nauku o úředních knihách výjimečné. Pro knihy je specifické jejich období „vznikání“ a dlouhé využívání daným úřadem. Úřední knihy jsou často dochovány v sériích, přičemž je třeba zohlednit vzájemné vztahy mezi nimi.

Na straně jedné může existovat jistá vyhraněnost a vymezenost obsahu a s ní spjaté vymezování sérií, na straně druhé lze vidět přesahy a jistou konkurenčnost v určitých oblastech.

Výše nastíněný pohled Stefana Petzolda na úřední knihy není v Německu jediný. V 90. letech 20. století a na počátku 21. století publikoval studie zaměřené na úřední knihy někdejší ředitel Geheimen Staatsarchivs Preußischer Kulturbesitz v Berlíně Jürgen Kloosterhuis.¹⁴⁹ Opět ani on neposunul předmět svého zájmu dál než za středověk, resp. raný novověk (což do současné chvíle v Německu, Rakousku a Slovensku neučinil žádný z badatelů). Přesto stať uveřejněnou v souhrnném kompendiu Friedricha Becka a Eckarta Henninga o středověkých úředních knihách lze považovat za jistý návrh na strukturalizaci prací zaměřených na tento diplomatický typ písemností i v obecné rovině. Některé body vychází z Petzoldovy studie, jiné naopak šířeji rozpracovává.

Hlavní část Kloosterhuisova příspěvku je rozdělena na části věnované: analytickým, genetickým a klasifikačním aspektům, závěrečnou část tvoří otázky spjaté s členěním a vznikem souborů knih. V analytické části se Kloosterhuisova pozornost zaměřila na strukturu knihy, na papír, písmo, jazyk, číslice a provedení knižní grafiky, tedy na vnější znaky knihy.¹⁵⁰ Struktura knihy je dána skladbou psací látky (ve středověku jím může být pergamen, později papír). Ta přitom může charakterizovat knihu, přičemž již dobově zvýšený zájem o určité prvky hodnověrnosti (provedení vazby před užíváním, pročíslování listů, stran) může svědčit o „právní kvalitě“ knihy a jejích zápisů. Užívání papíru ve středověku výrazným způsobem zasáhlo do možnosti pořídit si knihy, a proto se zjednodušila i cesta pro vložení zápisů širšímu okruhu uživatelů. S tím úzce souvisela změna podoby písma a užívání jazyka, které reflektovaly zvýšenou poptávku a musely umožnit „zrychlení“ úředního procesu. Mimo pozornost nelze ponechat samotné vložení textu do knihy, stejně jako provedení zápisu, který je buď plnotextový (opatřený rubrem) nebo zkrácený, případně s předem připraveným

---

¹⁴⁹ Jürgen Kloosterhuis, *Amtliche Aktenkunde der Neuzeit. Ein hilfswissenschaftliches Kompendium*, in: *Archiv für Diplomatik* 45 (1999), s. 465–563 (přístupné v upravené verzi na https://www.gsta.spk-berlin.de/amtliche_aktenkunde_552.html – studováno 31.1.2017). Josef Hartmann – Jürgen Kloosterhuis, *Amtsbücher*, in: Friedrich Beck – Eckart Henning (edd.), *Die archivalischen Quellen. Mit einer Einführung in die Histor. Hilfswissenschaften*, Köln 2012⁵, s. 68–88; obdobně jako v: Jürgen Kloosterhuis, *Strukturen und Materien spätmittelalterlicher Amtsbücher im Spiegel von Ordensfolianten*, in: Bernhard Jähnig – Jürgen Kloosterhuis (edd.), *Preußens erstes Provinzialarchiv. Zur Erinnerung an die Gründung des Staatsarchivs Königsberg vor 200 Jahren*, Tagungsberichte der Historischen Kommission für Ost- und Westpreussische Landesforschung 20, Marburg 2006, s. 85–122.

¹⁵⁰ Níže jsou charakterizovány obecnější zjištění z Kloosterhuisových závěrů.

formulářem. Zápisy jsou formulovány buď objektivně nebo subjektivně. Autor si dále klade otázku, zda je zápis schopen informovat uživatele sám o sobě nebo ve spojení s dalšími zápisy? Jak se projevuje vazba jednotlivých zápisů? Jsou členěny podle chronologického nebo systematického (např. místního) kritéria? Jsou knihy opatřeny indexy či obsahovými seznamy?

Genetický aspekt se zaměřuje na otázku vztahu vzniku listiny a knihy a jejich proměny. Kniha a listina jsou přitom hlavními pragmatickými písemnostmi středověku. Jak Kloosterhuis konstatuje, hlavní rozdíl mezi nimi spočívá v podstatě, že listina je vydávána a kniha vedena. Zatímco listina obsahuje výsledek jednání, kniha může obsahovat jak předstupeň jednání, tak i jeho závěr. Zde je třeba studovat vztah zápisu v knize k jeho předloze, jenž může nabývat podoby konceptu, čistopisu nebo opisu, nebo může vznikat přímo v rámci úředního jednání. Toto zjištění je ovšem podstatné, neboť zápis může fixovat právní jednání bez přímého vztahu k listině. Pro postavení knihy je také významná otázka autenticity, totiž zda má charakter jen právní paměti, právního ujištění a nebo z ní právo přímo vyplývá. Ve vztahu ke středověké knize jsou významné iluminace či slavnostní provedení.

Shrňme-li výše uvedené v kontextu novověké diplomatiky, lze konstatovat následující. Hlavním cílem diplomatiky 19. a 20. století je usilovat o objasnění příčin vzniku úřední knihy a jejího zasazení do hierarchie písemností dané instituce, jak to ostatně platí i pro předchozí období. Pro úřední knihu je typické její dlouhodobé vedení (výjimkou může být jednorázově pořízený soupis, jehož obsah byl natolik zásadní, že bylo třeba zajistit jeho neměnnost – viz inventář majetku), které ji odlišuje od rukopisu, listiny a spisu. Zatímco rukopis (v kodikologickém smyslu slova) mohl být doplňován různými přípisy, jeho podstata se již neměnila.¹⁵¹ Kniha jako jedna z forem úřední produkce nebyla jediným typem písemnosti dané kanceláře (úřadu), a proto je třeba na ni pohlížet v kontextu analyticko-systematického přístupu, jak jej navrhl pro aktový materiál H. O. Meisner. Metodologické postupy je také nutné uzpůsobit charakteru novověkých písemností. U některých sice přetrvávají (i když po určité modifikaci) podstaty ze staršího období, jiné knihy plní nové funkce, které přináší vývoj společnosti, proměny práva, jehož jsou odrazem. Právě zde se otevírá prostor pro hlubokou analýzu jednotlivých řad. Otázka proměny práva a jeho vlivu na postavení knihy je v období občanské společnosti jednou z nejzásadnějších reflexí. V průběhu 19. a 20. století dochází pod vlivem vzrůstající úřední produkce také k výraznému prolínání

---

¹⁵¹ Zde je třeba rozlišit od funkce primární a sekundární, kterou mohl rukopis plnit.

mezi kategorií knihy a registrurní pomůcky. Snaha po urychlení a zjednodušení manipulace se projevuje právě v podobě knihy, která má často zachycovat celý proces jednání a stojí tak svým pojetím na pomezí mezi knihou evidenční a registrurní pomůckou. Její pořadová čísla jsou užívána jako zvláštní řada jednacích čísel. Tento jev následně vrcholí ve 20., resp. 30. letech 20. století v zavádění tzv. rejstříků.¹⁵² Jejich realizace posléze naráží na praktické otázky a u některých serií se úřady opět navrací k předchozímu pojetí knihy. Jiné rejstříky naopak pokračují dál i po společenských změnách ve 40. letech 20. století (trestní rejstřík). Pro nalezení uspokojivých odpovědí na proměnu knihy ve 20. století je vhodné v mnohém využít metody obdobné jako u písemné produkce středověké či raně novověké.

Nejvýznamnějším vnitřním znakem u listin je styl. Ten umožňuje objasnit vznik listiny a popsat souvislosti s dalšími faktory, které měly nebo mohly mít podíl na výsledné podobě písemnosti. Styl knih je třeba chápat v jiné podobě, než styl listin. Obdobně jako se proměňoval styl pod vlivem různých vlivů, proměňoval se rovněž styl zápisů knižní provenience. V období 19. a 20. století plnotextových forem zápisů ubývá, resp. výskyt této plnotextové podoby je velmi sporadický. Nejrozšířenějším typem je tabulkový formulář, kde se od úředníka vyžaduje pouhé vyplnění daných polí a jeho projev kopírující stereotypní formule je zatlačen zcela do pozadí. Přechod od plnotextového zápisu k formulářové tabulce velmi dobře ukazuje vývoj matričního zápisu, kdy větný zápis je nahrazen tabulkou již v 18. století.

V případě knih užívaných u okresních hejtmanství je třeba mluvit o několika skupinách jejich stylů provedení, které často vychází z normy. Jak bude ukázáno níže, vazba na normu¹⁵³ má několik variant. V normě může být formulář přímo definován – předložen (nejčastěji v příloze jako vzor), nebo může být popsána pouze obsahová náplň knihy. Nejvolnějším je pak varianta obecné zmínky o povinnosti zaznamenávat určitý jev, z čehož následně vyplývá variabilita a volnost v provedení formuláře. Jak vyplynulo z rozboru knih

---

¹⁵² Eva Šmilauerová, *Správní vývoj a diplomatika písemností okresních národních výborů v letech 1945–1960*, Sborník archivních prací 32, 1982, s. 43–169 a Pavel Holub, *Oberhollabrunnský systém spisové služby a Okresní úřad v Humpolci v první polovině 20. století*, Archivní časopis 61, 2011, č. 1, s. 67–74.

¹⁵³ V 19. a na počátku 20. století lze rozlišit několik typů norem s různou právní silou. Dohledání pak konkrétního předpisu je velmi náročné, přestože byly nejvýznamnější nařízení publikována formou říšského či zemského zákoníku. Podzákonné normy mající podobu místodržitelských výnosů byla zařazována do Sbírký normálií (obecně označené jako Normálky). Mnohé normy zde ovšem zařazeny nebyly a jejich dohledání poté vyžaduje studium ve fondu Českého místodržitelství Praha či konkrétního okresního úřadu. Proto souborné šetření o podobě knih z konce 90. let 19. století a prvního decenia 20. století s uvedením daných norem představují cenný informační zdroj. U některých knih může být významným vodítkem titulní štítek nebo přípis na přídešti, na kterém je často odkaz na normu, na jejímž základě byla kniha vedena.

vedených na konci 19. století, nabývala tato posledně zmíněná varianta až megalomanie, když okresní hejtmanství vedlo nepřeborné množství různých „Vormerků“, jejichž obsah se odkazoval na určitou normu, ale ta nespécifikovala konkrétní podobu formuláře. V 19. století dochází u mnohých knih k unifikaci podoby díky rozšiřující se centralizaci vlivu místodržitelství tiskárny. Díky ní jsou produkovány formuláře, které si musí úřady objednávat u tiskárny podle předem rozesílaných nabídek, kde každý formulář má své přesné číslo. Toto číslo se následně objevuje i na listech knih, která tak odkazuje na místo svého původu. U některých knih se lze setkat se skutečností, že folia odpovídají formulářem místodržitelství předloze, ovšem neodkazují na příslušný formulář. V takovém případě si úřad nechal vyhotovit tiskopis podle místodržitelství vzoru v místní tiskárně.

Reforma úřadování byla součástí vývoje společnosti, která procházela procesem modernizace. Pojem modernizace je historiky chápán jako komplexní historicko-sociální proces, u něhož se uplatňují nové sociální trendy doby, tedy zvláště sekularizace, unifikace, urbanizace, liberalizace, byrokratizace, scholarizace, profesionalizace, individualizace, medikalizace a technizace občanského a veřejného života. Přitom v tomto procesu se uplatňuje symbióza tradičních a moderních prvků během modernizačního procesu.¹⁵⁴ Jaké projevy modernizace tedy lze sledovat v rámci rozšiřování dolnorakouské normy?

Častá kritika byrokracie ze strany veřejnosti plynula a plyne z rozporu mezi chápáním byrokracie jako státního mocenského tělesa s formalizovanou kompetencí a vykonáváním efektivní služby pro veřejnost. Kritika, vedená většinou z liberálních pozic, narážela na mechanicky, šablonovitě a bezmyšlenkovitě spravované veřejné záležitosti a na formalizované a neoduševnělé činnosti přebujelé byrokracie.¹⁵⁵ Po roce 1850 prošla rakouská byrokracie procesem zmasovění. Mezi lety 1828 a 1900 vzrostl počet úřednictva pětinašobně. Ve veřejné správě nabýval významu proces spojený s řízením sociálních, hospodářských a technických úkolů státu a obce. To bylo způsobeno skutečností, že v této době vzrostl význam státního intervencionalismu do mnoha oblastí, které byly v liberální éře považovány za soukromokapitalistickou doménu.¹⁵⁶ Dosavadní studie se věnovaly v tomto ohledu spíše proměnám v postavení úřednictva, jeho postoj k nacionálním problémům, případně vlivu státu

---

¹⁵⁴ Jana Čechurová, Jan Randák a kol., *Základní problémy studia moderních a soudobých dějin*, Praha 2014 (= *České dějiny* 8), s. 459.

¹⁵⁵ Tamtéž, s. 464.

¹⁵⁶ Tamtéž, s. 466; obdobně i Milan Hlavačka – Roman Baron – Magdaléna Pokorná – Milan Řepa – František Šístek – Daniela Tinková – Radomír Vlček – Aleš Vyskočil, *České země v 19. století. Proměny společnosti v moderní době II*, Praha 2014 (= *Práce Historického ústavu AV ČR = Opera Instituti Historici Pragae. Řada A, Monographia* 43), s. 227–233.

na každodenní život v monarchii prosazovaný přes státní úřady. Vnitřní proměnu úřadů, která usnadňovala výkon jeho činnosti, moderní technické prostředky užívané správními institucemi přitom stojí stranou badatelské pozornosti. Jakoby se v nezájmu zrcadlila přetrvávající představa ustrnulého, moderní prostředky (pro komunikaci) nepřijímajícího úřadu. Je ovšem taková představa opodstatněná?

3. Vývoj okresních hejtmanství v Čechách a Dolních Rakousích od roku 1868 do roku 1918

Aby bylo možné sledovat vznik a následnou reflexi dolnorakouské úřední normy (pro okresní hejtmanství) a jejich „derivátů“, je třeba se nejprve věnovat otázce podoby a v jisté míře i „kondici“ institucí první instance státní správy. Cílem je zodpovědět především otázku, proč byl systém realizován v Čechách jen u některých úřadů. Je zde možné spatřovat úzkou vazbu na nově ustanovená okresní hejtmanství (expozitory), nebo se zde promítly jiné souvislosti? Neméně podstatné je i představení prvoinstančních úřadů v Čechách v době, kdy zde byl eminentní zájem po realizaci normy, která byla úspěšně realizována u úřadů v sousedství. Protože jedním z cílů práce je komparace systému v prostředí Čech s oblastí Dolních Rakous (v podobě vybraných lokalit), je proto vhodné i nastínit správní podobu v této oblasti.

3.1. České království v Předlitavsku

Politické okresy vymezené v polovině 19. století představují jedny z nejdéle trvajících územně správních celků v novověkých dějinách českých zemí. O vhodném vymezení může svědčit fakt, že mnohé zůstaly zachovány až do období po druhé světové válce, resp. do roku 1960.¹⁵⁷ Posléze provedená správní reforma jejich rozsah výrazně proměnila. V paměti obyvatelstva ovšem zůstává povědomí o existenci někdejších „starých okresů“ i v současné době. „Křivdy“ způsobené zrušením „okresu“ (v institucionálním vyjádření v podobě pozdějšího okresního národního výboru) a přenesení jeho sídla do sousedního města vyvolávaly jistou nevraživost ještě několik desetiletí.¹⁵⁸ Jisté rozpory mezi městy ovšem pramenily ze starších období. Obrátme proto nyní svou pozornost na dobu vzniku okresních hejtmanství a sledujme proměny a vlivy vedoucí ke změnám v průběhu let 1868 až 1914.

---

¹⁵⁷ K obecnému přehledu a vztahům k dalším správním institucím v kontextu dějin správy obecně Zdeňka Hledíková – Jan Janák – Jan Dobeš, *Dějiny správy v českých zemích od počátků státu po současnost*, Praha 2007, s. 273–296, 350–375, 432–456. Proměnu správních celků v monarchii a jejich zachycení v mapách přináší nejnověji Eva Semotanová – Jiří Cajthaml, *Akademický atlas českých dějin*, Praha 2014, zde část věnovaná územnímu vývoji habsburské monarchie v letech 1792–1918 zpracovaná Alešem Vyskočilem, Evou Semotanovou a Pavlem Cibulkou na s. 261–267. V elektronické verzi mnoho mapových podkladů přístupných nejnověji také na <https://cha.fsv.cvut.cz/> (studováno 14. května 2021).

¹⁵⁸ Vnímání změny hranic velmi dobře reflektuje Tomáš Burda, *Historické hranice a proces polarizace prostoru v Česku*, Praha 2016, s.5–12 v části podkapitoly *Administrativní hranice, reliktní hranice a vnitřní periferie* a také *Správní reformy a jejich význam*. Přímo k oblasti Humpolce se autor blíže vyjadřuje na s. 118–119 a 122.

Základní podoba politického systému v konstituční monarchii vycházela z prosincové ústavy, kterou tvořil komplex zákonů.¹⁵⁹ Z nich vyplývalo, že výkon práva „panství“ náležel jen panovníkovi a úřadům jím dosazeným. Mezinárodně právně vystupovala habsburská monarchie po rakousko-uherském vyrovnání jako jediný stát, přitom ale existovaly dva zcela samostatné státy, které přenesly část své suverenity na společné orgány, které byly ve službách obou států. Kromě společné hlavy státu v podobě habsburského panovníka, měly země zastoupené na říšské radě a země uherské koruny společné zahraniční záležitosti, záležitosti vojenství, zákonodárství o plnění branné povinnosti, dislokace vojska a zákonů o občanském postavení vojáků z povolání a v prezenční službě, a také finanční záležitosti. Tomuto odpovídal i vznik společného ministerstva zahraničních věcí, ministerstva vojenství a ministerstva financí. Vše ostatní náleželo do samostatných záležitostí obou částí. Spojení dvou částí habsburské monarchie ovšem představovalo komplikované řešení. Odráželo se již v nejednoznačné podobě kupříkladu názvu státu.¹⁶⁰

Pojmenování habsburské monarchie vycházelo z císařského rozhodnutí ze 14. prosince 1868. Císař František Josef I. pověřil ministra zahraničních věcí Friedricha Ferdinanda von Beust, aby v zahraničním styku byla uváděna vždy platná panovníkova titulatura, přičemž při opakování měla být užívána jen její zkrácená forma ve znění: císař rakouský a apoštolský král uherský. Země monarchie měly být v diplomatickém a komerčním styku se zahraničím označovány jako Rakousko-uherská monarchie nebo Rakousko-uherská říše.¹⁶¹

Západní polovina říše, či spíše půlměsíc zemí, obepínající Uhry od Bukoviny až po Dalmácii měl v ústavních zákonech z let 1867 a 1868 zakotven liberálně politický systém, jehož centrem byla Vídeň. „Království a země na říšské radě zastoupené“ bylo oficiálně užívané označení komplexu zemí, které nebyly státoprávně ani národnostně unifikované. Svébytnost zemí byla sice redukována centralizací zákonodárné a výkonné moci ve Vídni, ale jednotlivé země nebyly pouhými provinciemi a výlučnými nižšími administrativně správními jednotkami. Na místo zmíněného označení Království a země na říšské radě zastoupené se

---

¹⁵⁹ Zákon č. 141/1867 ř. z. ze dne 21. prosince 1867 o říšském zastupitelstvu; zákon č. 142/1867 ř. z. ze dne 21. prosince 1867 o všeobecných občanských právech; zákon č. 143/1867 ř. z. ze dne 21. prosince 1867 o zřízení říšského soudu; zákon č. 144/1867 ř. z. ze dne 21. prosince 1867 o moci soudcovské; zákon č. 145/1867 ř. z. ze dne 21. prosince 1867 o výkonu moci vládní a výkonné; zákon č. 146/1867 ř. z. ze dne 31. prosince 1867 o společných záležitostech všech zemí habsburské monarchie. Tyto zákony byly následně roku 1868 doplněny o zákon č. 47/1868 ř. z. ze dne 25. května 1868 o manželském právu; zákon č. 48/1868 ř. z. ze dne 25. května 1868 o vztahu školy a církve a o zákon č. 49/1868 ř. z. ze dne 25. května 1868 o interkonfesijních vztazích občanů.

¹⁶⁰ Otto Urban, *Česká společnost 1848–1918*, Praha 1982, s. 226.

¹⁶¹ Tamtéž, s. 226–227.

běžně mluví o Rakousku, zemích předlitavských nebo také Cislajtánii, zatímco druhá část říše nesla obecné označení Uhry, země zalitavské či Translajtanie.¹⁶²

Obr. č. 1: Přehledová mapa rakousko-uherské monarchie

Zdroj: Rekonstrukce na základě mapy uveřejněné v Eva Semotanová – Jiří Cajthaml, Akademický atlas českých dějin, Praha 2014, s. 267; autor: Pavel Holub.

Právní základ aparátu státní správy první a druhé instance byl určen zákonem č. 44/1868 ř. z. z 19. května 1868 o zřízení politických správních úřadů, který byl proveden nařízením ministerstva vnitra č. 101/1868 ř. z. z 10. července 1868. Politickou správou byly chápány záležitosti, které „v nejvyšší instanci přísluší k působnosti ministerií záležitostí vnitřních, záležitostí duchovních a vyučování, obrany zemské a veřejné bezpečnosti a k působnosti ministeriu orby. Jaké působení bude mít správce zemský v záležitosti, které náležejí k moci ministerií financí a obchodu, ustanoví se zvláštními nařízeními“, stanovoval § 3 zmíněného zákona. Úřední činnost správních institucí měla začít k 31. srpnu 1868. V čele politické správy každé země stál zemský šéf.¹⁶³ V terminologii se rozlišovala místodržitelství,

¹⁶² Tamtéž, s. 222–227.

¹⁶³ § 2 zákona č. 44/1868 ř. z. z 19. května 1868 o zřízení politických správních úřadů.

v jejichž čele stanul místodržitel, a zemské vlády vedené zemskými prezidenty. Názvy jednotlivých korunních zemí spolu se sídelními městy uvádí níže přiložená tabulka.

Tabulka č. 1: Tabulka uvádějící jednotlivé korunní země, kde byla druhoinstanční správní instituce označena jako místodržitelství (dle stavu z roku 1868)

Korunní země (v závorce uveden německý ekvivalent)	Sídlo (v závorce uveden německý ekvivalent)
Království české ¹⁶⁴ (Königreich Böhmen)	Praha (Prag)
Království dalmátské ¹⁶⁵ (Königreich Dalmatien)	Zadar (Zara)
Království haličské a vladimírské s vévodstvími osvětimským a zátorským a s velkovévodstvím krakovským (Königreich Galizien und Lodomerien mit den Herzogthümern Auschwitz und Zator und dem Großherzogthume Krakau) ¹⁶⁶	Lvov (Lemberg)
Arcivévodství rakouské pod Enží ¹⁶⁷ (Erzherzogthum Österreich unter der Enns)	Vídeň (Wien)
Arcivévodství rakouské nad Enží ¹⁶⁸ (Erzherzogthum Österreich ob der Enns)	Linec (Linz)
Vévodství štýrské ¹⁶⁹ (Herzogthum Steiermark)	Štýrský Hradec (Graz)
Markrabství moravské ¹⁷⁰ (Markgrafschaft Mähren)	Brno (Brünn)
Knížecí hrabství tyrolské a země Vorarlberská ¹⁷¹ (Gefürdtete Grafschaft Tirol und das Land Vorarlberg)	Insbruk (Innsbruck)
Město Terst a oblast terská, knížecí hrabství Gorické a Gradištské a markrabství Instrijské (Stadt Triest mit ihrem Gebiete, die gefürstete Grafschaft Görz und Gradiska und die Markgrafschaft Istrien)	Terst (Triest)

Zdroj: Rekonstrukce dle zákona č. 44/1868 z 19. května 1868 o zřízení politických správních úřadů, autor: Pavel Holub

Tabulka č. 2: Tabulka uvádějící jednotlivé korunní země, kde byla druhoinstanční správní instituce označena jako zemská vláda (dle stavu z roku 1868)

Vévodství salcburské (Herzogthum Salzburg) ¹⁷²	Salcburk (Salzburg)
Vévodství krajinské (Herzogthum Krain) ¹⁷³	Lublaň (Laibach)
Vévodství korutanské ¹⁷⁴ (Herzogthum Kärnten)	Klagenfurt (Klagenfurt) ¹⁷⁵
Vévodství bukovinské ¹⁷⁶ (Herzogthum Bukowina)	Černovice (Czernowitz)

¹⁶⁴ V textu užíváno obecnější označení „Čechy“.

¹⁶⁵ V textu užíváno obecnější označení „Dalmácie“.

¹⁶⁶ V textu užíváno obecnější označení „Halič“.

¹⁶⁷ V textu užíváno obecnější označení „Dolní Rakousy“.

¹⁶⁸ V textu užíváno obecnější označení „Horní Rakousy“.

¹⁶⁹ V textu užíváno obecnější označení „Štýrsko“.

¹⁷⁰ V textu užíváno obecnější označení „Morava“.

¹⁷¹ V textu užíváno obecnější označení „Tyrolsko a Vorarlbersko“.

¹⁷² V textu užíváno obecnější označení „Salcbursko“ nebo „Solnohradsko“.

¹⁷³ V textu užíváno obecnější označení „Kraňsko“.

¹⁷⁴ V textu užíváno obecnější označení „Korutany“.

¹⁷⁵ Méně často užívaná česká varianta Celovec.

¹⁷⁶ V textu užíváno obecnější označení „Bukovina“.

Vévodství horní a dolnoslezské ¹⁷⁷ (Herzogthum Ober- und Niederschlesien)	Opava (Troppau)
---	-----------------

Zdroj: Rekonstrukce dle zákona č. 44/1868 z 19. května 1868 o zřízení politických správních úřadů, autor: Pavel Holub.

3.2. Vznik okresních hejtmanství a nástin jejich podoby v 50. a 60. letech 19. století v Čechách

K ustanovení politických a soudních okresů došlo v reakci na revoluční události roku 1848. Do té doby existující vrchnostenská správa vykonávající politickou správu na nejnižším stupni byla nahrazena správou vykonávanou v nejnižší úrovni, v první instanci státem.¹⁷⁸ Okresní soudy ve správních změnách v polovině 19. století převzaly od někdejších vrchnostenských úřadů v nejnižší úrovni kromě samotné soudní agendy také agendu pozemkových knih.¹⁷⁹ Sídlo okresního soudu představovalo významný prvek nejen ve správní rovině, ale i v záležitostech hospodářských, společenských.

Obvod porevolučního politického okresu vycházel z hranic několika soudních okresů. Ty přitom navazovaly na někdejší panství, která měla být v určité míře respektována. Při stanovení územních kompetencí okresních hejtmanství mělo být dbáno na vyváženost. Nové celky, politické okresy, měly být přibližně stejně velké, aby bylo možné pro jejich správu využít jednotného modelu řízení, což představovalo jisté problémy u původně různě velkých panství. Při stanovení hranic bylo dbáno, aby žádná berní obec nebyla rozdělena do dvou okresů, a nebyla tím narušena stávající berní soustava. Dále mělo být zajištěno, aby do stejného okresu připadly všechny obce téhož farního obvodu. Kromě toho byla přijata zásada, že sídlo politického okresu musí ležet v některém z již určených sídel soudního okresu. Už v této první fázi formování nového správního zřízení je možné postřehnout ohledy na panující jazykové poměry, i když tento moment nenabyl významnějších rozměrů.¹⁸⁰

Původní záměr ovšem narazil na nedostatek státních financí a nepříliš příznivé přijetí ve Vídni. Ministr vnitra Alexander Bach připravil vlastní koncepci, která byla posléze

¹⁷⁷ V textu užíváno obecnější označení „Slezsko“.

¹⁷⁸ Ke vzniku okresů blíže František Roubík, Ke vzniku správního rozdělení Čech z roku 1850, Sborník archivu ministerstva vnitra Republiky československé 11, 1938, s. 63–172; Týž, Vývoj správního rozdělení Čech v letech 1850–1868, Sborník Archivu ministerstva vnitra Republiky československé 12, 1939, s. 1–220.

¹⁷⁹ Obecně k postavení okresních soudů Václav Šolle, Počátky buržoazního soudnictví v českých zemích, Sborník archivních prací 21, 1971, č. 1, s. 93–170.

¹⁸⁰ Marie Macková, Úřednictvo venkovských okresů v Čechách (1850–1914). Se zřetelem k okresům východních Čech, (= Vlastivědný sborník, Supplementum), Ústí nad Orlicí 2001, s. 14–15.

realizována. Tím byla na dlouhou dobu stanovena struktura rozdělení země a do určité míry nastartováno formování nových, často od dosavadního stavu poněkud odlišných, regionů s modifikovanými vnitřními vazbami. Podstatné je, že hotový návrh byl předložen císaři 31. července 1849 a schválen nejvyšším rozhodnutím 4. srpna 1849.¹⁸¹

Pro nově ustanovené okresní úřady byla charakteristická monokratická forma správy. Úřady svým pojetím představovaly zcela nový prvek v životě společnosti poloviny 19. století. Četně užívaný název podkrajský úřad jen velmi dobře nastiňuje, jak bylo nutné přiblížit nový úřad vnímání společnosti. Na krajskou správu byli obyvatelé Čech navyklí několik desetiletí, zatímco nižší správní celky státem řízených institucí pro ně znamenaly jisté novum.¹⁸² Protože „podkrajské“, tedy okresní úřady představovaly nejnižší úroveň státní správy, v jejich existenci a neexistenci se promítaly společenské proměny v monarchii. Výsledkem konzervativně směřujících politických vlivů bylo ustanovení smíšených okresních úřadů. Již v září 1852 bylo vydáno nejvyšší rozhodnutí o zřízení a úřední působnosti okresních úřadů a okresních soudů. Tím byla v podstatě zahájena nová reforma státní správy. K samotné realizaci došlo prostřednictvím nařízení ministerstev vnitra a financí č. 274/1854 ř. z. z 9. října 1854. V zemi bylo ustanoveno nejvyšším orgánem místodržitelství, jemuž podléhalo 13 krajských úřadů (se sídly v Českých Budějovicích, Mladé Boleslavi, Chrudimi, Čáslavi, Chebu, Jičíně, Hradci Králové, Litoměřicích, Plzni, Písku, Praze, Žatci a Táboře) a v rámci nich existovalo celkem 187 soudních okresů.¹⁸³ Pro administrativní komplikace byla nová soustava státní správy zavedena s platností od 26. května 1855.¹⁸⁴

Situace na konci 50. let 19. století dávala podnět k další správní reorganizaci. Císař František Josef I. na jedné straně viděl, že reformy jsou nutné, ale na straně druhé nebyl připraven učinit odvážný krok směřující především ke konstitucionalizaci státu. Svým jednáním změny spíše brzdil, než aby se nového řádu iniciativně chopil. Dne 1. září 1859 napsal matce Žofii: „uvnitř je také pořád hodně práce, a ještě přitom uklidňovat tu bezuzdnou reorganizační zuřivost“.¹⁸⁵ Neoabsolutistický styl vlády byl neudržitelný. Zásadní význam v událostech přinesla finanční krize.¹⁸⁶ Někteří čelní vysocí úředníci pod tlakem událostí

---

¹⁸¹ Tamtéž, s. 15.

¹⁸² K vnímání vzniku nové formy správy na příkladu např. Humpolce blíže Pavel Holub – Zdeněk Škrabánek a kol. (edd.), *Kamarýtova kronika. Kronika Jana Kamarýta a jeho pokračovatelů (1848–1915)*, Humpolec 2016, s. 124, 136

¹⁸³ Odstavec IX, nařízení ministerstev vnitra a financí č. 274/1854 ř. z. z 9. října 1854.

¹⁸⁴ M. Macková, *Úřednictvo venkovských okresů*, s. 17–18.

¹⁸⁵ Michaela a Karl Vocelkovi, *František Josef I. Císař rakouský a král uherský*, Praha 2017, s. 133.

¹⁸⁶ K vlivu finančních krizí na vývoj společnosti blíže např. Pavel Širůček, *Krize ve světle „inovační“ teorie dlouhých vln*, in: Eduard Kubů – Jindřich Soukup – Jiří Šouša (edd.), *Fenomén hospodářské*

spáchali sebevraždu (Karl Ludwig von Bruck). Vše směřovalo k vydání tzv. Říjnového diplomu. Ten sice nepředstavoval moderní ústavu, ale obsahoval její podstatné prvky. Podobně Únorový patent (označovaný také jako tzv. Schmerlingova ústava) z 26. února 1861 nebyl moderní ústavou. Text se nezmiňoval o základních právech, o imunitě poslanců či odpovědnosti ministrů. Forma výkonu moci nebyla jasně rozdělena a chyběly nezávislé soudy a ustanovení ústavního soudnictví. Přesto tento dokument znamenal krok ke konstitucionalizaci monarchie. Vývoj událostí posléze vyústil v přijetí souboru sedmi zákonů 21. prosince 1867, které se souhrně označují jako tzv. prosincová ústava.¹⁸⁷ Především únorová ústava z roku 1861 vyžadovala změnu v systému prvoinstanční státní správy. K ní došlo po několikaměsíčních či spíše několikaletých jednáních, přenicích a překonání problémů spjatých s válečným prusko-rakouským konfliktem roku 1866. V principu se jednalo o návrat k systému z roku 1850.

Každá ze zemí habsburské monarchie byla na konci 60. let 19. století rozdělena na tzv. politické úřední okresy, které byly spravovány okresními hejtmanstvími.¹⁸⁸ Jejich podobu nejen v Čechách stanovilo nařízení ministerstva vnitra č. 101/1868 ř. z. z 10. července 1868, jímž se prováděl zákon č. 44/1868 ř. z. z 19. května 1868. Zde byl připojen výčet jednotlivých nově ustanovených okresů a okresů „někdejších“ z let 1855–1868. Nová hejtmanství v mnohém kopírovala rozlohu hejtmanství, která byla ustanovena již na počátku 50. let 19. století.¹⁸⁹ V Čechách vzniklo 89 okresních hejtmanství, přičemž 38 bylo označených jako jazykově českých, 32 jazykově německých a 19 smíšených.¹⁹⁰

3.3. Vývoj proměny správních institucí první instance politické správy v Čechách

Podoba správy a obvodů politických úřadů první instance ustanovených roku 1868 přetrvávala s jistými změnami v Čechách nejen období Rakouska-Uherska, ale také i epochu první republiky. Toto tvrzení ovšem vyvolává otázku, jak je možné, že za tak dlouhé období nebylo třeba provést razantní úpravy, resp. zda nedošlo uvnitř hejtmanství od 60. let 19.

---

krize v českých zemích 19. až počátku 21. století. Cyklický vývoj ekonomiky v procesu gradující globalizace, Praha – Ostrava 2015, s. 44, 50.

¹⁸⁷ M. a K. Vocelkovi, František Josef I., s. 134–140, Jiří Kaše – Pavel Bělina – Michael Borovička – Jan Pavel Kučera, Velké dějiny zemí Koruny české, sv. 12a. (1860–1890), Praha – Litomyšl 2012.

¹⁸⁸ § 10 zákona č. 44/1868 ř. z. z 19. května 1868 a nařízení ministerstva vnitřních záležitostí č. 101/1868 ř. z. z 10. července 1868.

¹⁸⁹ K nim blíže František Roubík, Vývoj správního rozdělení Čech v letech 1850–1868, Sborník archivu ministerstva vnitra Republiky československé 12, 1939, s. 77–79.

¹⁹⁰ M. Macková, Úřednictvo venkovských okresů; s. 19–20.

století k zásadním změnám, které by vyžadovaly úpravu správních obvodů? A pokud ke změnám došlo, co stálo za jejich úpravou? Měl na tyto proměny vliv počet obyvatelstva, či průmyslová revoluce?

Jedním z kritérií při hodnocení charakteru politického okresu byla lidnatost. Průměrný počet obyvatel roku 1868 v rámci některých korunních zemí Předlitavska ukazuje následující tabulka. Největší zatížení na jedno hejtmanství tak připadalo na hejtmanství v Dolních Rakousích (74 705), poté Slezsko (64 544), přičemž zatížení hejtmanství v Čechách zhruba odpovídalo průměru ostatních úřadů.

Tabulka č. 3: Průměrný počet obyvatel roku 1868 na jedno hejtmanství ve vybraných korunních zemích Předlitavska

Země	Počet hejtmanství	Obyvatel	Rozloha ve čtverečních mílích	Počet osob na jedno hejtmanství
Dalmácie	12	412 644	220,9	34 387
Tyrolsko a Vorarlbersko	24	826 587	508,11	34 441
Istrie, Gorice a Gradiška	10	419 410	136,6	41 941
Korutany	7	319 040	178,6	45 577
Čechy	89	4 561 000	903,7	51 247
Bukovina	8	430 575	180,80	53 822
(Štýrsko	18	993 597	388,2	55 199
Horní Rakousy	12	679 822	209,2	56 651
Morava	30	1 812 531	384,23	60 418
Slezsko	7	451 810	88,7	64 544
Dolní Rakousy	18	1 344 691	339	74 705

Zdroj: Přehled obsažený u nařízení ministerstva vnitra č. 101/1868 z 10. července 1868.)

Když v roce 1912 český místodržitel František Thun předložil ministerstvu vnitra koncepci dalších správních změn v Čechách, připomněl, že v Čechách připadá na jedno hejtmanství 68 000 obyvatel, zatímco v Horním Rakousku 55 000, v Korutanech 52 000 obyvatel, v Rakouském Přímoří 51 000, v Dalmácii 46 000, v Kraňsku 43 000, v Tyrolsku 37 000 a v Salcbursku jen 35 000 obyvatel. Z uvedených přehledů je patrné, že mezi roky 1869 a 1900, resp. 1910 došlo k výrazným změnám v průměrném počtu obyvatel na jedno hejtmanství.

Různorodost v počtu obyvatelstva na jedno hejtmanství nebyla problémem Předlitavska jako celku. Mezi jednotlivými korunními zeměmi panovaly výrazné rozdíly. Navíc v jednotlivých zemích byla různá hustota zalidnění. V Čechách byly patrné velké rozdíly v počtu obyvatel jednotlivých okresních hejtmanství již roku 1868. Rozptýl mezi nejméně lidnatým politickým okresem (Týn nad Vltavou s 16 780 obyvateli) a nejvíce lidnatým (Karlínem se 121 286) byl markantní. V období let 1869 až 1900 mezi nejlidnatější

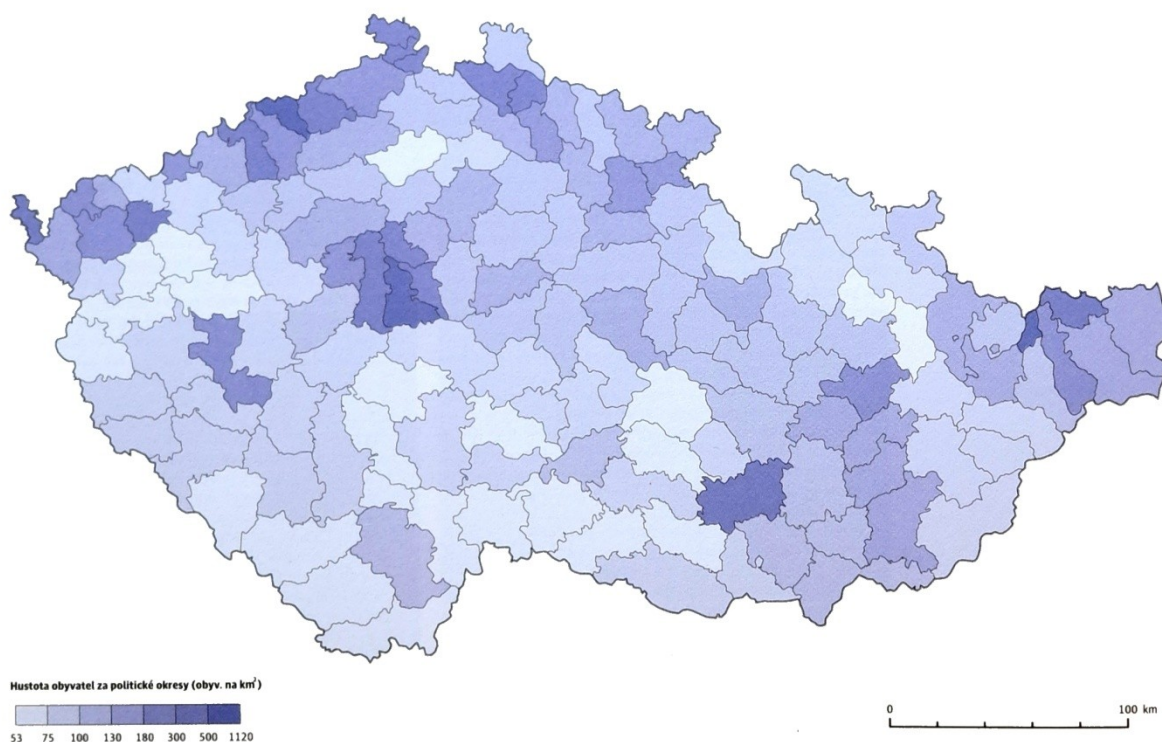
okresy patřil Karlín, Smíchov, Plzeň, Jičín, Hradec Králové, Děčín, Chrudim, České Budějovice, Slaný, Tábor, Pardubice, Litoměřice, Písek, Strakonice a Česká Lípa. Roku 1869 byl velmi lidnatým také okres Hořovice, Pelhřimov a Nové Město nad Metují. Roku 1900 se do popředí v lidnatosti dostal obvod hejtmanství se sídlem v Ústí nad Labem, Teplicích (z původně středně velkého hejtmanství), Liberci, Karlových Varech, Trutnově a Mostu. Je možné sem zařadit i Královské Vinohrady, které se oddělily v předchozím období od Karlína, stejně jako Žižkov a Duchcov, který se oddělil od Teplic.¹⁹¹

Ve sledovaném období lze také rozeznat hejtmanství, u nichž vzrostl počet obyvatel nejméně o 10 tisíc. Zařadily se sem středně lidnaté okresy jako Kadaň, Kolín, Mladá Boleslav, Příbram, Stříbro, Rumburk, Chomutov, Žatec, Louny, Mělník a Aš, naopak u Českého Brodu došlo k výraznému poklesu (o 12 tisíc). Výše uvedený charakter okresů se výrazně nezměnil ani mezi lety 1900 a 1910.

---

¹⁹¹ K závěru lze dojít porovnáním údajů ze Seznam míst v Království českém. Vydalo c. k. místodržitelství české, užívajíc při tom výsledkův sčítání lidu ode dne 31. prosince 1869, Praha 1872; Seznam míst v Království českém. K rozkazu vysokého císař. král. místodržitelství českého na základě úředních udání sestaven, Praha 1893; Seznam míst v Království českém. K rozkazu vysokého císař. král. místodržitelství na základě úředních udání sestaven, Praha 1907; Seznam míst v království Českém. Sestaven na základě úředních dat k rozkazu c. k. místodržitelství, Praha 1913.

Obr. č. 2: Hustota zalidnění v roce 1910.

Zdroj: Převzato z Eva Semotanová – Jiří Cajthaml, Akademický atlas českých dějin, Praha 2014, s. 334.

K rozdílnostem v počtu obyvatelstva je třeba zmínit i podstatné rozdíly v hospodářské rovině. České země spolu s Dolními Rakousy a Štýrskem se už v začátcích průmyslového převratu v 19. století staly nejprogresivněji se vyvíjejícími korunními zeměmi habsburské říše. Už v roce 1841 se podílely na celkovém počtu obyvatelstva monarchie sice jen 19 %, avšak produkovaly 29,2 % hodnoty průmyslové výroby monarchie, z toho 75 % výroby suken a vlněného zboží, 42 % výroby bavlněného zboží, 78 % výroby sklářského průmyslu a 75 % těžby uhlí (bez Uher). Současně zde pokročila i mechanizace uvedených odvětví průmyslu.¹⁹²

V samotných českých zemích ovšem industrializace probíhala nerovnoměrným, spíše až rozličným způsobem nejen v odvětvové, ale také v územní struktuře. Před první světovou válkou bylo vytipováno na třináct velkých průmyslových oblastí: severočeská uhelná, severočeská textilní, liberecko-jablonecká s hojnou sklářskou výrobou, severovýchodočeská

¹⁹² Zdeněk Jindra – Ivan Jakubec a kol., Hospodářský vzestup českých zemí od poloviny 18. století do konce monarchie, Praha 2015, s. 202.

textilní, plzeňská, brdská, kladenská, pražská, oblast okolo Mladé Boleslavi, severomoravská textilní a na ni navazující jesenická, ostravská a brněnská.¹⁹³

Přelom 19. a 20. století byl dobou hospodářského růstu habsburské monarchie. Růst byl nesen průmyslem, jehož výrobní objem vzrostl od roku 1894 do roku 1907 skoro o 58 %, zatímco primární sektor zemědělství a lesnictví expandoval jen o 28 %. Tempo růstu se změnilo také uvnitř průmyslu, neboť odvětví těžkého průmyslu šla nahoru rychleji nežli výroba spotřebního zboží. Předlitavsko začalo výrazně dohánět vyspělé průmyslové země a české země šly ke statusu převážně průmyslové země.¹⁹⁴

Postavení Čechů v habsburské monarchii bylo ve srovnání s jinými etniky před první světovou válkou komplikovanější. Nabývalo zde konfliktů daných historicky díky složení obyvatelstva tvořeného z většiny Čechy a v menšině Němci. Z vleklého zápolení Čechů a Němců se stal před válkou vážný problém, který pozvolna podkopával základy monarchie a narušoval další hospodářský a kulturně politický vývoj.¹⁹⁵

Obecně české korunní země měly pro Vídeň zásadní strategický význam díky své poloze na severozápadním okraji habsburské monarchie v bezprostředním sousedství silné Německé říše. Politická a vojensko-mocenská důležitost českých zemí se během 19. a počátkem 20. století zmnohonásobila jejich velkou, aktivní účastí na moderní industrializaci monarchie. České země spolu s Dolními Rakousy a Vídní stály v čele technicko-výrobního pokroku, energetické a výrobní výkonnosti. Více než v jakékoli jiné části monarchie tu byl před válkou zaznamenán vyšší počet osob pracujících v průmyslu než v zemědělství, obyvatelé tu dosáhli vyšší porodnosti a nižší úmrtnosti a tíhli větší měrou k životu ve městech. Prosperovala tu nejen tradiční výroba textilu v pohraničních německých okresech, přímo v českém podnikání se zlepšovalo také cukrovarnictví, lihovarnictví a škrobárenství, které čerpalo z domácí zemědělské základny, stejně jako i odvětví chemie, elektrotechniky a zbrojařství. V 80. letech 19. století se české země ujaly vedení hutnictví základních kovů, surového železa a oceli. Díky ložiskům fosforové železné rudy a poblíž těženého koksovateľného uhlí se staly hlavní hutní základnou monarchie. Od 90. let stoupal také význam Prahy jako druhého důležitého bankovního centra Předlitavska. Před válkou byl

---

¹⁹³ Tamtéž, s. 211.

¹⁹⁴ Tamtéž, s. 215.

¹⁹⁵ Tamtéž, s. 448–449.

dosažen i vysoký stupeň urbanizace, když ze 41 rakouských měst s více než 25 000 [!] obyvateli se nalézalo sedmnáct v českých zemích.¹⁹⁶

3.3.1. Úřední řízení a lobby provázející zřízení nových hejtmanství

V předcházející podkapitole byl nastíněn vznik okresních hejtmanství v 60. letech 19. století. V náznacích jsme v základních rysech sledovali proměnu a místo Čech v habsburské monarchii ve druhé polovině 19. a na počátku 20. století. Zmíněné faktory ve vývoji společnosti či hospodářství se posléze začaly promítat i do požadavků na přesuny sídel správních institucí první instance státní správy.

Na politické okresy je možné nahlížet z různých hledisek. Lze je klasifikovat v rovině počtu obyvatel, počtu soudních okresů, které zahrnovaly, celkovou rozlohou; národnostním složením, hospodářskou prosperitou, charakterem převažující složky zemědělství a průmyslu. V neposlední řadě jistě důležitým hlediskem je charakter rozložení lidských sídel v souvislosti s krajinnými prvky lokality. Všechna tato hlediska přitom mohou mít zásadní vliv na chod příslušné správní instituce, která vykonává státní správu pro vymezené území.

Počet obyvatelstva je jedním ze základních parametrů, z něhož lze usuzovat na vytíženost úřadu. Celková rozloha spolu s krajinnými prvky a centralizací či roztržitostí lidských sídel poté ovlivnila jednání úřadu při konání tzv. komisí, tedy v okamžiku, kdy se úředníci museli dostavit na místo samé (např. při zjištění stavu povolované či kolaudované budovy pro živnostenský provoz a podobně). V členitých obvodech bez dostupnosti železnice či s nedostatkem cest tyto faktory představovaly výrazné obtíže.

Charakter hospodářského směřování a převažující profil lokality ovlivnily i typy agend daného úřadu. V průmyslových lokalitách s koncentrací dělnictva přicházely jevy, které přirozeně souvisely s rozvojem průmyslu, jako byly spolky, povolování vydávání různě zaměřených novin, ale i nebezpečí stávek v období hospodářských krizí, problémy spjaté se zajištěním obydlí pro dělnictvo, v neposlední řadě pak schvalování živností, které se profilyvaly běžně v regionu, ale i živností, které těžily z existence velkých průmyslových továren. „Úřadování“ se dotýkalo více a více obyvatel nejen měst, ale i venkova.¹⁹⁷ S tím souvisel i proces nárůstu počtu vyřizovaných písemností. Obecný trend růstu úkolů

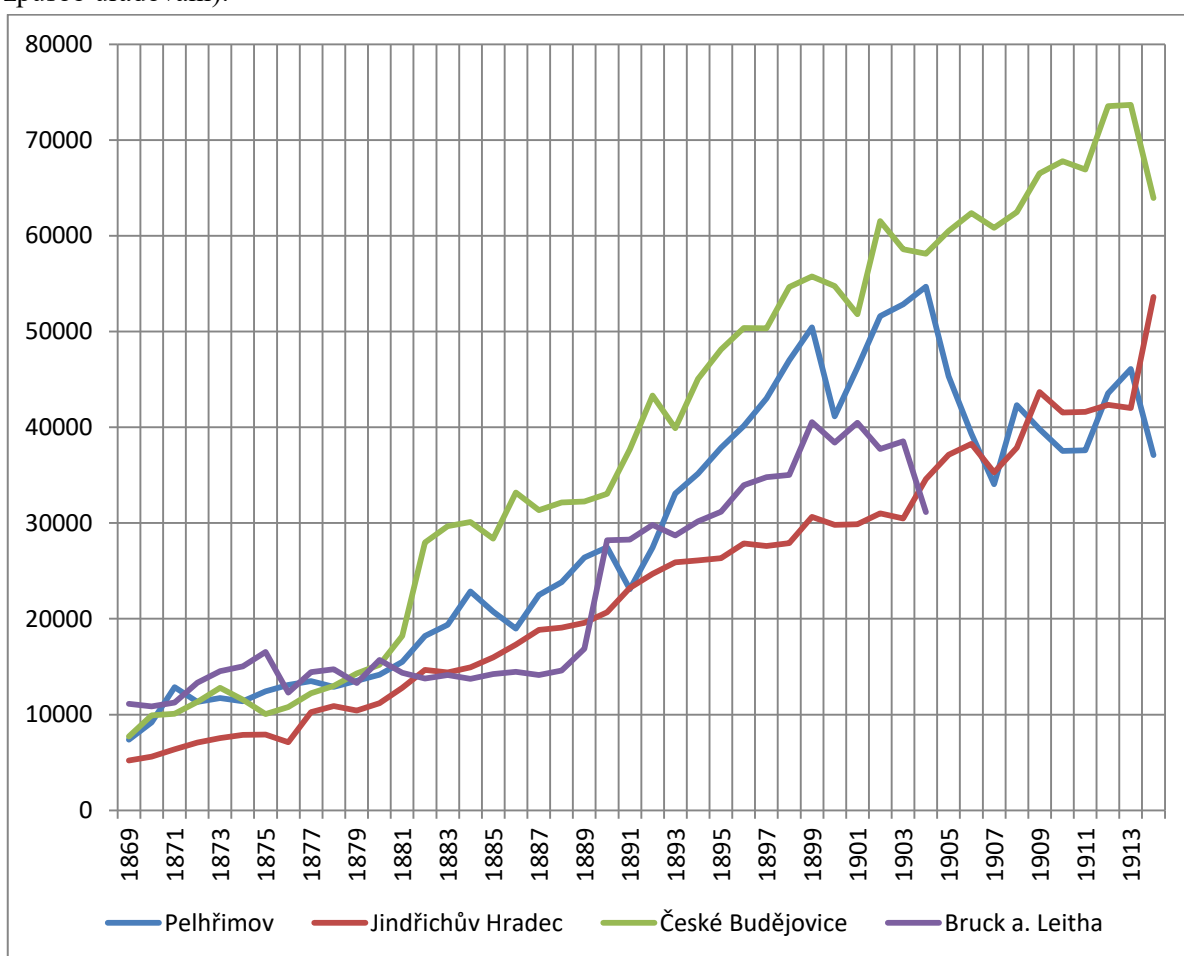
¹⁹⁶ Tamtéž, s. 448–449.

¹⁹⁷ Milan Hlavačka a kol., *České země v 19. století. Proměny společnosti v moderní době II.*, Praha 2016, s. 231–232.

a úřadování nebyl typický jen pro Čechy. Provedená sonda (jejíž výsledky přináší připojený graf) ukazuje velmi dobře proměnu kvantity písemností.

Graf č. 1: Vývoj počtu podání u vybraných okresních hejtmanství v letech 1868 až 1914.

Graf demonstruje obecné trendy v proměně počtu úředních podání u hejtmanství v Čechách (se zaměřením na region Pelhřimovska, Jindřichova Hradce, Třeboně a Českých Budějovic). Kromě Pelhřimova se jedná o lokality, u nichž v letech 1868–1914 nedošlo k oddělení či připojení soudních okresů. Do grafu bylo připojeno i dolnorakouské hejtmanství Bruck a/d. Leitha, aby bylo možné zjistit, zda k podobným změnám jako u českých hejtmanství docházelo i u sondážně vybraného dolnorakouského hejtmanství. U všech prvoinstančních úřadů je patrný nárůst počtu vyřizovaných podání. Velmi zřetelné je i kopírování jistých trendů v nárůstu a propadu počtu podání při sledování úřadů v průběhu „dlouhého období“. (U Bruck a/d. Leitha údaje končí roku 1904 přechodem na nový způsob úřadování).

Zdroj: Podací protokoly jednotlivých okresních hejtmanství (údaje uvedeny nejčastěji v archivní pomůcce případně zjištěno u archiválií přímo).

Pro 19. a první polovinu 20. století byla signifikantním problémem, jak bylo výše nastíněno, národnostní otázka. I ona se promítala do chodu správních institucí, a to nejen jazykovými problémy spjatými s úřadováním. Často bylo nutné při vyhrocení nacionálních sporů zajistit klid v národnostně smíšených oblastech. Je tak patrné, že na fungování a chod

úřadu mělo vliv několik hledisek, které se mohou stát pomůckami při zjišťování charakteristických problémů úřadu a dané lokality a napomoci v objasnění otázky, zda zůstala podoba obvodů politických úřadů od roku 1868 skutečně neměnnou.

K dílčím proměnám okresů, docházelo již od 80. let 19. století (nejprve roku 1884, posléze roku 1893, 1898, a 1899). V průběhu prvního desetiletí 20. století změny pokračovaly a ve srovnání s předchozím obdobím zintenzivnily. Při vzniku nových hejtmanství, resp. vymezení jejich nových teritoriálních oblastí, neprobíhalo jednoduché a klidné jednání, jak svědčí četné interpelace, novinové články, zákulisní vyjednávání. Jim muselo následně čelit i ministerstvo vnitra, či spíše pražské místodržitelství v obhajobě svých stanovisek. Navíc kromě lokálního soupeření se zde mohla naplno projevit zášť mezi německou a českou stranou.¹⁹⁸ Jedním z příkladů může být interpelace z roku 1902 při vzniku hejtmanství v Mariánských Lázních. Mladočeský poslanec Jindřich Maštálka interpeloval právě vznik nových hejtmanství. Podle jeho názoru existovaly značné početní rozdíly mezi hejtmanstvími s převažujícím českým a německým obyvatelstvem. V oblastech s převažujícím českým obyvatelstvem mělo existovat osm hejtmanství na 100 000, zatímco v oblasti s převahou německého obyvatelstva taková hejtmanství byla pouze dvě. Podobně zmiňoval i nejméně lidnaté oblasti, kde s obyvatelstvem do 40 000 obyvatel bylo osm v německé oblasti, zatímco českých jen pět.¹⁹⁹ Jak ovšem připomínal pražský místodržitel Karl Maria Coudenhove²⁰⁰, primární cíl, který byl sledován při vzniku nových hejtmanství spočíval na zájmech státní správy. U mnohých míst existovaly zcela patrné problémy vůbec s naplňováním zásad úřední činnosti.²⁰¹ S upozorněním na stejné principy zájmů státní správy se lze setkat i v „úředním připomenutí“, které bylo součástí spisu prezidia ministerstva vnitra.²⁰² Zájmy státní správy byly věcí jednou, ale realita běžného života byla ovšem často jiná. Přímluvci, lobbisté prosazující vznik nových úřadů ve svém regionu vystupovali často velmi aktivně a intenzivně.

---

¹⁹⁸ Österreichisches Staatsarchiv Wien (dále ÖStA Wien), Allgemeines Verwaltungsarchiv, Inneres, Ministerium des Innern – Präsidium, kar. 1289 – Landesfürstliche Behörden, Böhmen, čj. 2925/1902.

¹⁹⁹ Tamtéž, čj. 4488/1902.

²⁰⁰ Karl Maria Coudenhove (narozen 8. 2. 1855 ve Vídni; zemřel 9. 2. 1913 v italském Meranu), úředník, od roku 1882 vicesekretář u ministerstva orby, posléze od roku 1886 u Okresního hejtmanství v Karlových Varech, od roku 1892 správcem Statutárního města Liberec, posléze zemský prezident ve Slezsku a v letech 1896–1911 místodržitel v Čechách. Österreichisches Biographisches Lexikon přístupné na <https://biographien.ac.at/ID-0.3022336-1> (navštíveno 18. května 2021); také Martin Klečáček, Český ministr ve Vídni. Ve službách císaře, národa a politické strany, Praha 2017, s. 96–100.

²⁰¹ ÖStA Wien, Allgemeines Verwaltungsarchiv, Inneres, Ministerium des Innern – Präsidium, kar. 1289 – Landesfürstliche Behörden, Böhmen, čj. 4488/1902.

²⁰² Tamtéž, čj. 2110/1902.

Jistě není nezajímavé zde připomenout alespoň výběrově také místa, která se ucházela o sídlo at' hejtmanství, nebo později alespoň expozitury, ale jejich přání nedošla vyslyšení. Největší počet žádostí o vznik úřadu lze sledovat na počátku 20. století a kolem roku 1908 a 1911. Často své žádosti podávala města těsně poté, kdy tak učinila sousední (konkurenční) oblast.

Jednou z četně projednávaných problémových lokalit byla oblast Ústí nad Orlicí a Lanškrouna.²⁰³ Za ustanovení nového hejtmanství se přimlouval i ministr obchodu František Fiedler či ministr krajan Karel Prášek. Mezi jinými přimlůvci za zřízení dalších hejtmanství můžeme najít i takové osoby, jakými byl František Ferdinand d'Este, když „lobboval“ za vznik hejtmanství v Ústěku. Ústecký případ byl podobný jako u Kralup nad Vltavou (viz dále), ovšem u Ústěku nedošli zdárného konce. Nevýhodou ústeckého soudního okresu byla jeho malá rozloha. Jedna ze zvažovaných variant na počátku 20. století vycházela z možnosti, že se zřídí okresní soud ve Verneřicích a ten bude následně spojen s Ústěkem. Tuto myšlenku otevřelo ministerstvo vnitra o několik let později, ovšem ministerstvo spravedlnosti vznik nového soudního okresu zamítlo a tím uzavřelo Ústěku cestu k dalšímu vyjednávání.²⁰⁴

O zřízení expozitury usiloval rovněž Tanvald. Jeho žádost ovšem české místodržitelství nepovažovalo za zásadní, byť byla zařazena do výhledu možných řešení.²⁰⁵ Vyčlenění Horního Litvínova bylo jedním z možných řešení v prostředí politického okresu Most. Ten náležel k jedněm z největších, a tak se otvírala otázka, zda by nebylo vhodné oddělení Horního Litvínova a zřízení samostatného hejtmanství či expozitury.²⁰⁶ Za jeho vznik se u ministra vnitra velmi aktivně přimlouval německý ministr krajan Gustav Schreiner. Když se ovšem v létě 1909 rozhodovalo definitivně o ustanovení úřadů, české místodržitelství se přiklonilo na stranu Nejdku před Horním Litvínovem.²⁰⁷

Mezi dalšími lokalitami, které velmi aktivně usilovaly o expozituru, byla Kouřim, která jinak náležela do politického okresu Kolín. Protože mnohá ze jmenovaných míst nebyla navržena roku 1912 do plánovaných změn, byla jejich žádost zamítnuta. Poslanec říšské rady Josef Špaček podal dvě rezoluce z Kouřimi a Starého Kolína přes prezidium ministerské rady. Ovšem ani tak vyslyšen nebyl. Jedním z velkých okresů byly také Pardubice, kde se

---

²⁰³ Národní archiv Praha (dále NA Praha), Ministerstvo vnitra Vídeň – prezidium, karton č. 5 – čj. 798/1908 a čj. 47/1908.

²⁰⁴ NA Praha, Ministerstvo vnitra Vídeň – prezidium, kar. 5 – čj. 9 770/1911, čj. 4 753/1908 a čj. 6 414/1908.

²⁰⁵ Tamtéž, čj. 12 364/1908, čj. 13 554/1909, čj. 9 838/1911, čj. 8 889/1912

²⁰⁶ Tamtéž, čj. 5 695 a čj. 5 540/1909.

²⁰⁷ Tamtéž, čj. 695/1909, 8 231/1909.

předpokládalo ustanovení expozitury v Přelouči. Dalším žadatelem v této lokalitě se staly také Holice.²⁰⁸ Poněkud „absurdní“ argumentace, ve srovnání s „vyššími politickými zájmy“ jiných míst, je obsažena v žádosti o zřízení hejtmanství v Uhlířských Janovicích, které žádaly expozituru ke Kutné Hoře. Tamější žadatelé argumentovali, že je v lokalitě rozšířený chov včel a ovocnářství. Podobně jako mnohá jiná místa, ani ony nebyly zaneseny do koncepce navržených změn z roku 1912.²⁰⁹

Velkou naději měl naopak Beroun. Snahy o zřízení úřadu se dají datovat již do roku 1905, ve výhledu z roku 1912 se s ním přímo počítalo, ovšem o rok později došlo k jistým změnám v pořadí a berounská expozitura tak nevznikla.²¹⁰ V roce 1911 o expozituru zažádala také Jaroměř a zároveň s ní i Josefov²¹¹. Žádosti byly doručeny také ze Stodu či Zbraslavi.²¹²

Z nástinu jasně vyplývá, že společnost počátku 20. století pocítovala potřebu změn v rozdělení správních oblastí. Ne každému se ovšem podařilo zdůvodnit záměr změn a navíc získat přímluvce, kteří by dokázali prosazovat zájmy na patřičných místech.

3.3.2. Změny českých hejtmanství v letech 1884 až 1914

Ještě než se zaměříme na proměnu samotných okresních hejtmanství, připomeňme na tomto místě dvě výrazné osobnosti, které svou službou ve státní správě ovlivnily každodenní život v Českém království v období mezi koncem 80. let 19. století a mezi počátkem první světové války. Jedná se o osoby dvou českých místodržitelů, Františka Thun Hohensteina a jeho přítele Karla Coudenhoveho.

V době, kdy byl Karl Coudenhove ustanoven českým místodržitelem (roku 1896), Čechy byly v rakouské byrokracii považovány za nejsložitější a nejnáročnější korunní zemi pro státní správu. Pozice místodržitele patřilo k nejexponovanějším, velmi vyčerpávajícím a nadmíru stresujícím umístěním v celém Rakousku.²¹³ Místodržitel zastupoval panovníka na všech společenských událostech, zastupoval vládu na zasedání zemského sněmu a především pak vedl celé místodržitelství. Kromě jiného navrhoval jmenování konceptních úředníků a změny v organizaci politické správy v zemi. V tomto směru byl přímo podřízen ministru

²⁰⁸ Tamtéž, čj. 1 836/1912 a 11 500/1912.

²⁰⁹ Tamtéž, čj. 1 916/1913 a 6 735/1913.

²¹⁰ Tamtéž, čj. 5 731/1913 a 6 808/1913.

²¹¹ Tamtéž, čj. 7 214/1911 a 7 957/1911.

²¹² Tamtéž, čj. 6 913/1913.

²¹³ Martin Klečacký, Český ministr ve Vídni. Ve službách císaře, národa a politické strany, Praha 2017, s. 99.

vnitru, ministru kultu a vyučování byl podřízen jako prezident zemské školní rady. A mohli bychom pokračovat ve vyjmenování dalších funkcí, které místodržitel plnil.²¹⁴

František Thun a Karl Coudenhove měli o výkonu své služby na postu místodržitele různé představy. Karl Coudenhove byl osobou, která stála v úzkém propojení s ministerstvem vnitra ve Vídni. Předseda vlády Kasimir Badeni se svou politikou často vměšoval do kompetencí místodržitele, a tak si Karl Coudenhove postupně zvykl své kroky konzultovat s Vídni.²¹⁵ Jeho chování vyplývalo i z majetkového zázemí, resp. závislosti na platu z úřednické činnosti. Plně tak odpovídal podřízenému úředníku, který plnil ministerské úkoly. Tohoto postavení si povšiml i jeho předchůdce a následovník ve funkci místodržitele František Thun Hohenstein. V lednu 1898 zaslal předsedovi poslanecké sněmovny Alfredu Windischgrätzovi dopis, kde zmínil i postavení českého místodržitele ve vztahu k vídeňské vládě. Na adresu Badeniho vytkl, že v době, kdy byl sám místodržitelem v Haliči, choval se jako autokrat a netoleroval zásahy ministerstev, ale v okamžiku, kdy se stal ministerským předsedou, přetvořil z českého místodržitele jen vlastní výkonný orgán a zbavil jej individuality.²¹⁶

V zákulisí tohoto stavu ovšem byl jiný stav věci. Ministerský předseda potřeboval hlasy poslanců k prosazení vládní politiky. Poslanci, resp. strany následně ovlivňovaly například výběr klíčových úředníků politické správy v Čechách, čímž obcházeli místodržitele. Tím bylo pro Karla Coudenhoveho obtížné ustát různé tlaky z centra monarchie.²¹⁷ František Thun si mohl uvedený postoj dovolit prosazovat. Patřil k jedněm z nejmajetnějších mužů v Čechách. Případná ztráta postu místodržitele by jej existenčně neohrozila ve srovnání s Karlem Coudenhovem.²¹⁸ Na přelomu let 1910 a 1911 František Thun při rozhovoru s předsedou vlády zopakoval, že požaduje, aby měl vůči vládě samostatné postavení.²¹⁹ Obě tyto formy se v jisté míře odrazily i v pojetí přístupu ke změnám politických okresů, o kterých bude pojednáno níže.

---

²¹⁴ Ke starším dějinám českého místodržitelství Eva Drašarová, *České místodržitelství (Vznik, postavení a organizace centrálního politického úřadu v Čechách 1848–1855)*, Sborník archivních prací 39, 1898, č. 1, s. 197–219.

²¹⁵ M. Klečacký, *Český ministr*, s. 103.

²¹⁶ Jan Galandauer, *František kníže Thun. Místodržící českého království*, Praha – Litomyšl 2007, s. 125–126.

²¹⁷ M. Klečacký, *Český ministr*, s. 104.

²¹⁸ M. Klečacký, *Český ministr*, s. 104.

²¹⁹ J. Galandauer, *František kníže Thun*, s. 207.

Obr. č. 3: Portrét pražského místodržitele Karla Coudenhoveho (muž vpravo)²²⁰

Zdroj: Státní hrad a zámek Horšovský Týn, inv. č. HT 4885.

Nyní se již věnujme analýze změn správního rozdělení Čech v letech 1884 až 1914. První změnou ve struktuře správního členění Čech byl vznik Okresního hejtmanství Kralovské Vinohrady roku 1884. K jeho ustanovení došlo na základě nařízení ministerstva vnitra č. 119/1884 ř. z. z 15. července 1884.²²¹ Ovšem předtím, bylo třeba splnit zásadní podmínku. Aby mohl být ustanoven politický okres, bylo třeba, aby zde existoval okres soudní. A to v případě Vinohrad splněno nebylo, protože roku 1868 bylo ustanoveno Okresní hejtmanství Karlín, které zahrnovalo soudní okresy Karlín, Brandýs nad Labem a Jílové u Prahy. Z obvodu soudního okresu Karlín bylo proto roku 1876 odděleno 16 obcí, které měly nově utvořit obvod soudního okresu, jehož sídlem se měly stát Kralovské Vinohrady.²²² Tamější okresní soud byl ustanoven až o dva roky později, 1. srpna 1878.²²³ Tímto rozdělením bylo umožněno, aby později, v 80. letech 19. století vznikl nový politický okres. V roce 1884 tak byl od Okresního hejtmanství Karlín vyčleněn obvod soudního okresu

²²⁰ Za poskytnutí reprodukce děkuji Bc. Janu Rosendorfskému, kastelánu Státního hradu a zámku Horšovský Týn.

²²¹ Nařízení ministerstva vnitra č. 119/1884 ř. z. z 15. července 1884, jímž se rozděluje politický úřední okres Karlín v Čechách a zřizuje se nové Okresní hejtmanství ve městě Kralovské Vinohrady a současně se ruší Okresní hejtmanství v Polné.

²²² Nařízení č. 58/1876 ř. z. z 20. dubna 1876, jímž se zřídil okresní soud v obci Kralovské Vinohrady.

²²³ Nařízení ministerstva práv č. 43/1878 ř. z. z 22. května 1878 o počátku úřední činnosti Okresního soudu v Kralovských Vinohradech.

Královské Vinohrady a soudní okres Jílové. V oblasti Prahy tak bylo zřízeno nové centrum správy první instance. Vedle Karlína a Smíchova přibýly Královské Vinohrady.

Byl to právě smíchovský okres, který se svými 109 263 obyvateli roku 1868 náležel k dalším nejlidnatějším obvodům v zemi. Zatímco Karlín (i po oddělení Vinohrad) patřil před první světovou válkou co do počtu obyvatel k průměrným obvodům (69 184 obyvatel), Smíchov (167 730 obyvatel) a Královské Vinohrady (182 381 obyvatel) náležely k nejlidnatějším. Uvedené změny dokreslují demografický rozvoj Prahy.

V roce 1884 se změnila správní mapa²²⁴ Čech nejen v blízkosti Prahy, ale i na východě u hranic s Moravou. Na základě výnosu č. 119/1884 ř. z. z 15. července 1884 bylo zrušeno někdejší Okresní hejtmanství v Polné a jednotlivé soudní okresy byly připojeny následovně: Polná se Štoky připadly k hejtmanství v Havlíčkově (dříve Německém) Brodě a soudní okres Příbram k politickému okresu se sídlem v Chotěboři. Touto změnou, rozšířením havlíčkobrodského hejtmanství, byl ovšem vytvořen jeden z nejlidnatějších okresů v Čechách. Před první světovou válkou tento fakt způsobil odstředivé tendence, když Humpolečtí žádali o osamostatnění a vytvoření vlastního politického okresu a hejtmanství.

O necelých deset let později, roku 1893 došlo k další změně. Průmyslový rozvoj v okolí Kladna tuto lokalitu výrazným způsobem proměnil. Těžba uhlí, ale i následný rozvoj hutnictví a těžba pískovce přilákaly velké množství nových obyvatel. Na základě vyhlášky ministerstva vnitra č. 130/1893 ř. z. z 31. července 1893²²⁵ byl soudní okres Kladno a soudní okres Unhošť oddělen od dosavadního politického okresu Smíchov. Ten byl posléze tvořen již jen soudním okresem Smíchov a Zbraslav. Nově ustanovený úřad začal úřadovat k 1. říjnu 1893. Kladenský okres patřil svou rozlohou k jedněm z nejmenších, ale počtem obyvatel

---

²²⁴ Mapy okresních hejtmanství v průběhu druhé poloviny 19. a počátku 20. století byly vydány několikrát. V 80. letech 19. století byla hejtmanství zachycena souborem map v měřítku 1:100 000 (nedokončeno) od Josefa Erbena, které vydal v Táboře v nakladatelství Karla Janského. V měřítku 1:220 000 vycházely v pražském nakladatelství Františka Kytky Generalkarte der Bezirkshauptmannschaft... Jana Eduarda Wagnera. Z přelomu 19. a 20. století pochází od Jana Srpa Podrobné mapy politických okresů vydané v rámci edice Místopisné mapy zemí Koruny české někdy také označované podle vydavatele jako tzv. Vilímkovy podrobné mapy politických okresů v měřítku 1:100 000. (Většina dostupná na http://digitool.is.cuni.cz/R/?func=dbin-jump-full&object_id=1168845 – Centrálním katalogu Univerzity Karlovy v rámci Mapové sbírky Přírodovědecké fakulty, studováno 31. prosince 2020). Blíže k vývoji map okresních hejtmanství František Roubík, *Soupis map českých zemí* (=Sekce filosofie a historie. Studie a prameny 10). Sv. 2, Praha 1955 a zmínkově Eva Semotanová, *Historická geografie Českých zemí* (=Práce Historického ústavu AV ČR. Řada A. Monographia 16), Praha 2002, s. 48.

²²⁵ Vyhláška ministerstva vnitřních věcí č. 130/1893 ř. z. z 31. července 1893, na jejímž základě byl rozdělen politický úřední okres Smíchov a zřízeno nové Okresní hejtmanství v Kladně.

k nejlidnatějším. I přes toto oddělení kladenské oblasti si smíchovský okres (srovnáno k roku 1910) udržel pozici nejlidnatějšího okresu v Čechách (po Královských Vinohradech).²²⁶

Po třech letech, totiž roku 1896 byly provedeny další dvě výrazné změny ve správní mapě Čech. Na severozápadě Čech bylo vytvořeno nové hejtmanství se sídlem v Duchcově příslušné pro soudní okres Duchcov a Bílinu, které se oddělily od dosavadního teplického okresu.²²⁷ I přes toto rozdělení náležel teplický okres roku 1910 (zahrnující jediný soudní okres) k jednomu z nejlidnatějších (se 102 888 obyvateli). Duchcovský politický okres nezůstal do konce monarchie spravován z jediného centra. Četností obyvatel opět i Duchcov patřil k jednomu z nejlidnatějších. S účinností od 1. ledna 1914 byla v Bílině zřízena expozitura, která měla alespoň částečně odpomoci od přetížení duchcovského hejtmanství.²²⁸ Nárůst počtu obyvatel v této lokalitě mezi lety 1869 až 1914 byl enormní. Kdyby byla oblast Duchcovska a Bíliny připojena k teplickému obvodu, v roce 1910 by v tomto obvodu žilo více jak 187 tisíc obyvatel.²²⁹ Vše bylo důsledkem industrializace zdejší lokality.

Roku 1910 na duchcovském okrese působilo 27 průmyslových podniků zaměřených na sklářství, porcelán, výrobu cihel a šamotu, které zaměstnávaly přes 12 000 osob. Navíc zde bylo 39 důlních děl. S těmito faktory úzce souvisí zatížení úřadu, který se navíc musel vyrovnávat i s národnostními problémy, protože se jednalo o jazykově smíšený okres. Zvládat vše při stoupajícím administrativním zatížení bylo jen těžko možné. Proto nejlepším řešením bylo rozdělení oblasti na dvě hejtmanství. Po jednáních byla nakonec ustanovena těsně před vypuknutím první světové války jen bílinská expozitura. V oblasti Bíliny bylo na 14 dolů, 8 průmyslových továren zaměstnávajících 2800 osob a neméně podstatný byl jistě i velkostatek knížete Lobkovic s sídlicí právě zde. Pro rozvoj oblasti byla důležitá také Bílinská kyselka, která lákala zájem turistů a lázeňských hostů (ročně kolem 20 000 osob).

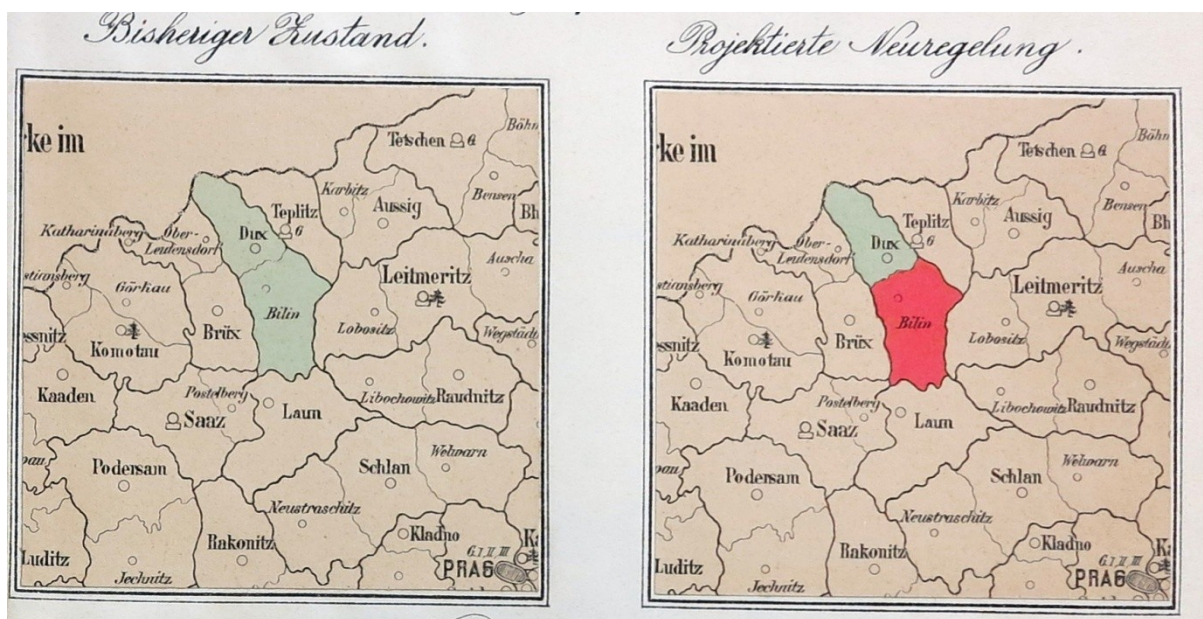
²²⁶ Květa Hrnčířová – Stanislav Krajník – Hana Landová, Okresní úřad Kladno (1885) 1893–1975 (1955). Inventář, Kladno 2004, s. 27.

²²⁷ Vyhláška ministerstva vnitra č. 146/1896 ř. z. z 1. srpna 1896 o zřízení dvou Okresních hejtmanství v Duchcově a Rokycanech.

²²⁸ Vyhláška c. k. místodržitele č. 77/1913 z. z. z 25. listopadu 1913, č. 24 365 o exponování politických úředníků do Bíliny, České Kamenice, Přelouče a Vlašimi.

²²⁹ Na výraznou proměnu Duchcova také upozornili autoři monografie věnované dějinám města, když konstatují, že mezi roku 1860 a 1890 prošel Duchcov rychlou proměnou z malého okresního městečka na jedno z průmyslových center Podkrusnohoří. Základním předpokladem k jeho rychlému rozvoji byla ložiska hnedého uhlí. K dějinám města Jiří Wolf a kol., Duchcov. Dějiny českých, moravských a slezských měst, Praha 2013, s. 202 a 222.

Obř. ř. 4: Návrh na rozdělení politického okresu Duchcov

Zdroj: NA Praha, Ministerstvo vnitra Vídeň – prezidium, kar. 5 – řj. 11 941/1913.

Vraťme se ještě k roku 1896, kdy kromě duchcovského hejtmanství vzniklo nové sídlo úřadu také v Rokycanech. Obvod tohoto nově ustanoveného hejtmanství zahrnoval soudní okres Rokycany oddělený od plzeňského hejtmanství a Zbiroh, který do této doby náležel do obvodu se sídlem v Hořovicích.²³⁰

Změny obvodů prvoinstančních úřadů na sebe nenechaly dlouho čekat. Od roku 1898 až do vypuknutí Velké války se každý druhý, případně třetí rok oddělila určitá lokalita či alespoň byla ustanovena expositura mající odpomoci přetíženému úřadu. Rozvoj Prahy a jejího okolí si na konci 19. století vyžádal další změny obvodů tamějších hejtmanství. Jak bylo zmíněno, v roce 1884 byl ustanoven obvod hejtmanství Královské Vinohrady, kam kromě Královských Vinohrad náležely i Hrdlořezy, Malešice, Žižkov a Olšany. Ovšem demografický rozvoj těchto lokalit si vyžádal, aby došlo k vyčlenění a ustanovení nového okresního soudu.

Podobně jako v předchozích letech u Královských Vinohrad, i nyní u Žižkova bylo třeba, aby byl vyčleněn obvod soudního okresu. Jeho vznik byl spjat s nařízením ministerstva práv ř. 56/1889 ř. z. z 19. dubna 1889, kdy obce Hrdlořezy, Malešice a Žižkov s Olšany byly začleněny pod nový soudní obvod. Tím byly dány předpoklady, že může následně pokračovat

²³⁰ Vyhláška ministerstva vnitra ř. 146/1896 ř. z. z 1. srpna 1896 o zřizení dvou Okresních hejtmanství v Duchcově a Rokycanech.

dělení i na úrovni politické správy. Spojením žižkovského soudního okresu (vydělen z obvodu politického okresu Královských Vinohrad) se soudním okresem Říčany (oddělen od politického okresu Český Brod), daly základ pro obvod nového hejtmanství, které začalo úřadovat od 1. října 1898 a sídlilo na Žižkově.²³¹ Přes změny v dělení obvodů patřily oba politické okresy k nejvíce zalidněným (Žižkov s 102 514 obyvateli, Královské Vinohrady s 182 381 obyvateli).

S rozvojem průmyslu souvisí ustanovení v 19. století posledního hejtmanství v Náchodě. Oblast Náchodska do 90. let 19. století příslušela k hejtmanství v Novém Městě nad Metují. Zatímco v prostředí Prahy a Teplicka je zřejmé, že oblast patřila mezi velmi lidnaté, u Náchoda, resp. Nového Města nad Metují toto zcela neplatí. Po zřízení náchodského hejtmanství roku 1899 se oba okresy (Náchoda a Nového Města nad Metují) zařadily mezi středně lidnaté.

Náchodským hejtmanstvím končí období vzniku nových úřadů v průběhu 19. století. Na počátku 20. století se pozornost přesunula do západních Čech, když roku 1902 na základě vyhlášky ministerstva vnitra č. 183/1902 ř. z.²³² bylo ustanoveno nové Okresní hejtmanství v Mariánských Lázních, které začalo úřadovat od 1. října 1902. Vymezení jeho obvodu bylo dáno soudním okresem Mariánské Lázně, který byl oddělený od politického okresu Teplá, a soudním okresem Kynžvart připojeným od politického okresu Planá.

O rok později, roku 1903 se změny v uspořádání okresů přesunuly do východních Čech. Od politického okresu Hradec Králové se oddělil soudní okres Hořice a od Jičína oblast okresu Nová Paka, na jejichž základě vznikl nový politický okres Nová Paka a to s účinností od 1. října 1903.²³³ Proměny této oblasti ovšem pokračovaly i v pozdějších letech. Roku 1910 byla v Hořicích vytvořena expozitura novopackého hejtmanství, pro kterou byl vymezen obvod soudního okresu Hořice.²³⁴

Přesně v polovině prvního desetiletí 20. století byl rozdělen další z velkých politických okresů, Pelhřimov v jihovýchodní části Čech. Již roku 1869 patřil se svými 88 155 obyvateli k nejlidnatějším okresům v Čechách. K 1. dubnu 1905 byly vyčleněny soudní okresy Počátky

---

²³¹ Vyhláška ministerstva vnitra č. 141/1898 ř. z. ze 7. srpna 1898, kterou bylo zřízeno Okresní hejtmanství na Žižkově.

²³² Vyhláška ministerstva vnitra č. 183/1902 ř. z. ze 11. září 1902, kterou bylo zřízeno Okresní hejtmanství v Mariánských Lázních.

²³³ Vyhláška ministerstva vnitra č. 181/1903 ř. z. ze 2. září 1903, kterou bylo zřízeno Okresní hejtmanství v Nové Pace.

²³⁴ Vyhláška českého místodržitele č. 50/1910 z. z. z 23. října 1910 o exponování politického úředníka do Hořic.

a Kamenice nad Lipou z obvodu pelhřimovského hejtmanství, aby tak vytvořily politický okres Kamenici nad Lipou, který se posléze zařadil k jednomu z nejméně lidnatých okresů.²³⁵ O zřízení tohoto hejtmanství se uvažovalo již v 90. letech 19. století, jak svědčí zpráva pražského místodržitele Karla Maria Coudenhoveho zaslaná ministru vnitřní záležitostí roku 1899.²³⁶ Odvolával se na dokument z roku 1897, v němž upozornil na nevyhnutelnost rozdělit tři politické okresy, totiž Královské Vinohrady, Nové Město nad Metují a Pelhřimov, kdy měly vzniknout nová hejtmanství na Žižkově, v Náchodě a Kamenici nad Lipou. Jak je připomenuto výše, k rozdělení došlo pouze u prvních dvou, Pelhřimov vyřešen nebyl. Přesto místodržitel tuto oblast nepustil ze svého zřetele a žádal její řešení i v následujícím roce.²³⁷ Pozdější snahy o rozdělení byly směřovány do oblasti západních Čech, kde bylo ustanoveno hejtmanství v Mariánských Lázních, které bylo Vídní upřednostněno. Místodržitel Coudenhove se domníval, že se nadále počítá s Kamenicí nad Lipou, ovšem posléze se přesvědčil, že tomu tak nebylo. Hlavním důvodem pro vznik kamenolipského hejtmanství byla velká rozloha okresu Pelhřimov. V argumentaci zaznívaly názory, že z některých obcí na jihu dosavadního okresu návštěva pelhřimovského úřadu znamenala i dvoudenní cestu, především v zimě (jeden den do Pelhřimova, druhý den zpět). Obyvatelé obce Samosol museli absolvovat až 40 km dlouhou cestu k úřadu.

Oddělením kamenolipského hejtmanství od pelhřimovského končí období vymezené roky 1884 až 1905, v jehož rozmezí byly nové úřady strukturovány podle dosavadních zvyklostí. Rovněž i u zajištění výkonu kancelářských prací lze předpokládat (žádné indicie ani nespovídají pro opak) standardní postup chodu úřadu založený na normě z 50. let 19. století. Roku 1905 byl v oblasti Dolních Rakous zaveden nový způsob úřadování, proto je třeba obezřetněji sledovat další vývoj proměny správních institucí nejnižší instance v Čechách s otázkou, zda se změnou správního členění nebyla spjata i realizace systému.

Podíváme-li se na spisy týkající se vzniku okresních úřadů komplexněji, je zřejmé, že vznik nových hejtmanství spustil vlnu zájmu o ustanovení nových politických úřadů. Vídeňské ministerstvo následně ovšem vycházelo z koncepce, kterou vypracoval pražský místodržitel v polovině prvního desetiletí. Z ní vycházel rovněž i Coudenhove při zdůvodňování svých rozhodnutí.²³⁸ Do „bojů“ o nové sídlo vstupovalo v tomto období velké množství faktorů. Již se nejednalo převážně o hospodářské a sociální otázky spjaté

---

²³⁵ ÖStA Wien, Allgemeines Verwaltungsarchiv, Inneres, Ministerium des Innern – Präsidium, kar. 44 –7 934/1890 a Tamtéž, kar. 1288 – čj. 879/1900.

²³⁶ Tamtéž, kar. 1288 – čj. 552/1900.

²³⁷ Tamtéž, kar. 44 –7 934/1890 a Tamtéž, kar. 1288 – čj. 879/1900.

²³⁸ NA Praha, Ministerstvo vnitřní záležitostí – prezidium, kar. 4 – čj. 5 540/1909.

s potřebami obyvatelstva a státní správy. Postupem času se více vyhranily otázky politické a ryze nacionální. Do jednání pak vstupovaly nejen podpory od lokálních institucí, jakými byli zástupci obecní a okresní samosprávy, ale v nejvyšších patrech politiky se zapojili ministři krajané. Stále totiž nebyla definitivně uzavřena otázka vytvoření krajských vlád, kde by nižší obvody – politické okresy byly profilovány podle národnostních hledisek. Jak zmínil německý ministr krajan Gustav Schreiner, při ustanovení Horního Litvínova za sídlo hejtmanství se jednalo především o otázku politického rozhodnutí, nikoli o hospodářské hledisko.²³⁹

3.4. Vznik nových okresních hejtmanství v letech 1905 až 1914 v Čechách

3.4.1. Období místodržitele Karla Coudenhoveho

Aby byla zajištěna jistá koncepčnost vzniku nových hejtmanství, byl pražský místodržitel požádán, aby předložil přehledný soupis projektů, kde mělo dojít k úpravám. Během prvního desetiletí se můžeme setkat s dvěma přehledy, které ovlivnily vývoj. První pochází z roku 1902 a druhý z roku 1908, resp. 1909. Karl Coudenhove vypracoval návrh s rozdělením projektů na německé a české. Sám ovšem připomínal, že mu bylo zřejmé, že je třeba provést výrazné změny, než jaké navrhl. Jejich řešení ovšem bylo obtížné hlavně v kontextu nacionálních otázek. Z projektů v německé oblasti navrhoval k řešení alespoň okresy Nejdk, Ústí nad Orlicí, Loket, Česká Kamenice, Bílina a Ústě, z českých Humpolec, Hořice, Beroun, Blovice, Kralupy a Vlašim. Na české straně mezi největšími politickými okresy zmiňoval okres Slánský, Plzeň a Havlíčkův Brod. Řešení okresů Slaný a Plzeň bylo dlouhodobé, u Havlíčkova Brodu měl napomoci vznik okresního hejtmanství v Humpolci. Havlíčkovobrodský okres zahrnoval na 128 obcí s více jak 75 tisíci obyvateli, navíc se jednalo o dvojjazyčnou oblast, což stěžovalo výkon státní správy. Proto se Coudenhove plně přiklonil, aby ministerstvo vnitra podpořilo jeho snahu o vznik hejtmanství v Humpolci. Rovněž žádal o schválení nového úřadu pro Hořice, který zahrnoval soudní okres Hořice, který by se oddělil od Nové Paky. Na německé straně se místodržitel přimlouval za vznik Okresního hejtmanství v Nejdku, jenž by byl tvořen soudním okresem Nejdkem a Horní Blatnou, byť dosud každý příslušel k jinému politickému okresu, a navíc oba nedisponovaly dobrým dopravním spojením se správními centry. Jednalo se o lokality poměrně chudé a navíc položené v oblasti Krušných Hor. Od zřízení hejtmanství se také očekávala jistá podpora rozvoje zdejšího průmyslu. Přírozeným centrem oblasti byl Nejdk, jehož počet obyvatel za poslední desetiletí

---

²³⁹ Tamtéž, kar. 5 – čj. 5695/1909 a čj. 8231/1909.

se zvýšil ze 4740 roku 1900 na 6500. Tento projekt byl navržen k řešení již roku 1904, přičemž žádost městské rady v Nejdku byla vyhotovena o dva roky dříve.

Tabulka č. 4: Sumární přehled národnostně českých lokalit určených k novému správnímu uspořádání. Vypracovaný přehled obsahoval počet obcí a obyvatel nového okresu a informaci o dosavadním začlenění. Poslední pole v dokumentu zmíněné koncepce reflektovalo stupeň závažnosti.

Sídlo	Počet obcí	Počet obyvatel nově vymezeného okresu	Oddělení od hejtmanství	Počet obyvatel dosavadního politického okresu	Stupeň závažnosti
Beroun	41	32 450	Hořovice (Oddělit soudní okres Beroun, u Hořovic ponechat soudní okres Hořovice)	69 719	Velmi nutné
Blovice	53	20 480	Plzeň (Oddělit soudní okres Blovice od Plzně. Zde ještě přicházela možnost rozdělení Plzně na okres pro město a pro okolí)	132 346	Nutný
Hořice	53	30 349	Nová Paka (Oddělit soudní okres. Zde ještě ponechaná otázka spojení obcí z dalších okresů a vytvoření okresu)	62 097	Velmi nutné
Humpolec	49	27 956	Německý (Havlíčkův) Brod (Oddělit soudní okres. Od okresu Havlíčkův Brod vhodné oddělení soudního okresu z hospodářského hlediska, ale také pro ulehčení správy v jazykově smíšeném obvodu)	75 690	Velmi nutné
Kralupy nad Vltavou nebo Velvary	40	29 885	Slaný (Oddělit soudní okres ze čtvrtého nejlidnatějšího okresu a nejvytíženějšího okresního hejtmanství v Čechách. Kralupy znevýhodněny, protože zatím nebyly sídlem soudního okresu)	107 897	Velmi nutné
Nepomuk	44	17 011	Přeštice (Oddělit soudní okres. Jeho vznik sice odůvodněn dosavadní slabou vazbou na Přeštice, ale jistou překážkou bylo ustanovení Blovic, kam se případně zvažovalo připojení lokality)	43 332	Nutný
Nymburk	36	28 714	Poděbrady (Oddělit soudní okres. Správa v oblasti vyřešena ustanovením	54 893	V dané době nepříliš nutný

			expozitory)		
Polná nebo Příbryslav	62	37 930	Chotěboř / Německý (Havlíčkův) Brod (Oddělit soudní okresy dle vyjednání od okresu Chotěboř nebo Německý (Havlíčkův) Brod)	– ²⁴⁰	Nepříliš nutný
Ústí nad Orlicí	27	32 996	Lanškoun (Oddělit soudní okres, ovšem obtížné nacionální otázky)	64 264	Málo nutný
Vlašim	47	26 648	Benešov (Oddělit soudní okres)	69 258	Nutný
Vodňany	75	37 833	Písek a Prachatice (Oddělit od zmíněných politických okresů soudní okresy Netolice od Písku a Vodňany od Prachatic)	– ²⁴¹	Nutný

Zdroj: NA Praha, České místodržitelství Praha – prezidium, kar. 3003 – okresní úřad Hořice.

Tabulka č. 5: Sumární přehled národnostně německých lokalit určených k řešení v kontextu vzniku nových okresních hejtmanství. Vypracovaný přehled obsahoval počet obcí a obyvatel nového okresu a informaci o dosavadním začlenění. Poslední pole v dokumentu zmíněné koncepce reflektovalo stupeň závažnosti.

Sídlo	Počet obcí	Počet obyvatel nově vymezeného okresu	Oddělení od hejtmanství	Počet obyvatel dosavadního politického okresu	Stupeň závažnosti
Ústěk	57	19 531	Litoměřice (Oddělit soudní okres. Pokud by byl oddělen sám, jednalo by se o poněkud malý okres, proto se doporučovalo zvážit, zda by nebylo výhodné oddělení Verneřic od děčínského okresu a jejich připojení k Ústěku)	85 309	Velmi nutné
Bílina	22	31 574	Duchcov (Oddělit soudní okres. Pro hospodářské postavení Bíliny se doporučovala realizace)	75 983	Velmi nutné
Česká Kamenice	25	27 626	Děčín (Oddělit soudní okres. Děčínský okres patřil k jedněm z nejlidnatějších a rovněž hejtmanství k nejvytíženějším lokalitám, navíc pro Českou Kamenici hovořil industriální charakter)	107 757	Velmi nutné

²⁴⁰ Nelze přesně určit, neboť dělení by se týkalo dvou politických okresů.

²⁴¹ Nelze přesně určit, neboť dělení by se týkalo dvou politických okresů.

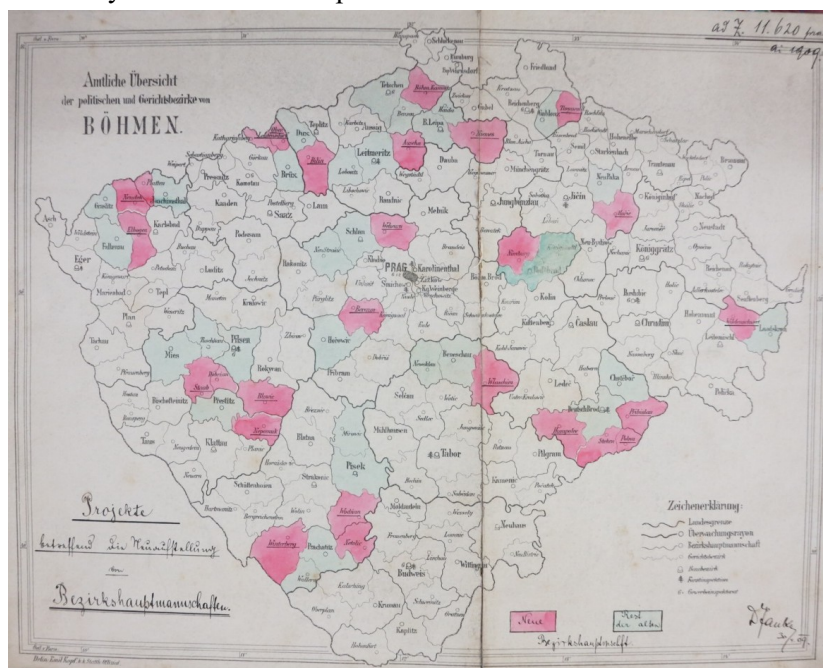
			lokality)		
Loket	33	41 195	Sokolov (Oddělit soudní okres. Z hospodářského hlediska velmi vhodné oddělení)	87 680	Velmi nutné
Nejdek	29	32 511	Sokolov a Jáchymov (Oddělit soudní okres Nejdek od Kraslic a pět obcí Horní Blatné od Jáchymova)	– ²⁴²	Velmi nutné
Mimoň	39	22 980	Česká Lípa (Oddělit soudní okres)	71 627	Nutné
Litvínov	14	36 872	Most (Oddělit lokalitu Litvínova a obce Hory Sváté Kateřiny. Osamostatnění této lokality velmi doporučeno v zájmu obyvatelstva a státní správy)	88 092	Velmi nutné
Stod	40	31 932	Stříbro (Oddělit okres Stod a oblast u Dobřan)	67 421	V dané době nepříliš nutný
Tanvald	8	29 229	Jablonec nad Nisou (Oddělit soudní okres Tanvald)	84 547	Nutný
Vimperk	25	29 376	Prachatice (Oddělit soudní okres Vimperk)	73 416	Velmi nutný

Zdroj: NA Praha, České místodržitelství Praha – prezidium, kar. 3003 – okresní úřad Hořice.

Výše nastíněný přehled nebyl jediným zvažovaným členěním. Svědčí o tom ve spisu dochovaný rukopisný přehled navržených projektů, kde na straně českých projektů nebyly zahrnuty Blovice, Hořice, Polná a Vodňany, zatímco se zmiňuje Brandýs nad Labem. U německých projektů se neuváděl Ústěk, Bílina, Česká Kamenice a naopak je zde zmíněn Varnsdorf a Vejprty. K této rukopisné formě pak byla připojena i mapa zachycující různé varianty změn.

²⁴² Nelze přesně určit, neboť dělení by se týkalo dvou politických okresů.

Obr. č. 5: Mapa navržených změn na konci prvního desetiletí 20. století

Zdroj: NA Praha, České místodržitelství Praha – prezidium, kar. 3003 – okresní úřad Hořice.

Jak bylo nastíněno, lokalit, kde by bylo vhodné ustanovit nová hejtmanství, bylo několik. Obyvatelstvo, pomineme-li národnostní pře, mělo často samo zájem na jejich vzniku. Ze strany místodržitelství byly také vyslovovány podněty k řešení, ale jejich řešení bylo vždy závislé na dostatku financí. Vznik nového hejtmanství musel být připravován několik let dopředu. Po polovině prvního decenia 20. století se lze setkat s novými přístupy. Na mnoha místech nejprve vznikla expozitura, která byla následně „povyšena“ na hejtmanství. Ustanovení expozitury nezasahovalo do správních obvodů hejtmanství, pouze se vymežila oblast z jeho vlivu (nejčastěji soudním okresem), kterou spravovala expozitura personálně a služebně zcela podřízená svému sídlu. Expozitura se mohla stát jistým kompromisem při politických třenicích, navíc její ustanovení určoval ministr vnitra a nemuselo tak dojít ke změně zákona, kterou by odsouhlasil panovník. Právní postavení expozitur vymezovala instrukce, která byla uveřejněna spolu s výnosem o ustanovení expozitury v zemském zákoníku.²⁴³

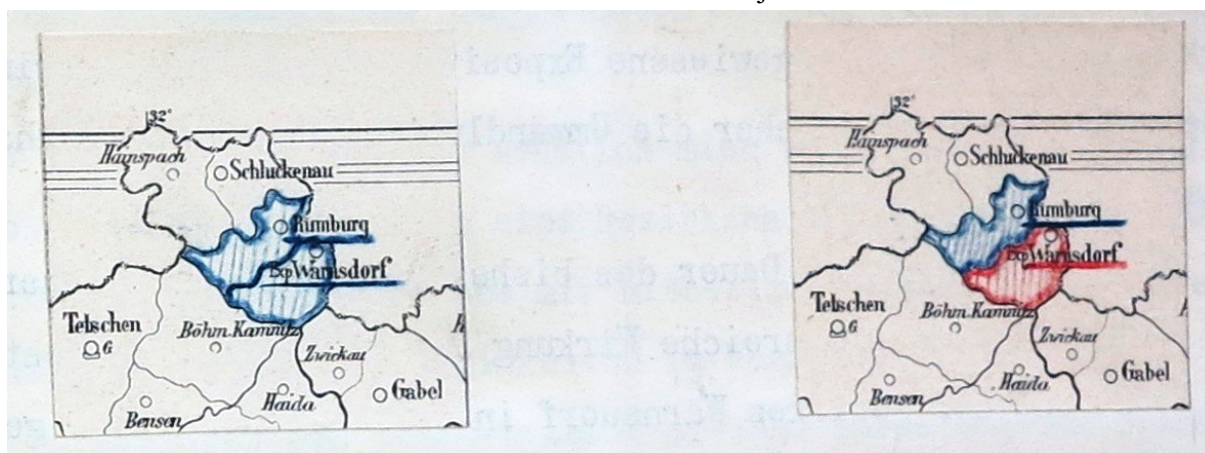
Takový případ je zřejmý u Varnsdorfu.²⁴⁴ Přestože v roce 1906 Karl Coudenhove žádal, aby bylo rozděleno plzeňské hejtmanství na město a okolí, upustil od tohoto projektu ve prospěch Varnsdorfu. Při argumentaci obhajující vznik tohoto hejtmanství místodržitel

²⁴³ O instrukci pro expozitury rovněž i NA Praha, Ministerstvo vnitra Vídeň – prezidium, karton č. 4 – čj. 11 800/1908.

²⁴⁴ ÖStA Wien, Allgemeines Verwaltungsarchiv, Inneres, Ministerium des Innern – Präsidium, kar. 1291 – Landesfürstliche Behörden, Böhmen, čj. 2224/1907.

zmínil, že Varnsdorfští své postoje opírali o několik faktů, které měly být vzaty na zřetel. Ve společném politickém okrese Rumburk do té doby žilo 66 584 obyvatel, přičemž na soudní okres Varnsdorf připadalo 37 184 (na město samotné 21 150). Delegace zástupců města vyslaná předtím do Prahy za místodržitelem připomněla, že město ve své době stálo v popředí bavlnářství v monarchii, když zde působilo na 68 mechanizovaných závodů a 66 velkých závodů poháněných motory. Rovněž železářství a tiskařství hrálo v zaměstnanosti regionu výraznou roli, neboť zaměstnávalo kolem 500 osob. Všechny tyto argumenty měly být vzaty v úvahu při projednávání žádosti.²⁴⁵

Obr. č. 6: Návrh na oddělení okresu Varnsdorf od Okresního hejtmanství v Rumburku

Zdroj: NA Praha, Ministerstvo vnitra Vídeň – prezidium, kar. 5 – čj. 2049/1908

Místodržitel také připojil informaci, že k dosavadnímu rumburskému úřadu cestu obyvatel z odlehlejší části regionu komplikoval fakt, že nejvýhodnější spojení s centrem vedlo přes cizí státní území a bylo tak třeba překročit státní hranice se Saskem. Vyjednávání o zřízení varnsdorfského hejtmanství je signifikantní mezi dalšími případy i v jiném ohledu. S jeho ustanovením nesouhlasily všechny obce v soudním okrese. Mezi další komplikace, které mohly zasáhnout do řízení, a sám Karl Coudenhove je již předpokládal, byla reakce české opozice. Nedávno ustanovený přísečnický úřad se nacházel také v oblasti s dominancí německé společnosti. Proto ministra vnitra informoval, že za posledních čtrnáct let vzniklo šest českých (Kladno, Žižkov, Rokycany, Náchod, Nová Paka a Kamenice nad Lipou) a jen tři německá (Duchcov, Mariánské Lázně, Přísečnice) okresní hejtmanství. V případě Varnsdorfu měly být vzaty na zřetel především všeobecné zájmy správy, jak doplňoval místodržitel svou zprávou. Protože tušil možné obtíže při prosazování vzniku hejtmanství (stran velikosti okresu, počtu obyvatel), žádal pro Varnsdorf v případě nemožnosti vzniku

²⁴⁵ Tamtéž.

hejtmanství, alespoň ustanovení expozitury rumburského úřadu.²⁴⁶ Poslední možnost se nakonec stala realitou, a tak 1. října 1907 začala působit ve Varnsdorfu expozitura²⁴⁷, která byla o rok později povýšena na samostatné hejtmanství.²⁴⁸

Mezi dalšími okresy, které roku 1907 Coudenhove navrhoval rozdělit, měla být Plzeň a Nymburk. Nymburku mohlo být využito „proti českým náladám“, neboť se jednalo o území českojazyčné. Zde ovšem místodržitel očekával protesty Benátek nad Jizerou, které chtěly zůstat u mladoboleslavského hejtmanství.²⁴⁹ Přesto z pražského místodržitelství jasně zaznělo, že Nymbursko splňuje požadavky k tomu, aby zde bylo zřízeno nové hejtmanství. Dosavadní poděbradský politický okres, v němž žilo více jak 77 000 obyvatel, se tak měl zmenšit. Nymburk se za posledních několik let vývoje stal výrazným centrem řemesel a průmyslu, ve srovnání se sousedními okresy zaměřenými převážně na zemědělství (např. Poděbrady). Nacházel se na velmi příznivém místě, dopravním uzlu, kde procházela rakouská severní, ale i soukromá komerční dráha. Další dopravní cestou byla řeka Labe, na jejíž přístavech u města bylo překládáno zboží, v okolí vznikala četná skladiště na obilí. Stranou nebylo možné ponechat ani fakt, že u obce Mladá vznikala vojenská střelnice. Ovšem jak vyřešit otázku územního rozsahu? Varianty se nabízely dvě. Buď Nymbursko osamostatnit natolik, že by existovalo samostatně, nebo k němu připojit soudní okres ze sousedních politických okresů. Proti připojení okresu Benátky nad Jizerou (které náležely k Mladé Boleslavi) se zvedla nevole. Největší zásah představoval návrh, kdy od Jičína měla být postoupena Sobotka k Mladé Boleslavi a Benátky nad Jizerou k Nymburku, případně k Nymburku připojit soudní okres Libáň z dosavadního politického okresu Jičín. Poslední variantou byla orientace okresu spíše severovýchodním než severozápadním směrem²⁵⁰

Ovšem všechny uvedené zásahy mohly vyvolat řetězovou reakci, totiž snahu po získání sídla hejtmanství v sousedních městech. Ukázalo se to i u Benátek nad Jizerou, které již roku 1908 podaly svou žádost.²⁵¹ Pro zřízení expozitury v Nymburku rozhodla skutečnost, že se k němu nepodařilo připojit další území z okolního soudního okresu.²⁵² Odpor Benátek

---

²⁴⁶ Tamtéž, a NA Praha, Ministerstvo vnitra Vídeň – prezidium, karton č. 4 – čj. 2049/1908.

²⁴⁷ Vyhláška místodržitele č. 60/1907 z. z. z 29. září 1907 o exponování politického úředníka do Varnsdorfu.

²⁴⁸ Nařízení ministerstva vnitra č. 193/1908 ř. z. z 15. září 1908, na jejímž základě byla zřízena dvě nová okresní hejtmanství v Čechách s úředním sídlem ve Varnsdorfě a v Brandýse nad Labem.

²⁴⁹ ÖStA Wien, Allgemeines Verwaltungsarchiv, Inneres, Ministerium des Innern – Präsidium, kar. 1291 – Landesfürstliche Behörden, Böhmen, čj. 3286/1907.

²⁵⁰ Tamtéž, kar. 1291 – čj. 3286/1907.

²⁵¹ NA Praha, Ministerstvo vnitra Vídeň – prezidium, kar. 4 – čj. 682/1908.

²⁵² Vyhláška místodržitele č. 117/1908 z. z. z 31. prosince 1908 o exponování politického úředníka do Nymburku.

byl značný, navíc žádaly zřízení vlastní expozitury, ovšem pražský místodržitel se vyslovil 23. září v telefonické zprávě tak, že jsou jiná česká města, která by měla mít zřízenou expozituru, než Benátky.²⁵³

Obr. č. 7: Znárodnění variant připojení lokalit z okolí Nymburka za účelem vytvoření nového okresního hejtmanství

Zdroj: ÖStA Wien, Allgemeines Verwaltungsarchiv, Inneres, Ministerium des Innern – Präsidium, kar. 1291 – Landesfürstliche Behörden, Böhmen, čj. 3289/1907.

Na začátku března 1908 předložil Coudenhove ministru vnitra další z žádostí na vznik nových úřadů, jejíž součástí byl i výhled řešení dalších lokalit. Jedním z míst určených k osamostatnění, se měly stát Vejprty a jejich soudní okres. Zde je třeba připomenout, že roku 1906 byl rozdělen jeden z dalších mladých politických okresů, totiž Kadaň.²⁵⁴ U původního hejtmanství zůstala oblast soudního okresu Kadaň a Doupov, zatímco k novému sídlu se sídlem v Přísečnici se připojil přísečnický a vejprtský okres. Hlavním důvodem vedoucím k nově požadovanému osamostatnění Vejprt (od roku 1906 ustanoveného přísečnického okresu) se stala obtížná dostupnost některých oblastí ležících v Krušných Horách. Rozvíjející se průmysl (zvláště lemovky a pletené zboží) si vynutily i značné zatížení úřadů. Proto Vejprtští žádali zřízení alespoň expozitury. Podstatnou roli zde hrál i fakt, že tamější obyvatelstvo se snažilo konkurovat v průmyslu saskému městu Annaberg. U úřadů byly jejich žádosti vyslyšeny a 2. prosince 1908 zde byla ustanovena expozitura.²⁵⁵

Roku 1908 byla řešena také oblast v okolí Prahy. K roku 1908 zahrnoval politický okres Karlín soudní okres Karlín a Brandýs nad Labem, dohromady čítající více jak 114 tisíc obyvatel. Představoval tak jeden z největších politických okresů v Čechách. V roce 1906 karlínský úřad vyřídil na 65 700 jednacích čísel. Osamostatnění brandýského soudního okresu a jeho vyčlenění do samostatného politického okresu podporovala i petice tamějších obyvatel

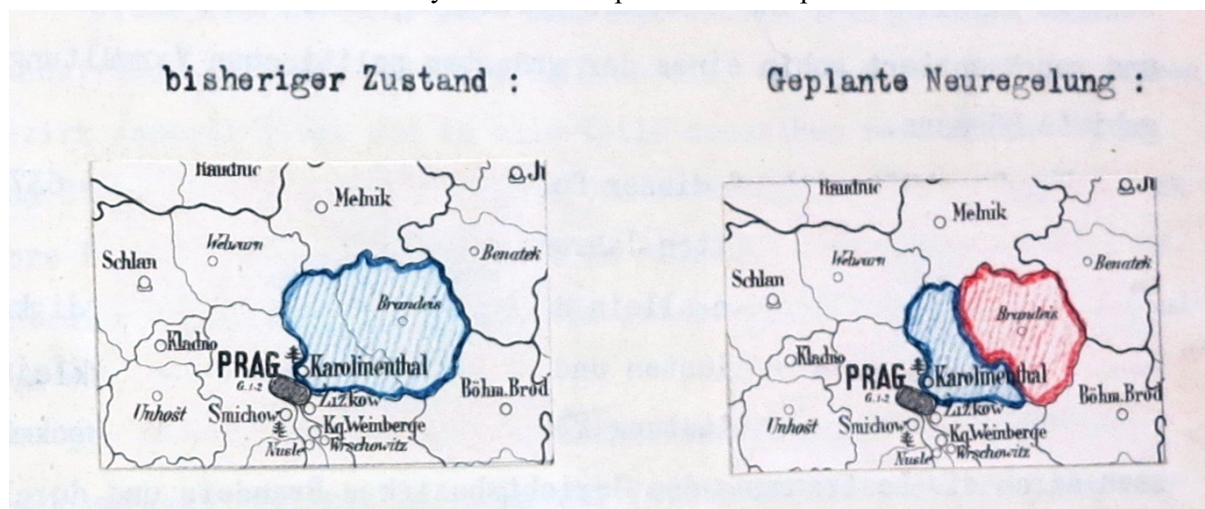
²⁵³ NA Praha, Ministerstvo vnitra Vídeň – prezidium, kar. 4 – čj. 10190/1908.

²⁵⁴ Vyhláška ministerstva vnitra č. 183/1906 ř. z. z 12. září 1906 o zřízení okresního hejtmanství v Přísečnici.

²⁵⁵ Vyhláška ministerstva vnitřních věcí č. 103/1908 ř. z. z 1. prosince 1908, o exponování politického úředníka do Vejprt.

i okresní zastupitelstvo. Pro osamostatnění mluvil i fakt, že Brandýs byl pro zemědělsky zaměřené obyvatelstvo přirozeným centrem obchodu, kde se odbývaly roční a dva týdenní trhy. V Brandýse se rovněž nacházela správa velkostatku, jehož lesy byly četně propachtovány, ovšem veškerou administrativu museli dosud pachtýři projednávat v Karlíně. Neméně podstatné bylo, že oddělením Brandýsu od Karlína by vznikl další z okresů podobných Smíchovu, Královským Vinohradům, Žižkovu, které tvořily předměstí Prahy a které měly postupně směřovat ke spojení.²⁵⁶ Nové hejtmanství bylo v Brandýse nad Labem ustanoveno k 1. říjnu 1908.²⁵⁷

Obr. č. 8: Znárodnění oblasti Brandýsa nad Labem při oddělení od politického okresu Karlín

Zdroj: NA Praha, Ministerstvo vnitra Vídeň – prezidium, kar. 4 – čj. 2049/1908.

Jinou z navržených lokalit určených k rozdělení se stalo hejtmanství v Kralupech nad Vltavou. Ty ležely v soudním okrese Velvary a se soudními okresy Nové Strašecí a Slaným tvořily jeden politický okres Slaný s necelými 108 tisíci obyvateli a 126 obcemi. Slánský okres tak byl pátým největším okresem v Čechách. Oblast patřila k rozvíjejícím se industriálními lokalitám, pro kterou byly typické uhelné doly. O rozvoji svědčí i fakt, že v samotných Kralupech došlo k výraznému nárůstu obyvatel. Od roku 1890 se navýšil počet o více jak tři tisíce. Samotné Kralupy se staly výrazným dopravním uzlem, kde se protínala železniční ale i říční doprava, výrazné místo zastávalo cukrovarnictví. Při argumentaci, proč podpořit vznik politického okresu se sídlem v Kralupech, nemohla zůstat stranou i zmínka o dvanácti velkých továrních závodech s více jak dvěma tisíci zaměstnanci. Výraznou komplikací ovšem představovalo místo Kralup v systému státní správy. Dosud nebyly místem

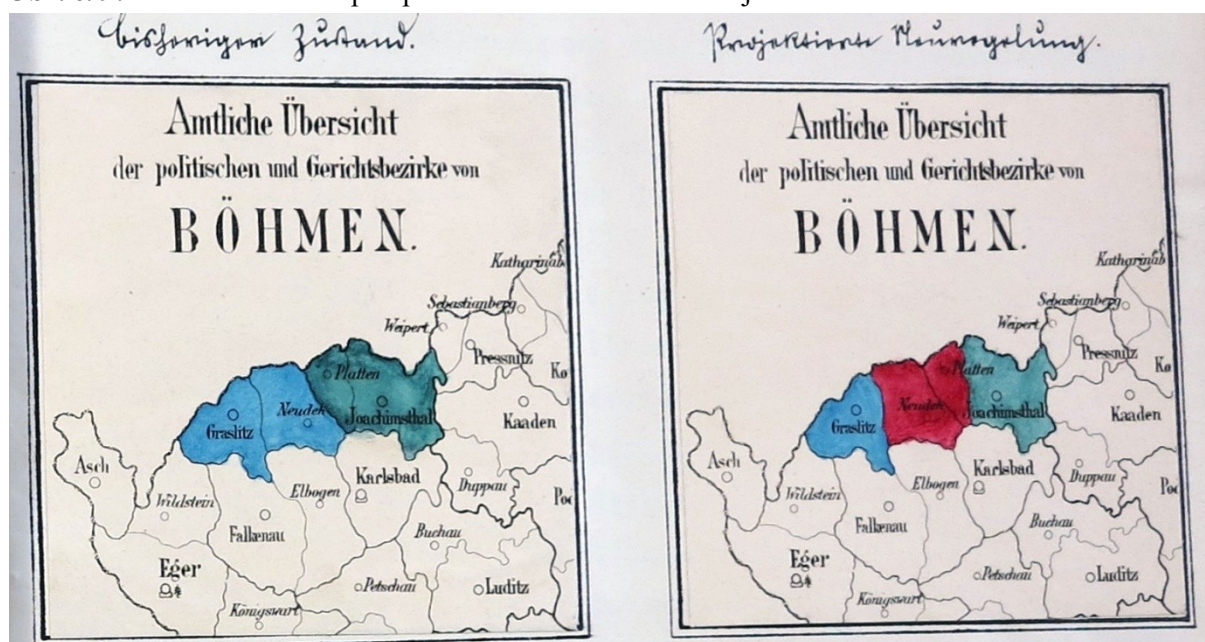
²⁵⁶ NA Praha, Ministerstvo vnitra Vídeň – prezidium, kar. 4 – čj. 2049/1908.

²⁵⁷ Nařízení ministerstva vnitra č. 193/1908 ř. z. z 15. září 1908, na jejímž základě byla zřízena dvě nová okresní hejtmanství v Čechách s úředním sídlem ve Varnsdorfě a v Brandýse nad Labem.

centra soudního okresu, čímž mohly stěží aspirovat na centrum politické správy.²⁵⁸ Vymezení nového soudního okresu a následně i hejtmanství nebylo jednoduché, jak bude později nastíněno.

Změny roku 1908 byly vyčerpány a bylo třeba plánovat úpravy pro rok 1909. Na konci roku 1908 podal žádost o vznik nového okresního hejtmanství zástupci samosprávy v Nejdku. Protože projekt vzniku tamějšího úřadu byl již dříve zapracován v koncepci vzniku nových hejtmanství, bylo velkou nadějí, že úřad bude nově ustanoven. Navíc již v únoru 1902 vznikla petice žádající vznik hejtmanství.

Obr. č. 9: Znárodnění změn při správním rozdělení oblasti Nejdku

Zdroj: NA Praha, Ministerstvo vnitra Vídeň – prezidium, kar. 4 – čj. 2227/1908.

O ustanovení úřadu v Nejdku vyjednával Karl Couedenhove velmi aktivně v průběhu roku 1909. Že ovšem nebyl místem jediným, připomíná vyjednávání z července 1909, když místodržitel se zmínil také o Humpolci a připomněl, že by bylo možné zvažovat i oddělení Hořic. Zde připomeňme, že již v roce 1903 bylo vytvořeno nové hejtmanství se sídlem v Nové Pace pro soudní okres Hořice a Nová Paka, ovšem roku 1909 se „ukázalo“, že by bylo výhodné vytvořit dva samostatné okresy Hořice a Nová Paka zahrnující kolem padesáti obcí (případně utvořit hořickou expozituru) jako tomu mělo být u Humpolce.²⁵⁹

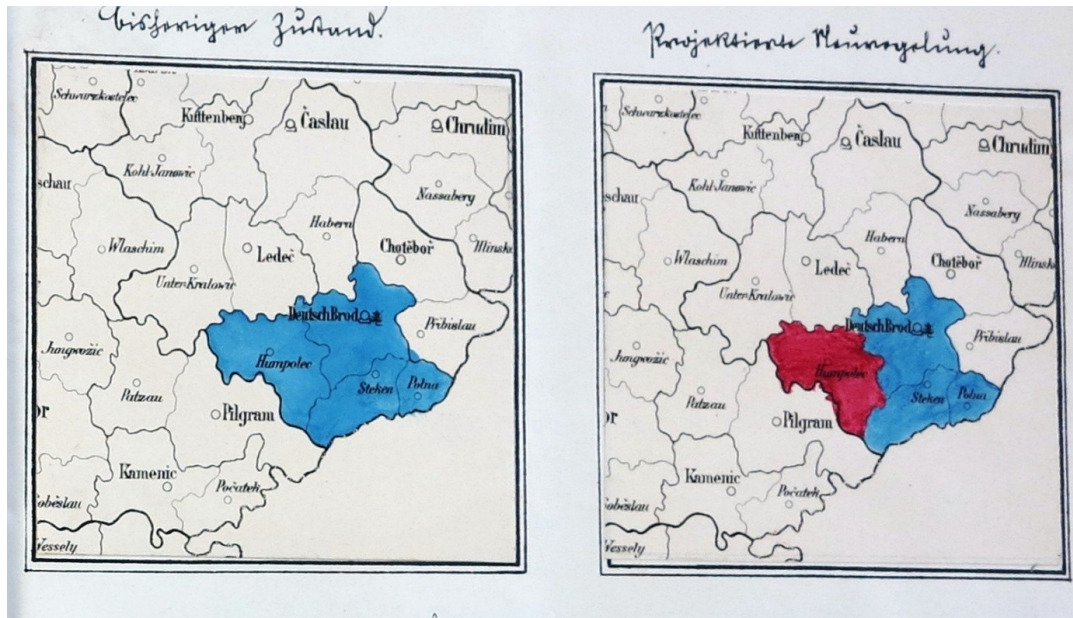
Humpolecký soudní okres byl dosud součástí velkého havlíckobrodského politického okresu, v němž žilo přes 76 tisíc obyvatel. Havlíckobrodský okres byl národnostně smíšený s 63 237 Čechy a 12 363 Němci, přičemž nejmenší početní zastoupení Němců bylo v soudním

²⁵⁸ NA Praha, Ministerstvo vnitra Vídeň – prezidium, kar. 4 – čj. 2227/1908.

²⁵⁹ Červenec 1909 citace

okrese Humpolec (17 osob) a Polná (15). Z geopolitického hlediska se zdálo být výhodnější spojení Štok a Polné s následným vytvořením politického okresu. Tomu ovšem odporovalo národnostní složení. Vznikl by tak opět smíšený okres, jako tomu bylo nyní u Havlíčkova Brodu. V úvahu také přicházelo spojení Polné a Přibyslavi a vytvoření hejtmanství v Chotěboři, čímž by se v podstatě navrátil stav před rokem 1884. Toto řešení ovšem naráželo na zájmy Přibyslavi, která se sama chtěla stát centrem politického okresu. Proto se jako nejlepší řešení ukázalo vyčlenění Humpolecka ze zmíněného velkého havlíčkobrodského okresu. Pro Humpolec „nahrávala“ i značná vzdálenost humpoleckého okresního soudu od havlíčkobrodského hejtmanství a také četné množství obcí vzdálených od železnice spojující oblast se správním centrem. Neopomenutelné byly i další faktory, mezi něž patřil výrazný rozvoj soukenictví ve městě (v dané době na osm továren, zatímco okolí města bylo spíše chudé, zemědělské). Úřad tak mohl lépe kontrolovat či spíše podporovat vývoj v oblasti soukenictví, zároveň přispívat k podpoře venkova. Podstatné pak bylo i nacionální složení, neboť humpolecký obvod byl chápán jako českojazyčná lokalita.²⁶⁰ K definitivnímu rozhodnutí o vzniku humpoleckého okresního hejtmanství došlo 25. července 1909,²⁶¹ přesto byl spolu s nejdeckým ustanoven až k 1. červenci 1910.²⁶²

Obr. č. 10: Znázornění vymezení oblasti nově ustanoveného humpoleckého politického okresu

Zdroj: NA Praha, Ministerstvo vnitra Vídeň – prezidium, kar. 4 – čj. 2227/1908.

²⁶⁰ 6368/1909 a 4784/1910 a schválení Františka Josefa I. 5981/1910

²⁶¹ 8231/1909

²⁶² Citace *OU Hu a Nejdek 1910

V roce 1910 žádal ministr vnitra, aby byl rozdělen další velký okres v jazykově německé oblasti. Coudenhove v září navrhl rozdělit okres Českou Lípou a vyčlenit zde soudní okres Mimoň, případně zřídit expozituru. Velkou roli zde hrála otázka vzdáleností lokalit k dosavadnímu centru správy v České Lípě, přesahující u některých obcí i 40 km. Zároveň s podporou vzniku expozitury Coudenhove žádal, aby došlo k ustanovení expozitury v Hořicích, v národnostně české oblasti. Argumentoval, že stav úřadů v rovině národnostního složení je v poměru k česky mluvícímu obyvatelstvu znevýhodněn, neboť dle sčítání lidu byl poměr mezi německým a českým obyvatelstvem 37,3% : 62,7%, ale poměr okresních úřadů byl 38,5% : 61,5 % (40 úřadů s německou majoritou k 64 úřadům s českou). Pokud by byla ustanovena hořická expozitura, navýšil by se rozdíl o 1,2 %.²⁶³ Expozitura v Mimoně byla ustanovena až roku 1912, zatímco Hořice ji získaly již roku 1910.

3.4.2. Období místodržitele Františka Thun Hohensteina

Do vývoje vzniku nových hejtmanství na počátku ledna 1911 zasáhla nečekaná událost. Pražský místodržitel Karl Coudenhove raněn mrtvicí.²⁶⁴ Přestože byl chápán jako „úředník oddaný ministerstvu vnitra“, dokázal plnit službu českého místodržitele po dobu patnácti let. Nový místodržitel byl jmenován císařem Františkem Josefem I. 17. ledna 1911.²⁶⁵ Stal se jím František Thun Hohenstein. František Thun Hohenstein měl již zkušenosti s postem českého místodržitele. V čele zemského politického úřadu totiž stál v letech 1889–1896. Při nástupu do úřadu místodržitele na konci 80. let 19. století na něj jednotlivé skupiny společnosti nahlížely s různým očekáváním. Konzervativní a katolicky orientovaný tisk jej uvítal s jistým nadšením. Konzervativní list *Das Vaterland* očekával od Františka Thuna historický zásah do národnostního konfliktu. Nového místodržitele vítal i staročechy ovlivněný tisk. Zde velkou roli přisuzovali Thunově snaze o korunování Františka Josefa I. českým králem. Ze strany staročechů bylo možné vycítit i jisté naděje vložené do Thuna, že potlačí jejich konkurenty, mladočechy. Ti přivítali Thuna nepřátelsky, chápali jej jako německého aristokrata, který brojí proti svobodomyšlným snahám. S podezřením a nepřátelsky jej přijímala i německá politika. Té se „protivil“ již zmíněnou myšlenkou

---

²⁶³ NA Praha, Ministerstvo vnitra Vídeň – prezidium, kar. 5 – čj. 9347/1910.

²⁶⁴ Kromě Mimoně a Teplice-Šanov nebyl od nástupu nového místodržitele u nově ustanovených úřadů zaváděn nový způsob úřadování vycházejících z dolnorakouského Kielmanseggova naučení.

²⁶⁵ J. Gelandauer, František kníže Thun, s. 205–206.

korunovace Františka Josefa I. českým králem a tedy případnou změnou ústavy vymezující postavení Čech.²⁶⁶

Byly to převážně nacionální spory mezi Čechy a Němci, spory mezi mladočechy a dalšími politickými frakcemi, které posléze vyústily v demisi pražského místodržitele. Ta byla přijata císařem 11. ledna 1896. O měsíc později, 19. února 1896 v 11 hodin dopoledne se v malostranské budově pražského místodržitelství konalo rozloučení úředníků místodržitelství a celé politické správy v Čechách s místodržitelem. Jak lze usuzovat z dosavadních výzkumů, úředníci úředníci Thunova odchodu skutečně litovali. Thun se svých úředníků zastával a už jen fakt, že v čele zemské vlády stál vysoký aristokrat, zvyšoval prestiž byrokracie.²⁶⁷ Svou službu v úřadu chápal jako plnění povinností vůči císaři a říši.²⁶⁸ Tu prokázal monarchii opět i v březnu 1898, kdy jej císař František Josef pověřil sestavením vlády. Dne 7. března předložil František Thun císaři návrh na její složení, přičemž pro sebe vyhradil i pozici ministra vnitra.²⁶⁹ Hlavním Thunovým úkolem bylo udržet jednotu říše, obnovit funkčnost jejího politického systému (obnovit parlament). Pro politické neshody byla ovšem jeho vláda rozpuštěna 23. září 1899, kdy předseda vlády předal císaři v Schönbrunnu demisi.²⁷⁰

Oddanost k rozhodnutím císaře přivedla Františka Thuna na počátku roku 1911 opět do čela zemské politické správy v Čechách. Chápání jeho postavení coby českého místodržitele vystihuje korespondence zasláná předsedovi vlády: „Politická správa v Čechách má stát nad národnostním sporem, má povinnost být co nejplněji objektivní a spravedlivá vůči oběma národním kmenům... V Čechách nesmí se vládnout proti žádné z obou národností. Obě musí být proniknuty přesvědčením, že najdou u vlády stejnou blahovůli...“.²⁷¹ Co je na tomto místě třeba důrazně připomenout, byla snaha o vyjednání si „samostatného“ postavení místodržitele vůči vládě. Toto postavení je pro politiku Františka Thuna signifikantní a odlišuje jej od předchůdce Karla Coudenhoveho.²⁷² Císař František Josef I. jmenoval Thuna místodržitelem v Českém království 17. ledna 1911. Velkou částí jeho působení se prolínala jednání o česko-německých vyrovnáních. O chápání svého postu v čele zemské správy svědčí slova Jaroslava Thuna (bratra Františka), která si poznamenal do deníku v den, kdy Františka navštívil a oznámil mu požadavek vídeňského prostředí na místodržitelovu rezignaci: „...Stále

---

²⁶⁶ Tamtéž, s. 43–44.

²⁶⁷ Tamtéž, s. 97.

²⁶⁸ Tamtéž, s. 94.

²⁶⁹ Viz kapitola o Dolních Rakousích a cestě Eduarda Hohenbrucka do zahraničí při přípravě podkladů pro nový způsob úřadování.

²⁷⁰ J. Gelandauer, František kníže Thun, s. 131–179

²⁷¹ Tamtéž, s. 207.

²⁷² Tamtéž, s. 207, M. Klečacký, Český ministr, s. 104.

znovu se tím zabýval, neboť pochopitelně na svém úřadu všemi vlákny svého srdce visí!“²⁷³ Nasazení Františka Thuna ocenil i císař František Josef I. v listu z 27. března 1915: „Vaší žádosti [o převedení do penze] s milostí svoluji a zamýšlím vyjádřit uznání za Vaše vynikající služby, jež jste Mi prokázal v pracovně náročných a odpovědných místech s oním vysokým chápáním úředních povinností, které je charakteristické pro Vaši veškerou činnost...“²⁷⁴

Obr. č. 11: Portrét Františka Thun Hohensteina

Zdroj: Sigmund L'Allemand, olejomalba na plátně, 1893; Oblastní muzeum Děčín.²⁷⁵

Nyní se již vraťme do roku 1911 a sledujme proměny správního členění politických úřadů první instance v době místodržitele Františka Thuna. Neuplynulo mnoho dnů od jeho jmenování českým místodržitelem a ministr vnitra jej na jaře 1911 požádal o předložení

²⁷³ J. Gelandauer, František kníže Thun, s. 266.

²⁷⁴ Tamtéž, s. 268.

²⁷⁵ Za poskytnutí práva k užití reprodukce portrétu děkuji Ing. Vlastimilu Pažourkovi a Mgr. Evě Staňkové z Oblastního muzea v Děčíně.

pětiletého výhledu, čili další koncepce zahrnující novou úpravu obvodů okresních hejtmanství. Odpověď byla velmi všeobecná, či spíše se František Thun odkázal na zprávu z dubna 1910. Tam se však hovořilo o osmi projektech označených jako velmi nutné, ovšem bez upřesnění pořadí. Proto ministerstvo vnitra žádalo jasné vyjádření, aby bylo možné následně nárokovat finanční položky ve státním rozpočtu. V červnu byla žádost o plán urgována, ale marně.²⁷⁶

Žádosti o nová hejtmanství se na ministerstvo vnitra hrnuly. Když se měl ministr vnitra v září 1911 vyjádřit k otázce Ústěku, ve spise konstatoval, že není dosud vypracován pětiletý výhled proměny správy v Čechách. V lednu 1912 z Vídně adresovali pražskému místodržiteli další urgenci o předložení plánu. Opět marně. Na ministerstvu se dotazovali zástupci Votic a Jaroměře, jaké je rozhodnutí, zda jim bude úřad přislíben. Ministerstvo chtělo sjednotit své postoje s pražským místodržitelstvím.²⁷⁷ Ani v březnu, ani v dubnu podklady předloženy nebyly.²⁷⁸ A další žádosti o sídlo hejtmanství přicházely. Říčany se v dubnu 1912 dožadovaly, aby v případě, že by došlo ke spojení Žižkova s Prahou, bylo sídlo hejtmanství přesunuto právě do Říčan.²⁷⁹

Plán na proměnu politických úřadů první instance byl předložen až 24. dubna 1912.²⁸⁰ Dlouhodobé „mlčení“ si František Thun vyhradil na revizi stávajících návrhů a přípravu dalšího postupu. Zatímco Karel Coudenhove by plnil požadavek ministerstva během krátké chvíle, nový místodržitel věc řešil podle svého uvážení. Připomeňme, že analýza stavu úřadů politické správy, jejich úřadování v této době probíhala nejen u českého místodržitelství, ale také u vídeňské komise pro reformu veřejné správy.²⁸¹ V následujícím textu využijeme zjištěných poznatků, abychom si mohli učinit představu o stavu hejtmanství a navržených změn v době, kdy v čele politické správy stál František Thun Hohenstein.

Thunova zpráva z roku 1912 obsahuje statistické srovnání Českého království s jinými korunními zeměmi co do počtu a podoby státní správy první instance. Nebyl přitom první ani poslední, kdo dospěl k poměrně udivujícím výsledkům. Průměrně připadalo v Čechách na jedno hejtmanství 68 000 obyvatel. To představovalo jedno z největších čísel v Předlitavsku.

---

²⁷⁶ NA Praha, Ministerstvo vnitra Vídeň – prezidium, kar. 6 – čj. 4281/1911.

²⁷⁷ Tamtéž, čj. 10563/1911.

²⁷⁸ Tamtéž, čj. 1836/1912 a 3937/1912.

²⁷⁹ Tamtéž, čj. 3260/1912.

²⁸⁰ Tamtéž, čj. 4282/1912 – popis projektů.

²⁸¹ ÖStA Wien, Allgemeines Verwaltungsarchiv, Inneres, Ministerratspräsidium, Verwaltungsreformkommission, kar. A1–A16 – mimo jiné zápisy z jednání. Výsledky šetření z jednotlivých hejtmanství zpracované pro komisi jsou uloženy v NA Praha, České místodržitelství Praha – prezidium, kar. 4565–4566 – reforma 1912.

Nejmenší počet obyvatel na jednoho hejtmanství připadal v Tyrolsku (37 000 obyvatel) a v Salcbursku s téměř polovičním počtem (35 000 obyvatel).²⁸²

Ve vazbě na počet obyvatel připomeňme, že ve zprávě Komise pro podporu reformy státní správy z roku 1913 se připomínala také stoupající tendence nákladů v průběhu let 1890–1910 vynaložených na výkon státní správy.²⁸³ Při kritickém zhodnocení této informace je ovšem třeba mít na mysli, že v uvedeném období došlo nejen k nárůstu nákladů, ale také k nárůstu právě obyvatelstva, a to o více jak 4,5 milionu (6 676 519) osob, což představovalo navýšení o necelých 20 %. Přirozeně s nárůstem počtu obyvatel muselo dojít k nárůstu i činnosti úřadů, které musely zvládat vyřizovat příslušnou agendu.

Zajímavé srovnání přináší tabulka reflektující právě procentuální vývoj počtu obyvatel a počtu okresních hejtmanství, kterou připravila zmíněná komise. V prostředí Čech, Moravy a Slezska můžeme říct, že procentuálnímu nárůstu obyvatelstva přibližně odpovídal i nárůst počtu úřadů první instance. Při srovnání jiných korunních zemí jsou patrné dvě tendence – buď vzniklo více úřadů, než přibylo počtu obyvatel, nebo naopak. Výrazný přesah je patrný v Horních Rakousích a Bukovině, zatímco v Korutanech přibylo obyvatelstva o 10 %, ale k ustanovení nových úřadů v obdobném poměru nedošlo. Stejně zůstal zachován ve stejném počtu stav úřadů v Kraňsku. V Tyrolsku a Vorarlbersku, Haliči a Dálmácii sice proběhl menší nárůst úřadů, ale v porovnání s počtem obyvatel je zde zřejmý nepoměr.

---

²⁸² Z dalších korunních zemí připomeňme: v Horních Rakousích 55 000 obyvatel, v Korutanech 52 000, v Přímoří 51 000 obyvatel, Dálmácii 46 000, Krajině 43 000.

²⁸³ ÖStA Wien, Allgemeines Verwaltungsarchiv, Inneres, Ministerium des Innern – Präsidium, kar. 1285 – čj. 4862/1913.

Tabulka č. 6: Přehled nárůstu počtu obyvatel a počtu okresních hejtmanství v jednotlivých zemích Předlitavska mezi roky 1890 a 1910

Země	Počet obyvatel			Počet okresních hejtmanství		
	Rok 1890	Rok 1910	Nárůst v %	Rok 1890	Rok 1910	Nárůst v %
Dolní Rakousy	2 661 799	3 531 814	32,7 %	17	23	35,3 %
Horní Rakousy	785 831	853 006	8,2 %	12	14	16,7 %
Salcburk	173 510	214 737	23,8 %	4	5	25 %
Štýrsko	1 282 708	1 444 157	12,7 %	19	22	15,8 %
Kraňsko	361 008	396 200	9,8 %	7	7	0 %
Krajina	498 958	525 995	5,4 %	11	11	0 %
Přímoří	695 384	893 797	28,5 %	10	12	20 %
Tyrolsko a Vorarlbersko	928 769	1 092 021	17,6 %	24	26	8,3 %
Čechy	5 843 094	6 769 548	15,8 %	89	102	14,6 %
Morava	2 276 870	2 622 277	15,2 %	31	36	18,1 %
Slezsko	605 649	756 949	25 %	7	9	28,6 %
Halič	6 607 816	8 025 675	21,5 %	74	81	9,5 %
Bukovina	646 591	800 098	23,7 %	8	11	37,5 %
Dalmácie	527 426	645 666	22,4 %	13	14	7,7 %
Celkem	23 895 413	28 571 932	19,57 %	326	373	14,42 %

Zdroj: Sestaveno na základě tiskem vydaných výsledků sčítání lidu: Die Ergebnisse der Volkszählung vom 31. December 1890 in den im Reichsrathe vertretenen Königreichen und Ländern, Wien 1893.

Nyní se již vraťme ke zprávě Františka Thuna. Aby popsal stav politické správy v první instanci v Čechách, nechal připravit soubor podkladů, která měly přimět centrální úřady ke koncepčnímu řešení. Spis obsahoval statistické podklady, přehledy počtu okresních soudů v rámci politických okresů, přehledy počtu obyvatel, počty obyvatel dle obcí, nechyběla ani charakteristika hejtmanství v pětiletém přepočtu počtu podání, ale i popis počtu průmyslových závodů a důlních děl.²⁸⁴ Tyto informace chtěl využít k obhajobě důvodů vzniku nových úřadů a expozitur.

Svůj výsledný projekt vývoje úřadů v Čechách rozdělil František Thun do dvou částí. První část představoval plán na ustanovení nových hejtmanství, plán na ustanovení expozitur byla částí druhou. V písemném elaborátu rozdělil projekty navíc na změny v národnostně německé oblasti a na změny v oblasti české. V oblasti s výrazným německým zastoupením plánoval vytvoření hejtmanství v Lokti, České Kamenici, Horním Litvínově a v Bílině. V oblasti s převažujícím českým obyvatelstvem uvedl Velvary (případně Kralupy nad

²⁸⁴ Představená charakteristika si v budoucnu zaslouží důsledný rozbor a komparaci s daty zjištěnými vídeňskou komisí pro reformu státní správy.

Vltavou), Přelouč, Vodňany, Blovice, Nymburk, Soběslav a Beroun. V případě expozitur chtěl realizovat v oblasti s převažujícím německým obyvatelstvem oddělení Úštěku, Tanvaldu, Nýrska, Vyššího Brodu a Nových Hradů v jižních Čechách, zatímco české obyvatelstvo mělo mít ustanoveny expozitury ve Vlašimi, Voticích, Hluboké nad Vltavou, Trhových Svinech, Hlinsku a Zbirohu (u Rokycan).²⁸⁵

Jedním z kritérií pro porovnání politických okresů (podobně jako v předchozím období za Karla Coudenhoveho) se stal počet obyvatel. Thunův text připomněl, že v Čechách existovalo sedm okresních hejtmanství, v jejichž obvodu žilo více jak 100 000 obyvatel. Jednalo se o dvě hejtmanství v těsném sousedství Prahy, totiž Vinohrady a Smíchov. Rovněž lidnatý byl i okres Slaný a stranou nezůstávala někdejší krajská města České Budějovice a Plzeň. Výrazný nárůst počtu obyvatel proběhl v posledních desetiletích v okrese Ústí nad Labem a Děčín na severu Čech.

Neméně náročný byl jistě i výkon státní správy u dalších deseti hejtmanství, u nichž se počet obyvatel pohyboval v rozmezí 80 až 100 tisíc. Na severozápadě Čech se jednalo o Most, Teplice, Litoměřice, na severu Liberec, Jablonec, Trutnov, na východě Čech Chrudim a Pardubice, v těsném sousedství Prahy pak hejtmanství na Žižkově. Z národnostního hlediska přitom většina vyjmenovaných lokalit představovala buď národnostně německé nebo české území. Pouze u Českých Budějovic, Mostu a Trutnova převažovala některá z národností více jak 70 % a lze tak mluvit spíše o smíšených okresech.

Ze správního hlediska byly podstatné i otázky počtu soudních okresů, které v sobě zahrnovaly politické okresy. I zde existoval výrazný nepoměr, když na jedné straně existovala hejtmanství pouze s jedním soudním okresem, ale jinde také do obvodu politického okresu náležely i čtyři soudní okresy. Jeden soudní okres odpovídal jednomu politickému okresu u třinácti případů, naopak nejvyšší počet čtyř soudních okresů zahrnovalo šest hejtmanství. Nejpočetnější skupinou byla hejtmanství se dvěma soudními okresy (56) a u 25 lokalit zahrnovaly tři soudní okresy.

Počet obyvatel a počet okresních soudů se následně promítl i do počtu projednaných podání, počtu „komisí“ a jednání mimo sídlo úřadu.²⁸⁶ Do 30 tisíc podání bylo vykázáno

---

²⁸⁵ ÖStA Wien, Allgemeines Verwaltungsarchiv, Inneres, Ministerium des Innern – Präsidium, kar. 1281 – čj. 4282/1912.

²⁸⁶ Počet podání je třeba chápat jako orientační údaj. Na počátku 20. století sloužil jako jeden z parametrů, ale jeho vypovídací možnosti jsou v jisté míře omezené. Nejprve je třeba zmínit metodu „tvorby“ podání, zda bezvýhradně byla zapisována podání stejně u všech úřadů. Dále je třeba upozornit na proměnu evidence u úřadů užívající zásady dolnorakouského nařízení, kde se evidovala

u třinácti hejtmanství, nejčetněji byly zastoupeny úřady s podáním v rozmezí mezi 30 a 80 tisíci. Dva úřady vykázaly více jak 80 tisíc podání. Plzeň, Vinohrady spolu se Smíchovem překročily 100 tisíc podání ročně. Z údajů vyplývá opět nesourodost stavu politických úřadů a jejich vytížení.²⁸⁷

Tabulka č. 7: Tabulka převzatá z tištěné zprávy Ericha Kielmansegga pro jednání komise o reformě veřejné správy, která zachycuje rozdělení hejtmanství na skupiny podle počtu podání. Pokud nezohledníme nejvytíženější a nejméně vytížené, je patrné, že v Čechách z 80 % převládaly úřady s podáními mezi 30 000 a 80 000 tisíci (86 úřadů ze 102).

mit einem Einlauf aufgeben	in den Verwaltungsgebieten										in der Bezirksamtlung	insgesamt												
	Östböhmen	Böhmen	Mähren	Schlesien	Wieder- österreich ¹⁾	Erber- österreich ¹⁾	Salzburg	Tirol- Vorarlberg	Kärnten	Steiermark			Salzburg	Bohmen										
6.000 – 10.000		3	1		2	1	1	1																
10.001 – 20.000	27				3	3		7																
20.001 – 30.000	51	7			10	3		7																
30.001 – 40.000	86	11	2		30	1	1	6	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	
40.001 – 50.000	86	29	2		22	8	4	2																
50.001 – 60.000	49	11	2		19	8	1	3																
60.001 – 70.000	29	10			7	2	1	4																
70.001 – 80.000	22	7	2		6	3	1	1																
80.001 – 90.000	6	2			2																			
90.001 – 100.000	1																							
100.001 – 110.000	1	1																						
110.001 – 120.000	4	3																						
120.001 – 130.000	1																							
130.001 – 140.000	1																							
140.001 – 150.000	1																							
Nach der Einkunftsgröße	373 ¹⁾	81	11	102	36	9	23	14	5	26	7	22	11	12	14									
beträgt	3.262 St.	1.237 St.	33.282 St.	16.608 St.	19.038 St.	10.916 St.	13.702 St.	12.873 St.	12.873 St.	12.873 St.	12.873 St.	12.873 St.	12.873 St.	12.873 St.	12.873 St.	12.873 St.	12.873 St.	12.873 St.	12.873 St.	12.873 St.	12.873 St.	12.873 St.	12.873 St.	12.873 St.
größte Böhmen																								

Zdroj: ÖStA Wien, Allgemeines Verwaltungsarchiv, Inneres, Ministerratspräsidium, Verwaltungsreformkommission, sv. 45 – Zpráva Ericha Kielmansegga pro jednání komise o reformě.

záležitost a teprve v rámci ní jednotlivá podání. Zde je zcela nereálné zjištění přesného počtu podání. Přesto kritérium počtu podání bylo bráno jako jeden ze srovnávacích parametrů.
²⁸⁷ ÖStA Wien, Allgemeines Verwaltungsarchiv, Inneres, Ministerratspräsidium, Verwaltungsreformkommission, sv. 45.

Počtem 102 okresních hejtmanství se Čechy řadily v habsburské monarchii zcela bezprecedentně k územím s největším počtem hejtmanství. O dvacet hejtmanství méně existovalo v Haliči, v ostatních zemích, až na Moravu s 36, jejich počet nepřekročil 25.

Z přehledů a výše uvedeného popisu je patrné, že stav hejtmanství v Čechách byl velmi různorodý. Správa takového území si zajisté vyžadovala jiný přístup, než jaký byl uplatňován v ostatních oblastech Předlitavska. V těchto intencích je pak třeba posuzovat realizaci zásad nového systému úřadování, který byl plně realizován v prostředí Dolních Rakous.

Návrh změn František Thun chápal jako obecnější návrh s tím, že v průběhu času jej bude možné upravovat.²⁸⁸ Návrh ovšem narazil na realitu finanční náročnosti provedení těchto změn. Na rok 1913 bylo možné uvolnit finance ve státním rozpočtu tak, že by mohly vzniknout maximálně čtyři hejtmanství v Čechách. Vše bylo limitováno faktem, že v tomto roce mělo dojít k dalším změnám i v jiných částech monarchie, když se předpokládaly změny v Haliči (dvě hejtmanství a expozitury) a v Tyrolsku (jedna expozitura).²⁸⁹ Stav úřadů se v Čechách ale více a více začínal rozcházet s požadavky na ně kladenými. František Thun v lednu 1913 upozornil, že hejtmanství jsou zahrnuta úřadováním. Zvládaly vyřizování spisů, ale na řešení sociálních či hospodářských záležitostí ve svém obvodu se jim nedostávalo sil.

Podle navrženého projektu a dílčích jednání bylo do ledna 1913 zvažováno ustanovení čtyř nových hejtmanství. Sám František Thun posléze navrhl, zda by nebylo výhodné, aby vznikla hejtmanství jen dvě a čtyři expozitury. Tímto řešením se mělo odpomoci alespoň částečně oblastem s obtížnou dostupností úřadu. Předložil proto ustanovení nových hejtmanství v Lokti a Kralupech a expozitury v České Kamenici, Bílině, Přelouči a Vlašimi. U Bíliny se rozhodoval, zda na její místo nepřesunout Ústí nad Orlicí, ale rozhodl se v tuto chvíli raději ulehčit hejtmanství v Mostu. V Ústí nad Orlicí bylo třeba ustanovit nové hejtmanství, aby se komplexněji posunulo řešení tamějších problémů. Závěr své zprávy zakončil konstatováním, že sice pro rok 1913 je předloženo řešení, ale celkově bude nutné se věnovat i nadále vývoji správních úřadů. Zmínil jev, který provázel první desetiletí 20. století obecně, totiž že narůstá počet obyvatel, s nimi vzrůstá i počet žadatelů a stejně tak narůstá i počet předpisů a nařízení. Tyto příčiny působí na okresní hejtmanství, jejichž podoba ne vždy respektuje dobový stav společnosti.²⁹⁰ Do května 1913 se mu z Vídně nedostalo k návrhu o novém rozdělení hejtmanství odpovědi. S ohledem na fakt, že úřady a expozitury

²⁸⁸ NA Praha, Ministerstvo vnitra Vídeň – prezidium, kar. 5 – čj. 6913/1913.

²⁸⁹ Tamtéž, čj. 9433/1912.

²⁹⁰ Tamtéž, čj. 1413/1913.

měly vzniknout k 1. říjnu, musely být přípravy s rozdělením registratur a zavedením nových úředních knih realizovány co nejdříve. Dne 23. června 1913 zaslalo pražské místodržitelství do Vídně požadavek, aby byla navržena dvě hejtmanství (Loket a Kralupy) a čtyři expozitury (Česká Kamenice, Bílina, Přelouč a Vašim) schválené.²⁹¹

Nezávisle na znění zpracované koncepce pražského místodržitelství přicházely další požadavky na změny politických okresů. V létě 1911 zažádalo městské představenstvo ve Vejprtech, aby byla dosavadní expozitura povýšena na hejtmanství. Hořická městská rada žádala totéž v září 1911. František Thun obdržel další ze spisů týkající se podoby okresních hejtmanství k rozhodnutí.²⁹² Jednalo se opět o Kralupy, které se přihlásily o ustanovení hejtmanství či alespoň expozitury. Zde se jednání, která probíhala již za Karla Coudenhoveho přeci jen posunula. V březnu 1911 byl po dlouhých jednáních zřízen kralupský okresní soud, aby se tak mohla dát volnost k dalšímu vyjednávání. To ovšem neznamenovalo jasné rozhodnutí, že v Kralupech vznikne hejtmanství. O sídlo totiž usilovaly i Velvary, byť měly jen třetinu obyvatel než Kralupy a patřily spíše k zemědělské oblasti, zatímco v Kralupech převažoval průmysl. Z úředního hlediska bylo třeba upřednostnit průmyslovou lokalitu, u níž se předpokládalo větší zatížení úřadu. Pro podporu Kralup vypracovala tamější městská rada spis popisující jejich specifické postavení. Jeho znění předala následně osobní deputace zástupců města ve Vídni na ministerstvu vnitra.²⁹³ Jistou zvláštností v případě Kralup může být událost, k níž došlo o měsíc později na pražském místodržitelství. Když úředníci opisovali předchozí koncept hypotetických míst, která přicházela v úvahu k ustanovení nového politického úřadu, přepsali starší stav, u něhož u Kralup poznamenali, že zde lze uvažovat o ustanovení, ale nejprve je třeba ustanovit okres soudní. Ten ale v dané době již byl ustanoven.²⁹⁴

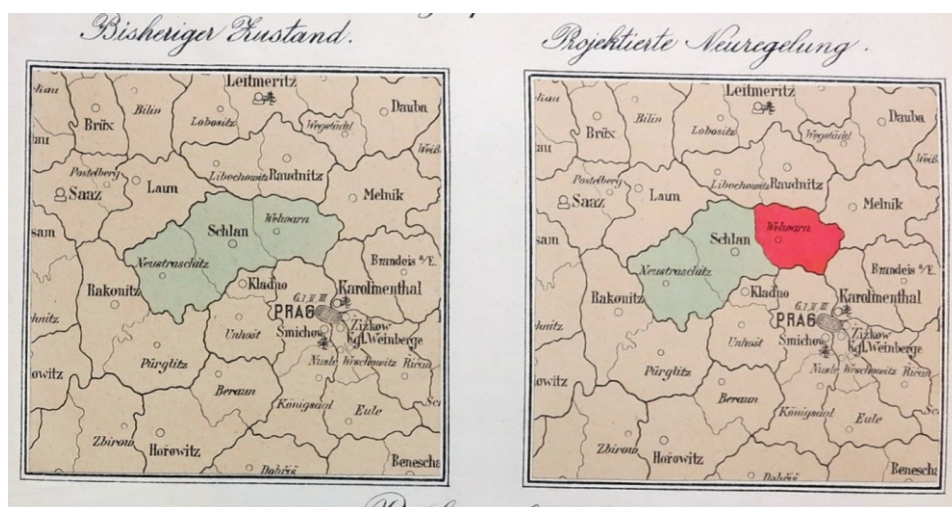
²⁹¹ Tamtéž, čj. 4890/1913.

²⁹² Tamtéž, čj. 4281/1911.

²⁹³ Tamtéž, čj. 691/1912.

²⁹⁴ Tamtéž, čj. 4297/1911.

Obr. č. 12: Návrh na vymezení nového politického okresu, kde je ještě zachyceno centrum ve Velvarech.

Zdroj: NA Praha, Ministerstvo vnitra Vídeň – prezidium, kar. 5 – čj. 11941/1913.

V červnu 1912 pražské místodržitelství po několikaměsíčním čekání sdělilo, že nesohlasí s přeměnou expozitury v Hořicích na okresní hejtmanství, protože plánuje rozsáhlejší změny v okresech Semily, Nová Paka, Hradec Králové a Pardubice.²⁹⁵ Zda tomu tak bylo, není zcela zřejmé, spíše se jednalo o zdůvodnění pro odložení celé záležitosti na pozdější období.

Ještě o měsíc dříve, v květnu 1912 zažádali nymburští, aby byla jejich expozitura přeměněna na samostatné hejtmanství. Dle výhledu se měl oddělit Nymburk od Poděbrad a Benátky od Mladé Boleslavi, přičemž se uvažovalo o vytvoření hejtmanství v Nymburku s expoziturou v Benátkách.²⁹⁶

Stále nevyřešené zůstávaly Kralupy. V prosinci 1912 ministerstvo vnitra sdělilo, že počítá s rozdělením slánského okresu, ale ještě nebylo rozhodnuto, kde bude sídlo nového hejtmanství (zda Velvary či Kralupy). Závěrečné rozhodnutí bylo ponecháno na místodržiteli.²⁹⁷ Rovněž se v prosinci 1912 čekalo na místodržitelovo rozhodnutí o mimošské expozituře.²⁹⁸

Jedním z největších okresů co do rozlohy, počtu obyvatel i počtu projednávaných podání v Čechách, byl politický okres Děčín.²⁹⁹ Snahy o zmenšení jeho rozlohy byly učiněny na konci 19. století, roku 1897, ovšem bez úspěchu. V mladším období ovšem otázka, jak řešit zmenšení děčínského okresu vyvstala opět. Připojit některý z jeho soudních okresů

²⁹⁵ Tamtéž, čj. 5582/1912.

²⁹⁶ Tamtéž, čj. 11501/1912.

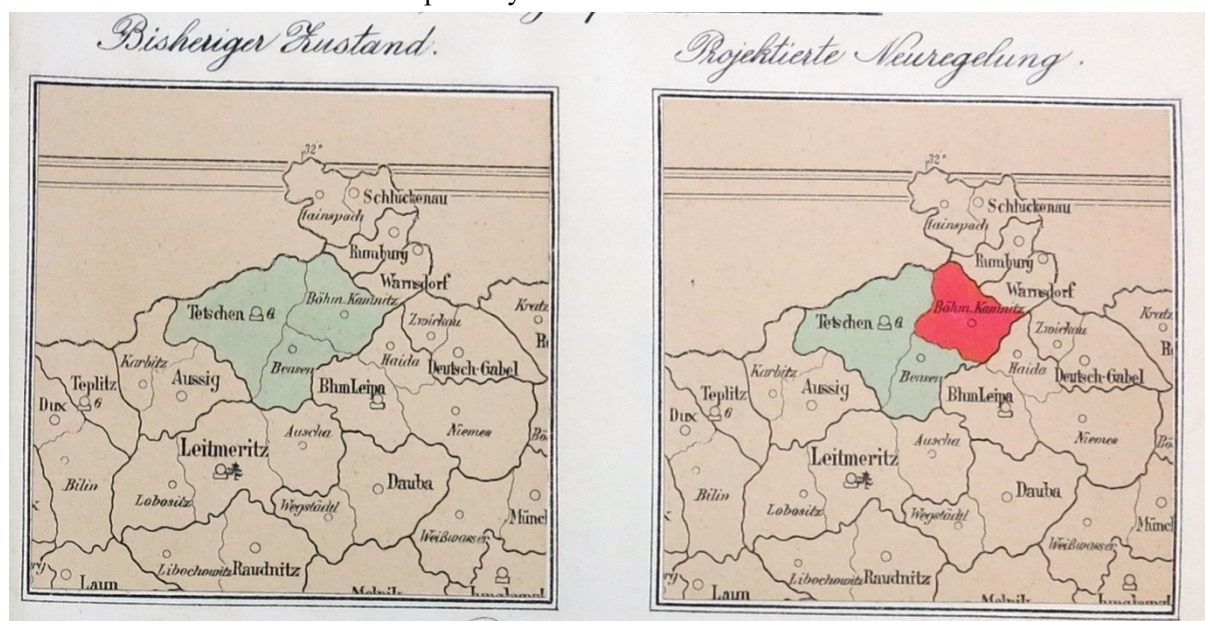
²⁹⁷ Tamtéž, čj. 11667/1912.

²⁹⁸ Tamtéž, čj. 12285/1912.

²⁹⁹ V Děčíně se také nacházel zámek, sídlo místodržitele Františka Thun Hohensteina.

k sousedním (dost velkým), by nebylo vhodné, ať proto, že by se zatížily sousední okresy, nebo že by toto řešení nevyhovovalo z hlediska dopravní dostupnosti. Proto nejlepším možným řešením mohlo být rozdělení děčínského okresu na dva, totiž nejlépe na politický okres Děčín zahrnující soudní okres Benešov nad Ploučnicí a druhý politický okres tvořený samostatným soudním okresem Českou Kamenicí. Oblast České Kamenice byla velmi industrializovaná (na 42 větších zařízeních) s četným počtem zaměstnanců (až 3 000 osob) a velkým podílem osob zaměstnaných domácí výrobou. K ustanovení expozitury došlo spolu s Bílínou a Vlašimí.³⁰⁰

Obr. č. 13: Návrh na ustanovení expozitury v České Kamenici

Zdroj: NA Praha, Ministerstvo vnitra Vídeň – prezidium, kar. 5 – čj. 11941/1913.

Další lokalitou, která se měla dočkat proměny, byl politický okres Sokolov. První z žádostí o zřízení nového hejtmanství se sídlem v Lokti byla podána již roku 1903. Do roku 1913, než zde vzniklo okresní hejtmanství, příslušela lokalita k politickému okresu Sokolov. Rozdělení sokolovského politického okresu bylo nutné, neboť zde ve dvou soudních okresech (Sokolov a Loket) žilo na 96 tisíc obyvatel. Na sokolovském hejtmanství vypracovali statistiku, v níž zjistili, že za jeden měsíc přišlo k tomuto úřadu projednat svou záležitost z loketského soudního okresu 144 osob ze své potřeby a 74 bylo předvoláno, tedy celkem 218, po zprůměrování se jednalo za rok o více jak 2600 osob. Navíc oba okresy se značně lišily, byť některými faktory si byly velmi blízké. V loketském okrese v této době fungovalo na 10 hnědouhelných podniků s 1391 zaměstnanci, v sokolovském 20 podniků s 4784 zaměstnanci. Zatímco na Loketsku bylo 17 fabrik se 4644 zaměstnanci, na Sokolovsku jich

³⁰⁰ Vyhláška c. k. místodržitele č. 77/1913 z. z. z 25. listopadu 1913, č. 24 365 o exponování politických úředníků do Bíliny, České Kamenice, Přelouče a Vlašimi.

působilo 16, ale jen s 2217 pracujícími osobami. Loketská oblast byla úzce provázána s výrobou porcelánu. V sídle loketského soudního okresu působil také revírní důlní úřad. S ním musel být politický úřad první instance, sídlící dosud v Sokolově, v četném spojení. Navíc loketští zdůrazňovali, že o postavení města svědčí fakt, že v předchozích staletích byl sídlem krajské správy, když zde v letech 1750–1850 sídlil krajský úřad. Pro rozdělení okresu mluvily dva hlavní důvody, totiž početnost obyvatelstva a rozvinutý průmysl.³⁰¹ Ještě v roce 1913 se ovšem proti myšlence zřídit hejtmanství v Lokti postavila městská rada v Sokolově.³⁰²

Zvažované ustanovení nových úřadů v Kralupech a Lokti k 1. říjnu 1913 se v průběhu roku ukázalo jako nereálné. Začalo se proto zvažovat, že by hejtmanství v Kralupech vzniklo k 1. listopadu a hejtmanství v Lokti a všechny expozitury by byly ustanoveny k počátku prosince. V říjnu 1913 byl posunut termín i pro Kralupy na 15. listopadu.³⁰³ Zdlouhavá cesta vyjednávání skončila 18. října 1913, když byly příslušné spisy předloženy císaři k podpisu. Kralupské a loketské hejtmanství tak vzniklo k 15. listopadu 1913³⁰⁴, v České Kamenici, Přelouči a Vlašimi byly expozitury zřízené k 2. prosinci³⁰⁵, u Bíliny až 1. ledna 1914³⁰⁶. Tak jako v předchozích případech, byl i nyní nově upraven obvod dohledacího hejtmana pro nová hejtmanství a nově byly vydány i úřední instrukce určující postavení expozitur.

V listopadu 1913 se v souvislosti s kralupským úřadem otevřela ještě otázka, jak se má správně jmenovat tamější správní instituce. Dosud se totiž ve spisech běžně uvádělo označení Kralupy. V nařízení ministra spravedlnosti uveřejněném roku 1912³⁰⁷ se užívalo jména Kralup n. M. Při šetření bylo konstatováno, že oficiální název má znít Kralupen an der Moldau (ve zkratce Kralup a. M.), česky Kralupy nad Vltavou (ve zkratce Kralupy n. V.).

Poslední lokalitou, kde byla ustanovena expozitura před první světovou válkou, byla Vlašim. Předpokládalo se, že bude expozituře přidělen vlašimský soudní okres, který do té doby přináležel spolu s Neveklovem a Benešovem do politického okresu Benešov. Celkem tento velký okres zahrnoval 118 obcí na rozloze 88 tisíc hektarů. Podobně jako u jiných okresů, i zde mnohé z obcí Vlašimska byly poněkud vzdálené od Benešova (17 obcí bylo

---

³⁰¹ NA Praha, Ministerstvo vnitra Vídeň – prezidium, kar. 5 – čj. 11941/1913

³⁰² Tamtéž, čj. 7447/1913.

³⁰³ Tamtéž, čj. 10695/1913.

³⁰⁴ Vyhláška ministerstva vnitra č. 226/1913 ř. z. z 24. října 1913.

³⁰⁵ Vyhláška c. k. místopředsedy č. 77/1913 z. z. z 25. listopadu 1913, č. 24 365 o exponování politických úředníků do Bíliny, České Kamenice, Přelouče a Vlašimi.

³⁰⁶ Vyhláška c. k. místopředsedy č. 77/1913 z. z. z 25. listopadu 1913, č. 24 365 o exponování politických úředníků do Bíliny, České Kamenice, Přelouče a Vlašimi.

³⁰⁷ Nařízení ministerstva práv č. 27/1911 ř. z. z 7. února 1912.

vzdáleno 25 až 35 km). Místodržitel zmínil, že se nejednalo o zcela vyhraněnou oblast, jako v případě jiných lokalit, navíc zemědělský charakter oblasti nevyžadoval takovou administrativní potřebu, aby zde bylo nutné ustanovit hejtmanství, a proto se přiklonil ke vzniku expozitury.³⁰⁸ O expozituru zažádaly i nedaleké Votice, které by se alespoň částečně osamostatnily od hejtmanství v Sedlčanech.³⁰⁹ „Agenda úřadů politických v posledních letech úžasně se rozmohla a není dnes jediného obyvatele, který by s úřadem politickým několikrát v roce ve styk přijít nemusel. Co zkusí ubohý poplatník, než v naší pahorkovité krajině do mnoha hodin vzdáleného sídla politického úřadu se dostane...“ znělo v textu ve zdůvodnění votické městské rady.³¹⁰ Při argumentaci zástupci města využívali různých tvrzení. Jako fakt uváděli, že byli již sídlem politického okresu, který zde existoval do roku 1868.

3.5. Vývoj správního členění institucí první instance politické správy v Dolních Rakousích

Proměny politických okresů nebyly specifíkem jen na území Čech. Podobné změny jsou doložitelné i v jiných korunních zemích. Nejinak tomu bylo i v případě Dolních Rakous. V kontextu sledovaného tématu, tedy úřední normy pro okresní hejtmanství, která byla v Dolních Rakousích uvedena do úřední praxe k roku 1905, je třeba si položit otázku podobnou jako v českém prostředí, totiž: V jakém okamžiku proměn správního členění byla instrukce zavedena? Je možné v tomto prostředí sledovat argumentaci odsouvající přijetí normy po vyřešení správního členění?

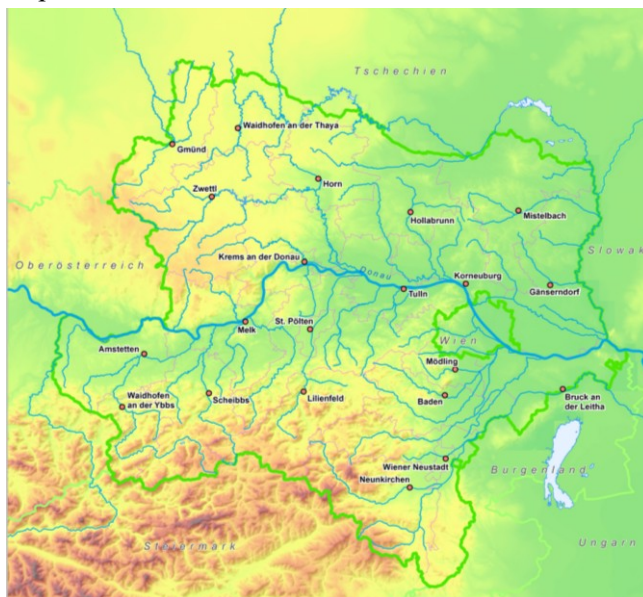
---

³⁰⁸ NA Praha, Ministerstvo vnitra Vídeň – prezidium, kar. 4 – čj. 205/1908.

³⁰⁹ Tamtéž, kar. 5 – čj. 1567/1911 a čj. 14261/1913.

³¹⁰ Tamtéž, čj. 4563/1911.

Obr. č. 14: Přehledová mapa Dolních Rakous

Zdroj: Převzato z http://www.noel.gv.at/noel/Karten-Geoinformationen/NOE_Landesuebersicht_A4.png

Dolní Rakousy náležely na přelomu 19. a 20. století po Haliči, Čechách k nejlidnatějším oblastem. Výrazné místo zaujímal Vídeň se svým okolím.³¹¹ Roku 1868 zde bylo vytvořeno 18 okresů: Amstetten, Baden, Bruck a/L., Groß Enzersdorf, Hernalis, Hollabrunn, Horn, Korneuburg, Krems, Lilienfeld, Mistelbach, Neunkirchen, St. Pölten, Scheibbs, Sechshaus, Waidhofen a. d. Thaya, Wiener Neustadt a Zwettl.³¹²

Jejich podoba nezůstala neměnná.³¹³ První změna je datována k 1. lednu 1890. Jednalo se o tři lokality, které byly nově vymezeny. Okresní hejtmanskví v Lilienfeldu bylo zrušeno a jeho území připadlo k Sankt Pöltenu. Nově bylo zřízeno hejtmanskví se sídlem ve Währingu a Hietzingu. Vznikem währingského hejtmanskví se měl zmenšit politický okres Hernalis na

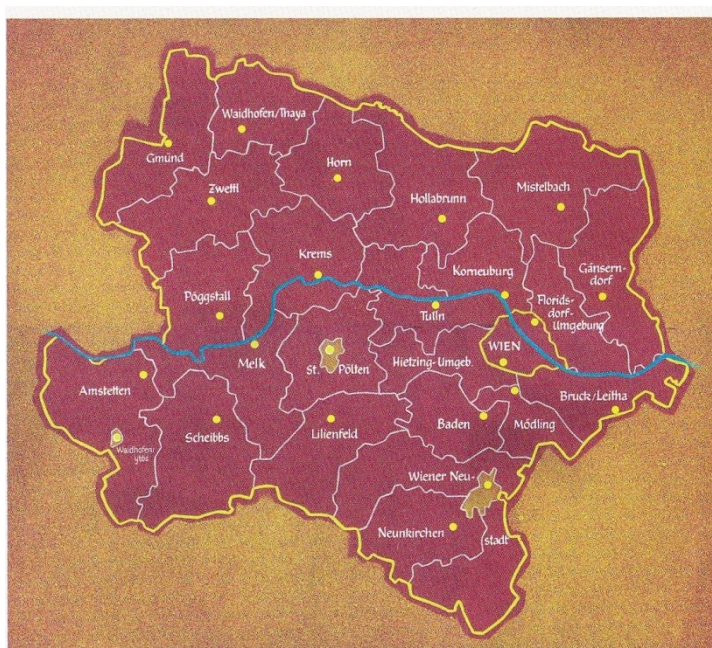
³¹¹ K dějinám Dolních Rakous obecně práce Ernst Bruckmüller, *Sozialgeschichte Österreichs*, Wien – München 2001; Franz Ledermüller, *Geschichte der österreichischen Land- und Forstwirtschaft im 20. Jahrhundert. Politik – Gesellschaft – Wirtschaft*, Wien 2002. Ernst Bruckmüller – Ernst Hanisch – Roman Sandgruber, *Geschichte der österreichischen Land- und Forstwirtschaft im 20. Jahrhundert. Regionen – Betriebe – Menschen*, Wien 2003. Konkrétněji pak k Dolním Rakousům Karl Gutkas, *Geschichte des Landes Niederösterreich*, St. Pölten 1983. Leopold Kammerhofer, *Niederösterreich zwischen den Kriegen. Wirtschaftliche, politische und kulturelle Entwicklung von 1918 bis 1938*, Baden 1987. Ke správnému vývoji před ustanovením hejtmanskví okrajově také Helmuth Feigl, *Die niederösterreichische Grundherrschaft. Vom ausgehenden Mittelalter bis zu den theresianischen Reformen (=Forschungen zur Landeskunde von Niederösterreich 16)*, Wien 1998.

³¹² Na základě zákona č. 44/1868 z 19. května 1868 o zřízení politických správních úřadů.

³¹³ Dějiny místodržitelství shrnul Erich Kielmannsegg, *Beiträge zur Geschichte der niederösterreichischen Statthalterei. Die Landeschefs u. Ráthe dieser Behörde von 1501–1896 (mit d. Wappen u. zahlr. Lichtdruckbildn. d. Landeschefs)*, Wien 1897. Proměnu okresních hejtmanskví v přehledu zachytil Kurt Hürbe, *Die Bezirkshauptmannschaft in Niederösterreich. Kompetenzen, Funktion, Arbeitsweise*, St. Pölten – Wien 1974.

severozápadě od Vídně, neboť k jeho území se měl připojit i soudní okres Klosterneuburg a Tulln. Naopak na jihozápadě od Vídně došlo k oddělení soudních okresů Purkersdorf a Hietzing od hejtmanství v Sechshausu a k ustanovení nového politického okresu v Hietzingu. Obě tyto změny ovšem neměly dlouhého trvání. Již roku 1892 bylo ustanoveno nové hejtmanství na severozápadě v Tullnu, kam byla následně připojena i oblast Währingu a Klosterneuburgu. Všechny tyto změny souvisely s rozšiřující se Vídní, neboť Hietzing roku 1892 po dalších úpravách zahrnoval jen ty lokality, které nebyly připojeny k hlavnímu městu monarchie.

Obr. č. 15: Mapa zachycující stav okresních hejtmanství na území Dolních Rakous v letech 1905 až 1933

Zdroj: Niederösterreichische Landesbibliothek Sankt Pölten, Sbíрка map, sign. KI 1558.

Roku 1897 se změnila další oblast v těsném sousedství Vídně. Na jejím jihovýchodním okraji se vytvořilo hejtmanství se sídlem v Mödlingu. Vzniklo vyčleněním soudního okresu Mödling od lázeňského města Baden a soudního okresu Ebreichsdorf od Wiener Neustadt. Ve stejné době na severovýchod od Vídně byla provedena další změna. Někdejší politický okres Groß-Enzersdorf byl k 31. prosinci 1896 zrušen a nahrazen nově zřízeným hejtmanstvím sídlícím ve Floridsdorf, které zahrnovalo obce soudního okresu Groß-Enzersdorf, Marchegg a Matzen. Posledně zmíněné ovšem dlouhodobě u Floridsdorfu nezůstaly, neboť již roku 1901 byly zahrnuty do nově ustanoveného politického okresu Gänserndorf, do něhož byly připojeny od severně položeného okresu Mistelbach i soudní

okres Zistersdorf. Naopak roku 1905 byl k Floridsdorfu připojen Korneuburg od Tullnu, čímž proběhla poslední změna v Dolních Rakousích před první světovou válkou.

Změny politických okresů nebyly spjaty jen s okolím Vídně. Vraťme se do roku 1896, kdy bylo vytvořeno nové hejtmanství v Melku ze soudních okresů oddělených od hejtmanství se sídlem v Amstettenu, Scheibbsu a Sankt Pöltenu. Tím bylo pomoheno třem zmíněným okresům ve zmenšení jejich rozsahu a snížení hustoty zalidnění v jejich obvodech.

Zvláštní podoba (v rámci rozložení na mapě) správního celku se utvořila v nejjihnější části Dolních Rakous. Roku 1897 byly od hejtmanství Neunkirchen odděleny dva soudní okresy Aspang a Kirchsschlag k existujícímu hejtmanství ve Wiener Neustadt. Rovněž poněkud specifickěji se vyvíjelo hejtmanství v Lilienfeldu. Zde byl okresní úřad ustanoven již roku 1868, ovšem roku 1890 byl zrušen, ale o sedm let později opět obnoven. V průběhu zmíněných sedmi let bylo jeho území připojeno k Sankt Pöltenu, čímž byl vytvořen jeden z největších okresů v Dolních Rakousích. Je tak logické, že v průběhu 90. let bylo od něj území Lilienfeldu odděleno a opět nově osamostatněno.

Roku 1899 byl ustanoven centrem nového politického okresu Pöggstall. Podobně jako roku 1896 Melk, byl i nyní Persenbeug oddělen od Amstettenu, Pöggstall od Kremsu a Ottenschag od Zwettlu. Do stejné doby je nutné klást vznik okresu Gmünd na severozápadě Dolních Rakous, když od Waidhofenu byly postoupeny soudní okresy Litschau a Schrems a od Zwettlu Weitra.

Výsledky sčítání lidu z roku 1900 tak kromě ještě neexistujícího hejtmanství v Gänsendorfu (resp. připojeného soudního okresu Marscheg a Matzen u Floridsdorfu a Zistersdorfu u Mistelbachu) a oddělených oblastí od Korneuburgu zachycují stav, v jehož podobě bylo území rozděleno v době, kdy zde byly rozšířeny nové zásady úřadování podle Kielmanssegova naučení.

Tabulka č. 8: Počet obyvatel v jednotlivých politických okresech roku 1900.

Okres	Rozloha (ha)	Počet obyvatel
Amstetten	121 332	72 009
Baden	56 084	70 173
Bruck a. d. Leitha	65 049	71 555
Floridsdorf	113 277	105 326
Korneuburg	76 749	67 247
Waidhofen a. d.	64 745	38 283
Gmünd	96 551	63 626
Zwettl	100 214	48 178
Pöggstall	82 239	34 379
Tulln	74 403	65 646
Krems	98 816	81 094
Hietzing ³¹⁴	48 488	54 501
Hollabrunn	100 851	76 917
Horn	77 059	39 291
Scheibbs	104 096	33 791
Melk	65 850	46 647
St. Pölten	100 123	76 718
Lilienfeld	93 144	26 867
Wiener Neustadt	143 644	67 183
Mödling	48 272	78 703
Mistelbach	157 827	112 268
Neunkirchen	69 171	61 986
Celkem	198 2358	3 100 193

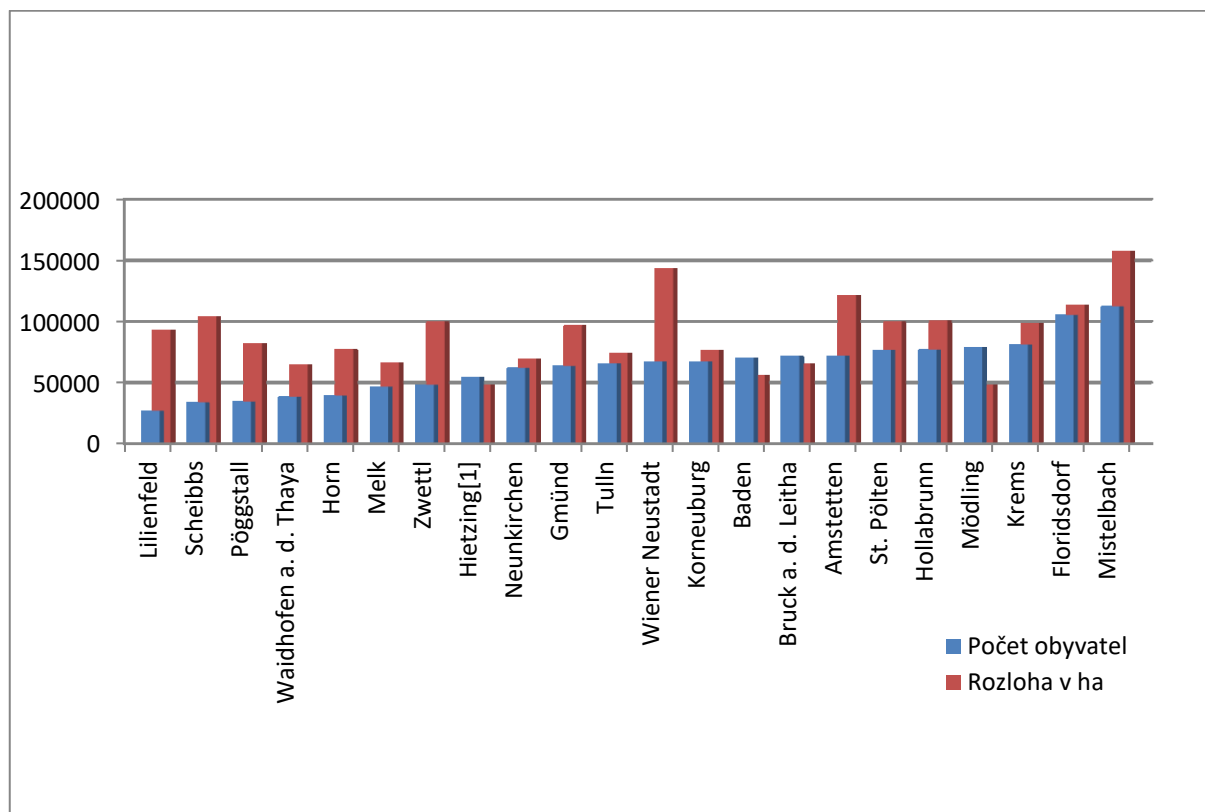
Zdroj: Die Ergebnisse der Volkszählung vom 31. December 1900 in den im Reichsrathe vertretenen Königreichen und Ländern. (= Österreichische Statistik, sv. 63), Vídeň 1902, s. XLV.

Pro více jak polovinu politických okresů bylo charakteristické, že zde žilo 60 až 80 tisíc obyvatel (14 okresů). Jedinou lokalitou, která horní mez překročila, byla oblast nově ustanoveného hejtmanství v Gänserndorfu. Pro osm hejtmanství platilo, že počet obyvatelstva se pohyboval pod hranicí šedesáti tisíc. Tato hejtmanství tvořila převážně pás jdoucí od severu (hraničící s Čechy) k jihu, k hranicím se Štýrskem: Waidhofen a. T., Zwettl, Pöggstall, Melk, Scheibbs a Lilienfeld. Navíc do této skupiny náležel i Floridsdorf a Hietzing. Ovšem Floridsdorf před oddělením soudního okresu ke Gänserndorfu spolu s Mistelbachem patřily k nejlidnatějším hejtmanstvím přesahujícím 100 tisíc obyvatel.

³¹⁴ Sídlo v Hietzingu ve XIII. vídeňském okrese.

Graf č. 2: Graf zachycující lidnotost a velikost jednotlivých politických okresů k roku 1900.

Okres Gänserndorfu tohoto roku ještě neexistoval. Pro potřeby zobrazení byly jeho údaje odečteny od Floridsdorfu a Mistelbachu). V příloženém grafu je patrné, že v západní a jižní části (hornatější oblasti) okresů byla hustota nižší ve srovnání s okresy kolem Vídně. Data vychází ze sčítání lidu z roku 1900.

Zdroj: Die Ergebnisse der Volkszählung vom 31. December 1900 in den im Reichsrathe vertretenen Königreichen und Ländern, Wien 1902, s. 45–47).

3.6. Závěr shrnující vznik hejtmanství v Čechách a v Dolních Rakousích

Cílem zevrubného popisu vzniku a proměn hejtmanství bylo přiblížit ta místa, která byla nově ustanovena a kde tak bylo více možné předpokládat snahu po zavedení nových zásad. České království patřilo k jednomu z největších korunních zemí v rakousko-uherské monarchii, resp. v rámci Předlitavska. Ve srovnání s územím Dolních Rakous, které se staly východiskem pro rozšíření oberhollabrunnského systému, je třeba upozornit na jistou rozdílnost ve vývoji obvodů okresních hejtmanství. Dolní Rakousy patřily mezi hospodářsky nejrozvinutější oblasti Předlitavska spolu se sousedními Horními Rakousy. Navíc těžily z faktu, že se v jejich „srdci“ nacházelo centrum monarchie, Vídeň. Většina úprav politických okresů byla v Dolních Rakousích provedena do počátku 20. století, zatímco v Čechách tento vývoj probíhal ještě v dalších dvou desetiletích 20. století. Záměry spjaté se snahou proměnit politické okresy výrazněji a vyrovnat výrazné rozdíly v lidnatosti, rozloze a charakteru území

se nepodařilo uskutečnit z několika důvodů. Jednou z těžko překonatelných překážek byly nacionální třenice probíhající mezi Čechy a Němci.

Dnes sice chápeme vznik okresních hejtmanství jako přirozený vývoj, k němuž muselo v rámci proměn společnosti dojít, ale na počátku 20. století stále přetrvávaly snahy po vytvoření krajů, a to nejen v českém prostředí. I ony byly konfrontovány s nacionálními problémy. A právě v těchto souvislostech společenských změn se v Dolních Rakousích etabloval oberhollabrunnský systém, který v průběhu desetiletí před vypuknutím světové války překročil hranice korunní země a postupně se rozšířil dál.

Tabulka č. 9: Sumární přehled vzniku hejtmanství a expozitur v letech 1884–1914

Sídlo	Typ instituce (hejtmanství/expozitura)	Rok počátku činnosti	Ustanovující norma
Královské Vinohrady	Hejtmanství	1884	119/1884 ř. z.
Kladno	Hejtmanství	1893	130/1893 ř. z.
Duchcov	Hejtmanství	1896	146/1896 ř. z.
Rokycany	Hejtmanství	1896	146/1896 ř. z.
Žižkov (Praha)	Hejtmanství	1898	141/1898 ř. z.
Náchod	Hejtmanství	1899	154/1899 ř. z.
Mariánské Lázně	Hejtmanství	1902	183/1902 ř. z.
Nová Paka	Hejtmanství	1903	181/1903 ř. z.
Kamenice nad Lipou	Hejtmanství	1905	44/1905 ř. z.
Přísečnice	Hejtmanství	1906	183/1906 ř. z.
Varnsdorf	Expozitura Rumburku	1907	60/1907 z. z.
Brandýs nad Labem	Hejtmanství	1908	193/1908 ř. z.
Varnsdorf	Hejtmanství	1908	193/1908 ř. z.
Vejprty	Expozitura Přísečnice	1908	103/1908 z. z.
Nymburk	Expozitura Poděbrad	1909	117/1908 z. z.
Humpolec	Hejtmanství	1910	116/1910 ř. z.
Nejdek	Hejtmanství	1910	116/1910 ř. z.
Hořice	Expozitura Nové Paky	1910	50/1910 z. z.
Mimoň	Expozitura České Lípy	1912	84/1911 z. z.
Kralupy nad Vltavou	Hejtmanství	1913	226/1913 ř. z.
Loket	Hejtmanství	1913	226/1913 ř. z.
Česká Kamenice	Expozitura Děčína	1913	77/1913 z. z.
Přelouč	Expozitura Pardubic	1913	77/1913 z. z.
Vlašim	Expozitura Benešova	1913	77/1913 z. z.
Bílina	Expozitura Duchcova	1914	77/1913 z. z.

Zdroj: Zpracováno na základě Štěpán Mleziva, Retrospektivní přehled územních jednotek a územních celků od roku 1850 do současnosti, Praha 2010.

4. Krize úřadování – dolnorakouská cesta ve formě oberhollabrunnského systému?

4.1. Hledání příčin krize úřadování

Snahy o realizaci změn úředních postupů v prostředí Předlitavska jsou patrné v průběhu druhé poloviny 19. století. Velmi dobře o tom svědčí přehled studií za roky 1868 až 1907 uveřejněných v *Österreichische Zeitschrift für Verwaltung*³¹⁵. Nejednalo se pouze o příspěvky zaměřené jen na zjednodušení samotného úřadování, pro jejichž tituly jsou typické pojmy jako „Vereinfachungsreform“, „Kanzleireform“. Velká pozornost byla věnována snahám o zjednodušení správního řízení (označené jako „Administrativverfahren“) jako takového, které následně mělo ovlivnit samotné úřadování. Právě proměny správního řízení na přelomu 19. a 20. století byly velmi aktuální. Svědčí o tom i vydané práce Friedricha Teznera o správním řízení.³¹⁶

Již při letném pohledu na příspěvky citovaného časopisu, který byl věnovaný převážně správním záležitostem v habsburské monarchii, je patrná i reflexe vývoje v blízkém i vzdáleném zahraničí. Pruská správa patřila k jedněm z nich. Nebude proto zvláštní, až bude připomenuta i v souvislosti se studijní cestou Eduarda Hohenbrucka. Snahy po změnách úředních postupů ve sledovaném období nebyly specifické jen pro Rakousko-Uhersko. Právě pruská oblast také postupně směřovala ke kancelářské reformě. Svědčí o tom i spisy např. v archivu města Eupen (dnes ležící na území Belgie), který odráží fakt, že oblast náležela před 1. světovou válkou k pruskému území.³¹⁷

Vraťme se zpět do prostředí předlitavské části habsburské monarchie a položme si zásadní otázku, proč se společnost zaměřila v rámci „modernizace“ i na otázku změn úřadování? Jistě jednou z rovin byla dostupnost úřadů veřejnosti, jak bylo připomenuto v první kapitole o proměnách politických okresů. Co ovšem stálo za konkrétními změnami ve vnitřním úředním chodu okresních hejtmanství? V předchozí kapitole občas zazněla dobová argumentace připomínající, že se výrazně zvýšila míra nutnosti návštěv úřadů. Zde se nepřímou odrazí fakt, který se pojí s obdobím vlády císaře Františka Josefa I., totiž vzrůstající míra byrokratizace společnosti. Nejen požadavek státu na regulaci určitých jevů, ale i péče

³¹⁵ Přehled obsahu ročníků uveřejněný v roce 1907 (v digitální podobě přístupný na https://anno.onb.ac.at/info/ozv_info.htm navštíveno 31. prosince 2020).

³¹⁶ Friedrich Tezner, *Handbuch des österreichischen Administrativverfahrens*, Wien – Manz 1896.

³¹⁷ Od roku 1815 na základě vídeňské mírové smlouvy. Spisy o reformě Staatsarchiv in Eupen, Stadt Eupen – Neuzeit, sign. 57, kar. 46.

o zdraví obyvatelstva, zajištění bezpečnosti obyvatel, staveb, byly jen několika málo okruhy, které musela správa monarchie zajistit.³¹⁸ O mnoha záležitostech proto bylo třeba vědět nejen na okresní úrovni, ale i na zemské a centrální ve Vídni. Bude otázkou dalších výzkumů, zda hlášení a jiné druhy výkazů zasílaných často periodicky, byla tím, co napomáhalo představitelům státní správy zajistit bezproblémový výkon služby ve prospěch panovníka, monarchie a jeho obyvatel. Jaké místo takové informace měly pro rozhodování a další řízení správy?

V různých hlášeních (a roku 1919 to zaznívalo i od úředníků v samostatné Československé republice) se promítá, že u úřadů působící konceptní úředníci často museli vykonávat i práce kancelářské, jinak vyhrazené kancelářským silám. Tento stav nám dovoluje nahlédnout již do konkrétních problémů správních institucí první instance politické správy. V tomto zjištění se odráží fakt, kdy kancelářské prostředky a pomůcky, jakými byly cyklostyly, razítka a jimi vyhotovované formuláře, v mnohém nahradily práci konceptních úředníků. Již nebylo třeba všechna vyřízení nově koncipovat, stačilo jejich základní obsah převzít z již existujících dokumentů. Svých práv (na cestování, provozování živnosti, provozování divadelních představení apod.) se dožadovaly široké skupiny obyvatelstva. U mnohých nebylo třeba rozsáhlejšího řízení a mnohé agendy získávaly charakter stále stejně vyřizovaných záležitostí, které mohly zúřadovat i úředníci zařazení mezi (levnější) kancelářský personál. Navíc tlak na rychlost úřadování vyžadoval užívání psacích strojů, jejichž ovládání bylo vlastní právě levnějším kancelářským úředníkům, kterých ovšem nebylo tolik, aby zvládali všechnu činnost určenou nekoncepčním zaměstnancům.

Další hledisko, které se prolíná dějinami správy, byla otázka financování chodu úřadů a fungování státní správy. V době, kdy správa těchto záležitostí byla vyhrazena uzavřené skupině osob kolem panovníka (a kdy náklady na chod státní správy byly spíše interní záležitostí) byla již dávno překonaná. Nyní se předkládání účtů stalo veřejnou záležitostí, a tak i otázky nákladů vynaložených na výkon státní správy byly sledovány v politické rovině. Úřady byly žádány o předkládání výkazů o počtu vyřízených žádostí, o uskutečněných komisích apod. Vykázané počty úředních úkonů byly přepočítávány na náklady vynaložené na chod institucí. Skutečnost, že náklady na vnitřní státní správu mezi roky 1890 a 1911 výrazně vzrostly, byla neoddiskutovatelná. Roku 1890 se uváděly náklady ve výši 37 715 768 Korun,

---

³¹⁸ M. Hlavačka – R. Baron – M. Pokorná – M. Řepa – F. Šístek – D. Tinková – R. Vlček – A. Vyskočil, *České země v 19. století II.*, s. 228.

přičemž roku 1911 bylo vykázáno na 110 517 200 Korun.³¹⁹ Nezapomínejme ovšem, že v mnohém požadavky na úřadování vycházely z přijímaných zákonných a podzákonných norem. Stejně tak i počet obyvatelstva, které se obracelo na úřady ve zvýšené míře, výrazně narostl. V argumentacích volajících po změnách se na počátku 20. století objevuje postesek nad nárůstem úřední činnosti spjaté nově např. s agendou zdravotního pojištění. Ta byla přidělena k projednávání polických úřadům, čímž došlo k nárůstu jejich úřadování. Zajišťování agendy politickými úřady pro jiná ministerstva, přinášelo rovněž nemalé zatížení. Příkladem byla vojenská správa, která vyžadovala výrazné úřední úsilí. Přestože u okresního hejtmanství působil přidělený zeměbrannecký evidenční úředník, výkon činností nebyl schopen sám zvládnout. Často museli konceptní úředníci vést korespondenci právě za tohoto vojenského úředníka, čímž ztráceli čas pro výkon vlastní činnosti.³²⁰

Dalším vlivem, který působil na chod úřadů, byla změna v postavení veřejnosti coby strany při úředním jednání. Veřejnost získávala (byť třeba u méně majetných skupin spíše méně často využívanou) možnost odvolat se proti příslušným rozhodnutím k vyšší instanci. Mnozí, aby získali svá práva či výsady, se nechávali zastupovat právními zástupci, kteří využívali různých pochybení a nedostatků ze strany úřadů, aby tak dosáhli svých zájmů, resp. zájmů privátní strany. Nad úřady pak stál nejvyšší správní dvůr, k němuž se mohlo dostat vyřízení jakéhokoliv prvoinstančního úřadu politické správy.³²¹

Bylo zřejmé, že mnohé z výše naznačených problémů se nepodaří vyřešit v krátké době. Realizace změn se ukázala schůdná alespoň v možnostech vnitřního chodu úřadu. A právě tímto směrem zacílili své snahy autoři dolnorakouského naučení (v německé variantě označené jako „Amtsunterricht“), který byl zásadní normou určující chod úřadu.

4.2. Cesta k nové normě na centrální úrovni

Kdy a kde přesně poprvé vznikla myšlenka volající po skutečné realizaci změn v úředním chodu, se zatím nepodařilo přesně objasnit. Z prior spisů vídeňského ministerstva vnitra je zřejmé, že dolnorakouská kancelářská reforma byla chápána jako vývoj snah po změně úřadování v dlouhodobém horizontu, a proto Kielmanseggovy spisy byly napojeny na

---

³¹⁹ ÖStA Wien, Allgemeines Verwaltungsarchiv, Inneres, Ministerium des Innern – Präsidium, kar. 1285 – čj. 4862/1914.

³²⁰ Tamtéž, kar. 1266 – čj. 3268/1903.

³²¹ Některé z naznačených příčin využil při propagaci dolnorakouského systému Erich Kielmansegg v rámci přednášek. Komentář ke stavu státní správy odráží i spis ÖStA Wien, Allgemeines Verwaltungsarchiv, Inneres, Ministerratspräsidium, Verwaltungsreformkommission, fas. 2.

spisy sahající až do roku 1882.³²² Jedna z možností, jak zlepšit situaci, v níž se úřady nacházely, byla spatřována v inspiraci čerpající poznání v zahraničí.

Hlavními osobami, které se nejvíce zasloužily o vypracování dolnorakouské normy na počátku 20. století a následnou její propagaci, byl Erich hrabě Kielmansegg a Eduard Hohenbruck. Oberhollabrunnský systém je označován také jako Kielmanseggův (viz úvodní část této práce). Je to jistou „nespravedlností“, protože praktické kroky s jeho zavedením a nasměrováním obsahu se pojí především s činností Eduarda Hohenbrucka.

Kdo to byl Erich Kielmansegg?³²³ Měl určité dispozice k tomu, aby byl zastáncem modernizačních snah?³²⁴ Erich Kielmansegg se narodil v Hannoveru 13. prosince 1847, kde již jeho otec zastával post ministerského prezidenta hanoverského království. Z Hannoveru emigroval do Vídně roku 1866 (Hannoversko původně stálo na straně Rakouska a po prohrané prusko-rakouské válce bylo připojeno k Prusku). Po studiích práv na vídeňské univerzitě vstoupil roku 1870 do služeb politické správy jako konceptní úředník u dolnorakouského místodržitelství. Po roce byl přeložen k Okresnímu hejtmanství Bruck an der Leitha, odkud po necelých dvou letech byl povolán zpět k místodržitelství. Od července 1873 zastával post ministerského koncipisty u prezidia ministerské rady, kde o rok později postoupil na místo ministerského vicesekretáře u ministerského předsedy Adolfa Auersperga. Následujících pět let (od roku 1876) spojil svou úřední kariéru s Okresním hejtmanstvím v Badenu, které vedl jako okresní hejtman. Posléze působil u druhé instance státní správy v Bukovině a Korutanech. V Černovicích, hlavním městě Bukoviny, se roku 1884 oženil s dvacetičtyřletou Anastásií Lebedewna von Lebedeff. O dva roky později byl přeložen k vídeňskému ministerstvu vnitra, kde jako sekční šéf řídil státní policii a oddělení sociálních záležitostí. V roce 1889 byl jmenován místodržitelem dolnorakouského místodržitelství, které sídlilo ve Vídni na Herrengasse 11. Výkon jeho místodržitelské funkce byl přerušen od června do října roku 1895, kdy byl jmenován předsedou přechodné (úřednické) vlády.³²⁵ Z jeho nejvýznamnějších politických činů je třeba zmínit výrazné působení při vyjednávání

---

³²² Tamtéž, kar. 1266 – čj. 3268/1903.

³²³ Blíže k jeho osobě Leopold Haushofer, Biographie über Erich Graf Kielmansegg, Statthalter von Niederösterreich (Ungedruckte Dissertation, Universität Wien), Wien 1948.

³²⁴ Následující text vychází ze studie Pavel Holub, Hrabě Kielmansegg a jeho "účelové tisky", *Paginae historiae*. Sborník Národního archivu 27, 2019, č. 1, s. 391–399.

³²⁵ K jeho váhavému postoji při přijetí této funkce blíže Vocelkovi Michaela a Karl: František Josef I. Císař rakouský a král uherský. Praha 2017, s. 276: „Tak prý v roce 1895, když hrabě Erich Kielmansegg váhal, zda se má ujmout funkce ministerského předsedy, mu František Josef řekl: „Byl jste důstojníkem a víte, co to znamená, když císař řekne „přikazují“.“

o vytvoření tzv. Velké Vídně, k němuž došlo roku 1890. Do doby jeho místodržitelství rovněž náležel velký projekt regulace Dunaje.

Obr. č. 16: Vyobrazení dolnorakouského místodržitele Ericha Kielmansegga

Zdroj: Převzato z Leopold Haushofer, Biographie über Erich Graf Kielmansegg, Statthalter von Niederösterreich (Undruckte Dissertation, Universität Wien), Wien 1948.

Kielmanseggovo působení se neomezovalo pouze na úřední činnost. V průběhu života vydal (nebo bylo po jeho smrti vydáno z pozůstalosti³²⁶) několik literárně pojatých prací. Již v roce 1872 byla tiskem vydána Rodinná kronika pánů, svobodných pánů a hrabat z Kielmanseggu, na jejímž zpracování se Erich podílel spolu s otcem Eduardem. Ve druhém vydání vyšla kniha ve Vídni v roce 1910.³²⁷ Do doby jeho místodržitelství náleží vydání několika dalších prací. V roce 1891 ve Vídni vydal knihu věnovanou nástroji malbě ve velkém zasedacím sále dolnorakouského místodržitelství.³²⁸ V roce 1897 následovala kniha věnovaná představitelům dolnorakouského místodržitelství. Byť Kielmansegg nebyl

³²⁶ Walter Goldinger (ed.), Kaiserhaus, Staatsmänner und Politiker. Aufzeichnungen des k. k. Statthalters, Wien 1966 – paměti Ericha Kielmansegga.

³²⁷ Eduard Kielmansegg – Erich Kielmansegg, Familien-Chronik der Herren, Freiherren und Grafen von Kielmansegg, Wien 1910 (elektronicky dostupné na : <http://digital.ub.uni-duesseldorf.de> Universitäts- und Landesbibliothek Düsseldorf 2015 (studováno 30. 12. 2018).

³²⁸ Erich Kielmansegg, Die Al Frasco-Deckengemälde im großen Sitzungssaale der k.k. niederösterr. Statthaltereie zu Wien, Wien 1891.

jejím autorem, úvodní slovo mu upřít nelze.³²⁹ Další z tisků jsou již úzce spjaty s jeho úřední činností. V průběhu 90. let vyšel pod jeho jménem Stavební řád pro Dolní Rakousko (nejprve v prvním a druhém vydání kromě Vídně, poté i pro ni).³³⁰

Druhou výraznou osobností spjatou se vznikem úřední normy v Dolních Rakousích byl Eduard, svobodný pán Hohenbruck³³¹, který od roku 1886 působil u politických úřadů v Horních Rakousích. Roku 1894 byl služebně přeřazen k ministerstvu vnitra do Vídně. V době, kdy v čele ministerstva vnitra stál František Thun Hohenstein, byl Hohenbruck vyslán na služební cestu do Pruska, Saska a Bádenska, aby se následně pokusil navrhnout možnosti vedoucí ke zjednodušení úřadování v habsburské monarchii. Po návratu byl ve svých třiceti sedmi letech jmenován k oberhollabrunnskému hejtmanství. Jeho vedení převzal 1. srpna 1899 po Jindřichu svobodném pánu Pachnerovi z Eggendorfu.³³² Od 1. ledna 1900 započal Hohenbruck realizovat první změny. Okresní hejtmanství v Oberhollabrunnu³³³ se tak stalo v jisté míře „zkoušebnou“ dalšího vývoje úřadování a navrhovaných postupů. Vazba na tuto lokalitu se posléze odráží i v zapojení tamějšího tiskaře Maxmiliána Jordana do produkce tisků využívaných nejen u státních úřadů v Dolních Rakousích.³³⁴ Když roku 1901 bylo nově zřízeno Okresní hejtmanství v Gänserndorfu, byl Eduard Hohenbruck pověřen zavedením nového způsobu úřadování i u tohoto nově ustanoveného úřadu. Úspěch reformy přinesl Hohenbruckovi kariérní postup. V dubnu roku 1907 byl jmenován výkonem služby k ministerstvu vnitra.³³⁵

---

³²⁹ Albert Starzer, *Beiträge zur Geschichte der niederösterreichischen Statthaltereien. Die Landeschefs und Räte dieser Behörde von 1501 bis 1896 mit den Wappen und zahlreichen Lichtdruckbildnissen der Landeschefs*, Wien 1897.

³³⁰ První vydání datováno do roku 1883, druhé 1884, třetí 1894, čtvrté 1898.

³³¹ Eduard Hohenbruck, narozen 28. října 1862 ve Vídni; zemřel 14. prosince 1909. NÖ Landesarchiv St. Pölten, Bezirkshauptmannschaft Hollabrunn, kar. 134, čj. 215/1907 – hejtman Eduard Hohenbruck se „rozloučil“ s úředníky hejtmanství a nastoupil nový představený úřadu. NÖ Landesarchiv St. Pölten, Parten, sign K2 – Hohenbruck, kde se připomíná, že Eduard von Hohenbruck zemřel 14. prosince 1909.

³³² Heinrich, svobodný pán Pachner z Eggendorfu – okresním hejtmanem v Oberhollabrunnu v rozmezí dubna 1891 až červenec 1899.

³³³ Dnes Hollabrunn, město ležící v regionu Weinviertelu v Dolních Rakousích, vzdálený 40 km jižním směrem od Znojma. Do roku 1928 označován jako Oberhollabrunn, posléze přejmenován na Hollabrunn. V práci bude nadále užíváno označení Oberhollabrunn, který je signifikantní pro danou dobu, kdy byl nový způsob úřední činnosti rozšiřován, navíc v českém prostředí Jindřich Tomas rozšířil název Oberhollabrunnský systém.

³³⁴ K jeho roli u písemností, které jsou dnes uloženy ve fondech okresních hejtmanství např. Pavel Holub, *Oberhollabrunnský systém spisové služby a okresní úřad v Humpolci v polovině 20. století*, *Archivní časopis* 61, 2011, č. 1, s. 26–27.

³³⁵ Willibald Rosner, *150 Jahre Bezirkshauptmannschaft Hollabrunn*, Hollabrunn 2000, s. 26–27; NÖ Landesarchiv St. Pölten, Bezirkshauptmannschaft Hollabrunn, kart. 137, čj. 32/15 1909 –

Vraťme se zpět k počátku hledání cesty. Snaha o razantní změnu úředního postupu v prostředí Dolních Rakous je patrná rovněž ve druhé polovině 19. století.³³⁶ Již bylo zmíněno, že Eduard Hohenbruck byl vyslán na zahraniční služební cestu, aby získal povědomí o způsobu úřadování u jiných institucí obdobných rakousko-uherským okresním hejtmanstvím a místodržitelstvím. Jaká poznání následně přinesla Hohenbruckova cesta? Připomeňme, že zahraniční cestu nevykonal sám. Do Německa se vypravil také okresní komisař s Oberhollabrunnu Edvain svobodný pán von Sacken a vládní rada vídeňského policejního ředitelství Bernhard Frankl. Zaměřme se především na zprávu Eduarda Hohenbrucka a Edvina von Sacken. Právě v Hohenbruckově textu zaznělo konstatování: „Musím bohužel konstatovat, že jednání u úřadů v zemích, které jsem poznal, je všeobecně lepší než u nás.“³³⁷ Jedním z jeho dalších zjištění bylo, že zahraniční úřady preferovaly úředníky kancelářské před konceptními. Tím měly instituce možnost věnovat více energie k zajištění kancelářské činnosti před (né vždy potřebnou) činností konceptních, právnicky vzdělaných osob. Z hlediska spisů a jejich zpracování Hohenbrucka zaujalo několik poznatků. Jednalo se jednak o sešívání spisů. Připomněl, že viděl v Sasku a Prusku spojování spisů za pomoci kovových spon vložených do desek, které posléze měly podobu knihy. Tato forma ovšem podle jeho názoru byla nevýhodná, neboť docházelo ke korozi železa. Za výhodnější označil „bádenský“ způsob užívající provázek, který jej protažen v levém horním rohu dvěma otvory, které se do písemnosti provedou pomocí děrovacího stroje. Další poznání bylo spjato s evidencí lhůt u spisů, kterou vedli kancelářští úředníci. Stranou pozornosti neponechal členění registraturního plánu, který se dělil na oddělení a pododdíly a s ním úzce souvisel soupis obsahů jednotlivých agend (zřejmě se jednalo o heslář popisující obsah agend). V návaznosti na tento plán posléze probíhaly zápisy do příslušných úředních knih. Další poznatek se týkal tzv. průběžného psaní. Zatímco rakouský předpis z poloviny 19. století určoval, že vyřízení mělo být umístěno na zadní stranu, v německém prostředí jej měli umístit ihned pod text podání, pod podací poznámku. Tím byl presentat spolu s odpovědí úzce provázán. Německé spisy byly také opatřeny deskami, spojeny, očíslovány, a jejich evidence se vedla pomocí spisových přehledů, které se posléze vložily do „Tagebuch“ (Registr). Hohenbruck rovněž poukázal na zjednodušenější formu vyřízení a to v samotné podobě tzv.

Personalstand der politischen Behörden im Erzherzogtum Österreich unter der Enns nach dem Stande vom 10. Juli 1909 (tisk), Vídeň 1909, s. 5.

³³⁶ NÖ Landesarchiv St. Pölten, Bezirkshauptmannschaft Hollabrunn, sign. 2/10 – čj. 3282/1860, 4030/1860, ale i sign. 2/16 – čj. 182/1866.

³³⁷ ÖStA Wien, Allgemeines Verwaltungsarchiv, Inneres, Ministerium des Innern – Präsidium, kar. 1298 – čj. 2198/1900.

úředního stylu, tedy podoby vyjadřování. Styl byl krátký a přitom výstižný. Ve všech krocích panovala, podle Hohenbrucka, snaha po zjednodušení. Rovněž upozornil na samostatnější postavení právnicky vzdělaných úředníků, kteří v německém prostředí měli více odpovědnosti, ale i volnosti vůči představenému úřadu, než v Rakousku-Uhersku. To přirozeně umožnilo, aby představený úřadu měl více času na zjišťování stavu společnosti v jemu svěřeném obvodu. Rakousko-uherský úředník naopak podle Hohenbrucka trávil většinu času v kanceláři u stolu. Německým kolegům, jak je z textu patrné, poněkud až záviděl vzdělání jednotlivých úředníků, především kancelářských sil, a z toho posléze plynoucí dovednosti. V závěru své zprávy zcela odsoudil instrukci platnou v Předlitavsku z roku 1855, která byla podle jeho názoru naprosto zastaralá.

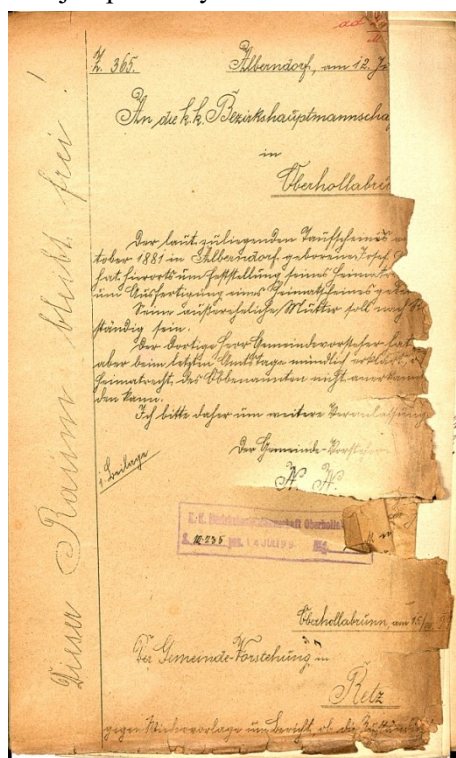
Na základě poznatků doporučil rozdělit úřady na oddělení, zavést spisové přehledy a podací knihy dle zahraničních vzorů. Shodu ovšem nenacházel ve způsobu vedení či spíše nevedení indexů, jak viděl v Prusku a částečně i v Bádensku. Namísto indexů proto následně navrhl podobu nahlížecí knihy. Přesné sledování lhůt u jednotlivých spisů chtěl realizovat podle německého vzoru, v podobě tzv. Fristvormerk, případně termínových Fristkasten. Stranou neponechal požadavek na užívání formulářů i průpisových dokumentů, sešívání spisů, skartaci spisů podle předem zavedených norem a zlepšení vzdělávání úřednictva a zavedení vydávání alespoň jednou ročně sbírky normálí. Ve výše uvedeném výběru Hohenbruckových myšlenek můžeme vidět později realizovanou formu modernizace úřadování vycházející ve střeoevropském prostoru z Dolních Rakous, ale přitom čerpající poznání z území dnešního Německa.³³⁸ Přestože některé poznatky za jeho života realizovány nebyly, byly v Čechách realizovány až ve 20. letech 20. století (ovšem nikoli ve spojitosti s Hohenbruckovým poznatkem ale ve vazbě na obecný trend vstupující do Čech ze zahraničí).

Edvin svobodný pán ze Sacken uskutečnil cestu do Kolína nad Rýnem a Bonnu k tamějším „Landratsamt“. Obecně zjistil, že u úřadu nebyly rovněž vedeny indexy k registraturním pomůckám, ale u všech institucí byl užíván přesný registraturní plán. U Bonnu připomněl, že vedle podacího protokolu (označený jako Journal) vedli zvláštní knihy evidence (v našem pojetí úředních knih) např. knihy vydaných pasových karet, cestovních pasů a dalších. I on si povšiml jiné podoby rozdělení úřední práce, která přesunula více odpovědnosti na nižší kancelářské úředníky, resp. decernenty a na oddělení vedoucí vlastní podací protokoly.

---

³³⁸ Tamtéž, kar. 1298 – čj. 2198/1900.

Obr. č. 17: Navržená podoba úpravy písemností za pomoci tzv. průběžného psaní a připojení podací poznámky ihned pod podání reflektující poznatky z území dnešního Německa.

Zdroj: ÖStA Wien, Allgemeines Verwaltungsarchiv, Inneres, Ministerium des Innern – Präsidium, kar. 1298 – čj. 2198/1900.

Zjištěné výsledky ze zahraničních cest byly posléze vydány v tištěné formě. Místodržitel Erich Kielmansegg již 28. dubna 1900 vydal okružní výnos s platností od 1. května 1900, v němž upravil pro oblast Dolních Rakous určité náležitosti úředního jednání. Kromě jiného zavedl zkrácení formy úředního slohu, blíže vysvětlil podobu manipulace s dokumenty, u nichž nevznikal koncept, popsal vedení evidence lhůt, zavedl barevné desky k vyjádření stavu úředního projednávání. Z oběžníku je patrná snaha po precizaci určitých kroků, ale větší změny zde ještě patrné nejsou.³³⁹

Rok 1900 musel být pro Hohenbrucka náročný. V Oberhollabrunu začal realizovat změny, které o rok později zaváděl i u nově ustanoveného hejtmanství v Gänserndorfu.³⁴⁰ Získané zkušenosti a poznatky následně vtělil do úředního naučení, které bylo vydáno ve Vídni roku 1903.³⁴¹ Od 1. června 1903 začal být nový způsob úřadování realizován i u pěti dolnorakouských místodržitelstevských departmentů. S jistým nadšením místodržitel oznamoval ministru vnitra, že zakázal opatřovat u jednotlivých hejtmanství tiskopisy pro indexy a podací protokoly s vírou, že od 1. ledna 1904 bude nový způsob úřadování zaveden u všech

³³⁹ Tamtéž, čj. 2198/1900.

³⁴⁰ Tamtéž, kar. 1280 – čj. 5/1912.

³⁴¹ Tamtéž, kar. 1266 – čj. 1630/1903.

hejtmanství v Dolních Rakousích. Místodržitel proto nadřízenou instituci žádal, aby bylo upuštěno od povinnosti naplňovat normu z roku 1855, především v ohledu podacích protokolů a indexů. Na konci června 1903 obdržel zprávu, že ještě nedošlo k dokončení schvalovacího řízení nad jím předloženým návrhem úředního naučení, proto nemá být otázka reformy zatím rozšiřována mimo Oberhollabrunn a Gänserndorf.³⁴²

Do vyjádření o vhodnosti nového systému byli zapojeni ministerští radové Pietrzikowsky, von Nagy, místodržitelští radové Spiegelfeld a rada zemské vlády svobodný pán Schönberger. Vyjádření k nové úřední normě vydal ministr vnitra poté, co si zmínění úředníci prostudovali příslušné podklady a prohlédli si chod Okresního hejtmanství v Oberhollabrunnu. Zúčastnění se shodli, že návrh je vhodný i k modifikaci pro vyšší instance státní správy, než jen aby byl zaveden u okresních hejtmanství. Cena za zavedení systému u jednoho úřadu byla vyčíslena na 600 Korun. Závěrečné doporučení znělo tak, že by bylo vhodné z normy odstranit všechny záležitosti týkající se správního řízení a orientovat normu ryze jako kancelářský řád.³⁴³

Z prezidia ministerstva vnitra byl posléze rozeslán oběžník na jednotlivá místodržitelství a zemské vlády v Předlitavsku. Představení institucí druhé instance politické správy byli vyzváni, aby do konce roku 1903 zaslali do Vídně své názory na obsah úředního naučení zpracovaného v Dolních Rakousích. Zástupci z jednotlivých zemí mohli navštívit i Okresní hejtmanství v Oberhollabrunnu a Gänserndorfu, aby si prohlédli v praxi realizovanou normu.

Odpovědi z jednotlivých míst sice poskytují zajímavou reflexi názorů na systém, ovšem tato zhodnocení mají jednu velkou nevýhodu. Prezidium ministerstva vnitra nekonkretizovalo, co přesně má být připomínkováno, a tak z každé země zaslali své názory, které v souhrnu tvoří tříšť pohledů. Z některých zemí (např. Slezsko) postoupili odpovědi z jednotlivých okresních hejtmanství, čímž se do Vídně dostaly zcela detailní analýzy.

V odpovědích na vyžádané zhodnocení se většina shodla na nutnosti řešit úpravu úřadování. Že dosavadní stav byl delší čas těžko zvládnutelný, bylo všem zřejmé. Ovšem jakým způsobem jej vyřešit, na tom se odpovědi ne vždy shodovaly. Zatímco jedni přijímali například formu podacích knih, spisových přehledů pozitivně, jiní se nechtěli vzdát léty

---

³⁴² Tamtéž, kar. 1266 – čj. 4180/1903.

³⁴³ Tamtéž, čj. 5400/1903.

osvědčeného podacího protokolu s indexem. Shoda panovala ve velké míře v potřebě zajistit kvalitní kancelářské síly, na jejichž úrovni poté závisela i výsledná podoba úřadování. Je zde třeba ovšem připomenout, že zasláná hodnocení systému byla povětšinou výsledkem teoretických úvah a promítání názorů na možné fungování, které nevycházely z konkrétních praktických zkušeností, krom osobní návštěvy vybraných hejtmanství v Dolních Rakousích.

Do konce prosince 1903 byly do Vídně doručeny odpovědi pouze z Moravy, Haliče a Terstu. Z ostatních míst zaslali odpovědi až v průběhu počátku roku 1904 (z Čech až 27. června 1904)³⁴⁴. Zpráva z Brna obsahovala vyjádření, že úpravy úředních postupů jsou nutná, ale o Kielmanseggově normě mluvil jako o „chybném návrhu“ (fragliche Entwurf). Haličský a terstský představitel se pak o návrhu vyjádřili negativně s tím, že podmínky v jejich oblasti neumožňují jeho využití. Měli tím na mysli jazykové problémy komplikující úřadování v Přímoří, v Haliči měli málo kancelářského personálu ochotného řešit tento problém a pak obavu z odmítavé spolupráce s představiteli obcí.

Aby se ukázalo, zda výtky byly či nebyly oprávněné, nařídilo prezidium ministerstva vnitra zavést zkušebně systém od počátku roku 1904 u jednoho hejtmanství v Přímoří – hejtmanství Volosca a v Haliči u hejtmanství Gródek a u jeho departmanu tamějšího místodržitelství s tím, že do tří měsíců mají být podány zprávy, jak se systém osvědčil či nikoli. Prezidium tak reagovalo na požadavky např. z Haliče, kde tamější místodržitel byl svolný s vyzkoušením dolnorakouského přístupu v praxi.

V prostředí Moravy pak realizace Kielmanseggova naučení měla být provedena u prvního hejtmanství, které v rámci připravovaných změn bude ustanoveno.³⁴⁵ Nakonec byl systém zkusmo realizován u Okresního hejtmanství v Brně.

Právě návštěvy hejtmanství v Oberhollabrunnu a Gänserndorfu a místodržitelství ve Vídni se měly stát prostředkem, kde zástupci jednotlivých zemí mohli poznat praktické výsledky. V polovině ledna 1904 Erich Kielmansegg předložil prezidiu ministerstva vnitra výkaz, kdo a kdy přesně se přijel (a jak dlouho se zdržel) na hejtmanství či místodržitelství podívat. Připomněl, že z Tyrol, Krajiny a Korutan zájem nikdo neprojevil. Aby na novou formu postupu „přilákal“ větší množství zájemců, vydal a v roce 1903 byla rozeslána

---

³⁴⁴ Tamtéž, kar. 1267 – čj. 4851/1904.

³⁴⁵ Tamtéž, kar. 1266 – čj. 1988/1903.

tzv. motivační zpráva k návrhu úředního naučení. V ní bylo uživatelům předestřeno, proč je nový systém výhodnější ve srovnání s předchozí – dosavadní formou.³⁴⁶

V dubnu 1904 Erich Kielmansegg předložil první účetní shrnutí spjaté s realizací nového systému v praxi. To se stalo podkladem pro další vyjednávání prezidia ministerstva vnitra s ministerstvem financí. Jak bylo připomenuto v argumentaci zaslané ministerstvu financí, praktické poznatky, přehledně vedená organizace úřední činnosti přiměly k rozhodnutí, aby došlo od ledna 1905 k zavedení nového způsobu úřadování i u ostatních hejtmanství v Dolních Rakousích. Předpokládané náklady neměly překročit 12 000 Korun.³⁴⁷ Výhledově bylo počítáno i s realizací v dalších korunních zemích.³⁴⁸ Dne 28. září 1904 ministerstvo financí sdělilo, že proti realizaci by nic nenamítalo, pokud nedojde k navýšení požadavků na financování celé akce, než jak bylo přislíbeno. Celkové náklady byly odhadovány na 184 400 Korun resp. 216 500 Korun.

Na jaře 1904 byly do Vídně doručeny první zprávy referující o fungování nových úředních postupů u hejtmanství, kde byla dolnorakouská norma zavedena na zkoušku od 1.ledna 1904. Brněnský úřad hned na počátku své zprávy připomněl, že v jiných letech vyřizoval dvakrát více podání, než jiné úřady na Moravě, a proto zde bylo zřízeno šest kancelářských oddělení, jak určovalo nové, dolnorakouské naučení. Podle názoru tamějšího místodržitele, které vycházely ze zprávy vypracované okresním hejtmanem, přinesl velké obtíže přechod ze starého způsobu úřadování na nový, především u nevyřízených záležitostí z předchozího roku. Ve své zprávě také připomněl snad až velmi dopodrobna věk a „mentální stav“ úřednictva tamějšího úřadu. V tomto ohledu totiž systém narážel na jisté limity. Přirozeně, pokud se pomocný personál rekrutoval „z nešťastných existencí, starých penzistů“, jak zmínil místodržitel Karel Žerotín, bylo zavedení nových způsobů obtížné. Úřední pomůcky jako byly podací knihy, ale i spisové přehledy, či nahlížecí knihy, se dobře osvědčily, jen rubrika „Betreff“ byla hodnocena jako příliš malá. Ve své zprávě otevřeně položil otázku na řešení uložení spisů v abecedním pořadí. Upozornil, že za zkušební dobu do konce března bylo např. u agendy dávek v zaopatření vyřízeno 127 spisů, což znamená za rok na 500 spisů, za pět let 2 500 spisů, které měly být ukládány abecedně, tzn. i v průběhu dalších let doplňována jednotná řada v tzv. Stehenderegistratur o spisy přejímané z Laufenderegistratur. Podobný problém se měl týkat například i živnostenských spisů. Zde

---

³⁴⁶ Tamtéž, kar. 1267 – čj. 360/1904.

³⁴⁷ Tamtéž, čj. 2647/1904.

³⁴⁸ Tamtéž, čj. 6922/1904.

místodržitel viděl výhodnější řešení, než jak navrhovala norma, kdyby abecední řazení bylo určeno jen pro některé záležitosti, a to ty, které byly dlouhodobě užívány, jako např. hostinské živnosti, spolky, vodní záležitosti, živnostenská společenstva. Ostatní, kde po ukončení řízení se již spisy nevyužívaly, navrhoval jejich řazení v registratuře podle kmenových čísel.

Obecně ale zhodnotil, že vyřízení podle nového způsobu se urychlilo a zpřehlednilo. Ve výčtu nákladů vyčíslil jednorázové náklady v celkové výši 1255 Korun. Do sumy zahrnul především pořízení registraturních skříní a lhůtních polic (752 Korun), děrovací přístroje, sešívací jehly a desky (329 Korun), razítka (80 Korun) a psací stoly (94 Korun). Z pomůcek, které by byly zapotřebí zakoupit každé tři roky, zmínil spisové desky, spisové přehledy a tašky na přílohy (145 Korun) a nahlížecí knihy (153 Korun), sumárně za 288 Korun, přičemž každý rok vyšlo opatření podacích knih na 162 Korun. Průměrně tak spočítal, že u jednoho okresního hejtmanství se třemi kancelářskými odděleními by náklady činily kolem 700 Korun, což bylo o 100,-Kč více, než byl původní Kielmanseggův předpoklad. Nákladnější pořízení knih vysvětlil tím, že tisk podacích knih a dalších pomůcek byl proveden na kvalitnější a také dražší dokumentární papír, než jak bylo běžné u dosavadních podacích protokolů. Závěrem Karel Žerotín konstatoval, že nový způsob se plně osvědčil a doporučuje jej k zavedení.

Velmi zajímavou reflexí je přímo zpráva brněnského okresního hejtmana Maxmiliána Schöna, který přiznal, že předtím, než systém v praxi zavedl, měl k němu vyhraněný přístup, jak i sdělil ve své zprávě z podzimu roku 1903. Zatímco tisky vzešlé z Kielmanseggova okruhu v rámci propagace nového systému, je třeba hodnotit kriticky (měly sloužit propagaci a stěží lze očekávat negativní stanoviska), v úředním hlášení brněnského hejtmana působí věrohodněji.

nový systém rozšířen také u magistrátu města Krakova, u Zemské vlády v Záhřebu, ale také u vídeňského magistrátu.³⁵⁰

4.3. Období 1905–1909 – Dolní Rakousy vzorem pro ostatní?

Rokem 1905 můžeme pracovníě vymezit „druhé období“ dolnorakouského systému. Na počátku tohoto roku byl systém již vyzkoušen, představen veřejnosti a začalo jeho postupné rozšiřování. To je typické právě pro druhé období, kdy se systém šířil za hranice Dolních Rakous. Hlavními osobami spjatými s koordinací vývoje byl nadále dolnorakouský místodržitel ve spolupráci s ministerstvem vnitra. Změna, kterou později přineslo zřízení Komise pro reformu státní správy, přesunula vývoj nových kancelářských naučení již mimo samotné dolnorakouské místodržitelství a jeho hejtmanství. Byť Kielmansegg tvořil součást pracovní skupiny při uvedené komisi, nebyl již nový přístup apriori spjat s dolnorakouským prostředím.

K 1. lednu 1905 započala všechna hejtmanství v Dolních Rakousích úřadovat podle nových zásad, která se řídila úředním naučením zpracovaným Erichem Kielmanseggem. V předchozím roce místodržitel navrhl, že zavedení systému musí být provedeno z právního hlediska v náležité formě. V té souvislosti zmínil, že by mohlo být naučení publikováno v dolnorakouském zemském věstníku. Tento přístup ovšem narazil na skutečnost, že nemohl svým nařízením jako místodržitel zrušit ministerské nařízení z roku 1855.³⁵¹

Jak vlastně vypadala okresní hejtmanství v Dolních Rakousích z hlediska úřadování? Již v předchozí kapitole bylo nastíněno, že charakter 23 okresních hejtmanství v Dolních Rakousích byl zcela odlišný ve srovnání s českým prostředím.³⁵² K roku 1907 v Rakouském arcivévodství pod Enzí existovalo 23 okresních hejtmanství.

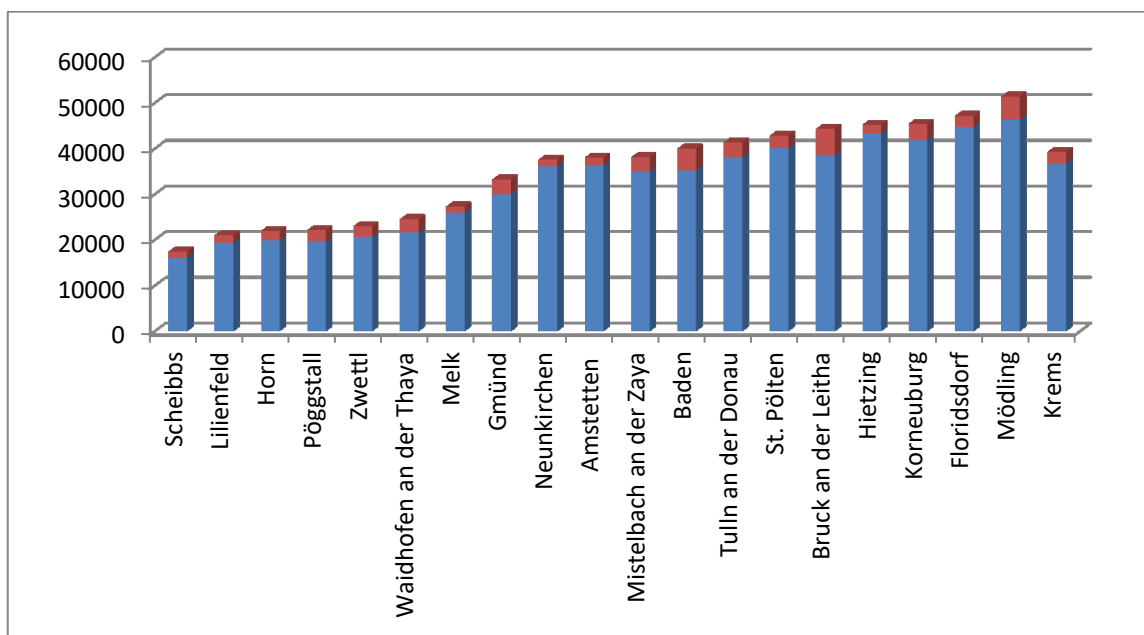
³⁵⁰ Zde lze srovnat se studií Brigitte Rigele, *Eine Reform – zwei Wege. Der wiener Magistrat und die Kielmanseggsche Kanzleiordnung*, in: Elisabeth Loinig – Stefan Eminger – Andreas Weigl (Hgg.), *Wien und Niederösterreich – eine untrennbare Beziehung? (= Studien und Forschungen aus dem NÖ Institut für Landeskunde 70)*, St. Pölten 2017, s. 125–137.

³⁵¹ ÖStA Wien, Allgemeines Verwaltungsarchiv, Inneres, Ministerium des Innern – Präsidium, kar. 1267 – čj. 8306/1904.

³⁵² Mají-li být Dolní Rakousy porovnány s českým prostředím z hlediska charakteru úřední činnosti (výkazy dle čísel jednacích apod.), je nutné vycházet z dat vykazovaných v této lokalitě před 1. lednem 1905. Poté se zdejší úřady řídily zásadami dolnorakouského způsobu úřadování, čímž výkazy úřadů uvádějící projednávaná čísla jednací nebyly kompatibilní s údaji z ostatních korunních zemí (byť se s nimi operovalo zcela běžně jako s jinými údaji), kde se úřadovalo stále podle normy z roku 1855.³⁵² Jak bude následně připomenuto, starý způsob evidoval podání, zatímco nový tzv. záležitosti.

Z hlediska úředního vytížení je patrný rozptyl mezi 20 a 50 tisíci podáními ročně (roku 1904), byť jedno hejtmanství, Scheibbs ani hranici 20 tisíc nedosáhlo, a naopak hejtmanství v Mödlingu ji lehce přesáhlo.

Graf č. 3: Graf zachycuje počet podání u dolnorakouských okresních hejtmanství k roku 1904 (modrá barva odpovídá běžné agendě, červená prezidiální). Do grafu nebyla zahrnuta hejtmanství v Gänserndorfu a Oberhollabrunnu, kde již v této době byl zkušebně aplikován nový způsob úřadování.

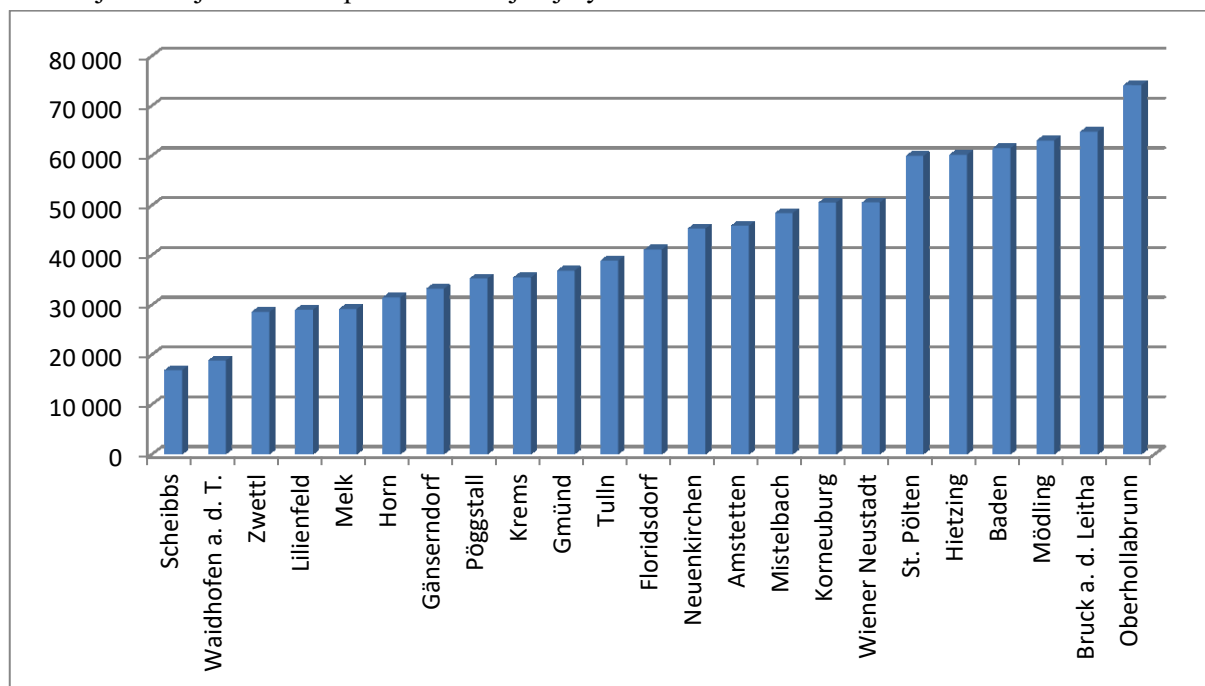
Zdroj: NA Praha, České místodržitelství Praha – prezidium, kar. 2984.

Na počátku druhého desetiletí 20. století Erich Kielmansegg zařadil do podkladů své (4.) zprávy předložené v rámci jednání Komise pro reformu státní správy přehled hejtmanství v jednotlivých korunních zemích. Přirozeně ani Dolní Rakousy nebyly opomenuty.³⁵³ Údaje lze vyjádřit pro přehlednost v grafu:

³⁵³ ÖStA Wien, Allgemeines Verwaltungsreformkommission, fas. 45.

Verwaltungsarchiv, Inneres, Ministerratspräsidium,

Graf č. 4: Počet podání vykázaných u dolnorakouských hejtmanství na konci prvního desetiletí 20. století. Podání ovšem nebyla evidována podle normy z roku 1855, ale dle dolnorakouského systému, čímž nejsou údaje zcela kompatibilní s údaji z jiných území.

Zdroj: ÖStA Wien, Allgemeines Verwaltungsarchiv, Inneres, Ministerratspräsidium, Verwaltungsreformkommission, fas. 45.

Z porovnání obou grafů (které jsou v jisté míře komparovatelné jen v obecné rovině) lze konstatovat, že u šesti hejtmanství (Wiener Neustadt, St. Pölten, Hietzing, Baden, Mödling a Bruck a. d. Leitha) došlo k výraznému zvýšení vykazovaných čísel ve srovnání s předchozím stavem. Tento údaj je třeba brát jen jako velmi obecný. Potvrzuje spíše fakt, že zmíněná hejtmanství náležela mezi nejzatíženější i na počátku druhého desetiletí, stejně jako roku 1904. Obecné zařazení úřadů se sídly v Scheibbs, Lilienfeld, Horn, Pöggstall, Zwettl, Waidhofen a. d. T. a částečně i Melku k méně vytíženým (ve srovnání s ostatními) je patrné z obou období.

Připomeňme, že zásadní úpravy politických okresů v Dolních Rakousích byly realizovány v 90. letech 19. století. Jedním z hlavních vlivů proměny byla rozrůstající se Vídeň a její okolí. V době, kdy byl nový způsob v této zemi realizován, se jednalo z hlediska správního členění již o stabilní prostředí. Posledně ustanovené nové hejtmanství roku 1901 v Gänserndorfu bylo využito pro „testování“ nových principů úředních postupů hned poté, co byly zkušebně zavedeny v Oberhollabrunnu.

S tímto stavem úřadů nastoupil Erich Kielmansegg 1. ledna 1905 do nové éry úřadování. Je patrné, že za pět let, která uplynula od prvních pokusů v Oberhollabrunnu se průběžně vytříbily některé pohledy. Práce, kterou přineslo zavádění nového způsobu

úřadování u vybraných hejtmanství, ukázala poznatky, co je více vhodné a co méně. Příklad brněného úřadu naznačil, že přijetí nových zásad záviselo ve velké míře na schopnostech a ochotě úřednictva. Změny, jejichž základem byly různé poznatky z oblasti Saska, Pruska a Badenska začaly prakticky ovlivňovat každodenní život na úřadech první a druhé instance státní správy.

Ve srovnání s předchozím stavem bylo jistě velmi neobvyklé zřízení oddělení. Ta měla vymezenou svou agendu a zajišťovala vše, co nebylo určeno podatelně, písárně a centrální registratuře.

Rok 1905 znamenal nejen realizaci zásad Kielmanseggova naučení u všech hejtmanství v Dolních Rakousích (na základě výnosu ministerstva vnitra ze dne 4. prosince 1904, č. 8306 MI), ale v tomto roce bylo také vydáno druhé znění normy. Čas tohoto roku využil Kielmansegg ke sbírání zkušeností a poznatků. Jisté odmíčení mohl způsobit i fakt, že do 31. prosince 1904 stál v čela ministerstva vnitra Ernst von Koerber. Posléze mezi 1. lednem 1905 a 2. červnem 1906 se v čele resortu vystřídal Arthur hrabě Bylandt–Rheydt a princ Konrad Hohenlohe–Schillingsfürst. Od 2. června 1906 ministerstvo vnitra vedl (do 15.11.1908) Richard svobodný pán Bienerth, který se posléze stal ministerským předsedou (od 15. listopadu 1908) a na jeho místo nastoupil někdejší prezident nejvyššího správního dvora Quido svobodný pán Haerdtl, jenž zde působil až do 9. ledna 1911.³⁵⁴

Zpráva, kterou Erich Kielmansegg zaslal ministru vnitra 18. června 1906 měla zásadní charakter. Její načasování jistě nebylo nepodstatné (byla určena Richardu svobodnému pánu Bienerthu). Z dosavadní korespondence není patrné, že by mezi počátkem roku 1905 a červnem 1906 projednával s některým ministrem vnitra hlouběji záležitosti kancelářské reformy. V létě 1906 otevřel dolnorakouský místodržitel ve své zprávě několik otázek. Protože praxe ukázala, že se systém prakticky osvědčil, mohl přistoupit ke snaze o jeho prosazení. Vidíme zde přímou snahu Ericha Kielmansegga, který nabídl ministru vnitra své „nadstandardní“ služby ve spojitosti s modernizací úřadování a prosazování nových možností. Aby přesvědčil vedení ministerstva, připojil také několik podstatných poznatků a informací, které získal během uplynulých měsíců. Nejprve se snažil vyvrátit domněnku, že s dolnorakouským systémem došlo k navýšení počtu úředníků. Zde argumentoval, že v době nedávné došlo sice k systemizaci míst, ale to nebylo vůbec ve vztahu s novým kancelářským systémem. Dále vyčíslil celkové náklady na realizaci v Dolních Rakousích. Výdaje, které z rezerv úředního paušálu (nenavýšily požadavky u ministerstva financí) dosáhly výše 9 900

---

³⁵⁴ Marie Bláhová, *Historická chronologie*, Praha 2001, s. 651 – přehled ministrů a vlád.

Korun. Z uvedené částky připadlo 5 200 Korun na pořízení nábytku u 23 úřadů, 2 500 Korun obnášely tisky a 2 200 Korun bylo zapláceno za pořízení pomůcek jako děrovací stroje, apod. Jedinou nevýhodou, kterou s sebou přinášelo naplnění úředního naučení, byla nutnost zajistit větší prostory pro kancelářská oddělení. Vhodné totiž bylo, pokud každé oddělení mohlo mít vlastní místnost. Mezi velké klady místodržitel zařadil zavedení „Betreffů“ (tedy vyjádření obsahu písemnosti) umístěných na prvním listu. Pokud byl dobře stylizován, umožnil, aby jeho obsah přejímaly všechny úřady při zápisu záležitosti do příslušné podací knihy a nemusely pročitat celý dokument.

Úspěch rovněž spatřoval v rozšíření možnosti vyřizovat záležitosti pomocí prvopisných vyřízení bez konceptu, tzn. že vyřízení byla připojena přímo na podání a ušetřilo se tak místo a papír. Tento postup ovšem v praxi narážel na to, že centrální úřady touto formou záležitosti nevyřizovaly. Navíc často umístily adresu na dolní část vyřízení a také samotné vyřízení připojily „postaru“ na zadní stranu podání. Vyřízení bylo psáno také podle starého způsobu na polovinu strany. A právě od osvětové činnosti si Kielmansegg sliboval dosáhnout obecné změny.

Dalším prvkem modernizace, který ale stěžoval přístup k úřední činnosti centrálních úřadů, byl spjat s nekázní úředníků působících u institucí nižší instance. Ti zasílali na místodržitelství či ministerstvo vnitra spisy, jejichž dokumenty byly naprosto přeházené a neseřazené. Že tento stav byl skutečně rozšířen, svědčí i vzpomínka v pamětech dolnorakouského konceptního úředníka Františka Weyra: „Proti přesile všech ostatních úřadů, které nepodléhaly jeho moci, a pokračovaly proto dále ve starém zvyku, nemohl arcit' Kielmansegg prorazit a většina úředních spisů vypadala dále stejně beznadějně jako dříve. O tom jsem se mohl přesvědčiti, když jsem byl službou povolán do ministerstva kultu a vyučování a dostával k vyřízení spisy pocházející ze všech venkovských korunních zemí. Vyznati se v takové zpravidla bez ladu a skladu načmárané škrabanici (nebylo tehdy ještě psacích strojů), v níž se po případě střídalo několik různých jazyků, vyžadovalo někdy zvláštního umění a trpělivosti“.³⁵⁵ Tento stav měl být zlepšen díky povinnosti sešívání spisů. Všechny body, které Kielmansegg ve zprávě uvedl, bylo podle jeho názoru možné v dohledné době realizovat, pokud se provede změna úředních postupů u všech politických úřadů napříč

---

³⁵⁵ František Weyr, Paměti I. Za Rakouska (1879–1918), Brno 1999, s. 231.

správou. Navíc odklon od staré normy z roku 1855 mohl podpořit právě ministr vnitra případnou propagací nově se rozšiřujícího způsobu úřadování.³⁵⁶

Pokud by se Richard svobodný pán Bienerth rozhodl myšlenku reformy podpořit, byl by Kielmansegg ochoten osobně uskutečnit pro zástupce ministerstev (ředitelé kanceláří a ředitelství pomocných úřadů) osobní instuktáž v podobě kurzu složeného ze šesti dvouhodinových přednášek. Jako možné termíny navrhoval dny v první polovině září, či ve druhé polovině října. Tím položil základ myšlenky pro uskutečnění kurzu, který měl napomoci v rozšíření nového způsobu úřadování³⁵⁷. Kielmansegg své tvrzení podpořil i jistým dobrozdáním, totiž opisem zprávy, kterou mu zaslal místodržitel ze Štýrského Hradce v květnu 1906. V ní popsal výhody nového systému. Podobnou zprávu na začátku srpna téhož roku zaslali i ze Lvova.³⁵⁸

V srpnu dolnorakouský místodržitel obdržel od ministerstva vnitra vyrozumění k jeho návrhu. V úvodu se uvádí souhlas s pokračováním realizace reformy v Dolních Rakousích. Druhá část rozhodnutí již tak potěšující pro místodržitele nebyla. Zavedení reformy u ministerstva vnitra jako takového v plánu nebylo. Prezidium ministerstva naštěstí nebránilo v uspořádání informačního kurzu, ba navíc odeslalo na ministerstva kultu a vyučování, ministerstvo obchodu, ministerstvo zemědělství a ministerstvo zeměbrany informaci o jeho konání. Ministerstva vyslala své zástupce, vyjma ministerstva železnic, kde ale bylo již dříve vyjednáno zavedení nového způsobu úřední činnosti s realizací od 1. ledna 1907.³⁵⁹

Připomeňme, že Kielmansegg již v roce 1904 uskutečnil přednášku z dolnorakouském zemském sněmu, kterou chtěl opět propagovat nový systém úřadování. Samotný kurz³⁶⁰, jehož uskutečnění místodržitel nabídl, se uskutečnil v průběhu čtrnácti dní vždy v pondělí, středu a pátek mezi 15. a 26. říjnem roku 1906 v prostorách velkého zasedacího sálu dolnorakouského místodržitelství.³⁶¹ Cílem kurzu bylo představit systém všem institucím, které přicházely do úředního styku s prostředím dolnorakouských okresních hejtmanství a místodržitelství. První z dvouhodinových přednášek (15. října) byla věnována předpisům pro úřední službu. V ní se Kielmansegg zaměřil na dosavadní způsob úřední praxe a zavádění

---

³⁵⁶ ÖStA Wien, Allgemeines Verwaltungsarchiv, Inneres, Ministerium des Innern – Präsidium, kar. 1268 –čj. 6341/1906.

³⁵⁷ Tamtéž – čj. 6341/1906.

³⁵⁸ Tamtéž – čj. 6926/1906.

³⁵⁹ Tamtéž – čj. 8021/1906.

³⁶⁰ Následující text o kurzu byl publikován ve studii Pavel Holub, Hrabě Kielmansegg a jeho "účelové tisky", *Paginae historiae*. Sborník Národního archivu 27, 2019, č. 1, s. 391–399.

³⁶¹ ÖStA Wien, Allgemeines Verwaltungsarchiv, Inneres, Ministerium des Innern – Präsidium, kar. 1268 – č.j. 8748/1906.

nového systému v kontextu dílčích předpisů u politické správy v Dolním Rakousku, u vídeňského magistrátu a v dalších resortech státní správy. Přitom připomněl snahy předchozích ministrů, kteří již usilovali o zjednodušení v rámci úřední praxe. Vzpomíná na přístup hraběte Kazimíra Badeniho stejně jako na výnos z 15. února 1899 hraběte Františka Thuna (v jistý čas českého místodržitele), který se zaměřil na proměnu užívané titulatury. Byl to právě Thun, který vyslal zástupce ministerstva vnitra Eduarda Hohenbrucka, aby podnikl cestu do Pruska, Saska a Badenska, kde měl poznat způsoby úřadování a navrhnout příslušné změny. Hollabrunn a Gänserndorf se následně staly „zkušebními“ a posléze i vzorovými úřady pro další místa, jak bylo rovněž připomenuto.

Dne 17. října 1906 si posluchači kurzu vyslechli sdělení věnované kritickému pohledu na chod služby v kontextu soudobých norem. Na páteční den si Kielmansegg připravil popis historického vývoje rakouské kancelářské služby v obecných souvislostech, na nějž navázal v pondělí konkrétními případy z historie. Těmito příspěvky v podstatě uvedl posluchače do doby konce 19. století a mohl tak logicky dospět k „výhodám“ a nutnosti nového způsobu úřadování. Tomu se věnoval naplno ve středu 24. října v rámci popisu principů kancelářské reformy podle moderních vzorů. V závěrečné páteční přednášce popsal podstatu zjednodušení a urychlení konceptní služby.

Přestože Kielmanseggovy přednášky měly za cíl utvrdit posluchače o nutnosti zavést nový systém, lze je využít po jednom staletí i k dalším výzkumům. Velmi dobře se v nich odráží stav úřadování na počátku 20. století. Jeho textem se prolínají pojmy z oblasti geneze spisů, které buď nově definuje nebo případně precizuje a to vždy v kontextu starého i nového způsobu úřední činnosti. Tímto způsobem velmi citelně svým posluchačům popsal chod úřadů užívajících „jeho“ systém. Ve srovnání s Úředním naučením pro okresní úřady, které bylo úřední normou, se zde potenciálnímu uživateli a zájemci dostalo přívětivého seznámení s podstatou nových změn. Při četbě textu se ovšem nelze ubránit značné servilitě k novému systému. Připojené výtahy ze spisů plné „chvály“ mají dodat na důvěryhodnosti představených tvrzení. Nezapomínejme ovšem, že „dobrá zdání“, reference, doporučení provázela obchody zcela běžně. A ani nový Kielmanseggův systém se jim nevyhnul. V závěru tištěné brožury přednášek byl navíc připojen seznam osob, které se kurzu zúčastnily: říšské ministerstvo války zastupovalo devět osob, prezidium ministerské rady jeden muž, z ministerstva vnitra 41 osob (21 právních ministerských úředníků, dvanáct kancelistů a osm ze zdravotní, technické a pojišťovací služby), ministerstvo spravedlnosti šest, ministerstvo financí osm, kultu a vyučování 11, železnic osm, orby čtyři, obchodu pět a posledním

ministerstvem byla zeměbrana zastoupená dvěma osobami. Dále se přednášek zúčastnili zástupci nejvyšších úřadů ve Vídni a některých zemí habsburské monarchie, jako byl nejvyšší účetní dvůr reprezentovaný čtyřmi zástupci, zemský soud třemi, pražské a terstské místodržitelství dvěma a místodržitelství ve Štýrském Hradci jedním úředníkem. Druhé sborové velitelství bylo zastoupeno čtyřmi, doplňovací okresní velitelství č. 84 a č. 4 po jednom muži, šest zástupců vyslalo zemské finanční ředitelství, pět dolnorakouská finanční prokuratura. Pět mužů vyslalo poštovní a telegrafní ředitelství stejně jako ředitelství státních drah. Z Prahy se přednášek navíc zúčastnili dva zástupci zemské školní rady.³⁶²

Zatímco texty přednášek uveřejněných v rámci informačního kurzu působí věcně, konzistentně, záznam přednášky pronesené v zemském sněmu má jiný charakter. Vyplývá to i z podstaty věci a rovněž i z rozdílnosti posluchačů, k nimž Kielmansegg promlouval. Zatímco v roce 1906 se kurzu účastnili úředníci z jednotlivých správních institucí, kteří byli či měli být více (než z jiných úřadů) zaujatí pro aplikaci nového způsobu úřadování, v zemské sněmovně promlouval o dva roky dříve k poslancům, aby je utvrdil o vhodnosti zavedení nových způsobů. Zasedání se uskutečnilo čtyři dny před Štědrým dnem roku 1906 a trvalo dvě hodiny. O tom, že se nejednalo o „monotonní“ popis oběhu dokumentů, nudný přehled předpisů, svědčí shrnutí dr. Weiskirchnera, ředitele vídeňského magistrátu, jenž konstatoval, že „tak suché téma bylo představeno v tak povzbuzující a humorné formě...“ Ve srovnání s kurzovními přednáškami lze opravdu konstatovat, že zde Kielmansegg užil mnoha různých prostředků, aby posluchače zaujal. Zůstává otázkou, co by zachytily stenografové na informačním kurzu, neboť text z těchto přednášek vyšel až dva roky po jejich pronesení. Kielmanseggova řeč zabrala v zemském sněmu více jak 60 minut souvislého projevu, neboť v tištěné verzi zahrnuje třicet tištěných stran. Sdělení obsahuje samozřejmě věcný popis nového úředního systému. Ten je ovšem zakomponován tak, aby reagoval na společenské události a klima doby. V předválečném období pronikala do myšlenkového světa lidí otázka rychlosti. Ta nezůstala stranou ani v Kielmanseggově argumentaci. Rychlost šíření informací pomocí telegrafu a telefonu postavil do kontrastu s rychlostí, jakou se spis dostane na stůl úředníka. „Žijeme v rychle žijící době. Co se stalo, musí být ještě ve večerních novinách. Mnohé se vyřizuje telefonem, telegramem a čekat na něco v nervózním čase nikdo nechce...“ Proto obyvatelstvo od úřadů žádá a očekává, že dostane rychlé vyřízení. Urychlení podle Kielmansegga nepřinese pouze způsob úřadování, o němž především hovoří, ale ten má být dílčí částí reformy státní správy. Jedna z příčin rakousko-uherského pomalého úředního

---

³⁶² Erich Kielmansegg, *Geschäftsvereinfachung und Kanzleireform bei öffentlichen Ämtern und Behörden. Ein Informationskurs in sechs Vorträgen*, Wien 1906.

postupu byla spatřována ve faktu, že muselo být vše písemně zaznamenáno. Jak uváděl již Eduard Hohenbruck, při srovnání s úřady na území dnešního Německa bylo zdejší řízení silně zatíženo potřebou písemné fixace. Zde ovšem možnosti Kielmansegga a jeho „reformátorského“ týmu narazily na meze práva. Vídeňský správní soud se totiž držel zásady: „quod non est in actis, non est in mundo.“ Tento fakt vzal tedy Kielmansegg za premisu dalšího uzpůsobení, ovšem vše za předpokladu, že písemnost nebyla cílem, ale prostředkem. Proto se rozhodl uzpůsobit nejen vnitřní strukturu institucí, ale především podobu mnoha písemností. Připomínal, že společnost „píše víc a víc.“ Proto žádal odstranění fráží, zdoluhavých nic neříkajících floskulí.

Při přednášce kromě reflexe reálií využíval i dobové anekdoty. Právě v souvislosti s množstvím spisů připomenul vtip, týkající se anektované Bosny, jenž slyšel vyprávět mezi vojáky. Jeden se ptá druhého, zda ví, co dělají úředníci v Bosně? Odpověď zněla, že čekají na exhibita. Habsburskou monarchií prostupovaly v této době četné nacionální problémy. Ani tům se Kielmansegg ve své řeči nevyhnul. Aby ukázal, že systém je „implementovatelný“ i do míst s nacionálními problémy, zdůraznil, že vyzkoušel aplikovat systém u jednoho okresního hejtmanství v Haliči. Údajně uspěl s pozitivním výsledkem. Chtěl tak ukázat, že jazyková „mutace“ termínů (zavedených či precizovaných) nebude problémem ani v rámci dalších míst.

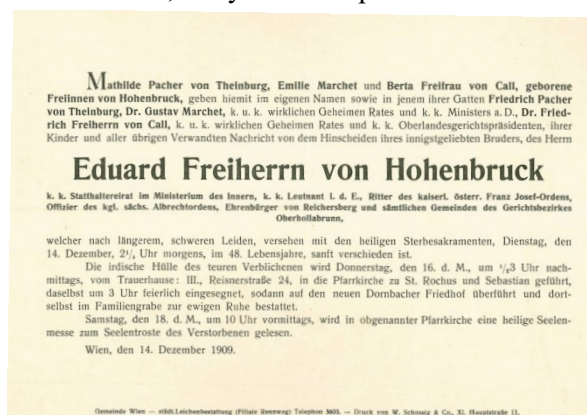
Z kurzu a přednášky přednesené v zemském sněmu je patrné, že pro Kielmansegga byla propagace součástí jeho „úředního poslání“. Zřejmě rozšiřující se zájem o nový způsob zapůsobil na ministerstvu vnitra a v průběhu zimy a jara 1907 došlo ke změně názorů v přístupu k reformě. Né že by byla u ministerstva realizována celková změna, ale dílčí změny se dostavily. Na mezirezortní poradě zástupců ministerstva vnitra, ministerstva kultu a vyučování, ministerstva zeměbrany, obchodu, zemědělství, železnic, financí a spravedlnosti byla znovu otevřena otázka přijetí určitých zásad z dolnorakouské normy i u ministerstva vnitra. Dne 21. května 1907 ministerstvo informovalo další resorty, že zvažuje přijetí (na zkoušku) vybraných částí dolnorakouské normy, totiž z jeho druhé části oddíl VI, VII a, IX až XIV a celé třetí části a to u všech zeměpanských úřadů politické a policejní správy. V této souvislosti bylo nově ustanoveno, že bude nutné zavést pravidlo o umístění *Betreffu* u ministerských vyřízení vždy „vlevo nahoře“, „vpravo nahoře“ datum a bezprostředně k datu

připojovat i adresu. Kromě toho bylo nařízeno, aby psaní konceptů na polovinu listu spolu s přípisem vyřízení na dorzu (na zadní straně) bylo zrušeno.³⁶³

Změnu přístupu ze strany ministerstva vnitra dokazuje i fakt, že Eduard Hohenbruck byl povolán k výkonu služby na ministerstvo vnitra, čímž musel opustit vedení oberhollabrunského okresního hejtmanství. O aktivním přístupu Hohenbrucka k prosazování změn v úřadování na ministerstvu vnitra svědčí i jeho pracovní cesty vykonané (či plánované) do jednotlivých zemí v souvislosti se zaváděním dolnorakouské normy. V létě 1908 byl vyslán na dvou až třítýdenní pobyt do Lvova, kde měl prakticky představit nový systém a zaučit tamější úředníky. Cestu ovšem musel odložit pro nemoc matky, o kterou se staral.³⁶⁴ Do Haliče nakonec dorazil 10. září 1908.³⁶⁵

Byl to právě i Hohenbruck, který byl přímo pověřen řešením kancelářské reformy. Svědčí o tom i jeho snaha hájit výhradní postavení Vídně při „neoprávněném“ překladu dolnorakouské normy v Zadaru. Tamější okresní komisař Franz Dure nechal přeložit a vytisknout kancelářskou normu a žádal následně proplatit náklady s tím spojené. Hohenbruck jeho požadavek označil za pochybný (vzhledem k jeho předchozímu neodsouhlasení ze strany Vídně) a odmítl, aby byl překlad financován.³⁶⁶ Hohenbruckova služba na ministerstvu ovšem byla náhle ukončena v prosinci 1909. Dne 14. prosince 1909 nečekaně zemřel.³⁶⁷

Obr. č. 19: Parte Eduarda Hohenbrucka, který zemřel v prosinci 1909.

Zdroj: NÖ Landesarchiv St. Pölten, Partezettelsammlung, sign. K2, Eduard von Hohenbruck

³⁶³ ÖStA Wien, Allgemeines Verwaltungsarchiv, Inneres, Ministerium des Innern – Präsidium, kar. 1269 – čj. 2429/1907.

³⁶⁴ Matka Emilie Franziska svobodná paní von Hohenbruck žila v létě 1908 v obci Schönau, okres Baden. Po neúspěšné léčbě zemřela 10. července 1908.

³⁶⁵ ÖStA Wien, Allgemeines Verwaltungsarchiv, Inneres, Ministerium des Innern – Präsidium, kar. 1271 – čj. 5433/1908.

³⁶⁶ Tamtéž, kar. 1271 – čj. 5977/1908.

³⁶⁷ Na jeho počest v Oberhollabrunnu byla pojmenována jedna z ulic jako Hohenbruckgasse.

Vraťme se ještě k jaru 1907. Tehdy se otázka kancelářské reformy dostala do středu pozornosti i předsedy vlády. Ten si vyžádal od jednotlivých resortů přehled, jak bude prováděno zjednodušení kancelářské práce u centrálních a „vyšších“ úřadů. Ve výsledku si ministerstvo vnitra vyžádalo pro vypracování jednotné zprávy podklady od jednotlivých ministerstev. Samo prezidium zmínilo, že v rámci úřadů v jeho gesci chce realizovat kancelářskou reformu.³⁶⁸ Zájem předsedy vlády byl patrný i na konci června 1907, kdy urgoval řešení přístupů v rámci zjednodušení úřadování.³⁶⁹ Pozitivní ohlasy zaznívající z jednotlivých ministerstev i na meziresortních poradách konaných 23. dubna a 2. května 1907 posunuly přístup k modernizaci úřadů dál.³⁷⁰

Veškerá snaha spjatá s přípravou na zavedení nového systému vyústila na konci ledna 1908, když 29. ledna ministr vnitra Richard svobodný pán Bienerth rozeslal všem místodržitelstvím a zemským vládám soubor písemností obsahujících šetření o situaci v dané zemi. Soubor zahrnoval průvodní výnos, v němž se připomínalo, že je všeobecný zájem kancelářskou reformu provést v duchu, jak byla realizována v Dolních Rakousích. Vedle této obecné myšlenky připojil stručné vymezení zamýšlených novinek spjatých s užíváním *Betreffü*, průběžného psaní (*fortlaufende Schreibweise*), zpracování jednacího plánu (*Geschäftsplan*) a k němu tzv. registraturního klíče (*Wörterbuch*), zřízení kancelářských oddělení (*Abteilung*), jednotlivé typy „identifikátorů“, způsoby řazení a spojování spisů a uzpůsobení nábytku. Z každé země bylo očekáváno, že bude vypracován jednací plán³⁷¹, zjištěna výše jak krátkodobých, tak i dlouhodobých vícenákladů spjatých s realizací (ty měly být kryty výhledově z úředního paušálu), zjištění periodicky podávaných zpráv a vedených úředních knih a katastrů. Cílem těchto otázek bylo zjistit, do jaké míry bude třeba počítat s finanční zátěží a jaká bude nutnost změn především ve spojení s úředními knihami a periodicky se opakujícími zprávami. Záměr po redukci dosud užívaných úředních knih byl patrný. Součástí dokumentů byl i vzor dotazníku určeného přímo okresním hejtmanstvím. Lhůta k odevzdání byla stanovena na 15. dubna 1908. Tento dokument je zcela zásadní ve spojitosti s reflexí dolnorakouského systému. Zájem se již nestává projevem snah jdoucích tzv. „zdola“ od jednotlivých zájemců, nebo od snah po dílčím zapojení do zkušební realizace. Nyní prezidium

---

³⁶⁸ ÖStA Wien, Allgemeines Verwaltungsarchiv, Inneres, Ministerium des Innern – Präsidium, kar. 1269 – čj. 2583/1906.

³⁶⁹ Tamtéž, čj. 6503/1906.

³⁷⁰ Tamtéž, kar. 1270 – čj. 10908/1907.

³⁷¹ Dnes bychom jej chápali ve smyslu spisového plánu.

ministerstva vnitra všeobecně oznámilo, že reformu chce provést, a proto žádá shromáždění údajů potřebných pro náležitý průběh.³⁷²

Nyní bylo třeba vyčkat jaké informace budou z jednotlivých oblastí zaslány. Z některým míst (např. Linz³⁷³) žádali, aby jim bylo zasláno větší množství dotazníků určených pro hejtmanství, aby je nemuseli sami tisknout. Jinde si vypracovali zcela zvláštní strukturu dotazníků (Praha). V průběhu jara 1908 se ve Vídni postupně scházely výsledky. Do 15. dubna je zaslali z Klagenfurtu, Štýrského Hradce, Brna a z Prahy přišel jen předběžný účet. Z Lublaně požadovali prodloužení lhůty nejlépe do konce května, zpoždění zdůvodňovali realizací voleb do zemského sněmu. Podobně i ve Slezsku žádali prodloužení nejlépe do konce června, podobně jako z Černovic (z Bukoviny). Ministerstvo termín prodloužilo nejpozději do 15. června, přičemž žádalo zaslání rozpočtů v co nejkratší době.³⁷⁴ Výsledky měly být původně předloženy do poloviny dubna, protože na 29. května 1908 byla svolána porada věnovaná projednání návrhu jednacního a kancelářského řádu pro politické úřady. Poradě předsedal sekční šéf Quido Haerdtl, přičemž se jí zúčastnil také sekční šéf Piwocki, ministerský rada Somlyó von Nagy, a Felix Schmitt-Gasteiger, dvorní rada baron Markwart Schönberger, rytíř Heinrich von Herget a dr. Johann Paraubek, sekční radové Robert Davy a rytíř Leonce von Mündel a místodržitelští radové Eduard Hohenbruck a hrabě Heinrich Toggenburg. Jako zapisovatel figuroval okresní komisař dr. Anton Mimra. Jednání bylo uzavřeno třemi body: 1. jednacím řád, resp. kancelářský řád se omezí jen na otázku kancelářské služby a s tím spjatých pomůcek, 2. od samotného kancelářského řádu se vyžaduje maximální názornost (četné zastoupení vzorů a ukázek), 3. řád bude zacílen na okresní hejtmanství.³⁷⁵ Přípravné práce vedoucí ke komplexní realizaci postupně zintenzivňovaly. Eduard Hohenbruck měl v létě vykonat připravovanou cestu do Haliče, kterou ale musel odložit.

Dne 26. června 1908 byla na ministerstvo vnitra doručena zpráva od terstského místodržitele prince Konrada Hohenlohe–Schillingsfürst obsahující jen dílčí odpověď na dotazníky týkající se nákladů (byť se očekávala komplexní odpověď na dokument z konce ledna 1908). Její znění nebylo pro Hohenbrucka příliš pozitivní. Místodržitel totiž zcela napřímo sdělil, že v tamějším prostředí nový způsob nesplnil očekávání. Užívání komplikovaly jazykové záležitosti, když tamější úředníci museli řešit záležitosti často

---

³⁷² ÖStA Wien, Allgemeines Verwaltungsarchiv, Inneres, Ministerium des Innern – Präsidium, kar. 1270 – čj. 10908/1907.

³⁷³ Tamtéž, kar. 1271 – čj. 2424/1908.

³⁷⁴ Tamtéž, čj. 3713/1908.

³⁷⁵ Tamtéž, čj. 4456/1908.

v kombinaci čtyř jazyků – němčiny, italštiny, chorvatštiny a slovinštiny. Získat pro službu takto jazykově vybavené úředníky, nebylo jednoduché. A navíc do toho stavu přišel nový způsob úřadování, který byl založen právě na přesném vystižení „Betreffů“, jejich stylizaci, respektive přejímání údajů, z již jednou vypracovaného znění. To činilo ze systému, který měl napomoci, přítěž. „Takové složitosti mohou se řešit možná ve Vídni, kde se jen v německé řeči úřaduje a kde mohou vybírat z velkého počtu uchazečů znamenitě kvalifikovaných osob,“ upozornil místodržitel. Jistou našťvanost terského místodržitele lze odušit i z vyčíslení nákladů, které dosud měl s realizací nového systému. Připomněl, že již na jaře 1908 byl v deficitu ve výši 8 000 Korun a představa dalších výdajů byla velmi znepokojivá. Dolnorakouský systém byl totiž u místodržitelství zaveden s účinností od 1. ledna 1907. Jeho realizace ale znamenala, podle názoru místodržitele, nutnost rozšířit personální stav. Obdobně se úřadovalo i v terstském místodržitelství podřízeném okresním hejtmanství ve Volosce a v Palo, kde byl dolnorakouský systém zaveden na zkoušku od ledna 1904. Výše uvedená místodržitelova tvrzení byla poněkud obecného charakteru, nikoliv konkrétní informace, které měly sledovat požadavky dotazníků zaslanych v lednu 1908 z ministerstva. Byla proto terstskému úřadu prodloužena lhůta k dodání podkladů do poloviny října, podobně jako i dalmáckému úřadu.³⁷⁶

Zpráva z Terstu nedorazila ani na podzim. Na konci dubna roku 1909 byl terstský místodržitel již počtvrté vyzván k předložení rozpočtu. Svým jednáním zcela blokoval další vývoj ve Vídni, kde bylo třeba všechny náklady sumarizovat a předložit ministerstvu financí pro zapracování do rozpočtu na rok 1910.³⁷⁷ Vyžadovaný podklad byl nakonec v Terstu zpracován 4. května 1909. Princ Konrad Hohenlohe–Schillingsfürst své počítání zdůvodnil návallem práce a tvrzením, že se k vyřízení urgency vídeňského požadavku z ledna 1909 dostal až nyní. V podstatě tak vypracování jeho odpovědi trvalo 15 měsíců a zcela zablokovalo další postup.

Ze zpráv zaslanych do Vídně jako reakce na soubor dotazníků z ledna 1908 vyplynulo, že představitelé jednotlivých správních úřadů byli pro co nejrychlejší zavedení nového přístupu. K realizaci se přiklonil i místodržitel z Horních Rakous, který měl dlouhou dobu k novému systému odtažitý přístup. Poněkud nepříznivě se k záměru postavil zemský prezident v Bukovině a v Krajině, kde chtěli ponechat starou instrukci z 50. let 19. století. Shromážděné podklady bylo možné využít k předložení finančních nároků u ministerstva

---

³⁷⁶ Tamtéž, čj. 5784/1908 a 8531/1908.

³⁷⁷ Tamtéž, čj. 5289/1909.

financí a stejně tak přistoupit k plánování dalšího postupu.³⁷⁸ Celkový náklad na provedení reformy byl vyčíslen na 719 527 Korun, přičemž 326 580 Korun tvořilo pořízení jednorázových potřeb, v dlouhodobějších nákladech bylo třeba počítat s 392 947 Korun.

Další postup měl mít následující posloupnost. Do konce srpna 1909 bylo předpokládáno vydání nového kancelářského řádu. V jednotlivých zemích měli být ustanoveni tzv. „Wanderlehrer“ – cestující učitelé z řad úřednictva, kteří měli zajistit správnou interpretaci normy a vzdělání úředníků u jednotlivých správních institucí na nejnížší rovině správy. Právě těmto cestujícím učitelům měli být určeny další 2 čtrnáctidenní teoreticko-praktické kurzy, kde měli získat informace o nových služebních záležitostech. V průběhu listopadu a prosince 1909 měl být objednan nábytek, nové úřední knihy, upraveny místnosti. Během ledna a následujících měsíců až do konce dubna 1910 bylo předpokládáno vybavit úřady objednanými pomůckami. Byli to právě „cestující učitelé“, kteří mezi červnem a zářím měli postupně proškolit úřednictvo na jednotlivých úřadech. Jejich zvláštní postavení mělo zajistit ustanovení, že příslušný úřad nesměl začít úřadovat podle nových zásad, dokud nebyli úředníci zaškoleni „cestovním učitelem“. Cestujícím učitelům příslušelo posléze právo vykonat inspekci, zda bylo dodržováno vše, jak úřednictvu představili. Inspekce se měli posléze konat ze strany nadřízených institucí každý rok.³⁷⁹

Mnoho dobrých úmyslu začíná a končí penězi, nejinak tomu bylo i u realizace dolnorakouského systému v celém Předlitavsku. Eduard Hohenbruck vypracoval podklady, nechal spočítat náklady, které byly posléze postoupeny ministerstvu financí a tímto okamžikem veškerá jeho činnost v podstatě končí. V prosinci 1909 do realizace vstupuje Hohenbruckova smrt, která jakoby dokončila vývoj, který selhal na financování celé reformy. Poté spisy jako by se odmlčely a intenzivnější zájem o úpravu úřadování se objevuje prakticky až v roce 1911 v rámci Komise pro reformu veřejné správy.

4.4. Období 1909–1914

Třetí období realizace dolnorakouského systému je vymezené na straně jedné smrtí Eduarda Hohenbrucka, na straně druhé vypuknutím první světové války. Pro toto období je typické, že se hlavní zájem o modernizaci úřadování přesouvá z prezidia ministerstva vnitra do prostředí Komise pro reformu veřejné správy. Zatímco v druhém období hlavní osobností byl Eduard Hohenbruck, nyní se opět navrácí dolnorakouský místodržitel Erich Kielmansegg.

---

³⁷⁸ Tamtéž, kar. 1275 – čj. 5570/1909 a také Tamtéž, kar. 1278 – čj. 5681/1911.

³⁷⁹ Tamtéž.

Dolnorakouský systém se v průběhu námi pracovně vymezeného prvního a druhého období rozšířil na různá místa.

Ještě předtím, než byla oficiálně ustanovena komise, na podzim roku 1910 byly připravovány další podklady pro zavedení nového jednacního kancelářského řádu u politických úřadů první a druhé instance. Dva úředníci prezidia ministerstva vnitra, totiž ministerský rada Ludwig Alexy a ministerský sekretář Edvin svobodný pán von Sacken (úředník vyslaný již na přelomu staletí na pracovní cestu do Bonu a Kolína nad Rýnem) se v té souvislosti rozhodli, že navštíví hejtmanství v Dolních Rakousích, kde byl realizován komplexně Kielmanseggův systém. Bylo jim doporučeno navštívit Okresní hejtmanství Bruck a/d. Leitha a Gänserndorf a to proto, že v Brucku byl úřad umístěný ve staré budově se starším zařízením, zatímco v Gänserndorfu sídlil v nové budově s novým nábytkem vybaveným přesně podle vzoru z Oberhollabrunnu.³⁸⁰

Komise pro podporu reformy veřejné správy byla ustanovena na základě „nejvyššího rozhodnutí“ z 22. května 1911.³⁸¹ Úkoly, která měla vyřešit, byly velmi ambiciózní. Proto byly vytvořeny dílčí „pracovní skupiny“, jejichž úkolem bylo připravit řešení vždy jen dílčího problému. Kancelářský řád náležel do kompetencí výboru č. 3 spolu s realizací vzniku „nové skupiny úřednictva“.³⁸² Noví úředníci – aktuáři měli stát mezi dosavadní skupinou konceptního a kancelářského úřednictva. V podstatě tak do praxe měl být uveden další z poznatků Eduarda Hohenbrucka vycházející z jeho studijní cesty. Zjistil, že v habsburské monarchii je četné množství právnicky vzdělaných úředníků, ale méně kancelářských sil, jejichž činnost poté musí suplovat právě konceptní úředníci.

Protože bylo známo, že Eduard Hohenbruck věnoval již mnoho energie přípravě zavedení dolnorakouského způsobu úřadování v rámci celého Předlitavska, vyžádala si komise u prezidia ministerstva vnitra jeho spisy.³⁸³ V souvislosti s činností komise připomeňme ještě také její vlastní šetření, kterým si chtěla opatřit aktuální informace o stavu okresních hejtmanství.

Tabulka č. 10: Přehled členů Komise pro reformu veřejné správy v letech 1912–1915.

Mezi členy Komise bylo velké množství někdejších ministrů, kteří již nestáli v čele některého resortu. Šedivě vyznačená jména připomínají osoby, které se (kromě zástupců dalších ministerstev) zúčastnily porady výboru č. 3 pro „vnitřní záležitosti úřadů“ v červnu 1913, kde Erich Kielmansegg představoval zásady úřadování. Je patrné, že členy „jeho“ výboru byly osoby úzce spjaté s chodem

³⁸⁰ Tamtéž, kar. 1272 – čj. 11877/1910.

³⁸¹ Tamtéž, kar. 1284 – bez č.j.

³⁸² Tamtéž, kar. 1279 – 12452/1911.

³⁸³ Tamtéž, čj. 12452/1911.

nejvyššího správního dvora a také zástupci univerzit (X značí členství v komisi)

Jméno člena komise	1912	1913	1914	1915
Erwin, svobodný pán von Schwarzenau (druhý prezident senátu správního soudního dvora) – předseda komise	X	X	X	X
Anton, hrabě Pace (sekční šéf ve výslužbě) – zástupce předsedy	X	X	-	-
Heinrich, rytíř von Wittek (zástupce předsedy komise od roku 1914, ministr mimo službu)	X	X	X	-
Josef Baernreither (ministr mimo službu)	X	X	X	-
Edmund Bernatzik (profesor Univerzity ve Vídni)	X	X	X	-
Leon rytíř von Bilinski (doktor Univerzity v Krakově, (ministr mimo službu)	X	X	X	-
Albín Bráf, ministr orby	X	-	-	-
Arthur hrabě Bylandt-Rheidt (ministr mimo službu)	X	X	X	-
Franz Fiedler (ministr mimo službu)	-	X	X	-
Josef Gruber (profesor na České univerzitě v Praze)	X	X	X	-
Otto Günther (vrchní stavební rada)	-	X	X	-
Quido, svobodný pán von Haerdtl (prezident senátu správního soudního dvora; ministr mimo službu)	X	X	X	-
Karl Maria Herrmann (přisedící zemského sněmu uvedeno roku 1912, 1913; roku 1914 jen advokát)	-	X	X	-
Ladislaus Leopold Jaworski (profesor na Univerzitě v Krakově)	X	X	X	-
Andreas Kedzior (ředitelství meliorační kanceláře haličského zemského sněmu)	-	X	X	-
Erich, hrabě Kielmansegg	-	X	X	-
Anton Klir (profesor na České vysoké škole v Praze)	-	X	X	-
Severin, rytíř von Kniazjolucki (sekční šéf ve výslužbě)	-	X	-	-
Franz, hrabě Merveldt	X	X	X	-
Josef Neumayer (náměstek zemského maršálka dolnorakouského zemského sněmu a starosta Vídně), roku 1914 uvedeno Ger. Adv. ve Vídni)	X	X	X	-
Eugen Philippovich von Philippsberg (profesor na Univerzitě ve Vídni)	X	X	X	-
Thaddäus, rytíř von Pilat (náměstek zemského maršálka dolnorakouského zemského sněmu)	X	X	X	-
Friedrich Ploj (prezident senátu správního soudního dvora)	X	X	X	-
Heinrich Rauchberg (profesor na Německé univerzitě v Praze)	X	X	X	-
Josef Redlich (profesor na Technické vysoké škole ve Vídni)	X	X	X	-
Richard Reisch (ředitel soukromého všeobecného rakouského pozemkového úvěrního ústavu)	-	X	X	-
Adolf Rhomberg (zemský hejtman)	X	X	X	-
Adalbert hrabě Schönborn (přisedící zemského soudu; roku 1914 uveden jako zástupce prezidenta říšského soudu a prezident správní komise v Království českém)	X	X	X	-
Friedrich Schuster (centrální ředitelství společnosti vítkovických dolů a železáren)	-	X	X	-
Gustav Seidler (profesor na Univerzitě ve Vídni)	X	X	X	-
Johann Žáček (ministr mimo službu)	X	X	X	-
Kancelář komise				
Robert Davy (představený komise; ministerský rada na ministerstvu vnitra)	X	X	X	X
Franz Balej (okresní komisař, posléze místodržitelský sekretář českého místodržitelství)	X	X	X	X
Rudolf hrabě Colloredo-Mannsfeld (okresní komisař)	X	-	-	-

Kurt Frieberger (místodržitelství u dolnorakouského místodržitelství)	-	-	X	X
Franz Halban (ministrský vice sekretář u ministerstva veřejných prací)	-	-	X	X
Viktor Schwegel (ministrský vice sekretář)	-	X	-	-
Heinrich, rytíř von Zielinski (okresní komisař)	X	-	X	-

Zdroj: Hof- und Staatshandbuch der Österreichisch-Ungarischen Monarchie für das Jahr 1912, Wien 1912, s. 450; Hof- und Staatshandbuch der Österreichisch-Ungarischen Monarchie für das Jahr 1913, Wien 1913, s. 461; Hof- und Staatshandbuch der Österreichisch-Ungarischen Monarchie für das Jahr 1914, Wien 1914, s. 469; Hof- und Staatshandbuch der Österreichisch-Ungarischen Monarchie für das Jahr 1915, Wien 1915, s. 477.

Již ve druhé polovině prvního decénia 20. století bylo stanoveno, že přípravy nové normy se omezí na kancelářský řád jako takový a nebudou zahrnovat reflexi správního řízení. Obdobným směrem se vydala i reformní komise. Toto rozhodnutí mělo výrazný vliv na podobu následně vypracovaného návrhu kancelářského řádu. Ve dnech 14., 19. a 20. června 1913 se uskutečnily společné porady výboru č. 3, řešícího „uspořádání vnitřních záležitostí“.³⁸⁴ Na poradě zazněl příspěvek svobodného pána ze Schwarzenau o vydání nařízení určujících jednacích řád okresních hejtmanství. Erich Kielmansegg pojednal o reformě úřadování u politických úřadů, jejímž cílem bylo urychlení a zjednodušení. Porady se zúčastnil jako její předsedající dr. Redlich. Dalšími zúčastněnými byli dr. Bernatzik, dr. Gruber, Günther, Hermann, Ploj, Rauchberg, svobodný pán ze Schwarzenau a dr. Wittek. Ministerstvo zeměbrany zastupoval ministrský rada dr. von Lehne, ministerstvo vnitra ministrský sekretář svobodný pán von Sacken, ministerstvo železnic ministrský rada dr. Krasny a ministerstvo veřejných prací vrchní stavební rada Goebel.³⁸⁵

Jednání probíhalo formou připomínkování jednotlivých částí navržené normy. Členové jednali o každém odstavci a často, v případě požadavků změny, argumentovali příslušnými právními normami, o které opírali svou argumentaci. Zápisy tak mohou současnému badateli velmi dobře posloužit k analýze vzniku normy, kdo prosazoval jaké úpravy, jak se do jejího znění promítaly nálezy nejvyššího správního dvora apod. Je škoda, že se nepodařilo odhalit obdobné přípravy dolnorakouské normy. Porovnání příprav by mohlo nastínit pojetí při vypracování dolnorakouské normy a při zpracování normy reformní komise. Oddělení přístupu Komise od ministerstva vnitra je velmi dobře patrné u zúřadování podkladů. Zatímco výše bylo upozorněno na proměnu normy při samotném zasedání, koncept připomínek, které prezentoval zástupce ministerstva vnitra, totiž ministrský sekretář

³⁸⁴ ÖStA Wien, Allgemeines Verwaltungsarchiv, Inneres, Ministerratspräsidium, Verwaltungsreformkommission, fas. 35.

³⁸⁵ Tamtéž.

svobodný pán von Sacken, jsou uloženy v písemnostech prezidia ministerstva vnitra.³⁸⁶ Jako další tisk v souvislosti s přípravou nové normy byl také zpracován Kielmanseggův svod názorů a komentářů. Zde ukázal, že stav úřadování u okresních hejtmanství do počátku 20. století vycházel v obecné rovině ze základů položených v 18. století, které byly v dílní míře upraveny v polovině 19. století. Od té doby k zásadní změně nedošlo, až na změnu, kterou poprvé přineslo dolnorakouské naučení. Právě s jeho obsahem často porovnával znění nové normy. Zřejmě předpokládal, že bude vhodné, pokud budou úředníci užívající „jeho“ systém seznámeni s obměnou chodu úřadu. Z mnohých jiných poznatků zmiňme nové zavedení tzv. podacích listů namísto podacích knih. Nová norma přinesla i jiný princip zápisu, když pro každou věcnou skupinu (Betreffgruppe) byly vedené samostatné podací listy, do nichž se zapisovala záležitost a následně i jednotlivá podání. Další podstatnou změnou bylo samotné pojetí povinnosti zápisu podání do registraturní pomůcky. K usnadnění bylo možné využít tzv. „sběrný kus“, aby nebylo nutné každé podání evidovat samostatně. Tato proměna souvisí s obecnou snahou po snížení počtu zápisů do registraturních pomůcek. Dle Kielmanseggova tvrzení, které vycházelo z šetření z roku 1911 zapisovali u Saského královského hejtmanství v Drážďanech-Staré město 29%, u Královského bavorského okresního úřadu ve Würzburgu 40%, u Královského württenberského vrchního úřadu v Ludwigsburgu 91% a u Velkovévodského bádenského okresního úřadu v Karlsruhe jen 80% všech podání. Bylo třeba tak přistoupit k „modernizaci“ i v prostředí habsburské monarchie.

V podobě registraturní pomůcky se odráží i snaha po členění samotné registratury, kde přednost mělo systematické členění před chronologickým. Protože již z dolnorakouského naučení se ukázala výhoda rozdělení uložených spisů podle systematiky (věcné skupiny a podskupiny i na nejnižší úrovni), proto i návrh reformní komise přistoupil k tomuto upřednostnění před starým, ryze chronologickým uspořádáním.³⁸⁷ Z nastíněných bodů je zcela zřejmé, že nový návrh reformní skupiny vychází z dolnorakouského naučení, které ale posouvá v některých ohledech ještě dál.

Výsledek činnosti Komise pro reformu veřejné správy v rovině zavedení nového způsobu úřadování ovšem přišel v nevhodnou dobu. Dne 24. února 1914 odeslalo prezidium ministerstva vnitra všem šéfům místodržitelství a zemských vlád návrh nového kancelářského naučení. Žádalo je, aby obsah prostudovali, připomínkovali a nejlépe by bylo, pokud by nový kancelářský řád mohli realizovat u jednoho či více okresních hejtmanství nebo expozitur

---

³⁸⁶ ÖStA Wien, Allgemeines Verwaltungsarchiv, Inneres, Ministerium des Innern – Präsidium, kar. 1283 – čj. 6866/1913.

³⁸⁷ Tamtéž, kar. 1284 – bez č.j.

s tím, že lhůta pro podání zprávy o výhodách či nevýhodách byla stanovena do 1. července 1914. Do této doby ale žádná odpověď do Vídně nepřišla. Následky atentátu provedeného na arcivévodu Františka Ferdinanda d'Este v Sarejevu 28. června 1914 způsobily, že následně vyvolaná válka začala odsávat energii mnoha institucím. Tím se stala otázka reformy úřadování za nových podmínek druhořadá. Ještě na počátku roku 1915 byla realizace otevřena. Z šetření vyplynulo, že v předchozím roce vyzkoušely nově návrh realizovat pouze u dvou hejtmanství ve Slezsku, totiž u hejtmanství v Bílsku (Bielitz) a u Bílovce (Wagstadt) a v Bukovině u dvou nejmenovaných hejtmanství. Ve Štýrsku návrh realizován nebyl, ale tamější místodržitel nechal upravit druhé vydání dolnorakouské normy a tuto úpravu nasadil právě u dvou hejtmanství. Z Brna, Dolních a Horních Rakous otevřeně uvedli, že nový systém odmítli.

V průběhu první světové války se snahou šetřit finance došlo k výrazným zásahům do chodu úřadu. Ať se jednalo o úsporu papíru, nebo o různé formy zjednodušených postupů, vše v jisté míře narušilo dosavadní zavedený způsob úřadování. Podzim 1918 přinesl vznik nových státních útvarů a každý z nich si odnesl i „dědictví“ rakousko-uherské monarchie v podobě různých přístupů k úřední činnosti. Ty původně vycházely ze snah o modernizaci. Zatímco první snaha o komplexní řešení narazila na financování takto rozsáhlého projektu, druhý pokus přerušila světová válka.

4.5. Exkurz 1: Hledání cesty – vybrané aspekty vývoje nové úřední normy se zaměřením na specifické písemnosti

4.5.1. Členění úřadu - kancelářská oddělení

Kielmanseggova norma v rámci modernizace úřední činnosti nabídla úředníkům nový pohled na proces „zúřadování“ jednotlivých záležitostí. Autoři formu modernizace pojali výrazným zásahem do struktury úřadů, do činností jednotlivých kancelářských úředníků a v neposlední řadě do podoby vedených písemností. Vycházeli přitom ze dvou zásadních myšlenek, totiž ze snahy přiblížit osoby (úředníky v kancelářských oddělení) k vyřizovaným záležitostem a k odstranění, případně nahrazení již nevyhovujících (kdysi třeba užitečných) kancelářských pomůcek novými. Z vazby, kdy úředníkovi „pod rukama“ procházely písemnosti týkající se jedné záležitosti od podání až po vyřízení, očekávali autoři normy zkvalitnění úředníkovy činnosti. Na místo dosavadních několika úředníků určených k rutinní činnosti, jako byl každodenní zápis desítek podání, poté výmaz, vkládání záznamů do indexů,

měla být zřízena kancelářská oddělení. Kielmanseggova skupina uváděla, že úředník v kancelářském oddělení měl dobrý přehled o stavu vyřizovaných záležitostí a k nim se vázicím písemnostem, než několik úředníků vykonávajících monotónní činnost. Právě v kancelářském oddělení měli být hlídány i lhůty, mělo být dbáno o správné uložení spisů v registratuře. Touto formou decentralizace měl být v základech zmodernizován rakousko-uherský úřad.³⁸⁸

Vazba odpovědného úředníka k provedené činnosti vázané na konkrétní kroky s písemnostmi měla motivovat osoby k zajištění dobrého chodu instituce. Předpokládalo se, že průměrně v kancelářském oddělení dokážou zpracovat 27 písemností denně, tedy zhruba 10 000 ročně. Urychlení spjaté v decentralizaci prací bylo spatřováno v již zmíněné znalosti projednávaných záležitostí, ale i u registratury, která byla k dispozici úředníkovi a nebylo tak nutné žádat při prioritě spisů vyhledání z centrální registratury. „Přibližování“ se netýkalo jen osob spjatých s vyřízením záležitostí. Snaha byla přiblížit k sobě záznamy o projednávaných písemnostech evidovaných pod jednu záležitost. Již na počátku úředního procesu bylo cílem, aby při zaevidování dokumentu bylo určeno, zda v téže záležitosti se již jednalo, či nikoliv. Starý systém vyžadoval v tuto chvíli součinnost několika úředníků, zatímco podle nového způsobu úřadování měl vedoucí kancelářského oddělení připojit daný dokument pod evidenci záležitostí k již jednou projednávané záležitosti. Již nebylo tak třeba priorovat, ale pod tzv. kmenová čísla se běžně vkládala jednotlivá podání. Podle typů agendy bylo možné upravit i formulář tzv. podací knihy. Pokud se ze zkušenosti předchozích let ukázalo, že běžné řízení u agendy zahrnuje evidenci např. pěti písemností, měl být pro danou agendu volen v podací knize formulář obsahující pět řádků. Snadnou orientaci v uložených spisech měly umožnit i nahlížecí knihy, které byly těsně navázané na podobu jednacního plánu. V jednacím plánu byly záměrně ponechány položky jako „frei“ aby v budoucnu mohly být obsazeny a struktura plánu nemusela být měněna. Zvláštní oddíly byly věnované k ukládání periodicky se opakujících podání, čímž mělo dojít k zániku mnoha úředních knih, které byly vedeny na základě informací přepisovaných z výkazu. Případně úřední knihy měly být nahrazeny záznamy v nahlížecí knize. Orientaci v obsahu registratury měl umožnit vedle podrobného jednacního plánu i členění písemností u každého oddílu, které byly rozdělené na „předpisy“, „všeobecné záležitosti“ a „konkrétní záležitosti“. Nahlížecí knihy plnily funkci někdejších indexů a zároveň elenchů. Pro lepší orientaci v jednacím plánu byl vydán slovník hesel, která umožnila správné přiřazení písemnosti k dané agendě.

---

³⁸⁸ Tamtéž, kar. 1266 – čj. 1630/1903.

Svědectví o cestě v hledání způsobů o usnadnění činnosti podávají dobové registraturní pomůcky okresního hejtmanství v Oberhollabrunnu a v Gänserndorfu. Díky jejich formuláři a jeho proměnám můžeme hledat odpovědi na mnohé otázky. Co stálo za změnou formuláře? Proč byl formulář upraven? Hledání odpovědí umožňují především dochované knihy a v dílčí míře i spisy ve fondech okresních hejtmanství uložených v Zemském archivu v St. Pöltenu.

Další výraznou změnou, která souvisela s novými postupy, bylo rozdělení úřadu na jednotlivá kancelářská oddělení. Jak zdůrazňoval Erich Kielmansegg ve své přednášce pronesené ve Vídni 20. prosince 1904 o výhodách nového systému, cílem vytvoření kancelářských oddělení a vedení registraturních pomůcek jejich úředníky mělo dojít k odbourání zápisům v centrální podatelně, kde často obtížně formulovali vystižení obsahu. V decentralizaci tak viděl zlepšení kvality zápisů. Na registraturní pomůcky byla navázána příruční registratura, která umožnila pružnější dohledání spisů, než vyhledávání požadavků v centrální registratuře instituce. Díky přiblížení kancelářské práce konceptním úředníkům mělo podle Kielmanseggových zjištění, dojít k urychlení vyřízení. Podle jeho názoru bylo možné denně vyřídit na 27 písemností, což odpovídalo ročně 10 000 u jednoho kancelářského oddělení.³⁸⁹

Agendy kancelářský oddělení měly být spojeny podle charakteru obsahu a řízení. Členění úřadu na jednotlivá oddělení, je doloženo u hejtmanství v Oberhollabrunnu poprvé k roku 1900.³⁹⁰ Na počátku roku 1900 bylo u tamějšího úřadu ustanoveno, že kancelářské oddělení A se bude orientovat na agendu spjatou se všeobecnými záležitostmi ústavy, státu, kultu, manželství, matriky, zdravotnictví, záležitosti mravnostní, spolkové a shromažďovací policie, nadace a stipendia. Naopak oddělení B sčítání lidu, domovské, obecní záležitosti, státní příslušnost, okresní školní rada, veterinární záležitosti, nemoci zvířat, záležitosti vodní, silniční, stavební a požární „policie“, obchod a živnosti. Poslední oddělení C (přeznačené od roku 1905 na M) mělo vyhrazeno vojenských záležitostí (zeměbrana, vojenská taxa) a pojištění. Agenda ze skupiny XVII., XVIII a XIX byla následně začleněna do skupiny IV, vojenských záležitostí. Z přehledu je zřejmé, že na přelomu roku 1902 a 1903 byla provedena první změna, kdy od oddělení B bylo ustoupeno sčítání lidu, domovské, obecní záležitosti, státní příslušnost pro oddělení A, které naopak předalo zdravotní záležitosti. S rokem 1905 se

---

³⁸⁹ ÖStA Wien, Allgemeines Verwaltungsarchiv, Inneres, Ministerratspräsidium, Verwaltungsreformkommission, fas. 35.

³⁹⁰ Rozdělení na oddělení odpovídá členění knih NÖ Landesarchiv St. Pölten, Bezirkshauptmannschaft Hollabrunn, sign. 1/142, 1/146, 15/1.

pojí další úprava, když vzniklo oddělení označené L a V. První zmíněné (oddělení L) převzalo od oddělení B záležitosti vodní, silniční, stavební a požární „policie“, obchod a živnosti, zatímco pro oddělení V byla vyhrazena agenda pojištění.

V uvedené podobě následně existovalo rozdělení agend mezi kancelářská oddělení až do konce prvního desetiletí 20. století. Z přehledu je patrné, že původně velmi široce pojané kompetence oddělení B se v průběhu let postupně zúžila především na zdravotní záležitosti, zatímco oddělení A se více orientovalo na policejní záležitosti v okruhu mravnostních záležitostí, spolkového a shromažďovacího práva a zemědělství. Pro vojenské záležitosti bylo vyhrazeno oddělení M, pojištění vedlo oddělení V a oddělení L se věnovalo obchodu, živnostem a vodní, silniční, stavební a požární „policie“.

Tabulka č. 11: Vývoj kancelářský oddělení a jimi vyřizovaných agend u Okresního hejtmanství v Oberhollabrunnu v letech 1900–1908

	Označení agendy v jednacím plánu	V konkrétním roce byla záležitost předána k zaevidování a opatření v kancelářském oddělení, které bylo označeno písmeny A, B, C, M, L, V									
		1900	1901 ³⁹¹	1902	1903	1904	1905	1906	1907	1908	
Podání (v podatelně přiřazeno k agendě	I – ústava a záležitosti státu	A	A	A	A	A	A	A	A	A	
	II – sčítání lidu, domovské, obecní záležitosti, státní příslušnost	B	B	B	A	A	A	A	A	A	
	III – volné	A	A	A	Neuvedeno						
	IV – vojenské záležitosti (zeměbrana, vojenská taxa)	C	C	C	C	C	M ³⁹²	M	M	M	
	V – záležitosti kultu, manželství, matriky	A	A	A	A	A	A	A	A	A	
	VI – okresní školní rada	B	B	B	neuvedeno			A	A	A	
	VII – zdravotní záležitosti	A	A	A	B	B	B	B	B	B	
	VIII – veterinární záležitosti, nemoci zvířat	B	B	B	B	B	B	B	B	B	
	IX – zemědělství	A	A	A	A	A	A	A	A	A	
	X – záležitosti vodní, silniční, stavební a požární „policie“	B	B	B	B	B	L	L	L	L	

³⁹¹ V mladším období úprava jednacímho plánu a redukce skupin, kdy v tisku normy z roku 1905 uvedena poslední se signaturou XVI.

³⁹² Od roku 1905 kancelářské oddělení C odpovídá v označení kancelářskému oddělení M.

XI – volné	B	B	B	Neuvedeno			A	A	A
XII – obchod a živnosti	B	B	B	B	B	L	L	L	L
XIII – pojištění	C	B	B	Neuvedeno			V ³⁹³	V	V
XIV – záležitosti mravnostní, spolkové a shromažďovací policie	A	A	A	A	A	A	A	A	A
XV – nadace a stipendia	A	A	A	A	A	A	A	A	A
XVI – různé (vyhotovení opisů)	A	A	A	A	A	A	A	A	A
XVII	C	C	Neuvedeno						
XVIII	C	C	Neuvedeno						
XIX	C	C	Neuvedeno						

Zdroj: (Zdroj: Rekonstruováno dle podacích knih NÖ Landesarchiv St. Pölten, Bezirkshauptmannschaft Hollabrunn, podací knihy (Eingangsbuch) z let 1900–1908)

Kielmannsegova norma z roku 1905 zmiňovala, že počet kancelářských oddělení u hejtmanství a jejich rozdělení bude určeno zemským úřadem. Ze zpráv referujících o stavu hejtmanství v Dolních Rakousích k roku 1907 vyplývá, že u šesti hejtmanství mělo být původně o jedno oddělení navíc. Jednalo se o Floridsdorf, Hietzing, Mödling, která měla disponovat pěti kancelářskými odděleními (počet podání se u nich na počátku 20. století pohyboval kolem 45 až 52 tisíc podání). Schválena jim nakonec byla jen čtyři. Okres Neunkirchen (38 tisíc podání) měl disponovat čtyřmi odděleními, ve výsledku obdržel jen tři, Lilienfeld (kolem 21 tisíc podání) místo tří směl obsadit jen dvě. K jedinému navýšení došlo jen v případě Pöggstallu (22 tisíc podání) a Waidhofenu a. d. Thaya, kde původně schválená dvě oddělení byla do roku 1907 rozšířena na tři.

³⁹³ Vyčlenění agendy se založením nového oddělení je třeba spojit s vydáním zákona č. 1/1907 z 16. prosince 1906 o penzijním pojištění. Podle § 75 měly být k okresním hejtmanstvím podávány rekurzy (odvolání) proti výměrům mj. o povinnosti pojištění, zařazení do tříd služného apod., která posléze směřovala k zemskému úřadu k rozhodnutí. Dolnorakouský místodržitel Erich Kielmannseg roku 1907 určil, že agenda bude zařazena do jednacího plánu pod skupinu XIII, pořadové číslo 191. NÖ Landesarchiv St. Pölten, Bezirkshauptmannschaft Bruck an der Leitha, karton č. 112, čj. 1180/1907.

Tabulka č. 12: Přehled okresních hejtmánství v Dolních Rakousích a rozdělení agend u jednotlivých kancelářských oddělení

		Číslo skupiny dle jednacího plánu. Následující tabulka obsahuje vysvětlení jednotlivých skupin agend. V příloze v závěru této práce jsou také konkretizovány skupiny na úroveň oddílů.																
Okres ³⁹⁴	Počet oddělení	1	2	3	4	5	6 ³⁹⁵		7	8	9	10	11	12	13	14	15	16
		6A	ostatní (6B)															
Amstetten	4	A	A	–	C	A	A	D	B	B	B	B	A		A	A	A	A
Baden	4	A	A	–	C	A	D	–	B	B	B	B	A	B	B	A	A	A
Bruck an der Leitha	4	A	A	–	C	A	A	D	D	D	B	B	A	B	D	A	A	A
Floridsdorf	4	A	A	–	C	A	A	D	D	D	B	B ³⁹⁶	A	B	B	A	A	B
Gänserndorf	4	A	A	A	C	A	A	D	B	B	A	B	A	B	B	A	A	A
Gmünd	3	A	A	A	A	A	C	–	B	B	B	B	A	B	B	A	A	B
Hietzing	4	A	A		C	A	D	–	B	B	B	B	A	B	A	A	A	A
Hollabrunn	4	A	A	–	C	A	A	D	D	D	B	B	A	B	B	A	A	B / D ³⁹⁷
Horn	2	A	A	–	B	A	A	B	A	A	A	A	A	A	B	A	A	B
Korneuburg	4	A	A	A	C	A	A	D	B	B	B	B	A	B		A	A	
Krems	4	B	B	–	C	B	D	–	A	A	B	B	A	A	A	A	B	B
Lilienfeld	2	A	A	–	B	A	A	B	A	A	A	A	A	A	B	A	A	B
Melk	3	A	A	C	C	A	A	–	B	B	B	B	A	B	C	A	A	C
Mistelbach an der Zaya	4	A	A	–	C	A	A	D	B	B	B	B	A	B	B	A	A	B
Mödling	4	A	A	–	C	A	A	D	B	B	B	B	A	B	A	A	A	A
Neunkirchen	3	A	A	–	C	A	A	C	B	B	B	B	A	B	B	A	A	A / B ³⁹⁸
Pöggstall	3	A	A / B ³⁹⁹	–	B	B	A	C	A	A	B	A	A	A	A	A	B	A
Scheibbs	2	A	A	–	B	A	B	–	A	A	A	A	A	A	B	A	A	B
St. Pölten	4	A	A	–	C	A	A	–	B	B	B	B	A	B	D	A	A	D
Tulln an der Donau	4	A	A	–	C	A	A	–	B	B	B	B	A	B	B	A	A	B
Waidhofen an der Thaya	3	A	A	–	C	A	A	C	B	B	B	B	A	B	A	A		A
Zwettl	2	A	A	–	B	A	B	–	A	A	A	A	A	A	B	A	A	B

Zdroj: NA Praha, České místodržitelství Praha – prezidium, kar. 2978.

³⁹⁴ Vyplněný dotazník neodeslalo Okresní hejtmánství Wiener Neustadt.

³⁹⁵ Rozdělení agendy skupiny „Školství“ bylo u jednotlivých hejtmánství proměnlivé. Zásadně uváděli, že zvlášť je zajištěna příslušným oddělením agenda Okresní školní rady a zvlášť zbylé záležitosti týkající se školství. Např. Mödling do skupina 6A zahrnoval písemnosti zařazené do oddělení 55–67, 76a, Neunkirchen oddělení 54–61, Gänserndorf oddělení 54, 69–77.

³⁹⁶ Část agendy řešila prezidiální kancelář.

³⁹⁷ Neupřesněno rozdělení agend.

³⁹⁸ Oddělení A zajišťovalo agendu odstavce 235, oddělení B odstavce 233–234.

³⁹⁹ Oddělení B zajišťovalo agendu odstavce 11, 12–16.

U institucí s třemi odděleními je zřejmé, že pro oddělení A byla vždy určena agenda ústavy zahrnující záležitosti státu, říše a země označená jako skupina I a skupina II, kam náleželo sčítání lidu, občanství, domovské obce a chudinské záležitosti.⁴⁰⁰ Zcela pravidelně byla tomuto oddělení přidělena i skupina XI a také skupina XIV. Často byla také připojována agenda V. Méně často se lze setkat s připojením i agendy XV.

Oddělení B vyřizovaly písemnosti zařazené do skupiny VII až XII (zdravotní a veterinární záležitosti). Jedinou výjimkou byl okres Pöggstall, kde naopak tato agenda náležela oddělení A. Oddělení C bylo vesměs určeno pro záležitosti školství. V jediném Melku sem připojili i agendu nemocenského a úrazového pojištění a mravnostní policie, ve Waidhofenu agendu zeměbrany.

Pokud byla okresním hejtmánstvím povolena čtyři oddělení, lze sledovat jisté pravidelnosti, kdy v oddělení A (kromě Okresního hejtmánství Krems) vždy vyřizovali agendu I, II, V, XI, XIV a XV a v několika případech i VI. Oddělení B bylo vždy vyhrazeno X, téměř vždy pak IX a XII, v polovině případů VII a VIII. Variant pak v tomto případě přicházelo větší množství.

Často zvlášť vedenou agendou byly trestní rejstříky a trestní karty. Ty u okresních hejtmánství se čtyřmi odděleními vedlo oddělení C, případně trestní karty řadil a dílčí zápisy u Krems vykonával úřední sluha.

4.5.2. Registraturní pomůcky – podací knihy (Eingangsbuch)

Mezi písemnosti, které jsou typické pro nový systém patří podací knihy (Eingangsbuch) a nahlížecí knihy (Nachschlagebuch). Jejich podoba, která se posléze všeobecně rozšířila jako závazná, je ovšem výsledkem dlouhodobějšího vývoje proměn u oberhollabrunnského úřadu. Na počátku popisu je třeba zmínit jednu ze zásad dolnorakouské normy z roku 1905, kde byla pro nový způsob úřadování primární evidence záležitostí, v rámci nichž byly posléze připojovány záznamy o jednotlivých dokumentech.⁴⁰¹

---

⁴⁰⁰ Přehled obsahu jednotlivých skupin – viz níže připojená tabulka.

⁴⁰¹ V praxi si můžeme toto ustanovení představit následovně. Pokud provozovatel živnosti (např. pekař) požádal o schválení provozovny (pekárny), podle dosavadního systému by byly jednotlivé dokumenty evidovány postupně v podacím protokole, čímž by každé podání a k němu připojená odpověď měly vlastní číslo jednacím a spis by byl tvořen souborem dokumentů s různými čísly jednacím. Podle nových zásad by byla do podací knihy (Eingangsbuch) zaevidováno řízení o povolení provozovny, které by obdrželo jedno tzv. kmenové číslo, a v rámci něj by byly posléze evidovány jednotlivé dokumenty. Dokumenty by posléze byly identifikovány jedním kmenovým číslem záležitosti, a pořadovými čísly písemností. Zároveň je zde třeba zmínit, že nový kancelářský řád

Do roku 1899 se u tamějšího hejtmanství užívaly podací protokoly zavedené normou v 50. letech 19. století. Zvlášť se vedly podací protokoly pro všeobecnou agendu, zvlášť pro prezidiální. S protokoly byl užíván i index, jak bylo běžné i u jiných úřadů politické správy první instance. U indexů oberhollabrunnského úřadu jsou v jistých časových úsecích patrné snahy po usnadnění jejich vedení již v předchozím období mezi roky 1850 a 1900. Ty ovšem nepředstavují až tak zásadní specifičnost, kterou bychom u jiných úřadů nenašly. Připomeňme především snahu vyčlenit hned na počátku indexu stále se opakující hesla, jakými byly názvy obcí a běžně užívané pojmy (např. Gendarmerie apod.). Na konci 90. let 19. století je patrné u některých záznamů zvýrazňování červenou barvou.

Zásadní okamžik v podobě registraturních pomůcek u oberhollabrunnského úřadu nastal na počátku ledna 1900, kdy oberhollabrunnský hejtman Eduard Hohenbruck přistoupil k prvním experimentům. Nejstarší „zkušební“ podací kniha je datována právě do počátku roku 1900 stejně jako k němu příslušná „zkušební“ nahlížecí kniha (Nachschlagebuch).⁴⁰² Provenienci tisku lze snadno odhalit díky připojenému štítku Jordanovy tiskárny. Těmito štítky jsou ostatně opatřeny i další knihy. Štítky svědčí o velmi těsném propojení oberhollabrunnského okresního hejtmanství s tamějším tiskařem Maxmiliánem Jordanem. Tiskař byl otevřen různým úpravám, jak se ukáže v následující analýze. Lze předpokládat, že byl motivován i výhledem do budoucnosti, kdy mohl za svůj přístup očekávat (pokud by se nové návrhy ujaly) další zakázky ze strany státní správy.

Vraťme se zpět k formuláři z roku 1900, který byl u hejtmanství použit pouze pro rok 1900, u jiných let se s ním již nesetkáváme.⁴⁰³ Jeho podoba byla velmi obdobná dosud běžně užívaným podacím protokolům. Změněn, resp. rozšířen byl o části: přechozí číslo (Vorzahl), následné číslo (Nachzahl), lhůta a kmenové číslo.

---

přinášel požadavek na změnu uspořádání úřadu, kdy vznikla kancelářská oddělení, která vyřizovala určitý okruh agend. Ty vymezeny v jednacím plánu a rozdělení pracovní činnosti.

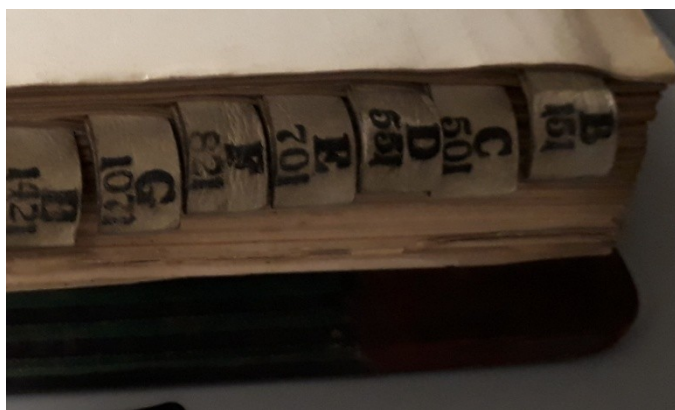
⁴⁰² NÖ Landesarchiv St. Pölten, Bezirkshauptmannschaft Hollabrunn, sign. 1/142, 1/146 a 15/1.

⁴⁰³ Niederösterreichisches Landesarchiv St. Pölten (dále NÖ Landesarchiv St. Pölten), Bezirkshauptmannschaft Hollabrunn.

pojištění užíván po celý rok. Princip zápisu do podací knihy byl zcela jinak koncipován, než v předchozí formě. Celý svazek byl rozdělen podle písmen abecedy. Každé písmeno, kam měly být zapisovány záležitosti osob dle příjmení, pak mělo vyhrazeno rozmezí čísel, která následně byla obsazována při zápisu dané záležitosti (např. A – rozmezí 1 až 150, B – 151-500). Formulář obsahoval pro každou záležitost jen tři řádky. Ani tato forma nebyla pro tuto agendu chápána jako nejvhodnější způsob řešení, proto byla opuštěna ke konci června, když se úředníci navrátili k formuláři B.⁴⁰⁴

Obr. č. 21: Ukázka podací knihy rozdělené primárně abecedně, přičemž do „složek“ vymezených jednotlivými písmen (zastupujícími příjmení) byly zapisována podání. Tato forma měla nahradit zvlášť vedený index.

Zdroj: NÖ Landesarchiv St. Pölten, Bezirkshauptmannschaft Hollabrunn, oddělení A, rok 1901.

---

⁴⁰⁴ Desky podací knihy z prvního roku byly poněkud prostě provedené ve srovnání s nahlížecí knihou ze stejného roku. Roku 1901 byly svázané v pevných kožených deskách a spolu se spisovými přehledy za rok 1901 tvoří objemný svazek.

Obr. č. 22: Formulář C vázaný k abecedně rozděleným jménům

Geschäftsabl. Zeichen Bearbeiter	Vorzahl:	Gegenstand	Eingang	
			Nachzahl:	Zug Erh. angest. Nr.
55 III/6/10 3	551	Doppeler Johann v. Carr. Wählzettelverzeichn. Spruch im Falle des Todes	4/1	1/1
55 III/30 A	552	Domas Johann, Oppressen Verhängung einer Pfandhaft dunkl. Legation	4/1	1/1

Abgang		Eingang		Abgang		Zur Registatur
Nichtung und Inhalt	Zug Erh. angest. Nr.	Nichtung und Inhalt	Zug Erh. angest. Nr.	Nichtung und Inhalt	Zug Erh. angest. Nr.	Zeichen
Hauptamt Jamborg Doppeler Johann v. Carr. Wahlzettelverzeichn. Spruch im Falle des Todes	4/1	Hauptamt Jamborg Domas Johann, Oppressen Verhängung einer Pfandhaft dunkl. Legation	4/1	aa	1/1	551/100 III/6/10

Zdroj: NÖ Landesarchiv St. Pölten, Bezirkshauptmannschaft Hollabrunn, oddělení A, rok 1901.

V letech 1903 až 1906 se můžeme setkat se dvěma typy formulářů užívaných pro podací knihy. V podstatě se zde odráží zjištění výhodnosti jednotlivých forem vedení evidence. První odpovídá formuláři B, přičemž se rozrůznil počet řádků pro evidenci dokumentů u jedné záležitosti. Některé knihy obsahují formulář se čtyřmi řádky, jiné se sedmi řádky.⁴⁰⁵ Každý tisk formuláře, byť odpovídal již zavedené podobě, byl označován novou datací, přestože se jednalo o shodnou podobu s předchozím formulářem. Od října 1906 bylo poprvé zavedeno číslování formulářů dle pořadového čísla přiděleného pro jednoznačné určení tiskopisu (označeno jako Verlagsdrucksorte 8).

Druhá forma je spjata s vyčleněním určitého množství čísel pro jednotlivá písmena (odpovídající příjmením), jak bylo zkušebně zavedeno ve formuláři C. Tato forma se osvědčila především pro agendu pojištění. Zde došlo k dílčí změně, když prvních čtyři sta čísel mělo podobu běžné podací knihy (formulář B) a bylo určeno pro všeobecnou korespondenci (která se netýkala konkrétní osoby) a od čísla 401 byla vyhrazena evidence záležitostí podle písmen abecedy (formulář C). Obdobný vývoj jako u oddělení A a B,

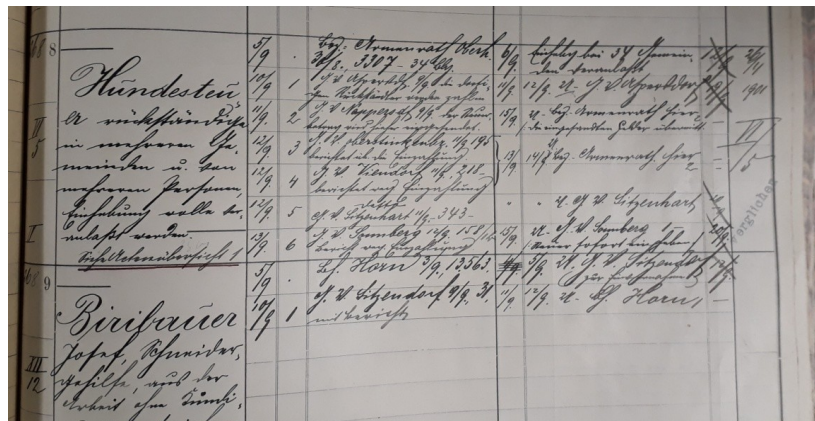
⁴⁰⁵ NÖ Landesarchiv St. Pölten, Bezirkshauptmannschaft Hollabrunn, sign. 13/15.

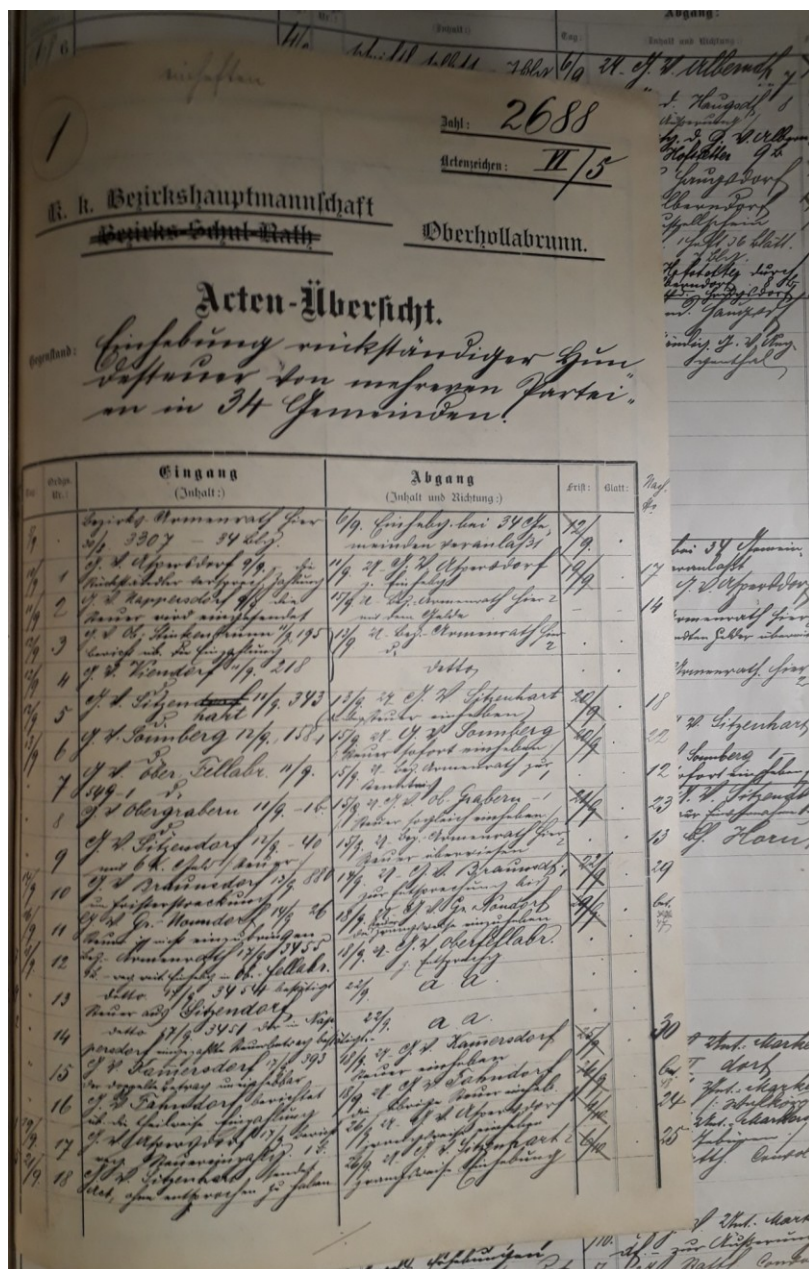
můžeme pozorovat u evidence okresní školní rady. Zde nebyl ale zaveden formulář C z roku 1901.

4.5.3. Registraturní pomůcky – spisové přehledy (Aktenübersicht)

V roce 1900 se můžeme také poprvé setkat s prvním spisovým přehledem (Aktenübersicht). Rovněž i on byl vytištěn v Jordanově tiskárně. Jeho formulář měl poněkud menší rozměry, které se ukázaly posléze méně praktické a byl zvětšen. První jeho užití je datováno na počátek září roku 1900 a byl využit u čj. 2688/1900, které se týkalo výběru daně ze psů u 34 obcí. Protože užívání spisových přehledů bylo právě „zkoušeno“, byl první vlepen do svazku podací knihy blízko k jednacímú číslu. Druhý přehled byl užit v říjnu, ale při jeho aplikaci nasatly jisté potíže se samotným zápisem, když si úředník nebyl zcela jistý, zda přepsat údaje zanesené již dříve do podací knihy či nikoli.

Obr. č. 23: Ukázka nejstaršího spisového přehledu. Horní obrázek zachycuje zápisy provedené do podací knihy, zatímco na dolním je již spisový přehled vlepený do knihy. Ze zápisu je patrné, že úředník do později zavedeného spisového přehledu přepsal údaje (týkající se sedmi dokumentů) dříve uvedené do podací knihy.

Zdroj: NÖ Landesarchiv St. Pölten, Bezirkshauptmannschaft Hollabrunn, oddělení A, rok 1901.

Spisové přehledy byly do roku 1901 (včetně) založeny pro konkrétní číslo číslo jednací až v okamžiku potřeby. Proto se odkazují k různým jednacím číslům. Nástin přináší tabulka přehledu prvních komplexně užívaných spisových přehledů. U spisových přehledů je třeba upozornit na tzv. pořadové číslo a číslo jednací, k němuž se vázal. V roce 1901 je pořadové číslo spisového přehledu obsaženo jen u oddělení A. Pořadové číslo obdržel každý spisový přehled průběžně napříč celým rokem. Že i přehledy procházely v průběhu prvních let 20. století vývojem, svědčí v úvodní části formuláře roku 1902 zařazená značka pro pořadové číslo, kterým mělo být zajištěno, že nedojde ke ztrátě vyplněných listů před jejich svázáním. Provázání se záznamem v podací knize umožnila položka čísla jednacích. Naopak v podací knize se připojil odkaz („siehe Aktenübersicht“) na existenci přehledu, jak nastiňuje výše

umístěný obrázek. Aby byla evidence přehledů kompletní, bylo vyžadováno i připojení signatury dle jednacího plánu. V roce 1901 bylo u oddělení A v průběhu celého roku založeno 23 spisových přehledů.

Tabulka č. 13: Ukázka spisových přehledů z roku 1901, které byly založené až v průběhu roku u oddělení A⁴⁰⁶

Pořadové číslo spisového přehledu	Číslo jednací	Obsah
1	1082/1901	Týdenní zprávy četnictva
2	2682/1901	Výtahy z matrik pro rakouské státní příslušníky v zahraničí
3	3867/1901	Povolení ke sbírkám

Zdroj: NÖ Landesarchiv St. Pölten, Bezirkshauptmannschaft Hollabrunn, oddělení A, rok 1901.

Změna nastala roku 1902, kdy byl vyhrazen vždy na počátku kalendářního roku určitý počet čísel (nejčastěji 1–20 či 1–40) pro stále se opakující přehledy. V podací knize se tento stav promítl do zápisů prvních kmenových čísel, která začínala až od následujícího čísla (např. 21 či 41).⁴⁰⁷ Například každý přehled u oddělení A byl věnován jedné z nemocí (č. 2 – neštovice; č. 5 – černý kašel; č. 6 – spalničky apod.).⁴⁰⁸ V tomto okamžiku nastala shoda mezi pořadovým číslem spisového přehledu a číslem jednacím, k němuž se vázal. To v průběhu následujících let vedlo k nevyplňování části pro kmenové číslo.

⁴⁰⁶ NÖ Landesarchiv St. Pölten, Bezirkshauptmannschaft Hollabrunn, sign. 1/147.

⁴⁰⁷ Tamtéž, sign. 13/5.

⁴⁰⁸ Tamtéž, sign. 13/4.

Obr. č. 24: Spisový přehled s pořadovým číslem 5 umístěným v kruhu a navázaný ke kmenovému číslu 5. Omylem byl u oberhollabrunnského úřadu užit formulář připravený pro hejtmanství v Gänserndorfu.

K. k. Bezirkshauptmannschaft Unter-Gänserndorf.
~~Bezirks-Schul-Rath~~

Fortlaufende Nummer der Aktenübersicht: Aktenzeichen III/18

(5) **Aktenübersicht zu Stammzahl 5 1902.**

Betreff: Küchliisten

Eingangsbuch		Eingang:		Abgang:		Tag		Händ- Bucht in der Mehrer- höft:	Der Wap- stanz am:
Weg:	Ort- ung:	Ab- sender, Datum, Zahl, Beilagen und Inhalt:	(Richtung, Inhalt und Beilagen)	der Gegent- gang:	am ges:	frist:	ges:		
			<i>Nieder-Schlina - Rechnung Feb. 1-4 U. Stotth.</i>			<i>3/1</i>	<i>3/1</i>		
	1		<i>Rechnung - Gg. 1902</i>	<i>by the hand of Küchliisten Stotth.</i>		<i>2/1</i>	<i>2/1</i>		
	2	1	<i>Stotth 17/6 1898 nach Anzeig.</i>	<i>a. a.</i>		<i>2/1</i>	<i>2/1</i>		<i>2/1</i>

Zdroj: NÖ Landesarchiv St. Pölten, Bezirkshauptmannschaft Hollabrunn, oddělení A, rok 1901.

4.5.4. Registraturní pomůcky – nahlížecí knihy

Cílem podacích knih bylo zřehlednit obsah podání evidovaných v rámci jedné záležitosti. Tento krok měl usnadnit kancelářskou práci spjatou s evidencí písemností. Již na počátku úředního řízení bylo rozhodnuto o přidělení spisové značky, pod níž byla písemnost následně i uložena. Autoři dolnorakouské normy z roku 1905 přistoupili k řešení z opačné strany „životní etapy“ písemnosti. Rozhodli se pro úpravu registratury a systému ukládání.

Zmíněnou změnu úzce reflektuje nově zavedená tzv. nahlížecí kniha (Nachschlagebuch). Z obou písemností (Eingangsbuch a Nachschlagebuch) je patrné, že podatelna a kancelářské oddělení plnily v novém pojetí úředních postupů podstatnou roli. Zatímco určení, které oddělení bude písemnost vyřizovat náleželo podatelně, zaevidování proběhlo u oddělení. Po zápisu do podací knihy (Eingangsbuch) bylo třeba zaznamenat informace také do dalších pomůcek, které měly umožnit pozdější dohledání podle různých kritérií. Tuto funkci v dolnorakouském systému zastávaly tzv. nahlížecí knihy (Nachschlagsbuch). Ty měly plnit roli, jaká ve starém způsobu úřadování byla očekávána od

tzv. elenchů a indexů. Zatímco indexy byly vedené k přehledu o obsahu podacích protokolů, elench charakterizoval obsah spisů uložených v konkrétní spisové značce.⁴⁰⁹

Podle dolnorakouské normy bylo stanoveno, že od roku 1905 měla být nahlížecí kniha rozdělena na dvě základní části, totiž na tzv. systematickou a abecední. První, systematická část byla dále rozdělena podle jednacího plánu. Sem měly být zapsány normy (červenou barvou) a všechny záležitosti, které nebyly přímo spjaté s konkrétními osobami či názvy míst. Formulář obsahoval spisovou značku, věc a kmenové číslo. Druhá, abecední část byla rozdělena na hesla (Schlagwörter), názvy obcí na okrese, příjmení a cizí místní označení. Tyto údaje měly odpovídat obsahu Betreffu uvedeného na dokumentu. Jeho podoba byla normou rovněž předepsána. Protože nahlížecí kniha byla vedena pro agendu celého oddělení, pod jednotlivé oddíly se dostávaly spisy různých agend (dle přidělených agend danému kancelářskému oddělení). Zmíněný popis odpovídá normě z roku 1905, která se stala vzorem pro všechny lokality a která odráží předchozí vývoj. Nyní si přiblížme vývoj, jakým prošel zmíněný typ knih.

Analýzu vývoje knih je vhodné rozdělit do dvou částí, které odpovídají jednotlivým částem nahlížecích knih. K zásadní proměně v roce 1899 nedošlo.⁴¹⁰ Pouze připomeňme, že všechny knihy jednotlivých kancelářských oddělení mají na přideštní vlep rukopisně provedený výtah skupin a podskupin registraturního (jednacího) plánu. V následujícím roce můžeme u některých výtahů na přideštní pozorovat připojení hvězdiček, které značí způsob ukládání spisů. U některých kancelářských oddělení jedna hvězdička symbolizovala, že spisy měly být uloženy podle názvů obcí, dvě hvězdičky odpovídaly uložení dle příjmení a tři připomínaly dosavadní způsob.⁴¹¹

Roku 1900 členění systematické části, odpovídající dřívějším elenchům, na skupiny odpovídá předchozímu období. Index byl veden samostatně v dosud běžné formě. Zásadní změna tak v tomto roce také nenastala. Roku 1901 a 1902 část někdejších „elenchů“ zůstala zachována. Pozorujeme, že v rámci skupiny „všeobecné“ u skupiny VII. jsou zaneseny normy provedené červenou barvou, jak posléze i nařizovala dolnorakouská norma.

---

⁴⁰⁹ Níže uvedený rozbor vývoje podchycuje nejpodstatnější prvky změn. Není upozorněno na dílčí změny, které mohou být sledovány v rámci dílčí studie.

⁴¹⁰ NÖ Landesarchiv St. Pölten, Bezirkshauptmannschaft Hollabrunn, sign. 13/1 a 13/2.

⁴¹¹ Připomeňme, že u staršího systému před aplikací zásad dolnorakouského systému bylo typické číslování podskupin vždy od č. 1, pro dolnorakouský systém je typické průběžné pročíslování podskupin od č. 1 např. do 250.

Zásadní změna nastala roku 1903, přičemž tato forma zůstala zachována i přes oficiální zavedení systému roku 1905. Nový formulář reflektoval členění knihy na část systematickou a abecední. U systematické části lze zjistit, že došlo k vyčlenění dosud samostatně zavedených částí pro „všeobecné záležitosti“ u jednotlivých skupin registratury do zvláštní části knihy. Formulář obsahuje čísla spisů uvedené ve formě zlomku, přičemž obsahoval obsah písemnosti. Systematická část obsahovala opět všeobecnou část. Snaha po orientaci v obsahu předpisů vedla k zavedení pravidla, že všechny písemnosti obsahující normu budou provedeny červenou barvou.

Pro indexy je výrazným obdobím rok 1901, kdy se poprvé můžeme setkat s novým formulářem užitým pro zápis písemností dle konkrétních míst. Každé lokalitě byla vymezena polovina strany a k té posléze připisovány jednotlivé písemnosti.

Obr. č. 25: Ukázka formuláře z roku 1901 určeného pro index. Každá lokalita v rámci okresu měla mít obdobný záznam, jako zde je zachycen pro Parisdorf.

Gegenstand:	Laufende Zahlen:	Stammzahl:	Seitenzahl:	Gegenstand:	Laufende Zahlen:	Stammzahl:	Seitenzahl:
<i>Parisdorf</i>							
<i>Gemeinde-Verwaltung</i>	<i>1783</i>	<i>XIV/112</i>	<i>12/24</i>				
<i>St. Barbara-Kapelle</i>	<i>3306</i>						

Zdroj: NÖ Landesarchiv St. Pölten, Bezirkshauptmannschaft Hollabrunn, sign. 9/13.

Osobní index zásadní změnou neprošel – obsahuje jméno a záležitost, číslo jednací a signaturu, stejně jako index hesel. V následujících letech (od roku 1906) bylo opuštěno od formuláře pro obce, když byl nahrazen obdobným formulářem jako pro osobní rejstřík. Změna nastala pouze ve formě umístění formuláře na stránce, kam byly nyní umístěny dva sloupce s obsahem jména (věci) a čísla se značkou.

Obr. č. 26: Změna formuláře indexové části určené pro odkazy na jednotlivé lokality

Zeiden:	Namen:	Zahlen:	Zeiden:	Namen:	Zahlen:
	<i>Parisdorf</i>			<i>Reigarten.</i>	
I/10	Gemeinde Klauke	1335	I/10	Gemeinde Klauke 1905, Statuten 200	
I/155	Katholische Pfarre, Pfarrei	1925	I/155	Katholische Pfarre, Pfarrei	1505
I/122	Katholische Pfarre	1925	I/10	Gemeinde Klauke	1971
I/10	Gemeinde Klauke	2068	I/122	Katholische Pfarre, Pfarrei	2027, 3363
I/10	" "	2718, 3667	I/10	Gemeinde Klauke	3635
	<i>1907</i>			<i>1907</i>	
I/10	Gemeinde Klauke	235, 314	I/10	Gemeinde Klauke	96, 2413
	Gemeinde Klauke	1107	I/122	Katholische Pfarre, Pfarrei	484
I/122	Jagdhaus Klauke	1591, 2571	I/155	Katholische Pfarre, Pfarrei	1549
	<i>1907</i>		I/122	Katholische Pfarre, Pfarrei	1907
I/10	Gemeinde Klauke	203	I/10	Gemeinde Klauke	2022

Zdroj: NÖ Landesarchiv St. Pölten, Bezirkshauptmannschaft Hollabrunn, sign. 06/08.

5. Čechy místem aplikace oberhollabrunnského systému?

Ve spisu reformní komise z roku 1911 se objevuje zpráva, že obtíže u mnoha místodržitelství s úřadováním (založeném na nedostatečné a zastaralé instrukci z roku 1855) byly často vyřešeny vydáním vlastních kancelářských řádů. Mezi takové správní instituce patřily zemské úřady v Terstu, Štýrském Hradci, Opavě, Tyrolsku a Vorarlbersku, Haliči a také v Čechách.⁴¹² Že se u „vlastních kancelářských řádů“ jedná o úzké provázání s dolnorakouskou normou svědčí vydání norem, které lze klást do let 1905–1910.⁴¹³ Tímto krátkým vhladem jsme připomněli jednu zásadní záležitost, totiž že byl v Čechách, resp. v Praze u místodržitelství vytvořen jeden z několika specifických předpisů navazující na dolnorakouskou normu. V případě Čech mělo být znění „pražské“ normy rozšířeno i na okresní hejtmanství.

Na počátku této kapitoly je třeba zmínit, že přípravné práce v Čechách je třeba sledovat v několika rovinách. Nejprve je zde fáze dílčí reflexe dolnorakouského systému, a to v souvislosti s připomínkováním obsahu normy vydané Kielmanseggem roku 1903. Poté v letech 1905–1910 můžeme sledovat, že převážně u nově ustanovených úřadů (okresních hejtmanství či jejich expozitur) bylo přímo převzato znění dolnorakouské normy, tedy bez jakýchkoliv úprav bylo importováno Úřední naučení z Dolních Rakous do Čech. Ve druhé polovině prvního desetiletí 20. století docházelo u prezidia českého místodržitelství ke dvěma „větším aktivitám“ reflektujícími dolnorakouský systém v praxi. Na straně jedné je lze spatřovat v naplňování požadavků určených Vídní. Tato činnost se odráží například při zpracování dotazníků rozeslaných na počátku roku 1908 z prezidia ministerstva vnitra (ale také i samotná realizace u jednotlivých hejtmanství) apod. Na straně druhé byl připravován výše připomenutý vlastní kancelářský řád. Tyto dvě roviny se sice velmi často prolínají, ale z hlediska analýzy je vhodné je pracovně oddělit.

5.1. Pokusy o zjednodušení úřadování

Nejprve se věnujme postupným snahám po zlepšení úřední činnosti v Čechách v průběhu prvního desetiletí 20. století, kdy ještě nebyla dolnorakouská norma užívána v jiné lokalitě, než v korunní zemi, kde vznikla. Snahy o zjednodušení úředních postupů se objevovaly v každém desetiletí existence habsburské monarchie. Často ovšem mnohé návrhy

---

⁴¹² ÖStA Wien, Allgemeines Verwaltungsarchiv, Inneres, Ministerium des Innern – Präsidium, kar. 1280 – čj. 5/1912.

⁴¹³ Tamtéž, kancelářské řády.

skončily v zapomnění místodržitelství registratury, když se nenašla cesta náležitě podpory. Některé formy úprav se i přesto podařilo realizovat. V roce 1896 mělo dojít ke zjednodušení titulatury užívané v rámci oslovení.⁴¹⁴ Tento požadavek byl realizován všeobecně roku 1899, když byly odstraněny kurtoazní výrazy při oslovování úřadů (hochlöblich, hoch, löblich) či užívání kurtoazní formule „Genehmigen Euer Excellenz“. Nařízení se nevztahovalo na oslovení duchovních, korporací a privátních osob, tedy při odesílání dokumentů mimo úřad.⁴¹⁵

Podobně ve vztahu ke zjednodušení lze vnímat i pokusy o sjednocení užívaných úředních knih. Tyto snahy o vypracování soupisu povinně vedených knih nakonec trvaly více jak deset let (viz kapitola o úředních knihách), ale výsledek soupisu povinně užívaných pomůcek pro jednotlivé typy agend se dostavil. Jeho znění bylo posléze využito i při dotazníkovém šetření vyžádaném centrálním vídeňským úřadem roku 1908.

Velký podnět ke změnám přišel z oblasti justice, kde byl roku 1897 výrazně přeměněn dosavadní způsob úřadování.⁴¹⁶ Stranou nelze ponechat ani snahy po změnách registraturního – spisového plánu (v dolnorakouské normě se užívá pojem Geschäftsplan, který je v této práci překládán jako jednacím plán, protože vykazoval jisté odlišnosti ve srovnání s běžným registraturním plánem). Ty byly rovněž reflektovány v 90. letech 19. století.

Mezi těmi, kteří chtěli přispět ke změně v úřední činnosti, byl Leopold Zeman, okresní sekretář z českokrumlovského hejtmanství. Leopold Zeman předložil projekt na zjednodušení činnosti v registratuře a u prací s ní spojených. Již v roce 1895 předložil český místodržitel tento projekt ministru prezidentu Kazimíru Badenymu. Badený vzal texty v lednu 1896 „na vědomí“. V roce 1903 si Leopold Zeman vyžádal, aby mu byl zaslán z registratury pražského místodržitelství jeho elaborát pro další využití. Tentokrát ovšem již nebyl v pozici českokrumlovského sekretáře, ale v pozici adjunkta ředitelství pomocných úřadů vídeňského ministerstva vnitra.⁴¹⁷

V roce 1902 pokračovaly předchozí snahy po změně registraturního plánu. Do Vídně byl zaslán návrh na dělení registratury na 12 agend a navíc byla zařazena i agenda okresních školních rad, neboť se dedukovalo, že podle § 38 zák. č. 17/1873 z. z. ze dne 24. února 1873

---

⁴¹⁴ NA Praha, České místodržitelství Praha – prezidium, kar. 2042 – čj. 12747/1896.

⁴¹⁵ ÖStA Wien, Allgemeines Verwaltungsarchiv, Inneres, Ministerium des Innern – Präsidium, kar. 40 – čj. 3131/1899 ; o naplnění tohoto požadavku na příkladu moravského Okresního hejtmanství v Boskovicích blíže J. Florián, Komunikační písemnosti, s. 144–145.

⁴¹⁶ NA Praha, České místodržitelství Praha – prezidium, kar. 2042 – čj. 12747/1896.

⁴¹⁷ ÖStA Wien, Allgemeines Verwaltungsarchiv, Inneres, Ministerium des Innern – Präsidium, kar. 1288 –9479/1901, tamtéž, kar. 1290 – čj. 1587/1903.

byla agenda rady vykonávána hejtmanstvím, a proto i zařazena do jeho registratury. Pokud by ministerstvo žádosti týkající se realizace nového ukládacího plánu přálo, žádalo pražské místodržitelství, aby ve Vídni rozhodli o jeho zavedení co nejdříve, aby mohli být připraveny elenchy a další pomůcky k užívání od nového roku 1903. Jako součást spisu byl předložen i rukopis návrhu „Úředního naučení pro podací protokol, expedit, registraturu a úřední knihovnu při okresních hejtmanstvích v Čechách“. ⁴¹⁸ K realizaci tohoto úředního naučení nedošlo, neboť ve Vídni byla již podporována myšlenka komplexnějších změn, jak ji v té době realizoval Eduard Hohenbruck v Oberhollabrunnu a Gänserndorfu.

5.2. První reflexe dolnorakouského systému v Čechách

Na konci července 1903 rozeslalo prezidium ministerstva vnitra vedené Ernstem von Koerberem všem představitelům jednotlivých korunních zemí Předlitavska Kielmanseggovo tzv. Úřední naučení pro okresní hejtmanství. ⁴¹⁹ Do konce roku měly být zpět do Vídně zaslány názory na předložený text. V oběžníku se argumentovalo, že „naučení“ vychází z praktických zkušeností nově zavedeného způsobu úřadování vyzkoušeného u hejtmanství v Oberhollabrunnu a také v Gänserndorfu. Do Čech a Haliče (Lemberg) bylo zasláno po deseti exemplářích, ostatním místodržitelstvím po šesti (Brno, Linec, Štýrský Hradec, Innsbruk, Terst a Zadaru), zemským vládám po čtyřech (Opava, Salzbuk, Černovice, Klagenfurt a Lublaň). Hlavní pozornost při sdělení měla být věnována především druhé části popisující kancelářský řád, tak jako ustanovením ve třetí části. Stranou měla zůstat část věnovaná organizaci úřadů. Představitelé jednotlivých zemských úřadů byli také požádáni o sdělení názoru na případné zavedení nových zásad u jejich zemského úřadu a také na „předpokládané“ náklady spjaté s realizací nové podoby úřadování. ⁴²⁰

V Čechách byla do odpovědí zapojena okresní hejtmanství v Chebu, Prachaticích a v Jindřichově Hradci. Jaké názory zastávali tamější úředníci? Jindřichohradecký okresní úřad náležel mezi středně velké úřady, oblast hejtmanství byla dvojjazyčná, přičemž zde byly ustanoveny i dvě okresní školní rady a u úřadu sídlilo stavební oddělení. Okresní hejtman navžené změny v návrhu přivítal s potěšením. V jistém protikladu k jindřichohradeckému hejtmanovi stál zástupce úřadu z Prachatic. Podle jeho názoru nebyl nový systém účelný.

⁴¹⁸ Tamtéž, kar. 1289 – čj. 5912/1902.

⁴¹⁹ Jednalo se o první vydání tohoto naučení vytištěného ve Vídni roku 1903. V Čechách dochovaná naučení jsou ve většině případů druhá vydání úředních naučení z roku 1905, kdy byl systém zaveden paušálně u všech prvoinstančních úřadech politické správy v Dolních Rakousích.

⁴²⁰ ÖStA Wien, Allgemeines Verwaltungsarchiv, Inneres, Ministerium des Innern – Präsidium, kar. 1266 – čj. 5400/1903.

Vznik kancelářských oddělení podle navrženého pracovního rozdělení nepovažoval za vhodný. Argumentoval, že jednotlivé okresy mají různý charakter a to je třeba zásadněji reflektovat v členění úřadu, neboť takto by, podle jeho názorů, hrozilo, že jedno kancelářské oddělení bude méně vytížené, zatímco druhé přetížené. Rovněž za neúčelný považoval spisový plán se 16 skupinami, lépe přehledný a praktický byl s 19 skupinami. Rovněž podací knihy a spisové přehledy shledával absolutně nepraktické a komplikované. Za pozitivní chápal spojování spisů a užívání „Betreffů“. Přes všechny obtíže spjaté s dosavadním starým způsobem, chápe tuto svou cestu za výhodnější, než předložený nový návrh. Osobně by navrhoval zřízení spisových přehledů jako u soudů připojených k dokumentům, tedy jako jistý výkaz obsahu. Lhůtní knihy, jak je navrhuje Kielmannsegg, by sice byly účelné, ovšem za stavu kancelářských pomocných sil je lépe ponechat je u úředníků. Rovněž jako postačující vnímal dosavadní stav registratury, vždyt' existovala příruční („Handregistratur“ – pro ty písemnosti, které byly ve stavu vyřizování) a zvlášť byly ukládány spisy vyřízené (ona tzv. „stehende Registratur“).

Třetí část předložené normy považoval za účelnou a vhodnou. Navíc by doporučil, aby se celý úřad rozdělil na dvě části, řekněme oddělení, totiž na kancelářské oddělení pro administrativní (politické) záležitosti a druhé oddělení pro trestní. Pak by si každé vedlo zvlášť své podací protokoly podle starého způsobu. A zcela zvlášť by doporučil vyčlenit vojenskou agendu do zvláštního oddělení, podobně jako v té době byl veden i berní referát. V těchto svých návrzích spatřoval mnohem schůdnější a hlavně méně nákladnou cestu řešení, než pořizovat nové pomůcky pro nový systém.

S dolnorakouským systémem měl být případně zaveden i nový spisový plán, stejný jak u hejtmanství, tak u místodržitelství.⁴²¹ Tato realita způsobila v Čechách snad i jistou nechuť k novému systému. U místodržitelství a u některých okresních hejtmanství si v nedávné době upravili registraturní plán sami v rámci Čech. S novým systémem by bylo třeba pořídit registraturní pomůcky a další písemnosti znovu. Zde lze spatřovat jistou praktickou nespokojenost v přijetí nového systému, který by si vyžádal investici nejen časovou, ale i finanční. Zdůrazněme, že v Praze při prezidiu místodržitelství byla již v předchozích letech ustanovena i poradní komise pro spisový plán, a tak i zde lze vidět jistý střet mezi importem cizích vizí a „vlastní činností“ na úrovni u zemského úřadu.

Jak bylo připomenuto v části o vývoji systému v Dolních Rakousích, z Čech byly postoupeny do Vídně jednotlivé odpovědi od okresních hejtmanství, přičemž každý úředník

---

⁴²¹ Tamtéž, kar. 1273 – čj. 5259/1908.

zpracoval odpovědi ve svém duchu. Odpovědi z Jindřichova Hradce a z Prachatic dobře poukazují na problém všech dotazníků vztahených k dolnorakouské normě. Na jedné straně jsou úředníci, kteří se vyslovují pro zavedení, na straně druhé ti, kteří ji zcela odmítají. Interpretaci odpovědí současnému badateli navíc komplikují popisy představ vyslovené zpracovateli odpovědí, které často odbíhají od textu připomínkové normy. Na straně druhé je pravdou, že neocenitelnou výhodou takovýchto sdělení je možnost proniknutí hlouběji do myšlenkového světa úředníka počátku 20. století a nastínění jeho vlastní představy, jak by mohlo úřadování vypadat.

Podíváme-li se v čase dál, můžeme doložit, že v Čechách již roku 1908 (a jistě i předtím) existoval také slovník hesel k registratuře. Ten ve srovnání s Dolními Rakousy neuváděl hesla až na úroveň pododdílů, ale odkazoval na agendu politického úřadu komplexně. U pražského místodržitelství rovněž existoval vlastní skartační plán, resp. přehled doporučených lhůt pro skartaci spisu. Lhůty nebyly dány zákonem, nýbrž jen doporučením. Z několika zmíněných připomínek vyplývá, že dílčí snahy po modernizaci již byly realizovány. Sice stále platná norma z poloviny 19. století určovala zásady úřadování, ale praxe si často vyžádala změny, k nimž muselo alespoň v dílčí rovině prezidium českého místodržitelství přistoupit. Dolnorakouské naučení reflektované v praxi více kolem roku 1905 pak přišlo do Čech v poněkud nevhodný okamžik.

Úředníci z prezidia místodržitelství se „oficiálně“ dozvěděli o zavedení nového systému v Dolních Rakousích na konci roku 1904. K 26. prosinci 1904 je datována zpráva Ericha Kielmansegga, informující představitele místodržitelství a zemských vlád o zavedení nového způsobu úřadování v Dolních Rakousích. V textu místodržitel připomněl zásadní principy nové normy. Zásilka doručená do Prahy obsahovala kromě znění samotného úředního naučení také další tisky spjaté s touto aktivitou, které mezi jinými posléze převzal Karl Coudenhove, ale i Franz Rapprich. Na tomto příkladu si můžeme opět povšimnout výrazné Kielmanseggovy zainteresovanosti při rozšiřování povědomí o nové normě.⁴²²

5.3. Vývoj v Čechách do uskutečnění dotazníkového šetření

Podobně jako ve Vídni, i v Praze v průběhu roku 1905 a v části roku 1906 se vývoj kancelářské reformy příliš neposunul. Zřejmě až rozšíření myšlenky o podpoře kancelářské reformy ze strany předsedy vlády povzbudily zainteresované k další činnosti. Na vývoj v Praze měl zřejmý vliv informační kurz uskutečněný ve Vídni na podzim roku 1906. Kurzu

---

⁴²² NA Praha, České místodržitelství Praha – prezidium, kar. 2983 – čj. 1055/1905.

se zúčastnil z pražského místodržitelství místodržitelství rada Franz Rapprich a okresní hejtman z Kadaně Karl rytíř Roth von Rothenhorst. Českou zemskou radu reprezentoval zemský školní inspektor Karel Stejskal a viceprezident František Zabusch.⁴²³ Po návratu úředníků z vídeňského kurzu, zaslali z prezidia ministerstva vnitra na počátku listopadu 1906 na 150 úředních naučení, která byla následně postoupena po jednom kusu všem okresním hejtmanstvím v Čechách a dále na jednotlivé departmenty, ředitelství pomocných úřadů při místodržitelství, místodržitelství archiv, registraturu, expedit, podací protokol, ale i prezidiální registraturu a na prezidiální expedit. Mezi jednotlivci pak po jednom exempláři obdržel výtisk místodržitel Karl Coudenhove, místodržitelství viceprezident Georg Dörfl a přednosta prezidia Heinrich Herget.⁴²⁴

Prezidium českého místodržitelství si vyžádalo od okresních hejtmanství oběžníkem z 5. listopadu 1906, aby se vyjádřila především k obsahu jednacího plánu. Navíc měla zmínit datum, od kdy byl u nich zaveden poslední registraturní plán. Z odpovědí je zřejmé, že některá hejtmanství reflektovala normu z 5. října 1902, resp. zavedla nová členění registratury roku 1903, jiná až 1905.

Že na prezidiu místodržitelství začali aktivně přistupovat k řešení kancelářské reformy, svědčí aktivity z února následujícího roku 1907. Prezidium pražského místodržitelství zjišťovalo u Ředitelství pomocných úřadů v Dolních Rakousích, jaká firma dodávala pro tamější okresní hejtmanství děrovací stroje⁴²⁵, dále byla zjišťována cena za zhotovení spisových tašek apod. Dne 20. února 1907 došlo v ohledu kancelářské reformy ke dvěma zásadním událostem. Z Prahy byl odeslán na jednotlivé okresní hejtmanství v Dolních Rakousích dotazník s následujícími otázkami: 1. Kolik oddělení bylo zřízeno u tamějšího úřadu? 2. Jaká agenda byla přidělena jakému oddělení? 3. Kolik podání vyřídili před zavedením dolnorakouské normy (za poslední rok úřadování podle staré normy)? 4. Jaké zkušenosti (obtíže) měli se zavedením normy? Obdobné dotazy směřovaly do Terstu a Štýrského Hradce, kde již v té době měli také jisté zkušenosti s novou normou. Zainteresovaní úředníci v Praze si tak chtěli připravit snadnější postup realizace.

Další událost tohoto 20. února byla spjata s vyhotovením prezidiálního připomenutí (Präsidialerinnerung), na jehož základě místodržitel Karl Coudenhove agendu spjatou s kancelářskou reformou přidělil IV. departmentu a úkony pověřil Karla rytíře Rotha von

---

⁴²³ ÖStA Wien, Allgemeines Verwaltungsarchiv, Inneres, Ministerium des Innern – Präsidium, kar. 1268 –čj. 8748/1906.

⁴²⁴ NA Praha, České místodržitelství Praha – prezidium, kar. 2984 – čj. 3226/1907.

⁴²⁵ Tamtéž.

Rothenhorst a Franze Rappricha. Schvalování výdajů spjatých s touto akcí si ale místodržitel vyhradil k vlastnímu schvalování.⁴²⁶

Na podzim, resp. na počátku prosince 1907 rozeslalo prezidium místodržitelství oběžník týkající se zavedení tzv. průběžného psaní, *Betreffü* a spojování spisů. Posléze v průběhu zimy přicházely do Prahy vyjádření od jednotlivých okresních hejtmanů k těmto novým požadavkům.⁴²⁷

5.4. Dotazníkové šetření z Vídně a následný vývoj

Do vývoje v Čechách výrazným způsobem zasáhla příprava dotazníkového šetření připraveného ministerstvem vnitra na konci ledna 1908. Přimo k 29. lednu 1908 datovalo vídeňské ministerstvo vnitra výnos, jehož text zaslalo všem představitelům zemských správ v Předlitavsku. Žádalo, aby byly zjištěny informace o fungování úřadů první a druhé instance státní správy. Odpovědi byly očekávány do 15. dubna 1908.

Termín nebyl stanoven náhodně. Posléze měla začít jednání o podobě kancelářského řádu. Z většiny území byly odpovědi předloženy, jen z Lublaně, Opavy a Terstu požadovali odklad. Jejich požadavkům bylo vyhověno a získali dva měsíce posunutou lhůtu. Přestože termín byl stanoven na polovinu června 1908, ještě za deset měsíců, totiž v dubnu 1909 byla na terstské místodržitelství zaslána jedna z několika výzev o předložení podkladů.⁴²⁸ Přestože české prostředí nebylo zmíněno mezi původci zdržení, je zajímavé sledovat postup informací ke zpracovatelům odpovědí a zpět, protože ani zde termín naplněn nebyl. Jestliže základní forma dotazníků byla expedována z Vídně na konci ledna, dotazníky určené pro jednotlivá okresní hejtmanství v Čechách jsou datovány v Praze 3. března 1908. Měsíc tedy trvaly přípravy tiskopisů a vypracování „koncepce“ pro zdejší prostředí. Zde totiž přistoupili úředníci místodržitelství k věci ve vlastních intencích. Otázky žádané z Vídně rozdělili na několik listů, které označili jako dotazník I.–VIII a k nim ještě příslušely dvě přílohy („Behelf“). Některé dotazníky měly být zaslány zpět do 10., jiné do 20. března, tedy v podstatě do 7, případně 14 dnů. Již takto stanovený šibeniční termín byl těžko zvládnutelný. Co bylo žádáno za informace?⁴²⁹

---

⁴²⁶ Tamtéž, čj. 3413/1907.

⁴²⁷ Tamtéž, kar. 2983 – čj. 25796/1907.

⁴²⁸ ÖStA Wien, Allgemeines Verwaltungsarchiv, Inneres, Ministerium des Innern – Präsidium, kar. 1271 – čj. 5289 a Tamtéž, čj. 4308/1909.

⁴²⁹ Vyplněné dotazníky jsou uloženy částečně v NA Praha, České místodržitelství Praha – prezidium, kar. 2979 a 2981, též ÖStA Wien, Allgemeines Verwaltungsarchiv, Inneres, Ministerium des Innern – Präsidium, kar. 1273.

Dotazník č. I byl věnován výkazu počtu podání v roce 1907. První sloupec formuláře představoval v podstatě sumární počet za celé hejtmanství, protože v ostatních sloupcích označených „a“ až „f“ měly být uvedeny počty podání zapsaných do podacího protokolu: a) prezidiálního, b) všeobecného, c) úředního lékaře, d) úředního zvěrolékaře, e) zeměbraneckého evidenčního úředníka, f) stavebního oddělení. Protože ne u každého úřadu bylo obsazeno místo lékaře, zvěrolékaře, případně evidenčního úředníka, byl ve třetím sloupci požadován součet prezidiálního a všeobecného podacího protokolu. Tuto informaci žádalo pouze pražské prostředí, neboť vídeňský dotazník se omezil pouze na sloupce č. 1 a 2. Do výkazu neměly být zahrnuty (pokud byly do podacího protokolu zapisovány) tiskoviny, tedy sbírky zákonů a nařízení, brožury, potvrzení o převzetí korespondence. Proč bylo toto tvrzení do formuláře připojeno? Vždyť vyplývalo z podstaty vedení podacího protokolu, že právě tyto písemnosti jím evidované být neměly. Připojená poznámka v dotazníku také upozorňovala, že běžně se do všeobecného protokolu zanášela podání stavebního oddělení (pokud tedy u úřadu byl ustanoven), která byla navíc evidována ve vlastním podacím protokolu tohoto oddělení. Proto se mělo na tento fakt pamatovat a počet podání evidovaný pro stavební oddělení odečíst. Dnes tak máme před sebou velmi dobrou reflexi přístupu k evidenci podání u hejtmanství, když existoval jistý postup, ale stejně tak byla místa, kde nebyl dodržován (a z nadřízeného úřadu tuto nedbalost reflektují). S okresní školní radou a jejími spisy se zde nepočítalo, zatímco v dotazníku č. 2 již zanesena byla.

Dotazník č. II se věnoval finančním otázkám. Rovněž i on byl rozdělen na tři sloupce. První byl navíc rozčleněn na podsloupec „a“ až „d“, kam měl hejtman uvést výši paušálu: a) celého úřadu bez částky vyplácené kancelářskému pomocnému personálu a úředním sluhům; b) pro okresního lékaře, c) zvěrolékaře a d) okresní školní radu. Druhý a třetí sloupec byl zaměřen na výši přebytku a nedoplatku paušálu za rok 1907. Těmito údaji byl sledován stav hospodaření, aby bylo zřejmé, zda náklady na kancelářskou reformu bude možné pokrýt z úředního paušálu či nikoli.

Obr. č. 27: Ukázka dotazníku č. II z roku 1908. Dokument zachycuje stav vykázaný u okresního hejtmanství v Teplicích

Prüf bis 16. März 1908.

R. k. Bezirkshauptmannschaft in **TEPLITZ**, am 9. 10. 1908.

№ 4039
Assistenten
Dauischele
ad. 2. 2677. prae.

Fragebogen II.

a	1		d	2		3
	b	c		d		
Zahl der Stenographen oder Schreibkräfte, die bei den Hauptstellen, Substellen u. i. u. unmittelbar vor den Beamten angesetzt sind bei der Bezirkshauptmannschaft:	Zahl der Beamten für den Verwaltungs-	Zahl der Beamten für den technischen Dienst.	Summe der Beamten a + b + c.	Zahl der Beamten für den Verwaltungs-		Zusammen- gesamt 1907
				1907		
	5416	40	40	5496	150	762 K

Anmerkung: Die Zahlen sind stets auf das Jahr 1907 abzuheften.
Die Beantwortung der Fragen erfolgt auf diesem Fragebogen.
(Blatt 1 entspricht dem Blatt 3 des Min. Fragebogens.)

K. k. Bezirkshauptmannschaft
Teplitz, am 9. März 1908.
Der K. k. Bezirkshauptmann: *[Signature]*

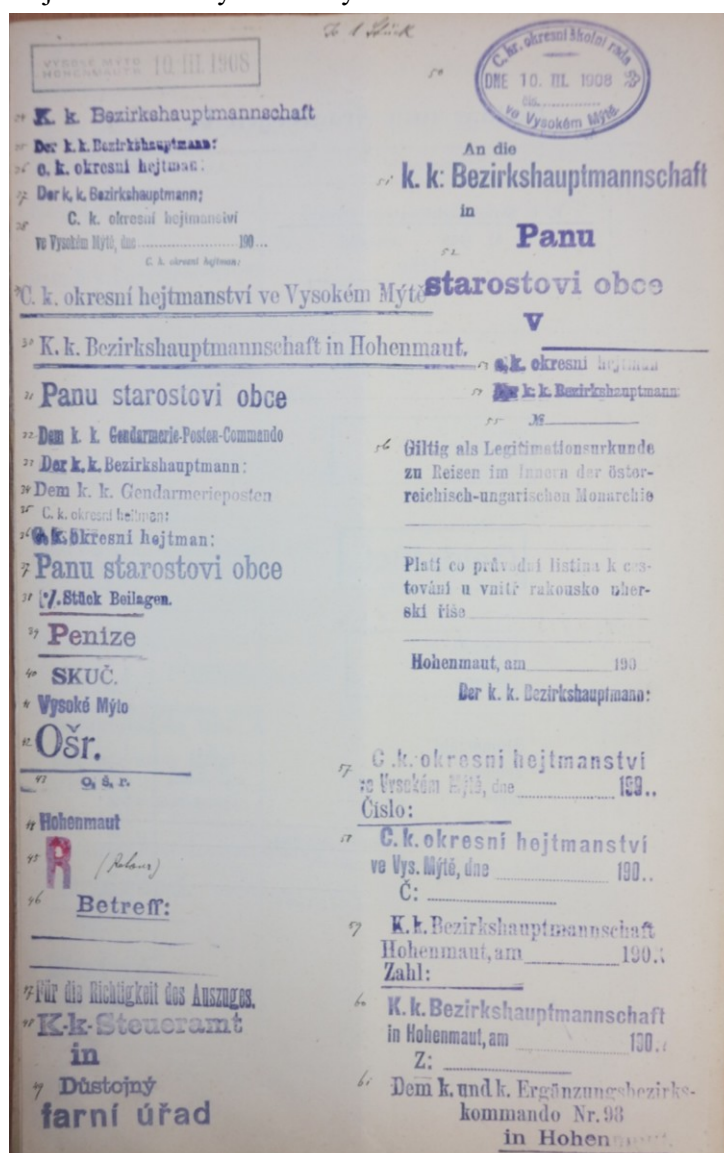
Zdroj: NA Praha, České místodržitelství Praha – prezidium, kar. 2981.

Jedním z nejčlenitějších byl dotazník č. III. Byl také věnován jedné z „nejpalčivějších“ otázek úřadů, totiž personálnímu obsazení. Formulář začínal sloupcem s celkovým počtem podání (sem se měl přenést údaj z dotazníku č. I). Druhý sloupec směřoval poněkud do budoucnosti, když zde měl být uveden případný počet kancelářských oddělení, které byly jinak řešeny v příloze č. II. Třetí sloupec byl určen k popisu počtu kancelářských zaměstnanců. Obsah posledního ze sloupců měl pak přímo reflektovat, zda bude třeba navýšit počet úřednictva po případném zavedení normy či nikoli.

Čtvrtý dotazník byl určen ke zjištění, jaké technické pomůcky jsou u úřadu užívány, tedy jaké psací a rozmnožovací stroje usnadňovaly práci. První dva sloupce vyžadovaly zaškrtnutí, zda byl či nebyl užíván psací stroj a místodržitelství žádalo i informaci o jeho typu. Obdobné informace byly požadovány u rozmnožovacích strojů.

Dotazník s číslem pět měl podchytit užívaná razítka. Do prvního sloupce bylo určeno vypsát počet razítek a na zvláštní list měly být umístěny jejich otisky. Další sloupce reflektovaly i počty každého druhu.

Obr. č. 28: Ukázka přílohy k dotazníku č. V. Dokument zachycuje různé typy razítek, které byly užívané u Okresního hejtmánství ve Vysokém Mýtě.

Zdroj: NA Praha, České místodržitelství Praha – prezidium, kar. 2981.

Šestý dotazník měl podchytit inventář úřadů, totiž žádal se popis současného stavu skříní, polic, psacích stolů. Opět i obsah tohoto dotazníku vycházel ze zjištění uvedených v příloze č. I. První sloupec byl vymezen pro údaje o počtu skříní na formuláře, tiskopisy a registraturu. Druhý sloupec reflektoval počet přihrádek celkově, na něj navazoval dotaz, zda přihrádky na hejtmánství mají rozměr 21 x 35 cm (rozměr poloviny kancelářského papíru). Do čtvrtého sloupce žádalo místodržitelství informaci, zda by bylo případně možné dosavadní nábytek adaptovat pro potřeby nového systému. S tím úzce souvisel i pátý sloupec, který upřesňoval, jaká konkrétní adaptace by byla nutná pro písařský stůl a pro spisové regály. Rovněž bylo vyžadováno sdělení přibližné výše nákladů (dle cen v místě) za předpokladu, že

pro jedno kancelářské oddělení se bude vyžadovat jeden psací stůl s nástavcem, jedna židle a spisový regál.

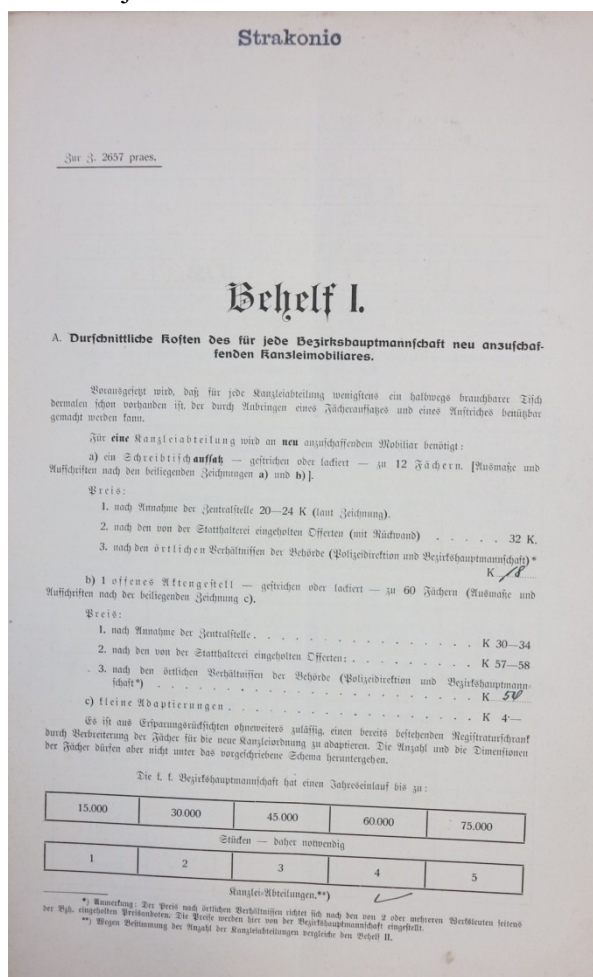
S finančními náklady úzce souvisel i dotazník číslo sedm, jenž zjišťoval, zda zavedení nového systému by mělo za následek potřebu prostorového rozšíření a tedy i s tím spjatý nájem za pronajaté místnosti. Proto v prvním sloupci se měl zmínit počet pronajatých místností, ve druhém sloupci roční nájemné a případné komentáře.

Poslední z dotazníků byl věnován úředním knihám. Bylo požadováno uvést, jaké knihy se vedly navíc, než bylo stanoveno v soupise knih z roku 1905. Vyžadoval se popis knihy, odkaz na vydání v místodržitelství tiskárně. Žádala se informace o předloze, o dodavateli tiskopisů, stejně jako informace o datu, od kterého byla užívána.

Součástí číslovaných dotazníků byly dvě přílohy. Příloha č. I je věnována otázce průměrných nákladů. Přestože obsah tisku působí poněkud obsáhle, formulář měl naopak úředníka směřovat a umožnit mu, aby za pomoci několika informací rychle dospěl k závěru, jaký finanční náklad bude vyžadovat a) nový mobiliář a b) kancelářské potřeby. Účelem první části přílohy bylo zjistit ceny v místě úřadu za nástavec na stůl s 12 přihrádkami a jeden otevřený regál na spisy s 60 přihrádkami. K orientaci při zjišťování cen měl posloužit na volném listu přiložený náčrtek dvou variant. Hejtmanství si mělo zajistit údaje pomocí poptávky nejméně u dvou místních firem (řemeslníků).

V první příloze poté následovaly dvě tabulky, kdy vyplňující úředník měl definovat svůj úřad tím, že zvolí některou z nabízených variant, totiž kolik podání přichází ročně k úřadu. Stupnice byla rozdělena po 15 000 podáních (rozmezí bylo 0–15 000, 15 000–30 000, 30 000–45 000, 45 000–60 000, 60 000–75 000). Tomuto údaji odpovídal počet kancelářských oddělení. Podle určeného počtu oddělení vypočetla následně částka, za kterou by bylo možné pořídit nábytek za ceny v regionu, kde sídlilo hejtmanství. Tím končil oddíl A první přílohy.

Obř. ř. 29: Ukázka přílohy k dotazníkům rozeslaným z pražského místodržitelství na jaře 1908. Dokument odráží stav Okresního hejtmanství ve Strakonících.

Zdroj: NA Praha, České místodržitelství Praha – prezidium, kar. 2981.

Oddíl B opakuje nejprve tabulku s počtem kancelářských oddělení. Z této informace poté vycházel počet děrovaček (Lochmaschine) a jejich cena za celý úřad. Cena jedné děrovačky byla určena na 5,70 korun. Podobně byla určena i cena za razítka. Ceny vycházely z výběrového řízení provedeného u českého místodržitelství. Další z tabulek byla koncipována tak, aby odhalila požadovaný počet trojdílných spisových desek, ale i spisových obalů žluté, šedé a červené barvy a tašek na přílohy.

Následující tabulka byla věnována sumarizaci částky nutné na vícenáklady. Ta měla být vypočítána součtem ceny za nástavce, děrovačky a razítka spolu s částkou za trojdílné spisové desky, čímž byla určena celková suma.

Druhá příloha byla označena jako „Kostenberechnung A“. Ve své podstatě byla sumarizací informací o finančních nákladech. Ve velké míře údaje vycházely z přílohy č. I, případně z některých dílčích dotazníků. Z přílohy č. I měl být přenesen údaj o počtu kancelářských oddělení, informace o ceně nástavce objednaného centrálně, cena za děrovací

stroj vysoutěžený u českého místodržitelství, ale i např. ceny za trojdílné spisové desky, obaly, tašky a další. Další sloupec měl sloužit k stanovení ceny za nutné předměty. Součet sloupců „a“ a „b“ navíc určoval výši vícenákladů za zavedení nové formy úřadování, které ovšem nebyly ovlivněné lokálními cenami, ale vycházely z cen vysoutěžených u českého místodržitelství. Postup vyhodnocení získaných dat posléze určil, zda bude možné uhradit náklady z vlastního úředního paušálu úřadu. Jiné pole navrženého formuláře mělo ukázat částku za navýšení kancelářského personálu.

Součástí souboru dokumentů, které byly z prezidia českého místodržitelství expedovány s popsány dotazníky, byl popis koncepce úprav dle zásad vycházejících z Dolních Rakous. Cílem bylo informovat úředníky o případných změnách. První, velmi obsírně popsaný bod, je popis pracovní náplně kancelářských oddělení. Mezi jinými se připomínala povinnost vést takové úřední knihy, které náležely do věcné příslušnosti daného oddělení. Jako příklad se uváděla např. živnostenská agenda. Proto se v jednotlivých dotaznících objevily otázky směřované na úřední knihy, počty kancelářských oddělení apod. Úředník se zde také dozvěděl, že podle názorů českého místodržitelství zvládl vedoucí kancelářského oddělení při sedmi až osmi hodinové pracovní době vyřešit 18 000 čísel jednacích ročně. Ve srovnání s Kielmanseggovým přepočtem (uváděným do roku 1905) se od úředníků vyžadovalo o 6 000 podání ročně navíc než měli přepočet v Dolních Rakousích před zavedením kancelářských oddělení (zde stanovena výše 12 000 podání). V podkladech zaslaných z Vídně roku 1908 se již nově uvádí jako nejnižší koeficient hranice 15 000 na jednu osobu. Zřejmě došlo k navýšení i z důvodů finančních úspor. Autoři pomůcky také připojili příklady přibližující personální obsazení úřadu s jedním či dvěma kancelářskými odděleními. Závěr pomůcky zněl velmi nadějně. Předpokládalo se v něm, že každý úřad získá psací stroj, dobrou rozmnožovací techniku a systematicky uspořádanou sbírku formulářů.

O výsledku šetření přináší svědectví zpráva z června 1908. Již 4. dubna 1908 popsal Georg Dörfel poznatky týkající se především jednacího plánu (těmi disponoval již z šetření z konce roku 1906) a spisů uložených v registraturách. Posléze se odpovědi dotkly kancelářského slovníku, který v Praze již existoval, a protože se dobře osvědčil, bylo navrženo, aby byl rozšířen o agendu uvedenou v dolnorakouském systému, ale nerušen. Pražský slovník měl jistou nevýhodu, neboť nešel až na nejnižší úroveň v registraturním plánu. Úředníky z Prahy byla dolnorakouské normě vyčítána přílišná podrobnost. Dle pražského názoru by stačily obecnější skupiny. V tom je ale třeba vidět jeden z nesouladů Prahy s Dolními Rakousy. Právě podrobné členění mělo dle koncepce Kielmanseggovy

normy usnadnit hledání spisů, stejně jako mělo v jisté míře nahradit elenchy. Zajímavá je v této souvislosti i reflexe vídeňského prostředí viděného očima pražského úředníka. Zvláštní postavení osob zainteresovaných do přípravy kancelářské reformy Dörfla přivedlo k užívání označení „komise pro kancelářskou reformu“. Písemnosti z Vídně ale žádné takové označení nenesou, naopak jsou opatřeny všemi náležitostmi ministerstva vnitra.

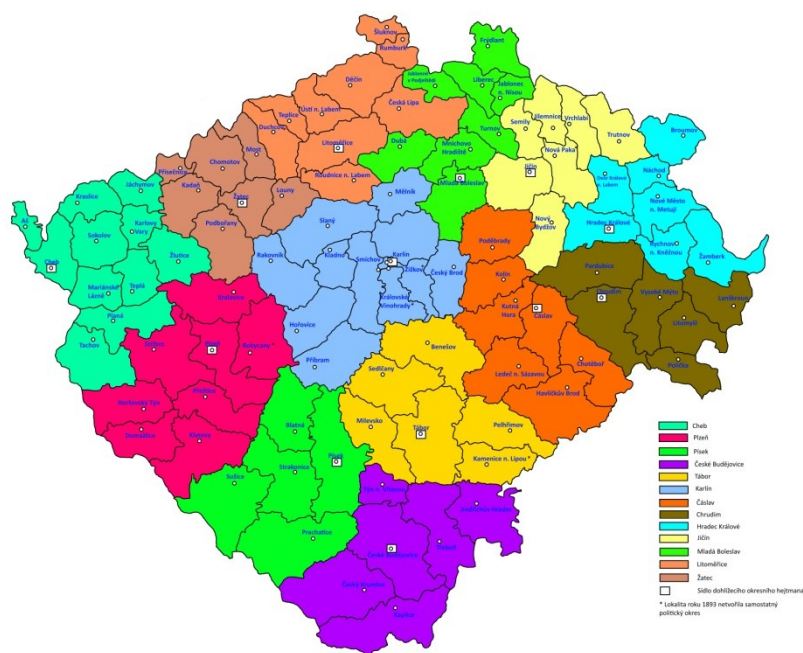
Ze zprávy vypracované pro ministerstvo vnitra vyplývá, že při šetření byla zjištěna cena za zavedení systému v Čechách v následující výši: jednorázově mělo být pro hejtmanství zajištěno 30 675 Korun, za novou systemizaci úředních míst 25 651 Korun a za pronájem nových místností 4 540 Korun, a pro české místodržitelství 19 325 Korun. Protože ovšem zpráva nedošla ze všech hejtmanství před vypracováním sumarizace, bylo třeba očekávat, že se suma ještě navýší.

Ve zprávě bylo nastíněno, že by kvůli snížení nákladů na kancelářskou reformu mohlo dojít ke snížení počtu kancelářských oddělení až o sedmdesát (z 398 oddělení na 328), pokud by bylo na jedno kancelářské oddělení vykázáno více podání. Z Prahy připomněli, že částku na zaplacení nákladů spjatých s kancelářskou reformou nebylo možné pokrýt z úředního paušálu, a proto bylo třeba, aby ministerstvo vnitra počítalo s alokováním sumy zvlášť. Prezidium ministerstva vnitra se ze sumární zprávy také dozvědělo, že v českém prostředí má počítat s nutným pronájmem místností, protože stávající stav umístění okresních hejtmanství je zcela „bídny“. Ve zprávě se také připomíná, že bude třeba v českém prostředí navýšit počet úřednictva, aby se zajistilo zvládnutí všech agend vyřizovaných úřadem po realizaci kancelářské reformy.

V Dörflově zprávě bylo také připojeno vyjádření k připravovanému informačnímu kurzu ve Vídni. Pokud by se jej měli zúčastnit všichni zainteresovaní zástupci z Čech, jak bylo ve Vídni předpokládáno, bylo by třeba zajistit proškolení více jak 400 vedoucích kancelářských oddělení. V Čechách argumentovali, že pro velikost země nebylo možné postupovat stejně jako v Dolních Rakousích. Nebylo totiž možné, aby úředníci přijížděli k úřadům, kde byl systém realizován a tam aby mohli sledovat praktický dopad normy, jako např. v Oberhollabrunnu či Gänserndorfu. Proto se jako vhodné zdálo ustanovit v Čechách tzv. instruktory, kteří by absolvovali školení ve Vídni a ti by posléze seznamovali se svými poznatky úředníky v Čechách (zajímavé je, že tento názor byl posléze převzat reformní komisí o několik let později). Instruktoři zajišťující realizaci kancelářské reformy v jednotlivých politických okresech měli být ustanoveni vždy v rámci jednoho dohlížecího okresu v počtu jednoho až dvou úředníků. Takoví inspektoři měli být „starší, zkušení

a energičtí“. Nedoporučovalo se, aby byli z vyšších hodnostních tříd. Obecně bylo zvažováno, že by instruktoři dohlíželi na naplňování požadavků i v dalších letech. Proto přicházelo do úvahy zřízení „Instuktioneninstitut“. Náklady na zajištění školení, diet instruktorů, cestovné se následně staly příčinou četných úvah nad závěrečnou sumou požadovanou pro české království v souvislosti se zavedením nového kancelářského řádu.⁴³⁰

Obr. č. 30: Dohlížecí okresní hejtmanství roku 1893. Pod oblast jednoho dohlížecího hejtmana náleželo několik okresních hejtmanství. V jisté míře obvody dohlížecích hejtmanů navázaly na někdejší krajské uspořádání.

Zdroj: zpracováno dle Seznam míst v Království českém. K rozkazu vysokého císaře krále. místodržitelství českého na základě úředních udání sestaven, Praha 1893; autor: Pavel Holub

Již v této zprávě z léta 1908 se objevuje myšlenka, že u pražského místodržitelství by nebylo vhodné užívat Podací knihy (Eingangsbuch), ale výhodnější by byly Podací listy (Eingangsblatt), tedy na místo formy knih lépe zavést formu listů, kde pro každé kmenové číslo měly být vyhrazeny řádky pro řadová čísla. Volné podací listy umožňovaly, aby byly během úředního procesu ukládány do příslušných desek, které svou barevností odpovídaly stavu projednávání záležitosti. Tím sice došlo k navýšení spotřeby papíru, ale dobová argumentace zněla, že je lépe vydat více financí na papír než hradit náklady na pracovní síly. Při všech změnách ale byla zajištěna Kielmanseggova premisa, že bude zachována evidence záležitostí. Mělo tak být zajištěno, že jedna záležitost bude odpovídat jednomu kmenovému číslu.

⁴³⁰ NA Praha, České místodržitelství Praha – prezidium, kar. 2979 – čj. 14872/1908.

Pokud se týkalo otázky vedených katastrů a vedených úředních knih, zde pražské místodržitelství zmínilo, že disponuje vlastním seznamem povinně vedených úředních knih u okresních hejtmanství. S jistou mírou důraznosti upozornilo, že věc vedení knih není záležitostí centrálních úřadů. Zajištění agendy mělo náležet zemským úřadům, a proto knihy a další pomůcky si bude pražské místodržitelství řešit ve své kompetenci.

Již bylo připomenuto, že Karl Coudenhove určil agendu spjatou s reformou čtvrtému departmentu a pověřil jí Karla Rotha von Rothenhorst. Na základě dotazníkových šetření zaslaných z Vídně bylo zřejmé, že přípravy kancelářské reformy jsou ve Vídni brány „vážně“. Proto byla při prezidiu českého místodržitelství ustanovena „Komise pro zjednodušení úřadování – Kommission für Geschäftsvereinfachung“.⁴³¹ Její první schůze je datována k 10. dubnu 1908. Zúčastnili se jí místodržitelský viceprezident Georg Dörfel⁴³², tehdy ještě místodržitelští radové František Rapprich⁴³³, Karel Spora⁴³⁴, Gustav Chlupp von Chlonau⁴³⁵ za okresní hejtmany Josef Smutný⁴³⁶, Edmund Stellwag-Carion⁴³⁷, Karl Roth von

---

⁴³¹ Tamtéž, kar. 2982 – čj. 2657/1908.

⁴³² Jiří Dörfel (narozen 3. října 1852 v Turnově) působil na okresních hejtmanstvích v letech 1873–1888 v Karlových Varech, v Kutné Hoře a Mladé Boleslavi. V letech 1888–1892 byl zaměstnán na Prezidiu Českého místodržitelství v Praze. Od roku 1892 byl pověřen vedením pražského policejního ředitelství. Post ředitele Policejního ředitelství v Praze zastával v letech 1893–1898. V letech 1899–1910 působil na Českém místodržitelství jako vicemístodržitel pro Čechy (A. Špiritová, Slovník, s. 33–34).

⁴³³ František Rapprich (narozen 22. února 1853) započal svou úřední činnost u Českého místodržitelství v Praze roku 1877. V letech 1878–1904 působil u několika okresních hejtmanství, jakými byly mimo jiné hejtmanství ve Stříbře, Jablonci nad Nisou a v Chebu. Ve všech jmenovaných stál František Rapprich v čele úřadu jako okresní hejtman. V období let 1904–1907 zastával post okresního hejtmana u Českého místodržitelství v Praze, kde v letech 1907–1918 vedl departement okresních hejtmanství. (A. Špiritová, Slovník, s. 154–155).

⁴³⁴ Karel Spora (narozen 20. října 1854 v Klatovech) započal svou úřední kariéru na Okresním hejtmanství v Písku a v Blatné, u nichž působil v letech 1879–1890. Jako okresní hejtman působil v Poličce v letech 1890–1892 a ve Strakonících v letech 1897–1900. U Českého místodržitelství v Praze působil v letech 1901–1913. V letech 1913–1918 byl členem zemské správní komise. (A. Špiritová, Slovník, s. 187).

⁴³⁵ Gustav Chlupp z Chlonau (narozen 30. dubna 1855 v Praze) započal své úřední působení u Českého místodržitelství v Praze. U okresních hejtmanství v Jablonci, na Smíchově, v Rakovníku, Děčíně, Žluticích působil v letech 1880–1891. V letech 1891–1892 působil u Českého místodržitelství v Praze, odkud byl ustanoven opět okresním hejtmanem v Žamberku (1893–1894). V letech 1894 až 1918 byl zaměstnán u Českého místodržitelství v Praze (A. Špiritová, Slovník, s. 77).

⁴³⁶ Josef Smutný (narozen 24. listopadu 1859 v Praze) působil u Českého místodržitelství v Praze jen na počátku své úřední kariéry v letech 1881–1882. V letech 1882–1918 byl zaměstnán u Okresních hejtmanství v Benešově (1882–1883), Třeboni (1883–1884), ve Slaném (1884–1885), Pardubicích (1885–1895), Českém Brodě (1895–1898), na Žižkově (1898–1913 jako hejtman) a v Hradci Králové (1914–1918) (A. Špiritová, Slovník, s. 184–185).

⁴³⁷ Edmund Stellwag-Carion (narozen v roce 1859) působil v letech 1894–1899 u Zemské vlády v Opavě. Post okresního hejtmana zastával v Děčíně v letech 1899–1907. V letech 1907–1918 byl zaměstnán u německé sekce Zemské školní rady v Praze (A. Špiritová, Slovník, s. 190).

Rothenhorstu⁴³⁸, zemský školní inspektor Karel Stejskal, vrchní okresní komisař Ottokar Swoboda⁴³⁹ a adjunkt Hesse.⁴⁴⁰ Z hlediska složení komise byli zastoupeni jak nejvyšší místodržitelští úředníci, tak i okresní hejtmani. Z věkového rozložení byl jejím nejmladším členem Ottokar Swoboda (45 let), zatímco nejstarším byl místodržitelství viceprezident Georg Dörfel (56 let).

Obr. č. 31: Vedoucí úředníci pražského místodržitelství v březnu 1911. Z osob spjatých s kancelářskou reformou připomeňme v prostřední řadě Franze Rappricha (první zprava), Gustava Chluppa von Chlonau (pátý zprava) a Karla Sporu (sedmý zprava), v dolní řadě sedí viceprezident Jindřich Vojáček (šestý zprava)

Zdroj: Český svět 7, (24. března 1911), č. 28, s. 771.

Ještě před první schůzí komise, na počátku března 1908 obdržel Karl Roth výzvu, aby se jako ustanovený člen komise seznámil s návrhem oběžného výnosu a příloh, jejichž součástí byla i dolnorakouská norma (jednalo se o připravovanou formu dotazníků popsaných výše). Dörfel zmínil, že Čechy vyžadují svá specifika, která bude třeba zohlednit v normě založené na Kielmannseggově naučení. V tomto okamžiku je třeba spatřovat do budoucna významný moment. Již Kielmannsegg chápal, že v jednotlivých zemích budou zavedené

---

⁴³⁸ Karel Roth von Rothenhorstu (narozen 1858) započal svou úřední kariéru u okresních hejtmanství. V letech 1898–1900 působil na Ministerstvu vnitra ve Vídni a v letech 1900–1901 u Českého místodržitelství v Praze. Funkci okresního hejtmana zastával v Žatci (1901–1902) a Kadani (1903–1907). V letech 1908–1912 působil na Prezidiu Českého místodržitelství v Praze, odkud přešel v roce 1912 k Zemské vládě v Opavě. (A. Špiritová, Slovník, s. 160).

⁴³⁹ Ottokar Swoboda (narozen 1863) působil v letech 1888–1900 u Okresních hejtmanství v Českých Budějovicích, Mostě a Královských Vinohradech. Při Českém místodržitelství v Praze byl zaměstnán v letech 1900–1908. Od roku 1908 do penzionování v roce 1914 působil u okresního hejtmanství v Prachaticích jako okresní hejtman.

⁴⁴⁰ NA Praha, České místodržitelství Praha – prezidium, sign. 1/6/10/13, kar. 2982 – zápis z první schůze komise.

normy uzpůsobovány požadavkům dané lokality. Ale vyložili si v Praze míru změn stejně, jako je chápal dolnorakouský místodržitel?

Na základě šetření z jarních měsíců roku 1908 byly náklady na zavedení systému v Čechách vyčísleny v létě 1908. V Čechách mělo vzniknout celkem 398 oddělení u okresních hejtmanství, 50 u místodržitelství a 7 u zemské školní rady. Pro zavedení systému v Čechách mělo být vyčleněno u okresních hejtmanství 40 289 Korun, u místodržitelství 13 025 Korun. Otázkou ještě byla podoba systemizovaných míst a z ní vyplývající případné náklady. Jako nejlevnější varianta pro případ, že budou realizovány jen nejnútnejší opatření s úpravami interiérů, zavedení nových typů písemností spolu s náklady na nutný instruktážní kurz pro 25 úředníků a cestovné, bylo třeba vyčlenit necelých 80 000 Korun. Pokud se započítají i déletrvající náklady, pronájmy a paušály okresních hejtmanství, měla za daný rok být částka vyčíslena na 220 000 Korun.⁴⁴¹

Jednání o realizaci kancelářské reformy se postupně protahovala. Nedodané podklady z Terstu zdržely ve Vídni celý postup a přesunuly jej až na rok 1909. Během této doby byla v Praze připravována norma, která posléze získala obecnější označení jako tzv. Rapprichovo naučení pro české místodržitelství a okresní hejtmanství. Dne 27. března 1909 žádal místodržitel Coudenhove z Vídně sdělení, zda lze počítat se zavedením nového systému od roku 1910. Argumentoval nutností reformovat stav úřadování u místodržitelství. Současný stav označoval jako nevhodný a jako kalamitu. Místodržitelství patřilo k jednomu „z nepřírodně velkých“ úřadů (jak trefně popsal Coudenhove), jímž prošlo ročně na půl milionu podání. Navíc tento úřad spolu se zemskou školní radou sídlil v osmnácti budovách. Nejdlejší vzdálenost od hlavní budovy byla více jak jeden kilometr. Tento fakt vyžadoval i potřebné množství sluhů zajišťujících transport dokumentů po Praze. Místodržitel svou zprávu uzavřel konstatováním, že pokud nebude realizována změna komplexně, provede ji samostatně, aby stav ukončil.⁴⁴²

Kancelářský jednací řád pražského místodržitelství byl v pracovní verzi předložen prezidiu ministerstva vnitra 12. června 1909. Ovšem ani v prosinci 1909 nebylo rozhodnuto o jeho realizaci. Coudenhove 15. prosince 1909 žádal na prezidiu ministerstva vnitra, aby bylo co nejdříve rozhodnuto, zda bude reforma realizována, když ne od roku 1910, tak tedy od roku 1911. Z jeho pohledu bylo vše navázáno na nutnost začít v nejbližší době obstarávat potřebné písemnosti pro nové registraturní období, které mělo u místodržitelství začít právě

⁴⁴¹ ÖStA Wien, Allgemeines Verwaltungsarchiv, Inneres, Ministerium des Innern – Präsidium, kar. 1273 – čj. 5259/1908.

⁴⁴² Tamtéž, kar. 1273 – čj. 4349/1909.

roku 1911. Bylo nutné co nejdříve zadat tisk elenchů, jichž bylo třeba pořídit na 344 kusů. V červnu mělo následovat zadání šedesáti velkých indexů a to vše stálo kolem 4 000 Korun. Proto bylo třeba závěrečné rozhodnutí, zda bude reforma realizována, či ne. Když byly na místodržitelství připravovány knihy před deseti lety, začínali s přípravami již v říjnu 1898. Nyní lze očekávat, že práce díky zdržení budou velmi časově omezené, argumentoval místodržitel.⁴⁴³

Dne 2. července 1910 Karl Coudenhove sdělil do Vídně rozhodnutí, že od 1. ledna 1911 bude u pražského místodržitelství nasazen nový Rapprichův systém do praxe. Dobré poznatky s pražským návrhem zdůvodňoval zkušenostmi, které byly získány při zkušebním zavedení u čtvrtého departmentu již od roku 1908. Rozhodnutí ministerstva vnitra o případném nesouhlasu vyžadoval místodržitel zaslat do Prahy nejpozději do 15. července 1910, aby se stihly připravit veškeré náležitosti s tím spojené. Do 20. srpna žádná odpověď z Vídně nepřišla, a tak Coudenhove urgoval požadavek. V prostředí centrálních úřadů se zřejmě šířily zprávy, že pražským systémem zavedené podací listy nejsou vhodné. Na toto blíže nespecifikované tvrzení o „špatných zkušenostech“ Coudenhove odvětil, že se nezakládá na pravdě.⁴⁴⁴

Na počátku srpna 1910 obdrželo prezidium ministerské rady čistopis Rapprichova návrhu, za což byl autorovi z Vídně vysloven dík.⁴⁴⁵ Z následné „nečinnosti“ ze strany ministerstva vnitra jakoby vyplývala jistá bezradnost či nejistota. Odráží se zde velmi dobře změna personálního obsazení u vídeňského centrálního úřadu. Jak bylo zmíněno v kapitole o vývoji dolnorakouské normy, v prosinci 1909 zemřel Eduard Hohenbruck. Navíc vývoj spjatý s jednáním na ministerstvu financí v průběhu roku 1909 nepřinesl pozitivní řešení, když požadovaná celková suma na realizaci kancelářské reformy přesáhla půl milionu korun. A v této situaci pražský místodržitel žádal z Vídně vyjádření k realizaci „svého“ Rapprichova návrhu. Z Vídně se mu dostalo poněkud obecné odpovědi. Rozhodnutí, jakou podobu bude mít kancelářský řád, příslušelo, dle vídeňského sdělení, v jednotlivých zemích „zemským šéfům“. Rozsah svého vlivu prezidium ministerstva vnitra nyní vymezilo pouze na „kancelářská zřízení“ (Kanzeleieinrichtungen), které mělo být jím regulováno. Tato zřízení se měla blížit obecným trendům ustanoveným v dolnorakouské normě. Z následné analýzy vypracované a porovnávající odstavec za odstavcem Rapprichův systém s Kielmanseggovým

---

⁴⁴³ Tamtéž, čj. 4240/1910.

⁴⁴⁴ NA Praha, Ministerstvo vnitra Vídeň – prezidium, kar. 5 – čj. 13167/1910.

⁴⁴⁵ ÖStA Wien, Allgemeines Verwaltungsarchiv, Inneres, Ministerium des Innern – Präsidium, kar. 1272 – čj. 7851/1910.

nevyplývalo ze strany ministerstva vnitra jednoznačné doporučení ani nedoporučení. Až praxe měla ukázat, zda se osvědčí některá tvrzení jdoucí proti Kielmanseggově normě či nikoliv.⁴⁴⁶ Tím byl dán „tichý souhlas“ s realizací nové normy u pražského místodržitelství ovšem s požadavkem, že má být do Vídně po roce zaslána zpráva o zkušenostech. Ještě 23. září 1910 zaslal Jindřich Vojáček do Vídně zprávu informující o nedávném „připomínkování“ Rapprichovy normy ze strany okresních hejtmanství. Zatím prý neobdržel všechny odpovědi, ale z doručených zazníval, dle jeho zjištění, pozitivní náhled na Rapprichův systém.⁴⁴⁷

Je jistým paradoxem, že další osoba, která se zapojila do řešení otázky kancelářské reformy (tentokrát v Čechách), totiž Karl Coudenhove se nedožila její realizace. Karla Coudenhoveho postihla na konci prosince 1910 vážná mozková příhoda. V posledních dnech roku 1910 zažádal o tříměsíční dovolenou, z níž se ovšem do úřadu nikdy nevrátil. Úřad místodržitele musel opustit a na jeho místo nastoupil František Thun Hohenstein v době, kdy se Rapprichova kancelářská norma zaváděla u místodržitelství do praxe.

Aby byla všechna hejtmanství seznámena s požadavky na úpravu písemností, bylo nutné vydat nový oběžný výnos českého místodržitelství (vydán 10. ledna 1911, č. 28 731 ai 1910), který zopakoval obsah obdobného výnosu z 12. srpna 1907 o úpravě písemností (psaných po celé šíři listu), umístění prezentatu pod textem, o průběžném psaní, užívání *Betreffů* a o spojování spisů.⁴⁴⁸

5.5. Okresní hejtmanství v Čechách úřadující podle dolnorakouské normy

Zatímco dosud byl představen obecný vývoj postojů ke kancelářské reformě v Čechách, především pak v souvislosti s Rapprichovým návrhem, je třeba se alespoň v dílčí rovině pozastavit nad druhou linií, která reflektuje přijetí přímo dolnorakouské normy u okresních hejtmanství. Zjištění, kde byl resp. nebyl zaveden tento nový systém, nejsou přímočará, jak by se mohlo na první pohled zdát. Komplikace poznání souvisí s dobovým chápáním pojmu dolnorakouský systém a vůbec s chápáním změn realizovaných v rámci úřadování na počátku 20. století obecně.

---

⁴⁴⁶ Tamtéž, kar. 1278 – čj. 4482/1911.

⁴⁴⁷ NA Praha, Ministerstvo vnitra Vídeň – prezidium, kar. 5 – čj. 13167/1910.

⁴⁴⁸ Tamtéž, České místodržitelství Praha – prezidium, kar. 2383 – čj. 23891/1910.

Někteří úředníci si pod nový systém zahrnuli vše, co mělo prvky nového, modernějšího způsobu úřadování zavedeného v posledních několika letech před vypuknutím světové války, byť tyto změny nemusely se systémem zavedeným v Dolních Rakousích mít příliš společných průsečíků. Aby bylo možné vymezit, kde byl systém užíván či nikoli, byl zvolen přístup komparace několika dochovaných dotazníkových šetření, která případně obsahovala i zdůvodnění odpovědí úředníků.⁴⁴⁹

Ve skutečnosti se zřejmě mnoho úředníků s novými zásadami v praxi často nesetkalo a pouze vycházeli z dílčích informací o jejich podstatě, případně z vědomí, že na úřad bylo zasláno znění dolnorakouské normy (kterou možná prostudovali a posléze jako nepotřebnou pro každodenní praxi založili). Některá prohlášení úředníků ovšem s odstupem času velmi komplikují zjištění, zda úřad skutečně užíval nový systém či nikoli.

Položíme-li si otázku, co úředníci chápali pod kancelářskou reformou, je třeba odpovědi alespoň pracovní rozdělit do dvou skupin, totiž na „reformu v širším“ a „reformu v užším“ smyslu. Do skupiny změn chápaných v širším smyslu (jak je z odpovědí patrné) náležely zásahy do běžného chodu činnosti kanceláře zavedené na přelomu 19. a 20. století. V užším významu je patrné jisté povědomí o dolnorakouském nařízení, ale jen v jeho nejvýraznějších bodech, jak bude ukázáno níže.

Je jistým paradoxem, jakým způsobem byl v Čechách dolnorakouský systém „zaváděn“. Je třeba připomenout, že Kielmanseggovo Úřední naučení z roku 1905 nahrazovalo normu, která byla vydána formou ministerského nařízení a publikována v říšském zákoníku v roce 1855. Aby byla norma platná, vydal ministr vnitra pro Dolní Rakousy výjimku, na jejímž základě, nejprve na jeden rok, posléze nastálo, zavedl obsah nařízení do praxe. Nejprve Úřední naučení vymezil jen pro dvě okresní hejtmanství a část dolnorakouského místodržitelství, kde byl zkušebně nový způsob úřadování realizován, posléze jej rozšířil na celou zemi. V českém prostředí se prozatím obdobnou výjimku dohledat nepodařilo.

Na přelom let 1911 a 1912 se hlásí dva prameny, které charakterizují způsoby úřadování u jednotlivých úřadů první instance politické správy. Prvním je zpráva, která vznikla v prostředí Prezidia ministerstva vnitra ve Vídni. V ní se vyjmenovávaly lokality z oblasti Předlitavska, kde byl zaveden systém podle Úředního naučení vydaného místodržitelem, hrabětem Kielmanseggem. Kromě zeměpanských politických úřadů v Dolním

---

⁴⁴⁹ NA Praha, České místodržitelství Praha – prezidium, kar. 4565–4566 – reforma roku 1912; Tamtéž, manipulace 1910–1920, sign.1/6/10/1, kar. 4438 – reforma roku 1919.

Rakousku se užíval u místodržitelství v Terstu, u policejních ředitelství v Terstu a ve Vídni, u okresního hejtmánství ve štyrském Mürzzuschlagu, v Přímoří u úřadů ve Volosce a Pole, v Haliči v Drohobicz, Gródek Jagiellonski, Jaslo, Lancut, Mósciska, Ropczyce, Stanislawów, Strzyzów, Tarnów a Zborów, na Moravě v Brně, v Čechách se zmiňuje Humpolec, Nejdek, Přísečnice a Varnsdorf, u expozitur v Hořicích, Nymburku a Vejprtech⁴⁵⁰.

Ve stejné době v prostředí Čech byly vypracovány odpovědi na dotazníky Komise pro reformu veřejné správy. Zachycují stav úřadů v Čechách k roku 1911.⁴⁵¹ V jedenácté části byly úřady dotázány na užívaný kancelářský řád, totiž zda naplňují požadavky normy z roku 1855, nebo nový kancelářský řád (chápejme dolnorakouský) s konkretizací data, odkdy tak činí, případně zda neužívají systém obdobný (řekněme derivát vzniklý z původní dolnorakouské normy)? Čtvrtá otázka se zaměřila na zjištění, kolik kancelářských oddělení (a jakých) je u úřadu ustanoveno.

Mezi úřady, které se hlásily k užívání nových zásad, můžeme najít například hejtmánství v Táboře, Domažlicích či Tachově. Ty patřily vesměs mezi úřady ustanovené již roku 1868. Pokud bychom se spolehli na tyto odpovědi, jednalo by se o signál, že zmíněné úřady snad mohly být vybrány k testování, před paušálním zavedením zásad v Čechách, které se plánovalo od počátku druhého desetiletí 20. století. Již při zběžné komparaci písemností těchto úřadů je třeba přistoupit k výpovědi těchto okresních hejtmánů kriticky. Díky konkretizaci svých odpovědí umožnili, aby současný badatel mohl sledovat, co chápali pod novým systémem. Můžeme konstatovat, že se jednalo o zásady, které byly zavedené v okružním výnosu prezidia českého místodržitelství z ledna 1911 (č. 28 731 ai 1910 z 10. ledna 1911), v němž se nařizovalo průběžné psaní, užívání *Betreffu* a spojování spisů.⁴⁵² Tyto prvky „předstupně“ snah po komplexní modernizaci někteří úředníci chápali za úplnou realizaci dolnorakouského systému. Tímto kritériem by zřejmě svou odpověď zdůvodnili i hejtmáné ze Semil a Třeboně, kteří se k novému systému také přihlásili, ovšem svou odpověď nezdůvodnili (pro potvrzení domněnky, že úřady nový řád skutečně neužívaly, svědčí i jejich písemnosti (ale i další faktory), které rovněž nevykazují charakter nového systému).

U další skupiny úřadů úředníci spojovali nový systém se zaváděním nových spisových (registraturních) plánů roku 1903, resp. 1906. To bylo ovšem naprosto

---

⁴⁵⁰ ÖStA Wien, Allgemeines Verwaltungsarchiv, Inneres, Ministerium des Innern – Präsidium, kar. 1280 – čj. 5/1912.

⁴⁵¹ České místodržitelství Praha – prezidium, kar. 4565 – čj. 3172/1912.

⁴⁵² Viz kapitola o vývoji v Čechách.

neopodstatněné spojení, byť časově se dané změny prolínaly s rozšiřováním dolnorakouského systému.⁴⁵³

Obr. č. 32: Ukázka dotazníku reformní skupiny zachycující stav úřadů na počátku druhého desetiletí 20. století. Vyplněný dokument ukazuje hlášení z Humpolce, kde byl dolnorakouský systém užíván od 1. července 1910.

Welche Handföhrung wird in der Bezirksverwaltungsbehörde getrieben?	1. Werden in weitestem Maße die in der Konstitutionskraft für die Bezirksämter vom 17. März 1865, R.-G.-Bl. Nr. 52. hinsichtlich der Komplexierung enthaltenen Vorschriften beibehalten?	<i>nein</i>
	2. Ist eine neue Komplexierung eingeleitet und, ja, wann?	<i>ja, seit dem 1. Juli 1910 als dem Tage der Ablösung des bisherigen Amtes</i>
	3. Ist die neue Komplexierung in weitestem Maße den den n.-ö. Statthaltern provisorisch eingeführten Komplexierungen nachgebildet?	<i>ja</i>
	4. Werden mehrere Komplexierungen ausgedacht?	<i>ja, drei (wie folgt die Folge)</i>

*) Diese Frage bezieht sich auf die Bezirksverwaltungsämter außerordentlich wichtiger Art.

Zdroj: NA Praha, České místodržitelství Praha – prezidium, kar. 4565.

Pokud ovšem i po vyčlenění výše uvedených úřadů srovnáme odpovědi hejtmanství se zprávou prezidia ministerstva vnitra z roku 1912⁴⁵⁴, je patrné, že se v odpovědích určených pro komisi (věnující se reformě státní správy) k novému systému hlásilo hejtmanství Královské Vinohrady, Žižkov a Mariánské Lázně. Žižkov nepatřil mezi hejtmanství existující od roku 1868, jeho vznik je datován do roku 1898. Pokud by byl nový systém zaveden i zde, mohl by patřit rovněž do hypoteticky předpokládané skupiny úřadů, kde byl systém „zaveden na zkoušku“. Při snaze komparovat toto tvrzení s archiváliemi je naše současné poznání limitováno z velké míry (ne)dochovaností archiválií. Fond žižkovského okresního hejtmanství uložený v Archivu hlavního města Prahy představuje torzo registratury, která nesvědčí o výraznější reflexi dolnorakouského systému. Hejtman v odpovědi připomněl, že „nový

⁴⁵³ Viz kapitola o vývoji v Čechách.

⁴⁵⁴ ÖStA Wien, Allgemeines Verwaltungsarchiv, Inneres, Ministerium des Innern – Präsidium, kar. 1280 – čj. 5/1912.

system byl zaveden od 1. ledna 1908 a sice se užívá třísloupcových podacích knih a přehledových spisů⁴⁵⁵.

Podobně jako u Žižkova, ani vznik hejtmanství Královské Vinohrady nespadal do „zlaté éry“ rozšiřování oberhollabrunnského systému v Čechách. Na Královských Vinohradech se k jeho užívání přihlásili až od 1. ledna 1910, ovšem jen u zeměbraneckého evidenčního oddělení. Je to zcela anomální podoba ve srovnání se všemi úřady, aby část instituce realizovala nové zásady a část aplikovala dosavadní starý řád.⁴⁵⁶

Jiný charakter mělo hejtmanství v Mariánských Lázních, kde byla zavedena jen část zásad dolnorakouského systému. Ty se omezily na podobu podacího protokolu a spojování spisů realizovaných již od roku 1908. Ze spisů týkajících se vzniku nových hejtmanství je jisté, že v průběhu druhé poloviny prvního desetiletí 20. století byly dolnorakouské zásady reflektovány u všech nově ustanovených úřadů. Jedno se tedy o Přísečnici (roku 1906), Varnsdorf (roku 1907), Vejprty (roku 1908), Nymburk (roku 1909), Humpolec, Nejdek a Hořice (roku 1910). Stav zavádění se roku 1910 u Humpolce a Nejdku nezastavil. Z mladšího dotazníkového šetření vzniklého na počátku první republiky je patrné, že nové zásady byly aplikovány i u expozitury v Mimoni (roku 1912), kde ovšem k 30. květnu 1915 systém opustili a přešli ke starému způsobu.⁴⁵⁷ Podobný osud stihl i systém u hejtmanství v Teplicích – Šanově. Zde nový systém reflektovali pouze do roku 1912, poté se vrátili k předchozímu starému způsobu, ale roku 1917 zavedli nový, samostatný kancelářský řád. Jeho pojetí bude třeba věnovat později vlastní studium (podobně jako stavu v České Lípě, kde ovšem úřadovali jen podle normy z roku 1855, ale existují indicie, že zde byla také provena snaha po změně).⁴⁵⁸

Přestože by se mohlo jevit jako logické, že s poválečným obdobím bude spojena snaha eliminovat užívání systému jako prvku spojeného s rakousko-uherskou monarchií, je možné alespoň v lokální rovině doložit opak. Často byl zájem spjat spíše s osobním zainterесováním osob, jak svědčí rok 1919, kdy jsou prokázány snahy hejtmanů z Kaplice a Strakonice. Zde chtěli hejtmané aplikovat úřední zásady podle Kielmanseggova nařízení. Tyto snahy je třeba jistě spojovat s personálním obsazením úřadů. Do Strakonice byl přeložen hejtman působící

---

⁴⁵⁵ NA Praha, České místodržitelství Praha – prezidium, kar. 4565.

⁴⁵⁶ Na tomto místě bych rád poděkoval archiváře Archivu Hlavního města Prahy PhDr. Haně Svatošové za možnost důsledně analyzovat písemnosti obou fondů okresních hejtmanství, tedy Žižkova a Vinohrad.

⁴⁵⁷ NA Praha, Ministerstvo vnitra Praha – stará registratura, kar. 109.

⁴⁵⁸ Tamtéž.

dříve v Hořicích, kde si systém oblíbil a na počátku nové republiky žádal na prezidiu zemské správy politické, aby mu bylo umožněno realizovat přechod na nový systém.⁴⁵⁹

V roce 1925 připomněl Leopold Jabůrek ve svém článku Reforma kancelářského pořádku, že se tzv. Kielmanseggův systém v jeho době užíval v Humpolci, Nejdku, Přísečnici, Varnsdorfě, Nymburku a Vejprtech, ve všech okresních hejtmanství ve Slezsku a u Zemské správy politické v Opavě, na Moravě pak v Brně a Vsetíně. Tzv. Rapprichův kancelářský pořádek připomněl u Zemské správy politické v Praze, někdejšího místodržitelství. Jeho výtah tak odpovídá stavu vývoje v Čechách od roku 1905 do vzniku první republiky.

Na tomto místě připomeňme ještě několik dílčích poznatků. Nejdecký okresní úřad byl roku 1910 rozdělen na dvě kancelářská oddělení, oddělení A a B. Oddělení B vyřizovalo záležitosti vojenství, pojištění a trestní agendy. Oddělení A posléze připadla všechna ostatní agenda.⁴⁶⁰ Tento stav pokračoval až do počátku první republiky. V roce 1919 se nejdecký okresní hejtman vyslovil pro návrat ke starému způsobu, „ježto řád nový je příliš komplikovaný a rozdělení na dvě oddělení kancelářská rovněž působí složitost“.⁴⁶¹

Když bylo zřízeno Okresní hejtmanství v Přísečnici, byl zde od počátku zaveden i dolnorakouský způsob úřadování, kdy výkon kancelářských úkonů zajišťovala tři kancelářská oddělení.⁴⁶² Zajímavou reflexí je názor okresního hejtmana, který uznal, že „osvědčil se zmíněný řád kancelářský v době předválečné hlavně tím, se umožňuje lepší evidenci záležitostí, vyžaduje ovšem u síly vedoucí kancelářské oddělení vyšší inteligence než tomu bylo při starém vedení protokolu podacího“.⁴⁶³ Za úpadkem jeho užívání viděl válečné období, kdy docházelo k četným změnám personálu. Aby mohl dolnorakouský systém fungovat, bylo třeba vynaložit jisté úsilí v zaučení, na což ovšem v době války nebyl čas.

V průběhu prvního a částečně i druhého desetiletí byly ustanoveny četně expozitury okresních hejtmanství. Přestože se jednalo z právního hlediska o součást hejtmanství, na které byly delegovány určité kompetence pro obvod soudního okresu, z hlediska užívání dolnorakouského systému je třeba upozornit na jistou specifičnost. Zatímco u příslušného hejtmanství byl užíván běžně „starý způsob úřadování“ vycházející z úřední instrukce z roku

---

⁴⁵⁹ Tamtéž.

⁴⁶⁰ Tamtéž, České místodržitelství Praha – prezidium, kar. 4565 – reforma 1912.

⁴⁶¹ Tamtéž, Ministerstvo vnitra Praha – stará registratura, kar. 109 – zpráva zaslaná ministerstvu vnitra zemskou správou politickou 22. února 1920.

⁴⁶² Tamtéž, České místodržitelství Praha – prezidium, kar. 4565 – reforma 1912.

⁴⁶³ Tamtéž, Ministerstvo vnitra Praha – stará registratura, kar. 109 – zpráva zaslaná ministerstvu vnitra zemskou správou politickou 22. února 1920.

1855, u expozitur byl zaveden dolnorakouský způsob úřadování. Zřejmě se zde promítá snaha po zavádění systému do praxe u nově ustanovených úřadů, ale na straně druhé dochází ke křížení dvou norem v jednom úřadu. Příkladem může být oblast hejtmanství Nové Paky. Tamější hejtmanství bylo ustanoveno k 1. lednu 1903. V té době bylo jeho úřadování založeno na instrukci z 50. let 19. století. Když ale roku 1910 byla u hejtmanství zřízena expozitura v Hořicích, byl zde realizován dolnorakouský způsob úřadování.⁴⁶⁴ U expozitury byla ustanovena dvě kancelářská oddělení. Když v roce 1919 podávala hejtmanství návrhy na formu úřadování, v Nové Pace prohlásili, že u tamějšího úřadu žádná změna (reforma úřadování) realizována nebyla.⁴⁶⁵ Podobný případ, kdy u hejtmanství byl veden systém podle instrukce z roku 1855 a u expozitury dolnorakouský způsob, je doložitelný u Mimoně. Protože se u tamějšího úřadu systém neosvědčil, přešel 1. června 1915 ke starému způsobu.⁴⁶⁶ Jinou expoziturou s Kielmanseggovým naučením byl Nymburk, kde se osvědčil dobře. Zde pozitivně hodnotili cestu dokumentu úřadem, kdy podatelna rozdělovala písemnosti konkrétním kancelářským oddělením, která obstarala jejich zápis do registraturních pomůcek. Právě v decentralizaci viděli lepší dohled nad vyřízeními či nevyřízeními záležitostmi a případnou nutností urgency vyřízení.⁴⁶⁷ Další expoziturou, odkud byl nový systém také pozitivně reflektován, byly Vejprty.⁴⁶⁸

Vraťme se ještě k hejtmanství ve Varnsdorfu, kde uvedli, že tamější úřad od 1. října 1907 disponoval třemi kancelářskými odděleními. Třetí oddělení vyřizovalo záležitosti vojenských záležitostí, pojištění a trestní záležitosti, zatímco vše ostatní řešila oddělení A a B.⁴⁶⁹ Členění prací odpovídalo normám dolnorakouského nařízení, kdy v každém kancelářském oddělení vedl jeden úředník podací knihu se spisovými přehledy, nahlédací knihu a zajišťoval evidenci lhůt k vyřízení a pečoval o registraturu. Na počátku první Československé republiky tamější hejtman chod úřadu založený na dolnorakouském naučení kvitoval s potěšením. Připomínal i výhodnost jednacího plánu a jeho rozčlenění do skupin, které umožnily přesné zařazení písemnosti, stejně jako u spisových přehledů vyzdvihoval značné ulehčení práce, kdy nebylo třeba vše zapisovat stále znovu. „Přehledy spisů (na místo jednacího protokolu), které všechny kusy se stejným „předmětem“ takřka sbírají, jest veliká

---

⁴⁶⁴ Tamtéž, České místodržitelství Praha – prezidium, kar. 4565 – reforma 1912.

⁴⁶⁵ Tamtéž, karton 4433.

⁴⁶⁶ Roku 1920 připomenuto, že užíván stále (Tamtéž, Ministerstvo vnitra Praha – stará registratura, kar. 109 – zpráva zasláná ministerstvu vnitra zemskou správou politickou 22. února 1920).

⁴⁶⁷ Roku 1920 připomenuto, že užíván stále (Tamtéž).

⁴⁶⁸ Roku 1920 připomenuto, že užíván stále (Tamtéž).

⁴⁶⁹ Tamtéž, České místodržitelství Praha – prezidium, kar. 4433.

část manipulační práce ušetřena, např. cestovní listy, zbrojní pasy, zábavy, sčítání lidu atd.,“ vyjmenoval výhody hejtman.⁴⁷⁰

Zvláštní místo lze přisoudit Okresnímu hejtmanství v Teplicích-Šanově. U tamějšího úřadu byl systém realizován jen v roce 1912, „ale přes přibrání obou okresních tajemníků nebylo prý možno se šesti kancelářskými silami pomocnými zmoci celou značně vzrostlou manipulační práci, takže koncem roku 1912 bylo nutno navrhnouti, aby se od 1. ledna 1913 od používání dolnorakouského řádu kancelářského u tohoto úřadu zase upustilo“.⁴⁷¹

Zvláštní charakter reflexe nového systému byl připomenut roku 1911 u žižkovského úřadu. Od 1. ledna 1908 byl u tamějšího úřadu dolnorakouský systém užíván jen částečně. Především se zmiňuje „třísloupcová“ podací kniha a užívání spisových přehledů. Specifikem může být v tomto případě fakt, že registraturní systém měl odpovídat starému plánu. Dochází tak k jakési hybridní formě dolnorakouské normy. U úřadu zavedli čtyři kancelářská oddělení (označená A až D), která ale blíže nespecifikovali.⁴⁷² Na počátku první republiky žižkovský okresní hejtman v jedné ze zpráv podaných zemské správě politické konstatoval, že nový jednací řád jako celek u úřadu zaveden nebyl. „Pouze materiál rozdělen na 4 kancelářská oddělení bez další úpravy.“⁴⁷³ Podobně hybridní způsob užívání dolnorakouské normy je patrný u hejtmanství v Mariánských Lázních, kde užívali podací knihy s kmenovými čísly, ale úřad nebyl jakkoli dál členěn.⁴⁷⁴

Tabulka č. 14: Přehled okresních hejtmanství v Čechách s doloženým užíváním dolnorakouského systému úřadování v rozmezí let 1900–1919. Hvězdička u data symbolizuje aktivní užívání systému roku 1919.

Místo	Datace užívání (počátku)	Poznámka
Hořice	Od 1910	
Humpolec	Od 1910*	
Královské Vinohrady	1.1.1910	Jen u zeměbranceckého evidenčního úředníka
Mariánské Lázně	Od 1908	Jen spojování spisů a podoba podacích protokolů
Mimoň	1912–30.5.1915	
Nejdek	Od 1910*	

⁴⁷⁰ NA Praha, Ministerstvo vnitra Praha – stará registratura, kar. 109 – zpráva zaslaná ministerstvu vnitra zemskou správou politickou 22. února 1920.

⁴⁷¹ Tamtéž.

⁴⁷² NA Praha, České místopředsedství Praha – prezidium, kar. 4565.

⁴⁷³ Tamtéž, kar. 4433.

⁴⁷⁴ Tamtéž, kar. 4565.

Hořice	Od 1910*	
Nymburk	Od 1909*	
Přísečnice	Od 1906*	
Teplice-Šanov	1912–1912	
Varnsdorf	Od 1907*	
Vejpřty	Od 1908*	
Žižkov	Od 1908	Hybridní způsob

Zdroj: NA Praha, České místodržitelství Praha – prezidium, kar. 4565–4566; Tamtéž, Ministerstvo vnitra Praha – stará registratura, kar.109.

5.6. Exkurz 2 – Okresní hejtmanství v Humpolci v letech 1910–1918 v kontextu oberhollabrunnského systému úřadování

5.6.1. Cesta k novému hejtmanství

Jak vyplývá z předchozích kapitol, nový způsob úřadování vyžadoval přizpůsobit nejen podobu kanceláří pro chod administrativy, ale také i upravit personální obsazení. Aby bylo možné objasnit naplnění těchto postulátů v praxi u humpoleckého úřadu, je třeba širěji analyzovat souvislosti vzniku a fungování nového úřadu.

„Vždyť dochůzky do nynějšího sídla C. k. okresního hejtmanství v Německém Brodu vyžadují nejen značné oběti hmotné, ale docela nezřídka oběti na zdraví. Přirozeně toužilo obyvatelstvo okresu našeho, aby konečně zproštěno bylo nepříjemností a obětí spojených s docházkami těmi a aby dostalo se mu jako jiným příslušníkům státu výhod, jež jim blízkost úřadů a snadný styk s nimi poskytuje.

Dokud agenda c. k. okresního hejtmanství nebyla tak všestranně rozvětvena, dokud obstarávání funkce obecního starosty obmezovalo se na vyřizování nejnnutnějších záležitostí, snášeli obyvatelé okresu našeho trpělivě a s jakousi rezignací toto své nevýhodné postavení. Poslední léta však, kdy agenda c. k. okresního hejtmanství tak vůči hledě vzrůstá, dochůzky do sídla jeho se množí, kdežto naproti tomu ztrátu času i náš venkovan a živnostník tak těžce pociťuje, stalo se břemeno vzdálenosti okresu našeho od sídla c. k. okresního hejtmanství takřka nesnesitelným,⁴⁷⁵ znělo zdůvodnění v jedné z žádostí o ustanovení hejtmanství v Humpolci.

⁴⁷⁵ NA Praha, České místodržitelství – prezidium, sign.1/6/11/4, kar. č. 3004 – Okresní úřad Humpolec.

Humpolec byl v době, kdy zde vzniklo nové hejtmanství, již regionálním politickým a hospodářským centrem. Kromě samosprávných orgánů města zde sídlil okresní soud i samosprávné Okresní zastupitelstvo. Radnice uvolnila své prostory již v polovině 19. století ve prospěch zmíněného soudu⁴⁷⁶, přičemž se přesunula do domů jen o několik metrů níže na dnešním Dolním náměstí. V 70. letech 19. století si nechala obec postavit novou reprezentativní budovu pro účely radnice.⁴⁷⁷ Okresní soud tak těsně sousedil s radnicí. Pokud obyvatelé okresu potřebovali projednat některou z agend náležitých samosprávnému okresnímu výboru, museli navštívit jeho kancelář umístěnou v budově radnice.⁴⁷⁸ Těsně před vypuknutím první světové války byla pro potřeby okresní samosprávy postavena neobarokní (s prvky secese) budova na současném Horním náměstí.⁴⁷⁹ Z uvedeného nástinu je zřejmé, že úřady byly koncentrovány na obou náměstích. Náměstí tak plnila jednu ze svých funkcí, když byla centrem úřadů, ale i odbývaných trhů.

Obr. č. 33: Fotografie dnešního Dolního náměstí v Humpolci, kde se nacházely budovy několika úřadů. Budova s otevřenými vraty byla městskou radnicí a sídlem okresního zastupitelstva. O úřadech svědčí i symbolika, kdy v prvním patře (vpravo) byl umístěn městský znak, zatímco vlevo je umístěn český lev symbolizující zastupitelstvo. Od radnice vpravo byla budova okresního soudu se symbolem rakousko-uherské monarchie nad vstupními vraty.

Zdroj: Muzeum dr. Aleše Hrdličky, Sbirka fotografií, přír. č. P 150/89).

Zmíněný stav se ovšem v průběhu první Československé republiky změnil. Justiční správa získala pro okresní soud novou budovu mimo centrum na tehdejší okraji městské zástavby. Na jejím místě měla být původně vybudována roku 1911 budova okresního

⁴⁷⁶ Gustav Kobliha, První století města Humpolce. 1807–1907, Humpolec 1907, s. 25

⁴⁷⁷ MZA v Brně – SOKA Pelhřimov, AM Humpolec, inv. č. 501, kar. 70 – stavba radnice.

⁴⁷⁸ K historii budovy blíže Zdeněk Škrabánek, Ve starých humpoleckých uličkách. Procházka Humpolcem 19. a 20. století, Pelhřimov 2017, s. 79.

⁴⁷⁹ Dan Merta, Humpolec a okolí. Architektura 1900–2014, Praha 2014, s. 51.

hejtmanství. V té době ke stavbě nedošlo, byť se město zavázalo opatřit státnímu úřadu příslušné prostory. Hejtmanství (v té době již přejmenované na okresní úřad), získalo novou, rovněž účelovou budovu až na počátku 30. let 20. století, ovšem v místě situovaném více na západním okraj města, než byla původně zvažovaná lokalita.⁴⁸⁰

Vraťme se ovšem na přelom 19. a 20. století, kdy v Čechách probíhaly diskuze o ustanovení nových hejtmanství. Mezi zástupci lobbujících měst za zřízení státního úřadu byli i Humpolečtí. Snahy o oddělení regionu humpoleckého soudního okresu od tehdejšího havlíčkobrodského politického okresu získaly zastánce mezi poslanci říšské rady, kteří zastupovali oblast Havlíčkobrodsko v Praze i ve Vídni. Jedním z nich byl Eduard Šubrt, poslanec nejprve českého zemského sněmu, posléze i vídeňské říšské rady.

Hlavním argumentem Humpoleckých při prosazování snah o ustanovení nového hejtmanství byla značná rozloha havlíčkobrodského politického okresu. Podobně jako zástupci z Kamenice nad Lipou před rokem 1905 (když žádali o oddělení od Pelhřimova) nyní argumentovali i zástupci Humpolce, že do Havlíčkova Brodu mají někteří obyvatelé cestu k úřadu vzdálenou i 40 km (obce jako Číhovice, Senožaty). Tento fakt komplikoval vyřizování některých agend nejen obyvatelstvu, ale také úřadu. Sám pozdější první humpolecký hejtman Vojtěch Vaniš⁴⁸¹ ve svých pamětech také vzpomínal, že „ku příkladu do takových Nečic jsme museli jeti přes část okresu pelhřimovského. V té době jezdilo se mimo lokálku jen kočáry, a taková jízda do některé obce trvala kolik hodin. Větší jednání, jako ku příkladu vodoprávní řízení, zabralo mnoho času, a tak jsme se někdy z takové komise vraceli do Německého Brodu pozdě v noci. Vzpomínám si, jak jsme se jednou večer za bouře vraceli z komise, museli jsme vyčkat v Humpolci, abychom nejeli za hromobití, a teprve až hrom tak neburácel, vrátili jsme se velmi pozdě domů.“⁴⁸²

Humpolečtí svá tvrzení dokládali i proměnou města, kde se rozšiřoval stále více především textilní průmysl.⁴⁸³ S tím bylo v úřední rovině spjato povolování nejen provozoven

---

⁴⁸⁰ MZA v Brně – SOKA Pelhřimov, AM Humpolec, inv. č. 822, kar. 219 – stavba okresního úřadu.

⁴⁸¹ Vojtěch Vaniš (*16.4.1867–24.2.1954 Turnov) působil v letech 1892–1894 u Českého místodržitelství v Praze, 1894–1901 u Okresního hejtmanství v Mnichově Hradišti (r. 1900 okresní komisař), roku 1901–1910 Okresní hejtmanství v Německém Brodě (1909 místodržitelství sekretář), roku 1910 vedl a v letech 1911–1921 okresní hejtman v Humpolci, od roku 1921 Okresní správa politická v Jablonci nad Nisou a roku 1930 penzionován. Alexandra Špiritová, Slovník představitelů státní správy v Čechách v letech 1850–1918, s. 211, Martin Klečáček a kol., Slovník představitelů politické správy v Čechách v letech 1849–1918, Praha 2020, s. 744.

⁴⁸² Muzeum dr. Aleše Hrdličky v Humpolci, př. č. 8 233, R 572 – Paměti Vojtěcha Vaniše, s. 25.

⁴⁸³ Zdeněk Martínek, Historie řemesel, in: Roman Brzoň, Humpolec v zrcadle času VIII. Řemesla, průmysl a živnosti", Humpolec 2015, s. 151–181, k reflexi města v kontextu průmyslu také Josef Lukášek, Dějiny soukenického průmyslu v Humpolci, Praha 1946.

jednotlivých živností, ale i na ně navázané další agendy sociální, kulturní, společenské, ale i bezpečnostní. Je pravdou, že obyvatelé mohli pro dopravu k hejtmanství využívat lokální trať spojující Havlíčkův Brod s Humpolcem již více jak 15 let, ale při jednání s lokalitami odlehlejšími bylo třeba zajišťovat komplikovanou návaznou dopravu.⁴⁸⁴

Obr. č. 34: Mapa humpoleckého politického okresu. Výrazná černá spojnice symbolizuje železnici spojující Havlíčkův Brod s Humpolcem od roku 1894.

Zdroj: MZA v Brně – SOKA Pelhřimov, Okresní školní výbor Humpolec, inv. č. 164, mapa č. 1.

S úředníky havlíčkobrodského politického úřadu se mohli obyvatelé ve městě setkávat také při tzv. úředních dnech. V Humpolci se konaly pravidelné úřední dny vždy ve středu dvakrát za měsíc. Každou středu totiž ve městě probíhal týdenní trh, na nějž přicházelo velké množství lidí z okolí. Ti tak své hospodářské zájmy mohli spojit s vyřízením úředních záležitostí. Úředníci si z Havlíčkova Brodu přivázeli příslušné dokumenty, mohli je se stranami doprojednat, ale především přijímali písemnosti k vyřízení. O konání úředních dnů byli informováni starostové jednotlivých obcí v Úředních listech německobrodského

⁴⁸⁴ Muzeum dr. Aleše Hrdličky v Humpolci, př. č. 8 233, R 572 – Paměti Vojtěcha Vaniše, s. 19–20 a také ke stavbě železnice MZA v Brně – SOKA Pelhřimov, AM Humpolec, inv. č. 654, kar. 154–155.

hejtmanství.⁴⁸⁵ Úřední dny tak v podstatě představovaly v rámci vývoje úřadů jistý předstupeň v další genezi při argumentaci o osamostatnění příslušného správního obvodu. Na počátku 20. století mohlo být „vyšší formou“ zřízení tzv. expozitury, kdy pro daný region byl ustanoven „exponovaný úředník“, kterému „přísluší samostatně vyřizovati svěřená mu jednání politické správy první stolice v obvodu příkázaného mu soudního okresu“.⁴⁸⁶ K této formě osamostatnění v případě Humpolce nedošlo.

K výrazné akceleraci v jednání o novém hejtmanství v Humpolci došlo roku 1908 a 1909. V lednu 1909 adresovalo Ústředí národní jednoty pošumavské městské radě dopis, v němž celou záležitost pojalo komplexněji, více politicko-národnostně. Odesilatelé připomínali Humpoleckým, že mezi údajnými dalšími potenciálními zájemci o oddělení měly být také Štoky a Polná náležící dosud rovněž k havlíčkobrodskému hejtmanství. Podle zjištění Ústředí se otázka Štok sice úředně neřešila, o to mohla být pro Humpolec nebezpečnější. Jednalo se o oblast s výrazným zastoupením německého obyvatelstva⁴⁸⁷. Polná při vyjednávání navíc argumentovala faktem, že až do roku 1884 zde hejtmanství existovalo (blíže první kapitola). Vazba na „spřátelené osoby“ v politice byla prostředkem k řešení situace kolem vzniku humpoleckého hejtmanství.⁴⁸⁸ Když v červenci 1910 byly rozeslány pozvánky na slavnostní otevření nového hejtmanství, neopomněla městská rada pozvat poslance říšské rady i zemského sněmu. Od poloviny 90. let 19. století zastupoval Humpolecko (spolu s dalšími přilehlými regiony) mladočeský dr. Eduard Brzorád z Havlíčkova Brodu, od roku 1897 ve vídeňské říšské radě působil také humpolecký starosta Filip Bečvář, rovněž mladočech. V roce 1904 a 1907 byl zvolen další mladočech, Karel Kramář a roku 1904 reprezentoval zdejší region poprvé agrárník Josef Hyrš. Ten byl přitom od roku 1897 poslancem českého zemského sněmu, stejně jako Eduard Brzorád. Z Havlíčkova Brodu pocházel i další mladočeský politik Eduard Šubrt, zvolený do zemského sněmu roku 1906.⁴⁸⁹ Městská rada při slavnostním otevření hejtmanství musela ovšem s politováním přijmout fakt, že se kromě Eduarda Šubrtů ostatní z pozvaných politiků události

---

⁴⁸⁵ Např. Úřední list c. k. okresního hejtmanství a c. k. okresní školní rady v Německém Brodě.

⁴⁸⁶ Např. vyhláška č. 50/1910 z. z. z 23. října 1910 o o exponování politického úředníka do Hořic, odstavec II.

⁴⁸⁷ MZA v Brně – SOkA Pelhřimov, AM Humpolec, inv. č. 821, kar. 218 – korespondence o zřízení hejtmanství.

⁴⁸⁸ Tamtéž.

⁴⁸⁹ G. Koblíha, První století, s. 43 – přehled poslanců za obvod Humpolce.

nezúčastnili.⁴⁹⁰ Přehled pozvaných dobře dokumentuje síť osob, které bylo vhodné mít nakloněné pro další vyjednávání.

Skutečnost, že v Humpolci bude zřízeno nové hejtmanství, byla ve vídeňském prostředí zřejmá již v létě 1909. Hejtmanství mělo být definitivně potvrzeno „nejvyšším schválením“ císaře Františka Josefa I. To bylo ovšem podmíněno zajištěním zázemí pro úřad. Humpolečtí jako prozatimní řešení nabídli adaptaci budovy někdejší školy – v Hradské ulici č. 276. Do Humpolce 8. října 1909 přijeli zástupci českého místodržitelství, aby zjistili stav nabízené lokality. Z jednání pořízený protokol připomíná mnohé nedostatky.⁴⁹¹ Přímou zmínku, zda vyhovuje rozložení místností případným požadavkům nového dolnorakouského řádu, v protokole nenajdeme. Snad dílčí požadavky lze vidět v dokumentu, který zaslalo prezidium českého místodržitelství roku 1909 s obecnými požadavky pro podobu úřední budovy.⁴⁹² O přímé návaznosti místností v kontextu členění úřední činnosti (především vazba mezi kancelářským oddělením a konceptními úředníky) podle dolnorakouského způsobu úřadování zde žádná zmínka nestala.

Přes výhrady k charakteru budovy, bylo následně rozhodnuto, že dojde k adaptaci někdejší školy pro potřeby úřadu. Humpolecká chlapecká škola se musela rychle přestěhovat do nově postavené budovy, která nebyla ještě dokončena a ani zkolaudována. Ve velmi krátkém čase se začaly projevovat stavební nedostatky nové školní budovy. Zástupci města se tak dostávali do úzkého prostoru pro politické manévrování. Na jedné straně nebylo možné školu vrátit zpět do někdejší budovy, která byla rychle přeměňována pro okresní hejtmanství, na straně druhé novostavba vykazovala značné nedostatky a celý spor směřoval k soudu. Pro nové hejtmanství bylo podstatné, že prostory byly uvolněny a mohly začít stavební úpravy

---

⁴⁹⁰ MZA v Brně – SOkA Pelhřimov, AM Humpolec, inv. č. 821, karton č. 218 – listina přítomných na slavnostním otevření.

⁴⁹¹ „... místnosti staré budovy školní č. 276, jež obec na 12 let ku zmíněným účelům použití chtěla, požadavkům, jež na úřední budovu klásti sluší, docela nijak nevyhovují. Přízemní místnosti jsou předně méně cenné, poněvadž leží ve výši uličního chodníku a tudy úřadování v nich by bylo stíženo a rušeno tím, že vystaveny jsou nahlížení z ulice, hlomozu a prachu; okna v nich by musily býti stále uzavřena, nadto pak jsou místnosti ty vlhké a tudy nezdravé, což tím více na váhu padá, že by musily sloužiti nejen k účelům podřízeným, ale z velké části i jako místnosti kancelářské. Vůbec jest největší část zdí, zejména na straně severní vlhkostí prosáklá a obsahem žump infikovaná. V tom nemůže býti ani nákladnými úpravami nijaké trvalé nápravy sjednáno, a poněvadž dvory, zejména pak onen poblíže projektovaného úředního bytu poměrně příliš malé jsou, nelze pro budoucnost žádného zlepšení těchto poměrů spíše jich další zhoršení očekávati, kdyby souseď u nádvoří zdi novou stavbu provedl. MZA v Brně – SOkA Pelhřimov, AM Humpolec, inv. č. 821, karton č. 218 – zpráva Českého místodržitelství z 15. října 1909.

⁴⁹² V části „Pokoj pro kancelářské oddělení – má umožniti umístění registratury školní rady k ruce referenta a zároveň sloužiti co čekárna okresního školního inspektora.“ Dále se zmiňuje: „jedno vedoucí oddělení kanceláře“ MZA v Brně – SOkA Pelhřimov, AM Humpolec, inv. č. 821, karton č. 218 – potřebný prostor pro nové hejtmanství.

v budově, která měla být ale jen dočasným provizoriem, než bude pro okresní hejtmanství postavena nová účelová budova. Provizorium se ovšem protáhlo na více jak dvacet let.

Kromě zázemí pro hejtmanství bylo třeba vyřešit také byty pro úřednictvo. Již na podzim 1909 (30. října) se havlíčkobrodský hejtman dotazoval zástupců Humpolce, zda by město dokázalo zajistit dostatečné prostory.⁴⁹³ S tímž dotazem se obrátilo na zástupce města v únoru 1910 i prezidium zemského finančního ředitelství. Obec sdělila, že byty může zajistit, ale že by raději preferovala do města svobodné úředníky, než ženaté. Svobodným by bylo totiž možné zajistit byty vzdálenější od centra.⁴⁹⁴

V průběhu jara roku 1910 bylo nové hejtmanství postupně vybavováno nezbytnými pomůckami a prostředky pro úřadování. Velká část nábytku pocházela od kutnohorského truhlářství Antonína Hrabáka. Jak je z prezidiálních spisů okresního hejtmana zřejmé, nábytek nebyl při aktivaci úřadu kompletní. Ještě 2. července Antonín Hrabák sliboval, že dodá dubovou šatní skříň s umyvadlem, dvě dubové skříně na spisy, tři modřínové psací stoly, tři modřínové skříně na spisy, deset velkých a šest malých modřínových polic a pět psacích stolů. Kromě polic předestřel, že vše ostatní dodá do tří týdnů. Hejtman upomínal dodávku 16. července, načež kutnohorský truhlář zaslal 20. července alespoň její část.⁴⁹⁵ V průběhu podzimu a zimy se na tomto nábytku objevilo množství nedostatků. Vaniš přisuzoval příčinu závad faktu, že nábytek byl zhotoven z nevyschlého dřeva. Když totiž nábytek seschl, nebylo jej možné zavřít. Další problémy se vyskytly v průběhu léta 1911. Většinu oprav musel nakonec objednat Vojtěch Vaniš u humpoleckých zámečníků a truhlářů, ovšem na účet kutnohorské firmy.⁴⁹⁶ Nástěnné hodiny do interéru dodala na základě místodržitelské objednávky pražská firma Ludwig Hainz.⁴⁹⁷

V kontextu sledovaného tématu je podstatné doručení dalších registraturních skříní. K jejich dodání byla určena firma Josefa Jirouška z Prahy. Z popisu není tak podstatné, že skříně byly dubové, v antracitové barvě, v matném provedení, zásadnější je jejich podoba. Jednalo se o tři skříně se sedmdesáti přihrádkami o rozměrech 23 x 11 x 45 cm, ve spodní části se zásuvkami a celkově byly uzavírány žaluziemi. Dalších pět skříní bylo rozděleno na

---

⁴⁹³ MZA v Brně – SOKA Pelhřimov, AM Humpolec, inv. č. 821, karton č. 218 – dotaz na byty.

⁴⁹⁴ Tamtéž – nabídnuty čtyři byty v domě čp. 276 (Riegrovo náměstí, budova úřadu), čp. 304 (Riegrovo náměstí). V obou případech se jednalo o obecní domy. Dále bylo možné využít byty v soukromých nemovitostech v čp. 204 (Panská ulice), čp. 471 (Jihlavská ulice) a 474 (Židovské město).

⁴⁹⁵ Tamtéž.

⁴⁹⁶ Tamtéž, inv. č. 510, kar. 12 – prezidiální spis č. 86/1911.

⁴⁹⁷ MZA v Brně – SOKA Pelhřimov, OU Humpolec, inv. č. 509, kar. 11 – prezidiální spis č. 5/1910.

sedm horizontálních přihrádek.⁴⁹⁸ Připomeňme, že v jednom z oběžníků o reformě úřadování z roku 1910 byli představitelé úřadů přímo vybídnuti, aby zjistili rozměry dosavadních skříní a následně měli zajistit, aby skříně měly šířku 24 až 25 cm, přičemž v případě nutnosti bylo možné tolerovat i minimální velikost 21,5 cm. Nový humpolecký nábytek tak tuto podmínku zcela splňoval.

Z písemností jasně vysvítá, že objednávky nábytku nebyly řešeny na regionální úrovni, ale z místodržitelství. V podstatě jediným předmětem, který ovlivnil okresní hejtman, byl úřední štít nad vstupní dveře do budovy hejtmanství, jehož provedení povolilo české místodržitelství výnosem až 7. července 1910. Vyhotovení štítu zadal Vojtěch Vaniš havlíckobrodskému natěračovi Antonínu Komárkovi za podmínky, že „bude orel najistotu 120 cm vysoký. Nápis bude zníti: „C. k. okresní hejtmanství – K. k. Bezirkshauptmannschaft“. Očekávám, že dodávku provedete brzy a bezvadně, dle čehož se zachovám při dalších objednávkách...“.⁴⁹⁹ Havlíckobrodský natěrač Komárek zakázku přijal a vyúčtoval za ni 32 korun. Ani v tomto případě nebyl zapojen nikdo z Humpolce, ale Vaniš oslovil řemeslníka z Havlíčkova Brodu, kde dosud sám působil.

V souvislosti se zavedením nového úředního způsobu je neméně podstatné sledovat, jakými tisky, písemnostmi normativního charakteru či literaturou hejtmanství disponovalo. V červnu 1910 zaslalo místodržitelství do Humpolce prezidiální výnosy – oběžníky prezidia vydané od roku 1874, také výnosy zemské školní rady, rovněž sbírku tištěných normálií, jeden exemplář všeobecný a jeden exemplář prezidiální lhůtní knihy (Fristendirektorium) a nechyběl ani soupis úředních knih vedených u okresních hejtmanství vydaný roku 1905. O doručení těchto písemností na hejtmanství svědčí Vanišem potvrzené převzetí.⁵⁰⁰ Ve druhé polovině roku 1910 byla pořízena také Mayerhoferova příručka, která poskytovala úřednictvu cenný návod na zúřadování různých záležitostí.⁵⁰¹ Bylo v ní možné najít odkazy na platné normy, ale i vzory písemností.

Jistou obtíž přineslo získání tak zásadní úřední pomůcky, jakou byl seznam míst v monarchii. O její pořízení vedl Vojtěch Vaniš korespondenci s centrální statistickou komisí i s Nakladatelstvím c. a k. Dvorní a státní tiskárny ve Vídni. Ředitel a císařský rada Franz März z ředitelství pomocných úřadů pražského místodržitelství Vanišovi sdělil, že takový

⁴⁹⁸ Tamtéž, inv. č. 509, kar. 11 – prezidiální spis č. 5/1910.

⁴⁹⁹ MZA v Brně – SOKA Pelhřimov, OU Humpolec, inv. č. 509, kar. 11 – prezidiální spis č. 17/1910

⁵⁰⁰ Tamtéž, prezidiální spis č. 10/1910.

⁵⁰¹ Ernest Mayerhofer, Handbuch für den politischen Verwaltungsdienst bei den Landes-, Kreis- und Bezorksbehörden im Kaiserthum Österreich, Vídeň 1856 (a jeho novější vydání. V 90. letech 19. století vydáván na části po svazcích – viz kapitola o literatuře).

seznam, který požaduje, lze získat snad v antikvariátu, jinak že úřad obdržel povinný exemplář. Ze spisu není zřejmé, jaký obsah příručky přesně Vaniš požadoval, jisté je, že mu Centrální statistická komise nabídka Lexikon obcí. Všechny příručky vycházely z výsledků sčítání lidu z roku 1900. Druhou nabízenou variantou byl Všeobecný seznam míst vydaný u vídeňského nakladatele Alfreda Holdera⁵⁰², který ale neobsahoval informace o farách a poštovních úřadech. Jak se ale posléze ukázalo, tento titul byl již beztak rozebraný a případné jeho vydání nebylo známé.⁵⁰³

V souvislosti s vybavením interiérů a kanceláří je třeba hledat také zprávy o vazbě na dolnorakouské prostředí a tiskárnu v Oberhollabrunnu. Byly písemnosti, kterými disponovali v Humpolci, vázány na tuto lokalitu, nebo se jednalo o tisky podle dolnorakouských předloh provedené v Čechách? Pokud české prostředí nebylo navázáno na sousední korunní zemi, měl tento fakt vliv na proměnu formulářů? Případně, jak se vyrovnávalo dolnorakouské prostředí s jazykovými otázkami, které v Čechách bylo třeba reflektovat? O přímé vazbě na dolnorakouskou tiskárnu pro nově ustanovené úřady, svědčí rozhodnutí z 12. srpna 1909, kdy dal Georg Dörfel z prezidia pražského místodržitelství pokyn ředitelství pomocných úřadů (českého místodržitelství), aby objednaly všechny potřebné pomůcky pro nové Okresní hejtmanství v Humpolci, a to dle dolnorakouského vzoru. Pro Humpolec a také i Nejdek, kde mělo rovněž dojít k ustanovení nového úřadu, byly dodávky dojednány v průběhu srpna a září 1909. Bylo požadováno dodat knihy, razítka a jiné pomůcky, vše dle dolnorakouské kancelářské reformy. Již předtím byly obdobně zajištěny pomůcky pro Okresní hejtmanství v Přešticích, Varnsdorfu a pro expozitury ve Vejprtech a Nymburce.⁵⁰⁴ Jazykově měly být provedeny pro Nejdek jako už dříve pro Přeštice, pro Humpolec s česko-německou mutací jako tomu bylo u Nymburku. Vše mělo být dodáno do konce září 1909 přímo do Nejdku a do Humpolce. Pro expozituru v Nymburce byly dolnorakouským tiskařem z Hollabrunnu dodány předměty uvedené v tabulce. A přesně stejná dodávka předmětů měla nyní směřovat dle závazné objednávky z 8. září 1909 i do Humpolce a Nejdku.⁵⁰⁵

Tabulka č. 15: Přehled objednaných předmětů pro expozituru v Nymburce. Obdobně podle tohoto seznamu měly být předměty dodány i do Humpolce.

---

⁵⁰² Alfred Hölder, Allgemeine Ortschaftenverzeichniss der im Reichsrathe vertretenen Königreiche und Länder nach den Ergebnissen der Volkszählung vom 31. Dezember 1900 nebst vollständigem alphabetischem Namenregister, Wien 1902.

⁵⁰³ MZA v Brně – SOKA Pelhřimov, OU Humpolec, inv. č. 509, kar. 11 – prezidiální spis č. 36/1910.

⁵⁰⁴ V Nymburce a ve Vejprtech byla při vzniku úřadu zřízena dvě kancelářská oddělení, ve Varnsdorfu tři.

⁵⁰⁵ NA Praha, Českého místodržitelství Praha – prezidium, sign.1/6/11/4, kar. 3004 – Okresní úřad Humpolec.

Počet	Obsah
3	Nachschlagebuch (nahlížecí knihy) A, B, R v česko-německé verzi
3	Eingangsbuch (Podací knihy) A, B, R s pěti řádky v česko-německé verzi
12	Aktenmappe (spisové desky) modré v české verzi
3	Aktenmappe (spisové desky) červené v české verzi
50	Aktenunterlagen (spisové podložky) s „rukojetí“
2	Papierschere (nůžky na papír)
3	Dřevěná pravítka 50 cm dlouhá
3	„Soudky“ inkoustu
3	Skleněné tácky
1	Uzavírací služební taška
6	Násadek na pera
5	Mazacích gum
1 tučet	Per
5	Mazačů inkoustu a 5 záložních rolí
3	Kopírovací tužky
6	Červenomodrých tužek
6	Tužek Hardtmuth č. 3
2	Psací desky z voskového plátna
50	Červených označovačů oddílů – na 25 levých a 25 pravých desek
50	Spisových desek na předpisy – červený tisk
50	Spisových desek na všeobecné záležitosti – zelený tisk
100	Spisových desek zvláštních – černých tisk
10	Tašek na přílohy
2	Tyče expedičního laku (pečetní lak na uzavírání písemností)
4	Geschäftsplan (jednací plán)
2	Děrovací stroje značky Ideal
100	Bílých spisových provazů
100	Motouzů
6	„Listů“ pro nápisy – skupiny se značkami oddílů
3	Spisové jehlice na protahování šňůr
2	Gravírovaná mosazná pečetidla
2	Podací razítka – německá a česká
4	Razítka s textem: „Frist vormerkt“
3	Razítka s textem: „Peníze“
2	Razítka: „Mundováno“, „Porovnáno“, „Expedováno“
4	Razítka: „Rekommando“
2	Razítka: „Portofreie Dienstsache“
2	Razítka: „Věc úřední porta prostá“
1	Pro legitimační listiny pro cesty po území rakousko-uherské monarchie – německy – české
3	Razítka s orlem a opisem pro modré otisky – německý
2	Razítka s orlem a opisem pro modré otisky – český
4	Razítka: „Frist ... vormerkt“

Zdroj: NA Praha, Českého místodržitelství Praha – prezidium, kar. 3004 – Okresní úřad Humpolec.

Již 10. září 1909 si tiskař Maxmilián Jordan u pražského místodržitelství vyžádal, aby mu byly sděleny větší obce u nově vzniklých okresů, aby tak mohl přidat v rámci vazby

nahlížecích knih větší počet listů právě pro záznamy k těmto lokalitám. Na konci září Jordán řešil ještě správnost českých variant u razítek pro humpolecký úřad, když po místodržitelství v Praze žádal jejich korekturu. Celá zakázka byla pro Humpolec a Nejde v Hollabrunnu připravena 4. října 1909. Na objednávku na podzim 1909 nikdo nespěchal. Proto 18. prosince 1909 přišlo do Prahy upozornění, že předměty zůstávají stále na místě. Jediné, co Jordán ještě do té doby neměl k dispozici, byly děrovací stroje Germania, které výrobce přislíbil dodat do deseti dnů. V půli dubna 1910 odeslal zakázku městské radě do Humpolce a Nejdku, účet pak Okresním hejtmanstvím v Havlíčkově Brodě a Kraslicích. V úterý 19. dubna 1910 dorazil do Humpolce první soubor předmětů. Přímo z Oberhollabrunnu byly zaslány dvě bedny s úředními knihami a tiskopisy.⁵⁰⁶

Tabulka č. 16: Přehled knih z fondu Okresní úřad Humpolec označených štítkem svědčícím o vzniku knihy v tiskárně Maxmiliána Jordana v Oberhollabrunnu

Číslo knihy	Obsah	Barva štítku
202	Podací protokol k prezidiálním spisům	modrý
212	Rejstřík k podacím protokolům	červený
215	Spisový přehled a podací protokol A	červený
263	Rejstřík ke spisovým přehledům a podacím protokolům A	červený
264	Rejstřík ke spisovým přehledům a podacím protokolům A	zelený
281	Rejstřík ke spisovým přehledům a podacím protokolům B	zelený
307	Rejstřík ke spisovým přehledům a podacím protokolům L	stržen
308	Spisový přehled a podací protokol M	modrý
333	Rejstřík ke spisovým přehledům a podacím protokolům M	červený
359	Rejstřík ke spisovým přehledům a podacím protokolům R	červený
365	Rejstřík ke spisovým přehledům a podacím protokolům V	zelený

Zdroj: MZA v Brně – SOkA Pelhřimov, inv. č. 291, 301, 304, 352, 353, 370, 396, 397, 422, 448, kniha č. 202, 212, 215, 263, 264, 281, 307, 308, 333, 359.

Je třeba upozornit na jistou atypičnost u formulářů objednávaných pro české území v dolnorakouské tiskárně. Maxmilián Jordán se totiž musel vyrovnávat s českými variantami, s jejichž podobou si nebyl zcela jistý. Proto často žádal o dodání podkladů pro česko-německou mutaci, např. knihy potvrzení převzetí peněz, knihu účtů úředních listů, nebo i jazykové mutace razítek.⁵⁰⁷

⁵⁰⁶ Tamtéž.

⁵⁰⁷ Tamtéž.

Obr. č. 35: Štítek svědčící o vzniku knihy v tiskárně Maxmiliána Jordana v Oberhollabrunnu

Zdroj: MZA v Brně – SOkA Pelhřimov, OU Humpolec, inv. č. 291, kniha č. 202.

Z uvedeného vyúčtování úředního paušálu u humpoleckého hejtmanství je ovšem také patrné, že již v prvních červencových dnech byly vypláceny finanční obnosy humpoleckým tiskařům Františku Hůlovi, Františku Riedlovi a Hugo Žilkovi, stejně jako místodržitelské tiskárně.⁵⁰⁸ Jaké dokumenty přesně tiskly, lze dnes již stěží zjistit. Pro zjištění, zda byl v kontaktu s Jordánovou tiskárnou v Dolních Rakousích sám Vojtěch Vaniš či záležitosti vyřizovalo místodržitelství, jsou podstatné nejen zápisy v rámci úředního paušálu, ale i prezidiální spisy hejtmanství stejně jako místodržitelství. Hlavní objednávka příslušných formulářů stejně jako jednacích řádů pro Humpolec a Nejdeč byla prezidiem českého místodržitelství učiněna již 23. srpna 1909. Zdůrazňovalo se, že u každého hejtmanství budou zřízena tři kancelářská oddělení.⁵⁰⁹ Přestože k aktivaci úřadu došlo k 1. červenci 1910, jednání o podobě formulářů pro Humpolec, resp. předtištěných hlavičkových dokumentů probíhalo až teprve od 21. června 1910. Přimo tohoto dne totiž místodržitelství přepsalo Vojtěchu Vanišovi podobu navržených formulářů k vyjádření a dalšímu přímému vyřízení. Oberhollabrunnská tiskárna disponovala přirozeně pouze německými variantami všech tiskopisů. Jak v jednom z dopisů z roku 1910 Maxmilián Jordán uvádí, pokud jsou žádány i české varianty, pak prosí o zaslání jejich podob. Humpolecký hejtman (resp. Josef Kracík, coby předpokládaný přednosta kanceláře) tak na dokumenty připsal české znění a na jednotlivé listy připomenul i počet objednaných dokumentů.⁵¹⁰ Z další vzájemné korespondence mezi humpoleckými úředníky a oberhollabrunnským tiskařem vyplývá, že pro Humpolec bylo objednáno, mezi jinými dokumenty, českojazyčných hlavičkových papírů

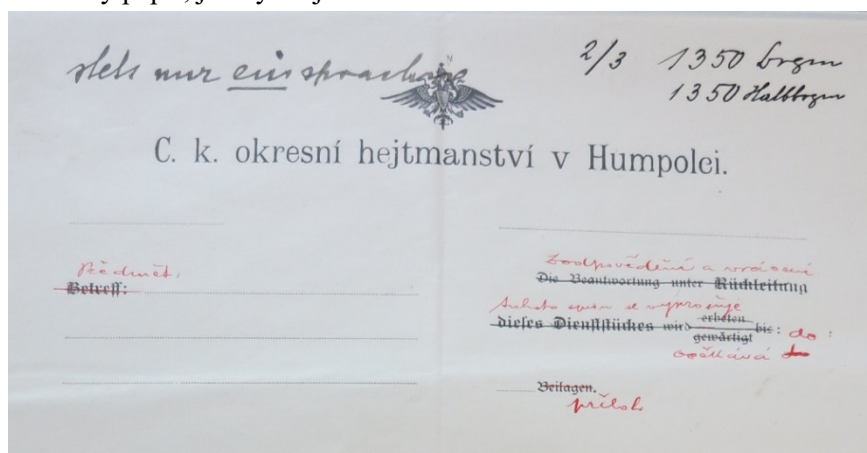
⁵⁰⁸ MZA v Brně – SOkA Pelhřimov, OU Humpolec, inv. č. 509, kar. 11 – roční paušál za rok 1910.

⁵⁰⁹ NA Praha, Českého místodržitelství Praha – prezidium, sign.1/6/11/4, kar. 3004 – Okresní úřad Humpolec.

⁵¹⁰ MZA v Brně – SOkA Pelhřimov, OU Humpolec, inv. č. 509, kar. 11 – prez. spis č. 77/1910.

1350 českojazyčných hlavičkových papírů na půlarchu a 1350 s celým archem a poloviční náklad německojazyčných.⁵¹¹ Některé z nich přitom Humpolečtí žádali nejprve jen v počtu jednoho exempláře jako vzoru. Veškerá komunikace přitom probíhala velmi rychle, neboť první dokument byl z Prahy odeslán, jak bylo výše zmíněno, 21. června, do Humpolce doručen 22. a již 26. června je datována objednávka s tím, že je třeba konat rychle. K 10. červenci Maxmilián Jordán sdělil, že druhý den bude předán k expedici zbytek objednávky kromě hlavičkových papírů, čímž bude objednávka vyřízena. Zároveň majitel tiskárny požádal hejtmana o jistou pomoc, když mu v příloze odpovědi zaslal formuláře Okresního hejtmanství Nejdek k překladu do češtiny. Na začátku října 1910 obdržela pražská zemská pokladna pokyn, na jehož základě směla dolnorakouské tiskárně Maxmiliána Jordána vyplatit za dodané dokumenty 460 Korun 87 haléřů.⁵¹² Z vyúčtování úředního paušálu okresního hejtmanství plyne, že po podzimu 1910 styk s Jordánem zcela neskončil. O necelý rok později (22. září 1911) mu byla vyplacena částka 17 korun a 90 haléřů za přehled spisů (Aktenübersicht).⁵¹³

Obr. č. 36: Hlavičkový papír, jak byl objednán v oberhollabrunnské tiskárně Maxmiliána Jordána

Zdroj: MZA v Brně – SOKA Pelhřimov, OU Humpolec, inv. č. 509, kar. 11 – prezidiální spis č. 77/1910

Pro chod úřadu byla velmi zásadní zásilka odeslaná z Prahy 18. července 1910. Obsahovala totiž tři exempláře vyžádaného Úředního naučení pro dolnorakouské politické úřady. Za ně přitom bylo třeba zaplatit 7 korun 20 haléřů. Tak se stalo o dva dny později.⁵¹⁴ Vaniš poptával znění naučení již u firmy Maxmiliána Jordána na začátku července, ten ovšem odkázal na ředitelství pomocných úřadů při dolnorakouském místodržitelství, kde jej

⁵¹¹ Tamtéž.

⁵¹² Tamtéž.

⁵¹³ Tamtéž, inv. č. 510, kar. 12 – prezidiální spis č. 137/1911.

⁵¹⁴ MZA v Brně – SOKA Pelhřimov, OU Humpolec, inv. č. 509, kar. 11 – prezidiální spis č. 10/1910.

prodávali.⁵¹⁵ Je tedy zřejmé, že humpolecké hejtmanství disponovalo normou určující „nový“ způsob úřední činnosti v několika exemplářích, ovšem až od půli července. Zřejmě předtím již měli vybraní úředníci normu k dispozici, resp. setkali se s ní při služební cestě do Nymburka.

Obr. č. 37: Výřez záznamu z prezidiální podací knihy, kde je pod pořadovým číslem 1 zapsáno doručení tří exemplářů dolnorakouského naučení.

10	Číslo předchozí: Vorzahl:					
		29/6	Handl. Formel n. 27/6 1910 13.762 inkomplet Zakav Ed. für J. 1874 - 1910	Handl. Formel - Compfeung Kaufbüchle (K) 2 Bl.	39/6	39/6
		19/7	Handl. Formel n. 11/7 1910 68.926 inkomplet Ed. für J. 1874 - 1910	Handl. Formel - Compfeung Kaufbüchle (K) 2 Bl.	19/7	19/7
		21/12	Handl. Formel n. 13/12 910 no 3 H. 8.25 - inkomplet Ed. für J. 1874 - 1910	Handl. Formel - Compfeung Kaufbüchle (K) 2 Bl.	21/12	21/12
	<i>Bücher</i> <i>Prakt. Erläuter.</i> <i>für die neue HfB</i>					

Zdroj: MZA v Brně – SOKA Pelhřimov, OU Humpolec, inv. č. 291, kniha č. 202.

Mezi další předměty potřebné pro chod úřadu patřily psací potřeby – pera a tužky, které byly objednány u firmy Gustava Dvořáka. Na konci října 1910 byl na hejtmanství doručen oběžník, v němž se připomínalo, že od 1. ledna následujícího roku začne české místodržitelství naplňovat požadavky nového způsobu úřadování. Od úřadů se již nyní vyžadovalo spojování spisů pomocí děrovacího stroje (Lochmaschine). Jako nejlepší a cenově nejdostupnější se jevíly ty, které bylo možné zakoupit opět u dolnorakouské firmy Maxmiliána Jordána v Oberhollabrunnu (cena byla stanovena na 6 korun za jeden kus, při koupi více jak deseti kusů byla cena zvýhodněna na 5 korun a 50 haléřů). Menší a levnější, vhodné pro jednotlivé úředníky (jako okresní zvěrolékaře či lékaře) bylo možné zakoupit u Ředitelství pomocných úřadů českého místodržitelství za 3 koruny (ke spojování spisů pak měl být užíván měkký, bílý provaz). Je s podivem, že do podzimu 1910 v Humpolci zřejmě nedisponovali podobným zařízením, neboť 17. listopadu si objednali tři malé děrovací stroje a čtyři spisové děrovače ovšem u firmy Antonína Fleisiga v Praze.⁵¹⁶

Psací stroj (systém Underwood) pro Humpolec byl pořízen za 1302 korun v Praze u obchodníka Josefa Švestky.⁵¹⁷ Z dalších předmětů úřední potřeby byla nutná razítka. Rovněž i ty byly objednány částečně v Oberhollabrunnu u Jordána a posléze ještě také humpoleckým hejtmanem 24. srpna 1910 u mělnické firmy Augustina Drtiny. U posledně

⁵¹⁵ Tamtéž – prezidiální spis č. 1/1910.

⁵¹⁶ Tamtéž – prezidiální spis č. 37/1910.

⁵¹⁷ NA Praha, Českého místodržitelství Praha – prezidium, sign.1/6/11/4, kar. 3004 – Okresní úřad Humpolec.

zmíněné firmy byla vyžadována kaučuková razítka, dvě faksimile (podpisu) a razítko (orlíčka), jedno české praesentatum pro c. k. okresní školní radu a další razítka v celkovém počtu 46 kusů. Přestože určení podoby razítek respektovalo dobové zvyklosti, mohla jejich podoba či spíše užití vyvolat ve společnosti počátku 20. století četné rozpory (podobně jako užívání jazyka u státních institucí). Ani humpoleckému úřadu se nevyhnula obvinění z užívání německých variant na jazykově českých dokumentech. Humpolecké hejtmanství bylo napadeno v článku Do Humpolce uveřejněném v novinách Hlasy z Posázaví⁵¹⁸ 7. listopadu 1912. Autor článku obvinil úřad, že označoval podání i vyřízení jen německými razítky. Vojtěch Vaniš svůj úřad bránil. Připomněl, že „úřad tento používá pro takzvané praesentatum razítek jednojazyčných, českých a německých, dle toho, došlo-li úřadu podání české nebo německé. Rovněž užívá úřad ten z velké části razítek (orla) jednojazyčných dle toho, běží-li o vyřízení v řeči české či německé“.⁵¹⁹ V rutině úřadování si přirozeně hejtman nemohl být zcela jist, že nedošlo k záměně, která se pak mohla stát záminkou k publikování článku. Proto připojil konstatování, že „je arci možno, že kancelářský personál přehmátnutím užil v některém případě nesprávného razítka, o čemž se podepsaný sám jednou přesvědčil ... z čehož nejlépe patrné, že zdejší kancelářský personál zlého úmyslu neměl.“⁵²⁰ Argumentoval přitom, že razítka objednalo české místodržitelství, čímž chtěl novinářům naznačit, že věc řešila vyšší instance, nikoli on. Jak je ovšem z předchozího popisu zřejmé, u mělnické firmy razítka objednával právě Vojtěch Vaniš. To ovšem redakce mohla jen stěží zjistit.

Zatímco objednávky písemností navázaných na dolnorakouský předpis byly vyjednávány mezi prezidiem pražského místodržitelství a oberhollabrunnským tiskařem Jordánem, případně do nich vstupoval Vojtěch Vaniš, přípravy vybavení hejtmanství dalšími písemnostmi probíhaly již od léta 1909 v Havlíčkově Brodě. Bylo třeba, aby došlo k rozdělení spisů a založení nových výkazů, katastrů, úředních knih. O průběhu příprav měl havlíčkobrodský hejtman Tomáš Matějka informovat prezidium českého místodržitelství 30. srpna, 15. a 26. září. Na září směl přijmout i výpomocnou sílu (na účet pražského místodržitelství), která by vypomohla s přípravami. Již v srpnu 1909 byla hejtmanství v Havlíčkově Brodě a Kraslicích (pro nově zřízené hejtmanství v Nejdku) vyzvána, aby připravila rozdělení dosavadní vodoprávní agendy a to jak knih, tak i listin podle soudních

---

⁵¹⁸ Hlasy z Posázaví vycházely od roku 1908 v Havlíčkově Brodě. Lze je charakterizovat jako „neodvislé“, protiklerikální a protiněmecky zaměřené noviny. Jejich vydavatelem byl Josef Hofrychter, havlíčkobrodský novinář, někdejší učitel. Blíže k jeho činnosti Zuzana Klementová, Vydavatelská a novinářská činnost Josefa Hofrychtra. (diplomová práce, Fakulta sociálních studií, Masarykova univerzita) Brno 2012.

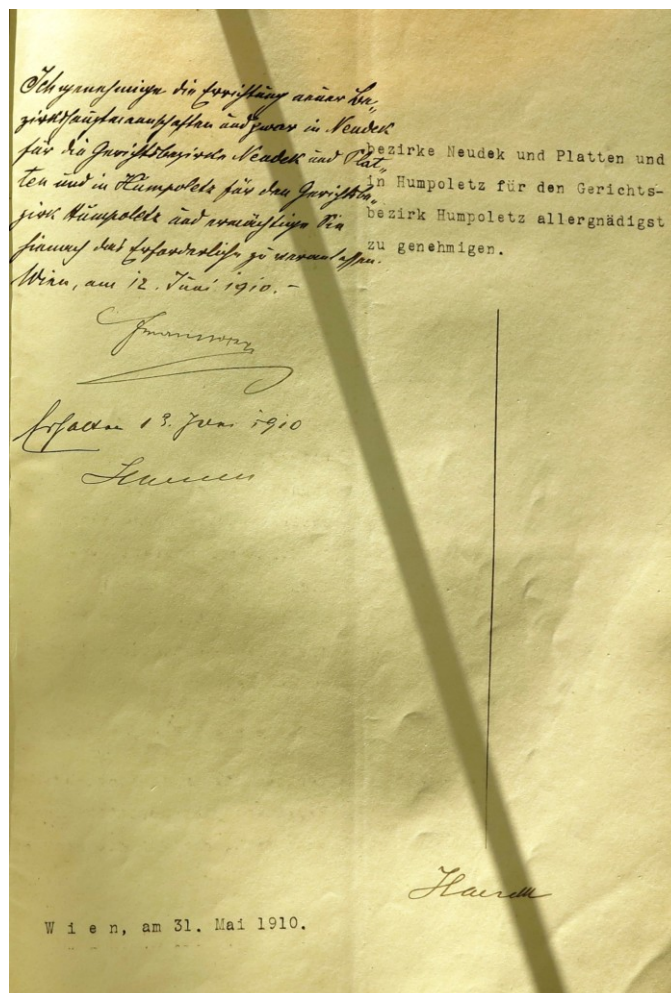
⁵¹⁹ MZA v Brně – SOKA Pelhřimov, OU Humpolec, inv. č. 511, kar. 13 – prezidiální spis č. 115/1912.

⁵²⁰ Tamtéž.

okresů. Při tomto rozdělení měly být pořízeny i speciální mapy od okresních stavebních okresů. V průběhu září 1909 již postoupily práce na přepisu odvodních listů i na živnostenském katastru (svobodných, řemeslných, koncesovaných živností s indexem). Spolu s vodní knihou bylo vše hotové k 1. říjnu 1909. Navíc ještě měl být vyhotoven mobilizační plán, kterým musel disponovat každý úřad první instance politické správy.

K definitivnímu schválení nového úřadu v Humpolci došlo podpisem císaře Františka Josefa I. až 12. června 1910. Po 20. červnu začali představitelé města jednat o podobě slavnosti spjaté s otevřením nového úřadu. Obrátili se proto do Kamenice nad Lipou, Brandýsa nad Labem a Nové Paky, kde s podobnými oslavami měli zkušenosti.⁵²¹

Obr. č. 38: Schválení vzniku humpoleckého a nejdeckého okresního hejtmanství císařem Františkem Josefem I.

Zdroj: NA Praha, Ministerstvo vnitra Vídeň – prezidium, kar. 5, čj. 5981/1910.

Průběh slavnosti byl pro malé město velkolepý. V pátek 1. července 1910 byla budova hejtmanství stejně jako četné domy s radnicí ozdobeny prapory a látkami s exotickými

⁵²¹ MZA v Brně – SOKA Pelhřimov, AM Humpolec, inv. č. 821, kar. 218.

květinami. Slavnostní příjezd „prvohejtmana“ do Humpolce se uskutečnil v ranních hodinách 1. července v doprovodu místopředsedelského rady havlíckobrodského hejtmana Tomáše Matějky, kterého doprovázel dohlížecí okresní hejtman, jímž byl místopředsedelský rada Karel Krejčí z Čáslavi.⁵²²⁶²⁾ Havlíckobrodský hejtman Tomáš Matějka reprezentoval dosavadní státní úřad první instance, zatímco Karel Krejčí zastupoval státní správu v tomto případě spíše jako její kontrolní, resp. dohlížecí orgán.⁵²³ Po slavnostním uvítání na nádraží následovalo od desáté hodiny dopolední zasedání v městské radnici. Slavnosti se zúčastnil zemský poslanec dr. Eduard Šubrt z Havlíčkova Brodu, členové okresního výboru, městského zastupitelstva, úředníci, učitelstvo, spolky a živnostníci.⁵²⁴ Při zasedání na radnici byly proneseny proslovy starostou města Adolfem Wurmlem, místopředsedelským radou Karlem Krejčím a nově ustanoveným hejtmanem (tehdy ještě správcem hejtmanství) Vojtěchem Vanišem. Součástí slavnostního zasedání bylo i jisté úsilí o zachycení kolektivní paměti. Vojtěch Vaniš vyzval zúčastněné, aby se podepsali do pamětní knihy, kterou osobně založil a věnoval okresnímu hejtmanství. Kniha měla i v následujících letech vyjadřovat paměť na minulost, která započala pro humpolecké okresní hejtmanství symbolickým „přenesením“ kompetencí hejtmanů. Sami hejtmané byli ikonograficky zachyceni na první straně knihy.⁵²⁵ Nábožensky pluralitní společnost se po slavnostních projevech rozešla do jednotlivých svatyní.

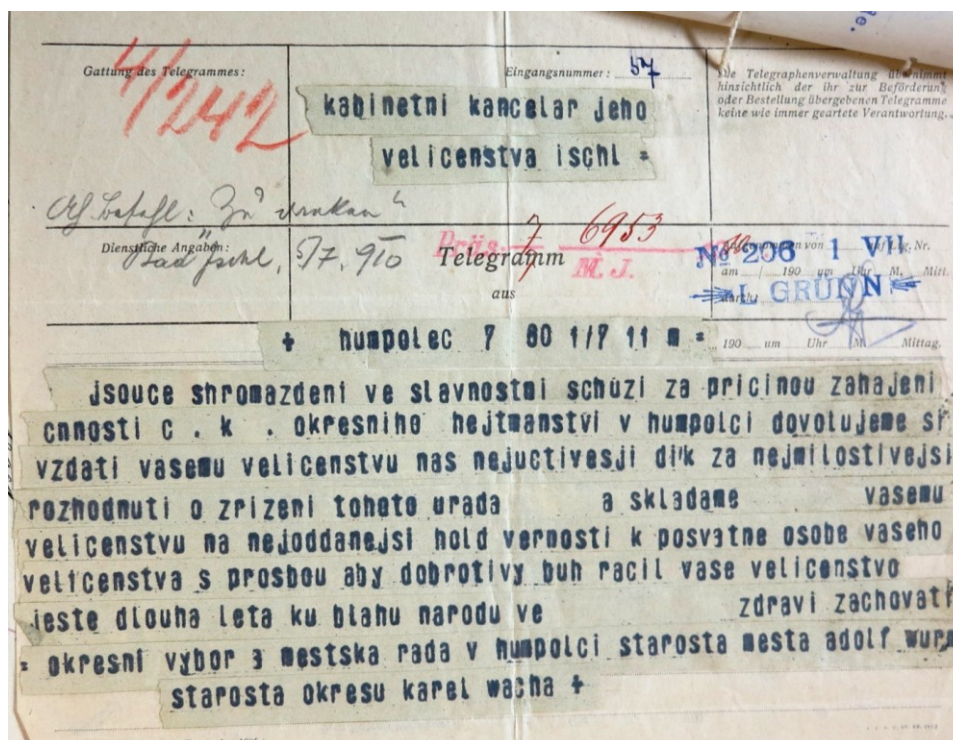
⁵²² MZA v Brně – SOKA Pelhřimov, OU Humpolec, inv. č. 509, kar. 11 – prezidiální spis č. 16/1910.

⁵²³ Okresní hejtmani v bývalých krajských městech byli pověřeni pražským místopředsedelským k výkonu některých záležitostí pro obvod několika politických okresů. Jedním z nich byl výkon inspekčních kontrol okresních hejtmanství. (J. Janák – Z. Hledíková – J. Dobeš, Dějiny správy, s. 279).

⁵²⁴ MZA v Brně – SOKA Pelhřimov, AM Humpolec, inv. č. 76, kniha č. 61, pag. 36.

⁵²⁵ Tamtéž, OU Humpolec, inv. č. 101, kniha č. 12.

Obr. č. 39: Telegram zasláný císaři Františku Josefu I. s díky za ustanovení humpoleckého hejtmanství

Zdroj: MZA v Brně – SOKA Pelhřimov, OU Humpolec, inv. č. 509, kar. 11 – prezidiální spis č. 74/1910.

Bohoslužby tak proběhly jak v kostele katolickém, evangelickém, tak i v židovské synagoze. Po církevních obřadech následovala prohlídka samotného úřadu. Návštěvníci mohli obdivovat zcela nový nábytek od kutnohorské firmy Hrabák a Jiroušek, stejně jako židle od firmy bratří Thonetů z Prahy a různé obrazy (šest portrétů císaře Františka Josefa I., „originální rytina od prof. Ungra v moderních hladkých světle hnědých pololeštěných rámcích a pod sklem; 1 podobizna Jeho Veličenstva – originální rytina od prof. Ungra, jubilejní vydání v moderním černém rámcí s bílými rýhami a pod sklem)⁵²⁶ od firmy Mikoláše Lehmana⁵²⁷ z Prahy, nebo nástěnné hodiny od firmy Hainz z Prahy, jimiž byly vybaveny jednotlivé kanceláře.⁵²⁸ Od 13. hodiny se zúčastnění mohli občerstvit na připraveném banketu v humpolecké sokolovně, kde byla také umístěna busta císaře Františka Josefa I. „v květinovém háji,“ jako jeden ze symbolů demonstrujících oddanost císařskému domu. Podobnými symboly byla prostoupena celá slavnost. Vyjádření vděčnosti za vznik okresního hejtmanství v Humpolci symbolizovalo i zaslání telegramu kabinetní kanceláři císaře

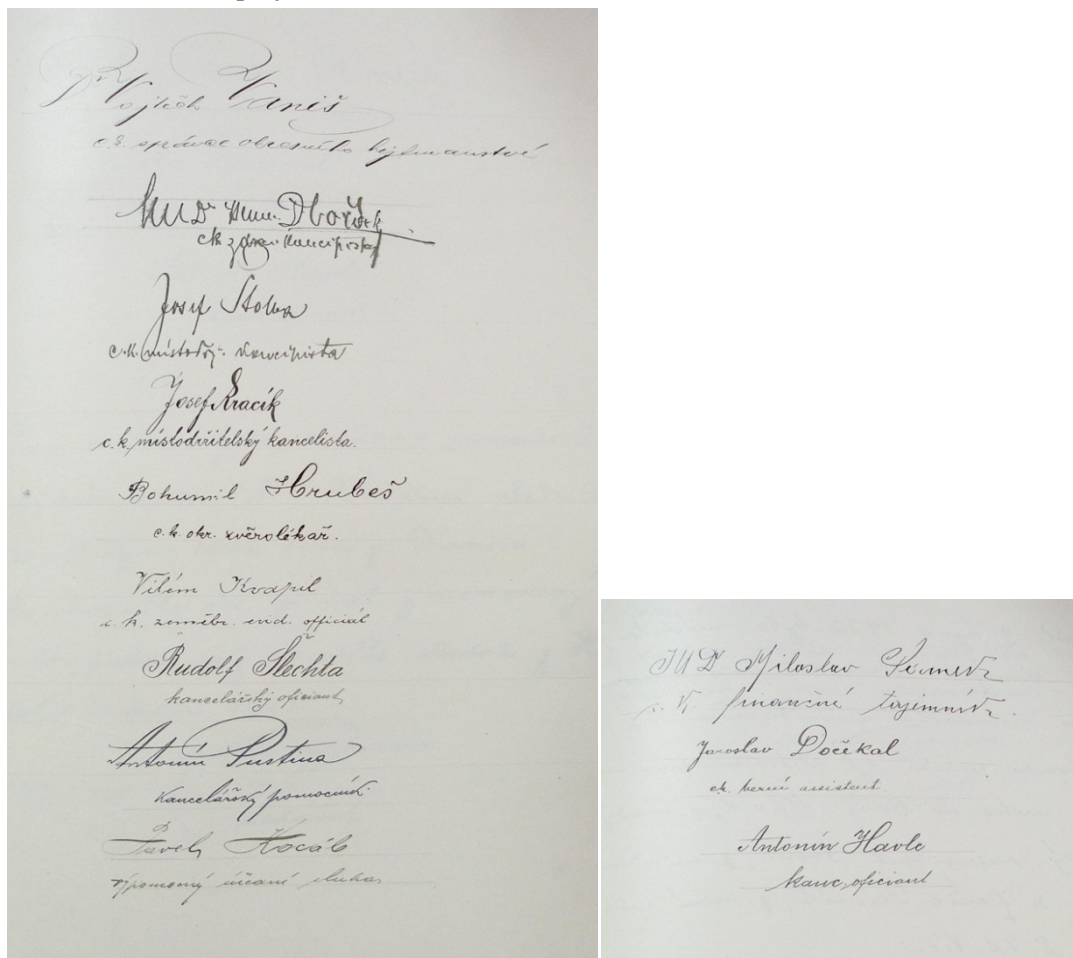
⁵²⁶ Tamtéž, AM Humpolec, inv. č. 821, kar. č. 218 – zaslání obrazů.

⁵²⁷ Mikuláš Lehmann (1827–1906) knihkupec, nakladatel a provozovatel soukromé galerie v Praze. Od roku 1907 galerii vedl Bohumír Lehmann.

⁵²⁸ MZA v Brně – SOKA Pelhřimov, AM Humpolec, inv. č. 821, karton č. 218 – program slavnosti.

Františka Josefa I.⁵²⁹ Slavnostní zahájení činnosti okresního úřadu skončilo v odpoledních hodinách odjezdem hostů vlakem do Havlíčkova Brodu.⁵³⁰ Městskou pokladnu přišla slavnost na 726 korun 56 haléřů, přičemž polovinu nákladů následně uhradil humpolecký okresní výbor. Snaha po vizuální demonstraci nového postavení města a zvýšení prestiže Humpolce jistě stála za vydání vyššího obnosu.

Obr. č. 40: Strany pamětní knihy humpoleckého okresního hejtmanství s podpisy úředníků a zaměstnanců úřadu při jeho slavnostním otevření 1. července 1910.

Zdroj: MZA v Brně – SOKA Pelhřimov, OU Humpolec, inv. č. 101, kniha č. 12.

Zatímco zástupci humpolecké městské správy před ustanovením úřadu slíbili mnohé, po jeho zřízení začali několikaleté spory mezi městem a státní správou týkající se stavby nové úřední budovy.⁵³¹ Ještě na podzim 1909 zaslal architekt Rudolf Vomáčka⁵³² z Prahy základní skicu pro provedení detailních plánů, které měly být ve výsledku zhotoveny regionálními

⁵²⁹ Tamtéž, OU Humpolec, inv. č. 509, kar. 11 – prezidiální spis č. 16/1910.

⁵³⁰ MZA v Brně – SOKA Pelhřimov, AM Humpolec, inv. č. 821, kar. č. 218 – program slavnosti.

⁵³¹ Urgence s povinností postavit budovu MZA v Brně – SOKA Pelhřimov, AM Humpolec, inv. č. 819, kar. 216.

⁵³² Rudolf Vomáčka (narozen 16. dubna 1847), absolvent České techniky v Praze, vrchní stavební rada, autor plánů především církevních staveb. Pavel VLČEK, Encyklopedie architektů, stavitelů, zedníků a kameníků v Čechách, Praha 2004, s. 700.

staviteli (architekty). Díky angažovanosti poslance Šubrta se zástupci města obrátili do Havlíčkova Brodu, odkud byly vyhotovené plány zaslány již v půli dubna 1911. K jejich schválení ze strany státních úřadů došlo 23. července 1911. A v tuto chvíli se naplno roztočila korespondence o zpochybnění ujednaných závazků. Město mělo dle dosavadních ujednání převzít závazky, že „postaví a c. k. eráru do vlastnictví odevzdá úřední budovu pro okresní hejtmanství s berním referátem v letech 1911 a 1912 se lhůtou dokončení do srpna 1912 a to dle plánů a rozpočtů, které c. k. ministerstvo vnitra stanoví, přičemž ponese obec Humpolec náklad na celé stavební místo i se zahradou a díl nákladu na úřední byt okresního hejtmána a dva služební byty pro úřední sluhy. Naproti tomu c. k. erár ponese díl stavebního nákladu za úřední místnosti okresního hejtmanství s okresní školní radou a berním referátem a tento díl stavebního nákladu obci Humpolci v desíti ročních lhůtách splatných rokem dokončení počínaje, při 4% zúrokování nedoplatku“.⁵³³ Z dochovaných písemností je zcela zřejmé, že město začalo relativizovat různé závazky dříve jasně stanovené a přistoupilo ke zdržovací metodě. Ještě na podzim roku 1914 obě strany jednaly v této záležitosti, ovšem postupný nával práce spjaté s počátkem válečného konfliktu pozvolna ukončil další snahy o stavbu. K jejímu obnovení došlo roku 1917, ale realizace nové úřední budovy se Vojtěch Vaniš v Humpolci již nedočkal.⁵³⁴

---

⁵³³ MZA v Brně – SOkA Pelhřimov, AM Humpolec, inv. č. 821, kar. č. 218 – návrhy smluv mezi státem a městem o stavbě budovy okresního hejtmanství.

⁵³⁴ Vojtěch Vaniš byl roku 1921 přeložen do Jablonce nad Nisou. Na rozloučenou s ostatními úřady rozeslal 7. května 1921 děkovný dokument: „Byv pověřen správou okresní správy politické v Jablonci nad Nisou, opouštím po více než dvacetileté činnosti zdejší kraj a okres. Vzpomínaje na klidnou práci mírovou i na těžké doby válečné, které jsem prodělal, pokládám za milou povinnost poděkovati všem úřadům, s nimiž jsem byl ve stálém styku i za podporu, kterou mi v úřadě mém jako přednosty politického úřadu a předsedy okresní školní rady prokázaly, projevují upřímné přání, by okres humpolecký i nadále na poli osvěty, hospodářství i průmyslu zkvétal [!].“ MZA v Brně – SOkA Pelhřimov, AM Humpolec, inv. č. 819, kar. č. 216 – poděkování za spolupráci.

Obr. č. 41: Fotografie prvního humpoleckého hejtmana Vojtěcha Vaniše, která je součástí pamětní knihy humpoleckého hejtmanství.

Zdroj: MZA v Brně – SOKA Pelhřimov, OU Humpolec, inv. č. 101, kniha č. 12.

5.6.2. Personální stav hejtmanství

5.6.2.1. Období od ustanovení úřadu po první úřední inspekci

Humpolecké okresní hejtmanství bylo zřízeno k 1. červenci 1910. Jeho obvod byl vymezen jedním soudním okresem – okresem Humpolec. Zahrnoval 52 politických obcí (jedno město – Humpolec a 3 městečka – Herálec, Větrný Jeníkov, Senožaty) na ploše 312 km², kde podle sčítání z ledna 1911 ke konci roku 1910 žilo 27 607 obyvatel. Přibližně 30 % obyvatelstva žilo ve městě a městečkách, zbývajících 70 % obyvatelstva obývalo venkov. Národnostně náležel region mezi výhradně české (99,3%), kde z náboženských vyznání převažovali katolíci (88 %), přičemž druhou nejčetnější skupinu reprezentovala evangelická církev. Obecně lze region charakterizovat jako poměrně vysoko položené území (průměrná nadmořská výška 527 m n. m.) v nepříliš úrodné bramborářsko-obilnářské oblasti. Orná půda

zaujímal přibližně polovinu výměry, lesy 29 %. Nejvíce pěstovanými plodinami byly oves, ozimé žito a brambory, jejichž výnosnost často přesáhla celozemský průměr.⁵³⁵ Na základě této charakteristiky muselo být Vojtěchu Vanišovi zřejmé, jaké otázky a agendy bude nové hejtmanství především projednávat.

Vojtěch Vaniš zdejší kraj dobře znal. Od roku 1901 působil u Okresního hejtmanství v Havlíčkově Brodě. Dle jeho vzpomínek víme, že každý z konceptních úředníků měl určen jeden soudní okres, pro který „garantoval“ právní relevanci obsahu písemností. Právě humpolecký okres měl již před rokem 1910 Vojtěch Vaniš „spravovat“. Zástupci města a samosprávného okresu si byli dobře vědomi, že velmi záleží na novém představiteli úřadu, jak bude vypadat jejich vzájemný vztah. Proto okresní výbor 15. ledna 1910 žádal na Konrádu Braunovi, místopředsedě radě a šéfu prezidiální kanceláře pražského místopředsedství, aby byl v Humpolci ustanoven právě Vojtěch Vaniš, kterého zdejší obyvatelé znali již z dosavadní spolupráce v Havlíčkově Brodě.⁵³⁶ O jeho opoře v regionu mohou svědčit i údajně pronesená slova zachycená na stránkách Vanišových vzpomínek: „V té době měl jsem jednou komisi v Humpolci, a tak o polednách jsme seděli ve známém hotelu starosty města [Filipa] Bečváře. Přišla řeč na otázku zřízení okresního hejtmanství v Humpolci, a tu starosta Bečvář, obrácen ke mně, řekl: „Pane komisaři, to byste k nám mohl přijít za hejtmana.“ V té době jsem měl už hodně služebních let za sebou, ale postup byl tehdy u politické služby pomalý. Proto jsem odpověděl: „Pane starosto, daleká cesta, marné volání“ /z básně Máchovy/. Ale starosta Bečvář dostal přec za pravdu“.⁵³⁷ Z dosud provedeného rozboru věnovaného postavení Vojtěcha Vaniše a jeho přístupu k řešení problémů lze konstatovat, že tento úředník se snažil hledat konsenz při řešení problémů. Řešení různých otázek může demonstrovat snaha řešit opravy zříceniny hradu Orlíka, kde dokázal vynaložit nemalé úsilí, aby došlo přes mnohé komplikace k uskutečnění a hlavně dořešení celé záležitosti.⁵³⁸ Rozhodně jej nelze chápat jako proněmecky působící osobnost, jak je někdy líčen.

---

⁵³⁵ Inventář a tiskem vydané výsledky sčítání lidu 1913. Částečně pak i úvod k dotazníkům

⁵³⁶ „Dovoluji si Vašemu Vysokorodí jménem okresního výboru a městské rady v Humpolci opětovati žádost ústně již přednesenou, abyste ráčil Svým mocným vlivem působiti ku jmenování pana JUDra Vojtěcha Vaniše správcem okresního hejtmanství v městě našem, ježto týž jest s poměry okresu našeho úplně obeznámen a všeobecné důvěry a obliby občanstva města i okresu požívá. Doufáme, že Vaše Vysokorodí této naší uctivé žádosti ráčí laskavě vyhověti a trváme s povinným díkem v nejdokonalejší úctě oddaní.“ MZA v Brně – SOKA Pelhřimov, AM Humpolec, inv. č. 821, kar. č. 218 – žádost o jmenování Vojtěcha Vaniše čj. 165/I/8/15 z 15. ledna 1910.

⁵³⁷ Muzeum dr. Aleše Hrdličky v Humpolci, př. č. 8 233, R 572 – Paměti Vojtěcha Vaniše, s. 19–20.

⁵³⁸ P. Holub, Vše konal jsem.

Již 16. července 1910 ve zprávě zaslané prezidiu místodržitelství shrnul nově ustanovený správce humpoleckého hejtmanství Vojtěch Vaniš personální stav nového úřadu. U hejtmanství působil Vojtěch Vaniš jako nový vedoucí úřadu (ve funkci správce úřadu). Dále byli ke službě v Humpolci přikázáni místodržitelství koncipista Josef Štolba a místodržitelství kancelista Josef Kracík, z odborných úředníků zdravotní koncipista Hynek Dvořák a okresní zvěrolékař Bohumil Hrubeš. V kanceláři byli činní kancelářský oficiant Rudolf Šlechta, kancelářský výpomocný oficiant Antonín Pustina a výpomocný sluha Pavel Kocáb. Již v této zprávě Vaniš žádal, aby bylo u zdejšího úřadu povoleno rozšíření o místo jedné konceptní síly a jednoho kancelářského pomocníka na pozici písaře.⁵³⁹ Místo mladšího konceptního úředníka nebylo vyřešeno ještě ani v říjnu 1910, naopak na místo výpomocné písařské síly směl Vojtěch Vaniš přijmout, ovšem jen dočasně na dobu šesti měsíců, nového zaměstnance. Jednalo se v podstatě o výsledek přímluvy čáslavského dohlížecího hejtmána Karla Krejčího u prezidia místodržitelství. Prozatím humpolecké hejtmanství obdrželo místo jedné výpomocné písařské síly. Do budoucna ale nebylo vyloučeno, že se nezmění na místo definitivní.

Obr. č. 42: Fotografie čáslavského dohlížecího hejtmána Karla Krejčího

Zdroj: MZA v Brně – SOKA Pelhřimov, OU Humpolec, inv. č. 101, kniha č. 12.

Na začátku listopadu 1910, v posledních týdnech své úřední kariéry, pražský místodržitel Karel Coudenhove⁵⁴⁰ přikázal k humpoleckému hejtmanství na roční zkušební dobu někdejšího posluchače právnické fakulty Josefa Drábka.⁵⁴¹ Ten pobýval v Nedošíně,

---

⁵³⁹ Pr. 4/1910

⁵⁴⁰ V posledních dnech své aktivní činnosti. Blíže k výměně místodržitelů J. Gelandauer, František kníže Thun, s. 204–206.

⁵⁴¹ Imatrikulován na Právnické fakultě Univerzity Karlovy v Praze v zimním semestru akademického roku 1903/1904. Státní závěrečnou zkoušku vykonal 7. června 1909. Archiv Univerzity Karlovy,

resp. u litomyšlského hejtmanství. Místodržitel jej nově určil do Humpolce s tím, že Vojtěch Vaniš po šesti týdnech vypracuje zprávu o jeho pílí a plnění úředních povinností. Hejtman měl také referovat o jazykových znalostech nového koncepčního praktikanta. Rovněž měl také zajistit, aby se Josef Drábek seznámil s celým chodem úřadu, poznal manipulaci, vedení podacího protokolu, registratury a expeditu.

Obr. č. 43: Fotografie úředníků a zaměstnanců humpoleckého okresního hejtmanství

Zdroj: Muzeum dr. Aleše Hrdličky v Humpolci, př. č. P 179/89", inv. č. 818k

Sice s Josefem Drábkem přibylo Vojtěchu Vanišovi práce, na druhé straně se rozšířil počet úředníků humpoleckého hejtmanství, o které okresní hejtman usiloval již od července 1910. Po roce, totiž 13. listopadu 1911 hejtman vykonal, co mu Karl Coudenhove uložil. Vypracoval zprávu o působení Josefa Drábka, v níž vyjádřil pochvalné uznání praktikanta. Zprávu již obdržel nový místodržitel František Thun. Na konci listopadu 1911 byl do Humpolce doručen výnos prezidia pražského místodržitelství signovaný místodržitelským viceprezidentem Jindřichem Vojáčkem, v němž se Vanišovi ukládalo, aby přijal Josefa Drábka pod přísahu. Stalo se tak 3. prosince a Josef Drábek u hejtmanství setrval ještě další roky v období míru i války. Po Drábkově jmenování u humpoleckého hejtmanství bylo možné na konci roku 1911 konstatovat, že Vanišovy požadavky na personální obsazení byly splněny.

Matriky Univerzity Karlovy, inv. č. 3, Matrika doktorů české Karlo-Ferdinandovy univerzity III. (1908–1916), strana 1096; Tamtéž, Knihy zkušebních protokolů státních zkušebních komisí, inv. č. 80, Státovědecká státní zkušební komise v Praze při německé Karlo-Ferdinandově univerzitě v Praze (1909), strana 9906.

Jistou komplikací ovšem byli odborní konceptní úředníci. V Humpolci mělo být obsazeno místo okresního úředního lékaře a zvěrolékaře. Prvním sanitním koncipistou, okresním lékařem byl Hynek Dvořák.⁵⁴² U nově zřízeného hejtmantství setrval do konce listopadu 1911, kdy byl přeložen na vlastní žádost do Poličky. Na jeho místo nebyl prozatím nikdo přidělen a agendu převzal vrchní okresní lékař Karel Pross v Havlíčkově Brodě.⁵⁴³ Až v květnu 1912 byl do Humpolce přeložen Josef Kroulík. Zde ovšem dlouho nezůstal, neboť již za předchozího působení podal žádost o místo okresního lékaře v Bosně.⁵⁴⁴ Na konci září 1912 mu byl zaslán dekret Zemské vlády pro Bosnu, v němž byl přikázán jako provizorní okresní lékař do města Nevesinje.⁵⁴⁵ Humpolecký okres tak opět připadl do kompetencí havlíčkobrodského Karla Prose.

Podobně jako u okresního lékaře, se můžeme setkat s připojením k okolním hejtmantstvím i u dalších odborných agend, jako byl okresní zvěrolékař.⁵⁴⁶ Především pokud v jiném okrese vypukla nákaza a veterinář byl přikázán k jejímu „potření“, musel být zdejší obvod připojen k sousednímu hejtmantství. Bohumil Hrubeš byl do Humpolce přikázán již 20. června 1910⁵⁴⁷, ovšem již na konci října se účastnil likvidace slintavky v Roudnici. I tak Hrubešovo působení v Humpolci netrvalo dlouho. Devátého ledna 1911 byl k hejtmantství doručen výnos pražského prezidia podepsaný Jindřichem Vojáčkem, na jehož základě byl Bohumil Hrubeš přeložen k hejtmantství do Pelhřimova. Stalo se tak 30. ledna 1911 a Humpolecko opět bylo připojeno k havlíčkobrodskému hejtmantství.

Početně výraznou skupinou zaměstnanců u hejtmantství byli kancelářští úředníci. K 21. červnu 1910 okresní hejtmán z Kamenice nad Lipou sdělil, že v Humpolci začne službu k 1. červenci 1910 Rudolf Šlechta, dosavadní kancelářský oficiant u tamějšího úřadu.⁵⁴⁸ Stál tak již podruhé u vzniku nového úřadu, neboť roku 1905 byl přeložen z Pelhřimova do Kamenice nad Lipou, kde bylo nově ustanoveno hejtmantství a po pěti letech na základě vlastní žádosti odešel do Humpolce k novému úřadu. Než zde nastoupil, byl vyslán k politické

---

⁵⁴² MZA v Brně – SOKA Pelhřimov, OU Humpolec, inv. č. 509, kar. 11 – prezidiální spis č. 57/1910. Hynek Dvořák před příchodem do Humpolce působil: u Okresního hejtmantství v Karlíně (10. srpna 1906 – 26. ledna 1907), v Jindřichově Hradci (27. ledna 1907 – 11. září 1907), na Smíchově (12. září 1907 – 7. července 1908), v Sedlčanech (8. července 1908 – 30. června 1910).

⁵⁴³ MZA v Brně – SOKA Pelhřimov, OU Humpolec, inv. č. 510, kar. 12 – prezidiální spis č. 81/1911.

⁵⁴⁴ MZA v Brně – SOKA Pelhřimov, OU Humpolec, inv. č. 511, kar. 13 – prezidiální spis č. 70/1912.

⁵⁴⁵ Dnes město v Bosně a Hercegovině, 30 km východně od Mostaru.

⁵⁴⁶ O úkolech zvěrolékaře na příkladu spisů humpoleckého hejtmantství blíže Pavel Holub, Vztah člověka ke zvířeti optikou spisů státní správy z první třetiny 20. století. Sonda z humpolecka, Archivum Trebonense 15, 2020 (= Bestia. Zvíře v historickém kontextu), Třeboň 2021, s. .

⁵⁴⁷ MZA v Brně – SOKA Pelhřimov, OU Humpolec, inv. č. 509, kar. 11 – prezidiální spis č. 57/1910.

⁵⁴⁸ MZA v Brně – OU Kamenice nad Lipou, inv. č. 434, kar. 9; Rudolf Šlechta (*12.7.1874) obecnou a měšťanskou na Královských Vinohradech v Praze v letech 1880–1887,

expozituře do Nymburku k zaškolení v novém jednacím řádu. Je zde tak zřejmá filiace systému, kdy informace nebyly předány jen pomocí normy v písemné formě, ale i v rámci úřední praxe.⁵⁴⁹

Dalším kancelářským zaměstnancem působícím u hejtmanství již od založení úřadu byl Antonín Pustina. Při příchodu do Humpolce mu bylo 33 let. Původně působil v letech 1903–1906 jako berní exekutor v nedaleké Polné. Po nástupu do Humpolce, na podzim 1910 žádal o místo kancelářského oficianta, ovšem z pražského místodržitelství se mu dostalo odpovědi, že jsou ještě před ním další uchazeči a tak on, jako mladší, musí vyčkat.⁵⁵⁰ Svou žádost opakoval v červnu 1911, ovšem i poté se mu dostalo odpovědi s upozorněním, že je v pořadí.⁵⁵¹ Na konci října téhož roku obdržel z Prahy jmenovací dekret, na jehož základě byl od 1. listopadu 1911 zařazen mezi definitivní kancelářské oficianty.⁵⁵² Za předchozích šest let působení ve státní službě pobíral plat ve výši 1200 korun, který mu byl posléze v listopadu 1915 zvýšen na 1350 korun.⁵⁵³

Na druhé straně pomyslné „sociální“ příčky nejuvzdáleněji od koncepčních úředníků stál u okresního hejtmanství úřední sluha. Nabídka na obsazení místa úředního sluhy pro Humpolec byla vypsána v Pražských novinách 3. května 1910. O místo projevíli zájem dva uchazeči – Vojtěch Žák a Pavel Kocáb. Jednačtyřicet let starý Vojtěch Žák žijící v Havlíčkově Brodě byl otcem pěti dětí. V žádosti o místo připomněl, že roku 1898 působil jako berní exekutor u Berního úřadu v Havlíčkově Brodě a v letech 1903 až 1908 jako soudní doručovatel u Okresního soudu v Havlíčkově Brodě, kde vypomáhal i v „různých pracích kancelářských“.⁵⁵⁴

O necelou generaci mladší byl Pavel Kocáb (narozen v roce 1888 v Zahrádce (obec ležící v sousedním okrese Ledec nad Sázavou), již delší čas žijící v Humpolci, kde byl zaměstnán jako krejčí (v čp. 482).⁵⁵⁵ Dne 25. června uzavřel ještě havlíčkobrodský hejtman Tomáš Matějka smlouvu právě s jmenovaným Pavlem Kocábem. Ta mu byla posléze potvrzena Vojtěchem Vanišem 14. července 1910. Když 2. září 1910 humpolecký hejtman zasílal na Pavla Kocába hodnotící zprávu, připomněl, že kromě jiného, dobře zná město a přimlouval se za jeho definitivní přijetí do služby. Přestože se Vojtěch Vaniš přimlouval,

⁵⁴⁹ Za služební cestu Rudolfu Šlechtovi náleželo 43 Korun a 20 haléřů.

⁵⁵⁰ MZA v Brně – SOkA Pelhřimov, OU Humpolec, inv. č. 509, kar. 11 – prezidiální spis č. 40/1910.

⁵⁵¹ Tamtéž, inv. č. 510, kar. 12 – prezidiální spis č. 122/1911.

⁵⁵² Tamtéž – prezidiální spis č. 75/1911.

⁵⁵³ Tamtéž, inv. č. 511, kar. č. 13 – prezidiální spis č. 101/1912 a Tamtéž, inv. č. 514, kar. č. 17 – prezidiální spis č. 88/1915.

⁵⁵⁴ Tamtéž, inv. č. 509, kar. 11 – prezidiální spis č. 94/1910.

⁵⁵⁵ Kocábova žádost nese datum již 26. dubna 1910.

u pražského místodržitelství bylo již rozhodnuto jinak. V Záhřebu působící desátník, titulární rotmistr, Alois Daniel požádal o propuštění z vojenské služby (do té doby působil u maďarského zeměbranceckého pěšího pluku č. 25). Jak se obecně stávalo, vojenští vysloužilci dostávali přednost při obsazování míst ve státní správě.⁵⁵⁶ A tak Pavel Kocáb směl u úřadu setrvat jen do té doby, než nastoupí zmíněný Alois Daniel.⁵⁵⁷ Po menších průtazích nastoupil 26. září 1910. Kromě preference Daniela na sluhovské místo se mu české místodržitelství také postaralo o služební uniformu.⁵⁵⁸

V průběhu následujících měsíců se pomalu ustaloval každodenní úřední život na hejtmanství. Se jménem Pavla Kocába se lze přesto setkat v účetních výkazech i ke konci roku 1910. Znovu žádal o přijetí na místo sluhy na jaře 1911, ale i tentokrát bezvýsledně. Navíc mu bylo z Prahy sděleno, že místa výpomocných sluhů budou v následujícím období postupně přeměněna na definitivní sluhovská místa, čímž možnost vstoupit do této služby se ještě více znemožní.⁵⁵⁹ O vytížení Aloise Daniela jinou úřední činností svědčí fakt, že 9. ledna 1911 požádal městský stážník František Kříž o kompenzaci jeho služeb vykonaných ve prospěch státního úřadu. Vaniš se sice přimlouval ve své zprávě zaslané na místodržitelství o možnost proplatit Křížovi alespoň 40 korun, z prezidia ovšem obdržel (až 5. srpna) zamítavou odpověď. Na začátku roku 1911 zažádal Alois Daniel o přeložení k pražskému místodržitelství. Tam ale přijat nebyl.

Za jistou formu ukončení prvních měsíců chodu a existence humpoleckého hejtmanství můžeme považovat první úřední inspekci vykonanou dohlížecím okresním hejtmanem, místodržitelským radou Tomášem Matějkou z Čáslavi ve dnech 11. a 12. října 1910. Podobně jako u každého hejtmanství, i v Humpolci vykonával dohlížecí hejtman pravidelnou inspekci, která měla reflektovat stav úřadu a jeho nedostatky. Ze závěru první inspekce vyplynul pro Vojtěcha Vaniše jeden ze zásadních úkolů, totiž vyjednat stavbu nové úřední budovy určené pro hejtmanství.

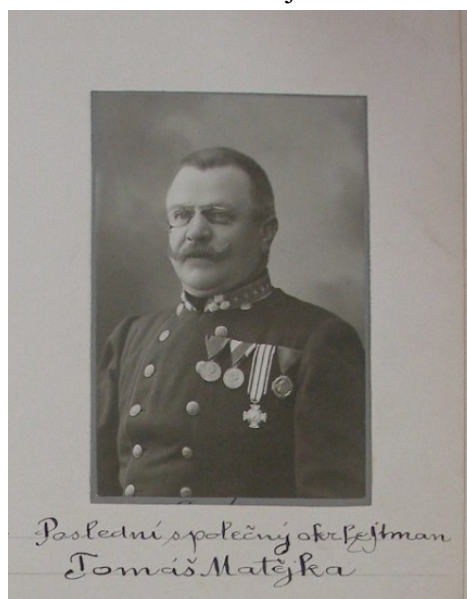
⁵⁵⁶ MZA v Brně – SOkA Pelhřimov, OU Humpolec, inv. č. 510, kar. 12 – prezidiální spis č. 26/1911.

⁵⁵⁷ Tamtéž, inv. č. 509, kar. 11 – prezidiální spis č. 52/1910.

⁵⁵⁸ Tamtéž – prezidiální spis č. 65/1910 a Tamtéž, OU Humpolec, inv. č. 510, kar. 12 – prezidiální spis č. 27/1911.

⁵⁵⁹ Tamtéž, inv. č. 510, kar. 12 – prezidiální spis č. 34/1911.

Obr. č. 44: Fotografie havlíčkobrodského okresního hejtmána Tomáše Matějky

Zdroj: MZA v Brně – SOkA Pelhřimov, OU Humpolec, inv. č. 101, kniha č. 12

5.6.2.2. Období od první úřední inspekce do první světové války

Každodenní úřední činnost humpoleckého hejtmanství začínala v pracovní dny od osmé hodiny ranní. Konceptní a kancelářské úřednictvo pracovalo do 12. hodiny, odpoledne konceptní úřednictvo začínalo službu ve 13:30 hodin a končilo 17. hodinou, kancelářští úředníci začínali o půl hodiny dříve, totiž ve 13. hodin a končili rovněž v 17.00. Úřad byl otevřen i v neděli. V neděli nebyli na úřadu všichni úředníci, ale postupně se v průběhu jednotlivých týdnů střídali. Práce na úřadu v tento den byla ponechána na rozhodnutí každého hejtmána, ovšem za předpokladu řádného plnění služby ale i s ohledem na personální možnosti úřadu. Jak se připomínalo v oběžníku v roce 1911, od vydání oběžníku upravující úřední hodiny uplynulo již více jak třináct let, a tak bylo vhodné upravit i tuto otázku. Bylo ovšem ponecháno na každém představiteli úřadu, aby zvážil regionální potřebu úředních hodin. Český místodržitel František Thun připomněl, že za uplynulá léta byl zaveden nedělní klid v řemeslech a živnostech, u soudů, stejně tak i poklesl v tyto dny počet venkovanů přicházejících do okresních měst, proto bylo možné přistoupit i k redukci úředních hodin u politické správy.⁵⁶⁰ Pražský místodržitel ponechal v platnosti oběžník z roku 1898, ale na základě šetření doporučil hejtmanům, aby upravili čas služby v pracovní dny od 8 do 12 hod., odpoledne od 14 do 17 hod., v neděli od 9 do 11 hod., o svátcích od 9 do 12 hod.⁵⁶¹ Konceptní úřednictvo mělo pracovní každou druhou neděli. Hejtman do vydání oběžníku

⁵⁶⁰ MZA v Brně – SOkA Pelhřimov, OU Humpolec, inv. č. 510, kar. 12 – prezidiální spis č. 113/1911

⁵⁶¹ Tamtéž.

z roku 1911 neměl volnou žádnou neděli. Kancelářský personál vykonával své zaměstnání každou třetí neděli a úřední sluha musel být v úřadu vždy.

Po roce a půl od aktivace úřadu, kdy se chod úřadu zaběhl do svých každodenních rituálů, popsal jeho podobu Vojtěch Vaniš v dotazníkovém šetření určeném vídeňské Komisi pro reformu státní správy. Byl to v podstatě další z dotazníků, které prvoinstanční úřady v průběhu prvních deseti let nového století vyplňovaly a v něm popisovaly počty podání, podobu úřadu aj. Přesto každý takový dotazník přináší nový vhled do fungování dané instituce, byť jejich obsah nebyl vždy náležitě využitý pro účel, pro který vznikl.

Jedním z okruhů otázek v dotazníku z roku 1911 byly otázky na postavení úřadu a jeho vazeb k dalším institucím. Humpolecké hejtmanství bylo v té době přikázáno k jiným hejtmanstvím a to v rámci technických agend státní stavební služby a lesní okresní inspekce. V této době byla v Humpolci neobsazena místa úředního lékaře a zvěrolékaře, která jinak v Humpolci byla ustanovena, ovšem v době dotazníkového šetření byly vykonávány úředníky z Havlíčkova Brodu.

Místo okresního lékaře bylo opět obsazeno až v lednu 1913, kdy byl do Humpolce přidělen Vincenc Staněk, do té doby činný u Okresního hejtmanství (Praha) Žižkov. Do této doby, jak bylo i v jiných obdobích zvykem, vykonával agendu havlíčkobrodský úředník Karel Pross. Obsazení místa Vincencem Staňkem⁵⁶² nemělo být ovšem na dlouhou dobu. Již na konci července 1914 byl lékař povolán do armády, na ruskou frontu, kde padl na konci srpna 1914 do zajetí.⁵⁶³ Humpolecký úřad, resp. jeho zdravotní agenda byla připojena opět k Havlíčkovu Brodu.⁵⁶⁴ V průběhu roku 1916 bylo Staňkovo místo suplováno Zdeňkem Saibertem z Ledče nad Sázavou, který se stal nakrátko příslušným nejen pro okres Humpolec, ale i pro Havlíčkův Brod (za Karla Prosse).⁵⁶⁵ Na počátku první republiky byl Humpolec přidělen k Okresní správě politické do Pelhřimova a agendu nově vykonával Karel Krása.⁵⁶⁶

Odborným úředníkem byl také okresní zvěrolékař. Od konce ledna 1911 zůstávalo jeho místo dlouhodobě neobsazené. Situace se nezlepšila ani roku 1912, ba naopak. Od konce července byl havlíčkobrodský úřední zvěrolékař Hynek Freund zdravotně indisponován a jeho

---

⁵⁶² Od 27. listopadu 1908 do 30. září 1912 působil jako asistent na české lékařské fakultě v Praze, poté u Okresního hejtmanství v Praze Žižkov.

⁵⁶³ MZA v Brně – SOkA Pelhřimov, OU Humpolec, inv. č. 515, kar. 21 – prezidiální spis č. 79/1916 – jako zajatec roku 1915 v Tumeni.

⁵⁶⁴ Tamtéž, inv. č. 513, kar. 15 – prezidiální spis č. 128/1914.

⁵⁶⁵ Tamtéž, inv. č. 515, kar. 21 – prezidiální spis č. 107/1916.

⁵⁶⁶ Tamtéž, inv. č. 518, kar. 30 – prezidiální spis č. 67/1919.

zástup převzal chotěbořský úředník Štefan Neumann.⁵⁶⁷ Ten tak působil až do poloviny října 1912 pro tři politické okresy, totiž pro Chotěboř, Havlíčkův Brod a Humpolec. K 21. listopadu 1912 nastoupil do Humpolce službu František Voráček. Úředníci si během své služby museli zvyšovat kvalifikaci. Okresní zvěrolékař František Voráček proto v průběhu dubna 1913 požádal o šestitýdenní dovolenou, aby se mohl věnovat zpracování dizertační práce. Místodržitelství mu tentokrát vyšlo vstříc, ovšem s podmínkou.⁵⁶⁸ Pokud by se v okrese objevila nákaza, která by vyžadovala jeho přítomnost, bude se muset vrátit do služby. Po dobu jeho nepřítomnosti byl určen zastupujícím zvěrolékařem opět havlíckobrodský Hynek Freund. Když se Voráček vrátil z volna, v létě téhož roku nastoupil měsíc trvající vojenské cvičení (u c. k. vozatajské divize č. 2 ve Vídni), čímž úřední jednání znovu přešlo na havlíckobrodského úředníka.⁵⁶⁹

S vypuknutím Velké války byl povolán k armádě i František Voráček. Jeho místo zůstalo uprázdněné a agendu vykonával havlíckobrodský Hynek Freund.⁵⁷⁰ Ten v létě 1915 onemocněl a agenda přešla na jeden měsíc na zvěrolékaře Josefa Nováka do Kutné Hory. František Voráček se z války vrátil v listopadu 1918 a službu v Humpolci nastoupil 21. listopadu.⁵⁷¹ Působil zde jen několik měsíců, neboť v polovině února 1919 jej z ministerstva zemědělství jmenovali inspektorem u „veterinářského oddělení ministerstva zemědělství“ a humpolecká agenda opět připadla k Havlíčkovu Brodu.⁵⁷²

Vraťme se ještě k výkazu, který byl vypracovaný pro komisi pro reformu státní správy. Na konci roku 1911 v Humpolci působili tři konceptní úředníci, přičemž jeden byl zařazen v osmé třídě, jeden v desáté a třetí byl teprve praktikantem. Za statistickými položkami je ovšem třeba vidět konkrétní osoby. Oním praktikantem byl Josef Drábek. V říjnu 1913 obdržel povolení ke složení praktické zkoušky pro politické úřední záležitosti. Když Vojtěch Vaniš žádal o povolení, aby jeho úředník byl ke zkoušce připuštěn, připomněl, že Josef Drábek u humpoleckého úřadu působil již tři roky, pracoval velmi pilně a byl obecně znalý práva. Josef Drábek vykonal zkoušku dne 14. a 15. listopadu 1913 s velmi dobrými výsledky. Okresní hejtman na dokument, který potvrzoval předání potvrzení o vykonané zkoušce, poznamenal: „Vysvědčení – velmi dobré“.⁵⁷³ Následovalo zvýšení adjuta na 1600

---

⁵⁶⁷ Tamtéž, inv. č. 511, kar. 13 – prezidiální spis č. 87/1912.

⁵⁶⁸ František Vondráček žádal o tříměsíční dovolenou již v únoru 1913, ta mu ovšem povolena nebyla.

⁵⁶⁹ Tamtéž, inv. č. 512, kar. 14 – prezidiální spis č. 92/1913.

⁵⁷⁰ Tamtéž, inv. č. 513, kar. 15 – prezidiální spis č. 148/1914.

⁵⁷¹ Tamtéž, inv. č. 518, kar. 30 – prezidiální spis č. 10/1919.

⁵⁷² Tamtéž, inv. č. 518, kar. 30 – prezidiální spis č. 72/1919.

⁵⁷³ Tamtéž, inv. č. 512, kar. 14 – prezidiální spis č. 140/1913.

korun. O úzkých vazbách mezi hejtmanem a Josefem Drábkem svědčí i fakt, že Vojtěch Vaniš byl spolu s Františkem Strnadem, okresním školním inspektorem, svědkem při sňatku Josefa Drábka. Ten ve svých jednatřiceti letech 1. června 1915 uzavřel manželství s o jedenáct let mladší Emmou Váchovou, dcerou humpoleckého okresního starosty a statkáře z Větrného Jeníkova.⁵⁷⁴ Válečné období prožil Drábek na humpoleckém hejtmanství, přičemž v létě 1917 byl vyznamenán válečným křížem za civilní zásluhy třetí třídy.⁵⁷⁵ Stejně vyznamenání obdržel i Josef Kracík a Josef Štolba na podzim roku 1917.⁵⁷⁶

Roku 1911 byl u úřadu zaměstnán jeden zeměbranecký evidenční úředník v sedmé třídě a jeden kancelářský úředník v 11. třídě. Mimo to u úřadu působil jeden úřední sluha a tři kancelářské pomocné síly. Jednou z osob zajišťujících kancelářskou činnost byl Rudolf Šlechta. Způsob úřadování podle nového, dolnorakouského, vzoru na úřadu ovládal zpočátku nejlépe právě on. Tohoto faktu využil Vojtěch Vaniš na konci roku 1911, když žádal, aby byl Rudolfu Šlechtovi přiznán plat určený pro místa s vyšší kvalifikací. Kromě skutečnosti, že působil ve státní službě již 14 let (k 1. lednu 1912), zasloužil se výrazně o práci na humpoleckém úřadu právě dobrým ovládním zásad zmíněného systému. Na Vanišovu přímluvu byl nakonec u českého místodržitelství zařazen do pořadníku čekatelů. Podobně jako Jindřich Kříž i Rudolf Šlechta v létě 1913 zažádal o přeložení k nově vznikajícímu hejtmanství do Vlašimi.⁵⁷⁷

Bohumil (Gotlieb) Jozífek byl druhý zaměstnanec úřadu, který pocházel z Humpolce.⁵⁷⁸ Jozífek o místo kancelářské síly u okresního humpoleckého hejtmanství žádal již 25. října 1910. Až v lednu 1911 mu Vojtěch Vaniš odpověděl, že mu dosud z místodržitelství nesdělili, zda bude moci rozšířit počet úřednictva či nikoli. Proto až do jara 1911 působil Jozífek u úřadu jen jako dobrovolník (voluntarista).⁵⁷⁹ Na konci února 1911 se okresní hejtman dotázal u pražského místodržitelství, zda by směl proplatit tehdy ještě

---

⁵⁷⁴ Tamtéž, inv. č. 514, kar. 17 – prezidiální spis č. 42/1915.

⁵⁷⁵ Tamtéž, inv. č. 516, kar. 25 – prezidiální spis č. 79/1917. Válečný kříž Za občanské zásluhy byl založen v roce 1916 jako vyznamenání pro civilní osoby (nevojáky), které se zasloužily o úspěšné vedení války. Děлил se na čtyři třídy, všechny nošeny jako připínací na levé straně hrudi. Vyznamenání zaniklo roku 1918. František Lobkowicz, Encyklopedie řádů a vyznamenání, Praha 1995, s. 131.

⁵⁷⁶ MZA v Brně – SOKA Pelhřimov, OU Humpolec, inv. č. 517, kar. 28 – prezidiální spis č. 13/1918.

⁵⁷⁷ Tamtéž, inv. č. 512, kar. 14 – prezidiální spis č. 97/1913.

⁵⁷⁸ Narodil se 21. července 1895 jako nemanželský syn Marii Brúnové. V roce 1896 se tříadvacetiletý zámečnický mistr Petr Jozífek oženil s Marií Brúnovou a přihlásil se za otce malého Bohumila. Zatímco matka byla katolička, Petr Jozífek byl evangelíkem augšpurského vyznání. Když získal Bohumil Jozífek definitivu u úřadu, hlásil se ke katolickému vyznání. Státní oblastní archiv Třeboň, Sběrka matrik Jihočeského kraje, Římskokatolická farnost Humpolec, kniha č. 14 (matrika oddaných z let 1870–1898), fol. 277.

⁵⁷⁹ MZA v Brně – SOKA Pelhřimov, OU Humpolec, inv. č. 510, kar. 12 – prezidiální spis č. 87/1911.

praktikantovi Bohumilu Jozífkovi, určitou odměnu za jeho činnost. O dva měsíce později z prezidia místodržitelství obdržel zamítavé stanovisko, v němž se upozorňovalo na fakt, že jeho činnost, byť mohla být na úrovni prací pomocné kancelářské síly, byla dobrovolná a bezplatná „zkušební“ praxe.⁵⁸⁰ Trpělivost v čekání na případné místo se mladému Jozífkovi nakonec vyplatila, neboť v únoru 1911 Vaniš dostal povolení přijmout jednu sílu jako výpomocného písaře, resp. kancelářského pomocníka. Tak se stalo a 11. dubna 1911 uzavřeli smlouvu a Jozífek nastoupil na místo s denním platem 2 korun 50 haléřů. Tehdy nebylo Bohumilu Jozífkovi ani 16 let a jeho nejvyšším vzděláním byl čtvrtý ročník měšťanské školy. Během následující týdnů se zapracoval natolik, že v podstatě zajišťoval chod jednoho kancelářského oddělení.

Doba jeho setrvání u úřadu měla skončit 11. listopadu 1911. Proto již s předstihem, v srpnu (24. srpna) začal Vaniš vyjednávat, zda zůstane místo pro humpolecký úřad vyhrazeno či nikoli.⁵⁸¹ Připomněl, že právě Jozífek se velmi dobře osvědčil, převzal jedno oddělení úřadu a běžně psal na stroji, a proto by jej nerad ztratil. Svůj názor navíc utvrzoval faktem, že se Jozífek zaučil na nový způsob úřední manipulace, totiž podle vzoru z Dolních Rakous. Jozífek byl pro nový způsob úřadování u humpoleckého úřadu „vychován“. Nebyl zatížen zvyklostmi ze starého úředního systému. Díky Vanišově přímluvě schválilo pražské místodržitelství 6. listopadu 1911, aby byl přijat s definitivou na nově ustanovené třetí místo výpomocné kancelářské síly. Jistou zvláštností bylo, že podle nařízení č. 145/1902 mělo být uchazeči osmnáct let, což Bohumil Jozífek v dané chvíli nesplňoval.

Mezi zaměstnanci působícími na úrovni kancelářských sil bychom tak našli trojici mužů – Rudolfa Šlechtu, Antonína Pustinu a Bohumila Jozífka – která je spjata s chodem úřadu do konce existence rakousko-uherské monarchie. Ve služební hierarchii byli podřízeni přednostovi kanceláře Josefu Kracíkovi.⁵⁸² Mezi osobami, které se u úřadu rovněž pohybovaly, byli praktikanti a výpomocné síly. Jednou z nich byla i Antonie Havleová.

První písemné jednání s Antoníí Havleovou, dcerou oficiála berního referátu humpoleckého hejtmanství, o místo pomocné síly při humpoleckém hejtmanství lze datovat do prosince roku 1912. Na Štědrý den téhož roku je datována zamítavá odpověď Heinricha Hergeta z prezidia místodržitelství. V ní připomněl, že v Humpolci v té době volné místo

---

⁵⁸⁰ Tamtéž, – prezidiální spis č. 31/1911.

⁵⁸¹ Tamtéž – prezidiální spis č. 58/1911.

⁵⁸² Dle nařízení „veškerého ministerstva“ z 19. července 1902 č. 145/1902 ř. z. o pomocném personálu kancelářském při státních úřadech.

nebylo, ale nabízel jí místo u pelhřimovského hejtmanství.⁵⁸³ S její činností se můžeme v průběhu druhého desetiletí setkat i u dalšího z politických úřadů v okolí Humpolce, totiž u nedalekého hejtmanství v Ledči nad Sázavou. V samotném Humpolci působila od 1. srpna do 15. října 1914. Až na začátku září 1918 Havleová zažádala o možnost vrátit se do Humpolce. Svou žádost zdůvodnila potřebou zajistit péči o dlouhodobě nemocnou matku. Obdržela ovšem zprávu, že je věc možná jedině formou výměny za jiného úředníka.⁵⁸⁴ Díky personálním změnám po vyhlášení republiky se místo uvolnilo a Havleová byla definitivně přijata do Humpolce.

S proměnou agend za první světové války souvisela i potřeba přijetí výpomocné písařské síly, která by pomohla zajistit vyživovací agendu. Od 6. července 1917, na základě časově omezené smlouvy, u humpoleckého hejtmanství působila Julie Šimková. Smlouva jí byla následně několikrát prodloužena (nejprve do konce února 1918, poté do července 1918, následně do konce ledna 1919).⁵⁸⁵ Denní plat Šimkové byl stejný jako Jozífka, za den práce obdržela 2 koruny 50 haléřů. Přestože její smlouva trvala až do 31. ledna 1919, ze svého místa odešla k 31. srpnu 1918. Na její místo byla přijata od září 1918 Božena Kryštůfková, která u úřadu působila již rok.⁵⁸⁶ S vyživovací agendou začínal svou úřední kariéru i Bohumil Sáner, s jehož jménem se lze následně setkat po několik let v průběhu první republiky.⁵⁸⁷ Mezi červencem a říjnem 1919 je zmíněn Antonín Fučík jako další výpomocná síla u humpoleckého hejtmanství.⁵⁸⁸

Zcela nejnižší v hierarchii zaměstnanců stál úřední sluha Alois Daniel. V lednu 1915 byl povolán do války. Na jeho místo měl nastoupit teprve šestnáctiletý Bohumil (Gotlieb) Bečvář, humpolecký rodák. Přestože v únoru 1915 žádal Vojtěch Vaniš o jeho přijetí, aby zastával post nejen sluhy, ale i výpomocné kancelářské síly, byla na místo výpomocné služebnice přijata Bohumilova matka Kateřina.⁵⁸⁹ Po odchodu Kateřiny Bečvářové se další zaměstnanci rychle střídali. Kateřina Bečvářová odešla na konci června 1917, kdy byl na její místo přijat Bedřich Kryštůfek, který zde setrval do listopadu. Po něm byla přijata Anna

---

⁵⁸³ MZA v Brně – SOkA Pelhřimov, OU Humpolec, inv. č. 511, kar. 13 – prezidiální spis č. 137/1912.

⁵⁸⁴ Tamtéž, inv. č. 517, kar. 29 – prezidiální spis č. 287/1918.

⁵⁸⁵ Tamtéž – prezidiální spis č. 341/1918; Tamtéž, inv. č. 517, kar. 28 – prezidiální spis č. 66/1918.

⁵⁸⁶ Tamtéž, inv. č. 517, kar. 29 – prezidiální spis č. 167/1918.

⁵⁸⁷ Tamtéž, inv. č. 518, kar. 30 – prezidiální spis č. 197/1919.

⁵⁸⁸ Tamtéž – prezidiální spis č. 43/1919.

⁵⁸⁹ Tamtéž, inv. č. 515, kar. 23 – prezidiální spis č. 300/1916.

Maděrová a od srpna 1918 Marie Baštová z Kališť. Alois Daniel se k úřadu vrátil k 1. lednu 1919.⁵⁹⁰

Obr. č. 45: Prání Vojtěchu Vanišovi vyslovené při 25. výročí jeho úřední činnosti. Nad podpisy a textem umístěna silueta zříceniny hradu Orlika, kde proběhly četné záchranné práce díky angažovanosti humpoleckého hejtmána.

Zdroj: Muzeum dr. Aleše Hrdličky v Humpolci.

Úřednictvo v Humpolci – příspěvek ke každodennosti

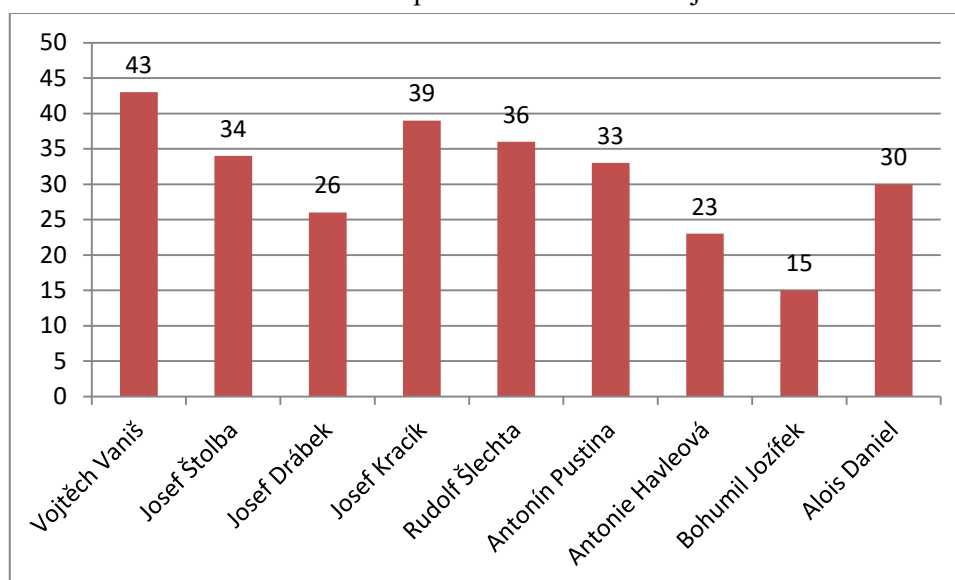
Ustanovení Okresního hejtmanství v Humpolci neznamenal pro město jen posílení jeho správního postavení v regionu, ale neméně podstatný byl fakt, že do správního centra

⁵⁹⁰ Tamtéž, inv. č. 516, kar. 26 – prezidiální spis č. 198/1917, Tamtéž, inv. č. 516, kar. 27 – prezidiální spis č. 343/1917, Tamtéž, inv. č. 517, kar. 29 – prezidiální spis č. 213/1918, Tamtéž, Tamtéž – prezidiální spis č. 266/1918.

přišli úředníci s rodinami, kteří tak rozšířily střední společenskou třídu.⁵⁹¹ Když se město zavázalo k zajištění budovy, rovněž nabídlo i prostory k pronájmu, kde mohli žít i nově ustanovení úředníci. Stav na konci roku 1910 dobře zachycují výsledky sčítání lidu.

Přestože městští zastupitelé v prvních dokumentech týkajících se ubytování úřednictva naznačovali, že by byli rádi, kdyby do města přišli spíše svobodní úředníci (svůj postoj odůvodňovali tím, že svobodní mohou bydlet i mimo centrum města, zatímco ženatí budou chtít byty v blízkosti úřadu a centra), realita byla jiná. Každý, kromě praktikujícího Josefa Drábka, byl ženatý s rodinou. Tento fakt vycházel i z věkového rozvrstvení. Věkové složení nového úřednictva zachycuje níže připojený graf. Věkové rozhraní konceptních úředníků bylo mezi 26 a 43 lety. Kancelářské síly byly mladší.

Graf. č. 5: Věk zaměstnanců humpoleckého okresního hejtmantství roku 1910

Zdroj: Sestaveno na základě údajů ve sčítání lidu: MZA v Brně – SOKA Pelhřimov, OU Humpolec, inv. č. 876, fas. 8–13. Přístupné na <https://www.mza.cz/scitacioperaty/>, studováno 31.12.2020.)

Nahlédneme-li do rodinného prostředí úřednictva, zjistíme, že pro domácnost konceptních úředníků byla typická přítomnost služky. Ty doprovázely úředníky a jejich rodiny i při stěhování, neboť všechny pocházely z okolí Havlíčkova Brodu. Vyjma okresního hejtmána, který měl tři děti, v ostatních rodinách žilo jediné dítě. Z hlediska bytů byly domy, kde žili konceptní úředníci, situovány na různých místech ve městě. Josef Kracík žil v bytě, který se nacházel v budově hejtmantství, byt Josefa Štolby byl pronajatý v nedalekém domě čp. 304 na dnešním Horním náměstí. Zcela mimo centrum byl byt okresního hejtmána. Pro okresního hejtmána byl zajištěn pětipokojový byt ve vile stavitele Josefa Ehrlicha čp. 577.

⁵⁹¹ Jana Macháčová – Jiří Matějček, *Nástin sociálního vývoje českých zemí 1781–1914*, Praha 2010 a hlavně Aleš Vyskočil, *C. k. úředník ve zlatém věku jistoty*, Praha 2009.

Přestože si místodržitelství vymínilo vysoké podmínky, realita okolní zástavby byla ve srovnání s byty ostatních konceptních úředníků jiná. Majitelé Ehrlichovy vily zde měli zázemí pro hospodářské zvířectvo, neboť vlastnili tři klisny, sedm valachů, sedm prasat a 26 slepic.⁵⁹²

Praktikující úředník Josef Drábek žil v domě čp. 474 na tzv. Židovském městě spolu s rodinou Havleových. S nimi se dostáváme k druhé skupině zaměstnanců, ke kancelářským silám a sluhovi. Jejich byty, kromě zmíněného Antonína Havlea byly umístěny v budově hejtmanství. Zde byla kromě svobodného Bohumila Jozífka početnost dětí vyšší než u rodin konceptních úředníků.

Hledáme-li odpověď na otázku, odkud pocházeli úředníci zdejšího úřadu, dojdeme ke zjištění, že z Humpolce a jeho nejbližšího okolí byli pouze dva zaměstnanci – Antonín Pustina (narozen v Čejově, obec vzdálená 3 km od Humpolce) a Bohumil Jozífek (z Humpolce).⁵⁹³ Antonín Havle (oficiál berního referátu) se narodil v Čížkově u Pelhřimova, ale jeho dcera Antonie v Jindřichově Hradci. Úzké vazby k Pelhřimovu měl i další kancelářský zaměstnanec Rudolf Šlechta (narozený v Praze na Vinohradech), který v Pelhřimově žil několik let, než byl roku 1905 přeložen k nově ustanovenému hejtmanství do Kamenice nad Lipou. Ze Žirova, 7 km severovýchodně od Pelhřimova, pocházela i Šlechtova manželka Anna. Zcela zvláštní původ měla rodina úředního sluhy Daniela. On pocházel z Čech, ze Sokolče u Poděbrad, ale jeho manželka Terezie se narodila v Roheku, v okrese „Cirknice – Krajina“, zatímco obě dcery měly uvedené rodiště v Záhřebu.

Pro konceptní úřednictvo bylo typické, že v průběhu úřední kariéry bylo přeloženo na různá místa, aby se tak případně zabránilo klientelismu a dalším negativním vlivům působícím na chod úřadu. Vojtěch Vaniš pocházel ze Sedlce u Sedlčan a před příkázáním do Humpolce působil v Mnichově Hradišti a Havlíčkově Brodě. Josef Štolba byl v podstatě Vanišův krajan. Narodil se přímo v Sedlčanech. Před nástupem do Humpolce úřadoval u hejtmanství v Havlíčkově Brodě. Zde se zřejmě seznámil se svou manželkou Ludmilou, která pocházela z Příbyslavi. Syn Karel se jim narodil necelý měsíc po příchodu do

---

⁵⁹² Muzeum dr. Aleše Hrdličky v Humpolci, př. č. 8 233, R 572 – Paměti Vojtěcha Vaniše – zde reflektoval lokalitu především v kontextu výhledu na zříceniny hradu Orlíka: „Když jsem se přestěhoval do Humpolce r[oku] 1910, bydlel jsem celé léta v domě stavitele Ehrlicha za Panským domem. Před našimi okny stál tzv. panský kopec, dosud nezastavěný a za ním na nás pohlížel Orlík. Měli jsme ho stále před sebou. Do úřadu v Hradské ulici⁵⁹² chodíval jsem zadem přes zahradu Smrčkovu a na té cestě zase na mne pohlížel Orlík, jako by volal o pomoc. Řekl jsem si tedy jednoho krásného dne: Ty podnikneš kroky k záchraně Orlíka. Nenajdeš-li porozumění a podpory, musí být ve spisech okr[esního] hejtmanství důkaz, že tu byl jednou okr[esní] hejtman, ketrý [!] chtěl zachránit Orlík před úplnou zkázou, ale že nenalezl pochopení a podpory. Bohudíky, ta obava byla zbytečná.“

⁵⁹³ Z Humpolce rovněž pocházela Pustinova manželka Kristýna.

Humpolce, totiž již 19. července 1910.⁵⁹⁴ Druhý nejstarší zaměstnanec u humpoleckého úřadu, Josef Kracík se narodil v Josefově u Hradce Králové. Původně působil jako poddůstojník, zapisovatel a tlumočnick při posádkovém soudu. V té souvislosti zřejmě pobýval v Uhrách, kde se mu u Soprově narodila dcera Jiřina.

5.6.2.3. Konec rakouskouveršského úřednictva v Humpolci

Válkou skončila éra „starého“ rakouskouveršského úřednictva a započalo období „nového“ prvorepublikového vývoje. Ale než se tak stalo, muselo okresní hejtmanství „projít“ státním převratem. Zprávy o vyhlášení první republiky se v Humpolci šířily již 28. října 1918, ale jejich obsah a určitost nebyly zřejmé. Až v úterý dopoledne 29. října byl na městskou radnici doručen telegram o prohlášení samostatnosti odeslaný Národním výborem v Praze. Na odpolední hodiny úterního dne bylo naplánováno shromáždění lidu na náměstí, odkud měl projít tábor lidu celým městem. V dopoledních hodinách byly po městě odstraňovány znaky bývalé rakouské říše. V tomto okamžiku je vhodné upozornit, že úřednictvo okresního hejtmanství se podle humpoleckého kronikáře neúčastnilo jejich snímání. Zatímco přednosta okresního soudu Bohumil Beneš pomáhal „shluku“ obyvatel se snímáním znaku, „z přítomných úředníků [okresního hejtmanství] neobjevil se u okna nikdo“.⁵⁹⁵ Úředníci okresního hejtmanství byli instruováni hejtmanem, jak mají postupovat, resp. jak se mají vyjadřovat a chovat v následujících dnech. Z torza zápisů učiněných Antonínem Pustinou vyplývá, že Vojtěch Vaniš vybídl úředníky, aby nehodnotili dosavadní režim na veřejnosti. „Prosím pány, aby proti císaři se strany státního úřednictva ničeho špatného se nemluvílo, vždyť může býti ještě českým králem“.⁵⁹⁶ Mínění představitele okresního hejtmanství a okresního školního inspektora Františka Strnada bylo podle Josefa Kopáče možné charakterizovat jako proněmecké. Kronikář uvádí, že k instruktáži o projevech loajality ke starému režimu mělo dojít až 30. října, a to jak pro úředníky okresního hejtmanství, tak i pro úředníky berního úřadu. V odpoledních hodinách 29. října se podle zjištění kronikáře, účastnili bývalí rakouští úředníci s okresním hejtmanem, ozdobení slovanskou trikolorou, tábora lidu. Tento poznatek ovšem jiné prameny nepotvrzují.

---

⁵⁹⁴ K jeho osobě Martin Klečacký, *Slovník představitelů politické správy v Čechách v letech 1849–1918*, Praha 2020.

⁵⁹⁵ Tamtéž, AM Humpolec, inv. č. 76, kniha č. 61, pag. 178.

⁵⁹⁶ Tamtéž, OU Humpolec, inv. č. 517, karton č. 28 – záznam proslovu Vojtěcha Vaniše.

Dne 31. října 1918 ve večerních hodinách byl ustanoven okresní národní výbor, jehož členy zvolily jednotlivé politické strany.⁵⁹⁷ Národní výbory, které vznikly na území celé republiky, si začaly osobovat pravomoci orgánů politické správy na úkor okresních hejtmanství.⁵⁹⁸ O pravomocech, které mělo mít okresní hejtmanství a nově utvořený okresní výbor, byla hejtmanství instruována v oběžníku českého místodržitelství z 30. října 1918. Prezidium v něm sdělilo zásady úřadování za nových poměrů. Teritorium správy okresního hejtmanství se nemění, stejně jako věcná působnost a personální obsazení. Místodržitelství v něm upozornilo, že věci politické správy náleží jen okresním hejtmanstvím a nikoli okresním národním výborům.⁵⁹⁹ Mínění okresního národního výboru však bylo jiné. To na svých zasedáních rozhodlo, že převezme úřední archivy okresního hejtmanství, četnického velitelství a velitele domobraneckého oddílu. Úřadovnou okresního národního výboru se stala kancelář v Okresním domě, kam byly ještě 31. října 1918 přeneseny spisy četnické stanice, které předal strážmistr Václav Stuchlý zapečetěné.⁶⁰⁰ Již následujícího dne večer při další schůzi výbor nařídil, aby byly četnictvu vráceny části spisů, které potřebuje k výkonu veřejné služby. Archiv, resp. prezidiální spisy z válečného období z okresního hejtmanství byly protokolárně předány národnímu výboru 2. listopadu.⁶⁰¹ Nezákonost tohoto jednání národního výboru byla reflektována v oběžníku českého místodržitelství z 27. listopadu 1918.⁶⁰² Prezidium poukazovalo na fakt, že národní výbory nebyly zmocněny žádným zákonem k převzetí prezidiálních spisů a jejich převzetím osobami, které nebyly vázány slibem mlčenlivosti. Na základě tohoto oběžníku vyzval 27. listopadu Vojtěch Vaniš představitele zdejšího okresního národního výboru k předání spisů do dvou dnů. V odpovědi datované 6. prosince mu bylo sděleno, že spisy smí předat zvláštní komise ustanovená ministerstvem národní obrany. Toto sdělení Vaniš postoupil prezidiu českého místodržitelství 9. prosince. K samotnému předání spisů došlo až na Štědrý den roku 1918, kdy se členové bývalého okresního národního výboru, který byl rozpuštěn 4. prosince, sešli k předání spisů. Spisy byly dosud zapečetěny v bedně, tak jak byly 2. listopadu převzaty výborem.⁶⁰³

---

⁵⁹⁷ Tamtéž, AM Humpolec, inv. č. 76, kniha č. 61, pag. 177.

⁵⁹⁸ J. Janák – Z. Hledíková – J. Dobeš, Dějiny správy, s. 350.

⁵⁹⁹ MZA Brno–SOKA Pelhřimov, OÚ Humpolec, inv. č. 517, karton č. 29 – prezidiální spis č. 323-1-1918/prez..

⁶⁰⁰ Tamtéž, AM Humpolec, inv. č. 76, kniha č. 61, pag. 177.

⁶⁰¹ Tamtéž, OÚ Humpolec, inv. č. 518, karton č. 30.

⁶⁰² Tamtéž, prezidiální spis č. 323-1-1918/prez.

⁶⁰³ Tamtéž, prezidiální spis č. 324-16-1918/prez.

Dne 2. listopadu prošlo okresní hejtmanství významným přechodovým rituálem ve své historii. Změna poměrů ve státě si vyžádala, aby úřednictvo odevzdalo slib československé republice. Ke změně autorit, vůči kterým byli úředníci zodpovědní při úřadování, došlo v sobotu 2. listopadu. Cirkulářem hejtmana vydaného v pátek 1. listopadu byli úředníci předvoláni do úřadovny okresního hejtmana na 9. hodinu dopolední.⁶⁰⁴ Za pozornost stojí symbol, který provázcel celou záležitostí. Tím byl oděv, jímž se úředníci v daný okamžik prezentovali a vyhraňovali vůči starému a novému systému. Uniforma, kterou by projevovali loajalitu s dosavadním uspořádáním nebyla možná, a proto v sobotu byli „oblečeni v černých oblecích a ozdobeni trikolorou“.⁶⁰⁵ Státní přísahy vůči rakouské monarchii byli úředníci zproštěni až oběžníkem prezidia místodržitelství z 6. listopadu se zpětnou platností od 1. listopadu.⁶⁰⁶ Samotný rituál přísahy se skládal z několika po sobě následujících gest. Okresní národní výbor reprezentovalo tříčlenné kolegium, jejichž předseda promluvil k předstoupivším úředníkům. Úředníci následně projeví souhlas podáním ruky předsedovi výboru doprovobený slovem „slibuji“.⁶⁰⁷

Vývoj následujících dní ukázal, že do pozadí potlačená okresní hejtmanství jsou nutná a jejich místo nezastupitelné okresními národními výbory. Otázka zásobovací, která prostupovala celou světovou válkou, i nadále byla v rukách okresních hejtmanství, stejně jako i jiné agendy, které nyní pro uklidnění poměrů ustoupily do pozadí. Již 4. listopadu vyzval Národní výbor okresní hejtmanství, aby „tento stav potrval dobu co nejkratší. Má-li býti udržen v zemi pořádek a novému státu zabezpečen pokojný vývoj, nesmí jmenovitě výživa lidu v žádném směru býti vydána poruchám nebo dokonce uváznouti[...]“.⁶⁰⁸

Období počátku první republiky přineslo do úřadu velké změny v personální rovině. Někteří zaměstnanci pocítili možnost kariérního růstu, jiní byli přeloženi z moci úřední. Uvolnění nálad ve společnosti dalo podnět i k podání stížnosti. V listopadu a prosinci 1918 humpolečtí kancelářští oficianti podali stížnost k pražskému místodržitelství na okresního hejtmana Vojtěcha Vaniše. Zřejmě pod vlivem revolučních nálad nyní žádali změny. Jedním z bodů, které Vanišovi vytýkali, bylo označení kancelářských oficiantů pojmem „zřízenci“, nikoli úředníci. Jak připomněl Jan Kosina viceprezident z prezidia místodržitelství, označení úředník by bylo v tomto případě neadekvátní. „Do doby případných změn jsou a budou

---

⁶⁰⁴ Tamtéž, prezidiální spis č. 324-16-1918/prez.

⁶⁰⁵ Tamtéž, AM Humpolec, inv. č. 76, kniha č. 61, pag. 185.

⁶⁰⁶ Tamtéž, OÚ Humpolec, inv. č. 517, karton č. 29 – prezidiální spis č. 324-16-1918/prez.

⁶⁰⁷ Tamtéž, AM Humpolec, inv. č. 76, kniha č. 61, pag. 185.

⁶⁰⁸ Tamtéž, OÚ Humpolec, inv. č. 517, karton č. 29 – prezidiální spis č. 324-16-1918/prez.

označování pomocnými kancelářskými silami“ zmiňovalo Kosinovo rozhodnutí. Druhý bod stížnosti byl zaměřen na práce přesčas. I zde ovšem předpisy nebyly na straně stěžovatelů. Dle § 23 nařízení „veškerého ministerstva“ č. 21/1914 z 25. ledna 1914 byli kancelářští oficianti povinni „v nutných případech při mimořádné potřebě prodloužiti svoji činnost i přes úřední hodiny a vykonávati úřední práce ležící mimo jim vyměřený obor působnosti – výjimaje úkony sluhovské bez nároku na zvláštní odměnu“.⁶⁰⁹ Kosina hejtmana instruoval, aby oficiantům dopřál nedělní klid jaký mají i konceptní úředníci, ovšem s podotknutím: „i práce těchto pomocných sil přes úřední hodiny budiž pouze na nutné případy a nezbytnou potřebu obmezena, řádné využitkování úředních hodin ku práci ale důrazně požadováno“.⁶¹⁰

Jedním z prvních, kdo požádal o přeložení k jinému úřadu, byl Antonín Pustina. Již v listopadu 1918 požádal o místo kancelářského úředníka u nově vzniklého ministerstva pro zásobování lidu.⁶¹¹ Přijat ovšem nebyl. Na jaře 1919 obdržel Pustina významný dar. Kancelář prezidenta republiky mu úřední cestou zaslala stříbrné hodinky s podpisem T. G. Masaryka. „Hodinky ty věnuje pan president, jako upomínku na křest dne 13. ledna 1919 narozenému synovi kancelářského oficianta Okresního hejtmanství v Humpolci Antonína Pustiny“.⁶¹² Co stálo v pozadí takového daru, se nepodařilo objasnit.

K 13. lednu 1919 je datováno přeložení Josefa Kracíka z Humpolce do Prahy k zemské správě politické.⁶¹³ Jeho místo ovšem obsazeno nebylo a hejtman měl dle Kosinova rozhodnutí z 9. prosince 1918 práci rozdělit „mezi ostatní zřízence a zmocňuji Vás, abyste po dobu suspense okresního tajemníka Kracíka vzal do služby potřebnou kancelářskou sílu výpomocnou a sdělil sem její národnost a den nastoupení služby, aby jí mohl býti poukázán plat“.⁶¹⁴ Toto místo obsadil nově přijatý Antonín Fučík. Tím ovšem začalo postupně docházet k narušení členění dle požadavků dolnorakouského systému, neboť Kracík zastával funkci přednosta (vedoucího) kanceláře. Navíc toto rozhodnutí dalo záminku kancelářským oficiantům, aby požadovali zlepšení svého postavení u úřadu, když nyní mohli vykonávat agendu dosud svěřenou úředníkovi s vyšší hodností. Na konci května 1919 Bohumil Jozífek, Rudolf Šlechta, Antonín Pustina a Alois Daniel požadovali, aby byli přijímáni jako členové různých komisí, z nichž jim měl plynout další zdroj příjmů, který byl dosud směřován díky

---

⁶⁰⁹ MZA v Brně – SOkA Pelhřimov, OU Humpolec, inv. č. 517, kar. 29 – prezidiální spis č. 324/1918.

⁶¹⁰ Tamtéž.

⁶¹¹ MZA v Brně – SOkA Pelhřimov, OU Humpolec, inv. č. 517, kar. 29 – prezidiální spis č. 321/1918.

⁶¹² 3/1919

⁶¹³ MZA v Brně – SOkA Pelhřimov, OU Humpolec, inv. č. 510, kar. 12 – prezidiální spis č. 11/1911.

⁶¹⁴ Tamtéž, inv. č. 518, kar. 30 – prezidiální spis č. 43/1919.

zastávaným funkcím především konceptním úředníkům.⁶¹⁵ V létě 1919 povolalo ministerstvo zahraničí do svých služeb Bohumila Jozífka, který do Prahy odešel v září 1919.⁶¹⁶ Za něj Vojtěch Vaniš žádal, aby byl z Vlašimi do Humpolce přeložen Jindřich Kříž.

O přeložení zažádal v létě 1919 opět i Antonín Pustina. Nejprve usiloval o místo u ministerstva vnitra, kde jej ovšem nepřijali. Prezidium zemské správy politické jej přeložilo k Okresní správě politické Praha Smíchov. Na Pustinovo místo do Humpolce byla definitivně přijata Antonie Havleová.⁶¹⁷ Jak bylo Vanišovým zvykem, každému úředníku i zaměstnanci při odchodu z Humpolce poděkoval za spolupráci a popřál úspěch v dalších letech. Tak neopomněl přání zmínit ani u Antonína Pustiny: „Pokládám za svou milou povinnost, abych Vám potvrdil, že jste se za dobu devítileté své činnosti u zdejšího úřadu osvědčil jako pracovník v každém směru způsobilý, pilný a ochotný, a proto Vás doprovází mé upřímné přání, aby se Vám i rodině Vaší na další dráze životní dobře vedlo“.⁶¹⁸ Protože Pustina nemohl v Praze najít vhodný byt, měl nástup k novému okresnímu úřadu posunut na listopad 1919.⁶¹⁹ Nakonec k politické správě nenastoupil. V říjnu 1919 byl povolán k ministerstvu zahraničí.⁶²⁰

V roce 1919 byl z Humpolce přeložen i Josef Štolba, jehož novým působištěm se stala Okresní správa politická v Plzni.⁶²¹ Ke konci roku 1919 z původního obsazení u hejtmanství zůstával v Humpolci Vojtěch Vaniš, okresní hejtman, Josef Drábek, Rudolf Šlechta a stále místo obsadila Antonie Havleová. Ovšem v následujících měsících se i toto mělo změnit.

5.6.3. Rozdělení kanceláře okresního hejtmanství v Humpolci a typické písemnosti vedené podle dolnorakouského naučení

5.6.3.1. Kancelářská oddělení

Nástin úřadování v prvním (úplném) kalendářním roce u humpoleckého hejtmanství zprostředkovává výkaz vypracovaný Vojtěchem Vanišem, určený pro vídeňskou komisi připravující reformu veřejné správy. Na konci roku 1911 v Humpolci působili tři konceptní

---

⁶¹⁵ Tamtéž – prezidiální spis č. 132/1919.

⁶¹⁶ Tamtéž – prezidiální spis č. 136/1919.

⁶¹⁷ Tamtéž – prezidiální spis č. 3/1919.

⁶¹⁸ Tamtéž – prezidiální spis č. 171/1919.

⁶¹⁹ Tamtéž – prezidiální spis č. 171/1919.

⁶²⁰ Tamtéž – prezidiální spis č. 209/1919.

⁶²¹ Tamtéž – prezidiální spis č. 183/1919.

úředníci, přičemž jeden byl zařazen v osmé, jeden v desáté třídě a třetí byl teprve praktikantem. Dále byl u úřadu zaměstnán jeden zeměbranecký evidenční úředník v sedmé třídě a jeden kancelářský úředník v jedenácté třídě.⁶²² Mimoto bychom u úřadu našli zaměstnané tři kancelářské pomocné síly a jednoho úředního sluhu. Podle výkazu připadala polovina vyřízených podání na kancelářské úředníky.

Tabulka č. 17: Přehled vyřízených počtu podání jednotlivými skupinami úřednictva u humpoleckého hejtmanství roku 1911

Úřední postavení	Počet podání
Konceptní úředníci	16 506
Zdravotní úředníci	1484
Lesní techničtí úředníci	76
Veterinární úředníci	1357
Zeměbranecký evidenční úředník	2795
Kancelářští úředníci	8664

Zdroj: MZA v Brně – SOkA Pelhřimov, OU Humpolec, kar. 13 – prez. spis č. 26/1912.

Z uvedeného počtu více jak třiceti tisíc podání bylo 590 podání, která byla vedena v trestních záležitostech. Další forma specifického průběhu řízení byla spjata s komisionálním šetřením, které bylo součástí správního řízení. Tato jednání probíhala na místě samotném, například v živnostenské provozovně.⁶²³ Humpolečtí úředníci touto formou jednání strávili 24 dnů u žádostí podaných od stran, v rámci plnění šetření pro výkon státní služby pak tři dny.

Okresní úřad v Humpolci byl od svého počátku rozdělen na tři kancelářská oddělení.⁶²⁴ Počtem oddělení tak odpovídalo zařazení humpoleckého úřadu do skupiny, kam mělo náležet v rámci reformy kancelářského řádu například Okresní hejtmanství v Kamenici nad Lipou. Veškerá agenda byla rozdělena v jednacím plánu (Geschäftsplan) do 16 skupin, jak bylo zavedeno Kielmanseggovou normou.

⁶²² K popisu platových tříd blíže Aleš Vyskočil, C.k. úředník ve zlatém věku jistoty, Praha 2009 (= Práce Historického ústavu AV ČR – Opera Instituti historici Pragae. Řada A – Monographia; sv. 26), s. 104–120.

⁶²³ Jednání na místě samotném formou komisí vyplývalo z důkazního prostředku, který měl podobu místního ohledání. Blíže Historický vývoj právní úpravy, s. 107.

⁶²⁴ Níže uvedený text vychází ze zjištění uveřejněných v Pavel Holub, Oberhollabrunnský systém spisové služby a okresní úřad v Humpolci v polovině 20. století, Archivní časopis 61, 2011, č. 1, s. 5–78.

Obr. č. 46: Ukázka jednacího plánu užívaného u humpoleckého okresního hejtmanství

Geschäftsplan.

I.

Gruppe	Abchnitts- Nummer
I. Verfassung	1— 6
II. Volkszählung, Staatsbürgerschaft, Heimats-, Gemeinde-, Armensachen	7— 18
III. Frei	19— 27
IV. Landsturm, Militär, Militärtage	28— 44
V. Kultus, Ehe, Matrifen	45— 53
VI. Unterricht, Kunst und Wissenschaft	54— 81
VII. Gesundheitspflege	82— 97
VIII. Tierärztliche Angelegenheiten	98—110
IX. Landeskultur	111—133
X. Wasser, Kommunikationen, Bau- und Feuerpolizei	134—152
XI. Aktien- und Versicherungsgesellschaften, Sparkassen und Vereine	153—162
XII. Handel und Gewerbe	163—187
XIII. Kranken- und Unfallversicherung	188—196
XIV. Sitten-, Personal-, Sach- und Versammlungspolizei	197—226
XV. Wohltätigkeitsanstalten, Stiftungen und Fonde	227—232
XVI. Verschiedenes	233—235

Abchnitt	Gruppe	Registraturs- Zeichen		
	d) Münzfälschungen, Banknotenfälschungen	XIV	205	d . .
	e) Geschworenenliste	"	"	e . .
	f) Staatsanwalt, Funktionäre	"	"	f . .
	g) Sperrstunde	"	"	g . .
	h) Streifungen	"	"	h . .
	i) Strafen (polizeiliche Übertretungen)	"	"	i . .
	k) Dienstpferde der Sicherheitswache	"	"	k . .
	l) Dotationen und Rechnungen	"	"	l . .
	m) Gemeindepolizei	"	"	m . .
	n) Fremdenpolizei	"	"	n . .
	o) Sonstiges zu 205	"	"	o . .
206	Öffentliche Ordnung und Ruhe	"	206	. .
207	Sittlichkeitspolizei, Kinderschutz, Tierschutz	"	207	. .
	a) Sittlichkeitspolizei u. Prostitutionswesen	"	"	a . .
	b) Kinderschutz	"	"	b . .
	c) Tierschutz (Tierquälerei)	"	"	c . .
	d) Tanzschulen	"	"	d . .
	e) Sonstiges zu 207	"	"	e . .
208	Paß- und Meldungswesen	"	208	. .
	a) Paßansstellungen	"	"	a . .
	b) Protokolle	"	"	b . .
	c) Strafsachen	"	"	c . .

Zdroj: Erich Kielmansegg, Amtsunterricht für die k. k. Bezirkshauptmannschaften in Niederösterreich, Wien 1905.

První kancelářské oddělení vyřizovalo agendu skupiny IV (vojsko a zeměbrana) a XVI (trestní rejstřík). Oddělení druhé vedlo agendu skupin I (ústava), II (sčítání lidu, státní občanství, domovské právo a chudinství), V (církvní, matriční a manželské záležitosti), VI.A (školství, umění a vědy), IX (zemědělství), XI (akciové a pojišťovací společnosti a spolky), XIV (mravnostní, osobní, věcná a shromažďovací policie), XV (nadace a stipendia). Oddělení třetí vyřizovalo spisy okresní školní rady, VII (zdravotní záležitosti), VIII (zvěrolékařské záležitosti), X (voda, komunikace, stavební a požární policie), XII (obchod a živnosti), XIII (nemocenské pojištění).⁶²⁵

Tabulka č. 18: Schéma vyjadřující vyřizování agendy příslušným oddělením u humpoleckého okresního hejtmantství

	Označení agendy v jednacím plánu	V konkrétním roce byla záležitost předána k zaevidování a opatření v kancelářském oddělení, které bylo označeno písmeny A, B, M, L, V								
		1910	1911	1912	1913	1914	1915	1916	1917	1918
Podání (v podatelně přiřazeno k agendě označené římskou číslicí)	I – ústava a záležitosti státu	A	A	A	A	A	A	A	A	A
	II – sčítání lidu, domovské, obecní záležitosti, státní příslušnost	A	A	A	A	A	A	A	A	A
	III – volné	Nevyužito								
	IV – vojenské záležitosti (zeměbrana, vojenská taxa)	M	M	M	M	M	M	M	M	M
	V – záležitosti kultu, manželství, matriky	A	A	A	A	A	A	A	A	A
	VI – okresní školní rada	A	A	A	A	A	A	A	A	A
	VII – zdravotní záležitosti	B	B	B	B	B	B	B	B	B
	VIII – veterinární záležitosti, nemoci zvířat	B	B	B	B	B	B	B	B	B

⁶²⁵ MZA Brno–SOka Pelhřimov, OÚ Humpolec, inv. č. 514, karton č. 17, přehled rozdělení agend u Okresního hejtmantství v Humpolci. Také NA Praha, PČM, kar. 4565 – šetření pro komisi pro reformu státní správy

IX – zemědělství	A	A	A	A	A	A	A	A	A	A
X – záležitosti vodní, silniční, stavební a požární „policie“	L	L	L	L	L	L	L	L	L	L
XI – volně ⁶²⁶	A	A	A	A	A	A	A	A	A	A
XII – obchod a živnosti	L	L	L	L	L	L	L	L	L	L
XIII – pojištění	V	V	V	V	V	V	V	V	V	V
XIV – záležitosti mravnostní, spolkové a shromažďovací policie	A	A	A	A	A	A	A	A	A	A
XV – nadace a stipendia	A	A	A	A	A	A	A	A	A	A
XVI – různé (vyhotovení opisů)	A	A	A	A	A	A	A	A	A	A
R – trestní	R	R	R	R	R	R	R	R	R	R

Zdroj: Zpracováno dle registraturních pomůcek – OU inv. č. 304–316 (oddělení A), 354–359 (oddělení B), 370–371 (oddělení K), 397–405 (oddělení M), 430–435 (oddělení R), 449–452 a 454 (oddělení V) kniha č. 215–227, 265–270, 281–282, 308–316, 341–346, 360–363 a 365.

Při založení okresního hejtmánství mělo každé ze tří kancelářských oddělení, na které se okresní úřad dělil, jeden velký psací stůl, jednu spisovou skříň a jednu lůžní skříň (nábytek dodala kutnohorská firma Antonín Hrabal).⁶²⁷

⁶²⁶ U Humpoleckého hejtmánství obsazeno agendou „Akciové a pojišťovací společnosti“.

⁶²⁷ OÚ Humpolec, inv. č. 513, karton č. 15, spis č. 476-2-1914/A.

Obř. ř. 47: Zápisy týkající jedné záležitosti – vybavení mobiliárem okresního hejtmanství, které Vojtěch Vaníš prioroval pomocí předchozího (uvedeno v horním levém rohu) a následného čísla (uvedeno v dolním levém rohu). V celé knize je patrné, že neužíval žádné signatury pro uložení písemností.

5	Nachzahl:						
	Číslo předchozí: Vorzahl:						
	<i>Mobiliar</i> <i>Der minierende Hoff</i>	25/6	f. Ludwig Heine	(R) f. Ludwig Heine	25/6	25/6	
		1	Ulfenpfeilstr. 25/6 1910 Ulfenpfeilstr.	Ulfenpfeilstr.			
		25/6 2	f. Friedrich Josef Prag 25/6 1910 n. versipr. b. via Ulfenpfeilstr. Kapellen	J. A. Schöckel!	25/6		
3		Ex offo	f. Konrad Josef Prag Hradč. n. Kuttentberg	f. Konrad Josef Prag Hradč. n. Kuttentberg	28/6		
1/7 4	Ex offo	Ex offo	Ex offo	28/6			
1/7 4	Číslo následní: 13 Nachzahl:						

5	Nachzahl:						
	Číslo předchozí: Vorzahl:						
	<i>Mobiliar</i> <i>Der minierende Hoff</i>	25/6	f. Ludwig Heine	(R) f. Ludwig Heine	25/6	25/6	
		1	Ulfenpfeilstr. 25/6 1910 Ulfenpfeilstr.	Ulfenpfeilstr.			
		25/6 2	f. Friedrich Josef Prag 25/6 1910 n. versipr. b. via Ulfenpfeilstr. Kapellen	J. A. Schöckel!	25/6		
3		Ex offo	f. Konrad Josef Prag Hradč. n. Kuttentberg	f. Konrad Josef Prag Hradč. n. Kuttentberg	28/6		
1/7 4	Ex offo	Ex offo	Ex offo	28/6			
1/7 4	Číslo následní: 13 Nachzahl:						

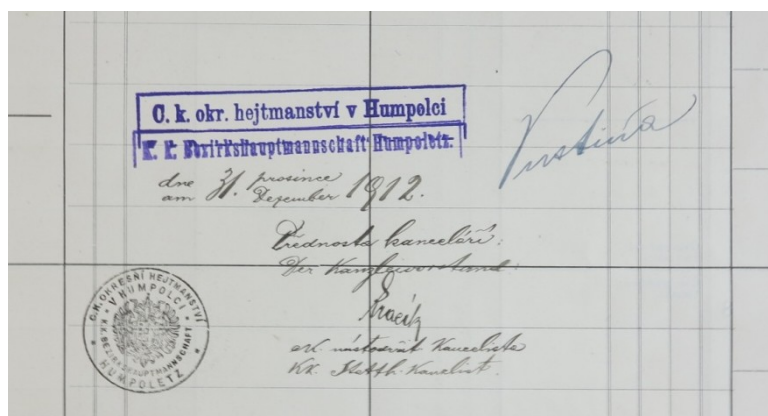
Zdroj: MZA v Brně – SOKA Pelhřimov, OU Humpolec, inv. č. 291, kniha č. 202

Kancelářské oddělení A vedl oficiant Rudolf Šlechta v letech 1910–1914, posléze od roku 1914 se připomíná Bohumil Josífek. Obsahově náležela tomuto kancelářskému oddělení velmi pestrá škála agend. Z hlediska vedení registraturních pomůcek připomeňme, že od roku 1918 je typická absence spisových značek určujících uložení písemností. Spisové přehledy byly zapsány od roku 1913 každý další rok vždy pod stejná kmenová čísla. Rudolf Šlechta vedl také oddělení M, které bylo určeno pro vojenské záležitosti. V zápisech podacích knih se rokem 1911 počínaje užívalo razítek pro ulehčení zápisu stále stejného obsahu. Zatímco jiní úředníci pravidelně nevyplňovali ve formuláři zcela pravý sloupec obsahující tytéž údaje jako první sloupec, Rudolf Šlechta v prvních letech své úřední činnosti tyto údaje opakoval. Jazykově respektoval bilingvnost dokumentů. O jeho preciznosti svědčí uváděný údaj spisové značky, který se objevuje ještě roku 1921.

Vedením kancelářského oddělení B byl až do roku 1919 pověřen Antonín Pustina. Oddělení bylo příslušné pro záležitosti okresního lékaře a zvěrolékaře, což se také následně

promítá i ve zkratce referenta uvedené v podací knize, kde je užitá zkratka „vet“ pro zvěrolékaře a „dr“ pro okresního lékaře. Typické je vedení záznamů převážně v českém jazyce po celou dobu rakousko-uherské monarchie. Preference češtiny se projevuje i v nahlížecí knize, kde u tištěných německojazyčných popisků Antonín Pustina připsal české ekvivalenty.

Obr. č. 48: Ukázky zápisů o uzavření podacích knih, které vedl Antonín Pustina a kancelářský pomocník Bohumil Jozífek. Antonín Pustina stylizoval „uzavírací“ zápis česky, ostatní úředníci většinou německy, byť běžně zapisovali zápisy dle jazyka dokumentu. Ze střídání razítek jazykově českých a německých (a také rukopisných textů formuláře) lze vycítit v kanceláři jisté napětí, kde docházelo ke sporům mezi Antonínem Pustinou a Josefem Kracíkem.

Getreff:	Eingang:	Abgang:
Objekt:	Abf. Datum, Zeit, Inhalt und Gegeben:	Wichtung, Inhalt und Gegeben:
6	Uzavřeno. Kancelář v Okresním hejtmanství v Humpolci. Dne 1. srpna 1912.	Přednost kanceláři: Kracík
7		

Zdroj: MZA v Brně – SOKA Pelhřimov, OU Humpolec, inv. č. 451, kniha č. 362.

Ukládací znaky připojoval do roku 1913, přičemž od roku 1911 je zjednodušil jen na část arabské číslice udávající konkrétní obsahovou skupinu. Pro Antonína Pustinu bylo typické, že na počátku každého kalendářního roku ponechal v podacích knihách prvních několik kmenových čísel volných a běžnou agendu zapsal až od cca čísla 30. Tím ponechal „zálohu“ pro spisové přehledy, které by byly založené během roku. Takový přístup ovšem dolnorakouská norma nepřipouštěla. Týž Antonín Pustina vedl oddělení L pro agendu záležitostí vodních, silničních, stavebních, požárních, obchodu a živností. Agenda tohoto oddělení v době 1. světové války zaznamenala výrazný nárůst, když jí procházely záležitosti

zásobování. Nelze se proto divit, že Antonín Pustina přistoupil k jisté redukci zápisů. Antonín Pustina vedl zpočátku i agendu skupiny XIII. – pojištění, v rámci kancelářského oddělení označeného jako V. Z dochovaných přehledů a podacích knih nedokážeme dnes už přesně určit, kdy jeho vedení předal Antonii Havleové. Ta se uvádí až roku 1914, přičemž roku 1915 je zmíněn Bohumil Josífek. Antonín Pustina také původně vedl také i trestní agendu, ale již v dubnu 1911 se v rámci jejích zápisů připomíná Rudolf Šlechta. Tak, jak nařizovala dolnorakouská norma, byl k této agendě veden pouze osobní index.

Rozhodnutí o vyřízení jednotlivých záležitostí ovšem náleželo konceptním úředníkům a okresnímu hejtmanovi. Rozdělení agend jednotlivých úředníků umožňuje přehled z roku 1911. Okresní hejtman Vojtěch Vaniš vyřizoval agendy: vedení úřadu, prezidiální agendu, mobilizace, sčítání lidu, městské a obecní záležitosti (částečně), církevní (částečně), výjimečný stav, vodní zákon, cizí živnosti, četnictvo a tiskové záležitosti.

Místodržitelství koncipista Josef Štolba vydával rozhodnutí: v domovských záležitostech, obecních záležitostech, ústavě, matriční, živnostenská výuka, půdní ochrana, rybníkářství, živnostenské záležitosti (koncesované živnosti s výjimkou hostinských, povolení velkých závodů), nemocenské pojištění, důchodové pojištění soukromých úředníků, divadelní policie, taneční dávka, církevní záležitosti, manželství, peněžní ústavy, spolkový a shromažďovací zákon, komunikace).

Místodržitelství konceptnímu praktikantovi Josefu Kracíkovi byla určena agenda: vojenské taxy, chudinství, živnosti (částečně), sčítání lidu (částečně) a lesního pychu. Posledním ze skupiny konceptních úředníků byl místodržitelství kancelista Josef Kracík, v jehož náplni byla agenda: vedení kanceláří, reference o chodu, výběr poplatků, chudinské (částečně), zeměbrana, obchodní cestující, legitimace pro obchodní cestující, cejchovní záležitosti, policejní dozor, postrk, hnanci, rybářské karty, povolení sbírek a žebroty, zbraně a trestní listy.⁶²⁸

Při porovnání obsahu agend, jejichž kancelářskou činnost vykonávalo jedno ze tří kancelářských oddělení s agendou vyřizovanou jednotlivými konceptními úředníky, lze dojít k závěru, že kancelářské oddělení nebylo totožné s náplní práce konceptního úředníka. Neplatilo tedy v prvním desetiletí existence okresního úřadu v Humpolci, že kancelářské oddělení vyřizovalo pouze záležitosti některého z konceptních úředníků. Písemné dokumenty

---

⁶²⁸ NA Praha, PČM, kar. 4565 – šetření pro komisi pro reformu státní správy

neobíhaly pouze v rámci jediného kancelářského oddělení a jeho příslušného konceptního úředníka.

Obr. č. 49: Dokument expedovaný z okresního hejtmanství a zasláný humpolecké městské radě. Pro dokument byl využitý „hlavičkový“ papír, jehož tisk lze spojit s oberhollabrunnskou tiskárnou Maxmiliána Jordána. Formulář odpovídal české jazykové variantě jinak německé podoby běžně užívané v Dolních Rakousích.

C. k. okresní hejtmanství v Humpolci.

Číslo: 21 praes. Dne 16. července 1910.

Předmět: Odpověď a vrácení tohoto spisu

žádá se očekává do: 20. 7. 1910.

příloh.

Městské radě
v
Humpolci.

V otázce umístění zdejšího nového c.k. okresního hejtmanství a bytu pro okresního hejtmana a úředního sluhu zaslalo, jak známo praesidium c.k. místodržitelství městské radě výnos resp. intimát ze dne 15. června 1910 č. 12806 - jímž byla městská rada vyzvána, by rozhodnutí své v této věci cestou okresního hejtmanství praesidiu c.k. místodržitelství předložila.

Hledě k výnosu praesidia c.k. místodržitelství ze dne 14. července 1910 č. 12806 žádám městskou radu, by své rozhodnutí resp. usnesení v této věci do 20. července t.r. sem zaslala neb překážky tomu vadící do této doby sem oznámila.

C.k. správce úřadu:

Zdroj: MZA v Brně – SOkA Pelhřimov, AM Humpolec, inv. č. 821, kar. 218.

5.6.3.2. Podací knihy

Podací knihy, jak určovala dolnorakouská norma, byly vedené u jednotlivých kancelářských oddělení. Z analýzy knih je zřejmé, že k výrazné změně v kvalitě prováděných zápisů došlo kolem roku 1915. U zápisů do roku 1915 je patrná výrazná snaha po naplnění všech požadavků dolnorakouské normy. Nechybí ani v prvním sloupci připojený odkaz na spisovou značku a značka úředníka, jemuž byla záležitost určena k vyřízení. Protože formulář pro zápis došlých a odeslaných dokumentů byl omezen prostorem, bylo vhodné, ba přímo nutné, užívat četně zkratk. U zkratk byla nejčastěji zjištěna následující podoba: Land. –

landes; B.H. – Bezirkshauptmannschaft; Ob. úř. x Obec. úř. – obecní úřad; dto – dtto – totéž; Blg. – Beilagen; A. a. – ad acta; u – und; z. – Zahl; Okr. soud – okresní soud; Městs. úř. – městský úřad; ošetř. – ošetřovné; vysv. – vysvědčení; pol. úřad – politický úřad; Mag. Abt. – Magistratsabteilung; Okr. šk. rada – okresní školní rada.⁶²⁹

Již z přehledu je třeba upozornit, že ani konkrétní úředník nežíval zcela striktní podobu zkratk. Při porovnání se soupisem oficiálních zkratk uvedených v dolnorakouském nařízení je shoda jen zcela dílčí. Navíc v normě z roku 1905 nebylo myšleno na české ekvivalenty, čímž si museli úředníci vytvořit vlastní zkratkový systém.

Každá kniha byla na konci roku, resp. na počátku následujícího roku, uzavřena. Formule o uzavření knihy byla doprovázena razítkem hejtmanství spolu s podpisy vedoucího kancelářského oddělení. Druhý podpis náležel buď Josefu Kracíkovi, přednostovi (vedoucímu kanceláře), nebo Vojtěchu Vanišovi, okresnímu hejtmanovi. Tak tomu bylo v prvních dvou letech, posléze se podepisoval jen příslušný úředník z kancelářského oddělení.

O cestě dokumentu úřadem jsme informováni jen částečně. Lze předpokládat, že v základních rysech byla naplňována norma, ale jsou jistá místa v genezi dokumentů, které ze samotných písemností dnes nedokážeme objasnit. Jedná se například o okamžik rozdělování podání došlých na úřad. V dolnorakouském naučení se určuje, že podání má být předloženo výhradně podatelně, která posléze zajistí předání k vyřízení. Tento krok z písemností přímo patrný není, ale můžeme jej odhalit z rozborů sporu mezi úředníky, kde nám strany sporu nepřímo popisují, jak probíhal úřední proces ve skutečnosti. Když v roce 1911 vedl spor Josef Kracík s Antonínem Pustinou, je patrné, že písemnosti byly předkládány přímo úředníkům, resp. vedoucím kancelářského oddělení. Ten jej po otevření předal k dalšímu zúřadování. Je třeba připomenout, že v případě sporů se jednalo o zcela rutinní agendu.

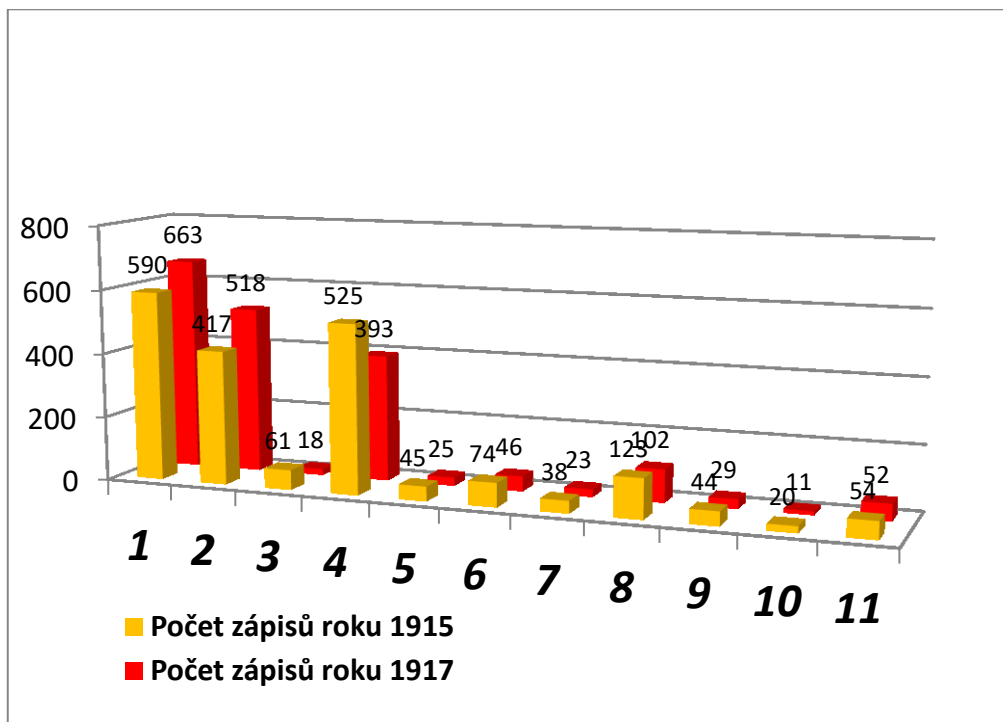
5.6.3.3. *Spisové přehledy*

Spisové přehledy byly pro úředníky novou pomůckou. Že nebyli zvyklí na jejich užívání, svědčí zápisy v průběhu prvního roku. Nejedná se o zápisy konkrétních dokumentů, ale o založení přehledů jako takových. Podobně jako v dolnorakouském Gänserndorfu i v Humpolci zakládali k jednotlivým skupinám písemností spisové přehledy až v průběhu kalendářního roku. Svědčí o tom ukázka vykázaných spisových přehledů z let 1910–1920 u oddělení A. Je patrné, že založení spisového přehledu bylo spjato (kromě roku 1910) vždy s počátkem nového kalendářního roku.

---

⁶²⁹ Sonda byla provedena u knihy č. 362

Graf 6: Počet záznamů u jednotlivých spisových přehledů v roce 1915 a 1917. Číslo 1 až 11 odpovídá číslu spisového přehledu (tabulka viz výše). Je zde patrné, že největší množství zápisů u spisových přehledů oddělení A bylo v letech 1915 a 1917 spjato s vydáváním vysvědčení chudoby, trestních karet a všeobecné korespondence. Ne každý spisový přehled zahrnoval v daném roce velké množství zápisů. Je proto otázkou, zda mělo význam takové agendy vést v této formě. Spíše se zde promítá nastavená forma zúřadování.

Zdroj: MZA v Brně – SOkA Pelhřimov, OU Humpolec, inv. č. 309 a 313, kniha č. 220 a 224.

Tabulka č. 19: Nástin čísel spisových přehledů vázaných dlouhodobě na konkrétní agendu v rámci kancelářského oddělení A. Sloupec signatura odkazuje na ukládací značku.

Sign.	Obsah	1910	1911	1912	1913	1914	1915	1916	1917	1918	1919	1920
II/12	Vysvědčení chudoby	215	2	1	1	1	1	1	1	1	1	1
XVI/233	Všeobecná korespondence	118	3	2	2	2	2	2	2	2	2	2
XVI/235	Exekuce	806	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5
XI/159	Spolkové záležitosti	557	6	6	6	6	6	6	6	6	6	6
XIV/210	Podvodníci v podporách	-	584	15	-	-	-	-	-	-	-	-
II/7	Sčítání lidu	800	10	-	-	-	-	-	-	-	-	-
II/8	Zprávy o vystěhovalcích	-	-	-	-	-	-	12	12	12	-	-

Zdroj: MZA v Brně – SOkA Pelhřimov, OU Humpolec, inv. č. 309, 310, 313, 314, kniha č. 220, 221, 224, 225

V podací knize bylo obsazeno prvních několik kmenových čísel, k nimž bylo připsáno, že k číslu odpovídá konkrétní spisový přehled. V příložené tabulce je dobře vidět, jak různý obsah odpovídal konkrétním spisovým přehledům. Četnost zápisů byla ve spisových přehledech různá, jak o tom svědčí i graf četnosti záznamů u vybrané agendy z let 1915–1917. Že úředníci plánovali počet tiskopisů, ale i rozvržení jednotlivých agend, připomíná tabulka vložená na předešlé podací knihy.

Obr. č. 50: Ukázka spisového přehledu k agendě vysvědčení chudoby. První sloupec obsahuje datum a druhý pořadové číslo v rámci spisového přehledu. Na něj navazuje odkaz na předchozí číslo. Protože se jednalo o obsahově stejné záležitosti, nebylo třeba stále opakovat obsah, jen stačilo zkratkovitě vyjádřit komu a jak byla věc vyřízena. Formulář posléze obsahuje data vyřízení a odeslání s případným odkazem na další písemnost v téže záležitosti.

Níže připojený obrázek zachycuje ukázkou zápisů v podací knize (Eingangsbuch) z roku 1914 s odkazy na konkrétní spisové přehledy (Aktenübersicht). Úředník ještě uváděl do druhého řádku u každého záznamu spisovou značku, pod níž měly být písemnosti uloženy. Číslice „4“ vlevo dole značí zpracovatele dané agendy.

Bežné číslo spisového přehledu: Fortlaufende Nummer der Aktenübersicht: 1

Spisová značka: 11 Aktenzeichen: 12

Spisový přehled ku kmenovému číslu 1 1914
Aktenübersicht zu Stammzahl

Předmět: *Arbeitszeugnissen*
Betreff:

Došlo Eingangs- Den Tag	Číslo řadové Ord- nungs- Nr.	Průběh věci a výsledek Verlauf der Besorgung	Došlo: (Odesílatel, datum, číslo, obsah a přílohy): Eingang: (Absender, Datum, Zahl, Inhalt und Beilagen):	Odesláno: (Kam, obsah a přílohy): Abgang: (Richtung, Inhalt und Beilagen):	Den Tag vyřízení der Ein- gangs- sache	advisní aus Ab- gangs- sache	Lhůta Frist	Řádková číslice des Ein- gangs- buches	Regi- stratur- no. des Sach- strahers
1/1	1	1/12/14	<i>Občan měst ve Světicích, 24/11, žádá vysvědčení chudoby pro manželku, Kuzelka, byla přidělena 21/12/14, pod č. 214</i>	<i>2) Starosta ve Světicích s vysvědčením zrušen požadován</i>	1/12			506	
3/1	2	1/12/14	<i>Kaizerova župa, Světic, 21/11, 114/114 s A. K. für Maria Kalkbrenner</i>	<i>3) Starosta Světic s vysvědčení chudoby požadován</i>	1/11		~~1/11~~	13	
"	3	1/12/14	<i>1/12/14 s A. K. für Maria Kalkbrenner</i>	<i>2) Občan města ve Světicích k oznámení příchozí klauzury</i>	1/11	1/11		40	
9/1	4	1/12/14	<i>Občan měst Světic, 14/11, 114 s vysvědčením chudoby</i>	<i>1) Starosta obec Sloupčice k potvrzení vysvědčení chudoby</i>	1/11	1/11		55	
3/1	5	1/12/14	<i>Kaizerova župa, Světic, 21/11, 114/114 s A. K. für Maria Johanna</i>	<i>1) Starosta obec Sloupčice k vysvědčení</i>	1/11	1/11		42	
6/1	6	1/12/14	<i>H. Kalkbrenner, 11/11, 114 mit der Einkommens-</i>	<i>2) Mag. Barany mit Einkommens-</i>	1/11	1/11		305	

Číslo jednací: Geschäfts- Zahl:	Předmět: Betreff:	Došlo: Eingang:		Odesláno: Abgang:		Registru- váno dne: Zur Regi- stratur am:
		Den: Tag:	Radová Číslo: Kopie: Nr.:	Kam, obsah a přílohy: Richtung, Inhalt und Beilagen:	Den: Tag:	
1	Číslo předchozí: Vorzahl: 1/1913					
II 12	<u>Arbeitszeugnis</u> seni					
204	Číslo následní: Nachzahl: 1/1915					

Zdroj: MZA v Brně – SOKa Pelhřimov, OU Humpolec, inv. č. 308, kniha č. 219.

5.6.3.4. Nahližecí knihy

Požadavek užívat nahližecí knihy byl splněn i v Humpolci. Zatímco v prostředí Oberhollabrunnu bylo možné sledovat genezi formulářů, v Humpolci byl zaveden již jediný, který odpovídal normě z roku 1905. U zápisů je typické, že každý rok byl uveden letopočtem proveným červenou barvou. Za letopočtem následovala příslušná kmenová čísla. Podobně jako u jmen i u označení míst byl užitý formulář o dvou sloupcích. Zatímco prezidiální nahližecí kniha neobsahuje žádné spisové značky (spisy byly řazené dle kmenových čísel), u jednotlivých agend tyto údaje vyplňovány byly.

Obr. č. 51: Ukázka zápisu v nahližecí knize (Nachschlagbuch) humpoleckého hejtmánství. Obrázek zachycuje zápisy v části jmen (zde personální záležitosti o Rudolfu Šlechtovi).

Značka: Zeichen:	Jméno: Namen:	Číslo: Zahlen:	Značka: Zeichen:	Jméno: Namen:
1	Šlechta Rudolf	1910: 8, 25, 5 97: 46, 72, 24 913: 97, 914: 63		
		916: 4, 918: 129, 919: 13 921: 53, 191, 922: 6, 1922: 18, 1923: 55, 1924: 19, 1925: 35 1927: 31, 1929: 31, 1934: 117		
2	Simon Emanuel	1910: 31		
3	Šolca Josef	97: 10, 972: 12, 973: 57 974: 184, 977: 260, 978: 195, 979: 183,		
4	Švecová Josef	973: 112 977: 361 978: 64, 116		

Zdroj: MZA v Brně – SOKa Pelhřimov, OU Humpolec, inv. č. 301, kniha č. 212.

Obr. č. 52: Ukázka nahlížecí knihy (Nachschlagbuch) zachycující část, která by ve starším období byla vedena pomocí indexu (lokalit). Vpravo je zřejmý řezaný index umožňující rychlé otevření knihy na konkrétní lokalitě.

Značka: Zeichen:	Jméno: Namen:	Čísla: Zahlen:	Značka: Zeichen:	Jméno: Namen:	Čísla: Zahlen:
	<i>Peramičov</i>			<i>Budikov</i>	
<i>XI</i> <i>158</i>	<i>Alte fidei Communitas</i> <i>facultatis</i>	<i>13</i>	<i>XI</i> <i>158</i>	<i>Alte fidei Communitas</i> <i>Stadten</i>	<i>164</i>
<i>XII</i> <i>199</i>	<i>St. Mariin</i> <i>szkol a škola</i>	<i>177, 191, 225</i>	<i>XI</i> <i>158</i>	<i>St. Mariin zemanstvi</i>	<i>170</i>
<i>F</i> <i>45</i>	<i>duslomi sprava a fasa</i>	<i>165, 191, 340</i>	<i>XII</i> <i>177</i>	<i>St. Mariin zemanstvi</i>	<i>377</i>
<i>F</i> <i>45</i>	<i>Rechtel kuseu</i>	<i>377, 191, 315, 362, 1225</i>	<i>XI</i> <i>158</i>	<i>Rechtel kuseu</i>	<i>410/191</i>
	<i>Separation protokoll</i>	<i>842/191</i>	<i>XI</i> <i>115</i>	<i>Separation protokoll</i>	<i>750/191, 1115</i>
	<i>fasa</i> <i>konkurrenz</i>	<i>170, 49, 13, 581</i>	<i>XI</i> <i>158</i>	<i>konkurrenz</i>	<i>172, 103</i>

Zdroj: MZA v Brně – SOKA Pelhřimov, OU Humpolec, inv. č. 352, kniha č. 263.

Obr. č. 53: Ukázka části nahlížecí knihy, kde je patrné v levém sloupci uvedená spisová značka, které vpravo v řezaném „indexu“ odpovídá popis přilepený z rozstříhaného jednacího plánu (Geschäftsplan). Touto cestou měla být ušetřena práce místo elenčů, které dle „starého“ způsobu úřadování sloužily pro přehled spisů uložených v registratuře.

Značka: Zeichen:	Týká se: Betreff:	Čísla: Zahlen:
<i>1</i> <i>3</i>	<i>Objednávka testopisů</i>	<i>2, (191) 1, 142, 16, 143, 14, 1914, 11, 1915, 11</i>
	<i>Zeugnisse zu Erlangung des Bannrechts</i>	<i>225, (191)</i>
	<i>Bestellung des Amtsregels für Bannrecht</i>	<i>344, (191)</i>
	<i>Quantitäts-Anwesen über Reichspoststellen</i>	<i>167, (191) 41, 349, 1912, 26, 1915</i>
	<i>Wahlleistungen über Konventionen</i>	<i>(191) 32, 3</i>
	<i>1911</i>	<i>190</i>
	<i>Legationen in Botschaften</i>	<i>374, 191, 372</i>

Zdroj: MZA v Brně – SOKA Pelhřimov, OU Humpolec, inv. č. 352, kniha č. 263.

5.6.3.5. Prezidiální spisy

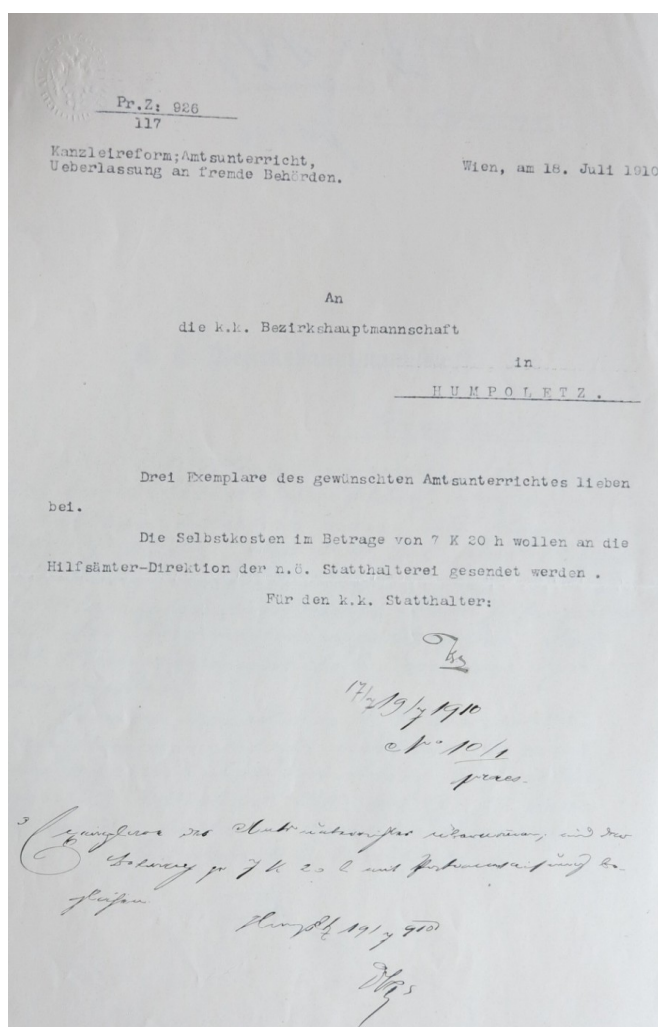
První zápisy provedl Vojtěch Vaniš 22. června 1910, kdy obsadil první kmenová čísla pro „tiskopisy“ a kmenové číslo 2 nesly záležitosti Antonína Pustiny. Do konce června využil celkem 12 kmenových čísel, vesměs pro jména zaměstnanců pro záležitosti týkající se

vybavení úřadu nábytkem případně kancelářskými pomůckami. Již 1. července 1910 se poprvé setkal s formou provazování (priorování) kmenových čísel týkajících se stejné záležitosti. Dne 25. června založil kmenové číslo pro evidenci všech podání v rámci vybavení – „Mobiliár“. V pěti řádcích zaznamenal korespondenci s firmou Ludvíka Heinze z Prahy o hodinách, s Josefem Jirouškem o registraturních skříní a s Hrabákovou firmou v Kutné Hoře. Dvě zaevidovaná podání se týkala jednání o nábytku s místodržitelstvím. Dne 1. července bylo třeba obsadit nové nejbližší neobsazené kmenové číslo. Jím se stalo číslo 13, které rovněž uvedl u původního kmenového čísla 5 do rubriky číslo následné (Nachzahl) a u čísla 13 uvedl do rubriky číslo předchozí (Vorzahl) číslo 5. Tím poprvé provedl priorování podle dolnorakouských zásad. Nastavený způsob vedení priorace je v knize patrný i v následujících letech. Svědčí o tom i zápis o atentátu na arcivévodu Františka Ferdinanda de Este. Telegram z pražského místodržitelství byl zapsán 29. června 1914 pod heslo „aller“. Následující agenda v této záležitosti překročila jedno kmenové číslo, proto byly další záznamy o vyjádření soustrasti apod. priorovány, tedy provázány na další kmenová čísla. Pokud by hejtman užíval ukládací značky (signatury), byla by celá záležitost uložena, tak jako každý jiný rok, pod značku I/3. Ale protože hejtman značky vůbec nerefletoval, je toto konstatování na úrovni hypotézy.

Z hlediska užívání dolnorakouského způsobu úřadování v Humpolci je zásadní dokument z 18. srpna 1914. V souvislosti s nárůstem agendy, respektive zřízením vyživovací okresní komise na počátku 1. světové války zažádal Vojtěch Vaniš u prezidia českého místodržitelství o přijetí výpomocné kancelářské síly Antonie Havleové. V žádosti připomněl, že v Humpolci se úřaduje podle dolnorakouské normy, tedy všechny tři kancelářské výpomocné síly jsou plně zaměstnány vedením podacích knih a příslušné agendy. Rozhodnutím prezidia bylo povoleno zaměstnat Havleovou maximálně na dva měsíce. Vanišovi bylo připomenuto, že humpolecký okres není tak velký, aby nemohl úřad zvládnout agendu při dosavadním personálním obsazení. A následující přípisek je zcela zásadní v pochopení vztahu místodržitelství k úřadování podle Kielmanseggova naučení. Ve zprávě se dále sděluje, že pokud nebude humpolecký úřad zvládat vyřizovat agendu za současného stavu, má se dolnorakouský systém opustit a přejít na starý systém, podle nějž ostatní úřady agendu zvládaly vyřídit. Když se nachýlilo ukončení pracovního poměru s Antonii Havleovou, přistoupil hejtman k další korespondenci s prezidiem. Jindřich Vojáček nakonec souhlasil s jejím zaměstnáním do konce prosince roku 1914, ale další prodloužení smlouvy zakázal. V žádosti o místo pro Havleovou se Vaniš snažil vyargumentovat, proč dolnorakouský systém u úřadu zachovat. Nával práce u úředníků se začal postupně

Obr. č. 55: Průvodní dokument dolnorakouského místodržitelství z Vídně připojený ke třem exemplářům dolnorakouského naučení z roku 1905 zaslaným do Humpolce. Vpravo pod textem je umístěna podací poznámka (Eingangsvermerk) humpoleckého hejtmana s datem a kmenovým číslem. Za lomítkem uvedena číslice 1, která odpovídá druhému podání v rámci dané záležitosti. Zde ještě nebylo používáno podací razítko. Níže poznamenal okresní hejtman Vojtěch Vaniš poznámku o vyřízení.

Zdroj: MZA v Brně – SOKA Pelhřimov, OU Humpolec, inv. č. 509, kar. 11 – prez. č. 10.

5.6.4. Kancelářský řád jako prostředek sporů na hejtmanství

Každý předpis má pozitivní i negativní stránku své existence. Je-li nadřízeným úředníkem osoba „vyrovnaná“, dokáže nacházet cesty, jak vyhovět předpisu, ale i naplnit každodenní život úřadu, je-li to vhodné a nutné. Ovšem stejně tak se může stát předpis nebezpečnou zbraní v rukou ambiciozních jedinců, jimž může sloužit až k vyhocení jinak malicherných záležitostí. Podobně jako v jiných prostředích, rovněž na úřadech bylo možné se setkat s přemírou servility, ambicioznosti a jinými vlastnostmi, které na straně jedné mohou pro úřad přinášet pozitiva, ale v kontextu interpersonálních stavů se stávají prostředkem ke zhoršujícím se podmínkám v pracovním prostředí. Je přirozené, že každý

úředník byl řízen skupinou norem, jejichž dikci měl naplňovat. Pokud se vychýlil z jejích požadavků, měl následovat příslušný postih s náležitou formou zúřadování.⁶³⁰ Z hierarchie úřednictva vycházely i povinnosti dohledu a řízení podřízených.

Jak vyplynulo z provedené analýzy humpoleckých spisů, ani zdejší úřad nebyl ušetřen interpersonálních sporů. Osobou odpovědnou za naplňování požadavků dolnorakouského řádu byl zodpovědný přednosta kanceláře (odstavec 84), v tomto případě Josef Kracík, místodržitelství kancelista. Jak bude popsáno na následujících případech, přicházel do konfliktu s ostatními zaměstnanci úřadu velmi často. Jeho argumentace se přitom opírala o ustanovení nového řádu.

Prvním ze sporů, který se dostal k rozhodnutí před správce hejtmanství v Humpolci Vojtěcha Vaniše, byl veden mezi přednostou kanceláře Josefem Kracíkem a úředním sluhou Aloisem Danielem. Podle zprávy ze 17. července 1911 byl sluha na své chyby několikrát upozorněn Josefem Kracíkem. Ten ovšem své chování nenapravit. Přednosta kanceláře postupně shromažďoval podklady o Danielově nedbalosti, které předložil při prošetřování celého případu před okresním hejtmanem.

S pečlivostí sobě vlastní Josef Kracík vypracoval zprávu o službě úředního sluhu 17. července 1911. Její provedení je zcela neobvyklé, při porovnání s jinými dokumenty vzniklými v interní komunikaci. Zřejmě fakt, že písemnost mohla být předmětem prošetření nadřízenými institucemi, ale i skutečnost, že Josef Kracík chtěl celé záležitosti dodat náležitou důležitost, předložil stížnost v této formě. V hlavičce dokumentu je uveden Josef Kracík, místodržitelství kancelista a vedoucí kanceláře, poté následuje výstižné označení obsahu s datací a náležitým oslovením okresního hejtmana titulem i funkcí. Přednosta kanceláře k obvinění úředního sluhu využil bod 84 Úřední instrukce pro okresní úřady pro Dolní Rakousy a jeho porušení, který do zprávy přímo ocitoval.⁶³¹ Nejprve upozornil na své postavení v rámci úřadu, když v předpisu zmínil: „vedení kanceláře přísluší okresnímu sekretáři, resp. hodnostně služebně nejstaršímu kancelářskému úředníku. Ten má dohlížet na celou kancelářskou službu a nese osobně plnou odpovědnost za přesné naplňování příslušného jednacího řádu.“ V textu zprávy následuje upozornění, že Alois Daniel byl několikrát během roční služby u úřadu upozorněn na nedostatky, ovšem údajně nedošlo z jeho strany k žádné nápravě. A tak se Josef Kracík, jak mu nařizoval úřední předpis, uchýlil

---

⁶³⁰ Ke sporům na úřadech Waltraud Heindl, *Josephinische Mandarine. Bürokratie und Beamte in Österreich*, sv. 2 (1848–1914), Wien – Graz 2013 (= Studien zu Politik und Verwaltung, Band 107), s. 160–164.

⁶³¹ MZA v Brně – SOKA Pelhřimov, OU Humpolec, inv. č. 510, kar. 12 – prezidiální spis č. 88/1911.

k oznámení nedbalosti okresnímu hejtmanu Vojtěchu Vanišovi. Před výčtem všech chyb, kterých se Daniel dopustil, upozornil přednosta kanceláře, že Daniel je „krajně nedbalý a liknavý“. Navíc Kracík připojil, že sluha nedodrží další z bodů předpisu, totiž bod podle něhož je odpovědný za řádný úklid úřadu. Při plnění svých úkolů dával najevo nechuť a hrubost. Některé požadavky pak odmítl plnit úplně. Díky ledabylosti při zajišťování expeditu, připomínal Kracík, již několikrát došlo ke komplikacím. Stížnosti přednosta kanceláře podložil konkrétními důkazy, když připojil zápisy z jednání se zástupci humpoleckého poštovního úřadu. O bezdůvodných dvou i tříhodinových pochůzkách s poštou po městě se zmínil jen letmo. Na závěr připojil, že k řádnému plnění jeho povinností nemůže být překážkou, když si vyhledával vedlejší živnosti, totiž muzikanství. Své zprávě Kracík dodal vážnosti v tvrzení: „při mém postavení jako vedoucího kanceláře leží mi na srdci přesné a okamžité jednání, a tak skrze chování úředního sluhy trpí nejen úřadování v následku častých, neustálých expedičních pochybení, nýbrž skrze chování úředníků proti autoritě téhož, a tak si dovoluje předložit žádost Vašemu vysokoblahorodí“.⁶³²

Vaniš zapsal zprávu do prezidiálního podacího protokolu následujícího dne 18. července 1911.⁶³³ Zřejmě si ponechal den na rozmyšlenou, jak celý případ vyřešit, protože protokol z jednání za účasti obviněného sluhy Daniela a přednosta kanceláře Kracíka byl sepsán ve čtvrtek 20. července 1911. Jak se ukázalo, hlavní obvinění byla prokázána jako oprávněná. Významným bodem pochybení bylo nepřevzetí telegramu 13. června. Když Antonín Kříž, poštovní sluha, přinesl večer v 21 hodin a 10 minut telegram na hejtmanství, i přes veškerou snahu dozvonit se a dostat se přes železnou mříž v prvním poschodí, se mu nepodařilo předat příslušnou zprávu. Jak bylo zjištěno, Daniel měl zvonek otočený hadrem. Druhým zásadním bodem pochybení byl argument, že při expeditu úředních písemností některé dokumenty neobsahovaly exhibitní čísla. Poslední bod se týkal ztráty úředního psaní určeného pro české místodržitelství. To sluha ospravedlňoval tvrzením, že „mám však za to, že mi ze šosu kabátu, kam jsem jej vložil, aby nezmoklo, vypadlo“.⁶³⁴

Další spor Josefa Kracíka vypukl v létě 1913. Na druhé straně konfliktu se tentokrát ocitl Antonín Pustina. Spor obou mužů byl spíše výsledkem zřejmé osobní rivality mezi oběma úředníky. Antonín Pustina vedl „tajnou“ korespondenci s učitelem Rudolfem Halíkem z Jiřic. V létě 1913 se jednalo o obsazení místa okresního školního inspektora v Humpolci. Je

---

⁶³² Tamtéž.

⁶³³ Zápis do podacího protokolu – Tamtéž, inv. č. 291, kniha č. 202 – podací protokol k prezidiálním spisům.

⁶³⁴ MZA v Brně – SOKA Pelhřimov, OU Humpolec, inv. č. 510, kar. 12 – prezidiální spis č. 88/1911.

zřejmé, že „tajná“ korespondence byla předávána jako součást běžné úřední agendy vyměňované mezi hejtmanstvím, resp. Antonínem Pustinou a učitelem Halíkem, který zastával post účetního okresní školní rady.

V neděli 20. července 1913 nebyli na hejtmanství přítomni všichni úředníci a zaměstnanci. Mezi těmi, kdo nebyli přítomni, byl i Antonín Pustina. Ten den ovšem přinesla „poslice z Jiřic“ dopis. Korespondenci tedy převzal Josef Kracík. Oficiální část, totiž „kasovní výkaz“ předal k dalšímu vyřízení. V obálce ovšem objevil „proužek papíru s označením dvou pánů kompetentů na místo školního inspektora“.⁶³⁵ Aby náležitě upozornil na praktiky, k nimž docházelo na úřadu, „tento lístek položil jsem Vašemu blahorodí⁶³⁶ na stůl, jsa toho mínění, že sdělení toto patří panu okresnímu hejtmanovi. Podotýkám ještě jednou, že na dopise žádná adresa nebyla a že mně ono děvče také nic neřeklo. Dnes ráno upozornil jsem Vaše blahorodí na lístek, načež jste mi ráčil sdělit, že lístek onen patří panu oficiantovi Pustinovi.“⁶³⁷ Celá záležitost vyvolala na úřadu interpersonální napětí. Již den poté, 21. července zpracoval Josef Kracík zprávu adresovanou Vojtěchu Vanišovi, v níž podrobně popsal svůj pohled na celou věc. Ještě téhož dne ji okresní hejtman zapsal do podacího protokolu. K protokolárnímu šetření bylo ovšem přistoupeno až 5. srpna výsledkem Josefa Kracíka, Bohumila Jozífka, Antonie Havleové, Rudolfa Šlechty, Aloise Daniela a Jindřicha Kříže. Samotný Antonín Pustina byl vyslechnut až následujícího dne, totiž 6. srpna. Argumentoval slovy: „současně snad z přátelské ochoty přiložil pan učitel k úřednímu tomu dopisu i kousek papíru se soukromým sdělením pro mne, kdež mně sděloval, kteří páni mají naději na nově zde systemizované místo školního inspektora. ... K věci ještě podotýkám, že bydlím v budově hejtmanství a kvůli naléhavým věcem, jakou bylo i zmíněné svrchu poukázání platů učitelům, jdu i v neděli, kdy službu nemám, schválně do kanceláře a věc vyřídím a byl bych tak i v tomto případě učinil, ješto mnohdy jinak věci, které jsou velmi naléhavé a prodělávají zdlouhavou proceduru s podatelnou, zůstanou dlouho nevyřízeny. ... Že pan kancelista věděl, že ono soukromé sdělení jest pro mne a ne pro pana okresního hejtmana, plyne jasně z toho, že pan kancelista přečta jej, zvolal: Hled'te, jaké věci si dopisují,“ kterýžto výrok by si oproti panu hejtmanovi jistě nebyl dovolil. ... Byl jsem, ježto jsem od pana kancelisty stále bagatelisován, ovšem vždy ve formě, že nemohu si úředně na to

---

⁶³⁵ MZA v Brně – SOKA Pelhřimov, OU Humpolec, inv. č. 512, kar. 14 – prezidiální spis č. 26/1913.

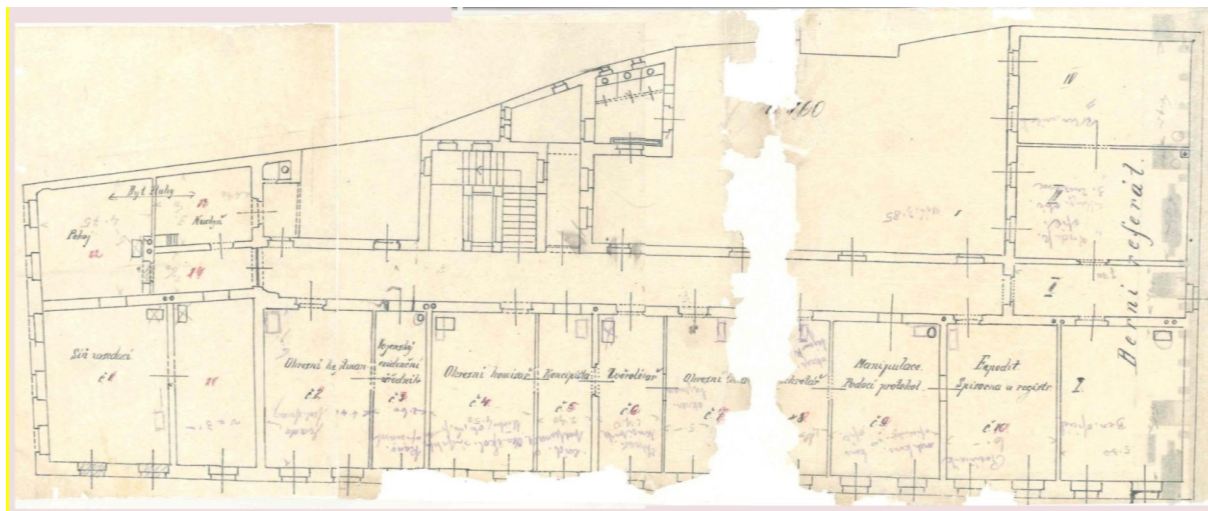
⁶³⁶ Myšleno Vojtěchu Vanišovi, okresnímu hejtmanovi.

⁶³⁷ MZA v Brně – SOKA Pelhřimov, OU Humpolec, inv. č. 512, kar. 14 – prezidiální spis č. 26/1913.

stěžovati, oním jednáním jeho s dopisem velmi rozčilen a nevím proto již, co jsem mu řekl anebo jakých výrazů jsem při tom užil“.⁶³⁸

Strategie obrany byla na obou stranách různá. Pustina vyčítal Kracíkovi, že neoprávněně otevřel jeho korespondenci. Naopak Josef Kracík se bránil, že se nejednalo o osobní korespondenci a stěžoval si na urážky jeho osoby, které pronesl Antonín Pustina.⁶³⁹ Podstatné bylo, že obálka nebyla označena adresátem, pouze textem „Velmi nutné“. Tím, kromě jiného Kracík obhajoval, proč nemohl opomenout vyřídit korespondenci označenou jako nutnou. Z jednání vyplývá, že korespondence mezi účetním okresní školní rady a kancelářským úředníkem hejtmanství nešla evidentně přes podatelnu „aby se snad věc v podatelně zbytečně nezdržela“.⁶⁴⁰

Obř. č. 56: Plán půdorysu prvního patra budovy okresního hejtmanství. Uvedené termíny Manipulace, Expedít neodpovídají plně terminologii dolnorakouského způsobu úřadování. Z analýzy sporů lze zjistit, které místnosti sloužily jako zázemí pro kancelářská oddělení, z nichž jedno z nich vedl Antonín Pustina, Rudolf Šlechta a Bohumil Jozífek. Místnost s číslem 8 sloužila roku 1913 jako podatelna, v čísle 9 působil Bohumil Jozífek, Antonie Havleová a Rudolf Šlechta (jeho stůl byl situován na druhé straně od dveří do kanceláře č. 10) a v č. 10 Antonín Pustina spolu s Aloisem Danielem.

Zdroj: MZA v Brně – SOkA Pelhřimov, AM Humpolec, inv. č. 496, kar. 68 – stavební plán úprav někdejší školní budovy. Rekonstrukce místností ve vztahu k úředníkům dle MZA v Brně – SOkA Pelhřimov, OU Humpolec, inv. č. 512, kar. 14 – prezidiální spis č. 26/1913).

Rozhodnutí sporu učinil Vojtěch Vaniš 14. srpna 1913. Antonín Pustina byl shledán vinným a podle § 21 nařízení veškerého ministerstva č. 145/1902 z 19. července 1902 mu byl udělen „pořádkový trest písemné důtky, podotýkaje, že by se proti Vám přísněji zakročiti

⁶³⁸ Tamtéž.

⁶³⁹ Citaci ze spisu 7401

⁶⁴⁰ MZA v Brně – SOkA Pelhřimov, OU Humpolec, inv. č. 512, kar. 14 – prezidiální spis č. 26/1913.

muselo, kdyby se podobné případy opakovaly“.⁶⁴¹ Argumentaci Vaniš podpořil tvrzením, že došlo k porušení i článku 84 „našeho kancelářského řádu“, kdy Josef Kracík „jako správce kanceláře dohlíží na veškerou kancelářskou službu a odpovídá za ni, přičemž má nárok, aby v té příčině kancelářský personál jeho byl poslušen a k němu uctivě se choval“.⁶⁴²

Že se Josef Kracík snažil různá jednání se svým okolím vyargumentovat porušováním úředních předpisů, svědčí další spor vedený s Rudolfem Šlechtou. Tentokrát se předmětem sporu stalo štípaní dříví. Kancelářský oficiál totiž 25. srpna 1915 ještě ve 23 hodin večer ve sklepě úřední budovy štípal dříví, což rušilo Josefa Kracíka. Ten k napomenutí Šlechty vyslal svou služku. Šlechta jí odpověděl poněkud nevybíravým způsobem.⁶⁴³ Josef Kracík hned následujícího dne vypracoval zprávu adresovanou opět Vojtěchu Vanišovi. Tentokrát se neobhajoval dolnorakouským řádem, ale opět § 20 ministerského nařízení č. 145/1902 ř. z. z 19. července 1902. Zároveň připojil, že pokud by Vaniš argumentoval tvrzením, že se věc nestala v rámci úředního řízení, žádal by překvalifikovat Šlechtovo jednání jako porušení § 21 uvedené normy. Okresní hejtman se věcí zabýval o tři dny později, když písemně vyhotovil vyrozumění, kde Kracíkovi sdělil, že Šlechtovo jednání se netýkalo úředních záležitostí.⁶⁴⁴

Kromě vzhledu do úřední každodennosti je spor cenný v kontextu výzkumu dolnorakouského systému úřadování v několika ohledech. Prošetřování urážky Josefa Kracíka si vyžádalo, aby byli vyslechnuti i další úředníci. Díky této skutečnosti lze přesně rekonstruovat, kde měl který úředník své pracovní místo a jakou podobu tak mělo reálné členění kanceláří.

5.6.5. Sonda do úřední činnosti zvláštního charakteru – opravy zřícenin hradu Orlíka⁶⁴⁵

Vojtěch Vaniš náležel k velmi aktivním osobám zapojeným do společenského života ve městě. Jeho vztah k historii a vlastivědě, dobře dokumentuje snaha o záchranu zříceniny hradu Orlíka. Na tomto místě je třeba připomenout pojetí úředních kroků, postavení hejtmána

---

⁶⁴¹ Tamtéž.

⁶⁴² Tamtéž.

⁶⁴³ „Jen ať se neposerou!“ MZA v Brně – SOkA Pelhřimov, OU Humpolec, inv. č. 515, kar. 21 – prezidiální spis č. 4/1916.

⁶⁴⁴ Tamtéž.

⁶⁴⁵ Text podkapitoly vychází z příspěvku Pavel Holub, „...Vše konal jsem z lásky k věci a šel za hlasem svého srdce“ Opravy hradu Orlíka a jejich úřední pojetí, in: Hana Jordánková (ed.), Alis volat propriis. Sborník příspěvků k životnímu jubileu Ludmily Sulítkové, Brno – Ústí nad Labem – Opava 2016, s. 549–560.

při realizaci oprav a především pak vztah písemností vzniklých v rámci této agendy k úřední činnosti určované dolnorakouským naučením.

Bylo týden po velikonočním pondělí roku 1911 (24. dubna), když byl starostovi obce Dubí⁶⁴⁶ odeslán z humpoleckého okresního hejtmánství dokument, v němž se mu nařizovalo, aby bylo zajištěno zakrytí otevřené studny⁶⁴⁷ v podhradí zříceniny. Jak se okresní hejtmán o tomto stavu studny dozvěděl, není zřejmé. V týž den bylo ovšem vyhotoveno „Úřední připomenutí“ (Amtserinnerung) kancelářským kancelistou Josefem Kracíkem právě v záležitosti studny. Dle spisu víme, že starosta obce Dubí informoval hejtmánství, že nadlesní z Rozkoše nechal studnu přikrýt a ohradit. V záznamu podacího protokolu je nesprávně uvedeno, že ji nechal zasypat.⁶⁴⁸ Vyjma obsahové stránky dokumentu, který měl vliv spíše regionálního charakteru, nepředstavovala by tato korespondence nic zásadního. Následující vývoj ovšem ukázal, že právě ona stála na počátku několikaletého zájmu Vojtěcha Vaniše o pozůstatky středověkého hradu a s tím spjatého dlouhodobého úřadování v této záležitosti.

Opravám hradu bylo třeba dát institucionálnější podobu. Sám Vojtěch Vaniš vzpomíná, že „když se počalo se sbírkami, uznal jsem, že bude potřebí orgánu, který by peněžní agendu kontroloval a celou akci na sebe vzal, protože se to přece jen vymykalo z kompetence úřadu. Proto jsem uvedl v život tzv. Komitě pro zachování zřícenin hradu Orlíka a povolal do něho zástupce okresu, města, velkostatku atd.“⁶⁴⁹ Jeho členy byly jednotlivými institucemi jmenováni: za městskou radu Alois Koubek, za Muzejní společnost majitel zasilatelství Jindřich Skorkovský (již v lednu 1912 rezignoval a na jeho místo byl určen Gustav Kobliha, ředitel dívčí školy), za velkostatek správce pivovaru Václav Bašus a nadlesní na Rozkoši Emanuel Šindelář. Za samosprávný okresní výbor byl určen nádlesní ve Skále František Matoušek (od ledna 1914 vystřídán humpoleckým továrníkem Antonínem Klementem Smrčkou).

Za termín oficiálního ustanovení Komitětu lze považovat středu 20. prosinec 1911, kdy se jednotliví zástupci sešli v jednacím místnosti humpoleckého okresního hejtmánství v 15 hodin. O obsahu jednání se nedochovaly bližší informace. Rovněž k právnímu postavení není možné se vyjádřit, protože nevznikl jednacím řád či statuta. V čele Komitětu stál Vojtěch

---

⁶⁴⁶ Hrad se nacházel na katastrálním území Rozkoše, která byla součástí politické obce Dubí.

⁶⁴⁷ Studna se nachází cca 200 m od hradu směrem k Rozkoši v místech někdejšího hospodářského zázemí hradu, z něhož se dodnes nedochovala žádná stavba, pouze studna.

⁶⁴⁸ MZA Brno–SOKA Pelhřimov, OU Humpolec, kniha č. 216 (podací protokol z roku 1911, sign. A).

⁶⁴⁹ Muzeum dr. Aleše Hrdličky v Humpolci, Sběrka rukopisů, inv. č. H 8.233 (přír. č. 330/82).

Vaniš, okresní hejtman, záležitosti účetní povahy vedl správce pivovaru Václav Bašus. Kancelářské zázemí v jisté míře poskytovalo okresní hejtmanství. V této souvislosti je třeba upozornit, že zatímco u písemností okresního hejtmanství se projevují zásady oberhollabrunnského systému, u Komitétu tyto prvky patrné nejsou.

V rámci okresního úřadu byly písemnosti spjaté se záchranou hradu uloženy pod signaturu VIa/62. Přestože tyto písemnosti vyřizoval sám hejtman, nebyly vedeny v rámci prezidiální agendy, nýbrž jako záležitosti památkové péče.⁶⁵⁰ Po ustanovení Komitétu přestaly být dokumenty týkající se hradu zapisovány (až na několik výjimek) do podacího protokolu hejtmanství. Komitét ovšem neměl ani vlastní podací protokol či podací razítko a dokumenty tak nebyly evidovány vůbec.

Striktní pojetí v oddělení písemností okresního hejtmanství a Komitétu se projevilo v srpnu 1912, když se jednalo o přiznání finanční podpory na opravu zříceniny ve výši 600 Korun. Zpráva byla zaslána představiteli humpoleckého okresního hejtmanství (který o subvenci žádal), zde byla také zaevidována do podacího protokolu a vyřízena Vojtěchem Vanišem. Ten o udělení státní subvence vyhotovil vyrozumění, které zaslal Komitétu, tedy sám sobě, coby jeho představiteli. Zda dokument byl zaslán i dalším členům Komitétu, nelze dnes s jistotou říct. Do jisté míry se může zdát absurdní jedna z dalších písemností datovaná 4. května 1914. V ní předseda Komitétu Vojtěch Vaniš zasílá Okresnímu hejtmanství v Humpolci žádost, aby podporovalo činnost Komitétu. Smysl tohoto dokumentu lze vidět snad v předtuše případného Vanišova odchodu z Humpolce. Poté by nově příchozí hejtman nemusel podporovat snahy o opravu hradu a členové Komitétu by mohli alespoň argumentovat, že žádali již předchozího představitele hejtmanství o náklonnost.

Komitét měl charakter vícečlenného uskupení, proto byly vedeny zápisy ze schůzí. Ty neměly podobu knihy, nýbrž volných listů.

Spisy mají charakter korespondence, přičemž u dokumentů expedovaných Komitétem jsou v malé míře zastoupeny koncepty, ve většině případů se jedná o druhopisy, rozmnoženiny. Písemnosti příjemeckého charakteru jsou ve velké míře adresovány „okresnímu hejtmanovi,“ zde ovšem v roli předsedy Komitétu. Při komparaci s podacím

---

⁶⁵⁰ K prezidiálním spisům Jindřich Růžička, Na okraj jednoho článku. O prezidiálních spisech okresních úřadů a jejich využití, Archivní časopis 31, 1981, č. 3, s. 141–144; Marie Macková, Prezidiální spisy Okresního úřadu v Lanškrouně ve vztahu ke způsobu jeho úřadování a k úředníkům, in: Marie Macková – Jana Opletová, Slavme chvíli ... Sborník k 70. narozeninám Jana Bistřického, Ústí nad Orlicí 1999, s. 122–140.

protokolem okresního hejtmanství je ovšem zřejmé, že nebyly určeny představiteli správní instituce, ale představiteli Komitétu.

Činnost spjatou s opravami hradu je možné rozdělit do tří časových úseků: 1) duben – prosinec 1911; 2) prosinec 1911– květen 1914 a 3) 1914–1918. Pro první rozmezí je typické, že celá záležitost byla projednávána v rámci agendy okresního hejtmanství. Nejprve se Vojtěch Vaniš obrátil na Zdeňka Wirtha, konzervátora v Praze, který zaslal přípis podporující renovaci hradu Ústřední komisi do Vídně. Ta vyzvala Vojtěcha Vaniše, aby podpořil jednání s majitelem hradu, tedy s velkostatkářem Bedřichem Milnerem. Proto se hejtman v srpnu 1911 obrátil na správu velkostatku v Herálci, přičemž v odpovědi se mu dostalo sdělení, že s opravami majitelé souhlasí, ale na finančním příspěvku se podílet nehodlají. Názor na financování majitelé později změnili. Příčinu změny lze předpokládat v osobním setkání Vojtěcha Vaniše a Bedřicha Milnera, neboť existence písemného dokumentu není doložena. Od září do prosince roku 1911 probíhalo jednání okresního hejtmana se zástupci městské a okresní samosprávy stejně jako s Muzejní společností o podobě organizování oprav a následného nominování zástupců do připravovaného Komitétu. Ten se poprvé sešel 20. prosince 1911.

Následující období, počínající 20. prosincem 1911, je charakteristické samotnou realizací oprav. Již na podzim roku 1911 vyjednal Vojtěch Vaniš návštěvu Orlíka státním stavebním technikem z Německého (Havlíčkov) Brodu, ing. J. Málkem. Ten 13. října provedl „úřední ohledání“ hradu a vyhotovil rozpočet, který měl být následně směrodatný pro realizaci oprav. V první etapě byla plánována oprava věže, až roku 1913 se Komitét poněkud odvážně pustil do oprav dalších částí hradu. Oprava byla svěřena pražské firmě Bratři Kavalírové⁶⁵¹, která prováděla stavbu Okresního domu (dnešní humpolecké radnice) určeného pro okresní samosprávu. Stavební práce byly realizovány v jisté míře na dluh. Komitét sice vypsál sbírku, získal státní subvenci, ovšem tyto příjmy nestačily pokrýt veškeré náklady.

V únoru roku 1912, kdy byla jistá účast regionálních institucí, zažádal okresní hejtman o subvenci u Ústřední komise ve Vídni. Ta byla posléze udělena, ovšem v třetinové výši požadované sumy. Vojtěch Vaniš se rovněž obrátil na Eduarda Šubrtu, poslance Říšské rady, s nímž se znal ze svého úředního působení v Havlíčkově Brodě. Odborným spolupracovníkem okresnímu hejtmanu byl Zdeněk Wirth.⁶⁵² S ním řešil na počátku

---

⁶⁵¹ Blíže k Fy Bratři Kavalírové

⁶⁵² K Wirthovi sborník

korespondence především vyjednání finanční podpory u vídeňských centrálních úřadů, později projednával odborné pojetí celé akce a to až do konce roku 1913.

V průběhu května 1912 musel Vojtěch Vaniš čelit fámě, uveřejněné v regionálních novinách, že má být dostavěna věž na rozhlednu. Tuto myšlenku razantně zavrhl ve svém sdělení i Zdeněk Wirth. Jedno ze zásad oprav hradu mělo být zamezení jakýmkoli dostavbám či neoprávněným přístavbám. Wirth uváděl: „Myslím, že pro turistu nejvděčnějším bodem v okolí Humpolce je právě zřícenina pro svoji cenu historickou a vzpomínkovou a že poutníka nevede na vrch touha po vyhlídce, která ostatně nemůže závoditi s rozsáhlostí vyhlídky z Lipnického hradu nebo z Melechova. Mimo to charakter zříceniny tkví právě v její opuštěnosti a samotě, někde ještě v její nedostupnosti... a citová složka, z toho vzniklá, je rozhodně největší ze všech složek, skládajících v naší mysli pojem zříceniny. Z těchto důvodů je užití zříceniny na rozhlednu vždy profanací citu a vzpomínky, znamená znesvěcení památek u nás nejstarších.“

Aby se vyjasnil další postup s opravami hradu, byla na 28. srpna svolána schůze Komitétu. Zde bylo konstatováno, že z veřejné sbírky Komitét získal 1755,40 Korun a subvenci 600 K, která musela být proúčtována v průběhu roku 1913. Veškeré přípravné administrativní kroky byly na podzim 1912 dořešeny. Až do února 1913 se v podstatě nedělo nic zásadního, co by zachytila písemná korespondence. Na počátku měsíce započalo jednání s firmou Bratří Kavalírové, která se ujala oprav hradu. Aby měl Vojtěch Vaniš věc schválenou od členů Komitétu, svolal je ke schůzi 12. února. Na konci měsíce již firma zaslala návrh smlouvy, kterou hejtman požadoval doplnit o „přísnější znění podmínek...jako opatření k němuž saháme se zřetelem jmenovitě k oněm veřejným korporacím a c. k. ministerstvu, které podnik náš subvencují, abychom totiž nebyli vydáni výtce, že jsme při zadávání prací restauračních nepostupovali se žádoucí obezřetností...“

Jednou z nejkomplicovanějších částí oprav se ukázalo získání dřeva na stavbu lešení. Původní plán počítající s využitím lešení ze stavby okresního domu, nebyl realizován, navíc docházelo ke krádežím dříví na hradě samotném. Tím se navyšovaly náklady. V průběhu srpna 1913 bylo rozhodnuto, že nebude opravena pouze věž, ale i další dochované obvodové zdivo. Subvence a dosavadní sbírky nepostačovaly na jejich krytí. Bylo třeba se obrátit o další příspěvky na veřejnost.

Firma Bratří Kavalírů práce stihla do podzimu 1913 a v říjnu předala účet na celkovou částku 6654,44 Korun. Ta byla v následujícím období na základě vyjednávání o snížení vícenákladů snížena. Aby bylo možné vyúčtovat státní podporu, bylo nutné provést kolaudaci,

kteřé musel být přítomen zástupce zemského konzervátora. Proč byl vyzván k účasti na kolaudaci až ve druhé polovině listopadu nelze dnes říct. Následné mlčení a oddálení tak celého řízení ze strany pražského úřadu jistě ve Vanišovi vyvolávalo nervozitu. Čas na předložení veškerých podkladů se krátil, napadlý sníž neumožňoval řádnou kolaudaci. Okresní hejtman se odhodlal k poněkud nestandardnímu kroku. Havlíčkobrodskému stavebnímu inženýrovi J. Málkovi zaslal návrh znění „technického vyjádření,“ v němž měl úředník potvrdit správné provedení celé akce, aniž by v tu chvíli hrad prohlédl. Zde zřejmě Vaniš spoléhal na kolegiální vztah s Ing. Málkem, s nímž se účastnil kolaudací živnostenských provozoven a jiných správních řízení. Úřední prohlédnutí hradu za účasti zástupce zemského konzervátora se nakonec uskutečnilo 30. prosince s pozitivním výsledkem.

Když v říjnu 1913 předávali Kavalírové vyúčtování na sumu 6654, 44 K, měli v hotovosti splaceno 1700 K. Zbývalo tedy doplatit na 4 954, 44 K. V tento okamžik bylo započato období dílčího splácení uvedené částky. Skončilo až na podzim roku 1917. Vojtěch Vaniš vkládal jistou naději do další žádosti o státní subvenci, kterou podal v květnu 1914. V létě ovšem vypukla první světová válka a pozornost se obrátila jiným směrem. Od této doby se datují upomínky a výměry úroků z prodlení na nesplacenou sumu. Úroky do podzimu 1917 vzrostly na 643 K. Opět i v roce 1915 se Komitét obrátil na veřejnost s žádostmi o příspěvek.

V roce 1916 se okresní hejtman obrátil na Kavalírovi s dopisem, v němž rozporoval původně vyměřenou částku. Jak mu bylo odpovězeno, byla částka odpovídající a spor proto neměl opodstatnění. Tato záležitost se již více v korespondenci neobjevila. Když si na počátku 20. let 20. století vyžádala Schwarzenberská stavební sekce z Hluboké nad Vltavou informace o opravách hradu Orlika (zamýšlela opravy hradu Helfenburka u Bavorova a opravy humpolecké zříceniny měly být jistým vzorem), Vojtěch Vaniš firmu Bratři Kavalírů hodnotil slovy, že „ve všech hlavních částech odborně správně.“ . Lze tedy usuzovat, že rozporování částky bylo již krajním řešením, k němuž se v tomto období odhodlal. Sám zvažoval, jak uváděl v korespondenci, že si Komitét vypůjčí částku u humpolecké banky a jednorázově sumu zaplatí. K této variantě nakonec nepřistoupil. Přes dílčí splátky činil dluh v únoru 1917 na 1913 K. Ty se podařilo v tomto roce uhradit z příspěvků okresního výboru a městské rady. Na podzim téhož roku oslavil hejtman své výročí ve služebním poměru a obdržel list s vyobrazením hradu. Veškerá jednání Komitétu pro zachování hradu byla skončena na závěrečné schůzi 22. listopadu 1918.

6. Vybrané problémy oberhollabrunnského systému

6.1. Úřední knihy u okresních hejtmanství na počátku 20. století

6.1.1. Vývoj soupisu knih na přelomu 19. a 20. století

Psal se březen roku 1908, když se prezidium českého místodržitelství obrátilo na okresní hejtmanství, aby zpracovala odpovědi na zasláné dotazníky. Jejich cílem bylo podchytit informace o způsobu úřadování na území Čech.⁶⁵³ Údaje původně žádalo po jednotlivých druhoinstančních úřadech prezidium vídeňského ministerstva vnitra. Tato šetření měla být následně využita při kancelářské reformě, resp. v realizaci nového systému, který se označuje jako oberhollabrunnský systém.⁶⁵⁴ V předložené práci byl tento soupis spolu s jemu předcházejícím šetřením využitý pro analýzu úředních knih u institucí první instance politické správy působících na přelomu 19. a 20. století v Čechách.⁶⁵⁵

Z archiválií je zřejmé, že v Čechách existoval soupis již před tímto šetřením. Elenchy pražského místodržitelství odkazují na mnohem starší zájem o vypracování soupisu, totiž až k roku 1894.⁶⁵⁶ Český místodržitel František Thun 26. listopadu 1894 v oběžníku nařídil, aby okresní hejtmané vypracovali soupis všech vedených „Verzeichniss und Vormerkbücher“. Součástí jejich odpovědí měl být nejen název knihy, ale také norma, dle níž se daná písemnost vede, případně pokud její vedení nebylo dáno normou, bylo požadováno zdůvodnění, proč se užívala. Iniciativa hejtmanů byla také očekávána v případě vyplnění části poznámek, kde mohli připojit návrhy na zlepšení či zjednodušení. V závěru oběžníku bylo připomenuto, že představitelé okresních hejtmanství měli ke zprávě připojit informaci, pokud věděli o knihách, které se měly vést a přitom nebyly vedeny (tento stav pak měli navíc odůvodnit).⁶⁵⁷ Na vypracování tohoto soupisu byla vyměřena lhůta čtyř měsíců, neboť odpovědi měly být do Prahy zaslány do konce března 1895.⁶⁵⁸

O limitech výpovědní hodnoty může svědčit dotaz z Nového Bydžova, v němž se tamější hejtmanství dotazuje, zda má uvádět i knihy okresní školní rady a berního inspektora.

---

⁶⁵³ Národní archiv (dále NA), České místodržitelství Praha–prezidium, karton 2979, sign. 1/6/10/13 – čj. 2657/1908 z 3.3.1908

⁶⁵⁴ NA, ČM–prezidium, karton č. 3011 – sign. 1/6/11/25 – Výnos Prezidia Českého místodržitelství v Praze z 26. 9. 1905 č. 21 604 ai 1904.

⁶⁵⁵ Předložená kapitola vychází ze studie P. Holub, Úřední knihy, s. 229–294.

⁶⁵⁶ NA, ČM–prezidium, elench č. 826 z let 1891–1900 a elench č. 861 z let 1901–1910.

⁶⁵⁷ NA, ČM–prezidium, karton č. 2042 – sign. 1/6/30/3 – č. j. 12727/1894 prez.

⁶⁵⁸ Tamtéž.

Jen jemu odpověděli (nikoli dalším úřadům) negativní sdělení. Prezidium se v červenci 1895 obrátilo s žádostí o soupis knih také na jednotlivé místodržitelenské departementy.⁶⁵⁹

Pro další vývoj soupisů je zásadní až jednání z roku 1902. Zpracování odpovědí z roku 1895 do té doby nepostoupilo do syntetizující podoby. Českobudějovický hejtman, stejně jako chebský na počátku 20. století zjišťovali při výkonu inspekce u podřízených institucí, že neexistuje žádný seznam, který by jasně stanovil vedení povinných úředních knih u prvoinstančních úřadů podobně jako jejich podobu, která byla často velmi variabilní.⁶⁶⁰ Dosavadní praxe totiž vycházela z faktu, že existovaly knihy, jejichž podoba vycházela z nařízené podoby, která byla často vydána tiskem, na straně druhé pak byly knihy, jejichž vedení si vyžádala každodenní potřeba. Jak zmiňoval místodržitelství rada z Chebu, takové knihy jsou vedeny, „když [úředníci] chtějí zachovat přehled [v úřadu] a ušetřit si zbytečné hledání spisů“. Jejich počet a podoba nebyla podle jeho zjištění stejná. Chebský hejtman proto ke své žádosti o nápravu přiložil seznam knih, které se vedly u okresních hejtmanství pod jeho dohledem spolu se vzory některých tiskopisů pro konkrétní knihy.

O půl roku později, totiž 23. května 1903 oslovil pražský místodržitel jednotlivé departementy s tím, aby posoudily vypracovaný soupis knih a případně jej doplnili z hlediska dosavadních předpisů a praktické potřeby. Pro ty svazky, které neměly dosud jednotnou podobu, žádal místodržitel přezkoušení a navržení jejich podoby k vysázení v místodržitelské tiskárně. Práce pokračovaly až do roku 1904, když byly na konci roku připraveny koncepty výnosů určených okresním hejtmanům a jednotlivým místodržitelským departementům. Vlastní realizace zavedení knih (dle taxativního soupisu), ale i některých tištěných formulářů byla provedena na základě výnosu z 26. září 1905 s účinností od 1. ledna 1906.⁶⁶¹ Pražský místodržitel hrabě Karl Coudenhove jmenovaným zaslal k výnosu přiložené seznamy. Tyto seznamy byly rozděleny do 4 svazků, totiž 1) Knihy pro politickou agendu ve vlastním slova smyslu, 2) Knihy zdravotních 3) Knihy veterinárních a 4) Stavebních agend.⁶⁶² Každý seznam obsahoval vždy název knihy spolu s právním předpisem, na jehož základě byla vedena. Ke každé knize náležela informace, zda je vydán její formulář tiskem nebo si může hejtmanství užít vlastní. Aby bylo zajištěno naplnění výnosu, místodržitel upozornil, že vedení knih bude prošetřováno při inspekcích. K 26. září 1905 je datován rovněž oběžník pro představitele

---

⁶⁵⁹ NA, ČM–prezidium, karton č. 2023 – sign. 1/6/16/8 – č.j. 11061/1896 prez.

⁶⁶⁰ NA, ČM–prezidium, karton č. 3011 – sign. 1/6/11/25.

⁶⁶¹ NA, ČM–prezidium, karton č. 3011, sign. 1/6/11/25 – Místodržitelství oběžník č.j. 21604 ai 1904 pres. z 26.9.1905 (dále bude označován jako „Soupis (či šetření) z roku 1906“).

⁶⁶² Österreichisches Staatsarchiv Wien, Allgemeines Verwaltungsarchiv, Inneres, Ministerium des Innern – Präsidium, karton č. 1273, spis č.j. 5259/1908.

místodržitelství, kteří měli v případě zavedení nové knihy u všech hejtmanství, zařadit aktualizaci soupisu knih. Ve výnosu se nemluvilo o možnosti vést jiné knihy. O tom, že takové existovaly, svědčí šetření provedené o tři roky později v souvislosti se snahami při zavedení tzv. oberhollabrunnského systému. Dotazník č. VIII. byl přímo vyhrazen pro tyto informace. Okresní úřady měly při jeho zodpovězení upozornit právě na ty knihy a katastry, které nebyly pojaty do seznamu z roku 1906. Poslední revize soupisu z roku 1906 uskutečněná před první světovou válkou byla provedena v dubnu 1910 v rovině jednotlivých místodržitelství.⁶⁶³ O využití soupisu knih z roku 1906 v praxi svědčí zpráva z humpoleckého hejtmanství, které sdělilo těsně po svém ustanovení, že byl u tamějšího úřadu využit soupis předepsaných knih právě při zřízení instituce v červenci 1910.⁶⁶⁴

6.1.2. Dobová terminologie úředních knih

Nejčastěji užívaným pojmem zastřešujícím všechny typy knih byl termín „Vormekr“ a „Verzeichniss“. Vzhledem ke skutečnosti, že písemnosti vnitřního úředního styku a tedy i v záležitosti zavádění nového způsobu úřadování byly vyřizovány převážně v němčině, český ekvivalent lze přeložit díky slovníku Karel Kadlece a Karla Hellera. Tento slovník měl v době svého vzniku poukázat na způsobilost českého jazyka stát se jazykem úředním.⁶⁶⁵ Autoři své termíny čerpali přímo z úředního prostředí. Termín „Vormerk (Vormerkbuch“ přitom překládají jako zápisník, či záznamní kniha. Označení Verzeichniss se pojilo spíše s významem seznam či soupis.⁶⁶⁶ Podíváme-li se širěji do terminologie užívané v 90. letech 19. století a v prvním desetiletí 20. století, zjistíme jisté rozdíly. V místodržitelství oběžníku z roku 1894⁶⁶⁷ byly okresní úřady dožádány o soupis vedených „Verzeichnisse und Vormerkbücher“. V odpovědích se pak užívalo obdobných termínů a „Vormerkbücher“ byly často uváděny jen jako „Vormerke“, případně pro obojí se užívá pojem „Vormerk“. Obdobná situace převládá i v dalších šetřeních stejně jako v elenších vedených u prezidia českého

---

⁶⁶³ NA, ČM–prezidium, karton č. 3011, sign. 1/6/11/25 – čj. 8376/1910 z 23.4.1910.

⁶⁶⁴ MZA Brno–SOka Pelhřimov, OÚ Humpolec, inv. č. 509, karton č. 11, presidiální spis č. $\frac{10/1}{1910}$ z 29. června 1910.

⁶⁶⁵ Aleš Vyskočil, C. k. úředník ve zlatém věku jistoty, Praha 2009, s. 168.

⁶⁶⁶ Karel Kadlec – Karel Heller, Německo-česká terminologie úřední a právnická. Příruční slovník pro soudy, úřady politické, finanční, poštovní, účetní a vůbec pro úřady státní a samosprávné, jakož i pro soukromou potřebu ve styku s úřady, Praha 1899, s. 1386 pojem Verzeichniss a s. 1406 pojem Vormerk.

⁶⁶⁷ NA, ČM–prezidium, karton č. 2042 – sign. 1/6/30/3 – č. j. 12727/1894 prez.

místodržitelství.⁶⁶⁸ V šetření z roku 1908 se zmiňuje na místo „Verzeichniss“ pojem „Kataster“.

V soupise z roku 1905 se 127 položkami se jednotlivé svazky označují různými pojmy. Samotný pojem „Buch – Kniha“ byl přitom užíván poněkud sporadicky. Můžeme se s ním setkat pouze v sedmi případech, totiž při označení vodní knihy; lhůtní knihy; lotodoručovací kniha; kniha opisů; penežní kniha, kniha ohlášek a lhůtní kniha pro písemnosti vyřizované bez konceptu. V hlášení z 90. let 19. století byl svazek výjimečně označen jako Grundbuch (evidence zdravotního personálu). Obdobně, jako pojem kniha, je zastoupen pojem „Protokol“, který v jisté míře odráží někdejší podstatu, totiž snahu po zachycení mluveného projevu či jednání v kolegiu přenesenou do písemné formy.⁶⁶⁹ Protokol tak byl označením pro knihu přísah; ale také i pro knihu zbrojních pasů; postrků a trestů, resp. přehled soudně trestaných osob s domovským právem v politickém okrese. Posledně zmíněný typ knih mohl být veden ve formě trestních karet abecedně řazených dle jmen trestaných. Více čteněji je zastoupen pojem „Journal“ díky četnější variabilitě deníků užitých pro různé typy poštovních zásilek (např. Postaufgabs-Journal) a úschov (Depositens-Journal). Českým ekvivalentem k německé variantě pojmu „Register“ je rejtrík, který se užíval pro knihy evidující jednotlivé typy živností (např. rejtrík koncesovaných živností). Jinou variantou užití tohoto pojmu je Eheregister v rámci matriční agendy pro oddané osoby před státním úřadem. Pojem register byl užit i přímo v zákoně synchroně s pojmem matrika. „Matrikou“ byly jinak označeny všechny knihy evidující narozené a zemřelé bez konfesijní příslušnosti.

Ve třech případech se lze setkat s označením knihy pojmem „katastr“. Katastrem se mýnil soupis spolků; soupis lesů a katastr hostinských a výčepních živností. Jako specializovaný typ knih sloužil „inventář“ pro soupis hmotného majetku a „katalog“ pro evidenci literatury (knihovny).

V následujícím textu bude běžně užíván pro všechny typy pojem „kniha“. Výše nastíněný rozbor dobového označení knih vycházející ze soupisu z roku 1906 a odráží tak terminologii zavedenou pražským místodržitelstvím. Při porovnání této terminologie a označení užitého v dotaznících roku 1895 lze najít jisté rozdílnosti. Proto bude užíván pro popis standartní pojem kniha a následný doplněk jej může upřesnit formou dobové terminologie, tak jak to navrhuje J. Kloosterhuis ve svém příspěvku o středověkých knihách.

---

⁶⁶⁸ NA, ČM–prezidium, elench č. 826 z let 1891–1900 a elench č. 861 z let 1901–1910.

⁶⁶⁹ Michael Hochedlinger, Aktenkunde, Urkunden- und Aktenlehre der Neuzeit, Wien–München 2009, s. 222.

Ale i v této rovině je třeba upozornit na jisté úskalí. Při popise bude dána přednost označení nejběžnějšímu, resp. případně bude upozorněno na jiná možná dobová označení. Tento fakt různého dobového označení téže písemnosti také komplikoval samotnou analýzu. Rozdílná dobová označení totiž vyjadřovala tutéž knihu, případně někdy (např. u policejní agendy) došlo k dobovému přiřazení pod týž pojem ovšem obsahově dvou různých knih. Na tyto specifické jevy je níže upozorněno.

6.1.3. Sonda do dotazníkových šetření – typologie knih dle obsahu

Za nejstarší knihy vedené u okresních hejtmanství lze považovat ty, které byly uvedeny v Nařízení ministerstva vnitra a spravedlnosti z března 1855 (č. 52/1855 ř. z.).⁶⁷⁰ Tento předpis je v obecné rovině považován za „předchůdce“ správního řádu, který nebyl v období Rakousko-Uherské monarchie vydán, a proto se pro chod úřadu ve správních záležitostech aplikovaly zásady této normy.⁶⁷¹ Mezi okresními hejtmany bylo toto nařízení na konci 19. století označováno jako „*Amtsinstruktion*“ či „*Amtsunterricht*“. Z něho vycházelo vedení především těch typů knih, které byly nezbytné pro vnitřní potřebu a chod instituce.

Sem náleží především knihy, které mají z hlediska diplomatiky povahu registraturních pomůcek, resp. pomocných úředních knih, jako je především podací protokol⁶⁷². Sami úředníci v hlášení na konci 19. století je přitom přímo neuváděli jako specifický typ knih, vyjma sedlčanského a milevského případu. Přesto je třeba alespoň stručně tento typ písemné produkce představit. Podací protokol byl veden zvlášť pro běžnou agendu (poté označen jako všeobecný)⁶⁷³, a podací protokol pro vyhrazenou agendu, presidiální⁶⁷⁴. Vedení prezidiálního protokolu upravoval § 75 instrukce z roku 1855, kde bylo výslovně nařízeno, že protokol má mít stejný formulář jako všeobecný, ale je třeba jej uložit „pod zámkem“ v kanceláři představeného úřadu, aby jej nemohl kdokoli prohlédnout.⁶⁷⁵ Jeho obsahem měly být takové dokumenty, jejichž obsah neměl být přístupný všem úředníkům, nebo ty, které byly projednávány jako vyhrazené na základě „vyššího rozhodnutí.“ Podoba obou podacích protokolů vycházela z § 65 a 66, resp. z formuláře obsaženého v příloze instrukce.

---

⁶⁷⁰ Č. 52/1855 ř. z.

⁶⁷¹ Kolektiv autorů, *Historický vývoj právní úpravy správního řízení a dalších postupů ve veřejné správě v českých zemích (1918–2005)*, Olomouc 2007, s. 75–166.

⁶⁷² *Einreichungsprotokolle*.

⁶⁷³ *Einreichungsprotokolle – Allgemeines*.

⁶⁷⁴ *Einreichungsprotokolle – Präsidial*.

⁶⁷⁵ K prezidiálním spisům blíže Marie Macková, *Presidiální spisy Okresního úřadu v Lanškrouně ve vztahu ke způsobu jeho úřadování a k úředníkům*, in: Marie Macková – Jana Oppeltová (edd.), *Slavme chvíli ... Sborník k 70. narozeninám Jana Bistřického, Ústí nad Orlicí 1999*, s. 122–140.

Obr. č. 57: Formulář podacího protokolu zavedený roku 1855

Politisches Geschäftsprotokoll.

Geschäftszeit	Monat und Tag des Eingangs	Von wem eingelangt (Datum, Zahl)	Gegenstand der Eingabe	Vorläufige Verfügung	Erledigung? an wen? kurzer Inhalt	Datum der Erledigung	Ob, von wem und wann eine Antwort gewärtigt wird	Zahl, unter welcher die Antwort einlief	Registratur-Bezeichnung

Zdroj: Formulář č. 3 nařízení č. 52/1855 ř. z.

Tiskopis byl poté rozšiřován jako oficiální produkt tiskárny Českého místodržitelství. Mezi další registraturní pomůcky náležel index k registratuře⁶⁷⁶, či přehled o písemnostech vydaných k nahlédnutí z registratury⁶⁷⁷, který byl sedlčanským úřadem považován za zbytečný pro chod okresního hejtmanství.

6.1.3.1. Knihy sloužící vnitřnímu chodu instituce

V těsné vazbě na registraturní pomůcky byly knihy evidující předání písemností mezi okresním a poštovním úřadem, případně přímo do rukou jednotlivců. Poštovní úřady byly přitom významným zprostředkovatelem přenosu informací.⁶⁷⁸ O předávaných písemnostech k doručení byly u hejtmanství vedeny poštovní deníky⁶⁷⁹. O nich se hovoří již v instrukci z roku 1855 s tím, že bude předepsána jejich podoba. Při šetření v 90. letech 19. století se hejtmané odvolávají při popisu jejich obsahu obecně na instrukci, načež v předpise o vedených knihách z roku 1906 se zmiňuje, že dodávání formuláře zajišťuje c.k. poštovní úřad. Mezi poštovními deníky je třeba rozlišovat na jedné straně ty zásilky, které jsou úřadem odesílány jako doporučené (recommandiert*), na straně druhé jako obyčejné*. V Sedlčanech si navíc vedli přehled o frankované korespondenci do zahraničí⁶⁸⁰.

Pokud byly písemnosti (případně peníze) doručovány jinak než poštou (především úředními sluhy či osobním převzetím na úřadu), mělo být předání potvrzeno v tzv. předávací

⁶⁷⁶ Index zur Registratur nach den Abteilungen I bis XIII.

⁶⁷⁷ Verzeichniss über die zur Einsichtabgegebenen Geschäftsstücke.

⁶⁷⁸ K vývoji pošty Alexandra Špiritová, K dějinám poštovníctví v Čechách 1722–1918 (1930), Praha 2007, s. 45–46 – např. v porevolučních změnách v 19. století musí na správní změny reagovat i síť pošt úpravou poštovních spojení i zřízením nových poštovních úřadů v sídlech politické správy.

⁶⁷⁹ Postjournal, Postaufgabjournal, Postabgabjournal, Expeditionsbuch, Postexpeditionsjournal.

⁶⁸⁰ Postaufgabjournal für frankirte Korespondenzen nach Ausland.

knize* či předávacím listu.⁶⁸¹ Norma pak přesně rozváděla, jakou část formuláře měl vyplnit úředník, kterou část naopak přejímající strana. Forma doručení byla navíc zaznamenána v expeditním elenchu, který evidoval u každého jednacího čísla podobu doručení s odkazem na příslušnou knihu.

Pro evidenci termínů včasného vyřízení písemností mělo sloužit tzv. Fristdirektorium*, které evidovalo periodická podání (např. výkazy předkládaná na České místodržitelství v Praze) a Fristenvormerkung, který měl upozornit na dodržení lhůty u vyřizovaných záležitostí. Mezi analyzovanými úřady je zřejmé, že vedení tohoto typu knihy bylo realizováno, ovšem bylo přisuzováno praktické potřebě, nikoli normě. Tou přitom byla rovněž instrukce z roku 1855, resp. její § 111. Roku 1906 byla navíc zavedena lhůtní kniha pro spisy, které byly vyřizovány bez konceptů*⁶⁸² a také Kniha opisů⁶⁸³.

U pelhřimovského a sedlčanského úřadu byly vedeny Knihy přísah*⁶⁸⁴. Z Pelhřimova její vedení zdůvodnili vlastním rozhodnutím, v případě Sedlčan argumentovali § 16 úřední instrukce z roku 1855. Z jeho znění nevyplývá přímá povinnost vést knihu v určité podobě, pouze se hovoří o povinnosti složit přísahu na začátku služebního poměru u úřadu. V obou případech nese kniha označení protokol a odkazuje tak na záznam ústní slibu zpisemnělého do úředního záznamu v knize. Z popisu pelhřimovské knihy není patrné či přísahy byly jejím prostřednictvím zaznamenávány. Vzhledem ke skutečnosti, že je svazek dochován v originále, je možné konstatovat, že sloužila k zachycení přísah i osob spjatých s ochranou vod, lesů a polí (viz níže). Dle soupisu z roku 1906 měla být členěna dle přísahajících osob.

Pro úřední potřebu byly vypracovávány přehledy míst v daném okrese, jejich vzdálenosti od úřadu*. Sedlčanský, milevský a tábořský úřad je zavedly z vlastní potřeby (snad pro usnadnění výpočtu poplatku při vykonaných komisích)⁶⁸⁵. Pro informovanost o právních předpisech byl rovněž v Sedlčanech veden abecední přehled předpisů⁶⁸⁶. Na témže

---

⁶⁸¹ U úřadů označováno také jako Verzeichniss aller Zustellungen, Zustellungsbuch über zugestellte amtliche Korespondenz in Loco, ale také Zustellungsbuch, Zustellungbögen.

⁶⁸² Fristenbuch für Geschäftsstücke, die ohne Konzept hinausgehen.

⁶⁸³ Abschriftenbuch.

⁶⁸⁴ Protokoll über Beeidigungen (Angelobungen) der politischen und Steuerbeamten; Beeidigungsprotokoll.

⁶⁸⁵ Vormerkung über die Entfernungen (Distanzen) vom Amtsorte und von den einzelnen Orten untereinander (Milevsko); Tabelle über die Entfernungen sämtlicher im politischen Bezirke gelegene Ortschaften und Einschichter vom Sitze der k.k. Bezirkshauptmannschaft a také Verzeichniss der Ortsgemeinden, Flächenmass derselben der zugetheilten Ortschaften, Ortschaftstheile, Einschichten und Haus-Nummer-Angabe (Sedlčany); Distanztabelle (Tábor).

⁶⁸⁶ Normalienvormerk (alphabetisch).

úřadu zřejmě pro všeobecný přehled užívali Knihu personálu četnických stanic v okrese⁶⁸⁷. V Milevsku vedli Knihu evidence cestovních legitimací pro úředníky (odkazujíc se na výnos českého místodržitelství z roku 1885)⁶⁸⁸. Knihu tiskopisů*⁶⁸⁹ užívali nejen v Milevsku, ale také v Pelhřimově, kde byli přivyklí navíc na Knihu komisí*⁶⁹⁰ a Knihu vydaných úředních listů⁶⁹¹. Ve všech posledně zmíněných případech se jednalo o ojedinělé zprávy, resp. užívání knih zůstalo omezeno vždy na daný úřad, který je využíval pro své ulehčení a někdy se odvolával na předpis, jiný jej zdůvodnil vlastním rozhodnutím.

6.1.3.2. Dohled nad obcemi

Povinností nově ustanovených představitelů obce a obecních radních bylo po volbách složit slib do rukou představitelů okresního hejtmanství. Ti o takovýchto slibech vedli knihy, jejichž názvy se lišily. V prostředí Tábora a Benešova je označovaly jako Obecní katastr⁶⁹², v Milevsku Kniha záznamů o nově zvolených obecních zastupitelstev⁶⁹³ a v Sedlčanech se přiblížili nejbližší předpisu, když knihu nazvaly Protokol přísah obecních (místních) představitelů⁶⁹⁴. Všechny knihy se odkazují na stejnou normu a obdobně popisují svůj obsah. Obecní zřízení pro všechny obce království Českého, totiž zákon o obcích z roku 1864, se o formě zpísemnění daného slibu nezmiňuje. Soupis knih z roku 1906 poté vyžadoval, aby hejtmanství vedla knihy členů obecních a okresních zastupitelstev, které tak geneticky navazovaly na výše uvedené knihy.⁶⁹⁵ V Sedlčanech využívali navíc z vlastního zájmu pořízený Přehled o dozoru na obecní volby⁶⁹⁶.

V Čechách od 60. let 19. století existovala vedle obecní, také okresní samospráva. Okresní zastupitelstva byla volena ze zástupců držitelů velkých statků, průmyslových a obchodních podniků, ze zástupců měst a venkovských obcí.⁶⁹⁷ Pro usnadnění zpracování

---

⁶⁸⁷ Nominal Consignation über die Mannschaften sämtlicher im politischen Bezirke bestehenden Gendarmerieposten.

⁶⁸⁸ Vormerkung über für Beamte ausgefolgte Reiselegitimationsscheine.

⁶⁸⁹ Verzeichniss sämtlicher Drucksorten (Milevsko) a Drucksorten Vormerkung über Bestellung (Pelhřimov).

⁶⁹⁰ Commissionsvormerk.

⁶⁹¹ Vormerkung über die Ausgabe dieser Amtsblätter.

⁶⁹² Gemeindegkataster.

⁶⁹³ Vormerkung über neugewählte Gemeindevertretungen.

⁶⁹⁴ Protokoll über Angelohungen der Gemeinde (Orts- Vorstehungen).

⁶⁹⁵ Mitglieder der Bezirksvertretungen*; Mitglieder der Gemeindevertretungen*.

⁶⁹⁶ Übersicht zur Überwachung der Gemeindevahlen.

⁶⁹⁷ O okresních zastupitelstvech blíže Milan Hlavačka, Zlatý věk české samosprávy. Samospráva a její vliv na hospodářský, sociální a intelektuální rozvoj Čech 1862–1913, Praha 2006 – o volbách především na s. 18.

voličských seznamů užívaly v Sedlčanech Knihu evidence velkostatkářů⁶⁹⁸ a v Milevsku, Výkaz fideikomisních a nefideikomisních velkostatkářů⁶⁹⁹ a Výkaz nejvýše poplatných živností a obchodu⁷⁰⁰.

Poněkud specifickou knihou spjatou s dohledem na obecní majetek je Kniha o obcích, na které byla uvalena úřední správa majetku⁷⁰¹. Otázkou je, do jaké míry byla kniha vedená z vlastního podnětu milevského úřadu užívána. Vzhledem k jejímu nedochování, není možné její zhodnocení. Z dohledu nad obcemi byla u Okresního hejtmantství v Sedlčanech užívána Kniha evidující náhrady za říšské zákoníky⁷⁰².

6.1.3.3. Matriční a náboženské záležitosti

Jedna z agend, do které silně zasáhly společenské změny 60. a 70. let 19. století, je agenda matriční. Zatímco do 60. let byly matriky vyhrazeny pouze církevnímu prostředí, na základě jednoho z tzv. květnových patentů začaly do této agendy pronikat i vlivy politické správy. Mezi nejzásadnější normy patřil zákon č. 47/1868 ř. z. a výnos ministra spravedlnosti, kultu a vnitřních věcí z července 1868, který měl provést citovaný zákon. Jeho nejpodstatnější částí bylo uzavírání manželství před světskými úřady. S tím musely být vyřešeny otázky spjaté s evidencí sňatků, ale i zajištění prohlášek, které dosud vykonávali duchovní (byť v přenesené pravomoci od státu). Na základě § 13 a 14 zmíněného výnosu z července 1868 byl zaveden přesný formulář knihy prohlášek*⁷⁰³. Samotné sňatky pak měly být zaneseny v Knize sňatků*⁷⁰⁴, jejíž obsah vymezoval § 17.⁷⁰⁵ Obě knihy měly jednotný formulář, v roce 1906 zajišťovaný místodržitelkou tiskárnou (pořadové č. 430 a 431).

Společenský vývoj v monarchii umožnil, aby existovaly nejen církve zrovnoprávněné s katolickou, ale aby stejná práva měly osoby, které se nepřihlásily k žádnému vyznání. U nich bylo nutné rovněž zajistit matriční evidenci. K vedení rejstříků narozených*, oddaných a zemřelých* o osobách, které nenáležely k žádné církvi nebo náboženské společnosti, opravňoval okresní hejtmantství zákon č. 51/1870 ř. z. z 9. dubna 1870. Zde se o knihách nejčastěji mluví jako o rejstřících, ale v § 4 se termín volně zaměňuje za matriky. Úřady je

---

⁶⁹⁸ Vormerk über die Grossgrundbesitzer im politischen Bezirke.

⁶⁹⁹ Verzeichniss der Fidei und nicht Fideikommissarischen Grossgrundbesitzer.

⁷⁰⁰ Verzeichniss der Hochstbestenerten der Industrie und des Handels.

⁷⁰¹ Vormerkung über jene Gemeinden über welche die Sequestration verhängt wurde.

⁷⁰² Vormerkung über die von den Gemeinden geleistete Vergütung für die Rechtsgesetzblätter.

⁷⁰³ Aufgebotsbuch; Eheaufgebotsbuch (Sedlčany), Vorerkung über weltliche Eheaufgebote.

⁷⁰⁴ Eheregister.

⁷⁰⁵ Terminologie názvu je u analyzovaných úřadů obdobná s výnosem, jedině v Milevsku jej označili jako Vormerkung über Eheschließungen vor weltlichen Behörden (Eheregister).

rovněž označovaly smíšeně – benešovský a tábořský jako matriky zemřelých a knihy křtů (!) osob bezkonfesních a sedlčanský a milevský jako registr s příslušným označením (Geburts-, Ehe- a Sterbe-). Roku 1906 byla navíc zavedena Kniha matričních výtahů o rakouské státní příslušnosti osob v zahraničí.⁷⁰⁶

Na květnové zákony z roku 1868 se odvolává rovněž nařízení ministerstva kultu a vnitřních věcí z ledna 1869, jehož cílem bylo provedení zákona č. 49/1868 ř. z. umožňující přestup mezi církvemi a náboženskými společnostmi. Občané monarchie, resp. její předlitavské části měli právo změny náboženského vyznání. To mohli naplnit po splnění několika požadavků. Jedním z nich byla povinnost ohlásit záměr změny na příslušném politickém úřadu (odstavec 6, druhé části zákona). Prováděcí norma hovoří přímo o podobě oznámení, nikoli o charakteru dalších písemných dokumentů, jakými byly Knihy vystoupených a přišedších z/do katolické církve*, které byly vedené u benešovského a tábořského okresního hejtmantství. Tento typ knih byl posléze roku 1906 zaveden jako povinný u všech úřadů a to včetně formuláře.

Další typy knih vykázaných jednotlivými úřady:

Kniha evidence vedení izraelských matrik*⁷⁰⁷ – Milevsko

Kniha vykazující židovské obce, rabináty a rabíny⁷⁰⁸ – Milevsko

Kniha evidující patronátní úřady*⁷⁰⁹ – Milevsko

Kniha evidující kostely, kláštery, vikariáty, farnosti a lokálie⁷¹⁰ – Milevsko

6.1.3.4. Agenda zdravotní

Zásadní změnou v každodenním životě člověka rakouské monarchii byla proměna zdravotní péče, kterou přinesl říšský zákon č. 68/1870. Samotný zákon o organizaci zdravotní služby v obcích pro Čechy byl přijat v únoru 1888 a v roce 1889 byla vydána prováděcí nařízení. Zákon přitom zaváděl principy moderního zdravotnictví, jehož základ tvořili obvodní lékaři placení z prostředků obcí.⁷¹¹ Na jeho základě proto v Sedlčanech založili

⁷⁰⁶ Matrikenauszüge über österr. Staatsangehörige im Auslande.

⁷⁰⁷ Vormerkung über israel. Matrikenführungen.

⁷⁰⁸ Verzeichniss der israel. Cultusgemeinden, der Rabinnate, der Rabbiner.

⁷⁰⁹ Verzeichniss der Patronatsämter.

⁷¹⁰ Verzeichniss der Kirchen, Klöster, Vikariate, Pfareien, Pründen, Lokalien etc.

⁷¹¹ Kolektiv autorů, Dějiny hmotné kultury a každodennosti českého venkova devatenáctého a první poloviny dvacátého století, Praha 2007, s. 305 a také Petr Svobodný – Ludmila Hlaváčková, Dějiny lékařství v českých zemích, Praha 2004, s. 126–128.

Knihu přehledu o zdravotnické organizaci v obcích politického okresu.⁷¹² Podle výnosu Českého místodržitelství z ledna 1894 byly následně zavedeny u všech úřadů (nezachycen v Pelhřimově) Kniha evidence zdravotního personálu (pro její označení užívali pojem Grundbuch).⁷¹³ V Táboře a Benešově její obsah spojili i s evidencí neduživých osob.⁷¹⁴

Další úřední knihy se pojí s evidencí ostatních osob vykonávajících činnost ve zdravotnictví. V této agendě se nejaktivnějším úřadem ukazuje hejtmanství v Sedlčanech, které v této záležitosti vedlo několik svazků, které úřad odůvodňoval praktickou potřebou.

Další typy knih vykázaných jednotlivými úřady:

Knihy evidence porodních bab⁷¹⁵ – Sedlčany

Knihy evidence osob pro službu v případě cholery⁷¹⁶ – Sedlčany

Knihy zakázů farmaceutických příprav⁷¹⁷ – Sedlčany

Knihy farmaceutů, jimž se úředně potvrdila pětiletá činnost⁷¹⁸ – Sedlčany

Knihy evidence lékárenských oprávnění⁷¹⁹ – Sedlčany

Knihy potvrzení o uděleném oprávnění k samostatnému vedení lékárny magistrem farmacie⁷²⁰ – Tábor a Benešov

Knihy materialistických⁷²¹ obchodů⁷²² – Tábor, Benešov

Na druhé straně pomyslného břehu v rámci lékařské činnosti stáli nemocní obyvatelé okresu. Opět kromě pelhřimovského úřadu byla vedena u všech úřadů Kniha nemocných – neduživých (označena rovněž jako Grundbuch)⁷²³ na základě místodržitelského výnosu z roku 1893, jak bylo zmíněno již výše. V Sedlčanech si navíc vedli Knihu notorických simulantů a nemocničních bratrů.⁷²⁴

⁷¹² Übersicht der Sanitätsorganisation in den Gemeinden des polit. Bezirkes.

⁷¹³ Grundbuch über das Sanitätspersonale.

⁷¹⁴ Grundbuch über der Sanitätspersonale und über die Bresthaftung.

⁷¹⁵ Vormerk der Diplomverlistigten Hebammen.

⁷¹⁶ Verzeichniss der in Vormerkung genommenen Personen für den Choleradienst.

⁷¹⁷ Verzeichniss der Verbotenen pharmaceutischen Zubereitungen.

⁷¹⁸ Verzeichniss der Pharmaceuten denen die 5 jährige Servierzeit ämtlich bestätigt wurde.

⁷¹⁹ Vormerk über die ApothekerBefugnisse.

⁷²⁰ Verzeichniss der Bestätigungen über der erlangten Befugnisse zur selbstständigen Apothekenleitung der Magister der Pharmacie.

⁷²¹ Obchody s prášky, barvami, kořením a sušenými lékařskými bylinami.

⁷²² Verzeichniss der im Bezirke bestehenden Materialwaarenhandlungen.

⁷²³ Grundbuch über die Bresthaften

⁷²⁴ Vormerk der notorischen Simulanten und Spitalsbrüder.

Další typy knih vykázaných jednotlivými úřady:

Kniha zjištěných infekčních onemocnění⁷²⁵ – Sedlčany

Kniha zpráv o příčinách úmrtí⁷²⁶ – Sedlčany

Kniha nemocenských nákladů⁷²⁷ – Pelhřimov

Významná váha byla v době konce 19. století přikládána dezinfekci. Na počátku 20. století jsou proto v nemocnicích doloženy dezinfekční aparáty. Pro přehled o jejich užívání vedli v Benešově a Táboře Knihy o parních dezinfekčních aparátech dle místodržitelského výnosu z roku 1890.⁷²⁸

Se zdravotnictvím těsně souvisí veterinární záležitosti. Hlavním účelem vedených knih bylo podchytit prohlížitele dobytka a masa, a proto (opět kromě Pelhřimova) byly u všech úřadů vedeny Knihy o prohlížitelích dobytka a masa⁷²⁹. V Milevsku navíc v tomto svazku evidovali i všechny domácí, společenstevní a soukromá jatka.

Další typy knih vykázaných jednotlivými úřady:

Kniha evidence všech obecních, společenstevních a soukromých jatek s uvedením jména, stavu povolání, způsobilosti a času ustanovení⁷³⁰ – Sedlčany

Kniha o počtu k prohlídce předložených kusů v jednotlivých obcích (průměrně za rok)⁷³¹ – Sedlčany

Kniha zdravotních osob, zvláště zvěrolékařů⁷³² – Sedlčany

Kniha evidence v okrese existujících: a) zvěrolékařů, b) zkoušených a nezkoušených mistrů podkovářů a pomocníků, c) prohlížečů masa a d) drnomistrů⁷³³ – Sedlčany

Kniha v okrese existujících rasoven⁷³⁴ – Milevsko

Přehled významných výnosů českého místodržitelství ve veterinárních záležitostech⁷³⁵ – Benešov

⁷²⁵ Vormerk über angezeigten Infektionskrankheiten.

⁷²⁶ Vormerk (vierteljährig) zum Berichte über die Todesarten.

⁷²⁷ Krankenhauskosten Vormerkung – až následující studie bude muset určit, zda tato kniha náleží do agendy zdravotní nebo účetních záležitostí, resp. jaké postavení zde plnilo okresní hejtmánství.

⁷²⁸ Auswaiss über die Dampfdesinfectionsapparate.

⁷²⁹ Vormerk über die Wieh- und Fleischbeschauer.

⁷³⁰ Evidenz über sämtliche bestehenden Gemeindengenossenschafts- und Privatschlachthäusern und Schlächtereien, nebst Angabe der Namen, Berufsstand, Befähigungsnachweis und der Zeit der erfolgten Bestellung des Fleischbeschauers.

⁷³¹ Ausweis über die Zahl der in den einzelnen Gemeinden zur Fleischschau (durchschnittlich in einem Jahre) gelangenden Stücke.

⁷³² Verzeichniss der Sanitätspersonen insbesondere der Thierärzte.

⁷³³ Evidenz über sämtliche bestehenden Gemeindengenossenschafts- und Privatschlachthäusern und Schlächtereien, nebst Angabe der Namen, Berufsstand, Befähigungsnachweis und der Zeit der erfolgten Bestellung des Fleischbeschauers.

⁷³⁴ Verzeichniss der im Bezirke bestehenden Abdeckereien.

⁷³⁵ Vormerk über wichtigere Statthaltereie Erlässe in Veterinär angelegenheiten.

6.1.3.5. Policejní dohled

Agenda policejního dohledu nad obyvatelstvem představuje širokou škálu písemností. Významnou částí jsou dokumenty o dozoru nad pohybem obyvatelstva. Právě pro svou podstatu, kdy stát chce mít přehled o pohybu obyvatelstva, byly některé z knih uvedeny již v instrukci z roku 1855. Jedná se o knihy vydaných a vidovaných pasů*, vandovních knížek*, knihy evidence vydaných pasů vyhovotěných od vyšších úřadů. Knihy vydaných pasů⁷³⁷ byly vedeny všemi analyzovanými okresními hejtmanstvími, přičemž formulář knih byl dán i jako vzor z místodržitelství tiskárny (č. 147). Kniha vidovaných pasů⁷³⁸ je pak doložena v Milevsku. Záležitosti o pohybu obyvatelstva byly následně uzákoněny v roce 1867 (č. 80/1867 ř. z.). Obyvatelé monarchie se směli po vnitrozemí pohybovat za předpokladu, že jim byla vystavena legitimační karta. Tu vydávalo příslušné okresní hejtmanství a evidovalo ji v knize vydaných legitimačních karet⁷³⁹, jejíž formulář byl vydán místodržitelství tiskárnou (č. 310). Jinou variantou pohybu po vnitrozemí byly cesty konané na základě živnostenského řádu. Díky němu byli žadatelům vydány služební, resp. pracovní knížky. Ty mohly plnit funkci jako legitimační karty, ovšem musely být opatřeny klauzulí uvedenou v „§ 2 – Gültig als Legitimationsurkunde für Reisen im Innern des österreichischen Kaiserstaates auf die Dauer eines Jahres“. Takto vydané dokumenty musely úřady evidovat v knihách udělených cestovních povolení (čeledních a pracovních knížek)*⁷⁴⁰. U analyzovaných úřadů byly pro každý typ knížek vedeny oddělené řady knih, přičemž pro služební knížky byl formulář knihy veden u tiskárny pod č. 311, pro pracovní knížky č. 148. Zajímavostí může být, že většina úřadů odvozovala vedení knih z instrukce z roku 1855 § 111 a 66, kde se hovoří o vandovních knížkách, přičemž zákon z roku 1867 nezmínil žádný. Ani jedna z právních norem ovšem přesnou podobu knih neuváděla.

⁷³⁶ Evidenzhaltung der hierbezirkigen k.k. Staatshengften- Stationen mit Angabe der Anzahl und Benennung der einzelnen Staatshempfte.

⁷³⁷ Vormerk über erteilte Reisepässe, Vormerkung über ausgestellte Reisepässe či Vormerkung über ausgestellte Auslandspässe.

⁷³⁸ Passvidierungsprotokoll.

⁷³⁹ Vormerk über erfolgte Legitimationskarten.

⁷⁴⁰ Vormerküber erteilte Reisebewilligungen (Dienstbotenbücher, Arbeitsbücher).

Další typy knih vykázaných jednotlivými úřady:

Knihy udělených cestovních povolení v pracovních knížkách a hornických pracovních knížkách⁷⁴¹ – Milevsko

Knihy evidence osob, u nichž byly známy překážky proti vydání cestovních povolení*⁷⁴² – Milevsko

Knihy pohybu obyvatelstva⁷⁴³ – Sedčany

Pro evidenci přistěhovaných a vystěhovaných byly u benešovského, táborského a sedlčanského úřadu vykázané rovněž příslušné knihy*⁷⁴⁴. Jejich podstata byla dána výnosem pražského místodržitelství, přičemž tento typ knihy nesmí být zaměňován s knihami vedenými v rámci vojenských záležitostí, totiž s Knihou vystěhovaných na základě § 64 branného zákona (viz níže).

Pohyb po monarchii byl realizován také za účelem podomního obchodu. Tato forma prodeje umožňovala zásobovat často odlehle kouty monarchie. Bylo zakázáno touto cestou prodávat pití, cukroviny, masti, jedy, ale i knihy a kalendáře. V prostředí Uher, resp. dnešního Slovenska (Turčianskej stolici) se díky obchodování s drobným zbožím vytvořila zvláštní skupina obyvatelstva označených jako šafraníci,⁷⁴⁵ kteří zprostředkovali obchod s oblastí dnešního Polska a Ruska, odkud naopak přinášeli do svého domova mnohé kulturní zvyky. V průběhu 19. století se z některých drobných obchodníků stala zámožná skupina, jejíž jmění se promítlo i do funerální architektury. Zákon přitom uváděl i z oblasti Předlitavska některé skupiny, které požívaly v rámci podomního obchodu zvláštních práv, jako byli obyvatelé z oblasti Karlštejna s prodejem dřevěných hodin, z oblasti Krušnohoří s prodejem krajek. Podomní obchod je třeba ovšem odlišovat od provozování kočovné živnosti, kdy jedinci obcházeli rovněž dům od domu, ovšem s nabídkou určité činnosti – např. dráteníci (blíže viz část živnosti)

V českém prostředí byl podomní obchod realizován v mezích císařského patentu (uveřejněn v Říšském zákoníku pod č. 252/1852), jenž nahradil patent z 5. května 1811. Osobám bylo umožněno, aby provozovaly podomní obchod (obchodník byl označen jako hauzírník), pokud měly vydáno příslušné povolení, které mělo podobu pasu či knížky. Její

⁷⁴¹ Vormerk über in Arbeitsbücher und Bergarbeitsbücher erteilte Reisebewilligung.

⁷⁴² Vormerkbuch über diejenige Personen, über welche ein Hinderungsgrund zur Ertheilung von Reisebewilligung bekannt ist.

⁷⁴³ Vormerk über die Volksbewegung.

⁷⁴⁴ Vormerkbuch über Auswanderungen und Einwanderungen.

⁷⁴⁵ Maroš Mačuha, Cintoríny a hroby podomových obchodníkov – šafraníkov v Turčianskej stolici, referát na X. genealogicko – heraldické matiné pořádaném Moravskou genealogickou a heraldickou společností v Brně 12. listopadu 2016.

platnost byla dána lhůtou jednoho roku, přičemž mohla být prodloužena a vydával ji příslušný politický úřad (nejprve krajský, poté okresní). Povinností hauzírníka ovšem bylo, aby u představitele obce (v obci) nebo u okresního úřadu (pokud byl ve městě) nechal knížku potvrdit, čili vidovat. V prostředí všech analyzovaných úřadů proto byly vedeny knihy vydaných podomních knížek* či pasů⁷⁴⁶. Ve zvláštním svazku byla vedena Kniha vidovaných podomních knížek*⁷⁴⁷. Povinnost mít knihu podomních pasů ukládala již instrukce z roku 1855, posléze byl její formulář dán i místodržitelským tiskopisem č. 149.

Další typy knih vykázaných jednotlivými úřady:

Kniha evidence žebráckých licencí pro jeden politický okres*⁷⁴⁸

Kniha evidence žebráckých licencí pro více politických okresů*⁷⁴⁹

Kniha evidence veřejných sbírek*⁷⁵⁰

6.1.3.6. Lesní a vodní záležitosti

V průběhu 19. století dochází ke změnám i ve vodním hospodářství. Dosavadní právo státu a vrchností na vody je narušeno a do vztahu vstupují další osoby. Právním základem byl říšský zákon č. 93/1869 ř. z., na který navázaly dva předpisy vydané v zemském zákoníku – vodní zákon č. 71/1870 Z. z. a ministerské nařízení č. 52/1872 z. z. Pro postavení vodní knihy* byla nejzásadnější ustanovení § 100 a 101, které určovaly, že má být u každého politického úřadu vedena „...záznamní kniha (vodní kniha) s lístky vodními [sbírka listin], v které všeliká práva k užívání vody v okresu průchod mající...“ Postavení knihy přímo určoval § 100, když uváděl, že „každý má toho vůli, aby nahlédl do vodní knihy a do úředních jednání tam uvedených, rovněž jak do lístků vodních, pak aby z knihy té žádal přepisů zaplativ predepsaný poplatek...“ (o postavení vodních knih v delším časovém období – viz níže). Následující paragraf avizoval, že budou pro vedení vodních knih vydány další předpisy. Tím bylo nařízení ministra orby a vnitra z 20. září 1872. Podoba knihy byla dána § 3, resp. vzorem B, který nařizoval, že formulář má obsahovat: číslo položky, uvedení obce, popis vody vztažený k sousedním pozemkům, jméno držitele a uvedení vodopisné mapy s vyznačením práv. Dále bylo určeno zaznamenávat účel, rozsah, míru a způsob užívání vody, maximální její výšku, místo cejchu, uvedení stavidel, náhonů, strojů a to s odkazy na listiny,

⁷⁴⁶ Vormerkung über erteilte Hausirpässe und deren Verlängerung

⁷⁴⁷ Vormerkung über Hausirpassvidirungen

⁷⁴⁸ Vormerk erteilte Bettellizenzen für einen politischen Bezirk

⁷⁴⁹ Vormerk erteilte Bettellizenzen für mehrere politische Bezirke

⁷⁵⁰ Vormerk aus Anlaß von Elementarereignissen im Folge öffentlicher Sammlung eingegangener Sammlungsgelder und Spenden und deren Verwendung

kteře zakládají či upravují právní vztah. Opomenuto nemělo být také zachycení služebnosti. Zapisovat se měla jednotlivá práva podle obcí a pořadí určoval spád řeky, resp. nejprve měly být uvedeny ty, které leží na hlavní řece a následně na pobočných vodách. V § 9 se upravovala přímá podoba knihy, která měla být „založena v nevelkých pevných foliových svazcích, jejichž listy na obou stranách postupnými čísly poznamenati jsou. Na první straně prvního listu budiž úřadem stvrzeno, kolik listů kniha má. Každý svazek budiž na povrchu co „vodní kniha“ naznačen a číslem postupným poznamenán...“ Ke knize pak byl vyhotovován abecední index a sbírka listin, kde měly být uloženy listiny, u vodních společenstev stanovy, seznamy členů a všechny měly být opatřeny dotyčnými položkovými čísly z vodní knihy. Ve zvláštním seznamu měla být vedena podle zákona z roku 1872 vodní společenstva (§ 3). Pro zápisy byl rovněž uveden vzor v příloze B zmíněné normy. K vedení vodní knihy se přihlásila všechna okresní hejtmanství. Kdyby tak neučinila, přestoupila by § 13 uvedeného zákona, neboť ten určoval, že knihy musí být založeny do konce roku 1873.

S prostředím vody úzce souvisí i právo rybolovu. To bylo zmíněno již v říšském zákonu z roku 1869 (odtsavec IV.), ovšem propracované bylo v zemském zákonu z roku 1885 (23/1885 z. z.). V něm se mimo jiné určovalo, jak má přesně vypadat rybářský lístek, ovšem knihy evidující jejich vydávání⁷⁵¹ nikoli. Vzhledem k povaze rybářských lístků, které byly považovány za „tiskopisy, které přísně se účtují“, bylo upraveno i jejich vydávání. Pokud žadatel chtěl vydat rybářský lístek, požádal příslušný okresní úřad. Ten vyhotovil poukázku, kterou žadatel předložil bernímu úřadu, který po převzetí předepsané platby měl žadateli předat prázdný lístek, který následně žadatel odevzdal okresnímu hejtmanství k vyplnění. Knihy evidence vydaných rybářských lístků byly vedeny všemi analyzovanými úřady. Standardní podobu evidující pořadové číslo, druh rybářského lístku, jméno, bydliště, oprávnění a datum s číslem jednacím rozváděl podrobněji benešovský úřad, který navíc zaznamenával příslušný okres, v němž byla karta platná (spolu s parcelním číslem daného toku). V Milevsku navíc vedli Knihu hlídačů (dozorců) dohlízejících nad ochranou rybářství⁷⁵², která v Sedlčanech měla podobu Knihy evidence vyhotovených rybářských lístků a certifikátů pro hlídače rybníčních vod⁷⁵³.

V krajině druhé poloviny 19. století docházelo k výrazným proměnám. Jak upozorňovala preambule nařízení ministerstva orby a vnitra z roku 1873 (66/1873 z. z.), bylo

---

⁷⁵¹ Vormerkung über erteilte Fischerkarten nebo Protokoll über ausgegebene Fischerkarten.

⁷⁵² Vormerkung über das zur Beaufsichtigung und zum Schutze der Fischerei beedete Wachpersonale.

⁷⁵³ Vormerk über die nach dem Fischereigesetze ausgestellten Fischerkarten und Certifikate für die Aufseher der Fischerwässer.

třeba zpřísnit ochranu lesů. Nařízení totiž navazovalo na říšský zákon z roku 1852 (250/1852 ř. z.), který se týkal právě ochrany lesů. V § 21 měly politické úřady přímo určeno, že jim náleží dohled na hospodaření v lesích. Zákon z roku 1873 tuto záležitost specifikoval, když nařizoval, aby určení lesní znalci vypracovali přehled o stavu lesů, aby „se opatřila žádoucí evidence o všech důležitějších lesních poměrech jednoho každého souboru lesů... a aby se získalo zároveň spolehlivého základu k důkladnému a úspěšnému řízení lesních záležitostí..“. a to na formuláři F, který byl součástí normy. Vypracované přehledy měly být následně předány příslušným okresním hejtmanstvím. Ten je měl uchovávat v obálkách označených jako Kataster lesní*⁷⁵⁴, které měly být seřazené podle obcí v abecedním pořadí. Pro doplňky byly určeny další typy formulářů, které měly být přiloženy ve zvláštní obálce. Obdobně jako u vodních knih, platilo i v případě lesního katastru, že je každý oprávněn do něj nahlédnout a po úhradě poplatku směl být vyhotoven i výpis či opis. Lesní katastr tak měl zcela specifickou podobu – volné listy v obálkách – přesto byl úřady považován za typ blízký úředním knihám, resp. jeho dlouhodobá funkce mu dávala zvláštní charakter, který plnil jako katastr. Jednotlivé formuláře byly vydány místodržitelskou tiskárnou (pod čísla 462–467). Z analyzovaných úřadů jej v dotazníkovém šetření roku 1896 jako Lesní katastr zmínilo pelhřimovské a milevské hejtmanství, ovšem obsahově obdobné, ale s názvem Kniha udělených povolení k mýcení, zalesnění, ochrany lesa a pastvin⁷⁵⁵ jej uvedli v Táboře a Benešově.

Obr. č. 58: Ukázka formuláře F pro lesní katastr

Číslo poležky	Poznamenaní a stručně popsání lesa dle poznámek učiněných v §. 19. tohoto nařízení	Číslo parcelní dle		Poznamenaní majitele lesa a jeho obydlí	Zdali břemenami služebností neb jim podobnými právy společenskými a kterými		D r u h	
		starého katastru	opraveného katastru		stížen	nestížen	vysoký les	
							listnaté stromoví	jehličí stromoví
dolnorakouské								
1	2	3	4	5	6	7	8	9

⁷⁵⁴ Waldkataster.

⁷⁵⁵ Vormerkung über erteilte Bewilligungen zu Waldrodungen Aufforstungen, Schutzwaldungen und Tristen.

k u l t u r		Půda neúrodná ale k děláni lesů spůsobilá	Spůsob hospodárení		Hospodárství		Průměrný roční přírůstek, sáh nor- mální po 100 ko- stečných střevečích dřeva		Poznámky
pro- střední nebo nízký les	pastviny s nepa- trnými užitky ve dříví		trvalý	přeru- šené	systema- ticky uspořá- dané	empirické	jitra	dohro- mady	
jitra s dvěma decimálkami									
10	11	12	13	14	15	16	17	18	19

Zdroj: Vzorec F nařízení č. 66/1873 z. z. pro Čechy.

S lesním zákonem souviselo vedení benešovského Katastru přísah osob určených k ochraně lesů, hvozdů, polí a bezpečnosti⁷⁵⁶. Její vedení bylo v každém prostředí specifické, neboť někde byla vymezena zvlášť kniha pro přísahu lesního a honebního personálu⁷⁵⁷, zvlášť pak pro přísahu polního dohledu⁷⁵⁸. Naopak v případě Sedlčan byla vedena kniha zahrnující přísahy lesního personálu, polních hlídačů a dalších⁷⁵⁹, zatímco benešovský a tábořský spojili lesní a polní stráž⁷⁶⁰. Samotné znění přísah bylo obsažené v lesním zákoně (tak jako v případě vodního zákona pro hlídače vod). Osoby určené k dohledu nad polním pychem skládaly přísahu obsaženou v zákoně o ochraně polního majetku z roku 1875 (z. z. 76/1875). Tyto osoby vzaté pod přísahu byly při výkonu své služby považovány za veřejnou stráž a požívaly zákonem daných práv a každý obyvatel monarchie měl uposlechnout jejich rozkazů (§ 53). Proto bylo třeba tyto osoby evidovat u státního úřadu.

Pouze v Milevsku vedli v podobě knihy tzv. Tarif náhrad lesních škod*. U jiných úřadů vykázan nebyl. U tamějšího úřadu také byla využívána Kniha přestupků honebních předpisů pro vypracování výkazu o honební statistice⁷⁶¹.

6.1.3.7. Trestní záležitosti

V rámci trestních záležitostí je třeba rozlišit několik rovin. V roce 1858 bylo vydáno nařízení ministerstva vnitra v přestupkovém řízení. Na jeho základě měla okresní hejtmanství

⁷⁵⁶ Beeidigungskataster für Forst-, Wald- und Feldschutz und Sichei und Polizeipersonale.

⁷⁵⁷ Vormerkung über das beedete Forst und Jangdschutzpersonale.

⁷⁵⁸ Vormerkung über das beedete Feldchutzpersonale.

⁷⁵⁹ Beeidigungsprotokol für Forstpersonale dann Wald und Feldheger, Stramauffeher, Wachleute, Schätzleute, Strasseneinräumer.

⁷⁶⁰ Beeidigungskataster für Feld- und Waldschutz.

⁷⁶¹ Vormerkung über die zur Verhandlung gelangten Übertretungen der Jagdvorschriften zur Verfassung des Ausweises für die Jagstatistik.

vést trestní rejstřík⁷⁶² o projednávaných případech. Norma zcela precizně uváděla způsob vedení rejstříku, který se skládal z jednotlivých archů. Ty měly být uloženy na konci jednoho roku do fasciklu. Každé řízení mělo mít své číslo. Podoba archů, do nichž byly zaznamenávány nejvýznamnější informace (řízení bylo dle § 1 ústní), byla součástí ministerského nařízení (jako příloha). O obžalovaných měl být veden osobní index s odkazem na průběžné číslo rejstříku, jenž měl být rovněž každoročně uzavírán. O této knize podali zprávu na konci 19. století pouze ze Sedlčan.⁷⁶³ Na výše uvedenou normu, totiž na ministerské nařízení č. 34/1858 se odvolávali rovněž v Pelhřimově, kde vedli Strafenprotokol. Z rozboru jeho formuláře je ovšem zřejmé, že se nejedná o výše naznačený trestní rejstřík (Strafregister), ale skutečně o Trestní protokol*, který vedli u všech analyzovaných úřadů.⁷⁶⁴ Je zvláštností, že každý z úřadů se odvolává (vyjma Tábora a Benešova) na jiný místodržitelství výměr, podle něhož knihu vedl. Cílem trestních protokolů bylo evidovat trestní jednání osob, které náležely do příslušného okresu. V jejich případě se mohlo jednat o abecedně řazené karty zachycující jednotlivé osoby soudně trestané.

Obr. č. 59: Formulář z roku 1858 pro Trestní rejstřík o projednávaných případech

S t r a f - R e g i s t e r
geführt bei dem . . . . . über die zur politischen Amtshandlung gehörigen Uebertretungen.

I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	IX.	X.	XI.	XII.
Fortlaufende Zahl	Namē und Zuname, Alter, Stand, Gewerbe oder Beschäftigung und Aufenthaltsort des Beschuldigten	Namē und Zuname, Alter, Stand, Gewerbe, oder Beschäftigung und Aufenthaltsort der als Kalkant, Beschuldigter oder Klagsgegner aufgetretenen Personen	Bezeichnung der Uebertretung, die dem Beschuldigten zur Zeit gelegt wird	Ordnungs- oder Haftstrafe	Aussage der Zeugen und Sachverständigen für oder wider den Beschuldigten	Bezeichnung desjenigen, was und wodurch dasselbe als erwiesen angenommen wird	Inhalt und Datum des Erkenntnisses unter Bezeichnung der abgetretenen amtlicher Fertigung	Entscheidung, welche durch das Erkenntnis verurteilt wurde	Das Erkenntnis verurteilt am	Verzeichnis der Erkenntnisse am	Anmerkung

X. Seite. 34. Verordnung des Ministeriums des Innern vom 5. März 1858.

Zdroj: Formulář č. 1 nařízení č. 34/1858 ř. z.

Okresním hejtmanům bylo již v instrukci z roku 1855 nařízeno, aby vedli výkaz (Tabelle) se jmenným osobním rejstříkem o podezřelých, nebezpečných a dozoru hodných osobách. Zda toto ustanovení bylo předstupněm k vedení milevského Výkazu v okresu domovsky oprávněných cikánů⁷⁶⁵, bude otázkou dalšího výzkumu.

⁷⁶² Strafregister.

⁷⁶³ Strafregister über die dem politischen Strafverfahren unterliegenden Strafsachen.

⁷⁶⁴ Strafenprotokoll nebo též Vormerkung über abgestrafte Personen.

⁷⁶⁵ Verzeichniss der im Bezirke heimatberechtigten Zigenner.

Na instrukci z roku 1855 se odkazují v Benešově a Táboře, dle níž vedli Knihu o politických trestech vězení.⁷⁶⁶ Na základě zákona č. 88 z roku 1871 byla okresní hejtmanství rovněž hnaneckými úřady, které měly právo vynášet nálezy v záležitostech postrku. K vedení Knihy postrků*⁷⁶⁷ se přihlásil sedlčanský, milevský a pelhřimovský okresní úřad. Zřejmě v souvislosti s hnaneckými záležitostmi byly v Milevsku a Sedlčanech užívány Knihy vydaných poukázek na přípřeže⁷⁶⁸.

Další typy knih vykázaných jednotlivými úřady:

Knihy osob pod policejním dohledem⁷⁶⁹ – Pelhřimov, Sedlčany

Knihy osob pro zemská donucovací (nápravná) zařízení*⁷⁷⁰ – Milevsko, Sedlčany, Pelhřimov

Knihy pro vyhotovení výkazu ke zprávě o stavu bezpečnosti v okrese⁷⁷¹ – Sedlčany

Obsahově s trestní agendou souvisí i knihy evidující pokuty. Je otázkou dalších rozborů, zda nebudou tyto řady přerazeny mezi knihy účetní, nebo ke konkrétním věcně příslušným agendám. V Táboře a Benešově vedli tento typ knihy výhradně pouze pro přestupky veterinárních předpisů⁷⁷². Zřejmě o stejný typ knihy se jedná i v případě Sedlčan, které ovšem v charakteristice uvedli, že obsahuje přestupky zákona o zvířecích nálezích⁷⁷³. V Milevsku užívali knihu pokut bez specifictějšího zaměření⁷⁷⁴. Soupis z roku 1906 nařídil vedení také knihy evidence přestupků lesního zákona*⁷⁷⁵.

V přeneseném slova smyslu je možné do policejního dohledu zařadit i různé další typy evidence. Precizním úřadem v tomto ohledu pak byl milevský okresní úřad.

Další typy knih vykázaných jednotlivými úřady:

Knihy železničních stanic a příjezdových ulic⁷⁷⁶ – Milevsko

⁷⁶⁶ Vormerkung über die politische Arreststrafe.

⁷⁶⁷ Schubprotokoll či Vormerk über die gefälten Schuberkentnisse.

⁷⁶⁸ Vorspannsprotokoll über Ausgefollte Vorspannsanweisungen.

⁷⁶⁹ Polizeiaufsichtsprotokoll nebo též Vormerk über die unter Polizeiaufsicht Gestellten.

⁷⁷⁰ Vormerk über die gefälten Schuberkentnisse; Vormerkung über Landstreicher und Arbeitsschene über Personen, über welche die Zulässigkeit zur Stellung unter Polizeiansicht zur Anhaltung in eine Zwangs (Besserungs-Anstalt) ausgesprochen und gegen welche die Stellung unter Polizeiansicht und die Anhaltung in eine Zwangsarbeits- (Besserung) Anstalt verhängt worden ist.

⁷⁷¹ Vormerk zur Verfassung des Ausweises zum Berichte über den Zustand der öffentlichen Sicherheit im Bezirke.

⁷⁷² Vormerk über Geldrsasen anlässlich der politischerseitsgeahedeten Übertretungen von Veterinärvorschriften.

⁷⁷³ Verzeichniss der abgeführten Strafbeträge anlässlich der Übertretungen des Tierseuchengesetzes.

⁷⁷⁴ Vormerkung über Geldstrafen zu Handen des Staatsschatzes.

⁷⁷⁵ Übertretungen des Forstgesetzes.

⁷⁷⁶ Vormerkung über Eisenbahn – Stationen und per Zufahrtstrassen.

Evidence poštovních a telegrafních úřadů, se jmény poštmistrů a výpravců⁷⁷⁷ – Milevsko

Kniha evidence přívozů a výši mýta, mostného a dlažebného⁷⁷⁸ – Milevsko

Kniha škod způsobených požárem⁷⁷⁹ – Pelhřimov

Kniha evidence tax jízdného a v místě obvyklého dovozného*⁷⁸⁰

6.1.3.8. Kulturně-spolkové záležitosti

Významným společenským prvkem 19. století byly spolky. Spolkové právo kodifikované zákonem č. 134/1867 ř.z. umožňovalo obyvatelům habsburské monarchie zakládat spolky. Zásadní přehled o spolecích dávala příslušnému úřadu kniha označená jako spolkový katastr*⁷⁸¹. Je třeba konstatovat, že přímo zákon podobu katastru neuvádí. Z analýzy popisu jednotlivých knih vyplývá jistá volnost v podobě vedení, byť předpisy zdůrazňovaly jeho užívání. Jak se stalo jistým zvykem, milevský úřad vedl další knihy navíc, když evidoval hospodářské společnosti, spolky, kluby a kasína*⁷⁸² a navíc zvlášť hasičské spolky⁷⁸³. Roku 1906 byly zavedeny navíc knihy evidující akciové a pojišťovací společnosti*⁷⁸⁴, dále losovní spolky*⁷⁸⁵, rovněž členy politických spolků*⁷⁸⁶ a knihy zahraničních schválených obchodních společností*⁷⁸⁷.

Úřady konaly rovněž dohled nad divadelní činností a obsahem jednotlivých divadelních představení. Zvláštní série knih evidovala zakázané divadelní hry*, jiné pak hry povolené*⁷⁸⁸. Jediný pelhřimovský úřad je vedl v jednom svazku⁷⁸⁹. Jejich obsah byl poněkud jednoduchý, když obsahoval jméno divadelní hry (zakázané, povolené), důvod zákazu a případně i autora a odkaz na příslušný výnos.

⁷⁷⁷ Vormerkung über Post- und Telegrafenamter, der Postmeister, Expeditoren etc.

⁷⁷⁸ Vormerkung über bestehende Überfuhren, Weg- Brücken und Pflastermanten. Zajímavostí je, že záležitosti přívozu (zřizování, výběru) byly dle vyhlášky předepsány v první stolici zemskému politickému úřadu. Nejednalo se tedy v tomto případě o evidenci vlastních rozhodnutí, nýbrž o rozhodnutí vyšší instace.

⁷⁷⁹ Vormerkung über die Feuerschäden.

⁷⁸⁰ Fahrtaxen und ortsübliche Fuhrlohne.

⁷⁸¹ Vereinskataster či Vomerkung über alle bestehende Vereine.

⁷⁸² Verzeichniss der landwirthschaftlichen Gesellschaften, Verein, Clubs, Cassinos etc.

⁷⁸³ Verzeichniss der Feuerwehr-Vereine.

⁷⁸⁴ Vormerkung im Bezirke befindliche Aktiengesellschaften, Versicherungsgesellschaften, Vereine (Bauernassekuranzen).

⁷⁸⁵ Losvereine.

⁷⁸⁶ Mitglieder der politischen Vereine.

⁷⁸⁷ Ausländische zugelassene Geschäftsgesellschaften.

⁷⁸⁸ Verzeichniss der zur Aufführung bewilligter Theaterstücke a Verzeichniss der verbotenen Theaterstücke.

⁷⁸⁹ Vormerkung über die Theaterstücke.

Zvláštní řadu tvořily Knihy povolení hudebních produkcí vedené v Pelhřimově⁷⁹⁰, v Sedlčanech a v Milevsku rozšířená v popise navíc o loutkoherectví, kolotoče, gymnastická vystoupení a panorama⁷⁹¹. Nejstarší normou z druhé poloviny 19. století byla místodržitelská vyhláška z roku 1850 (č. 183 z.z.), na níž navázalo obecné ustanovení v úřední instrukci z roku 1855 o vedení zvláštní knihy pro hudební licence⁷⁹². Ani v jedné se ovšem nezmiňuje přesná podoba formuláře a úřady jeho vedení odůvodnily ulehčením přehledu v dané věci.

Další typy knih vykázaných jednotlivými úřady, resp. nařízené k vedení:

Knihy evidující udělené produkční licence pro více politických okresů*⁷⁹³

Knihy evidující udělené produkční licence pro celé království*⁷⁹⁴

Knihy evidující časově omezené produkční licence pro celé království*⁷⁹⁵

Knihy vidimace žebráckých a produkčních licencí pro osoby domovskou příslušností v okrese*⁷⁹⁶

Knihy licencí pro divadla, varieté, panorama a zpěvoherce*⁷⁹⁷

Knihy vidimace produkčních licencí a flašinetářských licencí*⁷⁹⁸

6.1.3.9. Tiskové záležitosti

Neméně významným činitelem ve společnosti druhé poloviny 19. století byl tisk. Na přelomu let 1862, resp. 1863 byl do života obyvatelstva uveden tiskový zákon (zákon č. 6 a 7/1863 ř. z.). Zákon se přitom vztahoval nejen „k věcem tištěným lisem tiskařským, ale také k plodům literatury a umění rozmnoženým jakýmikoli prostředky mechanickými nebo chemickými“. Dle § 7 se za tištěný periodický spis považoval takový dokument, který byl vydáván alespoň jednou měsíčně. Jeho vydávání bylo možné poté, co byl ohlášen „u příslušného císařského úřadu bezpečnosti toho okresu, ve kterém jest to místo, kde se má spis vydávati... (§ 10)“. Kniha periodických novin⁷⁹⁹ vedená v Benešově tak zachycovala pořadové číslo záznamu, datum oznámení o vydávání, vydavatele, titul, program, čas ukázky,

⁷⁹⁰ Vormerkung über erteilte Musikproduktionsbewilligungen.

⁷⁹¹ Vormerk über erteilte Bewilligungen zu Produktionen von Marionetten und Ringelspielen, ferier gymnastische Künste, Panoramas und gl.

⁷⁹² Musiklicenzen.

⁷⁹³ Erteilte Produktionslizenzen für mehrere politische Bezirke.

⁷⁹⁴ Erteilte Produktionslizenzen für das Königreich Böhmen.

⁷⁹⁵ Erteilte zeitlich beschränkte Produktionslizenzen für das Königreich Böhmen.

⁷⁹⁶ Bettel und Produktionslizenzen für die im Bezirke heimatuständigen Personen.

⁷⁹⁷ Lizenzen für Theater, Varieté, Panorama, Singspielhallen etc.

⁷⁹⁸ Vidierungen von Produktions- und Drehorgellizenzen.

⁷⁹⁹ Verzeichniss der periodischen Zeitschriften či Verzeichniss der im Sprengel der k.k. Bezirkshauptmannschaft erscheinenden oder dochnach § 10 des Pressgesetzes angezeigten periodischen Druckschriften.

jméno a bydliště redaktora, tiskaře a nakladatele. Samotný formulář knihy byl určen výnosem prezidia pražského místodržitelství z roku 1875. V Sedlčanech navíc vedli i Knihu na hejtmantví odevzdaných neperiodických tiskovin⁸⁰⁰, v Milevsku licencí udělených k prodeji tiskovin⁸⁰¹. S tiskem a živnostenskými záležitostmi souviselo povolení k získávání předplatného na tisk. V Pelhřimově si proto z vlastní potřeby vedli Knihu evidující vydané povolenky pro sběratele předplatitelů⁸⁰².

6.1.3.10. Zbrojní záležitosti, skladování střelného prachu

Všemi okresními hejtmanstvími byla vedena Kniha udělených zbrojních pasů. Její podstata vycházela z císařského patentu, který byl v Říšské sbírce zákonů uveřejněn pod č. 223/1852 ř. z. Zde se v § 19 uvádí, kdo smí být držitelem zbraně a na základě tohoto ustanovení proto úřady argumentovaly, že vedou příslušnou knihu, kterou jim rovněž nařizovala úřední instrukce z roku 1855. Samotná podoba knihy následně vycházela z formuláře, který byl místodržitelskou tiskárnou distribuován pod č. 84.

Zbraně představovaly zvýšené nebezpečí pro osoby žijící v okolí jejich držitele. Proto bylo třeba posuzovat udělení k jejich držení, a tak u milevského, benešovského a tábořského úřadu vedli Knihu důvěrou pochybných osob k držbě zbraně⁸⁰³. Milevský úřad navíc užíval Knihu v důsledku pravomocného nálezu propadených zbraní⁸⁰⁴, jakožto odraz § 46 zmíněného zákona o zbraních. Roku 1906 byla navíc zavedena Kniha průvodních listů na převoz zbraní a munice⁸⁰⁵, Kniha trhavin povolených k přepravě⁸⁰⁶ a Kniha průvodních listů pro zasílání trhavin⁸⁰⁷.

Dalším nebezpečným předmětem, který mohl v případě zneužití či neodborného užívání vést k ohrožení obyvatel, byly trhavinové dobově označené jako „trhadla.“ Proto byl v létě roku 1877 vydán formou říšského zákona předpis, který určoval právě obecná pravidla o zacházení s těmito předměty. Jeho obsah byl o jedenáct let později upřesněn (č. 156/1883 ř. z.). Podle § 119 měla okresní hejtmanství evidovat osoby, které bydlí v příslušném okrese a mají koncesi na výrobu a prodej „trhadel“, měla vést evidenci o skladištích (magacínech) na

---

⁸⁰⁰ Verzeichniss der nach § 17 des Pressgesetzes an die k.k. Bezirkshauptmannschaft abgegebenen nicht periodischen Druckschriften.

⁸⁰¹ Verzeichniss über ertheilte Verkaufslizenzen zum Verkaufe von Druckschriften.

⁸⁰² Druckschriften Pränunerationssammler erneuerte Erlaubnisscheine.

⁸⁰³ Verzeichniss über die zum Waffenbesitzer als bedenklichbezeichneten Individuen.

⁸⁰⁴ Verzeichniss der in Folge rechtskräftiger Erkenntnisse in Verfall erklärten Waffen.

⁸⁰⁵ Waffen- und Munitions- Geleitscheine.

⁸⁰⁶ Vormerkung zum Verkehre zugelassene Sprengmittel.

⁸⁰⁷ Geleitscheine für Sprengmittelsendungen.

trhaviny a evidenci vydaných listů a knih odběru trhavin. Trhaviny se podle zákona směly vydávat bez zvláštního povolení stavitelům, majitelům kamenných lomů a dolů, zatímco ostatní si museli u příslušného úřadu vyžádat odběrací list, v případě dlouhodobějšího odběru měli být vydány odběrací knihy. V listech bylo uvedeno, kolik „trhadla“ má být na daný list vydáno. Tento údaj se následně měl shodovat s údajem v záznamní knize vedené u prodejce trhaviny. Odběrací listy a knihy byly předmětem evidence knih vedených u všech analyzovaných úřadů*. V Benešově, Táboře, Sedlčanech a Pelhřimově vedli jednu knihu jak pro listy, tak i knihy⁸⁰⁸, v Milevsku pro každý typ zlášť⁸⁰⁹. S živnostenskou agendou těsně souvisí i evidence osob, které měly vydání koncesi na výrobu a prodej třaskavin, které byly evidovány podle předepsaného ustanovení § 119, ovšem přesný formulář knihy zaveden nebyl⁸¹⁰. V Milevsku a Pelhřimově evidovali zvlášť výrobu a dopravu třaskavin s odvoláním na místodržitelství výnos z roku 1885⁸¹¹. Další řadu knih zastupovaly knihy evidence skladů zbraní. Kromě Pelhřimova je doložena rovněž u všech analyzovaných úřadů⁸¹².

Ať na zbraně, nebo i na střelný prach se vztahovalo nařízení ministerstva vnitra (39/1860 ř. z.) o jejich převozu. Proto benešovský a tábořský úřad užívaly Knihu evidence udělaných licencí pro transport zbraní a munice⁸¹³. Přesná podoba knihy, ani povinnost jejího vedení nebyla v uvedeném předpise zmíněna.

6.1.3.11. Živnostenské záležitosti

Základním typem úředních knih v živnostenské agendě byly ty, pro které se v obecné rovině užívá pojem rejstřík⁸¹⁴. Dle živnostenského zákona (č. 227/1859 v novele zákona č. 39/1883 ř. z.) se živnosti dělily na svobodné, řemeslné a koncesované (koncedované). Toto členění se následně promítlo i do vedení příslušných rejstříků, když každý z nich byl označován podle příslušné skupiny. U okresních hejtmanství proto byly vedeny živnostenské rejstříky pro svobodné živnosti*⁸¹⁵ a pro koncesované živnosti*⁸¹⁶. Jejich vedení přímo ustanovoval živnostenský řád v § 145, když nařizoval zvláštní vedení pro každou skupinu. Do rejstříku měly být rovněž zanášeny veškeré změny stavu živnosti a knihy měly být zdrojem

---

⁸⁰⁸ Vormerkung über die ausgestellten Bezugsscheine und Bezugsbücher für Sprengmittel; Sprengstoffen Certificate Verzeichnis über ausgestellte.

⁸⁰⁹ Vormerkung über ausgefolgte Bezugsbücher zum Bezuge von Sprengmitteln.

⁸¹⁰ Vormerkung über ausgestellte Giftbezugslizenzen und Giftbezugsscheine.

⁸¹¹ Verzeichniss der zur Ergänzung und zum Verkehre zugelassenen Sprengmittel.

⁸¹² Verzeichniss der im politischen Bezirke bestehenden Sprengmittelmagazine.

⁸¹³ Verzeichniss der erteilten Lizenzen zur Transportirung von Waffen und Munition.

⁸¹⁴ Gewerberegister.

⁸¹⁵ Gewerberegister für freien Gewerbe.

⁸¹⁶ Gewerberegister für concessionierte Gewerbe.

informací pro berní úřady a obchodní a živnostenské komory. V Benešově, Táboře a Sedlčanech vedli i rejstřík pro živnosti řemeslné^{*817}. Na ustanovení novely živnostenského zákona se odkazovaly v Sedlčanech a Milevsku, kde navíc užívali katastr živnostenských společenstev^{*818} a v Milevsku knihu evidence fabrik^{*819}. V seznamu z roku 1906 se navíc žádala evidence u obchodního soudu registrovaných řemesel a hospodářských společností.^{*820}

Zvláštní charakter měly tzv. kočovné živnosti. Jejich typickým rysem byl fakt, že byly provozovány bez pevného stanoviště výhradně obcházením od obce k obci, dům od domu nebo na veřejných místech. Hlavním předmět činnosti byla výroba, oprava předmětů, nebo pracovní výkon. Mezi takové lze zařadit např. brusiče, dráteníky, letovače plechového nádobí, kartáčníky a štětkaře, košíkáře, korytáře, košťatáře, kotláře, řezače dříví, řešetáře, sekerníky, síťáře, sklenáře z Uher, správkaře deštníků či výrobce opálek. Milevský, pelhřimovský a sedlčanský úřad proto vedl Knihu udělených (resp. vidovaných) licencí ke kočovným živnostem^{*821}.

Na ustanovení živnostenského řádu a následných místodržitelství výnosů odkazoval tábořský a benešovský úřad, když popisoval vedení Knihy překračování hodin práce^{*822}.

S živnostenskou agendou souvisela také ustanovení specifikovaná v rámci jiné agendy, jako např. u zbraní, kde byla užívána Kniha evidence osob, které měly vydání koncesí na výrobu a prodej traskavin^{*823}. Takové knihy byly vedeny v Benešově a Sedlčanech.

S provozem výčepu piva souvisí užívání vzduchových kompresorů a k nim připojeného potrubí. V nařízení ministerstva vnitřních věcí a obchodu z roku 1882 se zmiňuje, že právě tato tlačidla často „pivu jakožto nápoji poživnému a potravnému dobroty ujímají, ano že i zdraví lidské snadno porušují.“. Proto bylo povinností šenkýřů, aby užívání těchto zařízení ohlásili příslušnému živnostenskému, tedy okresnímu úřadu, a v důsledku toho v Milevsku vedli Knihu evidence vzduchových tlačidel^{*824}. Roku 1906 byla celoplošně nařízena povinná evidence hostinských koncesí^{*825}, Kniha koncesí na výrobu umělých

---

⁸¹⁷ Gewerberegister für Handwerksmäßige Gewerbe.

⁸¹⁸ Gewerbe-Genossenschafts Kataster.

⁸¹⁹ Vormerkung über bestehende Fabriken.

⁸²⁰ Verzeichnis handelsgerichtlich registrierter Erwerbs- und Wirtschaftsgenossenschaften.

⁸²¹ Vormerk über erteilte Lizenzen zu Gewerben im Amherziehen.

⁸²² Vormerkung der Überstunde in den Gewerbsanlagen.

⁸²³ Vormerkung der Geschäftleute, welche die Concesion zur Erzeugung und zum Verschleisse von Sprengmittel besitzer.

⁸²⁴ Vormerkung über bestehende Luftdruckapparate.

⁸²⁵ Vormerkung erteilte und verweigerte Gast- und Schankgewerbekonzessionen (Gastgewerbekataster).

(strojených) vín a polovín^{*826}, stejně jako Kniha evidence napomenutí a potrestání hostinských^{*827}.

S tiskovým zákonem byla spojena existence milevské knihy evidující tiskové živnosti (knihtiskaře, mědirytce, ocelorytce, dřevorytce a kamenorytce), pak obchodníky s knihami, uměleckými a hudebními předměty a obchody s fotografiemi^{*828} a sedlčanské Knihy o udělených povoleních k užívání hektografu⁸²⁹.

Specifickou skupinou byl prodej jedů. Podle § 14 zákona č. 60/1876 bylo povinností okresních hejtmanství vést „bedlivou“ evidenci živnostníků, kteří podle živnostenského řádu prodávali jed. Obchod s jedy byl zajištěn obdobně jako obchod s třaskavinami. Úřad měl mít evidenci licencí a lístků na odběr jedu (možnost koupě byla vázána na schválení příslušným úřadem). Lístky byly vydávány pro jednorázový odběr, licence naopak pro pravidelný s maximální platností tři let. Rovněž i zde měli obchodníci vést knihu s evidencí prodeje a zaznamenávat do ní příslušné lístky či licence s dalšími údaji. U benešovského, tábořského a milevského úřadu byly užívány Knihy osob, které měly povoleno jedy prodávat^{*830}. Všechny ostatní úřady vyjma Sedlčan se přihlásily ke Knize vydaných listů a licencí na jed^{*831}.

Rovněž jako i v jiné agendě, i v rámci živnostenské bylo třeba řešit záležitosti neshodující se se naplňováním živnostenského zákona. Ti, kdo byli takto postiženi, na něž se tedy vztahovalo ustanovení § 138, byli v Táboře, Benešově a Milevsku evidováni v Knize koncesovaných živnostníků jednajících podle § 138 živnostenského zákona zkráceně označené jako Kniha pokut⁸³². V něm milevský úřad evidoval datum udělené pokuty (důtky), její podstatu, jméno a místo pokutovaného. Tábořský úřad do knihy vkládal informace o jménu a příjmení, bydlišti, povolání, věku, stavu a náboženství, benešovský pořadové číslo, jméno a místo, provozovnu, udělení písemné výtky, trestu či odnětí s číslem jednacím.

Další typy knih vykázaných jednotlivými úřady:

Kniha stavebních mistrů⁸³³ – Milevsko

⁸²⁶ Konzession zur Erzeugung von Kunst- und Halbwienem.

⁸²⁷ Verwarnungen und Bestrafungen der Gastwirte.

⁸²⁸ Verzeichniss der bestehenden Pressgewerbe (Buch-, Kupfer-, Stahl-, Holz-, und Steindruckerein), dann Buch-, Kunst- und Musikalienhandlungen, sowie Geschäfte der Photographie.

⁸²⁹ Vormerk über erteilte Bewilligung zur Verwendung des Hectografen.

⁸³⁰ Vormerkung über geschäftsleute im Bezirke, welche Gift verkaufen.

⁸³¹ Vormerkung über ausgestellte Giftbezugslizenzen und Giftbezugsscheine.

⁸³² Rügenbuch.

⁸³³ Vormerkung über Baumeister.

Kniha autorizovaných soukromých techniků a civilních geometrů⁸³⁴ – Milevsko

Kniha živnostenských a hospodářských společenstev⁸³⁵ – Milevsko

Kniha vykonaných úředních řízení týkajících se zákazu dovozu hadrů ne jako cestovní zavazadlo sloužících ošacení, starých bot, kůží a lůžkovin v opotřebovaném stavu z Uher, Chorvatska a Slavonska⁸³⁶ – Sedlčany

Kniha udělených licencí na sběr⁸³⁷ – Milevsko

Kniha o zkouškách obsluhy parních kotlů (přezkoušení komisaři pro obsluhu parních kotlů)⁸³⁸ – Tábor

Kniha udělených výsad⁸³⁹ (patentů)⁸⁴⁰ – Milevsko

Katastr podniků úrazového pojištění*⁸⁴¹ – Sedlčany

Kniha akciových společností u milevského úřadu⁸⁴² – Milevsko

Kniha komisí na zprostředkování služby a prací*⁸⁴³

Kniha evidence schválených acetylenových aparátů*⁸⁴⁴

Kniha evidence hlavních a týdenních trhů*⁸⁴⁵

6.1.3.12. Vojenská agenda

Každý muž habsburské monarchie, pokud se dožil věku alespoň dvaceti let, se setkal s vojenskou agendou, kterou byly pověřeny také okresní úřady. Od roku 1868 platila ustanovení branného zákona (č. 151/1868 ř. z.), na jehož základě byla zavedena všeobecná branná povinnost. Zákon byl posléze novelizován v roce 1882 (č. 153/1882 ř. z.) a roku 1889 (č. 41/1889 ř. z.). Povinnost služby každého muže trvala 12 let (tři roky prezenční služba, sedm let v záloze a dva roky u zeměbrany). Rakousko-uherské vojsko bylo rozděleno na společné vojsko monarchie, námořnictvo, zeměbranu a náhradní zálohu spolu s domobranou.

⁸³⁴ Vormerkung über autorisierte Privattechniker und Civil Geometr.

⁸³⁵ Vormerkung über Erwerbs- und Wirthschaftsgenossenschaften.

⁸³⁶ Vormerk über vorgenommenen Amtshandlungen betreffend Einfuhrverbot von Handern allen nicht als Reisegepäck dinnenden Bekleidungsgegenstände, alten Schuhwerk, Leib- und Bettwäsche im gebrauchten Zustande aus Ungarn, Croatien, Slavonien.

⁸³⁷ Vormerkung über ertheilte Strazzensammlungs-Lizenzen.

⁸³⁸ Vormerkung über die vom k.k. Dampfkesselprüfungcomissär vorgenommenen Dampfkesselwärterprüfungen.

⁸³⁹ Vormerkung über ertheilte Privilegien.

⁸⁴⁰ Podle zákona byla v této věci kompetentní příslušná místodržitelství, resp. ministerstvo tržby a průmyslu, které vedlo k tomuto účelu zřízený rejstřík. Milevské hejtmanství přitom v knize evidovalo jméno, bydliště, označení, dobu trvání, taxu a termín. Doba trvání právní ochrany držitele byla udělena na maximálně 15 let, přičemž mohla být zkrácena.

⁸⁴¹ Kataster der Unfallversicherungs-Betriebe.

⁸⁴² Vormerkung über Aktiengesellschaften – Ten knihu vedl pro vlastní potřebu, neboť evidence akciových společností byla realizována jinde.

⁸⁴³ Arbeits- und Dienstvermittlungskonzessionen.

⁸⁴⁴ Vormerkung genehmigte Azetylenapparate.

⁸⁴⁵ Vormerkung Haupt- und Wochenmärkte.

Společné císařsko-královské vojsko (Kaiserliches und Königliches Heer) bylo tvořeno jednotně v celé říši. Jeho úkolem bylo „...obhajovat veškerého mocnářství proti nepřítelům zevnitřním a zachovávalo pořádek a bezpečnost uvnitř...“ Zeměbrana (Landwehr) byla tvořena odděleně, přičemž podle § 8 měla „...v čas války podporovat stálé vojsko a konala obranu uvnitř, v čas pokoje určena jest výjimkou také k tomu, aby zachovávala vnitřní pořádek a bezpečnost...“ Její poslání od roku 1886 převzala domobrana (Landsturm). Ta zahrnovala vysloužilce a veškeré bojeschopné mužské obyvatelstvo ve věku 19–42 let, které nebylo součástí jiné složky ozbrojených sil.⁸⁴⁶ Odvody byly prováděny každoročně a to jako tzv. hlavní a vedlejší. Vedlejších odvodů se účastnili neodvedení branci, kteří podléhali odvodní povinnosti, ale nebyli do dané doby odvedeni.

Odvod se měl podle zákona z roku 1889 konat v rozmezí 1. března a 30. dubna. Všichni narození od 1. ledna do 31. prosince daného roku tvořili jednu životní třídu, která byla označena dle daného roku narození. K odvodu se povolávaly tři životní třídy. Odvod se měl poté konat právě v pořadí životních tříd, a v každé z nich podle „losovních pořadí smíšenými komisemi.“

K odvodu a evidenci osob spojených s brannou povinností bylo vedeno několik typů knih, přičemž všechny vycházely z předpisu o branných záležitostech, k nimž byl často vydán i příslušný formulář. Jestliže milevský úřad v jiných agendách předčil všechna ostatní hejtmanství počtem různých typů knih, ne jinak je tomu i v případě vojenských záležitostí, kde prokázal značnou „kreativnost“. Navíc vedl sedmáct knih, které měly reagovat na některé části předpisů o branné povinnosti a které u ostatních úřadů vykázané nebyly.⁸⁴⁷

Typy knih vykázaných jednotlivými úřady:

Knih losovacích a odvodních seznamů⁸⁴⁸ podle vzoru č. 10 – Pelhřimov, Milevsko

Knih nepřítomných u odvodu⁸⁴⁹ – podle vzoru č. 21 – Benešov, Tábor, Milevsko, Pelhřimov

Knih o osobách odvedených, náhradní sloužbou povinných a přebývajících⁸⁵⁰ – podle vzoru č. 22 – Benešov, Tábor, Pelhřimov a Milevsko

Knih rezervistů v náhradní službě a stálých dovolenců⁸⁵¹ – podle vzoru č. 14 – Benešov

⁸⁴⁶ Kolektiv autorů, Vojenské dějiny československa II – 1526–1918, Praha 1986, s. 397–417.

⁸⁴⁷ Jejich názvy nejsou uvedeny. Zasloužily by si vlastní studii pojednávající vůbec o obsahu a úřední potřebě zachycených informací.

⁸⁴⁸ Losungslisten; Losungsliste der Stellungspflichtigen.

⁸⁴⁹ Vormerkbuch der abwesenden Stellungswerpflchtigen.

⁸⁵⁰ Vormerkbuch über Assentirungen, Ersatzleistungen und Guthabungen.

⁸⁵¹ Vormerkungsbuch über die Ersatz Reserwisten und dauernd Beurlaubten.

Kniha o dovolencích, invalidech a rezervistech⁸⁵² – Milevsko

Kniha o patentních invalidech bydlících v okrese⁸⁵³ – Sedlčany a Milevsko

Kniha kněží a duchovních v evidenci náhradních rezervistů*⁸⁵⁴ – podle vzoru č. 15 – Benešov

Kniha o vojenských odvodech vyřízených v delegaci*⁸⁵⁵ – Pelhřimov

Kniha vyhotovených potvrzení o vstup pro dobrovolníky⁸⁵⁶ – Tábor, Benešov

Kniha záležitostí kospodence ve věci rekrutů⁸⁵⁷ – Pelhřimov

Kniha týkající se výkazu domobrany⁸⁵⁸ – Sedlčany

Zprostit se vojenské povinnosti bylo možné při zaplacení tzv. vojenské taxy. Tato cesta umožňovala především osobám z movitějších sociálních skupin, aby nemusely absolvovat vojenskou službu.⁸⁵⁹ Proto byly vedeny knihy vojenské taxy*⁸⁶⁰ jako v Pelhřimově. Rovněž v případě, že se chtěl daný muž natrvalo vystěhovat z monarchie, musel předložit příslušné osvědčení o vykonané vojenské službě, resp. potvrzení, že zaplatil příslušnou vojenskou taxu. Takoví jedinci byli evidováni v Knihách vystěhovalých*⁸⁶¹ nebo v Knize těch, kteří se vystěhovali před splněním vojenské povinnosti*⁸⁶², jak ukazuje příklad všech analyzovaných úřadů (vyjma Sedlčan). Jak bylo výše upozorněno, je třeba tuto řadu knih odlišovat od knih vedených v rámci dohledu nad pohybem obyvatelstva.

S vojenskou agendou úzce souvisí i trestní řízení. Pro přehled o projednávání takovýchto záležitostí byla vedena Kniha o trestním řízení pro přestoupení branných předpisů*⁸⁶³ podle vzoru 40.

6.1.3.13. Specifické agendy u analyzovaných okresních úřadů

---

⁸⁵² Vormerkung über Patentinvaliden und Reservationsinvaliden.

⁸⁵³ Vormerk über die im Bezirkewohnhaften Patentinvaliden.

⁸⁵⁴ Vormerkbuch über die in der Evidenz der Erst. Reser. befindlichen Priester und Seelsorger etc.

⁸⁵⁵ Vormerkung über Abstellung im delegierungs Wege.

⁸⁵⁶ Vormerkung über ausgestellte Eintrittscheine für Freiwillige.

⁸⁵⁷ Rekruten-Sachen-Correspondenz in Angelegenheit der Verzeichnung.

⁸⁵⁸ Vormerke und Protokolle betreffend die Landsturmverzeichnung werden nach den dienstbezüglichen Normen geführt.

⁸⁵⁹ Milena Lenderová – Marie Macková – Tomáš Jiránek, Z dějin české každodennosti, Praha 2010, s. 217–218, o vojenství s. 212–247.

⁸⁶⁰ Militärtaxverzeichnisse, blízkou knihou byl Vormerkung Jahresausweis über die Rücksände an Militärtaxen (in Kronen)*.

⁸⁶¹ Auswanderungen auf Grund des § 64 W.G.

⁸⁶² Vormerkung über die vor dem Austritte aus dem Wehrpflichtigen Alter mit Bewilligung Ausgewanderten.

⁸⁶³ Vormerkbuch über Straftamtshandlungen wegen Übertretung der Wehrvorschriften.

Při rozboru jednotlivých agend a k nim příslušných knih se ukázalo, že v prostředí Milevska a Tábora existovaly skupiny knih, které se u ostatních úřadů neobjevily. Bude otázkou dalších komparativních analýz, aby se prokázalo, zda se jedná o zcela specifický písemný produkt výše jmenovaných úřadů, nebo o knihy zastoupené, byť méně četně, i u jiných okresních hejtmanství. Rovněž bude třeba vysledovat, podobně jako u finančních knih, zda jejich vyčlenění jako zvláštní agendová skupina je oprávněné, nebo bude nutné je pojednat do některé ze skupin výše uvedených. V Milevsku byla velmi rozvinuta agenda spojená s evidencí spořitelních a záložních institucí. Na zemský zákon č. 26/1882 (a jeho doplnění zemským zákonem č. 9/1885) upravující chod okresních hospodářských záložen odkazovala Kniha evidence hospodářských záložen⁸⁶⁴. Naopak Kniha o pojišťovacích společnostech a spolcích byla vedena na základě zákona č. 110/1880 o vydávání koncesí ke zřízení pojišťoven. Spořitelny byly zaznamenávány ve zvláštním svazku, v Knize existujících spořitel⁸⁶⁵.

S naplněním báňského zákona č. 146/1854 ř. z. souviselo vedení Knihy provozovaných dolů a hutí⁸⁶⁶ a Knihy o povolení ke kutání, jejich pozastavení a zrušení⁸⁶⁷ u milevského hejtmanství.

V prostředí táborského úřadu byla užívána celá skupina knih spjatých se správou státních silnic a jejich údržbou. Evidenci cestářů podchycovala Kniha cestářů⁸⁶⁸, se kterou úzce souvisela Kniha přísah⁸⁶⁹. Složené kauce před započítím stavby byly evidovány v Knize stavebních kaucí vedených při správě státních silnic⁸⁷⁰. Hmotný majetek byl evidován v Inventáři stavebního nářadí a dřevěného materiálu⁸⁷¹, peněžní operace registrovala Kniha peněžních poukázek⁸⁷². Na přímou správu silnic navazoval dohled nad kamenolomy. Přehled o nich umožňovala Kniha státních kamenolomů⁸⁷³ a z nich získaný štěrk byl evidován v Knize dodávek štěrku⁸⁷⁴.

6.1.3.14. Účetní agenda

---

⁸⁶⁴ Vormerkung über bestehende landwirtschaftlichen Vorschungsskassen.

⁸⁶⁵ Vormerkung der bestehenden Sparkassen.

⁸⁶⁶ Vormerkung der im Betrieb und ausser Betrieb befindlichen Berg- und Hüttenwerke.

⁸⁶⁷ Vormerkung über Freischurfbewilligungen, Einstellungen, Auflassung.

⁸⁶⁸ Strasseneinräumer- Grundbuch.

⁸⁶⁹ Beeidigungsprotokoll der ärarischen Strasseneinräumer.

⁸⁷⁰ Vormerkung über Baukautionen bei der Aerarialstrassenverwaltung.

⁸⁷¹ Bauzeugs-inventare und Holzmaterial Ausweis der Aerarialstrassenverwaltung.

⁸⁷² Vormerkung über sämtliche bei der Aerarialstrassen Verwaltung erfolgten Geldanweisungen.

⁸⁷³ Vormerkung über aerarische Schotterbrüche.

⁸⁷⁴ Schotter Lieferungsbuch.

Vedení účetní evidence u okresních hejtmanství je dosud zcela neprostudovanou oblastí úřední činnosti. Proto bude i v budoucnu nutné hlubší analýze podrobit dochované písemnosti a především knihy. Níže uvedené řady knih jsou uvedeny spíše výčtově bez sledování souvislostí jejich vzniku, neboť odkazující na velmi četné množství podzákoných norem, které si vyžadají rozbor v rámci samostatné studie. O hospodaření jednotlivých úřadů byl sestavován úřední paušální účet⁸⁷⁵. Jako knižní formu jej vedli v Pelhřimově, Milevsku a Sedlčanech, přičemž v nařízení z roku 1906 se neuvádí, aby byl povinně veden jako kniha. V Sedlčanech užívali navíc Knihu úředního paušálního účtu pro okresního lékaře⁸⁷⁶. Vybavení úřadu včetně sbírky zákonů, soupisu knih, map a statistických materiálů bylo evidováno v Inventáři⁸⁷⁷ a Knihovním katalogu⁸⁷⁸.

Další typy knih vykázaných jednotlivými úřady:

Příjmový a výdajový deník⁸⁷⁹

Depozitní deník⁸⁸⁰ – Sedlčany a Milevsko

Výkaz nedostatků v kolkovném⁸⁸¹ – Milevsko

Deník kolků⁸⁸² – Pelhřimov

Knihy evidující nakládání s tiskopisy „prodejními“ a vydávanými zdarma⁸⁸³ – Sedlčany

Knihy evidující pokuty určené pro chudinské fondy⁸⁸⁴ – Benešov, Milevsko, Tábor

Knihy pokut pro zemský a kultovní fond⁸⁸⁵ – Milevsko

Knihy pokut⁸⁸⁶ – Pelhřimov

Peněžní deník⁸⁸⁷ – Pelhřimov, Sedlčany

Knihy expedovaných peněz formou poukázek odevzdaných poště⁸⁸⁸ – Pelhřimov

⁸⁷⁵ Pauschal-rechnung – Vormerkung über Amtsoauschale; Amtspauschale Rechnung.

⁸⁷⁶ Pauschalrechnung des k.k. Bezirksarztes.

⁸⁷⁷ Amtsinventar.

⁸⁷⁸ Bibliothekskatalog.

⁸⁷⁹ Übernahms- und Aufgabs- Journales.

⁸⁸⁰ Depositenjournal (Empfangsjournal Ausgabsjournal).

⁸⁸¹ Verzeichniss über alle beanständteren Stempelgebühren.

⁸⁸² Stempelmarkenjournal über die eingelangten und verausgabten.

⁸⁸³ Rechnung über die Gebahrung der zahlbaren und urenthgeltlich abgefasste Drucksorten.

⁸⁸⁴ Vormerkung über die zu Handen der Armenkassa verfügbaren Geldstrafen.

⁸⁸⁵ Vormerkung über Geldstrafen, welche zu Handen des Landes- und Culturfonds verhängt wurden.

⁸⁸⁶ Geldstrafen Vormerk.

⁸⁸⁷ Geldjournal.

⁸⁸⁸ Geldexpeditionen Vormerk über die der Post abgegebene Postanweisungen.

6.1.4. Sonda k vedení dvou sérií úředních knih na příkladu Okresních hejtmanství v Pelhřimově, Kamenici nad Lipou a Humpolci⁸⁸⁹

Uvedená obsahová členění svědčí o užívání velkého množství a typů úředních knih. Značné kvantitativní a různorodosti si byli vědomi již u českého místodržitelství na počátku 20. století. Různorodost ovšem není dána jen obsahovou stránkou, ale také typologií knih v rovině funkční, v postavení u úřadu v otázce právní. Vzhledem k absenci dílčích studií bude následující text spíše návrhem na typologii, kterou budou muset upřesnit následné rozborů. Přesto je zřejmé, že lze u okresních hejtmanství rozlišit typy knih, které představují:

1) vnitřní kancelářské pomůcky, které právo nezakládaly, ale jejich cílem bylo usnadnit chod kanceláře. Mezi takovými lze rozlišit knihy:

a) evidence pohybu písemností (registraturní pomůcky, deníky poštovního)

b) vedené k usnadnění zpracování informací a jejich rychlejší oběh především ve vztahu k vyšší instanci – místodržitelství

c) vedené za cílem ulehčit informovanost úřadu, který je tak souhrnně informován o určitém společenském jevu (spolkový katastr, evidence hostinských živností)

2) Knihy v postavení veřejných knih, resp. listin, které právo zakládají, jsou z nich vyhotovovány výpisy, opisy s právní mocí (matriky; aspirovaly sem i vodní knihy, ale takového postavení nedosáhly).

Mezi oběma skupinami pak leží knihy, které se svou podstatou dotýkají diplomatické kategorie listin vydaných okresním hejtmanstvím. K objasnění postavení knih této skupiny bude třeba věnovat dostatečné množství pozornosti, neboť u některých sérií je zřejmé, že označení „evidence vydaných...“ může být vyloženo jako soupis pro potřeby statistiky⁸⁹⁰, ale také se může vázat na právní existenci listiny. V průběhu 19. století také vzrůstá počet knih, které stojí na pomezí mezi funkcí úřední knihy a podacího protokolu, resp. zvláštní evidence dokumentů k určité záležitosti. Jejich vyústěním je následně na konci 20. a na počátku 30. let

---

⁸⁸⁹ K analýze byly využity písemnosti Okresního úřadu Pelhřimov, Kamenice nad Lipou a Humpolec uložené v Moravském zemském archivu v Brně – ve Státním okresním archivu v Pelhřimově.

⁸⁹⁰ Zde je třeba zmínit právě *Fristendirektorium*, který upozorňoval, že úřad má k určitému datu odeslat výkaz místodržitelství do Prahy. Jako podklady byly čerpány informace právě z některých knih.

20. století zavedení rejstříkové manipulace.⁸⁹¹ Typickými knihami této skupiny jsou např. trestní rejstříky, které byly následně vedeny i u ONV.

Pro tuto studii byly vybrány dvě série, které jsou badatelsky často reflektovány a jsou vhodné pro popis konkrétních teoretických postulátů – tzv. spolkový katastr a vodní knihy.

6.1.4.1. Spolkový katastr – evidence spolků

Soupis knih z roku 1906 uvádí, že vedení spolkového katastru vychází ze zákona vydaného 15. listopadu 1867 č. 135 ř.z. Dalším předpisem byla podzákonná norma, totiž výnos pražského místodržitelství z roku 1867, č. 55 743 a z 26. února 1879, č. 6568, který byl publikován ve sbírce výnosů z roku 1879 pod č. 241. Podoba katastru se zakládala na místodržitelském výnosu z 22. prosince 1899 č. 218 602. Na posledně zmíněný předpis se odkazoval ještě v roce 1930 oběžník Zemského úřadu v Praze, který upomínal na vedení spolkového katastru a řádnou evidenci spolků.

Spolkové katastry jsou dochovány ve všech třech fondech okresních úřadů (Humpolec, Kamenice nad Lipou, Pelhřimov) uložených ve Státním okresním archivu Pelhřimov. Z hlediska badatelské veřejnosti se jedná o jednu z velmi preferovaných archiválií. Badatelé často očekávají zjištění přesného data vzniku spolku, přičemž se nechají strhnout k často mylné interpretaci některých zápisů.⁸⁹² Již v rámci základní podoby dochovaných knih u pelhřimovského okresního úřadu je zřejmé, že lze mluvit o dvou souběžných řadách (sériích) spolkových katastrů.⁸⁹³ Čím je tato skutečnost způsobena? První řadu reprezentuje jediný svazek uložený v kartonové obálce, na jejíž přední straně je opatřen tištěným textem: „Spolkový katastr politického okresu (zákon ze dne 15. listopadu 1867, ř. z. č. 134): založeno podle stavu ze dne 1. ledna 1900.“ Tento svazek vznikl postupným připojováním volných složek, které měly charakter tištěných formulářů.⁸⁹⁴ Samotný obsah knihy je předem členěn na: A. Spolky politické – 1. pracovní; – 2. jiné; B. Spolky nepolitické – 1. požární; –

⁸⁹¹ Eva Šmilauerová, Správní vývoj a diplomatika písemností okresních národních výborů v letech 1945–1960, Sborník archivních prací 32, 1982, s. 43–169 a Pavel Holub, Oberhollabrunnský systém spisové služby a Okresní úřad v Humpolci v první polovině 20. století, Archivní časopis 61, 2011, č. 1, s. 67–74.

⁸⁹² K využití spolkových agend na příkladu Prahy viz Marek Lašťovka a kol., Pražské spolky. Soupis pražských spolků na základě úředních evidencí z let 1895–1990 (Documenta Pragensia. Monographia, vol. 6), Praha 1998.

⁸⁹³ Totéž platí o Okresním úřadu Kamenice nad Lipou, kde byl spolkový katastr vedený u místodržitelství zařazen původně mezi spisový materiál (blíže viz MZA Brno–SOKA Pelhřimov, OÚ Kamenice nad Lipou, inv. č. 885, karton č. 332, zatímco spolkový katastr vedený přímo u kamenického úřadu byl popsán mezi knihami (tamtéž, inv. č. 173 a 174, kniha č. 153 a 154).

⁸⁹⁴ V období první republiky se jednalo o formulář Státní tiskárny v Praze 4300-25.

2. vojenské-veteránské; 3. pracovní; 4. jiné. Zatímco pro nepolitické spolky je užit bílý papír, politické spolky byly zapisovány na žlutý. V hlediska dalších znaků je třeba konstatovat, že spolkové katastry vedené u místodržitelství měly podobu tištěných formulářů, zatímco úprava knihy u okresních hejtmánství závisela na daném úřadu.

Z genetického hlediska je třeba upozornit na jednu zásadní skutečnost. Nejstarší část knihy vznikla v prvním měsíci roku 1900 jako reakce na oběžník pražského místodržitelství z 22. prosince 1899. Tato část přitom byla vypracována jako jednorázový soupis jednotlivých typů spolků, jak svědčí písmo provedené jednou písařskou rukou, ale i datace uvedená na konci soupisu (13. února 1900) s podpisem okresního hejtmana. Provedený jednorázový soupis byl posléze zaslán k českému místodržitelství, u něhož, resp. u jehož nástupce v podobě zemské správy politické, zemského úřadu, a posléze zemského národního výboru byl průběžně doplňován a veden. Na základě vládního nařízení č. 305 z 28. prosince 1948 byly tyto knihy postoupeny přes krajské velitelství národní bezpečnosti Okresnímu národnímu výboru v Pelhřimově.⁸⁹⁵ Následně byly tyto katastry přesunuty do fondů okresních úřadů, kde byly zmanipulovány do příslušné agendy. Primární vedení ovšem přísluší úřadu druhé instance státní správy.

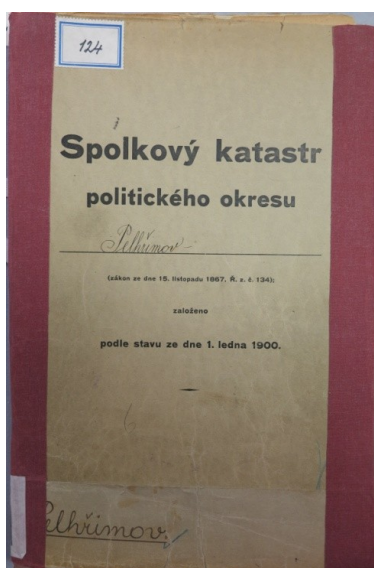
Z typických vnitřních znaků je třeba popsat formulář, který obsahuje: číslo položky, jméno a sídlo spolku, číslo a datum výnosu českého místodržitelství, resp. zemské správy politické týkající se utvoření, resp. rozpuštění, a poznámku. Charakteristické je velké zastoupení razítek pro zápisy o zániku či změně charakteru⁸⁹⁶, stejně jako četné střídání písařských rukou, resp. úředníků, kteří zaznamenali příslušnou informaci.

---

⁸⁹⁵ Dle odstavce 2 § 1, resp. přílohy C byly od zemských národních výborů přeneseny záležitosti spolkové na okresní národní výbory.

⁸⁹⁶ Např. datumové razítko: „ZÁNÍK“, „AUFGELOST“, „Hlášen dle č. 7/1939 Sb.“

Obr. č. 60: Podoba Spolkového katastru vedeného původně u Českého místodržitelství v Praze

Zdroj: MZA v Brně – SOKA Pelhřimov, OÚ Pelhřimov, inv. č. 124, kniha č. 124

Druhou řadu spolkových katastrů zastupují knihy označené na deskách jako „katastr spolkový“ nebo „spolkový rejstřík.“ Tyto knihy byly vedeny přímo u příslušných okresních hejtmanství. Svazky opatřené lepenkovými deskami a plátěnou vazbou byly tvořeny prázdnými či řádkováním opatřenými papíry, přičemž na každé straně byl uveden zpravidla jeden, někdy dva spolky. Charakteristické je tzv. francouzské záhlaví, kde je obsažen formulář knihy: jméno spolku a sídlo, účel, ustavení se spolku povoleno výnosem, jméno předsedy, jméno místopředsedy a poznámka.

Obr. č. 61: Konec soupisu spolků k roku 1900 s chronologicky přepisovanými zápisy

№. Sp.	Name des Vereines	Sitz	Datt und Datum des Statut-Erlasses betreffs der Bildung (event. letzter Umbildung)	Zustellung	Anmerk.
145	Hasičský sbor dobrovolných hasičů v Polici	Police	Hlášen die 6. 6. 7 / 1930 Sb.		
146	Hasičský sbor	Police	Hlášen die 6. 6. 7 / 1930 Sb.		
147	~~...~~	~~...~~	~~...~~	~~...~~	~~...~~
148	Hasičský sbor	Police	Hlášen die 6. 6. 7 / 1930 Sb.		
149	~~...~~	~~...~~	~~...~~	~~...~~	~~...~~
150	Hasičský sbor	Police	Hlášen die 6. 6. 7 / 1930 Sb.		
151	Hasičský sbor	Police	Hlášen die 6. 6. 7 / 1930 Sb.		
152	Hasičský sbor	Police	Hlášen die 6. 6. 7 / 1930 Sb.		

Zdroj: MZA v Brně – SOKA Pelhřimov, OÚ Pelhřimov, inv. č. 124, kniha č. 124

Pro spolkové katastry je až typické dochování několika chronologicky na sebe navazujících svazků v rámci jedné správní instituce. Přestože se může zdát určení datace vzniku úřední knihy z první poloviny 20. století zcela banální, při práci se spolkovými katastry nastávají obtíže. Jejich zavedení vychází ze zákona z roku 1867 a následně bylo upraveno několika místodržitelstvími výnosy, ovšem reálný vznik je třeba určit z rozboru konkrétní knihy. Velmi zavádějící je v tomto ohledu čerpat poznání z: „ustavení se spolku povoleno výnosem“, které obsahuje dataci. Tato položka zaznamenávala odkaz na místodržitelství výnos potvrzující i změnu stanov, přičemž se již neodkazovala na předchozí dokument. Tím se datace „vzniku“ spolku může značně posunout. Obsah pole „datace“ svádí rovněž archiváře k prohlášení určitého zápisu za nejstarší údaj v knize. Když se navíc přidá skutečnost, že následující zápisy následují chronologicky za sebou, může se jevit kniha jako ta, do které byly zápisy vkládány průběžně. Tato interpretace je ovšem ne vždy správná. Při komparaci se spisovým materiálem lze zjistit, že často existoval spolek starší a zaniklý před

počátkem 20. století (resp. před zavedením knihy), ovšem kniha jej nereflektuje.⁸⁹⁷ Na jistou nesrovnalost může upozornit výskyt jedné písařské ruky. Úředník by v případě průběžného vedení knihy musel v kanceláři působit i několik desetiletí. Právě určení posledního zápisu provedeného prvním písařem, úředníkem, může určit nejmladší zápis z období služby daného úředníka a nejzazší termín vzniku knihy. Je však třeba mít na paměti, že úředník mohl knihu založit dříve a určitou dobu ji vést, čímž se relativizuje vyhranění datace. V takovém případě je třeba komparovat údaje s dalšími rozbory, které vyloučí či potvrdí termín vzniku. Nejstarší zápis je třeba vyšetřit ve spojitosti se spisy, resp. v rámci širších historických souvislostí. U pelhřimovské knihy č. 125 (dosud považované za nejstarší katastr pelhřimovských spolků) je velmi zřejmé, že chybí spolky ze soudního okresu Kamenice nad Lipou, které by měla kniha zachycovat až do roku 1905, pokud byly vedeny ze všech soudních okresů v jednom svazku.

K založení dalšího svazku spolkového katastru došlo v Pelhřimově roku 1923 poté, kdy na pelhřimovském okrese byla provedena revize stavu spolků. Mnohé spolky totiž zanikly v průběhu první světové války. O této skutečnosti nebyl úřad informován, a proto bylo třeba provést jejich revizi. Zavedení v pořadí třetího dochovaného svazku lze datovat do roku 1935, jak uvádí i vrocení na první straně knihy. Ve stejném roce byl založen v pořadí druhý spolkový katastr také u Okresního úřadu v Kamenici nad Lipou. Vznik těchto svazků lze přisuzovat oběžníku zemského úřadu z července roku 1934, kdy bylo úřadům nařízeno důkladné provedení revize katastrů.

K podobnému prošetření aktuálnosti spolkového katastru jako v Pelhřimově roku 1923 přistoupili i v Humpolci, ovšem až o pět let později. Mnohé spolky byly zjištěné rovněž jako neaktivní, jak svědčí Spolek mládenců z Humpolce, který zanikl díky povolání jeho členů do armády v průběhu první světové války. O existenci tohoto spolku svědčí spisy, samotná kniha spolek vůbec neviduje. Pražský zemský úřad přitom určil, že spolek má „z vlastního rejstříku spolkového příslušný úřad“ vymazat.⁸⁹⁸ Jak poznamenal úředník humpoleckého okresního úřadu 12. září 1929 „ve starém spolkovém katastru I 23 vymazáno“. Je tak zřejmé, že dochovaný spolkový katastr je výsledkem revize stavu spolků z roku 1928, resp. 1929, a proto neobsahuje starší (roku 1928 neexistující spolky). Tuto hypotézu potvrzují i zápisy o zvolených funkcionářích datované do konce 20. let 20. století. Ti měli být do rejstříku

---

⁸⁹⁷ Viz příklad Spolek mládenců Humpolec, který byl ustanoven roku 1893. Aktivní byl do roku 1914. Ve spolkovém katastru, který byl započat roku 1928 obsažen není (MZA Brno–SOkA Pelhřimov, OÚ Humpolec, inv. č. 626, karton č. 89; tamtéž, inv. č. 196, kniha č. 107).

⁸⁹⁸ MZA Brno–SOkA Pelhřimov, OÚ Humpolec, inv. č. 626, karton č. 89, fol. 31.

zapisování při každé volbě. Při kritickém pohledu na předloženou knihu je sice třeba počítat s možností, že daný úřad vklady o volbě funkcionářů (do této doby) neprováděl a datace jejího vzniku by se posunula do staršího období. O nedůsledném vkládání zápisů svědčí oběžník Zemského úřadu ze 4. února 1930, když konstatuje „mnohé úřady nedbají náležitě evidence a dotyčných zápisů do katastru spolkového nečiní“.⁸⁹⁹ Další příčinou absence dat v této položce může být nedodržování zákona⁹⁰⁰ ze strany spolků. Představenstvo spolku mělo oznámit úřadu „funkcionáře, kteří zastupovali spolek navenek a vůči úřadu a jež za spolek podepisují“.⁹⁰¹ Jak je u mnohých spolků zřejmé, tyto změny nebyly hlášeny jak v průběhu první světové války, tak často i na počátku 20. let 20. století.

Spolkové katastry získaly v průběhu své existence ještě další funkci. Staly se pomůckou pro rychlé vyhledávání spisů v registratuře, když si úředníci k jednotlivým spolkům připsali signatury jejich uložení. I této poznámky může být využito při určení datací vzniku knihy, neboť užitá signatura může odkazovat na starý, posléze neužívaný spisový plán, jak se stalo v případě kamenolipského svazku.⁹⁰² Nový spisový plán byl u Okresního úřadu v Kamenici nad Lipou zaveden s platností od roku 1932, přičemž při založení knihy byla připsána starší značka, která byla posléze nahrazena novější.

Pro snadnější orientaci v obsahu knih byly vedeny indexy, které byly součástí svazku. V abecedním pořadí míst byly připsovány jednotlivé spolky s odkazem na stranu v rejstříku. Jiné pojetí má humpolecký katastr, který byl již jako celek rozdělen do jednotlivých skupin na spolky: I. hasičské, II. hospodářské, III. divadelní a vzdělávací, IV. tělocvičné a V. různé a v nich vkládány zápisy abecedně podle obcí. K tomuto svazku již nebylo třeba pořizovat zvláštní index.

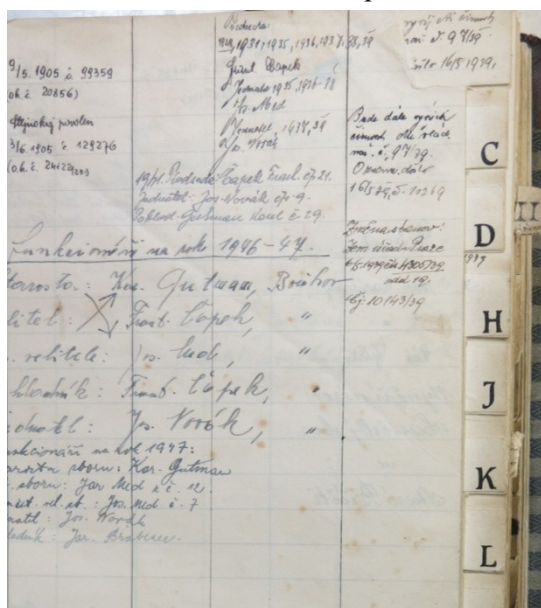
⁸⁹⁹ MZA Brno–SOkA Pelhřimov, OÚ Humpolec, inv. č. 624, karton č. 86 – Zemský úřad Praha, č.j. 51310 ai 1930/19/370ai1930 ze 4.2.1930.

⁹⁰⁰ Zákon o právu spolčovacím z 15. listopadu 1867 č. 134 ř. z.

⁹⁰¹ Oběžník Zemského úřadu Praha z 31. července 1934 č.9679 ai1934/odděl. 19, jímž byla nařízena důkladná revize spolků.

⁹⁰² MZA Brno–SOkA Pelhřimov, OÚ Kamenice nad Lipou, inv. č. 174, kniha č. 154.

Obr. č. 62: Výřez spolkového katastru členěného dle obcí pomocí řezaného indexu

Zdroj: MZA v Brně – SOkA Pelhřimov, OÚ Humpolec, inv. č. 196, kniha č. 107

Spolkové rejstříky byly využívány nejen k orientaci o existenci spolku a v rychlém přehledu jejich představitelů, ale také při vypracování různých seznamů či výkazů spolkové činnosti. Svědčí o tom požadavek českého místodržitelství z roku 1912, kdy měl být proveden seznam zemědělských rad a hospodářských a lesnických spolků.

6.1.4.2. Vodní knihy – knihy usilující o statut veřejné knihy

Vodní knihy náleží k jedněm z nejlépe definovaných knih v rovině normy určující jejich podobu. Tato norma vydaná v 70. letech 19. století byla platná po celou dobu existence Rakousko-Uherska. Klíčová otázka, kterou je třeba si položit při studiu vodních knih, vychází z jejich postavení ve vztahu k právu. Jedná se o veřejné knihy či nikoli? Zakládá zápis v knize právo nebo pouze napomáhal v lepší orientaci v právech k jednotlivým vodním dílům?

Na počátku je třeba definovat, co je to veřejná kniha? Riegrův slovník z roku 1865 jejich význam reflektuje a vysvětluje je jako knihy: „určené k tomu, aby se jím vykonávalo nabývání, měnění a přestávání práv věcných, ježto se týkají věcí nemovitých a sloužící mimo to k zaznamenání jiných událostí a poměrů, pokud se týkají nemovitých věcí aneb práv k nim se vztahujících. Účel veřejných knih jest tedy držeti nemovitosti a práva jich se týkající v náležitém přehledu, a to pod autoritou veřejnosti... Jedině zapsáním do knih veřejných jest

možno nabýti věcných práv k věcem nemovitým..“.⁹⁰³ Slovník veřejného práva přímo nedefinuje význam, ale taxativním způsobem uvádí, že se jedná o „všeobecný ústav knih pozemkových, jednak speciální knihy horní a železniční“.⁹⁰⁴ Ustanovení, kterými se upravovaly pozemkové knihy, byla platná pro všechny veřejné knihy, pokud nebyly ustanoveny výjimky.⁹⁰⁵ Autor slovníkového hesla zde vodní knihy (právem) neuvádí.

Společným pro pozemkové a vodní knihy je z právního hlediska princip formální publicity. Ten poskytuje každému právo do knihy nahlížet a provádět výpisy. Zásadní rozdíl ovšem vychází z principu materiální publicity, tedy zásady veřejné víry. Ta znamená, že každý má být chráněn ve své poctivé důvěře v úplnost a pravost obsahu pozemkové (resp. vodní) knihy.⁹⁰⁶ Jak bude ukázáno níže, zápisy do vodních knih nebyly úplné a jejich podoba se zásadně vzdalovala od principů spjatých s vedením pozemkových knih.

Vodní knihy byly založeny na základě zákona č. 93/1869 ř. z. z 30. května 1869, resp. č. 71 z 27. srpna 1870, který byl uveřejněn ve sbírce českých zemských zákonů. V zákoně č. 71 se o vodních knihách hovoří přímo v § 100, kde se ustanovuje, že: „každý politický úřad má vésti záznamní knihu (knihu vodní) s lístky vodními, v které všeliká práva k užívání vody v okrese průchod mající, a práva podle toho zákona vnově nabytá, pak ustanovení, jakou výšku mají míti normální cejchy a změny, které v tom nastanou, táhnouc se na rozhodnutí, na nichž se to a ono zakládá, mají se v patrnosti chovati... Každá má toho vůli, aby nahlédla do vodní knihy a do úředních jednání tam uvedených, rovněž jak do lístků vodních, pak aby z knihy té žádal přepisů zaplativ předepsaný poplatek.“ Nařízení Ministerstva orby z 20. září 1872 publikované v českém zemském zákoníku pod č. 52 poté přímo a velmi detailně určilo, jaký má mít vodní kniha formulář (ten byl přímo obsažen jako vzor A). Jak bylo naznačeno výše, mělo být veřejnosti umožněno právo nahlížet do knihy a žádat výpisy, čímž se blíží k pojetí pozemkových knih, které byly nově založeny rovněž v 70. letech 19. století.⁹⁰⁷

Vklad zápisu do pozemkové knihy, vedené do poloviny 20. století u okresních soudů, a vklad zápisu do vodní knihy, vedené u správního úřadu (okresního hejtmanství), měl ovšem

---

⁹⁰³ František Ladislav Rieger a kol., Slovník naučný. Díl devátý. Š – Vyzývání svatých, Praha 1872, s. 997 – heslo Veřejný.

⁹⁰⁴ Kolektiv autorů, Slovník veřejného práva československého. Svazek II. I–O, heslo Knihy veřejné, s. 190–196.

⁹⁰⁵ Tamtéž, s. 190.

⁹⁰⁶ Tamtéž, s. 194.

⁹⁰⁷ Na základě všeobecného knihovního zákona č. 95/1871 ř.z. z 25. července 1871 a zemského zákona o zakládání knih pozemkových č. 92/1874 z. z. z 5. prosince 1874 byly nově založeny pozemkové knihy. Již i jejich předchozí podoba byla chápána jako veřejná kniha, jak ustanovila nařízení z období Josefa II. a posléze ustanovení občanského zákoníku.

jiný charakter. Zatímco zápisy pozemkové knihy zakládaly právo, vodní knihy nikoli. Tento stav byl reflektován např. roku 1911 v pamětním spise Zemské Jednoty českých mlynářských společenstev v království Českém: „každé oprávnění k užívání vodní síly má určitou majetkovou hodnotu. Zápisem do vodní knihy, která má povahu veřejnou, staví se tato majetková hodnota do jisté míry již nyní pod veřejnou kontrolu. Avšak nynější povahou vodních knih postrádá tato majetková hodnota významu pro veřejný úvěr a má povahu pouhého zápisu, se kterým není dále ničeho spojeno. Proto by se doporučovalo, aby vodní knihy vůbec založeny byly po způsobu knih pozemkových, aby pak také vodní práva mohla býti předmětem vydatného úvěru.“⁹⁰⁸ Vodohospodářský svaz československého průmyslu a živností ve svém sdělení z roku 1926 charakterizoval podstatu vodních knih následovně: „jest zajisté všeobecně známo, že vodní knihy tak, jak byly vedeny u politických úřadů, povětšinou účelu svému nevyhovovaly a neposkytovaly jasného přehledu o existenci a rozsahu vodních práv v dotyčném okrese zřízených. Zápisy – pokud vůbec byly – bývaly někdy příliš rozvláčné, někdy opět krajně stručné a obyčejně postrádaly dat pro posouzení sporné otázky nutných. V posledních pak zejména válečných a krátce poválečných letech stav vodních knih se ještě zhoršil, protože úřady, po většině přetíženy agendou válečnou a zásobovací, neměly tolik času, aby zápisům věnovaly náležitou pozornost.“⁹⁰⁹ Pouze evidenční charakter vodním knihám potvrdila i judikatura správního soudu v roce 1932.⁹¹⁰

V průběhu první čtvrtiny 20. století došlo k několika vlnám revizí zápisů v knihách. Nejvýznamnější revize celostátního charakteru byla spjata s vydáním vládního nařízení roku 1925 doplněné o instrukci ministerstva zemědělství z 16. července 1926.⁹¹¹ Součástí revize vodní knihy na příslušné okresní správě politické mělo být uvážení, zda je třeba založit nový svazek pro vodní knihu, stejně jako obligatorní zavedení zvláštního podacího protokolu pro vodoprávní agendu. Tato revize se stala posléze soustavnou a například u pelhřimovského úřadu nebyla dokončena ani na počátku 40. let 20. století. V každoroční zprávě

---

⁹⁰⁸ MZA Brno – SOkA Pelhřimov, OÚ Pelhřimov, inv. č. 916, karton č. 348 – Oběžníky týkající se vodoprávního práva – Jednota českých mlynářských společenstev v království Českém v Praze, zaslaný pamětní spis z 1. června 1911.

⁹⁰⁹ Tamtéž, Dokument Vodohospodářského svazu československého průmyslu a živností v Praze k rozboru vodních knih z 6. května 1926.

⁹¹⁰ Nález Nejvyššího správního soudu Josef Bohuslav, Sbírká nálezů nejvyššího správního soudu ve věcech administrativních, Praha 1932, č. 9799/1932).

⁹¹¹ MZA Brno – SOkA Pelhřimov, OÚ Pelhřimov, inv. č. 916, karton č. 348 – Oběžníky týkající se vodoprávního práva – mj. Vládní nařízení z 8. července 1925 č. 160/1925 Sb. upravující vedení vodních knih; Oběžník Zemské správy politické v Praze č. 314211 ai 1926/7–36/301ai 1925 ze 17. srpna 1926.

o provedených pracech se uvádí tvrzení: „...během roku pokračováno v soustavné revizi vodoprávních spisů, pořizovány opisy starších výměrů pro sbírku vodních listin pokud chyběly a pokud to pro nával jiné práce bylo možno...“.⁹¹² Za vzorový okresní úřad ve vedení vodoprávní agendy byl roku 1932 vyhlášen Okresní úřad Praha Smíchov a Karlín, kde „vzornosti“ bylo dosaženo díky spoluprací se zástupci ministerstva zemědělství.

Ještě starší revize se u pelhřimovského úřadu uskutečnila roku 1901, resp. na počátku roku 1902, kdy byly osloveni kromě jiných také starostové, okresní soudy a samotní jednotlivci s nařízením o předložení podkladů pro vklad práv do vodní knihy. Daný jedinec měl na okresní hejtmánství s dotazníkem zaslat „...veškeré listiny, plány a jiné průvody vodního práva se týkající, jež máte v ruce,...“ které byly po úředním jednání vráceny.⁹¹³

Revize knih přitom nevycházela pouze z nenáležitého vedení vodní knihy, ale také z chování obyvatel daného regionu. Ti totiž často zřizovali a posléze často nelegálně užívali zařízení podléhající schválení a následné kolaudaci od politického úřadu, a to i přesto že nedokončili správní řízení vedoucí ke schválení. Při revizi knih tak byla často dodatečně prováděna kolaudace, díky čemuž lze dnes odhalit termín obnovy i vodní knihy (při absenci příslušných norem).

Vodní knihy neměly obsahovat již od svého zřízení plnohodnotné opisy dokumentů (výnosů či protokolů), nýbrž měly na tyto dokumenty uložené ve sbírce listin pouze odkazovat a do knihy měly být vloženy pouze stručné a výstižné výtahy.⁹¹⁴ Tyto výtahy přitom úřadu komplikovaly vklady do knihy víc, než kdyby byly vloženy pouhé registry. Technický komisař určený pro odborné záležitosti vodoprávní agendy z Čechých Budějovic si od kamenolipského okresního úřadu vyžádal, aby mu byl předkládán návrh zápisu do vodní knihy ke stylistické kontrole.⁹¹⁵ Tento požadavek se posléze promítl i do zápisů ve vodní knize, kde příslušný úředník poznamenal: „...Podle návrhu státního vodoprávního technika ze dne xx zapsal...“

---

⁹¹² MZA Brno – SOkA Pelhřimov, OÚ Pelhřimov, inv. č. 916, karton č. 348 – č.j. Okresní správy politické v Pelhřimově č. 3354/1928 k č.j. Zemské správy politické 28052 ai 1928/7–36/194 ai 27

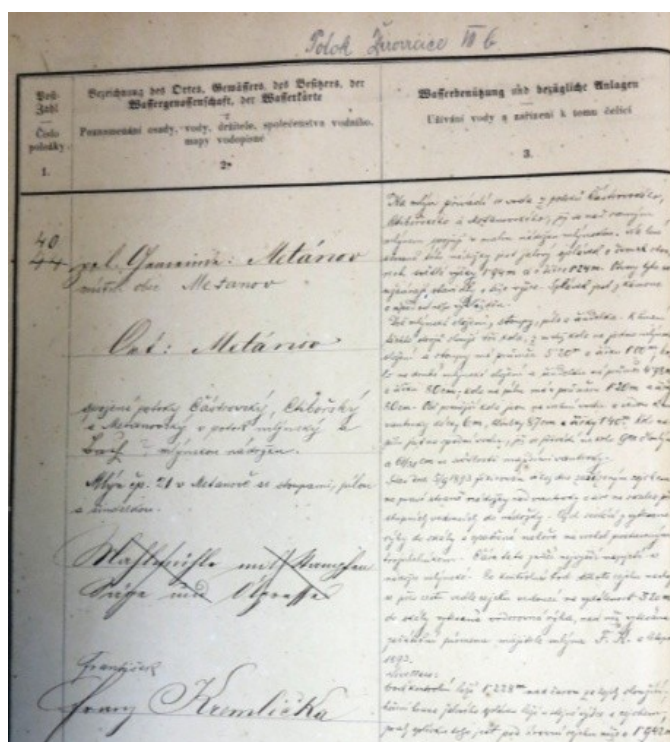
⁹¹³ MZA Brno – SOkA Pelhřimov, OÚ Kamenice, inv. č. 706, karton č. 207 – Hadravova Rosička čp. 18, fol. 5 – z 27.12.1901 č.j. 39652 a OÚ Kamenice nad Lipou, přírůstek č. 113/2014, kniha č. 1 – Hadravova Rosička.

⁹¹⁴ MZA Brno – SOkA Pelhřimov, OÚ Kamenice nad Lipou, inv. č. 694, karton č. 198 – Okresní úřad v Českých Budějovicích, č.j. 1400/487 ai 1931 z 8. září 1931 s odkazem na oběžník Prezidia Zemského úřadu v Praze z 26. ledna 1930, č.j. 34180 ai 1929.

⁹¹⁵ Tamtéž.

Vodní kniha vedená u Okresního úřadu v Kamenici nad Lipou byla původně založena na pelhřimovském okresním hejtmanství a obsahovala vody v soudním okrese Kamenice nad Lipou a Počátky, zatímco druhá kniha obsahovala soudní okres Pelhřimov a Pacov.⁹¹⁶ Z Pelhřimova byla posléze předána roku 1905 při ustanovení nového úřadu do Kamenice nad Lipou, proto mají pelhřimovské i kamenické knihy stejně vnější znaky, jako je původní nadepsání „charakteristiky místa.“ Tímto úvodním popisem zápisy ovšem často končí a vklady se objevují často sporadicky, byť je dokázána existence opisů výnosů ve vodoprávních záležitostech pro sbírku listin k vodní knize.⁹¹⁷

Obr. č. 63: Obdobné provedení zápisu týkajícího se „charakteristiky lokality“ ve vodní knize z Kamenice nad Lipou jako v pelhřimovské vodní knize.

Zdroj: MZA v Brně – SOkA Pelhřimov, OÚ Kamenice nad Lipou, přírůstek č. 113/2014, kniha č. 1 – vodní kniha z let 1870–1842.

⁹¹⁶ MZA Brno – SOkA Pelhřimov, OÚ Pelhřimov, přírůstek č. 112/2014, kniha č. 1, 2 a OU Kamenice nad Lipou, přírůstek č. 113/2014, kniha č. 1–4.

⁹¹⁷ Viz např. Ždár, mlýn čp. 26 či Metánov čp. 21, kde je doložena i poznámka pro písařnu, která měla vyhotovit opis dokumentů pro sbírku listin vodní knihy. Tento opis byl proveden, založen, ovšem nebyl vložen do vodní knihy. K tomu došlo až na počátku 20. století při její revizi (viz OU Kamenice nad Lipou, inv. č. 706, karton č. 220 – Ždár, a tamtéž, karton č. 212 – Metánov).

Vodní knihy na počátku 20. století neměly charakter veřejných knih (zápisy právo nezakládaly), nýbrž svým pojetím měly pouze umožňovat evidenci vodních práv a blížily se tak knize evidence spolků evidující určitý společenský jev, zde ovšem v precizovaně pojaté podobě.

6.2. Vybrané pojmy analyzovaných tří norem – příspěvek k terminologii

Terminologie představuje jednu z klíčových oblastí, kterým by měla novověká diplomatika věnovat výraznou pozornost.⁹¹⁸ Ve srovnání s výzkumem z období středověku⁹¹⁹ prozatím nedospěla k vytvoření přehledu termínů. Mnohdy tak čerpá poznání z archivních slovníků.⁹²⁰ Podobně, jako u úředních knih byly konstatovány obtíže spjaté s terminologií, i u pojmů zachycujících úřad jako celek panují jisté komplikace. Následující text má proto upozornit na možnou podobu hesel, případně jejich rozdělení do hlavních skupin tak, jak je zachytily tři analyzované normy zpracované na počátku 20. století.⁹²¹ Napříč těmito normami se prolínají dvě základní tendence. Na straně jedné je to rozkolísanost v používání termínů, kdy často sami autoři norem záměrně vytvářeli pro týž obsah nové pojmy (synonymální). Jindy naopak specifický termín odrážel snahu vyjádřit zvláštnost písemnosti. Současnému badateli tento stav komplikuje pochopení obsahu a stěžuje mu práci s normami jako takovými. V následujícím textu je zpracován nástin pro výběr možných hesel, s nimiž se lze setkat především v písemnostech státních úřadů první a druhé instance politické správy. Řazení hesel vychází od obecného ke konkrétnímu. První skupinu představují normy, podle kterých instituce působily. Posléze je pozornost věnována jednotlivým částem úřadu a jednotlivým skupinám zaměstnanců. Od čtvrtého skupiny jsou reflektovány pojmy spjaté přímo s úřední produkcí, tedy písemnosti v širším smyslu slova. Zvláštní skupinu představují úřední knihy. Protože registraturní pomůcky měly jiný charakter (byť jak je patrné z předchozí kapitoly, je třeba ještě uskutečnit další analýzy, aby se objasnilo, do jaké míry se některé typy úředních knih blíží registraturním pomůckám) v rámci úředního procesu, byly vyčleněny zvláť a to v těsné vazbě na tzv. identifikátory umožňující propojení evidence

⁹¹⁸ Nejnověji na tuto otázku upozornil Zbyněk Sviták, *Obecné problémy diplomatiky v novověku*, *Studia historica Brunensia* 67, 2020, č. 1, s. 9–18.

⁹¹⁹ Přehledná práce o termínech objasňujících význam napříč jednotlivými zeměmi vypracovaná Mezinárodní komisí pro diplomatiku v Paříži: Maria Milagros Cárceles Ortí (ed.), *Vocabulaire international de la diplomatie (=Collecció oberta 28)*, Valencia 1994.

⁹²⁰ František Roubík a kol., *Slovníček archivní terminologie*, Praha 1954. Viz také uvedená literatura u úředních knih týkající se terminologie.

⁹²¹ Jedná se o normu vydanou tiskem Erich Kielmansegg, *Amtsunterricht für die k. k. Bezirkshauptmannschaften in Niederösterreich*, Wien 1905 v následujícím textu zkracován pracovně jako DR (dolnorakouský); dále norma Franz Rappich, *Vorschlag einer neuen Kanzleiordnung für die politischen Behörden*, Prag 1910 (uložená např. NA Praha, České místodržitelství – prezidium, sign. 1/6/10/13, karton č. 4433) v následujícím textu pracovně zkracován jako PR (pražský) a třetí normou byl vídeňskou Komisí pro podporu reformy správy vypracovaný *Entwurf einer Verordnung der Minister des Innern, für Kultus und Unterricht, des Handels, für öffentliche Arbeiten, der Eisenbahnen, des Ackerbaues und für Landesverteidigung mit der eine Geschäftsordnung der k. k. Bezirkshauptmannschaften erlassen und Grundsätze des Verfahrens vor den politischen Behörden festgestellt werden* (uložená v NA Praha, České místodržitelství – prezidium Praha, sign. 1/6/31, karton 4566 – reforma 1912) v následujícím textu pracovně zkracován jako RR (reformní).

dokumentů s právě zmíněnou skupinou registraturních pomůcek. Obdobně blízce stály spisy a kancelářské poznámky. Stranou pozornosti nemohlo ujít vybavení úřadu (skříně, police apod.,).

Všechna hesla jsou rozdělena do třinácti skupin, totiž:

- 1) Normy, předpisy, zdroje informací
- 2) Úřad a jeho části
- 3) Zaměstnanci, úředníci
- 4) Úřední řízení (obecně)
- 5) Písemnosti (v širším smyslu slova)
- 6) Úřední knihy
- 7) Registraturní pomůcky
- 8) Identifikátory, identifikační značky
- 9) Spisy
- 10) Kancelářské poznámky a zkratky
- 11) Způsob a forma doručení, odeslání (evidence)
- 12) Účetní záležitosti
- 13) Úřední pomůcky

Hesla jsou vybrána v kontextu úředního řízení, písemností, nikoli v kontextu obecných záležitostí chodu úřadu (uniformy, dovolená apod.). Rovněž nebyly zahrnuty pojmy, pokud nejsou v normě konkrétněji specifikovány. Aby byla zajištěna provázanost mezi jednotlivými termíny, byl v následujícím přehledu užit symbol šipky ↗, za nímž následuje heslo v německé variantě a v závorce přeložený český ekvivalent.

Samotné heslo je koncipováno tak, že tučně je uvedena dobová podoba termínu. Za ní následuje odkaz na konkrétní normu (DR, PR, RR s číslem paragrafu či odstavce), aby bylo patrné, odkud daný termín je převzata. Na novém řádku je připojený český překlad. Ten často působí poněkud nepřírozeně. Podoba překladu odráží fakt, že v dobové terminologii byla němčina běžně užívaným jazykem pro vnitřní úřední styk. Snahou Karla Kadlece a Karla

Hellera sice bylo vypracovat německo-český slovník úřední a právnické terminologie⁹²², ale do něj se nemohly promítnout všechny varianty vzniklé (často pro němčinu tak oblíbených) formou kompozit (složených slov). Proto i když byl citovaný slovník užíván, ne vždy jej bylo možné pro příklad využít.

Za českým ekvivalentem následuje vysvětlení pojmu v bližších souvislostech. Pokud mohlo heslo vyjadřovat více variant, jsou připojeny za pořadovými číslicemi. U některých pojmů byla připojena obrazová dokumentace, na níž jsou termíny demonstrovány, neboť při samotném popise by často nebylo čtenáři jasné, co dobový termín vyjadřoval v praktické úřední činnosti.

Ve všech třech analyzovaných normách najdeme četné množství dokumentů, které měly omezenou dobu platnosti, často sloužily jako doklad o provedení určité činnosti a poté byly z registratur vyjmuty, resp. nedostaly se vůbec k uložení do archivu. Normy nám tak podávají cenné svědectví o těchto písemnostech, které by jinak studiem samotných archiválií byly těžko postižitelné. Zatímco dolnorakouské naučení je v tomto směru poněkud „umírněné“, nedá se totéž říci o pražském a reformním naučení. Pokud se v archiváliích jednotlivých fondů nenajde „opomenutý“ dokument sloužící převážně k evidenci předávaných písemností, či k jejich vykazování, je praktické užití vzorem ustanovených písemností vždy diskutabilní. Ustanovení normy a užití navrženého dokumentu v praxi jsou dvě zásadní otázky, které provází analýzu písemností již několik desetiletí.⁹²³ Přesto studium těchto dokumentů (obsažených často ve vzorové podobě jako příloha normy) můžeme objasnit, jaké problémy tížily úřednictvo na počátku 20. století. Každá písemnost měla svou příčinu vzniku a také měla naplnit cíl, který se očekával od její existence.

1) Normy, předpisy, zdroje právní informací

Vznik písemností a jejich oběh v prostředí úřadu i mimo něj byl možný za předpokladu, že jejich obsah byl v mezích zákonných a podzákonných norem. Ty vymezovaly úřadu jeho kompetence. Nejzásadnější normou byly *⌘Gesetz* (zákony). Jejich obsah byl posléze prováděn např. *⌘Erlass* (místodržitelstvími výnosy), které byly shromažďovány

---

⁹²² Karel Kadlec – Karel Heller, Německo-české názvosloví úřední a právnické. Příruční slovník pro soudy, úřady, politické, finanční, poštovní, železniční, účetní, vojenské a vůbec pro úřady státní a samosprávné, jakož i pro soukromou potřebu ve styku s úřady. *Deutsch-böhmische amtliche und juristische Terminologie Handwörterbuch für Gerichte, Politische, Finanz-, Post-, Eisenbahn-, Rechnungs-, Militärbehörden und überhaupt für Staats- und autonome Behörden, sowie für Privatgebrauch im Verkehr mit Behörden*, Praha 1935.

⁹²³ Na příkladu novověkých písemností analyzoval chod úřadu Vladimír Vašků, *Studie o správních dějinách a písemnostech moravského královského tribunálu z let 1636-1749*, Brno 1969 (= *Spisy University J.E. Purkyně v Brně, Filosofická fakulta* 144).

v podobě ↗Normensammlung (sbírka norem). Oběh písemností a jednání úřadu bylo obsaženo v ↗Geschäftsordnung (jednacím řádu).

Gesetz- und Verordnungsblätter (*DR 101, PR 24*)

Věstníky zákonů a nařízení; při doručení do úřadu byl vyloučen jejich zápis do registraturní pomůcky a neměly být opatřeny ↗Eingangsvermerk (podací poznámkou). Obsahovaly normy a nařízení zařazená do řady věstníků.

Normensammlung (=v RR Vorschriftensammlung) (*PR 76; RR 63*)

Sbírka norem; vznikala při ukládání norem podle ↗Geschäftsplan (jednacího plánu). Řazení a ukládání písemností příslušelo vedoucímu kancelářského oddělení.

Normenvorschriften (*PR 76*)

Normy; 1. všeobecné označení pro písemnosti určující úřední řízení, jeho podobu i obsah samotné agendy. U hejtmanství se jednalo o ↗Erlass (výnosy), případně konkrétně o ↗Runderlass (okružní výnos) nadřízených úřadů, které představený úřadu (hejtmanství) rozhodl zařadit mezi normy. Některé výnosy mohly mít charakter „judikátu“, vzoru pro další rozhodnutí, proto byly rozmnoženy a kopie postoupeny jednotlivým oddělením. 2. v podobě textu „Norm“ kancelářská poznámka provedená představeným úřadu na písemnost, která měla charakter normy a měla upravit napříště úřední řízení. 3. při ukládání norem podle ↗Geschäftsplan (jednacího plánu) vznikala ↗Normensammlung (Sbírka norem).

Vorschrift (*DR 212*)

Předpis; obecné označení pro jakoukoli normu.

Amtsunterricht (*DR*)

Úřední naučení; podzákonná norma určující způsob úřadování. V mladším období (dle terminologie užívané na počátku 21. století) lze přiblížit ke spisovému řádu, byť na počátku 20. století obsahovalo úřední naučení širší okruh budoucích právních předpisů. Viz také ↗Geschäftsordnung.

Geschäftsordnung (*RR*)

Jednací řád; podzákonná norma určující způsob úřadování. Text obsahuje soubor postupů závazných pro jednotlivé části okresních hejtmanství a pro jeho zaměstnance. V době neexistující zákonné normy, která by upravovala správní řízení, nahrazoval částečně svým obsahem její znění. Viz také ↗Amtsunterricht.

Landeszeitung (DR 312)

Zemský úřední list; prostředek k rozšiřování úředně závazných informací na širším území (v Čechách např. Pražské noviny). V jeho úřední části byly uveřejňovány vyhlášky. V prostředí regionu obdobně ↗Amtsblatt (úřední list).

2) Úřad a jeho části

Všechny tři analyzované normy jsou založeny na podstatě, že úřad je rozdělen na podatelnu, písařnu, výpravnu a jednotlivá kancelářská oddělení. Abteilung (kancelářská oddělení) měla zajišťovat vše, co nebylo vyhrazeno podatelně, písařně a výpravně. Jistou zvláštností je, že RR pro podatelnu a výpravnu neužívala obvyklá označení, ale hovoří o ↗Einlaufübernehmer („osobě“ přejímající podání)⁹²⁴ a o orgánu určeném k zajištění práce s psacími stroji a rozmnožovacími aparáty⁹²⁵. Jednotlivé normy se v jisté míře rovněž liší v pojetí spisoven a registratur, resp. v jejich terminologii.

Expositur (RR12)

Expozitura; pro vymezený obvod určený soubor úředníků vybavených určitými právy. Rozšiřování expozitur se v českém prostředí váže především k počátku 20. století. V určité míře je u nich patrné závislé postavení na úřadu, k němuž byla expozitura zřízena. V čele stál Leiter der Expositur (vedoucí expozitury), přičemž písemnosti byly vydávány jménem Představeného okresního hejtmanství. U písemností připojovali úředníci expozitury ↗Stempel (razítka).

Kanzleiabteilung (DR 104, PR 30, RR 47)

Oddělení úřadu; dle DR označená jednotlivá oddělení velkým písmenem abecedy, dle PR u hejtmanství platné jako v DR, pro místodržitelství departmany značeny římskou číslicí; pokud departman měl více oddělení, ty značeny písmeny abecedy; oddělení, které bylo oprávněno vyřizovat jemu přidělených skupin agend, mělo vymezené agendy v ↗Geschäftsplan (jednacím plánu). Do činnosti oddělení náleželo vše kromě činnosti vymezené písařně a výpravně, tedy opatření identifikátory, vedení registraturní pomůcky,

---

⁹²⁴ § 31 RR.

⁹²⁵ § 53 RR.

dbala na dodržování lhůt, vyzývala k podání např. odpovědí, prováděla porovnání ↗Reinschrift (čistopisu) s ↗Entwurf (konceptem), vedla úřední knihy.

Steuerbehörde (PR 1, RR 33)

Berní úřad; hejtmanství disponovalo vlastním kancelářským oddělením pro daňové záležitosti, které v českém prostředí bylo v době první republiky odděleno a z něj vytvořena berní správa.

Einlaufstelle (DR 85, PR 1, 5)

Podatelna; místo přijímání písemností k vyřízení od stran. Zde písemnost opatřena ↗Eingangsvermerk (podací poznámkou) a straně potvrzeno převzetí.

Einlaufübernehmer (RR 31)

Osoba pověřená přijímání dokumentů; v normě se neužívá pojmu ↗Einlaufstelle (podatelna), ale pouze osoby pověřené k přijímání podání.

Schreibstelle (DR 172-176, PR 1)

Písárna; místo, kde docházelo k vyhotovení čistopisů. Od počátku 20. století využívány ↗Schreibmaschine (psací stroje) případně ↗Vervielfältigungsvorrichtung (cyklostylové rozmnožovací zařízení).

Abgangstelle (DR 178, PR 1)

Výpravna; místo v úřadu určené pro přípravu dokumentů k expedici (odnosu na poštu, předání straně).

Registratur (DR 149, PR 69, RR 58)

Registratura; místo určené k uložení vyřízených písemností. Podle DR rozlišována ↗Laufende Registratur určená pro uložení spisů do tří let po vyřízení. K ukládání sloužila ↗Registraturschrank (registraturní skříň). Druhou variantou byla ↗Stehende Registratur („dlouhodobá“ registratura) mající charakter centrální registratury. Dle PR u úřadu rozlišovány registratury jednotlivých oddělení (kde byl spis uložen tři roky), pro něž byly užívány ↗Registraturschrank (registraturní skříň). Po uplynutí lhůty měly být spisy vyjmuty

a předány k uložení do Zentralregistrator (centrální registratury). V principu obdobné jako u DR, ale jiná terminologie. Terminologie DR shodná s RR, kde se rozlišuje obdobně.

Zentralregistrator (PR 79, 82)

Centrální registratura; v DR označeno jako Stehende Registratur („dlouhodobá“ registratura), někdy také označena jako archiv. Místo, kam byly předávány písemnosti k uložení po uplynutí lhůty tři let, po níž byly uloženy v registratuře u daného oddělení, resp. v Registraturschrank (registraturní skříni), resp. dle DR v Laufende Registratur. Předání mělo být také vyznačeno v podací knize poznámkou „Zur Zentralregistrator am...“. Předání písemností bylo doprovázeno písemností informující o přesunu písemností z registratury u oddělení do centrální registratury. Doba uložení byla dána lhůtou uvedenou v Geschäftsplan (jednacím plánu).

Obr. č. 64: „Předávací protokol“ potvrzující přesun písemností z příruční registratury u oddělení do centrální registratury úřadu. Podle pražské normy bylo přesně stanoveno i barevné rozlišení obalů spisů, jak připomíná položka „rote, graue, gelbe Umschläge“. Přesnému zařazení podle Geschäftsplan (jednacího plánu) odpovídaly i spisy uvedené v předání.

St. k. Statthalterei*) (Landesstatthalter*) in _____ Beilage u. Muster 42
zu Punkt 79 K.O.

Zentral-Registrator.

Aktenüberweisung an die Zentral-Registrator. am _____ 1911

Die Kanzleiabteilung _____ überfendet zur Aufbewahrung in der Zentral-Registrator die nachfolgenden Registraturakten, u. zw.

Vorschriften — rote Aktenumschläge —
Gruppe _____
Abchnitt _____
Unterabchnitt _____
der Jahre _____
der Kanzleiabteilung _____ geordnet nach Stammzahlen.

Allgemeines — graue Aktenumschläge —
Gruppe _____
Abchnitt _____
Unterabchnitt _____
der Jahre _____
der Kanzleiabteilung _____ geordnet nach Stammzahlen.

Besonderes — gelbe Aktenumschläge —
Gruppe _____
Abchnitt _____
Unterabchnitt _____
der Jahre _____
der Kanzleiabteilung _____ geordnet nach Buchstaben des Alphabets

Diese Registraturakten sind in der Zentral-Registrator in Registraturakten die gleiche Aufschrift tragen, wie die aufzubewahrenden Akten und zwar in der O sie übergeben werden — d. h. Vorschriften und Allgemeines nach Stammzahlen, nach dem Alphabete — aufzubewahren.

Falls „Vorschriften“ oder „Allgemeines“ aus dem gleichen Jahre Gruppe, des gleichen (Unter-)Abchnittes sich schon in der Zentralregistrator die überlieferten Akten über „Vorschriften“ — und über „Allgemeines“ nach Stammzahlen in den betreffenden — gleichen — (Unter-)Abchnitt eingew.

Falls sich „Besonderes“ der gleichen Gruppe, des gleichen (Unter-) der Zentral-Registrator befindet, so sind die betreffenden Akten nach d betreffenden gleichen (Unter-)Abchnitt einzuordnen.

Die Übertragung dieser Akten in die Zentral-Registrator in Blättern der Kanzleiabteilung _____ in Rubrik 14 — mit dem Zeichen Z.R. — Zentral-Registrator — vorgenommen.

Falls einer dieser Akten von der Zentral-Registrator mit derselbe mittelst Beistelltheines angesprochen werden.

Auf den Registraturumschlägen ist dephals späterer le außer den oben angegebenen Aufschriften auch noch das Jahr der übergebenden Kanzleiabteilung ersichtlich zu machen.

Der Star _____

*) Nichtstempelhaft zu unterschreiben

Zdroj: Franz Rapprich, Vorschlag einer neuen Kanzleiordnung für die politischen Behörden, Prag 1910, vzor 43 (uložen např. NA Praha, České místodržitelství – prezidium, sign. 1/6/10/13, karton č. 4433).

Laufende Registratur (DR 69, 151, PR 70)

„Živá“ registratura; v DR označení pro tzv. „živou“, příruční registraturu sloužící k uložení užívaných spisů u oddělení. K uložení užívaná ↗ Registraturschrank (registraturní skříň).

Stehende Registratur (DR 151, PR 82)

„Dlouhodobá“ registratura; viz také ↗ Zentralregistratur.

Ausscheidung (RR 79)

Skartace; vyřazení písemností z registratury a jejich definitivní zničení.

3) Zaměstnanci, úředníci

Personální obsazení úřadu konceptními a kancelářskými úředníky bylo jednou z mnoha otázek řešených na počátku 20. století. Snaha po dobrém výkonu úřední činnosti často narážela na možnosti personálního obsazení úřadu. V samotné procesu úřadování se odrážela kompetence jednotlivých úředníků. Jiná práva při příslušela (převážně) právnický vzdělaným osobám, které se řadily do skupiny tzv. ↗ Konzeptsbeamte (konceptních úředníků – vyhotovovaly koncept), jiné kompetence měli ↗ Organe des Kanzleidienstes či Organe des manipulativen und manuellen Dienstes (zaměstnanci manipulační a „manuální“ služby), tedy kancelářští zaměstnanci), kteří se povětšinou rekrutovali z řad absolventů středních škol. Nejnižší v žebříčku kompetencí, ale i platově, stáli sluhové.

Zatímco DR i RR alespoň v základních rysech vymezily postavení jednotlivých skupin zaměstnanců, v PR uvedeny nebyly. Signifikantní pro všechny tři normy bylo rozlišení funkce ↗ Amtsvorstand (představenému úřadu) a ↗ Kanzleileiter (vedoucí kanceláře). Právě vedoucí kanceláře odpovídal představenému úřadu za řádný chod jednotlivých ↗ Kanzleiabteilung (oddělení úřadu) a výkonů kancelářské činnosti. Rozdělení agend a přenesení kompetencí od představeného úřadu na konceptní úředníky v podobě ↗ Referent (referentů) a Dezernent (decernent) definovala nejmladší norma (RR).

Amtsvorstand (DR 60, RR12)

Představený úřadu; úředník zodpovídající nadřízené instanci za úřad a naplňování norem v obvodu působnosti jeho instituce. Agenda představeného vyčleněna do tzv. presidiální agendy, proto veden oddělený ↗ Eingangsbuch für Vorstandsangelegenheiten (podací kniha pro záležitosti představeného). Ročně sestavoval ↗ Arbeitsverteilungsplan (plán rozdělení práce), byl zodpovědný za ↗ Amtspauschale (úřední paušál) vedení evidence hospodaření úřadu, proto zodpovídal i za inventář.

Kanzleileiter (*DR 105, PR 4, RR 24*)

Vedoucí kanceláře; úředník podřízený ↗Amtsvorstand (představenému úřadu) odpovědný za řádný výkon úředních činností celého úřadu a tedy i ↗Kanzleiabteilung (kancelářských oddělení). Dle PR úředník s titulem okresního sekretáře, případně hodnostně nejstarší úředník.

Stellvertreter (*DR 195, RR 9*)

Zástupce (představeného úřadu).

Abteilungsführer (*DR 166, DR 24*)

Vedoucí kancelářského oddělení; v PR označen jako Kanzleiabteilungsführer; osoba odpovědná za řádné vedení písemností v ↗Kanzleiabteilung (kancelářském oddělení).

Konzeptsbeamte (*DR 204, PR 1*)

Konceptní úředník; úředník oprávněný vyhotovovat koncepty písemností; konceptními úředníky byli ↗Rechtskundiger Beamte (úředník s právním vzděláním) a ↗Fachbeamte (odborný úředník).

Rechtskundiger Beamte (*DR 69, RR 19*)

Úředník s právnickým vzděláním.

Fachkundiger Beamte (*DR 71, RR 19*)

Úředník s odborným (technickým) vzděláním; jejich činnost vycházela ze zvláštních norem. Mezi tyto úředníky náležel mj.:

Amtsarzt (*DR 71, RR 19*) – Úřední lékař

Amtstierarzt (*DR 72; RR 19*) – Úřední zvěrolékař

Staatsbaubeamte (*DR 73; RR 19*) – Úředník státní stavební služby

Forstechniker (*DR 74; RR 19*) – Lestní technik

Bezirksschulinspektor (*DR 75; RR 19*) – Okresní školní inspektor

Landwehrevidenzbeamte (*DR 76; RR 19, 23*)

Evidenční úředník zeměbrany; u hejtmanství určený zástupce zeměbraneckého doplňovacího velitelství.

Referent (*RR 20*)

Referent; definitivně ustanovený úředník s právnickým vzděláním. Označení úředníka referentem (a jeho kompetence) poprvé definováno až v RR. Vymezeny mu přesně určené záležitosti, které byly následně vyznačeny v ↗Geschäftsplan (jednacím plánu) „hvězdičkou“ a posléze jen jemu předkládány k vyřízení.

Koreferent (*RR 22*)

Koreferent; v případě, že u úřadu nesídlil odborně vzdělaný referent, byl ustanoven jako koreferent některý z právnicky vzdělaných úředníků. Označení úředníka koreferentem (a jeho kompetence) poprvé definováno až v RR.

Dezernent (*RR20*)

Decernent; decernentem byl každý právně či odborně vzdělaný referent, kterému postoupil představený úřadu právo podepisovat a odpovídat za obsah písemností.

Steuerreferent (*DR 70*)

Daňový referent (hejtmanství bylo první instancí pro správu přímých daní); v PR označeno jako ↗Steuerbehörde (daňový úřad), v RR ↗Rechnungsführer.

Rechnungsführer (*RR 24*)

Vedoucí účetního oddělení; odpovídal za manipulaci s penězi a cennostmi. Viz v DR ↗Steuerreferent (daňový referent).

Organe des Kanzleidienstes = Organe des manipulativen und manuellen Dienstes (RR 24, 25)

Zaměstnanci manipulační a „manuální“ služby; označení pro zaměstnance úřadu, kteří zajišťovali úřední činnost v kanceláři (viz též ↗Kanzleiorgan) a manipulaci se spisy při opisování ↗Entwürfe (konceptů) v ↗Schreibstelle (písárně), rozmnožování písemností, odesílání a expedici stejně jako i úklid ↗Dienerpersonal (služebný personál úřadu).

Kanzleihilfspersonal (DR 78)

Kancelářský pomocný personál.

Kanzleiorgan (RR 25)

Kancelářští zaměstnanci; v RR označení pro nekonceptní zaměstnance (viz též ↗Kanzleihilfspersonal) zajišťující zápis podání, výmaz. Na jejich činnost dohlížel ↗Kanzleileiter (vedoucí kanceláře).

Kanzleioffiziant (RR 5)

Kancelářský oficiant.

Kanzleihilfe (RR 5)

Kancelářská výpomocná síla.

Dienerpersonal (DR 78)

Služebný personál; zajištění úklidu a otopu na úřadu, přinesení a odnesení úřední pošty. Týž co ↗Aushilfsdiener.

Amtsdiener (DR 181)

Úřední sluha; viz též ↗Dienerpersonal.

Aushilfsdiener (RR 5)

Kancelářská výpomocná síla; týž co ↗Dienerpersonal.

4) Úřední řízení (obecně)

Podat žádost na okresní hejtmanství bylo možné několika způsoby. Pokud chtěl občan doručit písemnost osobně, mohl tak učinit v rámci ↗*Amtsstunden* (úředních hodin) v budově úřadu, příp. při konání tzv. ↗*Amstag* (úředních dnů) v sídle soudního okresu, kam byli pravidelně vysíláni úředníci ze sídla hejtmanství (pokud byl politický okres tvořen více soudními okresy).

Z hlediska jednání politických úřadů první instance politické správy je nutné rozlišit projednávání ↗*Verwaltungssachen* (záležitostí správních) a ↗*Strafsachen* (trestně správních). Každý z těchto směrů se řídil specifickými normami, zvláštním přístupem, byť mnohé spolu úzce souvisely. Průběh správního řízení, jak se vyvinulo během 2. pol 19. století, měl přesně stanovené náležitosti ↗*Verhandlung* (jednání), přičemž ↗*Partei* (strany) – občan, instituce, očekávaly od úřadu vydání ↗*Entscheidung* (rozhodnutí), které bylo ↗*Erledigung* (vyřízení) projednávané ↗*Angelegenheit* (záležitosti). Úřad si mohl během jednání opatřit *Bewustmittel* (důkazní prostředky), kterými mohlo být ↗*Vorladung* (předvolání svědka), ↗*Sachverständige* (posudek znalce) apod. Většina těchto kroků probíhala v rámci ↗*Schriftlicher Verkehr* (písemného jednání). Často ovšem bylo třeba zjistit stav na místě samém. Takové jednání mělo charakter ↗*Mündliches Verfahren* (ústního jednání), resp. ↗*Kommissioneler Verhandlung* (komisionálního řízení), z něhož se vyhotovovala typická písemnost pro tuto formu, totiž ↗*Protokoll* (protokol).

Pokud strany nechtěly přijmout výsledné ↗*Entscheidung* (rozhodnutí), ↗*Erlass* (úřední nález), mohly (pokud takový postup připouštěly normy) podat ↗*Rekurs* (odvolání). Postup jeho vyřízení byl specifický, proto se i na dokumentech měly objevit příslušné značky upozorňující na tento zvláštní druh podání.

Amstag (DR 320-321, RR 28)

Úřední den; pokud se politický okres skládal z více soudních okresů, měly úředníci konat v sídle soudních okresů úřední dny, aby strany nemusely cestovat do sídla politického okresu. Zároveň během úředních dnů mohli být představitelé obcí daného soudního okresu sezváni na jednání se státními úředníky. Jiné je ↗*Amtsstunden* (úřední hodiny).

Amtsstunden (DR 47, RR 27)

Úřední hodiny; určený čas k návštěvě úřadu stranami především v rámci ↗*mündliche Verkehr* (ústního jednání). Jejich čas určoval představený úřadu. Po celou dobu úředních hodin měla být otevřena ↗*Einlaufstelle* (podatelna).

Verkehr (DR 45, RR 26)

Styk (se stranou) ve smyslu jednání, korespondence; pojem často užíván ve složení např. Verkehrsstunde (ve významu Amtsstunden – úřední hodiny) a zaměňován s ↗Verfahren (projednání); podle norem mělo být dááno přednosti ↗mündliches Verfahren (ústnímu projednání) před ↗schriftlicher Verkehr (písemným jednáním).

Verhandlung (DR 85) = **Amtshandlung** (DR 213, 230-238)

Úřední jednání; někdy ve významu komisionální řízení, které se uskutečnilo často na místě samotném; viz také ↗kommissioneler Verhandlung (komisionálního řízení).

Verwaltungssachen (RR 64)

Správní záležitosti; okruh jednání u politických úřadů, které nepříslušely mezi ↗Strafsachen (trestněsprávní).

Strafsachen (RR 64)

Trestněsprávní záležitosti; okruh jednání vztažený k trestněsprávní činnosti úřadů politické správy.

Partei (DR 86)

Strana úředního jednání.

Genehmigung (DR 127, 291, PR 62, RR 48)

Schválení; část procesu úředního jednání spjatá se schválením znění ↗Entwurf (konceptu) připraveného dokumentu. V běžné úřední terminologii užíváno spíše Approbation. Jiné je ↗Vidimierung (vidimace).

Ausfertigung (DR 270, PR 85, RR 39, 45)

Vyhotovení; konečné vyhotovení ↗Reinschrift (čistopisu) dle ↗Entwurf (konceptu).

Vidimierung (Vidierung) = **Bestätigung** (DR 148)

Úřední ověření, úřední potvrzení. Potvrzovány byly např. ↗Hausierbewilligung (povolení k provozování podomního obchodu), aniž by bylo vedeno ↗Verhandlung (jednání).

Mündliches Verfahren (*DR 214, RR 30*)

Ústní řízení; 1. ústnímu řízení mělo být, pokud to jen bylo možné (ve formě tzv. im kurzen Wege), dáno přednosti před ↗Schriftlicher Verkehr (písemná forma jednání). Dle RR vedení ústního řízení příslušelo ↗Referent (referentu); 2. mezi typické formy tohoto řízení náleželo ústní projednávání záležitosti u úřadu ↗Tagsatzung (stání) a ↗kommissioneler Verhandlung (komisionální řízení).

Tagsatzung (*RR 30*)

Stání (forma úředního jednání).

Kommissionele Verhandlung (*RR 30*)

Komisionální řízení; součástí správního řízení se stalo zjištění stavu. O průběhu šetření se následně vyhotovil ↗Protokoll (protokol).

Schriftlicher Verkehr (*DR 220*)

Písemná forma jednání.

Vorladung (*DR 224*)

Předvolání; pro objasnění určitých postupů při úředním řízení bylo nutné vyžádat si postoj svědků.

Periodische wiederkehrende Verwaltungsaktionen (*RR 59*)

Periodicky opakující se správní činnosti; vojenské odvody, klasifikace koní, sčítání obyvatel pro které užívány výkazy, sestavy, tabely, u nichž byly písemnosti předávány napřímo kancelářskému oddělení (nikoli představenému úřadu), resp. referentu.

Beweismittel (= Nachweis) (*DR 297*)

Důkazní prostředky; součástí správního řízení byly připuštěny určité formy důkazů, mezi něž patřily ↗Geständnis (doznání), ↗Zeuge (svědek), Sachverständige (znalec) a ↗Urkunde (listina).

Geständnis (DR 297)

Doznání; jeden z ↗Beweismittel (důkazních prostředků) přijímaných při správním řízení.

Zeuge (DR 297)

Svědek; jeden z ↗Beweismittel (důkazních prostředků) přijímaných při správním řízení.

Sachverständige (DR 297)

Znalec; jeden z ↗Beweismittel (důkazních prostředků) přijímaných při správním řízení.

Berufungsangabe (DR 299)

Odvolání; viz také ↗Rekurs (odvolání).

Rekurs (DR 299, RR 37)

Odvolání; 1. právo strany požadovat přezkoumání rozhodnutí nižší instance. Písemnosti předloženy stranou první instancí, která měla připojit podklady ze spisu a postoupit řízení nadřízenému úřadu; 2. červenou barvou provedená poznámka nahoře vpravo od ↗Eingangsvermerk (podací poznámky) označující Rekurs (odvolání).

Ausfertigungsgebühr (DR 316)

Poplatek za vyhotovení; poplatek zaplacený za vyhotovení například opisu písemnosti.

Erledigung (DR 252)

Vyřízení; pojem označující obecně stav jedné z částí úředního řízení.

Entscheidung (DR 299)

Rozhodnutí; obecné označení pro ukončení řízení u úřadu, jehož písemná forma měla různou podobu, nejčastěji vůči straně uplatňovány ↗Erlass (výnos).

5) Písemnosti (v širším smyslu slova)

Písemnosti tvoří stěžejní část úřední činnosti správní instituce. Proto se pro jejich označení vžilo mnoho forem názvů, byť termíny často vyjadřují totéž. Na písemnosti nahlíželi různě i autoři úředních instrukcí, když rozeznávali pojmy reflektující průběh úředního řízení. Hovořili tak o běžných ↗Schriftstück (písemnostech) či ↗Geschäftsstück (jednací písemnost), a přes jejich zaevidování v podatelně dospěli k ↗Dienststück (služební písemnost). Přirozeně byly písemnosti označovány dle obsahu jako ↗Gesuch (žádost), ale i ↗Beschwerde (stížnost), ↗Bericht (zpráva), apod. Některé termíny se užívaly v souvislosti s označením konkrétní podoby písemnosti již ve starších normách (z poloviny 19. století) a znění analyzovaných norem jejich pojetí přejalo.

Výsledkem úředního jednání (jehož jednou z forem bylo uplatnění zásad správního řízení), bylo vydání listiny. Jejich konkrétní označení bylo velmi různorodé, přičemž ne vždy lze očekávat pod tímiž výrazy stejnou podobu dokumentu (licence, pas, karta, list, ...). V době přelomu 19. a 20. století se s rozvojem společnosti a širokým uplatňováním práv obyvatel monarchie více a více uplatnily ↗Drucksort (předtištěné tiskopisy) čili ↗Formular (formuláře). Některé z nich bylo třeba pečlivě evidovat jako tzv. ↗Verrechnende Drucksorten „zúčtovatelné tiskopisy“, aby nedošlo k jejich zneužití.

S vyhotovením písemností nemajících povahu listiny (v diplomatickém slova smyslu), které se u úřadu často opakovaly, souvisí užívání nejen formulářů, ale i ↗Stampiglien (razítek) či ↗Vordruck (blanketů). Jednotlivé analyzované normy reflektovaly různou měrou požadavky na ↗Bestätigung (potvrzení) jednotlivých úředních úkonů. Zatímco koncept obsahoval značky odpovídající jednotlivým osobám zúčastněným při zúřadování, v PR se tento přístup vyhraňoval do podoby užívaných různých druhů ↗Empfangsbestätigung (potvrzení převzatí). Aby se urychlilo jejich zpracování, byly využívány ↗Durchschreibbogen (průpisové papíry). Některá potvrzení často sloužila i k vypracování ↗Summarische Vormerkung (sumárních výkazů), které se stávaly podkladem pro přehled o činnosti úřadu. Ve srovnání s písemnostmi, které u úřadu vznikaly, nebo mu byly předkládány k vyřízení, tvoří zvláštní skupinu ↗Pflichtexemplar (povinné exempláře). Jedná se o výtisky periodik, které byly předkládány ke schválení. Z hlediska úřední činnosti je třeba rozlišovat tyto noviny od dalších periodik zasílaných na úřad, která ale nebyla součástí úředního řízení. Ta měla být zařazena do úřední knihovny.

Úřední jednání si ne vždy vyžádalo podání písemné žádosti. I když úředník informoval stranu o určité záležitosti, měl o jednání zachovat svědectví v podobě záznamu. Proto vznikala ↗Amtserinnerung (úřední připomenutí), s jejichž podobou se lze setkat i v běžném chodu instituce, kdy bylo třeba poznamenat určitou informaci do budoucna.

Schriftstück (*DR 88, PR 8*)

Písemnost; obecné označení pro nespécifikovanou písemnost ve významu spis, listina, dokument.

Geschäftsstück (*DR 108, PR 13, RR 33, 39*)

Jednací písemnost; obecné označení pro písemnost, která byla předložena na úřad, ale ještě nebyla opatřena ↗Eingangsvermerke (podací poznámkou).

Dienststück (*DR 88, 108, PR 8*)

Služební písemnost; obecné označení pro písemnost vzniklou v rámci úředního řízení. Vzniká z ↗Geschäftsstück (jdnací písemnosti) po opatření ↗Eingangsvermerke (podací poznámkou).

Privatschreiben (*DR 89, PR 9*)

Písemnost určená ve služebních záležitostech konkrétnímu úředníku.

Einlauf = Eingabe (*DR 85, PR 13, 36, RR 31*)

Podání; písemnost předložená úřadu k projednání. Po zaevidování, kde je právě písemnost označena jako Einlauf či Eingabe, následovaly další úřední úkony podle obsahu a povahy písemnosti.

Gesuch (*DR 85*)

Žádost; obecné označení písemnosti, kterou se strana dožadovala vydání písemnosti svědčící o jejich právech. Z podstaty věci stála na počátku ↗Verhandlung (úředního jednání).

Anzeige (*DR 85*)

Oznámení; obecné označení pro písemnost doručenou do úřadu, která iniciovala další ↗Verhandlung (úřední jednání) .

Beschwerde (*DR 85*)

Stížnost; obecné označení pro písemnost 1. kterou se strana (která se cítí poškozena) dožaduje práv a žádá přezkoumání stavu věci; 2. obecně chápáno také jako odvolání proti rozhodnutí úřadu, tedy jako ↗Rekurs (odvolání).

Schreiben (DR 85, 277, 280)

Psaní; 1. obecné označení pro jakoukoli písemnost zaslou na úřad; 2. forma písemného vyřízení na způsob běžného listu, které bylo určeno osobě představeného nebo osobě služebně nadřízené.

Bescheid (DR 277, RR 46)

Výměr; forma písemného vyřízení určeného pro podřízené úřady nebo soukromým stranám a to v případě, že je podání s ↗Eingangsvermerke (podací poznámkou) odesláno straně zpět. Opakem je ↗Erlass (výnos).

Erlass (DR 85)

Výnos; forma písemného vyřízení určeného pro podřízené nebo na stejné úrovni stojící úřady nebo strany, a to v případě, že je podání s ↗Eingangsvermerk (podací poznámkou) ponecháno u úřadu. Opakem je ↗Bescheid (výměr).

Umlaufschreiben (DR 277)

Oběžník, cirkulář; forma písemného vyřízení, kterou se zasílá znění daného vyřízení více zainteresovaným stranám. Obdobně byla využívána možnost zaslání souběžně více stejných vyhotovení pro informování veřejnosti v ↗Amtsblatt (úřední věstník).

Zuschriften (DR 277, RR 46)

Zpráva; forma písemného vyřízení zasílaná institucím, ke kterým nebylo hejtmanství v podřízeném postavení.

Berichte (DR 85, 281, RR 46)

Zpráva, výkaz, oznámení; forma písemného vyřízení zasílaná od hejtmanství. V krátké formě měla obsahovat vylíčení obsahu, případně pokud se očekávalo rozhodnutí, nemělo chybět i zdůvodnění.

Urkunde (Amtsurkunde) (DR 95, PR 21)

Listina; 1. ve smyslu konkrétního typu dokumentu zakládající právo (např. ↗Waffenpass (zbrojní pas); ↗Reisepass (cestovní pas), ↗Pass (pas), ↗Produktionslizenz (produkční licence); 2. jeden z ↗Beweismittel (důkazních prostředků) přijímaných při správním řízení.

Pass (DR 95)

Pas; 1. obecné označení úřední listiny, obdobně též např. ↗Karte, ↗Ausweis, ↗Bevilligung, ↗Lizenz, ↗Schein, Erlaubnisschein; 2. označení dokumentu pro cestovní účely; 3. ↗Waffenpass – dokument opravňující k držbě zbraně.

Karte

Karta, lístek; obecné označení úřední listiny, obdobně též např. ↗Pass, ↗Ausweis, ↗Bevilligung, ↗Lizenz, ↗Schein, např. Fischereikarte (rybářský lístek) nebo Gewerbelegitimationskarte (živnostenský legitimační list).

Bevilligung

Povolení; obecné označení úřední listiny, obdobně též např. ↗Pass, ↗Ausweis, ↗Karte, ↗Lizenz, ↗Schein, např. Hausierbevilligung (povolení k podomnímu obchodu).

Lizenz

Licence, povolení; obecné označení úřední listiny, obdobně též např. ↗Pass, ↗Ausweis, ↗Karte, ↗Schein

Schein

List, průkaz; obecné označení úřední listiny, obdobně též např. ↗Pass, ↗Ausweis, ↗Karte, ↗Lizenz, ↗Bevilligung.

Ausweis (periodischer) (RR 45)

Výkaz (periodický); výkazy mohly mít různé podoby a různou frekvenci předkádání; často zasílány k určitému termínu, což obsaženo převážně ve ↗Fristendirektorium (lhůtní

direktorium); pokud převážilo jejich provedení v podobě tabulky označeny často jako ↗tabellarische Nachweisung (tabulkový výkaz).

Tabellarische Nachweisung (RR 45)

Tabulkový výkaz; forma výkazu, u níž převážila tabulková forma provedení. Obdobně též ↗Ausweis.

Jagdkarte (DR 95)

Lovecký lístek; dokument opravňující k mysliveckým úkonům. Úřední listina, jejíž vydání bylo vázáno na zápis v úřední knize.

Waffenpass (DR 148)

Zbrojní pas; úřední listina opravňující k držbě zbraně. Jeho vydání bylo vázáno na zápis v ↗Vormerkung (úřední knize).

Reiseausweis (DR 148)

Cestovní doklad; úřední listina opravňující k cestování za hranice státu. Jeho vydání bylo vázáno na zápis ↗Vormerkung (úřední knize).

Hausierbewilligung = Hausierlizenz (DR 148)

Povolení k podomnímu obchodu; úřední listina, jejíž vydání bylo vázáno na zápis v úřední knize. Úřad evidoval jejich vydání a ↗Vidimierung (potvrzení).

Erlaubnisschein zu den Vorführungen und Schaustellungen (DR 148)

Povolení k provozování divadelních představení.

Amtsärztliches Zeugnis (RR 50)

Výkaz úředního lékaře; specifický druh úřední listiny, u které nesmělo chybět výslovné uvedení účelu, proč byla vydána.

Druckschriften (DR 85, PR 25)

Tiskovina – periodicky nebo neperiodicky vydávaná písemnost; odlišovat od ↗Drucksort (tiskopisů).

Drucksort (DR 136)

Tiskopis; předtištěné znění určitého dokumentu; viz také ↗Formular (formulář) a ↗Verrechnende Drucksorte (zúčtovatelné tiskopisy).

Formular (RR 44)

Formulář; formuláře užívány pro často se opakující vyhotovení. Ministerstvo vnitra nebo jiná centrální místa vydávala seznamy tiskopisů. Viz též ↗Drucksort.

Verrechnende Drucksorte (DR 148)

Zúčtovatelné tiskopisy; někdy označené také jako přísně zúčtovatelné tiskopisy. Tento druh tiskopisů byl opatřen prvky zajišťujícími jejich jedinečnost. Zvláštní úřední postupy (zde přesná evidence) dodávaly váhu jejich právní průkaznosti.

Vordruck (DR 287)

Blanket, tiskopis; zde především v souvislosti s vyřízením chápáno jako blanket pro doplnění konkrétních částí. Protože nevznikal koncept vyřízení, na ↗Einlauf (podání) připojena poznámka „mittels Vordruck Nr...“.

Stampiglien= Stempel (RR 44)

Razítka, též kolek; 1. ve významu razítka (pro tento význam častěji užívaná forma Stampiglie „stampilka“. Razítka byla užívána při vyřízení majících ustálenou podobu, pro urychlení vyhotovení. Obdobně též ↗Formular (formulář); 2. razítka připojené k vyhotovení, které obsahovalo obraz císařského orla s textem „K. k. Bezirkshauptmannschaf in“ se sídlem okresu. Barevnost otisků symbolizovala postavení držitele razítka. Modrou barvu měl otisk razítka, které užívali decernenti dočasně zastupující představeného, zatímco červenou barvou měl být opatřen otisk razítka představeného úřadu případně jeho zástupce jmenovaného nadřízeným úřadu. Expositura měla mít připojen text „K. k. politische Expositur in ...“, tedy „C. a k. politická expositura v ...“ 3. ve významu kolek.

Abschrift (DR 201, 314, PR 23)

Opis; 1. dle DR vyhotovení opisu z dokumentu obsaženého ve spisu (listiny či jiné formy vyřízení) mohlo být pro stranu učiněno jen se souhlasem vedoucího kanceláře. Do zavedení tzv. ↗fortlaufende Schreibweise (průběžného psaní) byla umístěna poznámka o vyhotovení opisu prostřednictvím indorsátu (na 4. straně, tedy na 2. straně listu), posléze zrušena a následně připojena vždy na konec opsaného textu; 2. pro úřední potřebu vyhotovený opis ↗Einlauf (podání). Původní podání obsahovalo dvě záležitosti, které musely být zvlášť vyřízené, proto pro vyřízení nutné rozdělit obsah ↗Einlauf (podání) do dvou písemností. Obdobnou variantou bylo využití ↗Amtserinnerung (úřední připomenutí).

Beglaubigung von Abschrift (DR 317)

Ověření opisu; ověření vyhotoveného opisu byl oprávněn vykonat představený úřadu nebo jeho zástupce.

Normalpapier (DR 207)

Vzorový papír; v pozdější terminologii by se jednalo o hlavičkový papír.

Niederschrift (DR 207, 274)

Spisy, napsání; 1. ve významu obecného zapsání, pro které byl určen černý inkoust; 2. přípis obsahu vyřízení v rámci ↗forlaufende Schreibweise (průběžného způsobu psaní), kdy jeho text je umístěn pod ↗Eingangsvermerk (podací poznámku).

Vollzugsvermerk (RR 26, 39)

Záznam o výkonu; v případě, že jednání se stranou proběhlo v ústní podobě, měl vzniknout stručný záznam, běžně opatřený poznámkou „zu den Akten“. Od záznamu nutno odlišit ↗Protokoll (protokol).

Verhandlungsschrift (DR 237)

Projednávací písemnost; obecně označován jako ↗Protokoll (protokol) o ↗kommisionelle Verhandlung (komisionálního šetření), jehož formulář měl stanovenou podobu.

Protokoll (PR 26)

Protokol; písemnost vzniklá na základě jednání na místě jako součást ↗kommisionelle Verhandlung (komisionálního šetření), nebo při výslechu strany např. v trestním správním řízení. Viz také ↗Verhandlungsschrift (projednávací písemnost).

Berufungsschrift (DR 299)

Odvolací písemnost; v rámci odvolacího řízení vzniklý soubor písemností; viz také ↗Rekurs (rekurz).

Edikt (DR 312)

Edikt; forma doručení písemnosti prostřednictvím ↗Kundmachung (veřejné vyhlášky). V normách přímo stanoveno, kdy mělo dojít k užití této písemnosti. Nejčastěji užito při výzvě adresované širší skupině stran (které mohou mít určitý zájem v projednávané záležitosti), často úřadu neznámých.

Kundmachung (DR 312)

Vyhláška; forma veřejného publikování výnosu. K rozšiřování využívány ↗Amtsblatt (úřední list), ↗Landeszeitung (zemské úřední noviny) či ↗Amtstafel (úřední deska).

Amtsblatt (DR 101, 279, 324, PR 24, RR 13)

Úřední věstník (úřední list); periodikum vydávané úřadem pro rozšiřování informací, především úředních předpisů. Jeho obsahem mohlo být i úřední vyřízení, které jinak mohlo mít formu ↗Umlaufschreiben (oběžníku, cirkuláře); při doručení do úřadu byl vyloučen ze zápisu do registraturní pomůcky a neměl být opatřen ↗Eingangsvermerk (podací poznámkou).

Revisionsstück (PR 67)

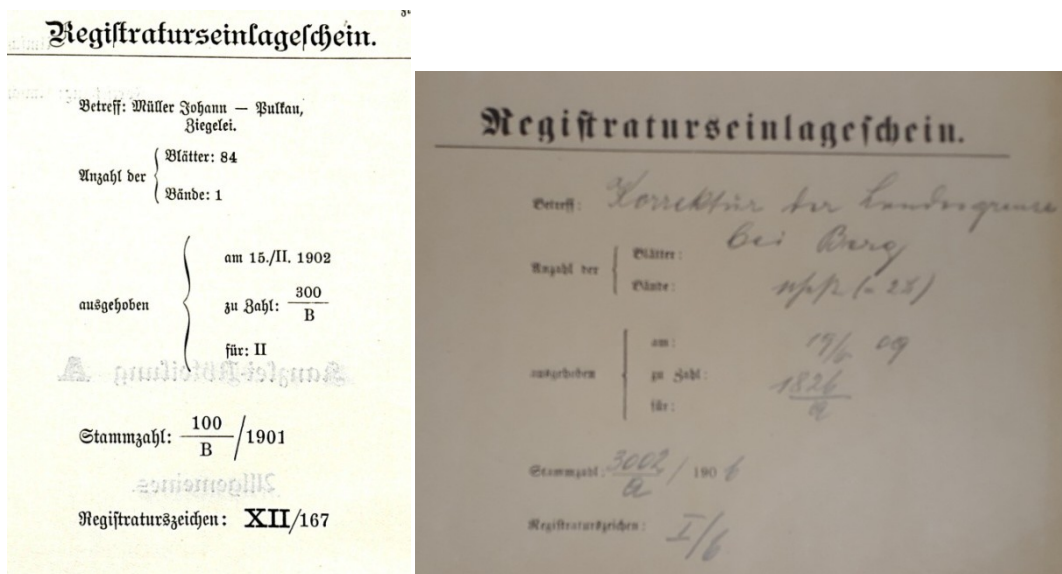
Revizní „kus“ – písemnost; písemnost, u níž bylo třeba zajistit více schválení, než jen od jednoho úředníka.

Einlageschein (DR 161, 164)

Vložní list – ve smyslu priorační list; list vložený na místo vyjmutého spisu z registratury; v PR blízkou obdobou ještě s další funkcí ↗Bestellschein.

Obr. č. 65 a 66: Einlageschein (vložený list), který měl být vložen na místo vyjmutého spisu ve

spisovně. Patrně jsou všechny identifikátory – Stammzahl (kmenové číslo), Registraturzeichen (registraturní značka), ale i označení spisu, k němuž byl vyjmutý dokument připojen.

Zdroj: Obr. 65: Erich Kielmansegg, Amtsunterricht für die k. k. Bezirkshauptmannschaften in Niederösterreich, Wien 1905, vzor č. 35.

Obr. 66: NÖ Landesarchiv St. Pölten, Bezirkshauptmannschaft Bruck an der Leitha, sign. 1/6, kar. 101.

Rückstandsausweis (DR 166, 167, 294, PR 30, 83)

Výkaz nevyřízených záležitostí; v DR dokument vyhotovený ve trojím vyhotovení sloužící pro informaci nadřízených úředníků o stavu úředních jednání a nedodělků; v RR soupis k 5. dni v měsíci zahrnující všechny nevyřízené záležitosti, k nimž byl učiněn zápis v registraturní pomůcce (Eingangsbogen – podací arch, Eingangskarte – podací karta) před více jak 14 dny a dosud neobsahuje vyřizující pořadové číslo.

Obr. č. 67: Výkaz nevyřízených záležitostí za rok. Výkaz byl navázán na obsah spisů uložených v deskách rozlišených dle barvy (červené, žluté a šedé), které odrážely stav průběhu úředního jednání.

Muster 20

Kanzleiabteilung
(Punkt 51 und 84 K.-O.)

St. k. Statthalerei^{*)} (Landesstatthalter) in _____
St. k. Bezirkshauptmannschaft^{*)} (Bezirksstatthalter) in _____

Jahr: _____ Sanjlei-Abteilung _____

Monats-Summen-Vormerk

über abhängige, **fachlich aber noch nicht erledigte** Angelegenheiten auf den Stand
vom _____ 19____

Monat	Anzahl der abhängigen Angelegenheiten im Monate in Wappe I (rot)	Anzahl der weiß gefärbten, fachlich aber nicht erledigten (nicht abgetanen) Angelegenheiten des Monats gleich der Anzahl der Eingangsbücher in Wappe II (gelb)	Anzahl der fachlich erledigten (abgetanen) Angelegenheiten des Monats gleich der Anzahl der Eingangsbücher in Wappe III (grau)	Anzahl der noch abhängigen, fachlich nicht erledigten Angelegenheiten des Monats gleich der Anzahl der Eingangsbücher in Wappe II und III)
1	2	3	4	5
I.				
II.				
III.				
IV.				
V.				
VI.				
VII.				
VIII.				
IX.				
X.				
XI.				
XII.				
Summe				
Dieses Verjäh:				
Zusammen				

*) Nichtzutreffendes ist bündelzuzufügen.

Zdroj: Franz Rapprich, Vorschlag einer neuen Kanzleiordnung für die politischen Behörden, Prag 1910, vzor 20 (uložen např. NA Praha, České místodržitelství – prezidium, sign. 1/6/10/13, karton č. 4433).

Ausweis über den Geschäftsstand (=Geschäftsausweis) (DR171, RR77)

Výkaz o stavu úřední činnosti; předkládán jednou ročně, nejpozději k 15. lednu zemskému úřadu.

Bestätigung = Empfangsbestätigung (PR 11, 24)

Potvrzení; v PR velmi četný typ písemnosti potvrzující předávání písemnosti, např. stvrzení předání písemnosti v podatelně.

Einlaufübergabsbestätigung (PR24)

Potvrzení o předání podání; 1. v PR písemnost dokazující předání písemnosti mezi úředníky podatelny a kancelářským oddělení. Vyhotoven v průpisu, kdy originál zůstal v podatelně

a byl zařazen dle příslušného kancelářského oddělení a ↗Blaukopie (modrá kopie) byla předána oddělení. Rovněž využíván pro vrácení písemnosti podatelně z oddělení, pokud špatně přiřadila oddělení k vyřízení dle ↗Arbeitsverteilung (rozdělení práce) a ↗Geschäftsplan (jednací plán); viz také ↗Einlaufsübergabsbestätigung v účetních písemnostech.

Vormerkung (DR 174)

Poznámka; zde ve smyslu soupisu např. předaných písemností do písárny; také někdy označeno jako ↗Übernahmsbestätigung (potvrzení o převzetí).

Übernahmsbestätigung (DR 178)

Potvrzení o převzetí; viz též ↗Vormerkung (poznámka).

Blaukopie (PR 24)

Modrá kopie; zvláštní podoba ↗Abreißblatt („odtrhacího“ listu); v rámci ↗Einlaufstelle (podatelny) vedena evidence o předání písemností na jednotlivá oddělení pomocí průpisových listů a Blaukopie byla předána jako doklad příslušnému oddělení.

Durchschreibbogen (PR 24, 63)

Průpisové listy; 1. obecně technika ulehčující vyhotovení kopie pomocí propsání z originálu na další list; viz také ↗Blaukopie; 2. písemnosti, které umožňovaly svým vyhotovením evidenci předávaných písemností mezi např. ↗Einlaufstelle (podatelnou) a ↗Kanzleiabteilung (kancelářským oddělením). Na jejich základě byl následně zpracován ↗summarische Vormerkung (sumární výkaz) a také při výmazu v ↗Eingangsbuch (podací knize) sloužily jako podklad pro kontrolu kompletnosti spisu. Díky nim bylo možné vyhotovit několik identických exeplářů, kdy jeden zůstal v kancelářském oddělení a další byly předávány např. do písárny apod.

↗ Rückstandsausweis. Tagesvormerk za celý úřad byl vypracován pomocí kopírovací tužky, resp. indigopapíru ve dvojm vyhotovení, přičemž jedno zůstávalo na hejtmanství, druhé bylo předloženo dohlížecímu místodržitelenskému radovi na začátku každého měsíce.

Obř. č. 70: Denní výkaz, který sloužil jako přehled písemností předaných kancelářským oddělením. Mnohé výkazy obsažené v PR svědčí o propracované teorii chodu úřadu, ale vyvolávají otázku, do jaké míry jsou v nich obsažené informace spolehlivé. Záměr vyhodnocovat a sledovat činnost úřednictva jakoby začínal žít vlastním životem, vzdálenějším původnímu účelu přehledu o pohybu písemností.

Bellage u. Muster 18 K.-O.
Punkt 30. 63. 83. 98 K.-O.
Kanzelabteilung

Ä. Ä. Statthalterei* (Landesbehörden) in _____
Ä. Ä. Bezirkshauptmannschaft* (Bezirksbehörden) in _____

Tagesvormerk

191

Über die Anzahl der ein- und ausgehenden Stempelstellen und Erbschaftsummern, dass über die tägliche Zuteilung und festliche oder festliche Bearbeitung an und durch die Bearbeiter und über den Fortschritt zwischen dem täglichen Einlauf und dem täglichen Abgang bei der Kanzelabteilung (Kanzelabteilungen*). Dieser Tagesvormerk bildet ein gutes Mittel zur Veranschaulichung des Geschäftsganges und der Fortschritte bei der Kanzelabteilung (Kanzelabteilungen*).

Z. G. S.	Z. G. S.	Monat														Z. G. S.	Z. G. S.
		E i n l a u f		e r s t a n g e n		e r s t a n g e n		e r s t a n g e n		A u s l a u f		A u s l a u f					
Stempelstellen	Erbschaftsummern	Stempelstellen	Erbschaftsummern	Stempelstellen	Erbschaftsummern	Stempelstellen	Erbschaftsummern	Stempelstellen	Erbschaftsummern	Stempelstellen	Erbschaftsummern	Stempelstellen	Erbschaftsummern	Stempelstellen	Erbschaftsummern	Stempelstellen	Erbschaftsummern
1.																	
2.																	
3.																	
4.																	
5.																	
6.																	
7.																	
8.																	
9.																	
10.																	
11.																	
12.																	
13.																	
14.																	
15.																	
16.																	
17.																	
18.																	
19.																	
20.																	
21.																	
22.																	
23.																	
24.																	
25.																	
26.																	
27.																	
28.																	
29.																	
30.																	
31.																	
Suma																	

* Die Summe der Rubrik 4 muß im allgemeinen gleich sein der Summe in Rubrik 2 der Einlaufveranschaulichung Kalter 7; nur die Befreiungen der Kanzelabteilungen, welche die Einlaufstelle nicht passieren, vermehren die Zahl der übernommenen Geschäftsfälle.
*) Nichtangewendet werden soll.

Zdroj: Franz Rapprich, Vorschlag einer neuen Kanzleiordnung für die politischen Behörden, Prag 1910, vzor 18 (uložen např. NA Praha, České místodržitelství – prezidium, sign. 1/6/10/13, karton č. 4433).

Betreibung (PR 30)

Upomenutí; písemnost, kterou nadřízený úřad zaslal podrízenému či úřadu na stejné rovině, aby upomněl odeslání vyžádané např. zprávy, písemnosti. Specifickým typem v PR určený tiskopisem bylo ↗Fristerinnerung (upomenutí lhůty).

Fristerinnerung (PR 30, 60)

Upomenutí lhůty; v PR zvláštní druh upomínky, který byl předložen zpracovateli (např. konceptnímu úředníku) vedoucím kancelářského oddělení jako upozornění na blížící se termín podání zprávy (např. periodicky se opakující zprávy). K tomuto účelu tiskem vydaná písemnost.

Obr. č. 71: Formulář lhůtního upomenutí, které předkládal nejčastěji vedoucí kancelářského oddělení konceptnímu úředníku jako připomínku vyhotovit určitý výkaz či dokončit jednání formou rozhodnutí.

A. k. Statthalterei*) (Landeshauptstadt) in _____ **Beilage n. Muster 17**
 A. k. Bezirkshauptmannschaft*) (Bezirksstadt) in _____ **ad Punkt 30 u. 60 K.-O.**

Kanzlei-Abteilung _____

Frift-Erinnerung.

Stamm- jahr	Ordnungs- nummer	B e t r e f f	Frift bis	Die Überleitung der Angelegenheit ist wegen (Anzahl der) der Überleitung „betreffend“ in Auftrag zu nehmen längstens am	Anmerkung

Hier die an allgemeine Stellen gebundenen, nichtgebundenen Stellen, dass für die von den Behörden für einzelne Fälle beauftragten Sachverhalte Stellen kann bei der Beauftragung nicht die Beauftragung der Frift im Beauftragungs eingetragen werden. Es sind die meisten Jahre
 Zeit eingetragt werden, zu welchem die von den Behörden verlangten Arbeiten in Auftrag genommen werden müssen, damit die beauf-
 tragte Stelle hinsichtlich der Beauftragung des Sachverhaltes erledigt sein kann.
 Die Stellen, welche jenseit der Behörden betrifft sind, aber vom Beauftragten als beauftragt bezeichnet werden, sollen in der
 Regel keine in Überleitung genommen werden.
 Wenn die Überleitung nicht rechtzeitig in Auftrag genommen wird, wird vom Beauftragten der Aktus der erledigen Frift,
 bzw. am 8. Tage nach Einlangen der Mitteilung eine Frift) Einleitung angefertigt und von Beauftragten am nächsten oder im Folge bei Beauf-
 tragten übergeben.
 (Kanzleifassung, welche „Beauftragten Muster 30“ im Uebereinde haben. Wenn bezügliche Stellen-Ordnungen entweder für
 alle befristet oder nur für die Uebereinde reibigen Stellenstände in das Buch für die betreffende Frift eingetragen.)

*) Nichtgebunden sind gefristet.

Zdroj: Franz Rapprich, Vorschlag einer neuen Kanzleiordnung für die politischen Behörden, Prag 1910, vzor 17 (uložen např. NA Praha, České místodržitelství – prezidium, sign. 1/6/10/13, karton č. 4433).

Amtserinnerung (DR 216, PR 23)

Úřední připomenutí; dle PR využíván 1. při rozdělení podání obsahující dvě záležitosti, kdy bylo nutné pro úřední řízení obsah rozdělit do dvou písemností. K tomuto rozdělení využito Amtserinnerung nebo ↗Abschrift (opisu) příslušné části. 2. pro upomenutí institucí k předložení zprávy omezené lhůtou. Jiné je dle PR ↗Fristerinnerung (lhůtní připomenutí).

Obr. č. 72: Formulář upomenutí institucí k předložení zprávy omezené lhůtou.

Rychlou manipulaci umožňovaly předtiště formule, u nichž se škrty nehodící se varianty a doplňily se pouze konkrétní údaje navázané na evidenci písemností.

Betreibung.¹⁾

Am _____ 19____

k. k. Bezirkshauptmannschaft (Bezirkschulrat) in

3. _____/____/____

Betreff: _____

Zur 3. _____/____ vom _____ 19____

Drift _____

An die k. k. Bezirkshauptmannschaft*), den Magistrat*).

An den Herrn Gemeindevorsteher*), Bürgermeister*).

An den Herrn Vorsitzenden des Ortschulrates*).

An die Genossenschaft der _____ *)

An den Herrn Obmann der _____ Krankenkasse *)

in _____

Die Erledigung des Schreibens*) der k. k. Bezirkshauptmannschaft*) vom _____

Auftrages*) des k. k. Bezirkschulrates*) vom _____

19____, 3. _____, betreffend _____

_____ wird

(bis _____ erbeten.)

bei Vermeidung der Abendung eines von dem Herrn Gemeindevorsteher*)
(Bürgermeister*), Vorsitzenden*), Obmann*) zu beauftragenden Strafboten*)
sofort*)
binnen _____ Stunden*) Tagen*)
erwartet.

Der k. k. Statthaltereirat*), Bezirkshauptmann*), Amtsleiter*):
Der Vorsitzende des k. k. Bezirkschulrates*):

*) Das im konkreten Falle nicht Zutreffende ist auszufüllen.
1) Betreibungen erhalten zur Stammzahl der Angelegenheit, um deren Erledigung es sich handelt, eine neue Ordnungsnummer.

Zdroj: Franz Rapprich, Vorschlag einer neuen Kanzleiordnung für die politischen Behörden, Prag 1910, vzor 16 (uložen např. NA Praha, České místodržitelství – prezidium, sign. 1/6/10/13, karton č. 4433).

Gelderlagsaufnahmsschrift (PR 18)

List příjmu peněžní kauce; zvláštní druh $\nearrow$ Amtserinnerung (úředního připomenutí) užívány v případě, že na úřad byla doručena hotovost bez průvodního dokumentu či bez jasného účelu.

Nachfrageschreiben (PR 36)

Dotazník; písemnost užívaná v případě zjištění nesrovnalostí např. při zjištění nesrovnalostí v počtu příloh připojených k podání.

Bestellschein (PR 48)

Objednací list; písemnost užívaná při vyžádání spisu z registratury. List sloužil zároveň jako priorační lístek, když jeden jeho exemplář (vznikl jako ↗Durschschreibbogen (průpísem)) byl následně uložen na místo vyjmuté písemnosti. V DR pro písemnost chápanou pouze ve smyslu prioračního lístku užíván termín ↗Einlageschein.

Obr. č. 73: Formulář objednáčního listu, který reflektoval podobně jako Einlageschein (vložití list) identifikátory spisu, ke kterému byly písemnosti přiloženy a odkud byly vyjmuty.

A. k. Statthalterei (Landeskanzlei)* in _____ **Muster u. Beilage 23**
zu Punkt 37. 48, 60, 74, 75, 97, 76 K.-O.

A. k. Bezirkshauptmannschaft (Bezirkskanzlei)* in _____ **Kanzleiabteilung:**

Bestellschein.
(Das Original bleibt beim Bearbeiter, der Abdruck wird der Kanzleiabteilung übergeben.)

Zur Geschäftsabl. (Stammzahl — Ordnungsnummer): _____
Betreff: _____

find die Vorarten _____
Geschäftsabl. _____ (Reg.-Zusatz*) _____ Jahr _____
bei neuen _____ (Zeichen*) _____ Jahr _____

beizufügen. _____ Unterschrift: _____
Am 19 _____

Ausgehoben wurden die Vorarten: _____
_____ (Reg.-Zusatz*) _____ Jahr _____
_____ (Zeichen*) _____ Jahr _____
_____ (Reg.-Zusatz*) _____ Jahr _____
_____ (Zeichen*) _____ Jahr _____

und obiger Kanzleiabteilung _____ übergeben.
Am 19 _____ Unterschrift des Registranten in der
betreffenden Kanzleiabteilung: _____

* Nicht Betreffendes ist durchzustreichen. — Nach Niederlegung der ausgegebenen
Vorarten ist der Registrant einlageschein jedesmal zurückzugeben.

Zdroj: Franz Rapprich, Vorschlag einer neuen Kanzleiordnung für die politischen Behörden, Prag 1910, vzor 23 (uložen např. NA Praha, České místodržitelství – prezidium, sign. 1/6/10/13, karton č. 4433).

Fehlbogen (RR 76)

Scházející archy; na místo vyjmutého spisu vložená písemnost, tedy ve významu prioračního lístku; obdobné též ↗Bestellschein (objednací lístek).

Pflichtexemplar (DR 101)

Povinný exemplář; výtisk periodických a neperiodických tiskovin, např. novin předkládaný úřadu k úřednímu schválení; dle PR neměl být zapisován do podací knihy, ale do zvláštní řady ↗Vormerkung des Eingabes Druckschriften (úředních knih evidujících tiskoviny).

6) Úřední knihy⁹²⁶

Kanzleibuch (DR 148)

Úřední (kancelářská) kniha; týž co *Vormerkung*.

Grundbuch = Katastr (DR 148)

Základní kniha ve smyslu *Katastru*; stálá evidence určitého jevu na vymezeném území (politického okresu), např. katastr spolků, lékařů apod.

Vormerkung (DR 148)

Záznamní kniha; označení pro řadu úředních knih; dle PR vedeny u hejtmanství knihy, které uvedeny v oběžníku pražského místodržitelství č. 21 604/1905 z 26. 8. 1905. Z nich některé měly sloužit k evidenci vydaných dokumentů, přičemž žádosti neměly být zapisovány do registraturních pomůcek (*Eingangsbuch* – podacích knih) jednotlivých oddělení. Toto ustanovení platilo dle PR pro všechny ostatní žádosti o vydání *Lizenzen* (licencí). Pro tyto řady knih měly být vedeny jen abecední indexy. Do podacích knih měly být evidovány až odvolání na zamítnutou žádost. Obdobné ustanovení, kdy knihy plnily funkci samostatné evidence obsahovala již norma z roku 1855.

- über Gewerbelegitimationskarten der Handlungsreisenden für das Inland (PR 21)

Kniha vydaných živnostenských legitimačních karet pro obchodní cestující po vnitrozemí.

- über Gewerbelegitimationskarten für die Handlungsreisenden für das Zollausland (PR 21)

Kniha vydaných živnostenských legitimačních karet pro obchodní cestující po území v zahraničí.

- über Reisepässe (PR 21)

Kniha vydaných cestovních pasů.

- über Waffenpässe (PR 21)

Kniha vydaných zbrojních pasů.

- über Hausierbewilligungen (PR 21)

---

⁹²⁶ Přehled úředních knih v reflexi praxe u vybraných hejtmanství viz samostatná kapitola.

Kniha vydaných povolení k podomnímu obchodu.

- **über Fischereikarten** (PR 21)

Kniha vydaných rybářských lístků.

- **des Eingabes Druckschriften** (PR 42)

Kniha podání tiskovin; dle PR předložené tiskoviny ke schválení nezapisovány do ↗Eingangsbuch (podacích knih), ale přímo do této řady knih.

Verzeichniss (DR 148)

Výkaz; obecné označení pro úřední knihy.

7) Registraturní pomůcky

Zvláštní pozornost byla ve všech třech analyzovaných normách věnována registraturním pomůckám. Zatímco v DR byla snah po zachycení všech dokumentů k jedné věci i v rámci zápisu v ↗Eingangsbuch (podací knize), případně v podobě ↗Aktenübersicht (spisový přehled), u RR šli autoři dál. Jejich pojetí vycházelo z faktu, že ke značce (signatuře) uvedené v ↗Geschäftsplan (jednací plán) bude přidělen ↗Eingangsbogen (podací arch) již při prvním podání. V něm pak měly být zapisovány všechny dokumenty týkající se věcné skupiny vymezené v jednacím plánu. Navíc jednotlivé normy využívaly různé typy pomůcek v podobě lístkovnic, karet, které měly nahradit indexy.

Eingangsbuch (Allgemeines) (DR 91, 112)

Podací kniha; 1. kniha vedená v jednotlivých ↗Kanzleiabteilung (kancelářských odděleních) využívaná k evidenci ↗Angelegenheit (záležitostí) a v jejich rámci jednotlivých Einlauf (↗podání). 2. v PR byla kniha tvořena ↗Eingangsbblatt (podacími listy). Pro usnadnění evidence vedeny také ↗Sammelstück (sběrný kus), resp. ↗Sammelbericht (sběrná zpráva). Dle PR řada obsahující záležitosti evidence zeměbrany byla označena literou L; u okresní školní rady B–S–R; ze zápisů do těchto knih vyloučena podání v určitých agendách, k nimž vedeny některé z úředních knih dle čj. 21 604/1905 prezidia českého místodržitelství.

Obř. ř. 74: Vzorově vyplněný formulář Eingangsbuch (podací knihy) vedené podle dolnorakouského nařizení, který obsahuje pět řádků pro evidenci písemností. V případě nutnosti bylo třeba pokračovat pod novým číslem (Nachzahl).

Eingangsbuch.												
Ver- schäfts- zahl	Rei- chen	Bear- beiter	Betreff	Eingang			Ausgang				Für Regi- stratur am Stamm- zahl	
				Tag	Ordnungsnummer	Abfender, Datum, Zahl, Inhalt und Beilagen	Richtung, Inhalt und Beilagen	Für Schreibst. am der Entscheidung für Bes. an der Wegabst. abste.	Datum	Recht		Beilagen
I			Vorzahl . . .	1/1		Selbst, Konfessionsgesetz 31/12 2 Beilagen	a. W. G. S. Eggendorf i. T. um Auswanderung 2 Beilagen b. W. Mittelbach od. Aus- schießungsgründe	7/1	2/1	7/1		
XII			Epöher Wdolf	13/1	1	G. S. Eggendorf i. T. 12/1, S. 16, mit Ausschüßbescheid 3 Beilagen	II. Weg.-Arzt an Lokalerhebung und Auswertung		17/1			
167			Eggendorf i. T. Nr. 25, Wast- und Schanfgewerbe	13/1	2	Wdh. Mittelbach, 13/1, S. 563, kein Anstand						
				23/1	3	Weg.-Arzt, Auswertung	II. Wdh. Floridsdorf um techn. Auswertung		25/1	27/1		
			Nachzahl 225	19/2	4	Wdh. Floridsdorf, 5/2, S. 402, mit techn. Auswertung	Epöher W. durch G. S. Eggen- dorf i. T. Bedingungen, Kon- fessionsurkunde		13/2	15/2	16/2	
			Vorzahl . . .			u. i. 10.						

Zdroj: Erich Kielmansegg, Amtsunterricht für die k. k. Bezirkshauptmannschaften in Niederösterreich, Wien 1905, vzor 12.

Obř. ř. 75: Ukázka vzorově vyplněného Eingangsblatt (podacího listu), který byl určen pro zápis evidenci maximálně 20 pořadových čísel (podání) u jedné záležitosti. Zaveden v PR a v jisté míře byl kombinací 7 Aktenübersicht (spisových přehledů) a Eingangsbuch (podací knihy), jejíž obrázek je připojen výše, vedených dle DR.

Kanzleiabteilung: IV D.														Beilage 12a			
Jahrgang 1910.														zu Punkt 39 K.-O.			
Eingang														Ausgang			
Stammzahl und Ordnungs- nummer	Tag	Mo- nat	Betreff	Abfender Datum - Zahl - Inhalt Beilagen	vor Be- schwei- gung vor Abgang	Richtung - Inhalt - Beilagen	im Departement genommen am	zur Beschreibung am an	zur Schreibst. am	zur Beschreibung am an	zur Beschreibung am an	zur Beschreibung am an	zur Beschreibung am an	zur Beschreibung am an			
															Beurbeiter	Abkürzungen	Wegabst.
1817	4.	3.	R. Engeladorfer Josef	W.-G. Eger 2/3. B - 1873 1. Entschreibung W.-G. Eger 12/3. B - 1873/1 mit Entsch. Wdh. - W. t. 2.-B. 8/3. XV - 776 benötigt	W.-G. A. H. 1	W.-G. Eger um Entsch. Wdh. - W. t. 2.-B. Wdh. Mittelb. - W.-G. Eger Entschreibungsb. vort. - W.-G. Eger betrieben - W.-G. Eger Partikul. Stempelbetriebe - W.-G. Eger Entschreibungsb. legal. 5 W.-G. A. H. 1 W.-G. A. H. W.-G. A. H. W.-G. A. H. W.-G. A. H.	U U U	8/3. 19/3. 15/4. 11/5. 17/5.	15/3. 20/3. 16/4. 11/4. 17/5.	9/3. 22/3. 18/4. 11/4. 17/5.	25/3. 21/4. 5/6.						
	14.	3.															
	2	10.	Ausbürgerung														
	3	11.															
	4	14.	H.														
	5	24.															
	6																
	7																
	8																
	9																

Zdroj: Franz Rapprich, Vorschlag einer neuen Kanzleiordnung für die politischen Behörden, Prag 1910, vzor 12a (uložen např. NA Praha, České místodržitelství – prezidium, sign. 1/6/10/13, karton č. 4433).

Eingangsbuch für die Vorstandsangelegenheiten (=Präsidialangelegenheit) (DR 112)

Podací kniha vedená pro evidenci záležitostí a v jejich rámci jednotlivých podání určených představenému úřadu (prezidiální záležitosti); dle PR měla být tato řada označena literou P. U místodržitelských radů – dohlížecích hejtmanů vedena zvláštní řada k personální a prezidiální agendě označená literou K. Dle RR měla být užívána značka „V“.

Eingangsbogen (RR 68)

Podací arch; k určité $\nearrow$ Betreffgruppe uvedené v $\nearrow$ Geschäftsplan vedený podací arch evidoval příslušná $\nearrow$ Einlauf (podání). Ve srovnání s $\nearrow$ Eingangsbuch užívaných v DR tedy evidoval písemnosti na úrovni signatur; rozlišovány rovněž $\nearrow$ Geschäftszahl (číslo jednacích záležitostí) a v rámci nich $\nearrow$ Ordnungszahl (pořadové číslo písemnosti); typické pro Eingangsbogen je předtištěná škála písmen, pod které mělo být zapsáno jméno odesílatele, čímž zápis nahradil vedení indexu.

Obr. č. 76: Vzorově vyplněný Eingangsbogen (Podací arch), kde je patrná signatura 325 a v rámci ní poté připsována jednotlivá podání. Červená barva jednacího čísla značí první užití nového čísla v rámci signatury. Osnova odpovídá abecedě a nahrazuje tak samostatně vedený index.

Betreffnummer: 325		Betreffgruppe: <i>Hausrathverwek</i>		Beilage 9 zu I, § 68		Betreffnummer: 325			
Geschäfts- zahl	Ordnungszahl	Tag	Eingang:			Abgang:			
			Name des Absenders (erste Zeile): Name des Betreffs (letzte Zeile):	Datum, Jahr, Inhalt und Beilagen:	Wichtung, Inhalt und Beilagen:	Tag	Ordnungszahl	Tag	
			<i>1915</i>						
1	1 1/2		<i>Franken</i>	<i>im Auftr. von Pfaffing</i>	2B 9/4	<i>zu Hr. Dr. Pfaffing z. Auftr.</i>		19/11	3/12
2	1 1/2		<i>Herrn Dr. Wagner</i>	<i>6/12 3 28 im Auftr. von Frankenmarkt + 1.</i>	2B 6/4	<i>zu Hr. Dr. Altdorf z. Auftr.</i>		19/11	3/12
2	2 2/2		<i>Herrn Dr. Wagner</i>	<i>21/12 3 58 + 1.</i>	2B 12	<i>zu Herrn Frankenmarkt z. Auftr.</i>		25/12	10/12
1	2 2/2		<i>Herrn Dr. Pfaffing</i>	<i>24/12 3 98 Wagner + 1.</i>	1B 13	<i>Franken z. Auftr.</i>		29/12	15/12
2	3 3/2		<i>Frankenmarkt Herrn</i>	<i>3/2 12 3 25 Wagner + 1.</i>	B	<i>zu Hr. Dr. Altdorf z. Auftr.</i>		3/2	15/12

Zdroj: Entwurf einer Verordnung der Minister des Innern, für Kultus und Unterricht, des Handels, für öffentliche Arbeiten, der Eisenbahnen, des Ackerbaues und für Landesverteidigung mit der eine Geschäftsordnung der k. k. Bezirkshauptmannschaften erlassen und Grundsätze des Verfahrens vor den politischen Behörden festgestellt werden, vzor 9 (uložen např. v NA Praha, České místodržitelství – prezidium Praha, sign. 1/6/31, karton 4566 – reforma 1912).

Eingangskarte (RR 68)

Podací karta; v RR zvláštní druh pomůcky sloužící k evidenci záležitostí, u nichž bylo pro orientaci výhodné řazení dle jmen, která byla uváděna v záhlaví karty spolu s heslem

(↗Schlagwort) např. žádosti o lovecké karty; trestní záležitosti měly obsahovat v rámci čísla jednacího „S“ (Straf).

Vormerkkarte (RR 70)

Záznamní karta; v RR zvláštní pomůcka sloužící k evidenci záležitostí, které bylo možné zařadit pod více ↗Betreffnummer; měla dvě části, tzv. systematickou část (zkrácena v záhlaví literami SyVK – Systematische Vormerkkarten a tzv. AVK – Alphabetische Vormerkkarten.

Obr. č. 77: Vzorově vyplněná Eingangskarte (podací karta), která sloužila k evidenci podání u agendy, kde bylo výhodnější vést kartotéku řazenou abecedně. Zkratky SYVK (systematische Vormerkkarten) a AVK (alphabetische Vormerkkarten) upozorňují na dvě řady možné evidence, resp. řazení.

The image shows two forms side-by-side. The left form is titled 'SyVK für die Betreff-Nr.: 1357' and 'Beilage 6'. It has a grid with three columns: 'Name des Betreffs, eventuell des Ab senders', 'ursprüngliche Betreff-Nr.', and 'Jahr in Betreff genommen, Referenznummer'. The first row contains handwritten entries: 'entree Genehmigungs...', '1134', and 'ae 1915'. The right form is titled 'AVK' and 'Beilage 7'. It has a grid with three columns: 'Name des Betreffs, eventuell des Ab senders', 'ursprüngliche Betreff-Nr.', and 'Jahr in Betreff genommen, Referenznummer'. The first row contains handwritten entries: 'entree Genehmigungs...', '1134', and 'ae 1915'. A handwritten 'Gr' is written in the first row of the AVK grid.

Zdroj: Entwurf einer Verordnung der Minister des Innern, für Kultus und Unterricht, des Handels, für öffentliche Arbeiten, der Eisenbahnen, des Ackerbaues und für Landesverteidigung mit der eine Geschäftsordnung der k. k. Bezirkshauptmannschaften erlassen und Grundsätze des Verfahrens vor den politischen Behörden festgestellt werden, vzor 6 a 7 (uložen např. v NA Praha, České místodržitelství – prezidium Praha, sign. 1/6/31, karton 4566 – reforma1912).

Nachschlagebuch (DR 132)

Vyhledávací kniha; pomůcka slučující v sobě funkci elenhu a indexu. Vedeny k příslušným ↗Eingangsbuch (podacím knihám). Kniha tvořena dvěma částmi. První (tzv. systematická část) byla členěna dle ↗Geschäftsplan (jednacímú plánu) na oddíly a pododdíly v rámci každé skupiny. Obsahovala zápisy ↗Vorschrift (předpisů) a všeobecných záležitostí (které se nepojily na konkrétní osobu či místo). Druhá část byla abecedním přehledem hesel odpovídajícím ↗Geschäftsplan (jednacímú plánu), jmen obcí a jmen osob. Zápisy a členění mělo odpovídat heslům obsaženým v ↗Geschäftsplan (Jednacím plánu). Pro trestní rejstřík a agendu pojištění měla být vedena jen abecední část; pro trestní karty nebylo třeba ani jedné.

Obr. č. 78: Vzor formuláře Nachschlagebuch (vyhledávací kniha), která byla vedena na místo elenhu a indexu. Zde ukázka pro zápis osobních jmen.

Index

Index, seznam jmen sloužící jako pomůcka k vyhledávání dokumentů podle jména a místa. Užívána především pro evidenci v obsahu podacích protokolů vedených dle normy z roku 1855. Viz také ↗Namensverzeichnis (seznam jmen).

Namensverzeichnis (DR 148)

Seznam jmen; pomůcka vyhotovovaná často k úředním knihám umožňující vyhledání osob (např. ke knihám evidence vydaných loveckých karet nebo zbrojních pasů. V každodenní úřední činnosti nazýván také jako ↗Index (index).

Löschen = Austragen (PR 63)

Vymazání, vynesení; označení pro činnost v ↗Eingangsbuch (podací knize), kdy na základě vyřízení písemnosti je v registrární pomůcce proveden zápis o ukončení řízení.

8) Identifikátory, identifikační značky

S registraturními pomůckami velmi úzce souvisí identifikační značky, v novodobé terminologii identifikátory. K vyjádření obsahu dokumentu byly využívány ↗Betreffy, které v případě dobré stylizace měly sloužit k informování úředníků napříč jednotlivými stupni správy. Typickým identifikátorem od druhé poloviny 18. století se stalo číslo jednacích. Díky změnám v chápání registraturních pomůcek na počátku 20. století se proměnil i přístup k identifikaci dokumentu. V souvislosti s DR bylo upřednostněno evidování ↗Angelegenheit (záležitosti) a v rámci nich posléze byly připsovány dokumenty. Rozdělení úřadu na ↗Abteilung (oddělení) bylo první fází postupného vymezování přístupnosti úředníků k písemnostem a zároveň prvkem, který se promítl do podoby identifikátoru písemnosti. U RR byla součástí identifikátoru i konkrétní ↗Betreffnummer (signatura).

Betreff (DR 119, 269, PR 44, 86; RR 67)

Krátké vyjádření obsahu dokumentu; v přesně předepsané podobě skládající se ze jména ↗Partei (strany), jména místa (provedené latinkou) a hesla vyjadřujícího obsah (provedeném kurentem). Výtah informací vyjádřený Betreffem měl umožnit rychlou orientaci v obsahu písemnosti a také měl být využit pro zápis obsahu do registraturní pomůcky. Výběr slov měl vycházet z hesel ↗Geschäftsplan (jednacího plánu). Proto se dle doporučení PR užívalo místo pojmu ↗Betreff pojem Angelegenheitsbezeichnung. Stejně heslo pak mělo být zapsáno do ↗Nachschlagebuch (vyhledací knihy). Pro urychlení bylo stanoveno jeho umístění vlevo horní části dokumentu. Pokud podržené úřady, nebo úřady stojící na stejné úrovni odpovídaly výše postavenému úřadu, měly pod Betreff připojit příslušné identifikátory (číslo jednacích, datum,

spolu s počtem nebo váhou příloh). Od Rubra umístěného běžně na poslední zadní stranu dokumentu dle předchozích norem, který vystihoval obsah a jehož znění formuloval úředník, měl být *Betreff* přejat z terminologie uvedené v *↗Geschäftsplan* (jednacím plánu).

Angelegenheit (*DR 116*)

Záležitost; pojem úžívaný pro evidenci v *↗Eingangsbuch*, kde se pod vlivem nových pravidel upřednostňuje evidence „celých záležitostí“ pomocí *↗Geschäftszahl* (čísla jednacího), resp. *↗Stammzahl* (kmenové číslo) před jednotlivými *↗Einlauf* (podáními).

Eingangsvermerk (*DR 94, 108, PR 14, 24, RR 33, 36, 64*)

Podací poznámka (=präsentatum); poznámka provedená nejčastěji otiskem razítka obsahující název úřadu, den, měsíc a rok podání spolu s *↗Geschäftszahl* (jednacím číslem), *↗Ordnungsszahl* (pořadové číslo) a počtem příloh evidovaných u kancelářského oddělení. Na podatelně připojeno na dokument spolu s datumem. Kancelářské oddělení doplnilo další náležitosti (RR); ve starších normách běžně označován jako präsentatum.

Präsentieren (*PR 14*)

Opatřit písemnost *↗Eingangsvermerk* (podací poznámkou).

Fremdes Eingangszeichen (*RR 45*)

Cizí podací značka; identifikátory uvedené na podání, které přidělil písemnosti zaslané na dotčenou instituci odesílatel pro vlastní identifikaci písemnosti. Odpovídající instituce měla užít odkázání formou *↗„ad“* s uvedením cizího čísla jednacího.

Geschäftszahl (*DR 116*)

Číslo jednací; jeho prostřednictvím v DR evidovány *↗Angelegenheit* (záležitosti).

Stammzahl (*DR 120, PR 38*)

Kmenové číslo; označení pro první *↗Angelegenheit* (záležitosti) a tedy i první *↗Geschäftszahl* (číslo jednací). V rámci dané záležitosti byly ke starším projednaným záležitostem připisovány nové dokumenty pomocí *↗Ordnungsnummer* (pořadové číslo).

Podle kmenového čísla byly následně uloženy spisy v registratuře v rámci příslušného oddílu a pododdílu.

Vorzahl (DR 120)

Předchozí číslo; označení předcházejícího kmenového čísla v evidenci ↗Stammzahl (kmenových čísel).

Nachzahl (DR 120, PR 38)

Následné číslo; dle starší normy obdobou procesu propojení čísel ↗Vorzahl a Nachzahl bylo priorování; 1. v DR označení čísla jednacího v evidenci, které následovalo po vyčerpání vymezeného počtu polí pro jednotlivá podání evidovaných pomocí ↗Ordnungszahl (pořadové číslo). Navazovalo tak na první číslo jednací označené jako ↗Stammzahl (kmenové číslo); 2. dle PR užíváno, pokud do dvou let od prvního podání došlo k uzavření celé ↗Angelegenheit (záležitosti). Poté měla být evidence pod původním ↗Stammzahl (kmenovým číslem) ukončena a otevřeno nové kmenové číslo, které se označovalo jako Nachzahl.

Mutterzahl (DR 123, PR 38)

Mateřské číslo; v DR označení pro vazbu mezi evidencí ↗Angelegenheit (záležitostí). Pokud původně vymezená ↗Angelegenheit (záležitosti) se změnila na několik jiných, pak vazba označena mateřským (původním označením záležitosti) a ↗Tochterzahl (dceřinným číslem), které obdržely nové ↗Angelegenheit (záležitosti). Vazba byla naznačena provedením červeným číslem. V PR podrobněji nespecifikováno. Jiné je ↗Nachzahl a ↗Vorzahl.

Tochterzahl (DR 123, PR 38)

Dceřinné číslo; v DR označení pro vazbu mezi evidencí ↗Angelegenheit (záležitost). Pokud původně vymezená ↗Angelegenheit (záležitosti) se změnila na několik jiných, pak vazba označena mateřským (původním označením záležitosti) a ↗Tochterzahl (dceřinným číslem), které obdržely nové záležitosti. V PR podrobněji nespecifikováno. Vazba byla naznačena provedením červeným číslem.

Gruppen- und Abschnitts- (Unterabschnitts-) Zeichen (DR 159)

Značka skupiny a oddílu (pododdílu) sloužící k uložení spisů v registratuře; jejich struktura uvedena v ↗Geschäftsplan (jednací plán). Zatímco v DR měl plán jen malý vliv na písemnosti

(byl užitý pro začlenění záležitosti ke konkrétnímu kancelářskému oddělení), stál u RR na počátku evidence a bylo třeba rozlišovat jednotlivé typy ↗Betreffgruppe (věcná skupina), ↗Sammelgruppe (sběrná skupina) a ↗Einzelgruppe (jednotlivé číslo = signatura), jimž u DR odpovídaly oddíl, pododdíl, podpododdíl.

Registratorszeichen (PR 73)

Registraturní značka; dle PR označení, pod kterým byly posléze spisy uloženy v registratuře.

Betreffgruppe (RR 61)

Věcná skupina; pojem užívaný v RR vymežující položku v ↗Geschäftsplan (jednacím plánu). Několik Betreffgruppe (věcných skupin) tvořilo ↗Sammelgruppe (sběrnou skupinu) označenou ↗Sammelnummer (sběrným číslem).

Obr. č. 80: Ukázka Geschäftsplan (jednací plán) užívaný dle RR.

V pravém sloupci jsou uvedena ↗Schlagwörter (hesla) odpovídající ↗Schlagwörterbuch (hesláři), který napomáhal v orientaci po jednotlivých agendách. Tučně provedená je ↗Sammelgruppe (sběrná skupina) se ↗Sammelnummer (sběrným číslem) např. Zugehörigkeit zu Staat und Gemeinde. Tato sběrná skupina, opatřená ↗Sammelnummer (sběrným číslem) 320 zahrnovala na nejnižší úrovni šest Betreffgruppe (věcných skupin) označených pomocí Betreffnummer (číslo věci = signatura). Jedním z nich tak byla např. ztráta domovského práva Heimatrechtsverlust s číslem 326. Na předposledním řádku je patrné zachycení tzv. ↗Einzelgruppe (jednotlivé skupiny) opatřené ↗Einzelnummer (jednotlivým číslem), která se již více nedělila. Sloužila zároveň pro uložení písemností a zároveň stála na úrovni ↗Sammelgruppe (sběrné skupiny).

Angaben der Betreffsgruppen	Nummer	Schlüsselwörter
Legitimationsvorschriften	315	uneheleiche Kinder (Matrifizierung der Legitimation) vorheleiche Kinder (Matrifizierung)
Matrifikanstausch *	316	
Zugehörigkeit zu Staat und Gemeinde	320	Zammelgruppe für die Betreffsgruppen 321 bis 326
Verhandlungen über den Bestand der Staatsbürgerschaft	321	Nachübernahme durch Staatsbürger vom Deutschen Reich
Einbürgerung	322	Staatsbürgerrecht Berichtigung der Staatsbürgerschaft
Ausbürgerung	323	Absatzgeber (Behandlung —) Auswanderung von Schutzpflichtigen (im Sinne juristischer Ausbürgerung) Beibehaltung der Auswanderung Entfaltung (ausdrückliche —) aus dem Staatsverband
Verhandlungen über den Bestand des Heimatrechts	324	Zurückführung von Heimatreisen
Heimatrechtsverlust	325	
Heimatrechtsverlust	326	
Wanderbewegung	330	Zammelgruppe für die Betreffsgruppen 331 bis 334
Reiseurkunden *	331	
Auslandreisen	332	Stellungsrichtige (Weisen ins Ausland) Warnung vor Auslandsreisen * Schutzpflichtige (Weisen ins Ausland)
Auswanderung (tatfällige)	333	Auswanderung (unbeschadet der Staatsbürgerschaft) Auswanderungsgegnern Auswanderungsgesellschaften Warnung vor Auswanderung * Schutzpflichtige (Auswanderung ohne Aufgabe der Staatsbürgerschaft)
Einwanderung	334	
Adelswesen	340	Zammelgruppe für die Betreffsgruppen 341 bis 347
Adels- und Adelsprobe	341	
Adelsrechte	342	
Adelsanerkennung	343	
Adelsverleihung und -übertragung	344	
Adelsstiftungen	345	
Adelsaufhebung	346	
Adelsverlust	347	
Wappenwesen	348	
Lehenswesen	349	Landbesitzer
Kultuswesen (allgemeine Fragen)	350	

Zdroj: Entwurf einer Verordnung der Minister des Innern, für Kultus und Unterricht, des Handels, für öffentliche Arbeiten, der Eisenbahnen, des Ackerbaues und für Landesverteidigung mit der eine Geschäftsordnung der k. k. Bezirkshauptmannschaften erlassen und Grundsätze des Verfahrens vor den politischen Behörden festgestellt werden, s. 21 (uložen např. v NA Praha, České místopředsedství – prezidium Praha, sign. 1/6/31, karton 4566 – reforma 1912).

Betreffnummer (RR 61)

Signatura (doslovně „číslo věci“); ve smyslu signatury vymezené pro určitý obsah agendy v $\nearrow$ Geschäftsplan (jednacím plánu), přičemž popisovaná agenda je na nejnižší úrovni.

Sammelgruppe (RR 61)

Sběrná skupina; pojem užívaný v RR vymezející položku v $\nearrow$ Geschäftsplan (jednacím plánu), která zahrnovala několik $\nearrow$ Betreffsgruppe (věcných skupin) a označenou $\nearrow$ Sammelnummer (sběrné číslo).

Sammelnummer (RR 61)

Sběrné číslo; pojem užívaný v RR vymežující položku v $\nearrow$ Geschäftsplan (jednacím plánu), které je obdobné pro signaturu uvedenou u $\nearrow$ Sammelgruppe.

Einzelgruppe (RR 61)

Jednotlivá skupina; pojem užívaný v RR vymežující položku v $\nearrow$ Geschäftsplan (jednacím plánu), která nemá žádné podřazené položky. Viz také $\nearrow$ Einzelnummer (Jednotlivé číslo).

Einzelnummer (RR 61)

Jednotlivé číslo; pojem užívaný v RR vymežující signaturu pro položku v $\nearrow$ Geschäftsplan (jednacím plánu), která nemá žádné podřazené položky, tedy tzv. Einzelgruppe (Jednotlivá skupina).

Ordnungsnummer (DR 117)

Pořadové číslo; průběžné číslo začínající číslem jedna v rámci každé záležitosti. Pořadové číslo jedna bylo přiděleno až druhé písemnosti (první písemnost byla bez pořadového čísla). Jeho úkolem byla identifikace dokumentu v rámci projednávané $\nearrow$ Angelegenheit (záležitosti).

Obr. č. 81: Ukázka přepisování podání v rámci jedné $\nearrow$ Angelegenheit (záležitosti), kdy pořadové číslo je uvedeno ve čtvrtém sloupci a začíná u druhé písemnosti číslem jedna. Zde záležitost, tedy umístění Františka Morávka do polepšovny obsahuje pět $\nearrow$ Einlauf (podání).

41	5	Číslo předchozí: Vorzahl:	13/11	Ob. soud Humpolec 11/ps. č. 24/1 za delání věz. st. le. mláns	4) Stáhl. Praž vyhled. 6. 189	1/1	20/1		
			18/11	Žurnál vyhled. Praha 11/ps. č. 29/102 jako vyhled. se st. le. mláns v. st. mláns	3) Ob. soud Olom. k vyjádření rozp. vyhlášení vypr. ab. mláns	1/1	1/1	21/1	20/1
			30/11	Ob. soud Olom. 24/ps. č. 221 pro vyhled. s vyhled. mláns	2) Žurnál vyhled. Praha pro vyhledání 11 ps.	1/1	1/1	19/1	1/1
			13/11	Ob. soud Humpolec 11/ps. č. 24/1 jako vyhled. se st. le. mláns v. st. mláns	1) St. le. mláns K č. 24/12	1 ps.	1/1	1/1	
			4/12	Ob. soud Humpolec 11/ps. č. 24/1 jako vyhled. se st. le. mláns v. st. mláns	4) St. le. mláns K č. 24/12	1 ps.	1/1	1/1	1/1
		Číslo následní: Nachzahl:							

Zdroj: MZA v Brně – SOKA Pelhřimov, OU Humpolec, inv. č. 451, kniha č. 362.

Blattzahl (DR 140)

Číslo listu; označení listu při sešití jednotlivých dokumentů ve spisu.

Ad (RR 45)

K; pomocí tohoto „ad“ mělo být u druhé instituce odkázáno na identifikátor písemnosti u vydavatele, tzn. že úřad uvedl za „ad“ cizí identifikátory (např. hejtmanství odkázalo na dokument prezidia pražského místodržitelství).

9) Spisy

Spisy byly jedním z nejzásadnějších typů písemností, kterým byla v rámci všech tří norem věnována pozornost. Nejedním úředník v monarchii poznal situaci, kdy mu byly předloženy k vyřízení neseřazené spisy. Z běžného pohledu taková situace mohla vyvolat nelibost, ale v praktické rovině bylo třeba před proniknutím do obsahu nejprve spis prostudovat kvůli seřazení a až poté přistoupit k samotnému studiu podstatyřízení. Proto v rámci reformy byla snaha po zavedení ↗Heften der Akten (sešívání spisů). Součástí spisů mohly být i ↗Vorakte (priora), ↗Entwurf (koncepty vyřízení).

Hefte der Akten (DR 104)

Spojování spisů; jedním ze signifikantních prvků analyzovaných norem bylo spojování spisů. Ke spojování užívaly ↗Lochmaschine (děrovací stroje) a ↗Heftnadel (Aktentescher) (stahovací jehla).

Reinschrift (DR 104, 173, 175, 268, PR86)

Čistopis; písemnost vyhotovená v písárně na základě ↗Entwurfe (Erledigungsentwurfe) (konceptu). Vyhotovován na ↗Normalpapier (Listinný (normální) papír = v současné terminologii hlavičkový papír), který měl ustálenou podobu.

Urschriftliche Erledigung (DR 136, 268, PR 67, RR 43)

Prvopisné vyřízení; písemnost vyřízena přímo, nevzniká koncept, ale obsah vyřízení je často připojen již na podání. Dle RR měla být tato forma upřednostňována, pokud to bylo možné. Nebylo realizovatelné, pokud dokument měl být zaslán více stranám současně, nebo pokud bylo nutné ponechat podání pro potřeby úřadu do budoucna. Konkrétní zákonná či podzákonná norma určovala nutnost vzniku ↗Entwurf (konceptu) a vyřízení formou Reinschrift (čistopisu). Aby byla zajištěna evidence zpětného doručení, byly užívaly ↗Erinnerungsschreiben (upomínkový list) a lhůty vkládány do úřední pomůcky označené jako ↗Fristkalender; dle PR pokud záležitost vyřízena pomocí prvopisného vyřízení, připojena v podací knize u vyřízení litera „U“.

Erinnerungsschreiben (DR 136, RR 73)

Upomínkový list; písemnost sloužící k upomenutí lhůty vrácení písemnosti, která byla původně vyřízena formou ↗Urschriftliche Erledigung (prvopisného vyřízení). Jiné je ↗Erinnerungszettel (upomínkový lístek).

Erinnerungszettel (PR 97)

Upomínkový lístek; písemnost zaslaná na červeném papíru jako výstraha na neplnění požadavků vyplývajících z kancelářského řádu. Lístek mohlo zaslat místodržitelství okresním hejtmanstvím, nebo i hejtmanství představitelům obcí apod.

Forlaufende Schreibweise (DR 274, PR 86, 97)

Průběžný způsob psaní; přípis vyřízení je umístěn pod ↗Eingangsvermerk (podací poznámku) na podání. Zaniká tak do počátku 20. století běžný způsob připojování rubra na zadní stranu, tedy na 4. stranu listu (tzv. indorsat). Tato forma vyhotovení byla určena pro korespondenci mezi institucemi (nutné odlišit v písemnostech od protokolů a výnosů). Na ↗Dienstück (služebním kusu) se tak nachází úřední přípis mající podobu prvopisu, čistopisu i v konceptu navrženého vyřízení, čímž se zásadně odlišuje od dosavadní praxe, kdy byla jednotlivá sdělení zasílána samostatně. Text byl proveden po celé straně listu s 3 cm volného okraje.

Registratursakt (DR 104)

Spis uložený v registratuře.

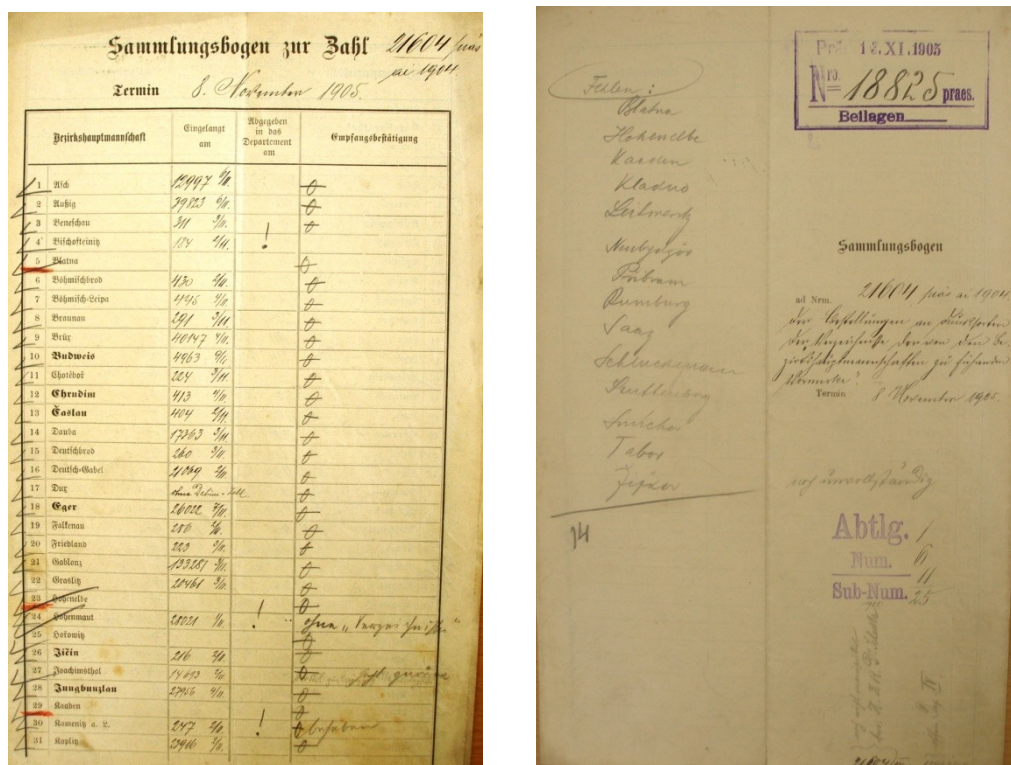
Beilage (DR)

Příloha dokumentu; pro přílohy byly navrženy různé pomůcky k jejich připojení ke spisu. Aby nedocházelo k poničení listin, výkresů, měly být takové typy písemností vloženy do ↗Beilagentasche (taška na přílohy).

Sammelstück (DR 126, 286, DR 40, RR 60)

Sběrný kus; písemnost umožňující evidenci doručených odpovědí (mající formu přípisů či zpráv apod.) k témuž podání od více míst. V levém sloupci mohly být uvedeny názvy obcí nebo farností, odkud se očekávala odpověď. V pravém sloupci následovalo upozornění na doručení či datum apod. V PR označen jako Sammelbericht (sběrná zpráva). Zde se připomíná, že byl do evidence zapsán pod jedno ↗Ordnungsnummer (pořadové číslo). Tento typ písemnosti užívaný např. u českého místodržitelství již dříve (před rokem 1905).

Obr. č. 82: Ukázka sběrného kusu, u místodržitelství v Praze nazvané jako Sammelsbogen (užíván již před rokem 1905)

Zdroj: NA Praha, České místodržitelství Praha – prezidium, manipulace 1900–1910, karton 3011 – čj. 21604/1904 z 26.zář 1905.

Entwurf (Erledigungsentwurf) (DR 271, PR 97)

Koncept (vyřízení); písemnost předaná do písemny k vyhotovení čistopisu a poté zůstává u úřadu jako součást spisu. Koncept byl vyhotoven na polovině strany, resp. na první a třetí po pravé straně, na druhé a čtvrté po levé straně. Polovina strany zůstávala prázdná pro opravy a pro návrhy změn.

Vorakte (DR 109, 137)

Priora; spisy vážící se k téže $\nearrow$ Angelegenheit (záležitosti), kde již existovalo $\nearrow$ Erledigung (vyřízení) a $\nearrow$ Angelegenheit (záležitost) se nově projednávala.

Bezugsakt (DR 109, 137)

Vztažné spisy; spisy nutné k vyřízení obdobné záležitosti (např. pro obsahovou blízkost), které ovšem nebyly vzaté jako $\nearrow$ Vorakten (priora).

Titulatur (DR 259)

Titulatura; užívání titulatury a zdvořilostních oslovení bylo redukováno na počátku 20. století. Dle DR mělo být zachováno v korespondenci s úřady dvora, institucemi společných „k. und k.“, uherskými státními a autonomními úřady, v korespondenci se zahraničními a církevními úřady a církevními osobami. S osobami mělo být vedle titulatury (dle hodnosti, stavu a šlechtického stavu) užíváno oslovení „Herr“, „Frau“ či „Fräulein“.

Frist (DR 290)

Lhůta; s precizací úředních postupů byla určována také lhůta 1. po kterou se očekávalo podání vyřízení, odvolání apod. 2. lhůta, kterou měl úřad na vypracování vyřízení. K dodržování lhůt byly užívány různé pomůcky, jako ↗Fristkalender (lhůtní kalendář). 3. lhůta určená k ponechání spisu v registratuře než bude skartován. Dle PR určena v ↗Geschäftsplan (jednací plán), tzv. Skartierungsfrist.

Berufungsfrist (DR 301)

Lhůta pro odvolání; s uplatněním práv spjatých se správním řízením bylo možné, aby strana (pokud to norma umožňovala), požadovala přezkoumání rozhodnutí vydané nižší instancí (hejtmanství) u instance vyšší (např. místodržitelství, ministerstvo vnitra). Pro odvolání se užívalo pojmu ↗Rekurs (odvolání).

10) Kancelářské poznámky a zkratky

Kancelářské poznámky představují psanou formu komunikace napříč úřadem. Sloužily k informování jednotlivých úředníků zapojených do úředního řízení. Sdělovaly, co se má s písemností vykonat po určitém úkonu, případně jaký je obsah dokumentu (obsahující peníze), komu je určen. Pro četnost jejich užívání byly zavadeny často ve formě zkratek.

Geldstück (DR 90, PR 19, RR 33)

Podání obsahující peníze; červenou barvou inkoustu provedené označení u ↗Eingangsvermerk (podací poznámky) upozorňující na obsah písemnosti cenného charakteru. Dle RR mělo být užíváno „Wertstück“.

Vertraulich (DR 253, D 12)

Důvěrný; poznámka určující omezení přístupnosti úředního personálu k písemnosti.

Zu eigenen Händen (DR 253)

Do vlastních rukou; poznámka určující omezení přístupnosti úřednímu personálu, resp. doručení písemnosti jen určité osobě.

Mittels Vordruck Nr... (DR 289)

„Prostřednictvím tiskopisu č.“; poznámka připojená na ↗Einlauf (podání), jehož vyřízení mělo formu ↗Vordruck (formuláře, blanketu) a zároveň nevznikal u úřadu koncept vyřízení.

Bezeichnung des Bearbeiters (DR 108, 118, RR 35)

Označení osob pověřených vyřízením písemnosti; jeho podoba vycházela z počátečních písmen jména a příjmení nebo římské číslice symbolizující úředníka pověřeného vyřízením.

Referenzenzeichen (RR 48)

Značka referenta; obdobné co v DR ↗Bezeichnung des Bearbeiters (označení osob pověřených vyřízením písemnosti).

Handzeichen (DR 291)

Rukopisná značka, parafa; označení sloužící představenému úřadu k vyjádření souhlasu s obsahem konceptu. Srov. u úředníků také ↗Bezeichnung des Bearbeiters (označení osob pověřených vyřízením písemnosti).

Abkürzungen (DR 115)

Zkratky; systémy zaváděly přesnou podobu zkratků užívaných při zápisu do registraturních pomůcek.

Für den k. k. Bezirkshauptmann (DR 292)

Doložka: „Za c. a k. okresního hejtmana“; doložka připojená v případě zástupu představeného.

Unterschrift (DR 63)

Podpis; vyjádření autorství vyhotovení např. konceptu či souhlasu s obsahem. U hejtmanství omezený okruh osob, které směly podepisovat čistopisy expedované stranám.

Amtszeichen (RR 52)

Úřední značka (ve smyslu otisku úředního razítka a jména osoby); umístěn pod poslední řádek textu, složen z označení osoby, která byla oprávněna písemnosti podepisovat (představený úřadu, případně jeho zástupce).

Persönlich (PR 16)

Předložení písemnosti „osobně“.

Ante approbationem (PR 64)

Před schválením; poznámka o úkonech spjatých s *Entwurfe* (konceptem) před odsouhlasením jeho obsahu.

Ante revisionem (PR 64)

Před revizí; poznámka o úkonech spjatých s *Entwurfe* (konceptem) před závěrečným *Genehmigung* (schválením).

Ante expeditionem (PR 63)

Před odesláním; poznámka o úkonech spjatých s porovnáním *Reinschrift* (čistopisu) s *Entwurfe* (konceptem) před odesláním.

Post approbationem – ante expeditionem (PR 64)

Po schválení – před expedicí; poznámka o úkonech spjatých s *Entwurfe* (konceptem) po schválení, např. nahlédnutí, zanést poznámku do *Vormerk* (úřední knihy).

Obr. č. 83: Spis Prezidia ministerstva vnitra ve Vídni, kde jsou četně užitě kancelářské poznámky

Dringend (*DR 99, 256, PR 24*)

Pilný; poznámka určující urychlený přístup v úředním řízení (např. vyhotovení čistopisu).

Heute (*PR 67*)

Dnes; poznámka sloužící k urychlení manipulace, resp. vyřízení obsahu dokumentu; v PR vázáno na užití barvy desek značící rovněž upřednostnění. Viz také ↗Hodie.

Hodie (*PR 67*)

Dnes; poznámka sloužící k urychlení manipulace, resp. vyřízení obsahu dokumentu; v PR vázáno na užití barvy desek značící rovněž upřednostnění. Viz také ↗Heute.

Statissime (*PR 67*)

Ihned; poznámka sloužící k urychlení manipulace, resp. vyřízení obsahu dokumentu; v PR vázáno na užití barvy desek značící rovněž upřednostnění.

Norm (*PR 76*)

Norma; označení písemnosti mající charakter předpisu, normy.

Zur Zentralregistratur am.. (*PR 79*)

Předáno do centrální registratury; předání písemnosti do centrální registratury mělo být v podací knize u každého kmenového čísla vyznačeno poznámkou „Do centrální registratury...“.

B, V, R, E, F, G, S (*RR 35, 64*)

Značky vyjadřující další manipulaci se spisy; geneze písemností měla odpovídat jednotlivým literám. Nejprve měly být písemnosti z podatelny předloženy představenému úřadu k určení dalších kroků. Dle RR měl užit značky: B – pro všechny neprezidiální písemnosti; V – písemnosti, které si vyhradil představený úřadu; R – písemnost, jejíž projednání bylo již ústně předjednáno s referentem; E a F bylo vyhrazeno pro ↗Rekurs (rekurzy); G – (gesehen) viděl, touto literou opatřil předložený koncept referent na znamení souhlasu se zněním; S – (Strafsachen) trestní záležitosti.

Rekurs (RR 37)

Odvolání; červenou barvou provedená poznámka nahoře vpravo od ↗Eingangsvermerk (podací poznámky) označující Rekurs (odvolání).

„Im Auftrage“ (RR 52)

Z příkazu; poznámka připojená u vyhotovení písemností, u nichž nebylo výslovně uvedena nutnost podepsání představeným úřadu. Takovou písemnost směl podepsat decernent.

„Für den k. k. Bezirkshauptmann in ... der exponierte ... in...“ (RR 52)

„Za c. k. okresního hejtmana v ... vyslaný v ...“; formule s podpisem připojená k písemnostem, které směli vydávat úředníci u expozitury hejtmanství.

Portofreie Dienstsache (RR 54)

Poštovného prosté – služební věc; poznámka připojená k označení adresáta na obálce písemnosti. Jiné je ↗„Porto einheben“ (poštovné vybrat).

Porto einheben (RR 54)

Poštovné vybrat; poznámka připojená k označení adresáta na obálce písemnosti. Jiné je ↗„Portofreie Dienstsache“ (poštovného prosté).

Wiss. Int. (RR 78)

Wissenschaftliches Interesse – vědecký zájem; poznámka učiněná na desky spisů vyloučených ze skartace pro vědecký zájem.

Vert. (RR 78)

Vertilgen – zničit; poznámka učiněná na desky spisů určených ke skartaci.

∞ (RR 78)

Archiválie; značka pro písemnosti vyloučené ze skartace.

11) Účetní písemnosti a záležitosti

Účetní písemnosti a záležitosti představují téma naprosto neprostudované. Níže uvedená hesla jsou jen segmentem široké škály, která si vyžádá samostatné zhodnocení. Základem pro evidenci příjmů a výdajů u úřadu byl Amtspauschale (úřední paušál).

Amtspauschale (DR 66, RR 18)

Úřední paušál; veden ↗Amtsvorstand (představeným úřadu) kam zahrnoval příjmy a výdaje určené pro zajištění chodu úřadu.

Wertgegenstand (DR 66)

Cenná věc (cenina).

Geldstück (DR 90, PR 17)

Označení pro písemnost, která obsahovala peníze, ceniny, ↗Stempelmarke (kolky) nebo zvláště důležité listiny. Viz také ↗kancelářská poznámka. Dle PR měl být na dokument pod ↗Eingangsvermerk (podací poznámka) připojen otisk v červené barvě o obsahu peněz, ceniny či kolků.

Geldbuch (DR 91, PR 17)

Účetní kniha.

Stempelmarke (DR 95, PR 13, 17)

Kolek; viz také ↗Stempel.

Lokogeldzustellungsbuch (PR 17)

Účetní kniha vedená u hejtmanství pro potřeby evidence cenin, kolků či peněz.

12) Způsob a forma doručení, odeslání (evidence)

Díky vlivu techniky bylo možné se na úřad obrátit i jinou formou než osobní návštěvou. Byla využívána i možnost ↗Telephon (telefonu), ↗Telegraph (telegrafu) pro přenos informací.

Přesto nejrozšířenější formou bylo zaslání dokumentů poštou nebo osobním doručením úředním sluhou. Aby byly potvrzeny jednotlivé úkony spjaté s doručením a předáním, vznikly např. ↗Zustellbuch (kniha potvrzení doručení), ale i ↗Rückschein (zpáteční lístek).

Mündlich (*DR 284*)

Ústně; jednání na úradě při osobní účasti strany.

Telephonisch (*DR 284*)

Telefonicky; jednání s úradem pomocí telefonu.

Telegraph (*DR 179*)

Telegraf, prostředek pro přenos zpráv. Pro úřední postup je významný ↗Telegram (telegram) umožňující urychlený přenos zpráv.

Telegram (*PR 24*)

Telegram; forma dokumentu zachycující informaci přenesenou dálkově do písemné podoby; viz také v DR ↗Drahtnachrichten.

Drahtnachrichten (*DR 179, 222*)

Telegrafní zpráva; využití této formy mělo být uskutečněno v nevyhnutelném případě, při němž se využívalo co nejméně slov s využitím zkratek, ovšem se zachováním přesnosti obsahu; viz také v PR ↗Telegram.

Expressbrief (*DR 179*)

Expresní dopis.

Anfragezettel (*DR 284*)

Dotazový lístek; měl podobu v prvopise vyhotoveného služebního lístku. Pro jeho vyplnění bylo možné využít ↗Tintenstift (inkoustová tužka) nebo kopírovací papír.

Recommandirte Sendung (DR 179)

Doporučená zásilka; zásilka vyžadující zvláštní způsob evidence a zacházení při doručení.

Eingeschriebene Sendung (DR 179)

Týž co ↗Recommandirte Sendung.

Diensttasche (DR 179)

Služební taška; pomůcka určená pro přenos písemností mezi úřadem a poštovním úřadem.

Briefumschlag (v PR = Kuvert) (DR 179, 183, PR 24)

Poštovní obálka; obálka určená pro ochranu písemnosti odeslané z úřadu.

Postaufgabebuch (DR 187)

Kniha evidence předaných písemností k poštovní přepravě.

Obr. č. 84: Postaufgabebuch (Kniha evidence předaných písemností k poštovní přepravě)

The image shows a historical record book titled "Postaufgabebuch der k. k. Bezirkshauptmannschaft". The table has the following columns: "Tag" (Day), "Geschäftszahl der Stüde (Beilagen)" (Business number of the items (Attachments)), "Name" (Name), "Wohnort" (Residence), "Ob der Sendung ein Rückchein beigefügt worden" (Whether a return receipt was attached to the item), "Anzahl der Stüde" (Number of items), and "Bestätigung des Postamtes" (Confirmation of the post office). The table is mostly empty, with only a few faint markings in the "Name" and "Wohnort" columns.

Tag	Geschäftszahl der Stüde (Beilagen)	Name	Wohnort	Ob der Sendung ein Rückchein beigefügt worden	Anzahl der Stüde	Bestätigung des Postamtes

Zdroj: Erich Kielmansegg, Amtsunterricht für die k. k. Bezirkshauptmannschaften in Niederösterreich, Wien 1905, vzor 43.

Postaufgabeschein (DR 188)

List evidence předaných písemností k poštovní přepravě; sloužil jako doklad o předání rekomandované (doporučené) písemnosti – zde v podobě listu, obdobné viz ↗Postaufgabebuch (kniha evidence předaných písemností k poštovní přepravě).

Postabgabebuch (PR 10)

Poštovní doručovací kniha; písemnost sloužící k potvrzení předání písemnosti mezi poštovním úřadem a hejtmanstvím. V DR užíváno označení ↗Postaufgabebuch (kniha evidence předaných písemností k poštovní přepravě). O předání písemnosti mezi hejtmanstvím a osobou viz ↗Zustellbuch.

Obr. č. 85: Postabgabebuch (Poštovní doručovací kniha)

Dle pražského vzoru měla být vedena kniha evidující předání písemností mezi úřadem a poštovním úřadem. V DR užíván Postaufgabebuch

     f. k. Statthalteri (Landeschulrat) in
     f. k. Bezirkshauptmannschaft (Bezirksschulrat) in

Muster 4
 zu Punkt 10 u. 64 K.-O.

Postabgabebuch.

Datum	Tageszeit und Stunde	Stückzahl, und zwar:			Gesamtsumme des ausgehenden Porto	Stückzahl der Ankündigungen von Verisendun- gen (nur bei nicht ärarischen Post- ämtern)	Übernommen von
		rekom- mandiert	unrekom- mandiert	Nüd- scheine			
1	2	3	4	5	6	7	8

Zdroj: Franz Rapprich, Vorschlag einer neuen Kanzleiordnung für die politischen Behörden, Prag 1910, vzor 4 (uložen např. NA Praha, České místodržitelství – prezidium, sign. 1/6/10/13, karton č. 4433).

Zustellbuch (DR 190, 193, PR 11, RR 74)

Kniha potvrzení doručení; u písemností, které doručoval v místě sídla úřadu úřední sluha (nebyly odevzdány na poštovním úřadu), bylo potvrzení stranou stvrzeno do této knihy nebo na ↗Zustellschein (list potvrzení doručení).

Obr. č. 86: Vzor pro Zustellbuch (knihu potvrzení doručení)

Ve srovnání s Postaufgabebuch (poštovní doručovací kniha) měla tato kniha obsahovat v posledním

sloupci podpisy stran zastižených osobně při doručování v místě úřadu např. Amtsdienner (úředním sluhou).

Zustellbuch
der k. k. Bezirkshauptmannschaft . . . . .
(für Zustellungen im Orte).

Fortlaufende Zahl	Tag	Geschäftszahl der Stücke (mit Beilagen)	Empfänger	Anzahl der Stücke	Empfangsbestätigung

Zdroj: Erich Kielmansegg, Amtsunterricht für die k. k. Bezirkshauptmannschaften in Niederösterreich, Wien 1905, vzor 44.

Zustellschein (V PR = Zustellbogen) (DR 190, 193, 310, PR 11)

List potvrzení doručení; u písemností, které doručoval v místě sídla úřadu ↗ Amtsdienner (úřední sluha), nebyly písemnosti odevzdány na poštovním úřadu, bylo potvrzení stranou stvrzeno na tomto listu nebo do ↗Zustellbuch (kniha potvrzení doručení).

Zustellbogen (PR 32, 86)

Dodací arch; originál písemnosti určené pro vyžádání předložení písemnosti uložené např. v registratuře, nebo vyhotovení prací v písárně.

Rückschein (DR 189, RR 74)

Zpáteční lístek, dodejka; potvrzení stranou převzatí zásilky, přičemž potvrzení bylo vrácené na úřad a stalo se součástí spisu jako potvrzení osobního převzetí.

Amtstafel (DR 194)

Úřední deska; prostor sloužící pro uveřejňování úředních vyhlášek.

13) Úřední pomůcky

Velmi širokou skupinou hesel jsou pojmy zařazené do skupiny úředních pomůcek. Tato hesla mají připomenout předměty a pomůcky, jejichž účelem bylo usnadnit úřední činnost. Zmínit je třeba ↗Registraturschrank (registraturní skříň) či Fristkasten (lhůtní skříň). Pro orientaci v obsahu agend byl využíván ↗Kanzleiwörterbuch (Schlagwörterbuch) (kancelářský slovník), pro vedení orientace v termínech ↗Fristenvormerk (lhůtní záznamník). Stranou nelze ponechat ani ↗Umschlag (spisová obálka) nebo Beilagentasche (taška na přílohy), které podle ustanovení norem měly usnadnit také manipulaci se spisy. Každý úřad musel disponovat kancelářskými pomůckami, ale s DR se rozšiřovalo užívání Lochmaschine (děrovadel). Praktické zkušenosti měly rovněž vliv na rozšiřující se zájem o ↗Schreibmaschine (psací stroje).

Registraturschrank (DR 149, PR69)

Registraturní skříň; prostor určený k ukládání spisů. Členěna na jednotlivé ↗Fach (příhrádky). Členění registratury uložené u oddělení odpovídalo ↗Geschäftsplan (jednacímu plánu). Skříň se měla nacházet v blízkosti kancelářského stolu úředníka příslušného kancelářského oddělení. Dle PR registraturní skříň měla předepsanou podobu o 60 policích, jejichž velikost byla určena následovně: 25 cm šířka, výška 20 cm a hloubka 40 cm. Pro ochranu uložených spisů byly užívány ↗Staubdeckel (prachové víko), aby se zabránilo poškození spisů prachem.

Přihrádka registraturní skříně; dle normy měla být opatřena popisem svého obsahu.

Vormerk (*DR 104*)

Vedení záznamů v řádných knihách a dalších pomůckách.

Geschäftsplan (*DR 82, PR 2, RR 61*)

Jednací plán; přehled obsahující soupis všech agend rozdělených do skupin a podskupin. Dle DR i PR měl zároveň sloužit jako plán k uložení spisů v Registratur (registratuře) a zároveň k přidělení agendy jednotlivým Kanzleiabteilung (kancelářským oddělením). U DR a PR rozdělen na oddělení (značené římskými číslicemi), oddíly (využity arabské číslice), pododdíly (latinská písemna) a v případě potřeby ještě pod–pododdíly (s dalšími arabskými číslicemi). V PR navíc připojena poznámka o skartační lhůtě, přičemž platila, pokud nebyla jiným předpisem doba změněna. K orientaci v obsahu Geschäftsplan (jednacího plánu) sloužil Kanzleiwörterbuch. U RR zásadní pro zápis písemností do konkrétní registraturní pomůcky Eingangsbogen (podací arch), kdy pro Betreffgruppe vedeny samostatné Eingangsbogen (podací archy) (Obrazová ukázka Geschäftsplan dle RR připojena pod heslo Betreffgruppe (věcná skupina).

Obr. č. 91: Ukázka Geschäftsplan (jednacího plánu) zavedeného v dolnorakouské normě.

Skupina V byla určena pro záležitosti kultu, manželství a matrik. Oddíl záležitostí kultu (majících signaturu provedenou arabskou číslicí – zde 45) se členila na několik pododdílů označených latinským písmem (např. a – katolické kostely a fary, b – evangelická církev atd.) a tyto pododdíly se ještě členily na podpododdíly označené opět arabskou číslicí (1 – personál, 2 – ekonomické záležitosti). Signatura posléze měla podobu V/45/a/1.

Gruppe V.		Kultus, Ehe, Matriken.	
Wichtigkeitszeichen	Registrierszeichen	Kanzleiabteilung	
45	Kultusangelegenheiten.		
	a) Katholische Kirche und Pfarren	V	45 III, XV
	1. Personal	a	1 III
	2. Ökonomie	a	2 III
	3. Pfarrerrichtungen und Änderungen	a	3 III
	4. Stiftungen und Beiträge zu Kultuszwecken	a	4 III
	5. Sonstiges zu a)	a	5 III
	b) Evangelische Kirche		
	1. Personal	b	1 III
	2. Ökonomie	b	2 III
	3. Stiftungen und Beiträge zu Kultuszwecken	b	3 III
	4. Sonstiges zu b)	b	4 III
	c) Griechisch-katholische und orientalische Kirche		
	1. Personal	c	1 III
	2. Ökonomie	c	2 III
	3. Sonstiges zu c)	c	3 III
	d) Jüdische Religionsgenossenschaft		
	1. Personal	d	1 III
	2. Ökonomie	d	2 III
	3. Sonstiges zu d)	d	3 III
	e) Andere anerkannte Religionsgesellschaften		
	1. Personal	e	1 III
	2. Ökonomie	e	2 III
	3. Sonstiges zu e)	e	3 III
	f) Andere gesetzlich nicht anerkannte Religionsgesellschaften		
	1. Personal	f	1 III
	2. Ökonomie	f	2 III
	3. Sonstiges zu f)	f	3 III
	g) Stifte, Klöster und Kongregationen		
	1. Personal	g	1 III
	2. Ökonomie	g	2 III
	3. Sonstiges zu g)	g	3 III
	h) Bischöfe		
	1. Personal (Klischittel)	h	1 III
	2. Ökonomie	h	2 III
	3. Sonstiges zu h)	h	3 III
	i) Fromme Stiftungen und Vereine		
	1. Personal	i	1 III
	2. Ökonomie	i	2 III
	3. Sonstiges zu i)	i	3 III

Zdroj: Erich Kielmansegg, Amtsunterricht für die k. k. Bezirkshauptmannschaften in Niederösterreich, Wien 1905, s. 102.

Arbeitsverteilung (DR 83, PR 3, RR 14, 71)

Plán rozdělení práce úřadu sestavený na základě ↗Geschäftsplan (jednacího plánu). Jeho obsahem dle RR byl také popis agend vyřizovaných v zjednodušené formě a evidovaných ve formě podacích karet.

Kanzleiwörterbuch (= Schlagwörterbuch)

(DR 113, PR 2, 42; RR 62)

Kancelářský slovník; příručka umožňující orientaci v obsahu agend přidělených jednotlivým kancelářským oddělením a tedy v obsahu ↗Geschäftsplan (jednacího plánu).

Obr. č. 92: Ukázka Schlagwörter (hesláře) navrženého pro RR

Schlagwörter	B.-Nr.	S.-Nr.	Schlagwörter	B.-Nr.	S.-Nr.
Wollereiwirtschaftslehreanstalten	487	485	Klassen (Volksschul-) (Bildung): wie Volksschulen (Errichtung, Einrichtung und Erhaltung)	—	—
Kennzeichen der Kraftfahrzeuge (Automobile, Motorräder, Motorzüge)	1387	1385	" (Volksschul-) (Einrichtung)	449	441
Werkzeuggestellen (Betriebsanlagen)	1134	1120	" Katalog (Volksschul-)	455	441
Wessel (Dampf), Recht zur Erzeugung u. Reparatur	1062	1040	" Trennung (Volksschul-)	453	441
Wesselfabriken (Betriebsanlagen)	1125	1120	Klasseneigentum in Gemeinden	297	—
Wesselfläder (wandernde —)*	943	940	Klassifikation der Pferde und Tragtierausrüstungen (Vorführung oder Vorweisung)	624	620
Wettendampfer (Winnen-) (Remorqueure)	1378	1370	" der unfallversicherungspflichtigen Betriebe (Volksschul-)	1505	1500
Wettenschiffzüge	1404	1399	Klassifikationskommission (Pferde)	455	441
Wettenschmiedegewerbe	1404	1399	"	623	620
	963	960	Klaviererzeuger	980	960
Kilometergelder (im allgem.)	102	80	" Schulen	482	481
Kinder-Asyle	497	—	Kleebeide (Befämpfung)*	832	826
" Aylvereine (Vereinsgesetz v. 1867)	694	670	Kleidermachergewerbe	995	960
" Bewahranstalten	497	—	Kleinbahnen (Betrieb) (einkl. kommunale Straßenbahnen)	1356	1350
" Bewahranstalten - Vereine (Vereinsgesetz v. 1867)	694	670	Kleinbahnkonzeptionen	1351	1350
" Fürsorge	1460	—	Kleinere Städte und Märkte (Galizien) (organisierte)	100	100
" Gärten	497	—			

Zdroj: Entwurf einer Verordnung der Minister des Innern, für Kultus und Unterricht, des Handels, für öffentliche Arbeiten, der Eisenbahnen, des Ackerbaues und für Landesverteidigung mit der eine Geschäftsordnung der k. k. Bezirkshauptmannschaften erlassen und Grundsätze des Verfahrens vor den politischen Behörden festgestellt werden, příloha č. 2 – Schlagwörterbuch, s. 30 (uložen např. v NA Praha, České místodržitelství – prezidium Praha, sign. 1/6/31, karton 4566 – reforma 1912).

Fristkalender (DR 138)

Lhůtní kalendář; dle DR pomůcka sloužící k evidenci lhůt u písemností vyřízených formou prvopisu. Jedna z pomůcek užívaných u úřadu k dodržení Frist (termínů) vyřízení. V PR srovnej s Fristenvormerk.

Fristenvormerk (= v RR Terminblätter) (PR 60, 75, RR 73)

Lhůtní záznamník; písemnost sloužící k vedení evidence o písemnostech, které měly být: 1. vráceny, či předloženy úřadu zpět do určité lhůty. Lhůty byly vázány na 5., 10., 15., 20., 25. a 30. den v měsíci. Obsah zápisu v tomto lhůtním záznamníku měl odpovídat lhůtě uvedené v podací knize. Formulář tohoto záznamníku rozdělen na 1.–5. den měsíce, 6.–10. den měsíce, atd. Před projitím lhůty měly být strany vyzvány k zaslání požadované záležitosti pomocí Erinnerung, resp. někde připomínaný (méně správně) jako Fristenerinnerung (lhůtní připomenutí). Do Fristenvormerk (lhůtního záznamníku) měla být zanesena také podání, která směřovala v pravidelných lhůtách nadřízenému úřadu. Přehled těchto lhůt (především u opakujících se zpráv podávaných ve stanovených termínech) byl předepsán ve Fristendirektorium. 2. formuláře Fristenvormerk mohlo být užito i ke sledování lhůty v navrácení spisu do registratury, kde byla stanovena čtyřtýdenní lhůta od vyjmutí písemnosti. V RR označen dokument sloužící pro vedení evidence lhůt jako Terminblätter a pro upomínku na vyhotovení požadované záležitosti Erinnerungsschreiben (připomínkový list).

Obr. č. 93: Fristenvormerk (lhůtní záznamník) užívaný k evidenci lhůt u jednotlivých písemností

Obr. č. 94: Ukázka zápisů ve Fristendirektorium (přehled lhůt) pro periodicky se opakující podání. Zde ukázka zasílaných podání k 5. lednu k různým institucím, které jsou uvedené ve třetím sloupci, zatímco poslední sloupec obsahuje normu, na jejímž základě byla povinnost stanovena.

Jänner			
Termin	Gegenstand	Behörde, an welche die Eingabe abzuenden ist	Normative Bestimmung
5.	Geburts-, Trauungs- und Totenscheine französischer Staatsangehöriger, sowie Totenscheine jener hieslands verstorbenen Personen, welche in Frankreich geboren waren oder dazulicht ihren Wohnsitz hatten, aus dem abgelaufenen Semester.	Statthalterei	Edk. der Ministerien des Innern und für Cultus und Unterricht v. 31./12. 1892 Nr. 2 N. O. 29. ex. 1893; Statth.-Erl. v. 18./1. 1893 S. 1586 (Nr. 220 Norm.-Ztg.); Statth.-Erl. vom 25./12. 1893 S. 164.643
5.	Anzeigen über die von der I. Instanz bewilligten, beziehungsweise bei derselben angemeldeten Überstunden.	dto.	Statth.-Erl. v. 26./7. 1898 S. 118.683 (Nr. 220 Norm.-Z.)
5.	Vorlage der Zählblätter für Arbeitseinstellungen.	K. k. arbeitsstatistisches Amt im k. k. Handelsministerium in Wien III/2 Dampfschiffstraße 8	Statth.-Erl. v. 23./9. 1899 S. 124.190 (Nr. 114 Norm.-Z.)
5.	Anzeigen über die eingeleiteten Strafamtshandlungen betreffend die Erzeugung von Rausch- und Halbweinen mit ihren Resultaten.	Statthalterei	§ 10 Minist.-Edg. v. 16./9. 1880 N. O. 29. Nr. 121

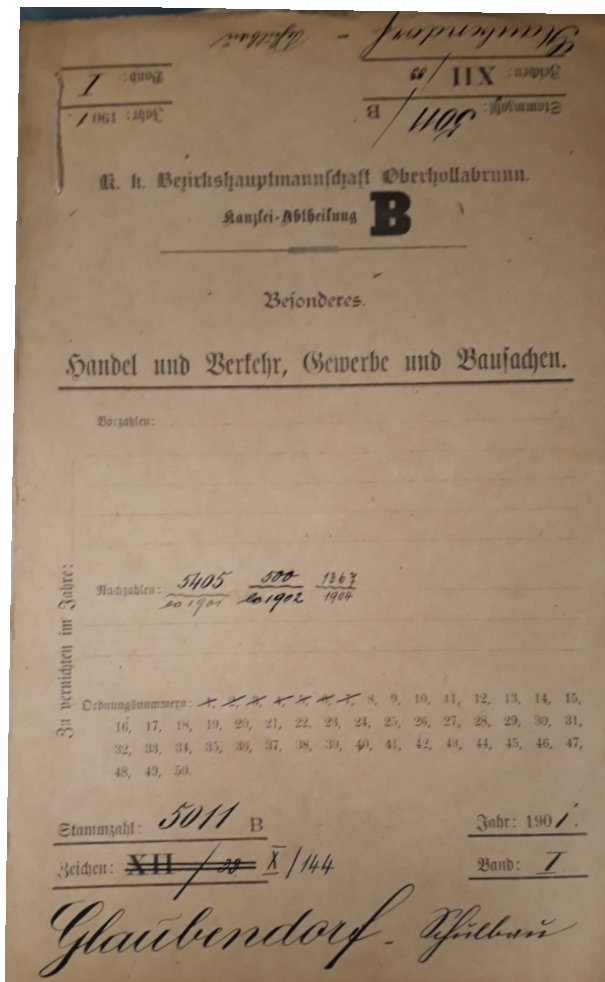
Zdroj: ÖStA Wien, Allgemeines Verwaltungsarchiv, Inneres, Ministerium des Innern – Präsidium, kar. 1273 – Landesfürstliche Behörden, Böhmen – lhůtní repertorium.

Aktendeckel (DR 141)

Spisové desky; pomůcka sloužící k ochraně a přehledu obsahu dokumentů, které byly v deskách vloženy. Stanovený tisk na deskách umožňoval rychlou orientaci v obsahu dokumentů.

Obr. č. 95: Ukázka Aktendeckel (spisových desek) opatřených všemi náležitostmi.

Část textu, která obsahuje identifikátory a popis obsahu, byla tisknuta na obě strany listu, aby bylo možné spisy ukálat střídavě (spojováním spisů pomocí šňůr vlevém rohu docházelo k nabývání na objemu této části). Při hledání konkrétních spisů ale musel úředník při jednostranném tisku obracet spisy, takto mohl sledovat spodní stranu a měl vždy týž údaje před sebou. V tisku je uvedena řada $\nearrow$ Ordnungsnummer (pořadových čísel). Pokud byla obsazena a spis obsahoval jím označenou písemnost, byla číslice na deskách přeškrtnuta.

Zdroj: NÖ Landesarchiv St. Pölten, Bezirkshauptmannschaft Hollabrunn, sign. X/144, kar. 110.

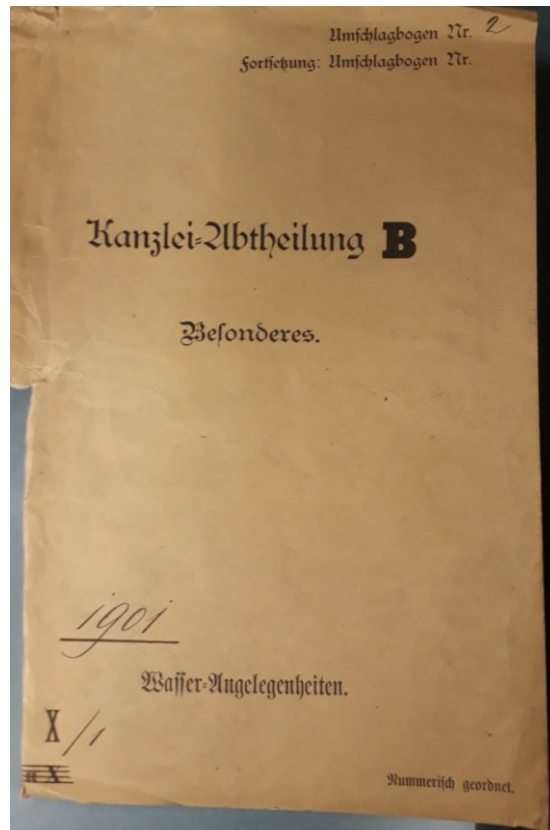
Umschlag (Aktenumschlag) (DR 141, PR 49, 61)

Spisová obálka; 1. dle PR zvláštní obálka pro předání písemností mezi kancelářským oddělením a konceptním úředníkem resp. zpracovatelem. Viz také $\nearrow$ Mappe (desky). 2. obálka sloužící pro shromažďování písemností, které měly určenu stejnou lhůtu k podání odpovědi apod. v kancelářském oddělení. 3. desky sloužící pro uložení spisů každého pododdělení registratury (dle $\nearrow$ Geschäftsplan – jednací plán) za jeden kalendářní rok, kdy pro uložené předpisy měly být červené barvy, pro všeobecné záležitosti a spisy zapsané podle jména či místa byly určeny desky šedé. 4. v PR obálky sloužící k uložení písemností v registratuře. Spisy ukládané do registratury po několik let (již za každý rok spisy uloženy do desek

obsahující spisy daného roku) měly být vloženy do desek opatřených signaturou odpovídající ↗Geschäftsplan (jednacímu plánu).

Obr. č. 96: Umschlag (spisová obálka) podle dolnorakouského vzoru.

Ukázka spisové obálky, která obsahuje spisy oddělení X a oddílu 1 týkající se vodoprávních záležitostí. Příslušnost ke kancelářskému oddělení je uvedena ve středu obálky a způsob řazení spisů je zmíněn v pravém dolním rohu.

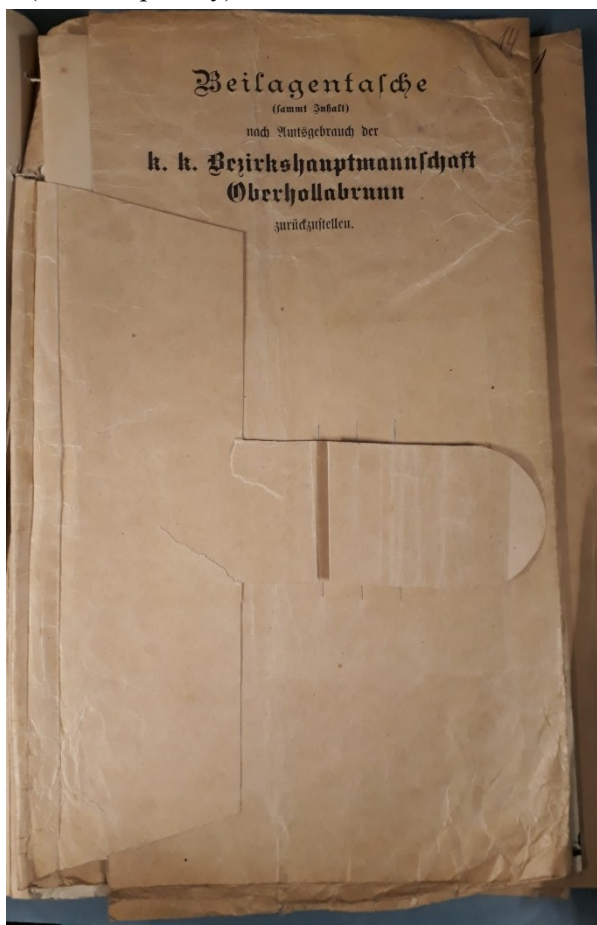

Zdroj: NÖ Landesarchiv St. Pölten, Bezirkshauptmannschaft Hollabrunn, sign. X/144, kar. 110.

Beilagentasche (DR 143, PR 70)

Taška na přílohy; pomůcka k uložení listin, plánů a dalších příloh, které nebylo vhodné připojit ke spisu formou ↗Hefte der Akten (sešívání spisů).

Obr. č. 97: Beilagentasche (taška na přílohy)

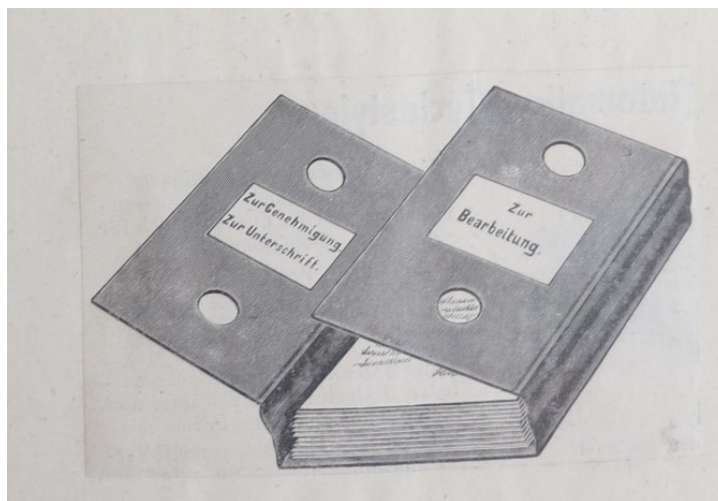

Zdroj: NÖ Landesarchiv St. Pölten, Bezirkshauptmannschaft Hollabrunn, sign. X/144, kar. 110.

Mappe (PR 51)

Desky; viz také ↗Umschlage (obálka); v PR označení pomůcky pro uložení dokumentů v různém stádiu úředního řízení. Desky s označením Mappe I měly mít červenou barvu a v nich se ukládaly ↗Eingangsbblatt (podací list) pro záležitosti ještě nevyřízené. V okamžiku, kdy záležitost byla vyřízena a kmenové číslo v ↗Eingangsbblatt (kmenovém listu) bylo vymazáno (vyznačeno vyřízením), dokument byl přeložen do Mappe III šedé barvy značící vyřízené záležitosti, případně do Mappe II žluté barvy vyhrazené pro záležitosti sice formálně, avšak ještě ne věcně vyřízené. Spisy uložené v Mappe II a III byly následně vykazovány v ↗Rückstandsausweis jako nevyřízené.

Obr. č. 98: Desky na spisy podle pražské Raprichovy normy

Zdroj: NA Praha, České místodržitelství Praha – prezidium, manipulace 1900–1910, sign. 1/6/10/13, kar. 2983.

Aktenheft (*DR 145*)

Spisová složka; označení pro spojené dokumenty jednoho spisu (netvořící velký rozsah).

Aktenband (*DR 145*)

Spisový svazek; označení pro spojené dokumenty spisů opatřené ↗Aktendeckel (spisovými deskami). Jeho síla neměla přesáhnout 2 cm.

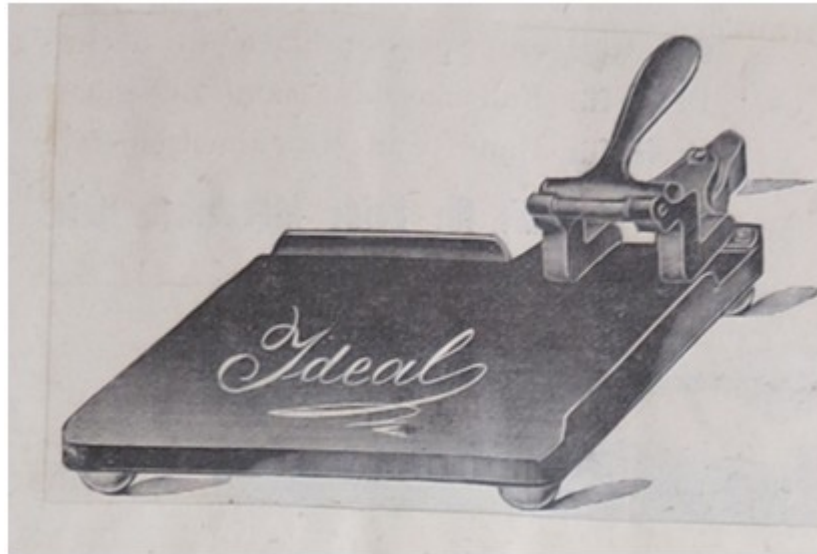
Heften (*DR 142, PR 70*)

Sešívání; Předepsaná forma spojování jednotlivých dokumentů ve spisu za využití ↗Lochmaschine. Plány, listiny a jiné cenné písemnosti měly být u spisu uloženy pomocí ↗Beilagentasche.

Lochmaschine (*DR 142, PR 70*)

Děrovadlo; pomůcka užívaná při ↗Heften (sešívání) spisů.

Obr. č. 99: Lochmaschine (děrovadlo)

Zdroj: NA Praha, České místodržitelství Praha – prezidium, sign. 1/6/10/13, kar. 2983.

Heftnadel (Aktentecher) (PR 70)

Stahovací jehla; pomůcka užívaná k protažení nitě v místech otvorů vytvořených Lochmaschine (děrovadlem).

Kanzleiformat (PR 70)

Kancelářský formát; předepsaná velikost všech písemností o velikosti 34 cm x 21 cm.

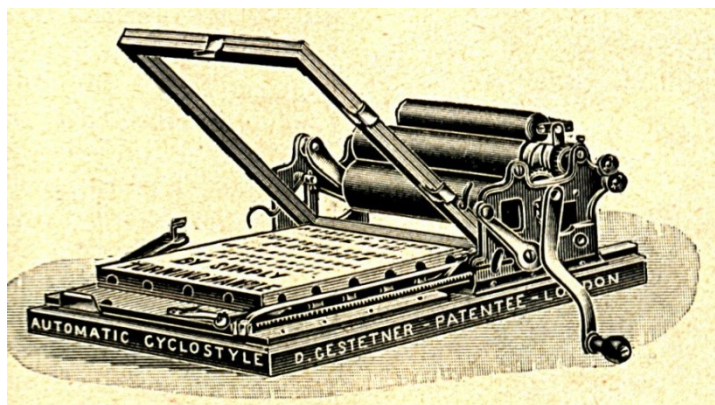
Schreibmaschine (DR 172, RR 53)

Psací stroj.

Vervielfältigungsvorrichtung (=Vervielfältigungsapparat) (DR 172)

Rozmnožovací aparát.

Obr. č. 100: Rozmnožovací aparát z reklamního katalogu firmy Maxmiliána Jordána z Oberhollabrunnu

Zdroj: ÖStA Wien, Allgemeines Verwaltungsarchiv, Inneres, Ministerium des Innern – Präsidium, kar. 1270 – čj. 10908/1907

Tinte (DR 255)

Inkoust; běžně užívaný černé barvy, pro zvýraznění byla povolena v určitých případech červená barva.

Tintenstift (DR 255)

Inkoustová tužka; používána pro omezený okruh písemností jako např. pro $\nearrow$ Anfragezettel.

Namensaufdruck (DR 293)

Otisk jména; pro urychlení vyhotovení písemností užívána razítka se jmény. Užívání otisků omezeno pro určitý okruh písemností.

Zeitschriften (DR 101, PR 24)

Noviny; při doručení do úřadu byl vyloučen jejich zápis do registraturní pomůcky a neměl být opatřen $\nearrow$ Eingangsvermerk (podací poznámkou); z hlediska úředního postupu odlišit od $\nearrow$ Pflichtexemplar (povinný výtisk novin), které byly také novinami, ale byly součástí úředního řízení (nesloužily pro obecné informování úřednictva).

6.3. Zkratky

Zkratky náleží k prostředkům, které usnadňovaly kancelářskou činnost již od středověku. Nejinak tomu bylo v případě správních institucí na přelomu 19. a 20. století. Zkratky můžeme odhalit v kancelářských poznámkách, ale i v samotném textu dokumentů. Pro diplomatika, paleografa zabývajícího se především starším obdobím, představují zkratky či spíše systémy zkratek cenný zdroj poznání, objasňující souvislosti vzniku písemnosti. S narůstajícím písemným stykem, s rozšiřující se vzdělaností v průběhu vrcholného středověku a raného novověku vazba systému zkratek na písarské prostředí slábne. Je tedy otázkou, zda pro období počátku 20. století má smysl se zkratkami vůbec zabývat. A pokud se ukáže, že smysl tento zájem má, pak je třeba si klást otázky, jaké odpovědi lze očekávat z příslušných analýz.

Pro hledání odpovědi na otázku smyslu analýzy zkratek v písemnostech první čtvrtiny 20. století lze velmi dobře využít norem, které vznikly v souvislosti se zaváděním zásad úřadování podle dolnorakouského systému. Pro následující analýzu byly využity podklady tištěných norem, které obsahují seznam akceptovaných zkratek. Máme tak před sebou soupisy, které se hlásí do roku 1905, 1910 a 1913. Všechny byly určeny pro stejný typ úřadů, primárně pro první instanci státní správy, tedy okresní hejtmanskství. Ve všech normách se připomínala podstatná role zkratek. Ty měly být využívány pro zápis záležitostí a následně jednotlivých dokumentů do registraturních pomůcek, aby došlo k ušetření času při kancelářské práci.

Jedním z prvních úskalí, vážících se na podobu zkratek a jejich reflexi, je jazyková vyhraněnost. Přestože vnitřním úředním jazykem byla v českém prostředí němčina, při rozboru zápisů v registraturních pomůčkách z oblastí jazykově českých (např. i Humpolec – viz kapitola o Humpolci), lze odhalit, že texty byly zapisovány i v české formě. Zřejmě tento stav lze očekávat například i v prostředí někdejšího Přímoří a Terstu (samozřejmě ve vztahu s tamějšími jazyky). Toto tvrzení by podporovala i stížnost tamějšího místodržitele na zavedený dolnorakouský systém, který byl ve velké míře postaven na přesné jazykové stylizaci obsahu písemnosti (pro *Betreff*) v němčině. Tím, že zkratky byly vymezené jen pro německé termíny, si úředníci zapisující texty v českém jazyce vytvářeli vlastní zkratky.

Pokud zůstaneme u tří systémů, které vznikly v průběhu deseti let, lze odhalit určité souvislosti. U velké části zkratek bylo využito buď suspenze či kontrakce. Nejčastěji převažuje forma zkrácení na první litery ve slově (forma suspenze), případně v rámci německých kompozit na první litery jednotlivých lexémů. Toto pravidlo ovšem neplatilo

zcela výlučně, a tak se můžeme setkat i s podobou smíšenou, kdy část slov je zkrácena jedním, druhá část jiným způsobem. Příkladem může být „B. Gend. Kdo.“ zkracující slovo „Bezirksgendarmeriekommando“. Zatímco první část kompozita je zastoupena jen siglou (B.), následuje suspenze (Gend.) a slovo Kommando bylo zkráceno pomocí kontrakce na „Kdo“.

Tabulka 20: Souhrnná tabulka hesel, jejichž zkratky měly mít přesně specifikovanou podobu. Základem pro tento soupis byly zkratky dolnorakouského systému (DR), k němuž byly následně doplňovány varianty z Rapprichova pražského systému (PR) a také z návrhu reformní skupiny (RR). Pokud se vyskytovala varianta, že bylo totéž heslo zkráceno dvěma variantami, bylo u hesla z dolnorakouské (případně pražské) normy připojena podoba i z dalších systémů, přičemž tato varianta tvoří samostatné heslo.⁹²⁸

Podoba zkratky	Rozeepsané slovo	Norma ⁹²⁹	Překlad
A.	Abgetan	PR	Vyřízení
A.	Ackerbau / Amt	RR	Polní hospodářství/úřad
a. a.	Ad acta	RR	Ad akta (odložit, uložit mezi spisy)
A. Arzt	Amtsarzt	RR	Úřední lékař
A. B. G. B.	allgemeines bürgerl. Gesetzbuch	RR	Všeobecný občanský zákoník
A. Bl.	Amtsblatt	RR	Úřední věstník (listy)
A. E.	Amtserinnerung	DR, PR, RR	Úřední připomenutí
A. H.	Allerhöchst	PR	Nejvyšší
A. Insp.	Amtsinspektion, Amtsinspektor	RR	Úřední inspekce, úřední inspektor
A. M.	Ackerbauministerium	DR, PR, RR	Ministerstvo orby
A. T.	Amtstierarzt	RR	Úřední zvěrolékař
A. U. V. A.	Arbeiter- Unfallversicherungsanstalt	PR	Ústav úrazového pojištění pro dělníky
A. Vo.	Amtsvorstand	RR	Představený úřadu
Abg.	Abgeordneter	RR	Poslanec
Abg. H.	Abgeordnetenhaus	RR	Poslanecká sněmovna
Adv.	Advokat	RR	Advokát
Adv. O.	Advokatenordnung	RR	Advokátní řád
Ah.	Allerhöchst(e)	RR	Nejvyšší
Ah. Entschl.	Allerhöchste EntschlieÙung	RR	Nejvyšší rozhodnutí (viz také ↗Entschl.)
Ah. Vdg.	Allerhöchste Verordnung	RR	Nejvyšší nařízení (viz také ↗Vdg.)

⁹²⁸ Pro překlad hesel bylo využito především slovníku Josef Sterzinger, Encyklopedický německo-český slovník / Enzyklopädisches Deutsch-böhmisches Wörterbuch, Praha 1916–1935 [online: <http://web.ff.cuni.cz/slovník/informace.php> (studováno 2. 5. 2021)] a Karel Kadlec – Karel Heller, Německo-česká terminologie úřední a právnická. Příruční slovník pro soudy, úřady politické, finanční, poštovní, dopravní, účetní a vůbec pro úřady státní a samosprávné, jakož i pro soukromou potřebu ve styku s úřady, Praha 1923-1925.

⁹²⁹ Zkratka uvedené v tomto sloupci odkazují na jednotlivé normy. Pro Dolnorakouský (Oberhollabrunnský) Kielmannseggův systém je připojena zkratka „DR“; Pražský Rappichův (místodržitelství) systém zastupuje „PR“; návrh vypracovaný v reformní skupině je označen „RR“.

Akt. Ges.	Aktiengesellschaft	RR	Akciová spoločnosť
Ang.	Angabe	RR	Oznámení, podání
Anl.	Anlage	RR	Návrh, osnova
Anst.	Anstalt	RR	Ústav, inštitúcia
Arm.	Armen	RR	Chudinský
arm. kath.	armenisch-katholisch	RR	Arménsko-katolícky
Art.	Artikel	PR	Článok
Au.	Ausschuss	RR	Výbor
Aufn.	Aufnahme	RR	Soupis, sepsání
Aush.	Aushilfe	RR	Podpora
Aush. L.	Aushilfslehrer	DR, PR	Výpomocný učiteľ
Aush. Le.	Aushilfslehrer	RR	Výpomocný učiteľ
Ausw.	Auswanderungs-	RR	Vystěhovalecký
Ausz.	Auszug	RR	Rejstřík, výtah
Äuß.	Äußerung	RR	Výrok
B.	Bauabteilung	PR	Stavební oddělení
B.	Bezirks-	RR	Okresní
B. A.	Bezirksarzt	PR, RR	Okresní lékař
B. A. R. / B. Arm. R.	Bezirksarmenrat	DR, RR	Okresní chudinská rada
B. Arm. R.	Bezirksarmenrat	RR	Okresní chudinská rada
B. G.	Bezirksgericht	RR	Okresní soud
B. Gend. Kdo.	Bezirksgendarmeriekommando	RR	Okresní četnické velitelství
B. K. K. / B. Kra. K.	Bezirkskrankenkasse	DR, PR	Okresní nemocenská pokladna
B. Kra. K.	Bezirkskrankenkasse	RR	Okresní nemocenská pokladna
B. Nr.	Betreffnummer	RR	Číslo věci (podání)
b. Ord.	bischöfliches Ordinariat	PR	Biskupský ordinariát
B. Pol. Kat.	Bezirkspolizeikommissariat	RR	Okresní policejní komisiariát
B. S. Insp. / B. Sch. Insp.	Bezirksschulinspektor	DR, PR	Okresní školní inspektor
B. S. R. / B. Sch. R.	Bezirksschulrat	DR, PR	Okresní školní rada
B. Sch. Insp.	Bezirksschulinspektor	RR	Okresní školní inspektor
B. Sch. R.	Bezirksschulrat	RR	Okresní školní rada
B. Ve.	Bezirksvertretung	RR	Okresní zastupitelstvo
Bd.	Band	PR	Svazek
Bdkltr.	Bodenkultur	PR	Půdní kultura
Ber.	Bericht	RR	Zpráva
Betr.	Betriebs-	RR	Podnik, provoz
Betr. Anl.	Betriebsanlage	RR	Provozovna
Bez. Ger.	Bezirksgericht	DR, PR	Okresní soud
Bg.	Bürger	RR	Měšťan, občan
Bg. Sch.	Bürgerschule	RR	Měšťanská škola
Bgm.	Bürgermeister	DR, PR, RR	Starosta
Bgrsch. / Bg. Sch.	Bürgerschule	DR, PR	Měšťanská škola
Bgrsch. L.	Bürgerschullehrer	PR	Učitel měšťanské školy
Bh.	Bezirkshauptmannschaft	RR	Okresní hejtmanství

bisch.	bischöflich	DR, PR, RR	Biskupský
Bl.	Blatt	RR	List
Blg.	Beilagen	RR	Přílohy
böh.	böhmisch	RR	Český
Böhm.	Böhmen	RR	Čechy
Börs.	Börsen-	RR	Burzovní
Botsch.	Botschaft	PR	Velvyslanectví
Brudl.	Bruderlade	RR	Bratrská pokladna
buk.	bukowinaer	RR	Bukovinský
Buk.	Bukowina	RR	Bukovina
Bz. Amt	Bezirksamt	PR	Okresní úřad
Bzb.	Bezirksbehörde	PR	Okresní úřad
Bzh.	Bezirkshauptmannschaft	DR, PR	Okresní hejtmanství
D.	Dekret	RR	Dekret
d.	der, die, das	RR	[zkratka členů]
dalm.	dalmatinisch	RR	Dalmátský
Dalm.	Dalmatien	RR	Dalmácie
Darl.	Darlehens-	RR	Půjčka
Dezt.	Dezernat, Dezernent	RR	referát [část] úřadu; vedoucí referátu
Df.	Durchführung	RR	Provedení
Df. Erl.	Durchführungserlass	RR	Prováděcí výnos
Df. Vdg.	Durchführungsverordnung	RR	Prováděcí nařízení
Dion.	Direktion	DR, PR	Ředitelství
E.	[pokud stojí na začátku je ve významu] Eisenbahn; [pokud stojí v pozadí je ve významu] Erinnerung	RR	Železnice / Připomenutí
E. Btr. Rgl.	Eisenbahnbetriebsreglement	RR	Předpisy provozu na železnicích
E. M.	Eisenbahnministerium	RR	Ministerstvo železnic
E. M.	Eisenbahnministerium	DR, PR	Ministerstvo železnic
Ehr. Bg.	Ehrenbürger	RR	Čestný občan
Eich. A.	Eichamt	DR, PR, RR	cejchovní úřad
Eichm.	Eichmeister	DR, PR, RR	Cejchmistr
Einj. Fwl. / Ej. F.	Einjährig Freiwilliger	DR, PR, RR	Jednoroční dobrovolník
Einv.	Einvernahme	RR	Výslech
Eis. B.	Eisenbahn	DR, PR	Železnice
Ej. F.	Einjährig Freiwilliger	RR	Jednoroční dobrovolník
Empfsch.	Empfangschein	RR	Dodací list; dokument potvrzující přijetí
Entsch. v. / Entschd.	Entscheidung vom	PR	Rozhodnutí z
Entschd.	Entscheidung	RR	Rozhodnutí
Entschl. v.	Entschliessung vom	PR, RR	Rozhodnutí od
Erg.	Ergänzung	RR	Doplněk
Erg. B. Kdo.	Ergänzungbezirkskommando	RR	Velitelství doplňovacího okresu
Erh.	Erhebung	RR	Vyšetření, pátrání
Erk.	Erkenntnis	RR	Nález, rozhodnutí
Erk. v.	Erkenntnis vom	PR, RR	Nález z

erl.	erledigt	RR	vyřízený [spis]
Erl. v.	Erlass vom	PR, RR	Výnos z
Erw. Mi. Gn.	Erwerbs- und Wirtschaftsgenossenschaft	RR	Živnostenské a hospodářské společenstvo
ev. A. K.	evangelisch Augsburgischer Konfession	RR	Evangelická augšpurská konfese
ev. H. K.	evangelisch Helvetischer Konfession	RR	Evangelická helvétská konfese
ev. O. K. R.	Evangelischer Oberkirchenrat		Evangelický vrchní církevní rada
ev. Pf. A.	ev. Pfarramt	PR	Evangelický farní úřad
ev. S. I. A. B.	evangelische Superintendentur Augsburger Bekenntnis	PR	Evangelické superintendentství augšpurského vyznání
ev. S. I. H. B.	evangelische Superintendentur Helvetisches Bekenntnis	PR	Evangelické superintendentství helvétského vyznání
Ex.	Exekution	RR	Exekuce
Ex. O.	Exekutionsordnung	RR	Exekuční řád
F.	Finanz-	RR	Finanční
F. B. D. / F. B. Di	Finanzbezirksdirektion	DR, PR, RR	Okresní finanční ředitelství
F. B. Di	Finanzbezirksdirektion	RR	Okresní finanční ředitelství
F. Di.	Finanzdirektion	RR	Finanční ředitelství
f. e.	fürsterzbischöflich	PR	knížecí arcibiskupský
f. e. Ord.	fürsterzbischöfliches Ordinariat		knížecí arcibiskupský ordinariát
F. L. D. / F. L. Di.	Finanzlandesdirektion	DR, PR, RR	Zemské finanční ředitelství
F. L. Di.	Finanzlandesdirektion	RR	Zemské finanční ředitelství
F. M.	Finanzministerium	DR, PR, RR	Ministerstvo financí
F. P.	Finanzprokuratur	PR	Finanční prokuratura
F. Vbl.	Finanzministerialverordnungsblatt	RR	Věstník nařízení ministerstva financí
Fi	Findel	RR	[ve vztahu k nalezcům, nalezcům]
Fo.	Formular	RR	Formulář
Forst u. Dom. D.	Forst- und Domänenndirektion	PR	Lesní a velkostatkové ředitelství
fr.	frei	RR	Svobodný
fr. Gew.	frei Gewerbe	RR	Svobodná živnost
G.	Gericht / Gesetz	RR	Soud / zákon
G. A. / Gd. Au.	Gemeindeausschuss	DR, PR, RR	Obecní výbor
G. Bl.	Gesetzblatt (= Gesetz und Verordnungsblatt)	RR	Sbírka zákonů (Sbírka zákonů a nařízení)
G. G.	Gewerbegenossenschaft	DR	Živnostenské společenstvo
G. I.	Gewerbeinspektor	PR	Živnostenský

			inspektor
G. Kons.	Generalkonsulat	PR	Generální konzulát
G. R.	Gemeinderat	DR	Obecní rada
G. V. / Gd. Vo.	Gemeindevorsteherung	DR, PR	Obecní představenstvo
gal.	galizisch	RR	Haličský
Gal.	Galizien	RR	Halič
Gb.	Gebär	RR	Porodnice
Gd.	Gemeinde	RR	Obec
Gd. Au.	Gemeindeausschuss	RR	Obecní výbor
Gd. O.	Gemeindeordnung	RR	Obecní řád
Gd. R.	Gemeinderat	RR	Obecní rada
Gd. Vo.	Gemeindevorsteherung	RR	Obecní představenstvo
Gd. Vo.	Gemeindevorstand	RR	Obecní představenstvo
Geb.	Gebühren-	RR	Poplatky
Gef.	Gefälls-	RR	Důchodkový-
Gef. S. G.	Gefällsstrafgesetz	RR	Důchodkový trestní zákon
Gem.	Gemeinde	DR, PR	Obec
Gend.	Gendarmerie	RR	Četnictvo
Gend. Abt. Kdo.	Gendarmerieabteilungskommando	RR	Velitelství četnického oddělení
Gend. P. K. / Gend. P. Kdo.	Gendarmeriepostenkommando	DR, RR	Velitelství četnické stráže
Gend. P. Kdo.	Gendarmeriepostenkommando	RR	Velitelství četnické stráže
Gend. Wm.	Gendarmeriewachtmeister	RR	Četnický strážmistr
Genoss. V.	Genossenschaftsvorsteherung	DR	Představenstvo družstva
Ges.	Gesellschaft	RR	Společnost
Gesch. O.	Geschäftsordnung	RR	Jednací řád
Gew.	Gewerbe	RR	Živnost
Gew. G.	Gewerbegericht	RR	Živnostenský soud
Gew. G. G.	Gewerbegerichtgesetz	RR	Živnostenský zákon
Gew. O.	Gewerbeordnung	RR	Živnostenský řád
Gn.	Genossenschaft	RR	Společenstvo
Gn. Vo.	Genossenschaftsvorsteherung	RR	Představenstvo společenstva
G. O. G.	Gerichtsorganisationsgesetz	RR	Zákon o soudním zřízení [soudní organizaci]
g. R.	gegen Rückschluss	RR	Proti navrácení
Gr.	Grund-	RR	Základ
gr. kath.	griechisch-katholisch	RR	Řecko-katolický
Grl. D. Ah. Pr. & Fam. F.	Generaldirektion der Allerhöchsten Privat und Familienfonds	PR	Generální ředitelství nejvyšších soukromých a rodinných fondů
G. Sg.	Gesetzsammlung	RR	Sbírka zákonů
Gr. B. G.	Grundbuchgesetz	RR	Zákon o pozemkových knihách
Grl. Indtz. Hofth.	Generalintendanz der k. k. Hoftheater	PR	Generální správa c. a k. dvorního divadla
gr. or.	griechisch-orientalisch	RR	řecko-východní
Gsdt.	Gesandtschaft	PR	Velvyslanectví

Gsw. /Gstw / Gstgew.	Gast und Schankgewerbe	DR, PR, RR	Hostinská a výčepní živnost
Gstgew	Gast und Schankgewerbe	RR	Hostinská a výčepní živnost
Gstw.	Gast und Schankgewerbe	PR	Hostinská a výčepní živnost
Guts V.	Gutsverwaltung	DR, PR, RR	Správa statku
H.	[pokud stojí na začátku, je ve významu] Handel- (obchodní); [pokud stojí v pozadí, je ve významu] Haus (dům) nebo Hof (dvůr)		
h.	Hauptmannschft	RR	Hejtmanství
He. H.	Herrenhaus	RR	Panská sněmovna
H. M.	Handelsministerium	DR	Ministerstvo obchodu
Heim. G.	Heimatsrechtsgesetz	RR	Zákon o domovském právu
Hf.	Hof	RR	Dvůr
Hf. D.	Hofdekret	RR	Dvorní dekret
Hf. Ka. D.	Hofkammerdekret	RR	Dekret dvorní komory
Hf. Kz. D.	Hofkanzleidekret	RR	Dekret dvorní kanceláře
H. G.	Handelsgericht	RR	Obchodní soud
H. G. B.	Handelsgesetzbuch	RR	Obchodní zákoník
H. R.	Hofrat	PR	Dvorní rada
H. Ka.	Handels- und Gewerbekammer	RR	Obchodní a živnostenská komora
Hi.	Hilfsämter	RR	Pomocné úřady
Hi. Di.	Hilfsämterdirektor	RR	Ředitelství pomocných úřadů
Hpt.	Haupt	RR	Hlavní
Hwm.	Handwerksmässig	RR	Řemeslné
Hwm. Gew.	Handwerksmässig Gewerbe	RR	Řemeslná živnost
H. St. A.	Hauptsteueramt	DR	Hlavní daňový úřad
H. u. G. Kam.	Handels- und Gewerbekammer	PR	Obchodní a živnostenská komora
I. K. G.	Israelitische Kultusgemeinde	PR	Židovská kultovní obec
I. M.	Iustizministerium	PR	Ministerstvo spravedlnosti
J.	[pokud stojí na začátku, je ve významu] Justiz (soudní); [pokud stojí v pozadí, je ve významu] Inner (vnitřní)		
J. G. S.	Justizgesetzsammlung	RR	Sbírka justičních zákonů
J. M.	Justizministerium	RR	Ministerstvo spravedlnosti
J. N.	Jurisdiktionsnorm	RR	Předpisy o soudní příslušnosti
Ing.	Ingenieur	RR	Inženýr
Ing. Ka.	Ingenieurkammer	RR	Inženýrská komora
Insp.	Inspektion, Inspektor	RR	Inspekce, inspektor

int.	intimiert	RR	Vyřízeno
Int.	Intimation	RR	Vyřízení
Interp.	Interpellation	RR	Interpelace
i. S.	in Sachen	RR	Ve věci
isr.	israelitisch	RR	Israelský
J. Vbl.	Justizministerialverordnungsblatt	RR	Věstník nařízení ministerstva spravedlnosti
K.	[pokud stojí na začátku, je ve významu] Kriegs (válečný) nebo Kultus (kult); [pokud stojí v pozadí, je ve významu] Kasse (pokladna)		
Ka.	Kammer	RR	Komora
Kär.	Kommissär	RR	Komisař
kärnt.	kärntnerisch	RR	korutanský
Kärnt.	Kärnten	RR	Korutany
kais.	kaiserlich	RR	Císařský
Kais. Vdg.	kaiserliche Verordnung	RR	Císařské nařízení
kat.	kommissariat	RR	Komisariát
kath.	katholisch	RR	Katolický
Kr. L. G.	Kriegsleistungsgesetz	RR	Zákon o válečných úkonech
K. M.	Kriegsministerium	RR	Ministerstvo války
Kon.	Kommission	RR	Komise
Kons.	Konsul / Konsulat	RR	Konzul / konzulát
Konz.	konzessioniert	RR	Koncesovaný
Konz. Gew.	konzessionierte Gewerbe	RR	Koncesovaná živnost
Kr.	Kreis	RR	Kraj
Kra.	Kranken-	RR	Nemocenský- (léčebný)
Kra. H.	Krankenhaus	RR	Nemocnice
Kra. H. V.	Krankenhausverwaltung	RR	Správa nemocnice
Kra. K.	Krankenkasse	RR	Nemocenská pokladna
Kra. Vg. G.	Krankenversicherungsgesetz	RR	Zákon o nemocenském pojištění
krain.	krainerisch	RR	Kraňský
Kr. G.	Kreisgericht	RR	Krajský soud
K. U. M.	Ministerium für Kultus und Unterricht	RR	Ministerstvo kultu a vyučování
kü.	küstenländisch	RR	Přímořský
KÜ.	Küstenland	RR	Přímoří
Kz.	Kanzlei	RR	Kancelář
Kz. Di.	Kanzleidirektion / Kanzleidirektor	RR	Ředitelství kanceláře / Ředitel kanceláře
L.	Landes-	RR	Zemský
K. U. M.	Ministerium für Kultus und Unterricht	DR, PR	Ministerstvo kultu a vyučování
Kab. K.	Kabinettskanzlei Seiner k. u. k. Apostolischen Majestät	PR	Kabinetní kancelář Jeho c. a k. apoštolského majestátu
kais.	kaiserlich	PR	císařská
Kdm.	Kudmachung	PR, RR	Vyhláška

kgl.	königlich		královský
Kmdo. / Kdo.	Kommando	DR, PR, RR	Velitelství
Kdo.	Kommando	RR	Velitelství
Kmdt.	Kommandant	DR, PR	Velitelství, velitel
Kons.	Konsulat	DR, PR	Konzulát
Kr. Ger.	Kreisgericht	PR	Krajský soud
Kr. V.	Krankenhausverwaltung	DR, PR	Správa nemocnice
Lag. H. V.	Lagerhausverwaltung	RR	Správa skladu
L. A. / L. Au	Landesausschuss	DR, RR	Zemský výbor
L. Au.	Landesausschuss	RR	Zemský výbor
l. f.	landesfürstlich	PR	zeměpanský, vladařský
L. G. Bl.	Landesgesetzblatt	DR, PR	Zemský zákoník
L. G. u. F. A.	Landesgebär und Findelanstalt	DR, PR	Ústav zemské porodnice a nalezince
L. Gend. Kmdo	Landesgendarmeriekommando	PR	Zemské četnické velitelství
L. Reg.	Landesregierung	DR, PR	Zemská vláda
L. S. R.	Landesschulrat	DR, PR	Zemská školní rada
L. San. R.	Landessanitätsrat	DR, PR	Zemská zdravotní rada
Ldw.	Landwehr	RR	Zeměbrana
Le	Lehrer	RR	Učitel
Leb. G.	Lebensmittelgesetz	RR	Aprovizační zákon
L. G.	Landesgericht	RR	Zemský soud
L. G. Bl.	Landesgesetzblatt	RR	Zemský zákoník
L. Gb. Fi. Anst.	Landesgebär- und Findelanstalt	RR	Zemská porodnice a nelezinec
L. Gend. Kdo.	Landesgendarmeriekommando	RR	Zemské četnické velitelství
L. Reg.	Landesregierung	RR	Zemská vláda
L. Reg. R.	Landesregierungsrat	RR	Rada zemské vlády
L. San. Insp.	Landessanitätsinspektor	RR	Zemský zdravotní inspektor
L. San. R.	Landessanitätsrat	RR	Zemský zdravotní rada
L. Sch. R.	Landesschulrat	RR	Zemský školní rada
L. T.	Landtag	RR	Zemský sněm
L. T. Abg.	Landtagsabgeordneter	RR	Zemský poslanec
Lv.	Landesverteidigung	RR	Zemská obrana
Lv. M.	Ministerium für Landesverteidigung	RR	Ministrstvo pro zemskou obranu
M.	Ministerium / ministerial	RR	Ministerstvo / ministerský
Mag.	Magister	RR	Magistr
M. d. Ä. / M. d. Äu	Ministerium des Äußern	DR, PR, RR	Ministerstvo zahraničí
M. d. Äu	Ministerium des Äußern	RR	Ministerstvo zahraničí
M. I.	Ministerium des Innern	DR, PR, RR	Ministerstvo vnitra
M. I. Vbl.	Verordnungsblatt des Ministeriums des Innern	RR	Věstník nařízení ministerstva vnitra
Mobil.	Mobilisierte / Mobilierung	RR	Mobilizovat

Mtlg.	Mitteilung	RR	Zpráva, sdělení
M. L.	Ministerium für Landesverteidigung	DR, PR	Ministerstvo zemské obrany
M. R. Pr.	Ministerratspräsidium	PR	Prezidium ministerské rady
mähr.	mährisch	RR	moravský
Mähr.	Mähren	RR	Morava
Matr.	Matrik	RR	Matrika
Maat. / Magt.	Magistrat	DR, PR	Magistrát
Magt.	Magistrat	RR	Magistrát
mag. B. A. / magt. B. A.	magistratisches Bezirksamt	DR, PR, RR	magistrátní okresní úřad
magt. B. A.	magistratisches Bezirksamt	RR	magistrátní okresní úřad
Milit. / Mil.	Militär	PR, RR	armáda, vojsko
Mil.	Militär	RR	armáda, vojsko
Mil. Ta.	Militärtaxe	RR	Vojenská taxa
Milt. K.	Militärkanzlei Seiner k. u. k. Apostolischen Majestät	PR	Vojenská kancelář Jeho c. a k. apoštolského majestátu
Min. Erl.	Ministerialerlass	PR	Ministerský výnos
Min. Vdg.	Ministerialverordnung	PR	Ministerské nařízení
n.	nieder-	RR	Dolní
N. Ech. Kom.	Normaleichungskommission	PR	Normovací cejchovní komise
n. ö.	niederösterreichisch	DR, PR, RR	dolnorakouský
N. Ö.	Niederösterreich	DR, PR, RR	Dolní Rakousy
No.	Notar	RR	Notář
Nov.	Novelle	RR	Novela
No. O.	Notariatsordnung	RR	Notářský řád
O.		RR	[pokud stojí na začátku, je ve významu] Ober(vrchní) nebo Oberste (nejvyšší); [pokud stojí v pozadí, je ve významu] Ordnung (řád)
ö.	österreichisch	RR	rakouský
Oe.	Österreich	RR	Rakousko
O. B. Arzt	Oberbezirksarzt	RR	Vrchní okresní lékař
O. G. H. / O. G. Hf.	Oberster Gerichtshof Seiner k. u. k. Apostolischen Majestät	PR, RR	Nejvyšší soudní dvůr Jeho c. a k. apoštolského majestátu
O. G. Hf.	Oberster Gerichtshof		Nejvyšší soudní dvůr
O. G. u. K. H.	Oberster Gerichts- und Kassationshof Seiner k. u. k. Apostolischen Majestät	PR	Nejvyšší soudní a kasační dvůr Jeho c. a k. apoštolského majestátu
O. Hofm. A.	Obersthofmeisteramt Seiner k. u. k.	PR	Úřad nejvyššího

	Apostolischen Majestät		hofmistra Jeho c. a k. apoštolského majestátu
O. Hofmarschl. A.	Obersthofmarschallamt Seiner k. u. k. Apostolischen Majestät	PR	Úřad nejvyššího dvorního maršálka Jeho c. a k. apoštolského majestátu
O. Jägd. A.	Oberstjägermeisteramt Seiner k. u. k. Apostolischen Majestät	PR	Úřad nejvyššího lovčího Jeho c. a k. apoštolského majestátu
O. K. R.	Oberkirchenrat		Vrchní církevní rada
O. Käm. A.	Oberstkämmereramt Seiner k. u. k. Apostolischen Majestät	PR	Úřad nejvyššího komorníka Jeho c. a k. apoštolského majestátu
O. L. Ger. / O. L. G.	Oberlandesgericht	DR, RR	Vrchní zemský soud
O. Le.	Oberlehrer	RR	Řídící učitel
O. L. G.	Oberlandesgericht	RR	Vrchní zemský soud
O. L. Ger.	Oberlandesgericht	RR	Vrchní zemský soud
O. R. H.	Oberster Rechnungshof	PR	Vrchní účetní dvůr
O. San. R.	Oberster Sanitätsrat	RR	Vrchní zdravotní rada
Orts. Sch. R.	Ortsschulrat	RR	Místní školní rada
p.	politisch	RR	Politický
Pa.	Patent	RR	Patent
Pa. A.	Patentamt	RR	Patentní úřad
Pa. Bl.	Patentblatt	RR	Patentní věstník
Pens. Vg.	Pensionsversicherung	RR	Penzijní pojištění
Pens. Vg. Anst.	Pensionsversicherungsanstalt	RR	Ústav penzijního pojištění
Pers. E. Ste.	Personaleinkommensteuer	RR	Daň z důchodů (příjmů)
Pf.	Pfarrer	RR	Farář
Pf. A.	Pfarramt	RR	Farní úřad
P. G. S.	politische Gesetzsammlung	RR	Sbírka politických zákonů
Pol.	Polizei	RR	Policie
Pol. Di.	Polizeidirektion	RR	Policejní ředitelství
Post. Sp. K.	Postsparkasse	RR	Poštovní spořitelna
Post. T. Di.	Post- und Telegraphendirektion	RR	Poštovní a telegrafní ředitelství
Post. T. Vbl.	Post- und Telegraphenverordnungsblatt	RR	Věstník nařízení pošt a telegrafů
Pr.	Präsident / Präsidium	RR	Prezident / Prezidium
Press. G.	Pressgesetz	RR	Tiskový zákon
prot.	protokollarisch	RR	protokolární
Prot.	Protokoll	RR	Protokol
O. S. R.	Ortschulrat	DR	Místní školní rada
O. S. R.	Ortsschulrat		Místní školní rada
O. Stallm. A.	Oberstallmeisteramt Seiner k. u. k. Apostolischen Majestät	PR	Úřad nejvyššího štolby Jeho c. a k. apoštolského majestátu

o. ö.	oberösterreichisch	RR	Honorakouský
O. Ö.	Oberösterreich	RR	Horní Rakousy
Ord.	Ordinariat		Ordinariát
P. u. Tel. D.	Post- und Telegraphen Direktion	DR, PR	Ředitelství pošt a telegrafů
Pat. A.	Patentamt	DR, PR	Patentní úřad
Pat. Gerh.	Patentgerichtshof	PR	Patentní soudní dvůr
Pf. A.	Pfarramt	DR, PR	Farní úřad
Pol.	Polizei	DR, PR	Policie
Pol. D.	Polizeidirektion	PR	Policejní ředitelství
polit.	politisch	PR	Politický
Prof.	Professor		Profesor
R	[pokud stojí na začátku, je ve významu] Reichs (říšský); [pokud stojí v pozadí, je ve významu] Rat (rada)	RR	
r.	Reinschriftlich	RR	Prvopisné
Ref.	Referat / Referent	RR	Referát / Referent
Reg.	Regierung	RR	Vláda
Reg. Kär.	Regierungskommissär	RR	Vládní komisař
Rek.	Rekurs	RR	Odvolání
Rel.	Religion	RR	Náboženství
Rel. Le.	Religionslehrer	RR	Učitel náboženství
R. F. M.	Reichsfinanzministerium	DR, PR, RR	Říšské ministerstvo financí
R. G. Bl.	Reichsgesetzblatt	DR, PR, RR	Říšský zákoník
R. Ger. / R. G.	Reichsgericht	DR, PR	Říšský soud
R. K. M.	Reichskriegsministerium	DR, PR	Říšské ministerstvo války
R. L.	Religionslehrer	DR, PR	Učitel náboženství
Resol.	Resolution	RR	
R. G.	Reichsgericht	RR	Říšský soud
R. Gd. G.	Reichsgemeindengesetz	RR	Říšský obecní zákon
Rgl.	Reglement	RR	Předpis, řád
R. R.	Reichsrat	RR	Říšská rada
R. R. Abg.	Reichsratsabgeordneter	RR	Poslanec říšské rady
R. San. G.	Reichssanitätsgesetz	RR	Říšský zdravotní zákon
R. W. G.	Reichswassergesetz	RR	Říšský vodní zákon
S.	Straf-	RR	Trestní
S. W.	Sicherheits-Wache	DR, PR	Bezpečnostní stráž
Sch.	Schule	DR, PR	Škola
Sch. F. R.	Schulfondrechnung	PR	Účet školního fondu
Slg.	Sammlung	PR	Sbírka
Sp. K.	Sparkassa	PR	Spořitelna
Sp. u. Darl. K. K.	Spar- und Darlehenskassenverein	DR, PR	Spořitelni a úvěrní spořitelni spolek
Spit. V.	Spitalsverwaltung	DR, PR	Správa chudobince
St.	Statthalter, Statthaltere ⁹³⁰	DR	Místodržitelství
St. A.	Steueramt	DR, PR	Berní úřad
St. E.	Statthaltereierlass	PR	Místodržitelství výnos

⁹³⁰ V DR uvedeno jen heslo Statthaltere, v PR jak Statthaltere, tak i Statthalter se zkratkou St.

St. G.	Strafgesetz	DR	Trestní zákon
St. G.	Strafgesetz	PR	Trestní zákon
St. Pr.	Statthaltereipräsidium	DR, PR	Prezidium místodržitelství
St. R.	Statthaltereirat	DR, PR	Místodržitelství rada
Staatsanw.	Staatsanwaltschaft	DR, PR	Státní zastupitelství
Stadtr.	Stadtrat	PR	Městská rada
Straf. A. / S. Anst.	Strafanstalt	DR, PR, RR	Trestnice
S. Anst.	Strafanstalt	RR	Trestnice
S. G.	Strafgericht / Strafgesetz	RR	Trestní soud / Trestní zákoník
S. P. O.	Strafprozessordnung	RR	Trestní procesní řád
S. Re.	Strafregister	RR	Trestní rejstřík
salzb.	salzburgerisch	RR	Salcburský
Salzb.	Salzburg	RR	Salcburk
San.	Sanität-	RR	Zdravotní
Sch.	Schule	RR	Škola
schles.	schlesisch	RR	Slezský
Schles.	Schlesien	RR	Slezsko
Sg.	Sammlung	RR	Sbírka
Si.	Sicherheit-	RR	Bezpečnostní
Si. W.	Sicherheitswache	RR	Policie
S. Nr.	Sammelnummer	RR	Číslo sbírky
Sp.	Spar-	RR	Spořitelni
Sp. Darl. Vn.	Spar- und Darlehns(kassen) Verein	RR	Spořitelni a úvěrní spolek
Spit.	Spital	RR	Chudobinec
St.	Staat	RR	Stát
St. Anw.	Staatsanwalt	RR	Státní zástupce (žalobce)
St. Gr. G.	Staatsgrundgesetz	RR	Ústava
Stat. Z. Kon.	Statistische Zentralkommission	RR	Centrální statistická komise
Ste-	Steuer-	RR	Daňový
Ste. A.	Steueramt	RR	Daňový úřad
Sth.	Statthalter / Statthaltereie	RR	Místodržitel / Místodržitelství
Sth. Pr.	Statthaltereipräsidium	RR	Prezidium místodržitelství
Sth. Vi. Pr.	Statthaltereivizepräsident	RR	Místodržitelství viceprezident
Sth. R.	Statthaltereirat	RR	Místodržitelství rada
steierm.	steiermärkisch	RR	štýrský
Steier.	Steiermark	RR	Štýrsko
St. Vtg.	Staatsvertrag	RR	Státní smlouva
T.	Tierarzt	RR	Zvěrolékař
Ta.	Taxe	RR	Taxa
tir.	tiroler	RR	tirolský
Tir.	Tirol	RR	Tirolsko
U.	Unterricht	RR	Vyučování (naučení)
u.	urschriftlich	RR	Prvopisně
Üb.	Übereinkommen	RR	Dohoda, ujednání
Übtr.	Übertretung	RR	Přestupek

U. Le.	Unterlehrer	RR	Podučiteľ
Unf. Vg. Anst.	Unfallversicherungsanstalt	RR	Úrazová poisťovňa
Unf. Vg. G.	Unfallversicherungsgesetz	RR	Zákon o úrazovom pojištění
V.	Verwaltung	RR	Správa
v.	von	RR	Z, od
Vbl.	Verordnungsblatt	RR	Sbírka nařízení, věstník
Vdg.	Verordnung	RR	Nařízení
Ve.	Vertretung	RR	Zatoupení
Vers.	Versammlung	RR	Shromažďování, schůze
Vg.	Versicherung	RR	Pojištění
Vg. Anst.	Versicherungsanstalt	RR	Pojišťovací ústav
V. G. H.	Verwaltungsgerichtshof	RR	Správní soudní dvůr
Vi.	Vize-	RR	Vice-
Vn.	Verein	RR	Spolek
Vo.	Vorstand / Vorsteher / Vorstehung	RR	Představenstvo
Vorarl.	Vorarlberg	RR	Vorarlbersko
Vorlg.	Vorladung	RR	Předvolání, obeslání
Vks.	Volks-	RR	Národní
Vks. Sch.	Volksschule	RR	Národní škola
Vtg.	Vertrag	RR	Smlouva
W.	Wache / Wasser	RR	Stráž / voda
Waff. Pa.	Waffenpatent	RR	Zbrojní patent
W. G.	Wasserrechtsgesetz	RR	Zákon o vodním právu
Weig.	Weigerung	RR	Vzpírání se, zdráhání
Wm.	Wachtmeister	RR	Strážmistr
Z.	Zivil-	RR	Civilní
Ze.	Zentral-	RR	Centrální
Zeug.	Zeuge	RR	Svědék
Zi.	Zirkular-	RR	Oběžný
Zi. Erl.	Zirkularerlass	RR	Oběžný výnos
Zi. Vdg.	Zirkularverordnung	RR	Oběžné nařízení
Z. P. O.	Zivilprozessordnung	RR	Civilní procesní řád
Z. S. W.	Zivilsicherheitswache	RR	Civilní policie
zust.	zuständig	RR	Príslušný
Zw. Bess. Anst.	Zwangsarbeits- und Besserungsanstalt	RR	Robotárna, káznice, nutírna a polepšovna
T. A.	Tierarzt	DR, PR	Zvěrolékař
T. A. Inst.	Tierarzeninstitut	PR	Zvěrolékařský institut
techn.	technisch	PR	Technický
U.	urschriftlich	DR	Prvopis
U. L.	Unterlehrer	DR, PR	Podučiteľ
ung.	ungarisch	PR	Uherský
Univ.	Universität	PR	Univerzita
V.	Veterina	PR	Veterina
V. A.	Versatzamt	PR	Zastavárna
V. G. H./V. Ger. H. ⁹³¹	Verwaltungsgerichtshof	DR, PR	Správní soudní dvůr
V. Pr.	Vizepräsident	PR	Viceprezident

⁹³¹ Druhá varianta uvedena v PR.

V. Sch.	Verhandlungsschrift	DR, PR	Projednávací (případně i soudní) spis
Vksch. L.	Volksschullehrer	DR, PR	Učitel národní školy
Vstd.	Vorstand	DR	Předsednictvo
Vstd.	Vorstand	PR	Představený

Zdroj: Erich Kielmansegg, Amtsunterricht für die k. k. Bezirkshauptmannschaften in Niederösterreich, Wien 1905 (DR).

Franz Rapprich, Vorschlag einer neuen Kanzleiordnung für die politischen Behörden, Prag 1910 (uložen např. NA Praha, České místopředsednictví – prezidium, karton č. 4433) (PR).

Entwurf einer Verordnung der Minister des Innern, für Kultus und Unterricht, des Handels, für öffentliche Arbeiten, der Eisenbahnen, des Ackerbaues und für Landesverteidigung mit der eine Geschäftsordnung der k. k. Bezirkshauptmannschaften erlassen und Grundsätze des Verfahrens vor den politischen Behörden festgestellt werden (uložen např. v NA Praha, České místopředsednictví – prezidium Praha, karton 4566 – reforma 1912) (RR).

Při komparaci jednotlivých zkratkových systémů je patrná jistá nejednotnost. Některé zkratky mají stejnou podobu, ale obsah slova je zcela odlišný. Hypoteticky můžeme uvažovat, že pokud by příslušní úředníci striktně užívali předepsané zkratky, měli bychom mít možnost, pokud bychom měli před sebou písemnost nezařazenou k určitému systému, určit její provenienci. Toto využití studia zkratek je ovšem velmi nepravděpodobné, neboť písemnosti institucí státní správy z první poloviny 20. století tvoří ucelené archivní soubory, u kterých je metoda zjištění příslušnosti k určitému systému identifikovatelná z jiných vnějších znaků písemností, než je právě analýza zkratkového systému.

Přesto ovšem nelze konstatovat, že by studium zkratek u písemností z tohoto období bylo bezpředmětné. Významnou roli bude hrát interpretace zkratek v okamžiku, kdy budeme chtít písemnost porozumět v úplnosti. Způsob tvoření zkratek a především pak význam jednotlivých liter zastupujících konkrétní slova přináší nepostradatelné informace. V tabulce zachycená variabilita je dokladem různého obsahového významu a jen díky soupisům lze dospět k přesnému pochopení jejich významů. Nepřímo pak různost představených systémů u institucí státní správy v tak krátkém období posledních dvou desetiletí před vypuknutím první světové války svědčí o jisté roztržitém v přístupu. První z norem obsahuje slova, která lze bezpečně spojit s prostředím okresních hejtmanství a prohlásit u nich, že se jedná o čteně frekventované výrazy. U pražské normy množství hesel narůstá. Zde navíc dochází k jisté nesoustavnosti při zkracování téhož hesla, pokud je užito samostatně a kdy je součástí jiného slova. Příkladem může být slovo „Direction“, které mělo být zkráceno na „Dion“, ale v heslech se můžeme setkat s převažující podobou v podobě litery „D“ (např. Forst- und

Domänendirektion). Jistě tato nejednotnost musela působit komplikace v každodenním užívání.

6.4. Psací stroje

V průběhu prvního decénia (a přirozeně nejen v rámci něj) 20. století se často v souvislosti s kritickou reflexí úřadování objevují stížnosti na jistou těžkopádnost dosavadního systému a pomalost vyřizování písemností. Sám Erich Kielmansegg v rámci přednášky v dolnorakouském zemském sněmu 20. prosince 1904 připomněl, že tlak na rychlost úřadování je reflexem každodenního života. „Žijeme v rychlé době. Co se stalo, musí být ještě ve večerních novinách. Mnohé se vyřizuje telefonem, telegrafem a čekat na něco v nervózním čase nikdo nechce...“.⁹³² Jednou z forem zrychlení se mělo stát i zavedení techniky do každodenního chodu úřadů. Typickým technickým prostředkem, projevem modernizace této doby, byly psací stroje. Proto se i jejich „přítomnost“ na úřadu stala předmětem dotazníkového šetření roku 1908.⁹³³ Jak připomíná Holger Berwinkel, projevem modernizace a inovace kanceláří ve 20. století byl psací stroj, kopie (průklep), stenograf a zaměstnání sekretářky.⁹³⁴

Historie psacího stroje, jehož charakter dovolil psaní dokumentů ve větším množství, je spojena se sedmdesátými léty 19. století a s prostředím Spojených států amerických.⁹³⁵ Za počáteční bod výroby moderních psacích strojů se označuje město Milwaukee, kde měli společnou dílnu Carlos Glidden a tiskaři Ch. Sholes a S. Soule. Tito muži roku 1867 požádali o patent svého přístroje. Jejich výrazným podporovatelem se stal Philo Remington v Illinois ve státě New York. Zde se stroje vyráběly sériově pod názvem Sholes-Glidden až do roku 1877, kdy se začaly prodávat pod značkou Remington. Podobně jako jiné stroje v této době, i Remington 1 užíval pouze majuskuly.⁹³⁶ Velkou proslulost získaly i psací stroje G. W. Yosta, který nejprve spolupracoval s firmou Remington, ale posléze se osamostatnil a od roku 1880 začal vyrábět vlastní psací stroj Caligraph.⁹³⁷

---

⁹³² P. Holub, Hrabě Kielmansegg, s. 397.

⁹³³ ÖStA Wien, Allgemeines Verwaltungsarchiv, Inneres, Ministerium des Innern – Präsidium, kar. 1273 – čj. 5259/1908.

⁹³⁴ H. Berwinkel, Zur Kanzleigeschichte, s. 34. V této práci také četné odkazy na literaturu v Německu týkající se dějin psacích strojů.

⁹³⁵ Za nejstarší pomůcku, kterou lze označit jako psací stroj, je pokládán přístroj Henryho Milla představený v Londýně roku 1714. Výrazný rozvoj psacích strojů je spjatý s londýnskou světovou výstavou uskutečněnou v roce 1851. Friedrich Beck – Eckart Henning, Die archivalischen Quellen, s. 223.

⁹³⁶ Friedrich Beck – Lorenz Friedrich Beck, Die Lateinische Schrift. Schriftzeugnisse aus dem deutschen Sprachgebiet vom Mittelalter bis zur Gegenwart, Köln – Weimar – Wien 2007, s. 21.

⁹³⁷ Jana Vránková, Psací stroje. Katalog psacích strojů ze sbírky Národního technického muzea v Praze, Praha 1993, s. 14–15.

V 80. letech 19. století bylo založeno v Americe větší množství továren na psací stroje. V roce 1889 začala výroba stroje Smith Premier. Nejdůležitější událostí této doby však bylo zahájení výroby psacích strojů Underwood. Jejich konstruktér Franz X. Wagner předložil roku 1893 patent na nové uspořádání typových pák. Použil základní uspořádání obdobné jako Daugherty, ale řada prvků byla natolik vylepšena, že se psací stroje Underwood staly vzorem pro ostatní na dlouhá desetiletí.⁹³⁸

Vývoj a následná produkce je otázka jedna, druhá rovina výzkumu by měla být spjata s jejich uplatněním v kanceláři. V oblasti dnešního Německa byly první psací stroje zaváděny do úřadů kolem roku 1900. Ve stejné době, jako došlo k rozšíření Remingtonu, vzrůstal úspěch psacího stroje Adler v Německu.⁹³⁹

Obr. č. 101: Psací stroj Remington vykázaný nejčastěji u okresních úřadů v Čechách roku 1908. Typ označený č. 7 (zde na obrázku) byl uveden nejčastěji.

Zdroj: Převzato z: Jana Vránková, Psací stroje. Katalog psacích strojů ze sbírky Národního technického muzea v Praze, Praha 1993, s. 78.

Je známo, že císař František Josef I. byl k psacím strojům poněkud kritický. V císařské kabinetní kanceláři byl zaveden až roku 1917.⁹⁴⁰ Jejich zavedení a užívání byla vystavena rovněž i státní správa. Praktické využití psacích strojů se pojilo především se zrychlením činnosti úřadů, a tak si našly své místo i u mnoha centrálních úřadů. Jistou nedůvěrou ovšem vyvolávala otázka trvanlivosti záznamu provedeného tímto způsobem. Jedním z dokladů je šetření v prezidiu ministerstva vnitra z roku 1910. V únoru 1910 zaslalo ministerstvo

⁹³⁸ Tamtéž, s. 16.

⁹³⁹ H. Berwinkel, Zur Kanzleigeschichte, s. 34.

⁹⁴⁰ Michael Hochedlinger, Aktenkunde, s. 127.

zahraničních věcí, císařského a královského domu nótu prezidiu ministerstva vnitra a ministerstva spravedlnosti, v níž odkazovalo na požadavek italského velvyslance, který se dotazoval na „garanci“ danou písemnostem (např. soudním rozsudkům) v Rakousku vyhotoveným psacím strojem. Z šetření vyplynul závěr, že jak soudní správa, tak státní politická správa psací stroje běžně užívaly, ale žádný předpis, který by se této otázce věnoval, vydán nebyl. Ministerstvo spravedlnosti pouze připojilo sdělení, že soudům bylo uloženo, aby užívaly jen černou barvu. Podle posudku C. k. grafického, učitelského a výzkumného ústavu ve Vídni se osvědčily právě černé barvy proti vymazávání i proti vyblednutí.⁹⁴¹

Z prostředí soudů, kde byla realizována reforma kanceláří na konci 19. století, resp. z ustanovení zvláštních kancelářských oddělení u justice vyplynulo, že právě zavedení psacích strojů vedlo k výraznému usnadnění. Této možnosti se proto chopily firmy a začaly nabízet své produkty státní správě. V únoru 1912 se vídeňská firma Glogowski & Co. obrátila na prezidium ministerstva vnitra s nabídkou zřízení zkušebního písařského oddělení u okresního hejtmanství nebo i jiného úřadu. Vycházela ze zkušenosti, kdy u vídeňského okresního soudu pro vnitřní město taková oddělení mohla zřídit.⁹⁴² Ministerstvo pověřilo dolnorakouského držitele, aby určil hejtmanství v okolí Vídně, které by mohlo být do projektu zmíněné firmy zapojeno a dle něj následně mělo prezidium ministerstva vnitra postupovat dál. Tzv. „Premien-System“ byl zaveden roku 1913 ve Štýrském Hradci při strojopisném oddělení finančního zemského ředitelství s velmi efektivním výsledkem. Podobné výsledky byly hlášeny z berních institucí z 18. a 19. vídeňského okresu. Z dolnorakouského místodržitelství byl závěr o výkonosti sil písících na psacím stroji v rámci „nového oddělení“ poněkud rozpačitý. Písařka v rámci písařského oddělení při vídeňském místodržitelství vyhotovila za sedm normohodin 18–20 stran (majících 32 řádků). Pokud psala sama, pak podle vykázaní činnosti v pracovní knížce rozdíl nebyl příliš patrný.⁹⁴³

Jak bylo zmíněno, šetření z roku 1908 umožňuje nahlédnout do prostředí okresních hejtmanství v Čechách a nastínit přístup k užívání psacích strojů. Ze všech 98 hejtmanství disponovalo alespoň jedním psacím strojem 58 úřadů. Některá hejtmanství vlastnila i dva psací stroje (Kadaň, Chomutov, Jindřichův Hradec, Liberec, Tábor a Děčín). Nevýhodou dotazníkového šetření bylo, že ne každé hejtmanství uvedlo přesně i podtyp daného psacího stroje. Proto můžeme dospět spíše k obecnějším závěrům. Lze očekávat, že při hlubším studiu

---

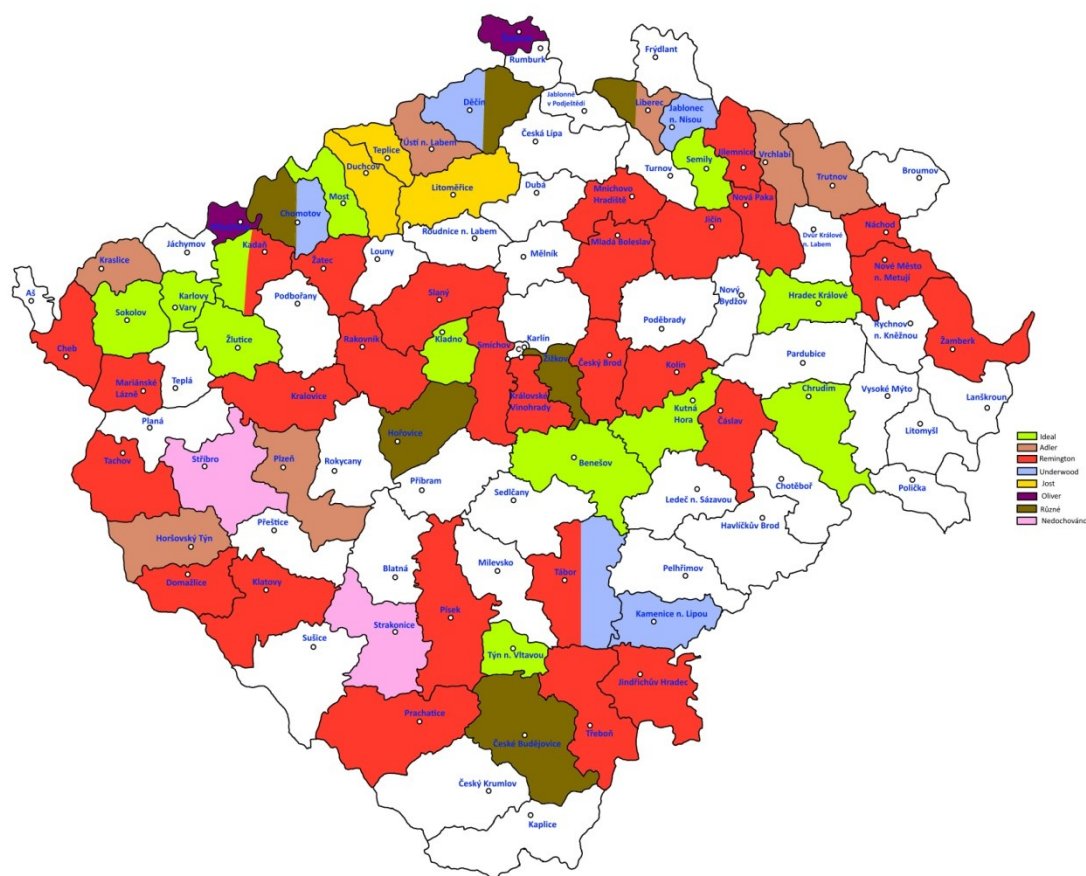
⁹⁴¹ ÖStA Wien, Allgemeines Verwaltungsarchiv, Inneres, Ministerium des Innern – Präsidium, kar. 1272, čj. 2992/1910.

⁹⁴² Tamtéž, kar. 1280, čj. 2003/1912.

⁹⁴³ Tamtéž, kar. 1282, čj. 9196/1912.

spisů prezidia českého místodržitelství bude zjištění vycházející z šetření z roku 1908 upřesněno. Značka Remington je doložena u 27 úřadů, přičemž přesněji určený podtyp je uveden jen u 7 (nejčastější je Remington model 9, ten ve své době patřil k moderním psacím strojům vyráběným od roku 1903). Druhým nejčastějším typem byla značka Ideal (vykázán u 12 úřadů) a za ním následovala v četnosti značka Adler v sedmi zastoupeních. Na přelomu 19. a 20. století patřily k velmi pokrokovým stroje značky Underwood, kterých užívali u pěti hejtmanství v Čechách.

Obr. č. 102: Rozšíření jednotlivých typů psacích strojů v rámci okresních hejtmanství v Čechách roku 1908.

Zdroj: ÖStA Wien, Allgemeines Verwaltungsarchiv, Inneres, Ministerium des Innern – Präsidium, kar. 1273, čj. 5259/1908.

Poznatky techniky bylo možné využít i v rychlejší multiplikaci textu. Různí dodavatelé kancelářských potřeb nabízeli i tyto předměty v rámci svých katalogů. Příkladem může být katalog tiskaře Jordana z dolnorakouského Oberhollabrunnu, který připojil i vyobrazení nabízených předmětů. Dolnorakouský způsob úřadování s tiskopisy takto vyhotovenými přímo počítal. Psací stroje jsou přímo připomenuty (v odstavci č. 172) ve

vztahu k obstarávání písařských prací. Právě v písárně měly být využívány spolu s dalšími rozmnožovacími přístroji.

V odpovědích na dotazníky z roku 1908 se lze setkat s několika typy, resp. názvy zařízení sloužících pro rozmnožování dokumentů. Připomíná se „hektograph“, „mimeograph“, „automatic zyklostil“, „schapirograph“, „Edisons mimeograph“, přičemž nejčastější formu představoval „hektograph“ a „zyklostil“.

Jak je z předchozího textu patrné, v prvním desetiletí byly psací stroje užívány u více jak poloviny okresních hejtmanství v Čechách. Jejich pořízení a následné využívání nebylo přitom žádným způsobem předepsáno. Protože poznání užívání psacích strojů stojí na svém počátku, lze předpokládat, že další analýzy spisů prezidia českého místodržitelství ukáží postupný vývoj zavádění tohoto prostředku do kanceláří jednotlivých úřadů. Tím se ukáže „plastičtější“ vývoj jednoho z prostředků modernizace úřadů státní správy v rakousko-uherské monarchii před vypuknutím první světové války.

7. Závěr

„Knihy by se o tom mohly psát a také již byly napsány, a přece osvědčila se dosavadní správní organizace jako nadobyčej způsobilá se přizpůsobiti, elastická a odporu schopná. Není vše špatným, co jest starým. Zaostalost správy v byrokratismu správních úřadů – jak mnoho tímto heslem bylo házeno! Z největší části neprávem. Ve skutečnosti není správa zaostalá, nýbrž pokroková a stojící na vrcholu státního organismu. Žádný úřad není méně byrokratický, než správní úřad první instance. Vše, co jest důležité a naléhavé, neprojednává se spisovně, nýbrž ústně: projednání a rozhovory nesčetného druhu, telegraficky, telefonicky. Kdo chce poznati byrokratismus, musí jej hledati u pošty, finančních úřadů, ale i u bank, pokladen, pojišťovacích společností, ale ne u politické správy“.⁹⁴⁴ Tato slova užil jeden z mnoha okresních hejtmanů vstupujících do nové „společenské“ éry, do období první Československé republiky. V obsahu svého sdělení vyjádřil postoj ke kancelářské reformě, která zasáhla do vývoje úřadování na počátku 20. století. Ta se stala jistým „přůvodcem“ některým úředníkům v prezidiu pražského místodržitelství v posledních letech před vypuknutím první světové války, kteří s ní spojili i několik let své úřední kariéry. Nebyli přitom jediní. Obdobné provázání myšlenek na změnu úřadování, její realizování v praxi, případně hledání různých cest řešení provázely Eduarda Hohenbrucka či Ericha Kielmansegga dlouhodobě. Právě s jmenovanými, vysoce postavenými úředníky, kteří působili u úřadů politické správy v Dolních Rakousích, je spjata kancelářská reforma v prostředí rakousko-uherské monarchie.

Požadavek volající po kancelářské reformě na počátku 20. století byl v této době odrazem určitého stupně proměny společnosti. Od druhé poloviny 19. století se razantně navýšil počet obyvatelstva habsburské monarchie. V průběhu druhé poloviny 19. století došlo také ke změně v chápání úřadů a role státu. Je obecně známé, že v posledních desetiletích vlády císaře Františka Josefa I. se stát snažil zasahovat do záležitostí, které dříve nereguloval. Státu, který byl zastoupen prostřednictvím úřadů, bylo třeba předkládat žádosti o vydání povolení v nejrůznějších záležitostech, které ještě v polovině 19. století nebyly předmětem úředního zájmu.

Uvedené proměny měly následně vliv na fungování úřadů, které pod tlakem společnosti začínaly hledat řešení z nastalé situace. Jednalo se přitom o jeden z prvků probíhající modernizace monarchie. Modernizace je zde chápána jako komplexní historicko-sociální

---

⁹⁴⁴ NA Praha, Ministerstvo vnitra Praha – stará registratura, kar. 109 – dotazníky na kancelářskou reformu.

proces, u něhož se uplatňují nové sociální trendy doby, tedy zvláště sekularizace, unifikace, urbanizace, liberalizace, byrokratizace, scholarizace, profesionalizace, individualizace, medikalizace a technizace občanského a veřejného života. Dosavadní badatelský zájem o okresní hejtmanství, potažmo místodržitelství se orientoval spíše na chápání proměn v postavení úřednictva, jeho postoji k nacionálním problémům. Vnitřní proměnu úřadů, která by usnadňovala výkon jejich činnosti, moderní technické prostředky užívané správními institucemi přitom stály stranou badatelské pozornosti. Jako by se v nezájmu zrcadlila přetrvávající představa ustrnulé, moderní prostředky (pro komunikaci) nepřijímající byrokracie. Je ovšem taková představa opodstatněná? Cílem modernizace u správních institucí především první a druhé instance na počátku 20. století bylo upravit úřední postupy tak, aby úřad dokázal za stejného (ale lépe i za méně početného) stavu zaměstnanců náležitě projednat a zúřadovat podání, jejichž počet se zvyšoval. Jednou z cest se stala automatizace a co nejvýraznější snaha po sjednocení postupů. Tyto procesy se následně promítaly do samotných písemností, které byly odrazem právního řádu a také prostředkem k přenosu informací.

V rámci modernizace u úřadů je nutné připomenout prostředky, jakými mohly úřady disponovat při hledání řešení. Nejprve se jednalo o zaměstnance, kteří vůči státu stáli v různém (služebním či zaměstnaneckém) postavení. Na straně jedné zde byli vysokoškolsky vzdělaní úředníci koncipující vyřízení, na straně druhé kancelářské síly zajišťující veškeré náležitosti spojené s procesem úřadování. Monotónnost a formalizovanost procesů stály jistě na počátku intelektuálního ustrnutí. S tím úzce souvisí nezájem přijímat jakékoliv novinky v pozdějším věku úředníka. A právě zde se uplatnění kancelářské reformy dostávalo do střetu s realitou každodenního života na úřadu. Navržená změna, jak ji připravili Erich Kielmansegg s Eduardem Hohenbruckem často narážela právě na limity pracovních sil. Tato skutečnost posléze velmi ovlivnila postoje kancelářského ale i konceptního úřednictva. V nejednom z názorů na novou formu úřadování zaznívá od jednoho úředníka kladné hodnocení, zatímco druhý jej hodnotil negativně. V těchto intencích je třeba hledat prostor pro budoucí výzkum, který by měl reflektovat nejen základní atributy úředníka, jako je věk a úřední zkušenosti, ale pozornost by měla být věnována také projevům jeho chování ve společnosti. Z předložené práce je velmi dobře patrné, že Erich Kielmansegg v Dolních Rakousích, ale i humpolecký Vojtěch Vaniš nebyli úředníky, kteří by viděli pouze svůj „prostor“ a nedokázali dohlédnout dál. Jejich angažovanost v různých společenských aktivitách ukazuje na zájem otevřenosti v řešení společenských problémů a přijímání výzev. Proto i kancelářská reforma byla v jejich okolí reflektována s kladným výsledkem.

Konceptní úřednictvo, či přesněji řečeno představený úřadu mohl své postoje ke kancelářské reformě sdělit, pokud byl o názor požádán, formou hlášení nadřízenému úřadu. Takové zprávy se stávají cenným zdrojem pohledu do myšlenkového světa úředníka, který se na zaváděnou normu (kterou má připomínkovat) dívá pohledem právníka, ale i úředníka znalého každodenních slabin v chodu instituce. Kancelářské úřednictvo své schopnosti a případné sympatie a antipatie mohlo projevit přímo v písemnostech užívaných v kanceláři do té doby, než bylo nadřízeným vyzváno k nápravě. Je přirozené, že méně intelektuálně zdatný jedinec nebyl připuštěn k výkonu náročnějších činností. Ovšem ne vždy (především pak v době války) mohl představený úřadu zaměstnat kvalifikovanější zaměstnance. S velikostí města se naděje na obsazení míst vzdělanějšími osobami zvyšovala a naopak. Navíc bylo třeba počítat s limity, které přinášela sama společnost. Byly to především jazykové a nacionální otázky, někdy až bariéry, které musel dokázat překonat úředník při výkonu služby v určité lokalitě.

Se vzděláním úřednictva souvisí i míra jeho kompetencí a přidělení pracovní činnosti v úřadu. Díky využívání různých technických prostředků na přelomu 19. a 20. století se ukazovalo, že pro úřad je výhodnější chápat kancelářský úředník s maturitou, než právnický vzdělaný konceptní úředník. Technika v podobě cyklostylů či razítek dokázala u obsahově jednoduchých záležitostí nahradit práci konceptního úředníka. Ten tak posléze nebyl pracovně vytížen. A pokud mu byla nařizována práce vyhrazená kancelářskému úředníku, stávaly se takové chvíle předmětem sporu o náplň služby. Z nejednoho místa úřadujícího na základě normy z roku 1855 zaznívá postesek konceptního úředníka nad povinností vykonávat práci za kancelářské síly.

Úřady mohly v rámci modernizace vedle pracovních sil změnit především vybavení místností různými druhy nábytku. Změna nábytku mohla přinést zlepšení komfortu úřednictva a také přehlednosti v úřadu. Přesně vymezené přihrádky se staly i jedním ze symbolů kancelářské reformy. „Velká“ příruční registratura měla být v každém kancelářském oddělení. Zde vidíme jeden z klasických prvků, kde se projevila modernizace úřadu. Typickým se stává přiblížení úředníka ke spisům. Tím dokáže úředník dohlížet na komplexní vyřízení písemnosti od podání až po uložení do příruční registratury. Přiblížení má za následek, že se úředník cítí více odpovědný za výkon své služby a také vidí výsledek své práce v jemu svěřeném kancelářském oddělení. Možnost v krátké době mít k ruce již dříve uzavřený spis zkracovala dobu potřebnou na vyhledání prior v centrální registratuře. Ušetřená doba mohla být investována do jiných úředních úkonů.

S „přiblížením“ úzce souvisí zcela nová koncepční změna. Novým diskurzem, prolínajícím se celým úředním řízením, byla změna pojetí evidence. Nyní se již neměly evidovat jednotlivé písemnosti samostatně (jako tomu bylo dosud dle normy z roku 1855 vycházející z vývoje započatého již ve druhé polovině 18. století), ale přednost byla dána vždy evidenci projednávané záležitosti a teprve v rámci ní byla následně připisována jednotlivá podání. Přiblížení se dostalo na úroveň jak spisu (kde se dělo již dříve formou priorace), tak i zápisu do registraturní pomůcky. Tato změna následně ovlivnila i terminologii a pojetí identifikátorů jednotlivých záležitostí a písemností. Typickým pojmem se stává kmenové číslo (Stammzahl) zahrnující v sobě několik písemností k obdobné záležitosti identifikovaných pomocí pořadového čísla (Ordnungszahl).

Úzké přiblížení, až by se chtělo spíše říct prolnutí, bylo v rámci kancelářské reformy spjaté s podobou spisového plánu, resp. s uspořádáním registratury. Spisy u určitých agend neměly být řazeny chronologicky, jak byly dosud ukládány do registratury, ale byla dána přednost abecednímu řazení. Tímto způsobem odpadla nutnost vést abecední rejstřík, resp. index k registratuře. Tato možnost se týkala např. živnostenských záležitostí, kdy v rámci jedné živnosti byly ukládány různé písemnosti do jednoho spisu.

Vraťme se ještě k vybavení kancelářským nábytkem, který měl modernizaci úřadu doplnit. Lhůtní skříň měla napomáhat ke sledování doby určené na zpracování písemnosti, resp. vyčkání odpovědi. Jinou možností nabízela modifikace různých druhů písemností. Jak zaznívalo z argumentace při modernizaci úředních postupů u pražského místodržitelství, bylo levnější i při nárůstu potřeby papíru (související se zavedením zvláštního druhu registraturních pomůcek) investovat více financí do nákupu papíru, než platit pracovní sílu. Byl to právě papír, který byl základním prostředkem pro fixaci informací. Otázka ovšem zněla, jak dokázat využít jeho potenciál. U úředních knih, aby se ušetřilo stálému nadepisování formuláře, bylo využíváno tzv. francouzské záhlaví, u něhož se text nadepsal pouze jednou a platil pro obsah celé knihy. U rejstříků obsahujících jména se běžně užívaly tzv. řezané indexy, které umožnily rychlé otevření knihy na konkrétních jménech.

Aby úřady zefektivnily svou činnost měly využívat kombinaci papíru s využitím technických prostředků, jakými byly například cyklostyl či tisk. Již několik desetiletí (či spíše i staletí) se k usnadnění využívaly předtištěné formuláře. Na počátku 20. století se formuláře precizují, stávají se složitějšími a víceúčelovými. Díky využití poznatků o průpisových papírech se rozšiřuje požadavek multiplicity, která má zajistit kontrolovatelnost a spolehlivost obsažených informací. Zároveň takovéto formuláře často slouží i jako doklad o splnění určitých úředních

úkonů. Zhotovení kopií formulářů již umožnily nové prostředky, jakými byly různé druhy rozmnožovacích aparátů, cyklostylů. Zhotovení většího počtu exemplářů v krátkém čase umožnily také psací stroje, jejichž užívání se šířilo navzdory nedostatku povědomí o trvanlivosti zápisu. Rychlost a komfort byly v tomto směru určující.

Naznačené okruhy modernizace úřední činnosti u okresních hejtmanství měly přispět ke zlepšení stavu správních úřadů. Je třeba si ovšem připomenout, že písemnosti jsou produktem určitého právního stavu, ze kterého vychází a který je definuje. Sebelépe pojatá forma modernizace a návrhy řešení vypracované v rovině teorie by se nemohly uskutečnit, pokud by nerespektovaly právní prostředí. Proto modernizace v úřadování okresních hejtmanství musela respektovat názor, který zastával Nejvyšší správní dvůr ve Vídni, totiž „quod non est in actis, non est in mundo“ (co není ve spisech, neexistuje). Zatímco např. v prostředí některých států na území dnešního Německa mohli zapisovat o desítky procent méně záležitostí, protože věci byly projednány ústně, v rakousko-uherské monarchii bylo třeba vše náležitě fixovat, případně vytvářet alespoň stručná úřední připomenutí.

Podobně jako mnoho jiných činností, byla i modernizace limitována dostatečným množstvím finančních prostředků. Aby bylo možné racionálně zdůvodňovat výši žádané částky, bylo třeba mít komplexní představu o potřebách. Proto byly z vídeňského ministerstva vnitra rozeslány do jednotlivých korunních zemí dotazníky obsahující otázky věnované stavu vybavení úřadů první a druhé instance politické správy (tedy okresních hejtmanství a místodržitelství). Takováto šetření jsou dalším ze zdrojů umožňujících reflexi stavu státní správy v Předlitavsku před vypuknutím Velké války. Je jistým paradoxem, že na území celé západní části habsburské monarchie bylo uskutečněno tolik kroků k přípravě kancelářské reformy a byly to právě finance, které její realizaci zastavily. Na straně jedné měla být kancelářská reforma uskutečněna proto, aby se ušetřily výdaje na „úřadování“, ale přitom se nedokázala najít dostatečná finanční podpora k její realizaci.

Zájem o modernizaci mohl přicházet z centrálních úřadů a být následně prosazován u podřízených institucí, nebo naopak praktická potřeba přiměla úředníky ke zpracování přípravných kroků, u nichž bylo otázkou, zda se podaří zaujmout zainteresované zájemce ve Vídni. Návrhy, byť v podobě úprav jednotlivých segmentů, přicházely i od instančně nejnižše postavených správních institucí, okresních hejtmanství. Nejbližše z politických úřadů státní správy mělo k vídeňskému ministerstvu vnitra dolnorakouské místodržitelství. Představitel tamějšího úřadu Erich Kielmansegg patřil k osobnostem otevřeným modernizaci společnosti.

Bylo jen otázkou, zda bude zájem o změnu náležitě recipován i u nadřízeného prezidia ministerstva vnitra.

Následné proměny daly vzniknout tzv. Úřednímu naučení, tedy jistému svodu práv určujících fungování úřadů. Svodem je tato norma označena proto, že její obsah v sobě zahrnuje jak kancelářský řád, tak i části věnované správnímu řízení obecně. V tomto konstatování se odráží dobový stav práva, kdy neexistovala speciální právní norma upravující správní řád. Za zdroj správního práva byla nejprve považována instrukce z roku 1855 (instrukce ministerstva vnitra a spravedlnosti č. 52/1855 vydané pro politické a smíšené okresní úřady), posléze v prostředí Dolních Rakous Úřední naučení. Protože se hlavní lokalitou vývoje systému stal Oberhollabrunn, je způsob úřadování založený na principech obsažených v Úředním naučení (vydaném roku 1903 a 1905) označován jako oberhollabrunnský, případně dolnorakouský systém. Do jeho aplikace byl zapojen dolnorakouský místodržitel, proto byl systém také někdy označován jako Kielmanseggův.

Pochopení procesu modernizace správních institucí na přelomu 19. a 20. století stojí dnes na samém počátku. V dosud vzniklých studiích věnovaných kancelářské reformě v Čechách na počátku 20. století se na tzv. oberhollabrunnský systém pohlíží jen jako na normu určující novou formu písemností. Zcela chybí celkový kontext vývoje a následného řešení. Tento požadavek, totiž zasadit kancelářskou reformu do širších historických souvislostí, doporučoval již v 50. letech 20. století Botho Brachmann. V současné době velmi aktivním na poli německé novověké diplomatiky přicházející s reflexí kancelářské reformy v pruském prostředí je archivář Holger Belwinkel. Z této koncepce vychází i předložená disertační práce.

Hlavním cílem bylo zasadit oberhollabrunnský systém do obecnějších souvislostí vývoje společnosti v Dolních Rakousích a v Čechách. Původní časové vymezení práce mělo sledovat systém po celou první polovinu 20. století. Takto široce pojaté vymezení se při heuristice ukázalo jako velmi obsáhlé, a proto byl následně časový rozsah zúžen jen na první dvě desetiletí 20. století, především tedy do vypuknutí první světové války.

Obsah práce byl rozdělen tak, aby zodpověděl následující okruhy otázek:

Sledování geneze systému a jeho etablování v prostředí Předlitavska.

Analýza podstaty tzv. dolnorakouského systému v kontextu úřední činnosti správních institucí. V této souvislosti provedení komparace způsobů úřadování uplatňovaných od poloviny 19. století se systémem navrženým vídeňskou Komisí pro podporu reformy veřejné správy.

Zhodnocení vývoje přijetí či odmítnutí systému u úřadů první instance státní správy v Čechách

Reflexe zavádění požadavků dolnorakouského naučení u jednoho z českých okresních hejtmanství. Na písemnostech jednoho z nejlépe dochovaných fondů, totiž okresního úřadu v Humpolci v období let 1910–1914, resp. do roku 1918 sledovat důvody, za jakých okolností byl nový způsob úřadování zaveden.

5. Sledování vybraných otázek spjatých s výzkumem novověké diplomatiky na příkladu oberhollabrunnského systému (typologie úředních knih, terminologie užívaná v dolnorakouské normě a komparace s vybraných termínů s dalšími normami vzniklými ve Vídni a v Praze před vypuknutím první světové války.

Mezi hejtmanstvími v Čechách existovaly velké rozdíly v jejich v rozloze, ale i v počtu obyvatel žijících v obvodu jejich působnosti. K roku 1908 existovalo v Čechách sedm okresních hejtmanství, v jejichž obvodu žilo více než 100 000 obyvatel. Nejpočetněji obydleným byl smíchovský, plzeňský a vinohradský politický okres. Skupinu čítající deset politických okresů představovaly lokality, kde žilo 80 000 až 100 000 obyvatel. V okolí Prahy se jednalo o Žižkov, jinak dalšími byly Pardubice, Chrudim, Teplice, Sokolov, ale i Most, Litoměřice, Liberec, Jablonec nad Nisou a Trutnov.

Zatímco velká rozloha okresu byla příčinou velkých obtíží spjatých s dostupností úřadu, velký počet obyvatelstva působil úřadu komplikace při množství vyřizovaných záležitostí. Na tuto skutečnost se snažily instituce reagovat zaváděním úředních hodin mimo sídlo úřadu. Vyšší formou „pomoci“ bylo zřízení expozitury daného hejtmanství. Expozitura byla součástí úřadu, ale v jisté míře požívala určité autonomie. Její postavení vymezovaly úřední instrukce, které byly vydány vždy při zřízení expozitury.

Aby bylo poněkud ulehčeno těm největším politickým okresům, byly jejich obvody často rozděleny s cílem ustanovení dvou menších. Ustanovení nových hejtmanství zatěžovalo státní pokladnu, a proto se erár snažil jejich počty kontrolovat a nezvětšovat, pokud nebyly splněny vymezené požadavky. Jednání o zřízení hejtmanství u Českého místodržitelství v Praze a Ministerstva vnitra ve Vídni byla podporována různými typy pamětních listů vydávaných zástupci měst, vyjednáváním městských rad, ale i lobbováním politicky aktivních osobností (ministr krajan, arcivévoda František Ferdinand d'Este apod.). Se vznikem nových úřadů posléze souvisela i reflexe dolnorakouské normy. Ta byla od roku 1906 zavedena postupně u všech nově ustanovených úřadů. Navíc zde existovalo několik úřadů (hejtmanství v Mariánských Lázních, Žižkov), které byť byly ustanoveny dříve, projevily zájem

o dolnorakouský systém úřadování také. Ty systém často nezavedly komplexně, ale převzaly jen dílčí úpravu kanceláře.

Zatímco v Čechách změny probíhaly až do vypuknutí první světové války, oblast Dolních Rakous si změnami politických okresů prošla před koncem 19. století. Poslední úprava roku 1901 se týkala okresu Gänserndorf. Nejvýraznější změny byly způsobeny rozrůstající se Vídní. Okolní okresy se musely proměnit pod náporom obyvatelstva přicházejícího právě do centra monarchie. U Vídně můžeme pozorovat proměny blízké politickým okresům v okolí Prahy.

Kdy a kde přesně poprvé vznikla myšlenka volající po skutečné realizaci změn v úředním chodu, se zatím objasnit nepodařilo. Z prior spisů vídeňského ministerstva vnitra je zřejmé, že dolnorakouská kancelářská reforma byla chápána jako vývoj snah po změně úřadování v dlouhodobém horizontu. Hlavními osobami, které se nejvíce zasloužily o vypracování dolnorakouské normy na počátku 20. století a následnou její propagaci, byl Erich hrabě Kielmansegg a Eduard Hohenbruck.

Na konci 90. let 19. století byl Eduard Hohenbruck vyslán na služební cestu do Pruska, Saska a Bádenska, aby se následně pokusil navrhnout možnosti vedoucí ke zjednodušení úřadování v habsburské monarchii. V rámci spisu jako hlavního produktu úřední činnosti se zaměřil především na jeho sešívání, užívání *Betreffu*, průběžného psaní a odstranění rubra. Právě uvedené body měly usnadnit orientaci v obsahu spisu, čímž mělo dojít ke zrychlení úředních postupů. Na základě poznatků doporučil, aby byly v Rakousko-Uhersku v úřadech vytvořena jednotlivá kancelářská oddělení. Ty měly vést podací knihy vycházející v mnohém ze zahraničních vzorů.

Získané zkušenosti a poznatky Eduard Hohenbruck následně vtělil do úředního naučení, které bylo vydáno ve Vídni roku 1903. Po návratu ze služební cesty byl ve svých třiceti sedmi letech jmenován hejtmanem u oberhollabrunnského hejtmanství. Od 1. ledna 1900 započal Hohenbruck s realizací prvních změn. Okresní hejtmanství v Oberhollabrunnu se stalo v jisté míře „zkušebnou“ dalšího vývoje úřadování a navrhovaných postupů. Vazba na tuto lokalitu se posléze odráží i v zapojení tamějšího tiskaře Maxmiliána Jordana do produkce tisků využívaných nejen u státních úřadů v Dolních Rakousích. Když roku 1901 bylo nově zřízeno Okresní hejtmanství v Gänserndorfu, byl Eduard Hohenbruck pověřen zavedením nového způsobu úřadování i u tohoto nově ustanoveného úřadu. Úspěch reformy přinesl Hohenbruckovi kariérní postup. V dubnu roku 1907 byl jmenován výkonem služby k ministerstvu vnitra.

Od 1. června 1903 začal být nový způsob úřadování realizován i u pěti dolnorakouských místodržitelství departmanů. Od počátku roku 1904 byl systém zaveden u jednoho hejtmanství v Přímoří – hejtmanství Volosca a v Haliči u hejtmanství Gródek, aby se odhalily případné slabiny systému nasazeného v prostředí národnostně a jazykově velmi různorodém. Zásadní okamžik pro realizaci systému nastal 1. leden 1905, když tímto dnem přešla všechna okresní hejtmanství v Dolních Rakousích na nový způsob úřadování. Období do roku 1905 je podstatně také připomenou v souvislosti s aktivitami v prostředí samosprávy. V tomto směru přední místo v Čechách zaujal Žatec. Žatečtí úředníci A. Richter a A. Traenke vypracovali na základě dolnorakouského systému normu určenou pro tamější městský úřad. Jsme zde svědky jednoho z okamžiků, kdy začínají vznikat „deriváty“ založené na zásadách Kielmanseggovy normy.

Rokem 1905 je možné pracovně vymezit „druhé období“ dolnorakouského systému. Na počátku tohoto roku byl systém již vyzkoušen, představen veřejnosti a začalo jeho postupné rozšiřování. To je typické právě pro druhé období, kdy se systém šířil za hranice Dolních Rakous. Hlavní osobou spjatou s koordinací vývoje byl nadále dolnorakouský místodržitel ve spolupráci s ministerstvem vnitra. Změna, kterou později přineslo zřízení Komise pro reformu státní správy, přesunula vývoj nových kancelářských naučení již mimo samotné dolnorakouské místodržitelství a jeho hejtmanství. Byť Kielmansegg tvořil součást pracovní skupiny při uvedené komisi, nebyl již nový přístup apriori spjat s dolnorakouským prostředím.

O zapojení Ericha Kielmansegga do aktivit spjatých se zaváděním nové formy úřadování svědčí několik událostí. Již v roce 1904 uskutečnil přednášku v dolnorakouském zemském sněmu, kterou chtěl propagovat nový systém úřadování. Posléze, na podzim roku 1906, připravil kurz, jehož cílem bylo představit systém institucím, které přicházely do úředního styku s prostředím dolnorakouských okresních hejtmanství a místodržitelství. Z kurzu a přednášky přednesené v zemském sněmu je patrné, že pro Kielmansegga byla propagace součástí jeho „úředního poslání“. Zřejmě rozšiřující se zájem o nový způsob zapůsobil na ministerstvu vnitra a v průběhu zimy a jara 1907 došlo ke změně názorů v jeho přístupu k reformě. Dne 21. května 1907 ministerstvo informovalo další resorty, že zvažuje přijetí (na zkoušku) vybraných částí dolnorakouské normy. Změnu přístupu ze strany ministerstva vnitra dokazuje i fakt, že Eduard Hohenbruck byl povolán k výkonu služby na ministerstvo. Byl to právě i Hohenbruck, který byl přímo pověřen řešením kancelářské reformy.

Veškerá snaha spjatá s přípravou zavedení nového systému vyústila na konci ledna 1908, když 29. ledna ministr vnitra Richard svobodný pán Bienerth rozeslal všem místodržitelstvím a zemským vládám soubor písemností obsahujících šetření o situaci v dané zemi. Soubor zahrnoval průvodní výnos, v němž se připomínalo, že je všeobecný zájem kancelářskou reformu provést v duchu, jak byla realizována v Dolních Rakousích. Vedle této obecné myšlenky připojil stručné vymezení novinek spjatých s užíváním „Betreffů“, průběžného psaní (forlaufende Schreibweise), zpracování jednacího plánu (Geschäftsplan) a k němu tzv. registraturního klíče (Wörterbuch), zřízení kancelářských oddělení, jednotlivé typy „identifikátorů“, způsoby řazení a spojování spisů a uzpůsobení nábytku. Ze zpráv zaslaných do Vídně jako reakce na soubor dotazníků z ledna 1908 vyplynulo, že představitelé jednotlivých správních úřadů byli pro co nejrychlejší zavedení nového přístupu. K realizaci se přiklonil i místodržitel z Horních Rakous, který měl dlouhou dobu k novému systému odtazitého přístup. Poněkud nepříznivě se k záměru postavil zemský prezident v Bukovině a v Krajině, kde chtěli ponechat starou instrukci z 50.let 19. století. Celkový náklad na provedení reformy byl vyčíslen na 719 527 Korun, přičemž 326 580 Korun tvořilo pořízení jednorázových potřeb, v dlouhodobějších nákladech bylo třeba počítat s 392 947 Korunami.

Eduard Hohenbruck vypracoval podklady, nechal spočítat náklady, které byly posléze předloženy ministerstvu financí, a tímto okamžikem veškerá jeho činnost v podstatě končí. V prosinci 1909 do realizace kancelářské reformy vstupuje Hohenbruckova smrt, která jakoby „dokončila“ vývoj, který selhal na financování celé reformy. Intenzivnější zájem o úpravu úřadování se posléze objevuje až v roce 1911 v rámci Komise pro reformu veřejné správy. Pro toto období je typické, že se hlavní zájem o modernizaci úřadování přesouvá z prezidia ministerstva vnitra do prostředí Komise pro reformu veřejné správy. Zatímco ve „druhém období“ realizace kancelářské reformy byl hlavní osobností Eduard Hohenbruck, nyní se opět navrácí dolnorakouský místodržitel Erich Kielmansegg. Komise pro podporu reformy veřejné správy byla ustanovena na základě „nejvyššího rozhodnutí“ z 22. května 1911. Úkoly, která měla vyřešit, byly velmi ambiciózní. Proto byly vytvořeny dílčí „pracovní skupiny“, jejichž úkolem bylo připravit řešení vždy jen určitého problému. Kancelářský řád náležel do kompetencí výboru č. 3.

Již ve druhé polovině prvního decénia 20. století bylo stanoveno, že přípravy nové normy se omezí na kancelářský řád jako takový a nebudou zahrnovat reflexi správního řízení. Obdobným směrem se vydala i reformní komise. Výsledek činnosti Komise pro reformu veřejné správy v rovině zavedení nového způsobu úřadování ovšem přišel v nevhodnou dobu.

Dne 24. února 1914 odeslalo prezidium ministerstva vnitra všem šéfům místodržitelství a zemských vlád návrh nového kancelářského naučení. Žádalo je, aby obsah prostudovali, připomínkovali a nejlépe by bylo, pokud by nový kancelářský řád mohli realizovat u jednoho či více okresních hejtmanství nebo expozitur s tím, že lhůta pro podání zprávy o výhodách či nevýhodách byla stanovena do 1. července 1914. Následky atentátu provedeného na arcivévodu Františka Ferdinanda d'Este v Sarejevu 28. června 1914 způsobily, že následně vyvolaná válka začala odsávat energii mnoha institucím. Tím se stala otázka reformy úřadování za nových podmínek druhořadá.

Sledovat proměnu zásadních typů písemností, totiž tzv. podacích knih a spisových přehledů u oberhollabrunnského úřadu umožňují archiválie v Zemském archivu v St. Pöltnu. Výrazným zásahem nové normy bylo zavedení kancelářských oddělení. Právě proměna jejich kompetencí v prostředí Dolních Rakous v průběhu prvního desetiletí 20. století se stala první částí exkurzu. Následující pozornost je věnována proměně podacích a nahlížecích knih u oberhollabrunnského úřadu v průběhu let 1899 až 1905. V uvedeném období postupně vykristalizovaly nejvhodnější formy nejen podacích knih, ale i spisových přehledů.

Reflexi oberhollabrunnského systému lze sledovat i v jednotlivých korunních zemích někdejší habsburské monarchie. Podobně je to možné i v Čechách, přičemž zdejší vývoj lze rozdělit do několika etap. Nejprve je zde patrná fáze dílčí reflexe dolnorakouského systému, a to v souvislosti s připomínkováním obsahu normy vydané Kielmanseggem roku 1903. Poté v letech 1905–1910 můžeme sledovat, že převážně u nově ustanovených úřadů (okresních hejtmanství či jejich expozitur) bylo přímo převzato znění dolnorakouské normy, tedy bez jakýchkoliv úprav bylo importováno Úřední naučení z Dolních Rakous do Čech. Ve druhé polovině prvního desetiletí 20. století docházelo u prezidia českého místodržitelství ke dvěma „větším aktivitám“ reflektujícími dolnorakouský systém v praxi. Na straně jedné je lze spatřovat v naplňování požadavků vyžádaných z Vídně. Tato činnost se odráží například při zpracování dotazníků rozeslaných na počátku roku 1908 z prezidia ministerstva vnitra (ale také v samotné realizaci systému u jednotlivých hejtmanství) apod. Na straně druhé byl připravován výše vzpomenutý vlastní kancelářský řád. Tyto dvě roviny se sice velmi často prolínají, ale z hlediska analýzy je vhodné je pracovně oddělit.

Na vývoj v Praze měl vliv informační kurz uskutečněný ve Vídni na podzim roku 1906. Kurzu se zúčastnil z pražského místodržitelství místodržitelství rada Franz Rapprich a okresní hejtman z Kadaně Karl rytíř Roth von Rothenhorst. Českou zemskou školní radu reprezentoval zemský školní inspektor Karel Stejskal a viceprezident František Zabusch. Že

na prezidiu místodržitelství začali aktivně přistupovat k řešení kancelářské reformy, svědčí aktivity z února následujícího roku 1907. Prezidium pražského místodržitelství zjišťovalo u Ředitelství pomocných úřadů v Dolních Rakousích, jaká firma dodávala pro tamější okresní hejtmanství děrovací stroje, dále byla zjišťována cena za zhotovení spisových tašek apod. Dne 20. února 1907 místodržitel Karl Coudenhove přidelil agendu spjatou s kancelářskou reformou IV. departmentu českého místodržitelství a úkony pověřil Karla rytíře Rotha von Rothenhorst a Franze Rappricha. Schvalování výdajů spjatých s touto akcí si ale místodržitel vyhradil pro sebe. Vliv na provádění kancelářské reformy se v následujícím roce přesunul na nově ustanovenou Komisi pro zjednodušení úřadování.

Výrazným okamžikem v přípravách kancelářské reformy v Čechách byla realizace dotazníkového šetření založeného na požadavku ministerstva vnitra z ledna 1908. Následná zpráva přiblížila podobu okresních hejtmanství. Obsah Naučení z Dolních Rakous byl u pražského místodržitelství modifikován a postupně začala být prosazována snaha po změnách převážně jen u pražského úřadu. Ta vyvrcholila v letech 1909 až 1910 v souvislosti s přípravami podkladů pro další registrurní období, které mělo být „založeno“ u místodržitelství roku 1911. Bylo tak třeba jasně rozhodnout, zda se nový systém zavede či nikoli. Ochabnutí zájmu ve Vídni se projevilo i na postoji k českému návrhu. Rozhodnutí o přechodu na novou formu úřadování tak musel učinit Karl Coudenhove.

Všechna okresní hejtmanství v Čechách úřadovala do roku 1905 podle instrukce z roku 1855. Posléze byla u nově ustanovených úřadů postupně zaváděna dolnorakouská norma. Ke zjištění, kde byl či nebyl nový systém realizován, lze využít dvě dotazníková šetření. Ty je ovšem třeba hodnotit kriticky, neboť mnozí úředníci se domnívali, že za dolnorakouský systém bylo možné považovat obsah okružního výnosu prezidia českého místodržitelství z ledna 1911 (č. 28 731 ai 1910 z 10. ledna 1911), v němž se nařizovalo průběžné psaní, užívání *Betreffu* a spojování spisů.

Jedním z nově ustanovených hejtmanství ve „zlaté éře“ oberhollabrunnského systému v Čechách byl úřad v Humpolci. Humpolecký okresní hejtman náležel k osobám otevřeným zájmům realizovat různé změny, a proto přijetí nové formy úřadování mohlo být recipováno snáze.

V souvislosti se zavedením nového úředního způsobu je podstatné sledovat, jakými tisky, písemnostmi normativního charakteru či literaturou hejtmanství disponovalo. Pro chod úřadu byla velmi zásadní zásilka odeslaná z Prahy 18. července 1910. Obsahovala totiž tři exempláře vyžádaného Úředního naučení pro dolnorakouské politické úřady. S vybavením

interiérů a kanceláří je třeba hledat také zprávy o vazbě na dolnorakouské prostředí a tiskárnu v Oberhollabrunnu. Ze studia se podařilo odhalit, že existovaly přímé kontakty mezi humpoleckým hejtmanem a oberhollabrunnským tiskařem Maxmiliánem Jordanem, který do Humpolce dodal také mnohé úřední tiskoviny. Zatímco objednávky písemností navázaných na dolnorakouský předpis byly vyjednávány mezi prezidiem pražského místodržitelství a oberhollabrunnským tiskařem Jordanem, případně do nich vstupoval Vojtěch Vaniš, přípravy vybavení hejtmanství dalšími písemnostmi probíhaly již od léta 1909 v Havlíčkově Brodě. Bylo třeba, aby došlo k rozdělení spisů a založení nových výkazů, katastrů, úředních knih.

Prostředí humpoleckého hejtmanství je sledováno z několika úhlů pohledu. Personální stav a jeho proměny mají poukázat na vazbu dolnorakouské normy a jednotlivých osob zapojených do úřední činnosti hejtmanství. V průběhu deseti let fungování nového úřadu se podařilo Vojtěchu Vanišovi, resp. Josefu Kracíkovi zaučit na nový způsob úřadování několik osob, které posléze, po vzniku nové republiky, odešly do Prahy, kde mohly reflektovat výhody a nevýhody někdejšího systému. Jiní úředníci, kteří u úřadu zůstali, se posunuli na vyšší místa. A protože systém znali již od svých „úřednických začátků“, nebyli zatíženi zlozvyky ze starého způsobu úřadování.

V souvislosti s analýzou oberhollabrunnského systému lze hledat odpovědi na dílčí otázky spjaté s modernizací úřední činnosti na počátku 20. století. Instrukce z roku 1855 (č. 52 ř. z.) byla chápána jako jeden z předpisů, z něhož vycházely zásady správního řízení, ale obsahovala i ustanovení k všeobecně chápanému „úřadování“, tedy ustanovení kancelářského řádu. Jaké místo ve vývoji zaujímal dolnorakouský řád, resp. Rapprichovo naučení z roku 1910 a norma reformní komise z roku 1913? Již v kapitole věnované historickému vývoji dolnorakouské normy bylo konstatováno, že normy zpracovávané po roce 1905 (tedy po přijetí dolnorakouského naučení) se měly omezit jen na rovinu kancelářského řádu.

Písemnosti reflektující dolnorakouskou normu umožňují věnovat pozornost vybraným oblastem. Jednou z nich je analýzy zkratk. Pro jejich rozbor je možné využít podklady tištěných norem, které obsahují seznam akceptovaných zkratk. Máme tak před sebou soupisy, které se hlásí do roku 1905, 1910 a 1913. Všechny byly určeny pro stejný typ úřadů, primárně pro první instanci státní správy, tedy okresní hejtmanství. Ve všech normách se připomínala podstatná role zkratk. Ty měly být využívány pro zápis záležitostí a následně jednotlivých dokumentů do registraturních pomůcek, aby došlo k ušetření času při kancelářské práci. Jedním z prvních úskalí vážících se na podobu zkratk a jejich reflexi je

jazyková vyhraněnost. Tím, že zkratky byly vymezené jen pro německé termíny, úředníci zapisující texty v českém jazyce si vytvářeli zkratky vlastní.

Forma zkrácení má nejčastěji charakter suspenze či kontrakce. Nejčastěji převažuje forma zkrácení na první litery ve slově (forma suspenze), případně v rámci německých kompozit na první litery jednotlivých lexémů. Toto pravidlo ovšem neplatilo zcela výlučně, a tak se můžeme setkat i s podobou smíšenou, kdy část slov je zkrácena jedním, druhá část jiným způsobem. Způsob pochopení tvorby zkratk, a především pak význam jednotlivých liter zastupujících konkrétní slova, přináší nepostradatelné informace. Zpřístupnění zkratk bylo řešeno formou tabulky odkazující na jednotlivé normy a obsahující překlady jednotlivých zkrácených slov.

Dalšími pomůckami usnadňujícími činnost úřadů byly psací stroje. Z šetření roku 1908 vyplynulo, že nejčastěji byla zastoupena značka Remington, která je v této době doložena u 27 úřadů, přičemž přesněji určený podtyp je uveden jen u 7 (nejčastější je Remington model 9, ten ve své době patřil k moderním psacím strojům vyráběným od roku 1903). Druhým nejčastějším typem byla značka Ideal (vykázán u 12 úřadů) a za ním následovala v četnosti značka Adler v sedmi zastoupeních

V prvním desetiletí 20. století byly psací stroje užívány u více jak poloviny okresních hejtmanství v Čechách. Jejich pořízení a následné využívání nebylo přitom žádným způsobem předepsáno. Protože poznání užívání psacích strojů stojí na svém počátku, lze předpokládat, že další analýzy spisů prezidia českého místodržitelství ukáží postupný vývoj zavádění tohoto prostředku do kanceláří jednotlivých úřadů.

V souvislosti se snahou o eliminaci určitých druhů písemností, vznikly při šetření roku 1908 soupisy úředních knih. Dosavadní badatelská pozornost se věnovala především středověkým, resp. raně novověkým knihám, mladší produkci spíše ojediněle. Klíčovou rovinnou studia úředních knih je určení jejich geneze a funkce. Funkce často vychází z několika norem, které ve 20. století měly různou právní sílu. U knih vedených v prostředí okresních hejtmanství je zřejmé, že norma může určovat přesnou podobu knihy, někdy je naopak zmíněna pouze povinnost zaznamenávat určitou informaci. Všechny tyto prvky se následně projevují v podobě výsledné písemné produkce dané kanceláře. Neméně podstatné výsledky přináší analýza formuláře a struktury samotné knihy.

Další významnou otázkou studia úředních knih je terminologie. Pojem užívaný v předloženém příspěvku – úřední kniha – je v jisté míře „umělý“. Jedná se o označení, které zastřešuje typologicky velmi pestrou skupinu písemných produktů. Ty mají rozdílnou právní

váhu, sloužily k různým účelům, přesto mají jisté společné rysy, které je odlišují od spisů a listin. Jak ukázala sonda do normativně chápaného soupisu obligatorně vedených úředních knih z roku 1906, bylo pro tyto písemnosti ve své době užíváno různých označení, ovšem všechny byly zastřešeny termínem Vormerk, Verzeichnis a Katastr.

Na knihy je třeba pohlížet v rámci celého procesu úředního jednání. Některé stojí na jeho počátku, do jiných jsou vkládány zápisy až v závěru řízení. Proto je třeba v rámci typologie nejprve vyčlenit ty, které užíval úřad ryze pro svou vlastní potřebu a zajišťovaly tak chod instituce. Sem náleží mj. katalog knihovny, evidence pošty. Zvlášť se nachází registraturní pomůcky, které umožňovaly orientaci ve spisovém materiálu. V průběhu 19. a první poloviny 20. století došlo k vyčleňování určitých agend do zvláštních evidencí. Tento typ se velmi přiblížil knihám, jejichž početní nárůst je v uvedeném období rovněž patrný. Jedná se o knihy evidence vydaných listin. Zcela precizní rozdělení knih této skupiny komplikuje fakt, že mnohé svazky evidovaly informace o vydaných správních rozhodnutích ovšem u nadřízených institucí, ale stejně tak mohly evidovat obecné, společenské informace využitelné pro další písemná jednání.

Terminologie představuje jednu z klíčových oblastí, kterým by měla novověká diplomatika věnovat výraznou pozornost. Napříč Kielmanseggovým, Raprichovým naučením a návrhem reformní komise se prolínají dvě základní tendence v užívaných pojmech. Na straně jedné je to rozkolísanost v používání termínů, kdy často sami autoři norem záměrně vytvářeli pro týž obsah nové pojmy (synonymní). Jindy naopak specifický termín odrážel snahu vyjádřit zvláštnost např. písemnosti. Současnému badateli tento stav komplikuje pochopení obsahu a stěžuje mu práci s normami jako takovými.

Analýza oberhollabrunnského systému dovoluje v některých směrech nahlédnout do prostředí politických úřadů státní správy velmi detailně. Zpracování příslušných sond je ovšem časově a metodologicky náročné. Přestože disertační práce upozornila na vybrané aspekty kancelářské reformy v prostředí rakousko-uherské monarchie, nedokázala postihnout tento fenomén v úplnosti. Otevírá se tak možnost dalších dílčích analýz úředních postupů založených na dolnorakouské normě, ale i postupů touto normou neovlivněných.

8. Seznam použité literatury a dalších zdrojů

8.1. Seznam pramenů

Prameny nevydané (archivní)

Rakousko:

Vídeň – Österreichisches Staatsarchiv Wien

Allgemeines Verwaltungsarchiv, Inneres, Ministerium des Innern – Präsidium

Allgemeines Verwaltungsarchiv, Inneres, Ministerratspräsidium,
Verwaltungsreformkommission

St. Pölten – NÖ Landesarchiv St. Pölten

Bezirkshauptmannschaft Hollabrunn

Bezirkshauptmannschaft Bruck an der Leitha

Parten, sign K2 – Hohenbruck

Belgie:

Eupen – Staatsarchiv Eupen

Stadt Eupen (Neuzeit)

Česká republika

Praha – Národní archiv

Ministerstvo vnitra Vídeň – prezidium

Ministerstvo vnitra Praha – stará registratura

Praha – Přírodovědecká fakulta (digitální archiv)

Mapové sbírky

Praha- Hlavního města Prahy

Okresní správa politická Královské Vinohrady

Okresní správa politická Žižkov

Praha – Archiv Univerzity Karlovy

Matriky Univerzity Karlovy,
Knihy zkušebních protokolů státních zkušebních komisí,

Třeboň – Státní oblastní archiv Třeboň

Sbírka matrik Jihočeského kraje, Římskokatolická farnost Humpolec

Pelhřimov – Moravský zemský archiv v Brně – Státní okresní archiv Pelhřimov

Archiv města Humpolec
Okresní úřad Humpolec
Okresní úřad Kamenice nad Lipou
Okresní úřad Pelhřimov

Humpolec - Muzeum dr. Aleše Hrdličky v Humpolci

– Sbírka rukopisů

Prameny vydané

Walter Goldinger (ed.), Kaiserhaus, Staatsmänner und Politiker. Aufzeichnungen des k. k. Statthalters, Wien 1966 – paměti Ericha Kielmansegga.
Pavel Holub – Zdeněk Škrabánek a kol. (edd.), Kamarýtova kronika. Kronika Jana Kamarýta a jeho pokračovatelů (1848–1915), Humpolec 2016.
František Weyr, Paměti I. Za Rakouska (1879–1918), Brno 1999.

Příručky, přehledy

Seznam míst v Království českém. Vydalo c. k. místodržitelství české, užívajíc při tom výsledkův sčítání lidu ode dne 31. prosince 1869, Praha 1872.

Seznam míst v Království českém. K rozkazu vysokého císař. krále. místodržitelství českého na základě úředních udání sestaven, Praha 1893.

Allgemeine Ortschaftenverzeichnis der im Reichsrathe vertretenen Königreiche und Länder nach den Ergebnissen der Volkszählung vom 31. Dezember 1900 nebst vollständigem alphabetischem Namenregister, Wien 1902.

Seznam míst v Království českém. K rozkazu vysokého císař. krále. místodržitelství na základě úředních udání sestaven, Praha 1907.

Seznam míst v království Českém. Sestaven na základě úředních dat k rozkazu c. k. místodržitelství, Praha 1913.

Právní normy přístupné v online formě na: přístupné na <https://anno.onb.ac.at/index.html> (studováno 31. prosince 2020).

Dobové správní příručky: <https://alex.onb.ac.at/index.htm> (studováno 31. prosince 2020).

Slovníky

Josef Sterzinger, Encyklopedický německo-český slovník / Enzyklopädisches Deutsch-böhmisches Wörterbuch, Praha 1916–1935 [online: <http://web.ff.cuni.cz/slovník/informace.php> (studováno 2. 5. 2021)]

Karel Kadlec – Karel Heller, Německo-česká terminologie úřední a právnická. Příruční slovník pro soudy, úřady politické, finanční, poštovní, dopravní, účetní a vůbec pro úřady státní a samosprávné, jakož i pro soukromou potřebu ve styku s úřady, Praha 1923–1925.

Kolektiv autorů, Slovník veřejného práva československého, Praha 1932–1938.

8.2. Seznam literatury

- Václav Babička, Číslo jednací a spisová značka, *Archivní časopis* 58, 2008, č. 1, s. 1–14.
- Friedrich Beck – Eckart Henning, *Die archivalischen Quellen. Mit einer Einführung in die Historischen Hilfswissenschaften*, Köln – Weimar – Wien 2012.
- Friedrich Beck – Lorenz Friedrich Beck, *Die Lateinische Schrift. Schriftzeugnisse aus dem deutschen Sprachgebiet vom Mittelalter bis zur Gegenwart*, Köln – Weimar – Wien 2007.
- Ivo Beneda – Filip Dienstbier – Vlastimil Fiala – Monika Horáková – Pavel Marek – Magdaléna Peterková – Olga Pouperová – Lucie Rentková – Eduard Vlček – Veronika Vlčková, *Historický vývoj právní úpravy správního řízení a dalších postupů ve veřejné správě v českých zemích (1918–2005)*, Olomouc 2007 (= *Studie a analýzy*; sv. 9).
- Karel Beránek, Univerzitní matrika jako pramen nobilitací, *Miscellanea oddělení rukopisů a starých tisků* 13, 1997, s. 62–71.
- Holger Berwinkel – Robert Kretzschmar – Karsten Uhde, *Moderne Aktenkunde*, Marburg 2016, (= *Veröffentlichungen der Archivschule Marburg* 64).
- Marie Bláhová, *Historická chronologie*, Praha 2001.
- Marie Bláhová, Pragmatická písemná kultura, in: Zdeněk Hojda – Hana Pátková (edd.), *Pragmatické písemnosti v kontextu právním a správním*, Praha 2008 (= *Opera Facultatis philosophicae Universitatis Carolinae Pragensis*; vol. 6), s. 15–27.
- Botho Brachmann, *Zur Geschichte der Büroreform*, *Archivmitteilungen* 9, 1959, č. 1, s. 6–14.
- Ernst Bruckmüller, *Sozialgeschichte Österreichs*, Wien – München 2001.
- Ernst Bruckmüller – Ernst Hanisch – Roman Sandgruber, *Geschichte der österreichischen Land- und Forstwirtschaft im 20. Jahrhundert. Regionen – Betriebe – Menschen*, Wien 2003.
- Tomáš Burda, *Historické hranice a proces polarizace prostoru v Česku*, Praha 2016.
- Jiří Cukr, *Vývoj obecního kronikářství v Ledenicích (Bakalářská práce, Filozofická fakulta Jihočeské univerzity)*, České Budějovice 2008.
- Jiří Čarek, *Městské a jiné úřední knihy archivu hlavního města Prahy*, Praha 1956.
- Jiří Čarek – Bořivoj Lůžek, *Názvosloví městských knih v severozápadních Čechách*, *Sborník archivních prací* 18, 1968, č. 2, s. 452–477

Jana Čechurová – Jan Randák a kol., Základní problémy studia moderních a soudobých dějin, Praha 2014 (= České dějiny 8).

Jaromír Čelakovský, O domácích a cizích registrech, zvláště o registrech české a jiných rakouských dvorských kancelářích, Praha 1890.

Karel Čížek, Obrys řízení správního, Praha 1888.

Jakub Doležal, Střípky z mozaiky protektorátní společnosti (Diplomová práce; Filozofická fakulta Univerzity Karlovy), Praha 2008.

Eva Drašarová a kol. Průvodce po Rakouském státním archivu ve Vídni pro českého návštěvníka, Praha – Dolní Břežany 2013.

Eva Drašarová, České místodržitelství (Vznik, postavení a organizace centrálního politického úřadu v Čechách 1848–1855), Sborník archivních prací 39, 1989, č. 1, s. 197–219.

Pavel Dufek, Proměny vlastnických poměrů v pozemkových reformách 1918–1945 a jejich podchycení v plánech a mapách, in: Ivana Ebelová (ed.), Formy a proměny diplomatické produkce v novověku III. Diplomatika a proměny kulturní krajiny v novověku (1500–1945), Praha 2019, s. 167–176.

Ivana Ebelová, Libri civitatis – projekt katalogizace a edičního zpřístupňování městských knih v České republice, Archivní časopis 66, 2016, č. 2, s. 170–177.

Ivana Ebelová (ed.), Formy a proměny diplomatické produkce v novověku III. diplomatika a proměny kulturní krajiny v novověku (1500–1945), Praha 2019.

Walther Eckermann – Hubert Mohr, Einführung in das Studium der Geschichte, Berlin 1966.

František Fabian – Antonín Macák, Co vybrat pro archiv ze spisů okresních úřadů. Zkušenosti z archivních prohlídek, Archivní časopis 11, 1961, s. 140–149.

Helmuth Feigl, Die niederösterreichische Grundherrschaft. Vom ausgehenden Mittelalter bis zu den thesesianischen Reformen, Wien 1998 (= Forschungen zur Landeskunde von Niederösterreich 16).

Zdeněk Fiala, Diplomatika jedna nebo dvě? (Několik úvah), Archivní časopis 10, 1960, č. 1, s. 1–18.

Zdeněk Fiala, Na závěr diskuse o novodobé diplomacie, Archivní časopis 12, 1962, č. 2, s. 113–118.

Jaromír Florian, *Okresní správa politická v Boskovicích (1919–1928). Úřední jednání, spisová služba a komunikační písemnosti* (Diplomová práce, Filozofická fakulta, Masarykova univerzita) Brno 2016. Dostupné z: <https://theses.cz/id/wmq9yy/> studováno 31. prosince 2020).

Jaromír Florian, *Komunikační písemnosti okresního politického úřadu v Boskovicích a jejich proměny na přelomu 19. a 20. století*, *Studia historica Brunensia* 67, 2020, č. 1, s. 127–157.

Lidmila Franková, *Působnost okresních úřadů a jejich písemnosti z hlediska zpracovatele*, *Archivum Trebonense*, Třeboň 1986, s. 51–69.

Jan Galandauer, *František kníže Thun. Místodržící českého království*, Praha 2007.

Walter Goldinger, *Organisationsformen des Schriftgutes in der österreichischen Verwaltung*, Marburg 1971.

Karl Gutkas, *Geschichte des Landes Niederösterreich*, St. Pölten 1983.

Josef Hanzal, *K diplomacie předbělohorských urbářů*, *Acta Universitatis Carolinae – Philosophica et Historica* 5, 1963, s. 79–93.

Josef Hartmann – Jürgen Kloosterhuis, *Amtsbücher*, in: Friedrich Beck – Eckart Henning (edd.), *Die archivalischen Quellen. Mit einer Einführung in die Histor. Hilfswissenschaften*, Köln 2012, s. 68–88.

Leopold Haushofer, *Biographie über Erich Graf Kielmansegg, Statthalter von Niederösterreich* (Undruckte Dissertation, Universität Wien), Wien 1948.

Jiří Havelka, *Nástin zásad správního řízení. Podle judikatury nejvyššího správního soudu*, Praha 1927.

Waltraud Heindl, *Josephinische Mandarine. Bürokratie und Beamte in Österreich*, sv.

2 (1848–1914), Wien – Graz 2013 (= *Studien zu Politik und Verwaltung*, Band 107), s. 160–164.

Eckart Henning, *Wie die "Aktenkunde" entstand. Zur Disziplinengese der Aktenkunde als Historischer Hilfswissenschaft*, in: Friedrich Beck – Wolfgang Hempel – Eckart Henning (edd.), *Archivistica docet. Beiträge zur Archivwissenschaft und ihres interdisziplinären Umfelds*, Potsdam 1999, s. 439–461.

Ivan Hlaváček, *Úvod do latinské kodikologie*, Praha 1978.

Ivan Hlaváček – Jaroslav Kašpar – Rostislav Nový, *Vademecum pomocných věd historických*, Jinočany 2002.

Milan Hlavačka, *Užívání jazyka v byrokratizované komunikaci a samospráva v Čechách 1792–1914*, *Český časopis historický* 103, 2005, č. 4, s. 800–827.

Milan Hlavačka, *Zlatý věk české samosprávy. Samospráva a její vliv na hospodářský, sociální a intelektuální rozvoj Čech 1862–1913*, Praha 2006.

Milan Hlavačka – Roman Baron – Magdaléna Pokorná – Milan Řepa – František Šístek – Daniela Tinková – Radomír Vlček – Aleš Vyskočil, *České země v 19. století. Proměny společnosti v moderní době II*, Praha 2014 (= *Práce Historického ústavu AV ČR = Opera Instituti Historici Pragae. Řada A, Monographia 43*).

Milan Hlavačka a kol., *České země v 19. století. Proměny společnosti v moderní době II.*, Praha 2016.

Zdeňka Hledíková – Jan Janák – Jan Dobeš, *Dějiny správy v českých zemích od počátků státu po současnost*, Praha 2007.

Michael Hochedlinger, *Aktenkunde, Urkunden- und Aktenlehre der Neuzeit*, Wien – München 2009.

Zdeněk Hojda – Hana Pátková (edd.), *Pragmatické písemnosti v kontextu právním a správním*. Praha 2008 (= *Opera Facultatis philosophicae Universitatis Carolinae Pragensis 6*).

Pavel Holub, *Liber pravitatis haereticorum z humpolecké farnosti z 50. až 80. let 18. století*, in: Sixtus Bolom-Kotari – Martina Bolom-Kotari – Věra Němečková (edd.), *Pontes ad fontes. Církevní dějiny ve světle pomocných věd historických a příbuzných oborů*, Hradec Králové 2011, s. 71–77.

Pavel Holub, *Oberhollabrunnský systém spisové služby a okresní úřad v Humpolci v polovině 20. století*, *Archivní časopis* 61, 2011, č. 1, s. 5–78.

Pavel Holub, „...Vše konal jsem z lásky k věci a šel za hlasem svého srdce...“ *Opravy hradu Orlíka a jejich úřední pojetí*, in: Hana Jordánková (ed.), *Alis volat propriis. Sborník příspěvků k životnímu jubileu Ludmily Sulitkové*, Brno – Ústí nad Labem – Opava 2016, s. 549–561.

Pavel Holub, *Konference "Formy a premeny diplomatickej produkcie v novoveku"* – Bratislava, 28. 9. 2016, *Archivní časopis* 66, 2016, č. 4, s. 400–401.

Pavel Holub, Úřední knihy u okresních hejtmanství na přelomu 19. a 20. století. Příspěvek k problematice novověké diplomatiky, *Archivní časopis* 69, 2019, č. 3, s. 229–294.

Pavel Holub, Hrabě Kielmansegg a jeho "účelové tisky", *Paginae historiae. Sborník Národního archivu* 27, 2019, č. 1, s. 391–399.

Pavel Holub, Úřední knihy u okresních hejtmanství na přelomu 19. a 20. století. Příspěvek k problematice novověké diplomatiky, *Archivní časopis* 69, 2019, č. 3, s. 229–294.

Pavel Holub, Vztah člověka ke zvířeti optikou spisů státní správy z první třetiny 20. století. Sonda z humpolecka, *Archivum Trebonense* 15, 2020 (= *Bestia. Zvíře v historickém kontextu*) – v tisku.

Pavel Holub, Trestní evidence (na příkladu písemností humpoleckého) politického úřadu první instance státní správy na počátku 20. století, *Studia historica Brunensia* 67, 2020, č. 1, s. 107–125.

Květa Hrnčířová – Stanislav Krajník – Hana Landová, *Okresní úřad Kladno (1885) 1893–1975 (1955). Inventář, Kladno 2004.*

Kurt Hürbe, *Die Bezirkshauptmannschaft in Niederösterreich. Kompetenzen, Funktion, Arbeitsweise, St. Pölten – Wien 1974.*

Jaromír Charous, Opatrně postupovat při skartaci písemností okresních úřadů, *Archivní časopis* 12, 1962, s. 42–44.

Bronislav Chocholáč, Pozemkové knihy – neprávem opomíjený historický pramen, in: Petr Průcha – Karel Schelle (edd.), *Historie a současnost veřejné správy. Sborník příspěvků z vědecké konference, Brno 1993, s. 8–11.*

Leopold Jabůrek, Reforma kancelářského pořádku. *Věstník ministerstva vnitra republiky Československé* 7, 1925, s. 277–287.

Zdeněk Jindra – Ivan Jakubec a kol., *Hospodářský vzestup českých zemí od poloviny 18. století do konce monarchie, Praha 2015.*

Jiří Jirásek, Urbáře jako pramen pro poznání předbělohorské vesnice, *Časopis Matice moravské* 79, 1960, s. 112–128.

Peter Johaneck, Historie a perspektivy výzkumu městských knih ve Spolkové republice Německo. Václavu Bokovi k sedmdesátým narozeninám, in: Ludmila Sulitková, *Stav a*

perspektivy zpřístupňování středověkých a raně novověkých městských knih, Ústí nad Labem 2010, s. 39–55.

Adolf Kalný a kol., Soupis urbářů jihočeských archivů 1378–1773 (I–II), České Budějovice 1976.

Leopold Kammerhofer, Niederösterreich zwischen den Kriegen. Wirtschaftliche, politische und kulturelle Entwicklung von 1918 bis 1938, Baden 1987.

Jiří Kaše – Pavel Bělina – Michael Borovička – Jan Pavel Kučera, Velké dějiny země Koruny české, sv. 12a. (1860–1890), Praha – Litomyšl 2012.

Erich Kielmannsegg, Beiträge zur Geschichte der niederösterreichischen Statthalterei. Die Landeschefs u. Räte dieser Behörde von 1501–1896 (mit d. Wappen u. zahlr. Lichtdruckbildn. d. Landeschefs), Wien 1897.

Erich Kielmannsegg, Die Al Frasco-Deckengemälde im großen Sitzungssaale der k.k. niederösterreich. Statthalterei zu Wien, Wien 1891.

Erich Kielmannsegg, Amtsunterricht für die k. k. Bezirkshauptmannschaften in Niederösterreich, Wien 1905.

Erich Kielmannsegg, Geschäftsvereinfachung und Kanzleireform bei öffentlichen Ämtern und Behörden. Ein Informationskurs in sechs Vorträgen, Wien 1906.

Eduard Kielmannsegg – Erich Kielmannsegg, Familien-Chronik der Herren, Freiherren und Grafen von Kielmannsegg, Wien 1910 (elektronicky dostupné na : <http://digital.ub.uni-duesseldorf.de> Universitäts- und Landesbibliothek Düsseldorf 2015 (studováno 30. 12. 2018).

Martin Klečacký, Český ministr ve Vídni. Ve službách císaře, národa a politické strany, Praha 2017 (= České moderní dějiny – svazek 3).

Martin Klečacký a kol., Slovník představitelů politické správy v Čechách v letech 1849–1918, Praha 2020.

Zuzana Klementová, Vydavatelská a novinářská činnost Josefa Hofrychtra (Diplomová práce, Fakulta sociálních studií, Masarykova univerzita), Brno 2012.

Jürgen Kloosterhuis, Amtliche Aktenkunde der Neuzeit. Ein hilfswissenschaftliches Kompendium, in: Archiv für Diplomatik 45 (1999), s. 465–563 (přístupné v upravené verzi na https://www.gsta.spk-berlin.de/amtliche_aktenkunde_552.html – studováno 31.1.2017).

Jürgen Kloosterhuis, Strukturen und Materien spätmittelalterlicher Amtsbücher im Spiegel von Ordensfolianten, in: Bernhard Jähmig – Jürgen Kloosterhuis (edd.), Preußens erstes Provinzialarchiv. Zur Erinnerung an die Gründung des Staatsarchivs Königsberg vor 200 Jahren. Tagungsberichte der Historischen Kommission für Ost- und Westpreussische Landesforschung 20, Marburg 2006, s. 85–122.

Gustav Koblíha, První století města Humpolce. 1807–1907, Humpolec 1907.

Zdeňka Kokošková, Konstituování autonomní vojenské duchovní správy v habsburské armádě a vedení vojenských matrik polním klérem (Od třicetileté války k josefským matričním reformám), Sborník archivních prací 45, 1995, č. 1, s. 41–72.

Zdeňka Kokošková, Kartografická díla ve spisech ústředních okupačních úřadů Protektorátu Čechy a Morava, in: Ivana Ebelová (ed.), Formy a proměny diplomatické produkce v novověku III. Diplomatika a proměny kulturní krajiny v novověku (1500–1945), Praha 2019, s. 177–188.

Kolektiv autorů, Diplomatika jedna nebo dvě? K stati Zdeňka Fialy z AČ 1960, č. 1, Archivní časopis 11, 1961, č. 4, s. 231–234.

Kolektiv autorů, Dějiny hmotné kultury a každodennosti českého venkova devatenáctého a první poloviny dvacátého století, Praha 2007.

Kolektiv autorů, Vojenské dějiny československa II – 1526–1918, Praha 1986.

Marek Konstankiewicz, Kancelaria starostw województwa lubelskiego w latach 1919–1939, Lublin 2011.

Kateřina Kovárová, Komunikační písemnosti moravských panství. Případová analýza na příkladu komunikace panství Třebíč, Uherský Brod, Veverí a Židlochovice na konci 18. a v první polovině 19. století, Studia historica Brunensia 67, 2020, č. 1, s. 81–89.

Lukáš Králík, Publikace soudních rozhodnutí v českém právním prostředí do roku 1918, Právněhistorické studie 43, 2013, s. 248–278.

Zdeněk Kristen, Listy poselací a jejich registra v královské kanceláři české až do Bílé hory. Příspěvek k novější české diplomatice, Časopis archivní školy 5, 1927, s. 1–109.

Zdeněk Kristen, K otázce register a registrování listů poselacích v české kanceláři dvorské na počátku XVII. století, Časopis archivní školy 9–10, 1933, s. 218–234.

Zlatuše Kukánová – Lenka Matušíková, Soupis matrik židovských náboženských obcí v Čechách, *Paginae historiae*. Sborník Státního ústředního archivu v Praze, 1993, č. 1, s. 72–151.

Miroslav Kunt – Tomáš Lechner, *Spisová služba*, Praha 2015.

Marek Lašťovka a kol., *Pražské spolky*. Soupis pražských spolků na základě úředních evidencí z let 1895–1990, Praha 1998 (= *Documenta Pragensia*. Monographia, vol. 6).

Franz Ledermüller, *Geschichte der österreichischen Land- und Forstwirtschaft im 20. Jahrhundert*. Politik – Gesellschaft – Wirtschaft, Wien 2002.

Milena Lenderová – Marie Macková – Tomáš Jiránek, *Z dějin české každodennosti*, Praha 2010.

Václav Letošník, *Registra otevřených listů české kanceláře*, *Časopis archivní školy* 3, 1926, s. 36–63

Václav Letošník, *Registra otevřených listů české kanceláře*, *Časopis archivní školy* 4, 1926–1927, s. 49–102;

František Lobkowicz, *Encyklopedie řádů a vyznamenání*, Praha 1995.

Josef Lukášek, *Dějiny soukenického průmyslu v Humpolci*, Praha 1946.

Jaroslav Macek, *Katalogisace matrik*, *Archivní časopis* 5, 1955, č. 3, s. 150–153.

Marie Macková, *Presidiální spisy Okresního úřadu v Lanškrouně ve vztahu ke způsobu jeho úřadování a k úředníkům (1850–1914)*, in: Marie Macková–Jana Oppeltová (edd.), *Slavme chvíli...* (Sborník k 70. narozeninám Jana Bystřického), Ústí nad Orlicí 1999, s. 122–141.

Marie Macková, *Úřednictvo venkovských okresů v Čechách (1850–1914)*. Se zřetelem k okresům východních Čech, (= *Vlastivědný sborník, Supplementum*), Ústí nad Orlicí 2001.

Jana Macháčová – Jiří Matějček, *Nástin sociálního vývoje českých zemí 1781–1914*, Praha 2010.

Zdeněk Martínek, *Historie řemesel*, in: Roman Brzoň a kol., *Humpolec v zrcadle času VIII. Řemesla, průmysl a živnosti*", Humpolec 2015, s. 151–181.

Lenka Martínková, *Die Diözese Budweis 1785–1813*. Ein Beitrag zu Organisation, Verwaltung, Schriftgut und Geistlichkeit der Diözese in josephinischer Zeit, České Budějovice 2011.

Lenka Martínková, *Reverendissimum officium. Biskupská konzistoř v Českých Budějovicích na cestě od josefinismu k revoluci (1785–1850)*, Praha 2017.

Lenka Martínková, *Primi inter pares: biskupští okrskoví vikáři a jejich úřady na jihu Čech v letech reforem a revolucí (1785–1850)*, České Budějovice 2018.

Eduard Maur, *O počátcích a vývoji církevních matrik se zvláštním zřetelem k českým poměrům*, *Historická demografie* 3, 1969, s. 4–19.

Ernest Mayerhofer, *Handbuch für den politischen Verwaltungsdienst bei den Landes-, Kreis- und Bezirksbehörden im Kaiserthum Österreich*, Vídeň 1856.

Ernst Mayerhofer, *Handbuch für den politischen Verwaltungsdienst in den im Reichsrathe vertretenen Königreichen und Ländern mit besonderer Berücksichtigung der diesen Ländern gemeinsamen Gesetze und Verordnungen*, Wien 1875.

Heinrich Otto Meisner, *Archivalienkunde vom 16. Jahrhundert bis 1918*, Leipzig 1969.

Dan Merta, *Humpolec a okolí. Architektura 1900–2014*, Praha 2014.

Štěpán Mleziva, *Retrospektivní přehled územních jednotek a územních celků od roku 1850 do současnosti*, Praha 2010.

Vladimír Jakub Mrvík, *Nejstarší urbář černokosteleckého panství z roku 1564. Kritická edice*, *Sborník archivních prací* 60, 2010, č. 2, s. 465–560.

Karel Müller, *Matriky barokních náboženských bratrstev jako pozoruhodný heraldický pramen*, in: Vladimír Maňas – Zdeněk Orlita – Martina Potůčková (edd.), *Zbožných duší úl. Náboženská bratrstva v kultuře raněnovověké Moravy*, Olomouc 2010, s. 39–43.

Rostislav Nový, *Městské knihy v Čechách a na Moravě 1310–1526. Katalog*, Praha 1963 (= *Acta Universitatis Carolinae. Philosophica et historica* 4).

Josef Nuhlíček, *Matriční listinné doklady a jejich hodnota*, *Archivní časopis* 19, 1969, s. 91–97.

Maria Milagros Cárcel Ortí (ed.), *Vocabulaire international de la diplomatie*, Valencia 1994 (= *Collecció oberta* 28).

Hana Pátková (ed.), *Česká beseda o německých i českých kronikách, pamětech a dalších vyprávěcích pramenech. Příspěvky z konference pořádané 9. listopadu 2001 v Ústí nad Labem katedrou historie Pedagogické fakulty Univerzity J. E. Purkyně v Ústí nad Labem a*

katedrou pomocných věd historických a archivního studia Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze za řízení Eduarda Mikuška, Dolní Břežany 2006.

Stefan Pätzold, Amtsbücher des Mittelalters. Überlegungen zum Stand ihrer Erforschung, *Archivalische Zeitschrift* 81, 1998, s. 87–111.

Stefan Pätzold, Zwischen archivarischer Praxis und kulturgeschichtlichem Paradigma. Jüngere Ansätze der Amtsbuchforschung, in: Wilfried Reininghaus – Marcus Stumpf (edd.), *Amtsbücher als Quellen der landesgeschichtlichen Forschung, Münster 2012 (= Westfälische Quellen und Archivpublikationen, svazek 27)*, s. 9–40.

Stefan Pätzold, Zwischen archivarischer Praxis, in: Wilfried Reininghaus – Marcus Stumpf (edd.), *Amtsbücher als Quellen der landesgeschichtlichen Forschung, Münster 2012*.

Václav Pešák, Protokoly české dvorské kanceláře od polovice 16. století do Bílé hory, *Sborník archivu ministerstva vnitra* 2, 1929, s. 91–113.

Jiří Pražák, *Rakouské právo správní. Část první. Všeobecná část práva správního*, Praha 1905.

Jiří Pražák, Kodikologie, její postavení, metoda a úkoly, in: Výbor kodikologických a paleografických rozprav a studií, Praha 2006.

Vladimír Procházka, *Česká poddanská nemovitost v pozemkových knihách 16. a 17. století*, Praha 1963.

Heinz Quirin, *Einführung in das Studium der mittelalterlichen Geschichte*, Stuttgart 1991, s. 83–103.

Norbert Reimann (ed.), *Praktische Archivkunde. Ein Leitfaden für Fachangestellte für Medien- und Informationsdienste. Fachrichtung Archiv*, Münster 2014.

Brigitte Rigele, Eine Reform – zwei Wege. Der wiener Magistrat und die Kielmanseggsche Kanzleiordnung, in: Elisabeth Loinig – Stefan Eminger – Andreas Weigl (Hgg.), *Wien und Niederösterreich – eine untrennbare Beziehung?*, St. Pölten 2017 (= *Studien und Forschungen aus dem NÖ Institut für Landeskunde* 70), s. 125–137.

Gregor Richter, *Lagerbücher- oder Urbarlehre, Hilfswissenschaftliche Grundzüge nach Württembergischen Quellen*, Stuttgart 1979 (= *Veröffentlichungen der Staatlichen Archivverwaltung Baden–Württemberg* 36).

Willibald Rosner, *150 Jahre Bezirkshauptmannschaft Hollabrunn*, Hollabrunn 2000.

František Roubík, Ke vzniku správního rozdělení Čech z roku 1850, Sborník archivu ministerstva vnitra Republiky československé 11, 1938, s. 63–172.

František Roubík, Vývoj správního rozdělení Čech v letech 1850–1868, Sborník Archivu ministerstva vnitra Republiky československé 12, 1939, s. 1–220.

František Roubík, Soupis map českých zemí (= Sekce filosofie a historie. Studie a prameny 10). Svazek 2, Praha 1955.

Jindřich Růžička, Na okraj jednoho článku. O prezidiálních spisech okresních úřadů a jejich využívání, Archivní časopis 31, 1981, s. 141–144.

Milada Sekyrková, Příspěvek k tématu "prameny k majetkové držbě a obrazu krajiny v Čechách kolem roku 1945", in: Ivana Ebelová (ed.), Formy a proměny diplomatické produkce v novověku III. Diplomatika a proměny kulturní krajiny v novověku (1500–1945), Praha 2019, s. 189–202.

Milada Sekyrková, Univerzita jako úřad? Správní vývoj pražské univerzity od tereziánských reforem do roku 1950 a její písemnosti (s důrazem na období do roku 1850), Praha 2020.

Eva Semotanová, Mapy Čech, Moravy a Slezska v zrcadle staletí, Praha 2001.

Eva Semotanová, Historická geografie Českých zemí, Praha 2002 (= Práce Historického ústavu AV ČR. Řada A. Monographia 16).

Eva Semotanová – Jiří Cajthaml, Akademický atlas českých dějin, Praha 2014 (v elektronické verzi mnoho mapových podkladů přístupných nejnověji také na <https://cha.fsv.cvut.cz/> (studováno 14. května 2021)).

Gerhard Schmid, Aktenkunde des Staates, Potsdam 1959.

Pavel Sirůček, Krize ve světle inovační teorie dlouhých vln, in: Eduard Kubů – Jindřich Soukup – Jiří Šouša (edd.), Fenomén hospodářské krize v českých zemích 19. až počátku 21. století. Cyklický vývoj ekonomiky v procesu gradující globalizace, Praha – Ostrava 2015, s. 25–54.

Markéta Skořepová, Gruntovní knihy 19. století na příkladě panství Nový Rychnov, Archivní časopis 60, 2010, č. 4, s. 344–360.

Markéta Skořepová, Gruntovní knihy 19. století a možnosti jejich využití (na příkladu panství Nový Rychnov), Vlastivědný sborník Vysočiny – oddíl věd společenských 17, 2010, s. 48–72.

František Spurný, Několik poznámek k otázce historického využití fondů okresních úřadů, *Archivář Olomouckého kraje* 1957, č. 3, s. 3–6.

Albert Starzer, *Beiträge zur Geschichte der niederösterreichischen Statthaltereien. Die Landeschefs und Räte dieser Behörde von 1501 bis 1896 mit den Wappen und zahlreichen Lichtdruckbildnissen der Landeschefs*, Wien 1897.

Ludmila Sulitková, *Vývoj městských knih v Brně ve středověku (v kontextu vývoje městských knih v českých zemích)*, Praha – Brno 2004.

Ludmila Sulitková (ed.), *Stav a perspektivy zpřístupňování středověkých a raně novověkých městských knih*, Ústí nad Labem 2010.

Ludmila Sulitková – Radek Pokorný, *Archivnictví a spisová služba, Ústí nad Labem 2017 (= Acta Universitatis Purkynianae, Facultatis Philosophicae. Fundamenta Scholarium 5)*.

Zbyněk Sviták, *Z počátků moderní byrokracie. Nejvyšší zeměpanský úřad na Moravě v letech 1748–1782*, Brno 2011 (= *Země a kultura ve střední Evropě* 21).

Zbyněk Sviták, *Obecné problémy diplomatiky v novověku*, *Studia historica Brunensia* 67, 2020, č. 1, s. 9–18.

Zbyněk Sviták, *Písemná komunikace správních institucí zeměpanského charakteru v 17. a 18. století (na příkladu Moravy)*, in: Marta Hradilová – Marie Tošnerová (edd.), *Jakž lidé hodnověrní zprávu činí. Formy písemné komunikace v raném novověku*, Praha 2018, s. 59–81.

Petr Svobodný – Ludmila Hlaváčková, *Dějiny lékařství v českých zemích*, Praha 2004.

Zdeněk Šambergr a kol., *Archivní příručka*, Praha 1971.

Zdeněk Škrabánek, *Ve starých humpoleckých uličkách. Procházka Humpolcem 19. a 20. století*, Pelhřimov 2017.

Eva Šmilauerová, *Správní vývoj a diplomatika písemností okresních národních výborů v letech 1945–1960*, *Sborník archivních prací* 32, 1982, č. 1, s. 43–169.

Václav Šolle, *Počátky buržoazního soudnictví v českých zemích*, *Sborník archivních prací* 21, 1971, č. 1, s. 93–170.

Marta Šopfová, *Písemnosti okresních hejtmanství na Moravě*, *Folia diplomatica* 8, 1959, č. 1, s. 1–20.

- Alexandra Špiritová, *Slovník představitelů státní správy v Čechách v letech 1850–1918*, Praha 1993.
- Alexandra Špiritová, *K dějinám poštovníctví v Čechách 1722–1918 (1930)*, Praha 2007.
- Friedrich Tezner, *Handbuch des österreichischen Administrativverfahrens*, Wien 1896.
- Jindřich Tomas, *Oberhollabrunnský systém spisové manipulace u městského úřadu v Žatci*, *Archivní časopis* 7, 1957, č. 2, s. 76–83.
- Marie Tošnerová, *Matrika literátského kúru v Jaroměři, Stopami dějin Náchodska*. Sborník Státního okresního archivu Náchod 9, 2003, s. 155–166.
- Miroslav Trantírek, *Vliv státu na vývoj městských a gruntovních knih na Moravě a ve Slezsku do roku 1849*, *Sborník archivních prací* 10, 1960, s. 105–181.
- Kateřina Valentová, *Matriky chomutovského gymnázia a semináře. Mimořádný pramen k dějinám jezuitského školství*, in: Petr Rak (ed.), *Comotovia 2005. Sborník příspěvků z konference věnované výročí 400 let vykoupení Chomutova z poddanství (1605–2005)*, Chomutov 2006, s. 133–141.
- Ján Valo, *Diplomatická produkcia Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave v priereze jej existencie v rokoch 1921 až 1950*, *Studia historica Brunensia* 67, 2020, č. 1, s. 159–170.
- Vladimír Vašků, *Studie o správních dějinách a písemnostech moravského královského tribunálu z let 1636–1749*, Brno 1969 (= *Spisy University J. E. Purkyně v Brně, Filosofická fakulta* 144).
- Vladimír Vašků, *Panovnické confirmace pro moravské kláštery v 18. století. Novověké úřední revize středověkých a raně novověkých listin*, Brno 1981.
- Pavel Vlček, *Encyklopedie architektů, stavitelů, zedníků a kameníků v Čechách*, Praha 2004.
- Michaela a Karl Vocelkovi, *František Josef I. Císař rakouský a král uherský*, Praha 2017.
- Martina Vodová, *Workshop Formy a přeměny diplomatické produkce v novověku (II) v Brně 29. listopadu 2017*, *Archivní časopis* 68, 2018, č. 2, s. 183–184.
- Václav Vojtíšek, *O studiu městských knih českých*, *Věstník České Akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění* 24, 1915, s. 389–417.
- Miloslav Volf, *Vývoj gruntovní knihy ve světle zákonů a hospodářských instrukcí*, *Zprávy českého zemského archivu* 8, 1939, s. 41–108.

Jana Vránková, Psací stroje. Katalog psacích strojů ze sbírky Národního technického muzea v Praze, Praha 1993.

Aleš Vyskočil, C.k. úředník ve zlatém věku jistoty, Praha 2009 (= Práce Historického ústavu AV ČR – Opera Instituti historici Pragae. Řada A – Monographia; sv. 26).

Adam Wandruszka – Peter Urbanitsch, Die Habsburgermonarchie 1848–1918, Wien 1975.

Michal Wanner a kol., Základní pravidla pro zpracování archiválií, Praha 2015.

František Weyr, Československé právo správní. Část obecná. Organizace veřejné správy a řízení správní, Brno 1922 (= Knihovna Českého akademického spolku "Právník" v Brně, svazek 3).

Jiří Wolf a kol., Duchcov. Dějiny českých, moravských a slezských měst, Praha 2013.

9. Seznam vyobrazení

Obr. č. 1: Přehledová mapa rakousko-uherské monarchie

Zdroj: Rekonstrukce na základě mapy uveřejněné v Eva Semotanová – Jiří Cajthaml, Akademický atlas českých dějin, Praha 2014, s. 267; autor: Pavel Holub

Obr. č. 2: Hustota zalidnění v roce 1910

Zdroj: Převzato z Eva Semotanová – Jiří Cajthaml, Akademický atlas českých dějin, Praha 2014, s. 334.

Obr. č. 3: Portrét pražského místodržitele Karla Coudenhoveho (muž vpravo)

Zdroj: Státní hrad a zámek Horšovský Týn, inv. č. HT 4885.

Obr. č. 4: Návrh na rozdělení politického okresu Duchcov

Zdroj: NA Praha, Ministerstvo vnitra Vídeň – prezidium, kar. 5 – čj. 11 941/1913

Obr. č. 5: Mapa navržených změn na konci prvního desetiletí 20. století

Zdroj: NA Praha, České místodržitelství Praha – prezidium, kar. 3003 – okresní úřad Hořice

Obr. č. 6: Návrh na oddělení okresu Varnsdorf od Okresního hejtmánství v Rumburku

Zdroj: NA Praha, Ministerstvo vnitra Vídeň – prezidium, kar. 5 – čj. 2049/1908

Obr. č. 7: Znázornění variant připojení lokalit z okolí Nymburka za účelem vytvoření nového okresního hejtmánství

Zdroj: ÖStA Wien, Allgemeines Verwaltungsarchiv, Inneres, Ministerium des Innern – Präsidium, kar. 1291 – Landesfürstliche Behörden, Böhmen, čj. 3289/1907.

Obr. č. 8: Znázornění oblasti Brandýsa nad Labem při oddělení od politického okresu Karlín

Zdroj: NA Praha, Ministerstvo vnitra Vídeň – prezidium, kar. 4 – čj. 2049/1908.

Obr. č. 9: Znázornění změn při správním rozdělení oblasti Nejdku

Zdroj: NA Praha, Ministerstvo vnitra Vídeň – prezidium, kar. 4 – čj. 2227/1908.

Obr. č. 10: Znázornění vymezení oblasti nově ustanoveného humpoleckého politického okresu

Zdroj: NA Praha, Ministerstvo vnitra Vídeň – prezidium, kar. 4 – čj. 2227/1908.

Obr. č. 11: Portrét Františka Thun Hohensteina

Zdroj: Sigmund L'Allemand, olejomalba na plátně, 1893; Oblastní muzeum Děčín.

Obr. č. 12: Návrh na vymezení nového politického okresu, kde je ještě zachyceno centrum ve Velvarech.

Zdroj: NA Praha, Ministerstvo vnitra Vídeň – prezidium, kar. 5 – čj. 11941/1913.

Obr. č. 13: Návrh na ustanovení expozitury v České Kamenici

Zdroj: NA Praha, Ministerstvo vnitra Vídeň – prezidium, kar. 5 – čj. 11941/1913.

Obr. č. 14: Přehledová mapa Dolních Rakous

Zdroj: Převzato z http://www.no.e.gv.at/noe/Karten-Geoinformationen/NOE_Landesuebersicht_A4.png

Obr. č. 15: Mapa zachycující stav okresních hejtmánství na území Dolních Rakous v letech 1905 až 1933

Zdroj: Niederösterreichische Landesbibliothek Sankt Pölten, Sbirka map, sign. KI 1558.

Obr. č. 16: Vyobrazení dolnorakouského místodržitele Ericha Kielmansegga

Zdroj: Převzato z Leopold Haushofer, Biographie über Erich Graf Kielmansegg, Statthalter von Niederösterreich (Undruckte Dissertation, Universität Wien), Wien 1948.

Obr. č. 17: Navržená podoba úpravy písemností za pomoci tzv. průběžného psaní a připojení podací poznámky ihned pod podání reflektující poznatky z území dnešního Německa.

Zdroj: ÖStA Wien, Allgemeines Verwaltungsarchiv, Inneres, Ministerium des Innern – Präsidium, kar. 1298 – čj. 2198/1900.

Obr. č. 18: Rozvrh prací u brněnského okresního hejtmanství zpracovaný podle dolnorakouské normy v roce 1904. V textu je patrné rozdělení úřadu na oddělení (Abteilung) A až E.

Zdroj: ÖStA Wien, Allgemeines Verwaltungsarchiv, Inneres, Ministerium des Innern – Präsidium, kar. 1267 – čj. 4851/1904.

Obr. č. 19: Parte Eduarda Hohenbrucka, který zemřel v prosinci 1909.

Zdroj: NÖ Landesarchiv St. Pölten, Partezettelsammlung, sign. K2, Eduard von Hohenbruck

Obr. č. 20: Podací kniha u hejtmanství v Oberhollabrunnu zachycující nejstarší úpravu změn (formulář A)

Zdroj: NÖ Landesarchiv St. Pölten, Bezirkshauptmannschaft Hollabrunn, kniha č. 142.

Obr. č. 21: Ukázka podací knihy rozdělené primárně abecedně, přičemž do „složek“ vymezených jednotlivými písmeny (zastupujícími přímení) byly zapisována podání.

Zdroj: NÖ Landesarchiv St. Pölten, Bezirkshauptmannschaft Hollabrunn, oddělení A, rok 1901.

Obr. č. 22: Formulář C vázaný k abecedně rozděleným jménům

Zdroj: NÖ Landesarchiv St. Pölten, Bezirkshauptmannschaft Hollabrunn, oddělení A, rok 1901.

Obr. č. 23: Ukázka nejstaršího spisového přehledu

Zdroj: NÖ Landesarchiv St. Pölten, Bezirkshauptmannschaft Hollabrunn, oddělení A, rok 1901.

Obr. č. 24: Spisový přehled s pořadovým číslem 5 umístěným v kruhu a navázaný ke kmenovému číslu 5.

Zdroj: NÖ Landesarchiv St. Pölten, Bezirkshauptmannschaft Hollabrunn, oddělení A, rok 1901.

Obr. č. 25: Ukázka formuláře z roku 1901 určeného pro index

Zdroj: NÖ Landesarchiv St. Pölten, Bezirkshauptmannschaft Hollabrunn, sign. 9/13.

Obr. č. 26: Změna formuláře indexové části určené pro odkazy na jednotlivé lokality.

Zdroj: NÖ Landesarchiv St. Pölten, Bezirkshauptmannschaft Hollabrunn, sign. 06/08.

Obr. č. 27: Ukázka dotazníku č. II z roku 1908. Dokument zachycuje stav vykázaný u okresního hejtmanství v Teplicích

Zdroj: NA Praha, České místodržitelství Praha – prezidium, kar. 2981.

Obr. č. 28: Ukázka přílohy k dotazníku č. V. Dokument zachycuje různé typy razítek, které byly užívány u Okresního hejtmanství ve Vysokém Mýtě.

Zdroj: NA Praha, České místodržitelství Praha – prezidium, kar. 2981.

Obr. č. 29: Ukázka přílohy k dotazníkům rozeslaným z pražského místodržitelství na jaře 1908. Dokument odráží stav Okresního hejtmanství ve Strakonících.

Zdroj: NA Praha, České místodržitelství Praha – prezidium, kar. 2981.

Obr. č. 30: Dohlížecí okresní hejtmanství roku 1893.

Zdroj: zpracováno dle Seznam míst v Království českém. K rozkazu vysokého císaře král. místodržitelství českého na základě úředních udání sestaven, Praha 1893; autor: Pavel Holub

Obr. č. 31: Vedoucí úředníci pražského místodržitelství v březnu 1911.

Zdroj: Český svět 7, (24. března 1911), č. 28, s. 771.

Obr. č. 32: Ukázka dotazníku reformní skupiny zachycující stav úřadů na počátku druhého desetiletí 20. století.

Zdroj: NA Praha, České místodržitelství Praha – prezidium, kar. 4565.

Obr. č. 33: Fotografie dnešního Dolního náměstí v Humpolci, kde se nacházely budovy několika úřadů

Zdroj: Muzeum dr. Aleše Hrdličky, Sběrka fotografií, přír. č. P 150/89).

Obr. č. 34: Mapa humpoleckého politického okresu.

Zdroj: MZA v Brně – SOkA Pelhřimov, Okresní školní výbor Humpolec, inv. č. 164, mapa č. 1.

Obr. č. 35: Štítek svědčící o vzniku knihy v tiskárně Maxmiliána Jordana v Oberhollabrunnu

Zdroj: MZA v Brně – SOkA Pelhřimov, OU Humpolec, inv. č. 291, kniha č. 202.

Obr. č. 36: Hlavičkový papír, jak byl objednan v oberhollabrunnské tiskárně Maxmiliána Jordána

Zdroj: MZA v Brně – SOkA Pelhřimov, OU Humpolec, inv. č. 509, kar. 11 – prezidiální spis č. 77/1910

Obr. č. 37: Výřez záznamu z prezidiální podací knihy, kde je pod pořadovým číslem 1 zapsáno doručení tří exemplářů dolnorakouského naučení.

Zdroj: MZA v Brně – SOkA Pelhřimov, OU Humpolec, inv. č. 291, kniha č. 202.

Obr. č. 38: Schválení vzniku humpoleckého a nejdeckého okresního hejtmanství císařem Františkem Josefem I.

Zdroj: NA Praha, Ministerstvo vnitra Vídeň – prezidium, kar. 5, čj. 5981/1910.

Obr. č. 39: Telegram zasláný císaři Františku Josefu I. s díky za ustanovení humpoleckého hejtmanství

Zdroj: MZA v Brně – SOkA Pelhřimov, OU Humpolec, inv. č. 509, kar. 11 – prezidiální spis č. 74/1910.

Obr. č. 40: Strany pamětní knihy humpoleckého okresního hejtmanství s podpisy úředníků a zaměstnanců úřadu při jeho slavnostním otevření 1. července 1910.

Zdroj: MZA v Brně – SOkA Pelhřimov, OU Humpolec, inv. č. 101, kniha č. 12.

Obr. č. 41: Fotografie prvního humpoleckého hejtmana Vojtěcha Vaniše, která je součástí pamětní knihy humpoleckého hejtmanství.

Zdroj: MZA v Brně – SOkA Pelhřimov, OU Humpolec, inv. č. 101, kniha č. 12.

Obr. č. 42: Fotografie časlavského dohlížecího hejtmana Karla Krejčího

Zdroj: MZA v Brně – SOkA Pelhřimov, OU Humpolec, inv. č. 101, kniha č. 12.

- Obr. č. 43:** Fotografie úředníků a zaměstnanců humpoleckého okresního hejtmanství
Zdroj: Muzeum dr. Aleše Hrdličky v Humpolci, př. č. P 179/89", inv. č. 818k
- Obr. č. 44:** Fotografie havlíčkobrodského okresního hejtmana Tomáše Matějky
Zdroj: MZA v Brně – SOkA Pelhřimov, OU Humpolec, inv. č. 101, kniha č. 12
- Obr. č. 45:** Přání Vojtěchu Vanišovi vyslovené při 25. výročí jeho úřední činnosti.
Zdroj: Muzeum dr. Aleše Hrdličky v Humpolci.
- Obr. č. 46:** Ukázka jednacího plánu užívaného u humpoleckého okresního hejtmanství
Zdroj: Erich Kielmansegg, Amtsunterricht für die k. k. Bezirkshauptmannschaften in Niederösterreich, Wien 1905.
- Obr. č. 47:** Zápisy týkající jedné záležitosti – vybavení mobiliářem okresního hejtmanství, které Vojtěch Vaniš prioroval pomocí předchozího (uvedeno v horním levém rohu) a následného čísla (uvedeno v dolním levém rohu).
Zdroj: MZA v Brně – SOkA Pelhřimov, OU Humpolec, inv. č. 291, kniha č. 202
- Obr. č. 48:** Ukázky zápisů o uzavření podacích knih, které vedl Antonín Pustina a kancelářský pomocník Bohumil Jozífek.
Zdroj: MZA v Brně – SOkA Pelhřimov, OU Humpolec, inv. č. 451, kniha č. 362.
- Obr. č. 49:** Dokument expedovaný z okresního hejtmanství a zaslaný humpolecké městské radě.
Zdroj: MZA v Brně – SOkA Pelhřimov, AM Humpolec, inv. č. 821, kar. 218.
- Obr. č. 50:** Ukázka spisového přehledu k agendě vysvědčení chudoby.
Zdroj: MZA v Brně – SOkA Pelhřimov, OU Humpolec, inv. č. 308, kniha č. 219.
- Obr. č. 51:** Ukázka zápisu v nahlížecí knize (Nachschlagbuch) humpoleckého hejtmanství
Zdroj: MZA v Brně – SOkA Pelhřimov, OU Humpolec, inv. č. 301, kniha č. 212.
- Obr. č. 52:** Ukázka nahlížecí knihy (Nachschlagbuch) zachycující část, která by ve starším období byla vedena pomocí indexu (lokalit).
Zdroj: MZA v Brně – SOkA Pelhřimov, OU Humpolec, inv. č. 352, kniha č. 263.
- Obr. č. 53:** Ukázka části nahlížecí knihy, kde je patrné v levém sloupci uvedená spisová značka, které vpravo v řezaném „indexu“ odpovídá popis přilepený z rozstříhaného jednacího plánu (Geschäftsplan).
Zdroj: MZA v Brně – SOkA Pelhřimov, OU Humpolec, inv. č. 352, kniha č. 263.
- Obr. č. 54:** Zápisy v podací knize (Eingangsbuch) pod kmenové číslo osm obsahují dokumenty týkající se Rudolfa Šlechty.
Zdroj: MZA v Brně – SOkA Pelhřimov, OU Humpolec, inv. č. 291, kniha č. 202.
- Obr. č. 55:** Průvodní dokument dolnorakouského místodržitelství z Vídně připojený ke třem exemplářům dolnorakouského naučení z roku 1905 zaslaným do Humpolce.
Zdroj: MZA v Brně – SOkA Pelhřimov, OU Humpolec, inv. č. 509, kar. 11 – prez. č. 10.
- Obr. č. 56:** Plán půdorysu prvního patra budovy okresního hejtmanství.
Zdroj: MZA v Brně – SOkA Pelhřimov, AM Humpolec, inv. č. 496, kar. 68 – stavební plán úprav někdejší školní budovy. Rekonstrukce místností ve vztahu k úředníkům dle MZA v Brně – SOkA Pelhřimov, OU Humpolec, inv. č. 512, kar. 14 – prezidiální spis č. 26/1913).

Obr. č. 57: Formulář podacího protokolu zavedený roku 1855

Zdroj: Formulář č. 3 nařízení č. 52/1855 ř. z.

Obr. č. 58: Ukázka formuláře F pro lesní katastr

Zdroj: Vzorec F nařízení č. 66/1873 z. z. pro Čechy.

Obr. č. 59: Formulář z roku 1858 pro Trestní rejstřík o projednávaných případech

Zdroj: Formulář č. 1 nařízení č. 34/1858 ř. z.

Obr. č. 60: Podoba Spolkového katastru vedeného původně u Českého místodržitelství v Praze

Zdroj: MZA v Brně – SOKA Pelhřimov, OÚ Pelhřimov, inv. č. 124, kniha č. 124

Obr. č. 61: Konec soupisu spolků k roku 1900 s chronologicky připisovanými zápisy

Zdroj: MZA v Brně – SOKA Pelhřimov, OÚ Pelhřimov, inv. č. 124, kniha č. 124

Obr. č. 62: Výřez spolkového katastru členěného dle obcí pomocí řezaného indexu

Zdroj: MZA v Brně – SOKA Pelhřimov, OÚ Humpolec, inv. č. 196, kniha č. 107

Obr. č. 63: Obdobné provedení zápisu týkajícího se „charakteristiky lokality“ ve vodní knize z Kamenice nad Lipou jako v pelhřimovské vodní knize.

Zdroj: MZA v Brně – SOKA Pelhřimov, OÚ Kamenice nad Lipou, přírůstek č. 113/2014, kniha č. 1 – vodní kniha z let 1870–1842.

Obr. č. 64: „Předávací protokol“ potvrzující přesun písemností z příruční registratury u oddělení do centrální registratury úřadu.

Zdroj: Franz Rapprich, Vorschlag einer neuen Kanzleiordnung für die politischen Behörden, Prag 1910, vzor 43 (uložen např. NA Praha, České místodržitelství – prezidium, sign. 1/6/10/13, karton č. 4433).

Obr. č. 65 a 66: Einlageschein (vložití list), který měl být vložen na místo vyjmutého spisu ve spisovně. Patrné jsou všechny identifikátory – Stammzahl (kmenové číslo), Registraturzeichen (registraturní značka), ale i označení spisu, k němuž byl vyjmutý dokument připojen.

Zdroj: Obr. 65: Erich Kielmansegg, Amtsunterricht für die k. k. Bezirkshauptmannschaften in Niederösterreich, Wien 1905, vzor č. 35.

Obr. 66: NÖ Landesarchiv St. Pölten, Bezirkshauptmannschaft Bruck an der Leitha, sign. 1/6, kar. 101.

Obr. č. 67: Výkaz nevyřízených záležitostí za rok. Výkaz byl navázán na obsah spisů uložených v deskách rozlišených dle barvy (červené, žluté a šedé), které odrážely stav průběhu úředního jednání.

Zdroj: Franz Rapprich, Vorschlag einer neuen Kanzleiordnung für die politischen Behörden, Prag 1910, vzor 20 (uložen např. NA Praha, České místodržitelství – prezidium, sign. 1/6/10/13, karton č. 4433).

Obr. č. 69: Průpisový list sloužící k evidenci pohybu písemnosti v rámci úřadu

Zdroj: Franz Rapprich, Vorschlag einer neuen Kanzleiordnung für die politischen Behörden, Prag 1910, vzor 21 (uložen např. NA Praha, České místodržitelství – prezidium, sign. 1/6/10/13, karton č. 4433).

Obr. č. 70: Denní výkaz, který sloužil jako přehled písemností předaných kancelářským oddělením.

Zdroj: Franz Rapprich, Vorschlag einer neuen Kanzleiordnung für die politischen Behörden, Prag 1910, vzor 18 (uložen např. NA Praha, České místodržitelství – prezidium, sign. 1/6/10/13, karton č. 4433).

Obr. č. 71: Formulář lhůtního upomenutí, které předkládal nejčastěji vedoucí kancelářského oddělení konceptnímu úředníku jako připomínku vyhotovit určitý výkaz či dokončit jednání formou rozhodnutí.

Zdroj: Franz Rapprich, Vorschlag einer neuen Kanzleiordnung für die politischen Behörden, Prag 1910, vzor 17 (uložen např. NA Praha, České místodržitelství – prezidium, sign. 1/6/10/13, karton č. 4433).

Obr. č. 72: Formulář upomenutí institucí k předložení zprávy omezené lhůtou.

Zdroj: Franz Rapprich, Vorschlag einer neuen Kanzleiordnung für die politischen Behörden, Prag 1910, vzor 16 (uložen např. NA Praha, České místodržitelství – prezidium, sign. 1/6/10/13, karton č. 4433).

Obr. č. 73: Formulář objednáacího listu, který reflektoval podobně jako Einlageschein (vložití list) identifikátory spisu, ke kterému byly písemnosti přiloženy a odkud byly vyjmuty.

Zdroj: Franz Rapprich, Vorschlag einer neuen Kanzleiordnung für die politischen Behörden, Prag 1910, vzor 23 (uložen např. NA Praha, České místodržitelství – prezidium, sign. 1/6/10/13, karton č. 4433).

Obr. č. 74: Vzorově vyplněný formulář Eingangsbuch (podací knihy) vedené podle dolnorakouského nařízení, který obsahuje pět řádků pro evidenci písemností. V případě nutnosti bylo třeba pokračovat pod novým číslem (Nachzahl).

Zdroj: Erich Kielmansegg, Amtsunterricht für die k. k. Bezirkshauptmannschaften in Niederösterreich, Wien 1905, vzor 12.

Obr. č. 75: Ukázka vzorově vyplněného Eingangsblatt (podacího listu), který byl určen pro zápis evidenci maximálně 20 pořadových čísel (podání) u jedné záležitosti.

Zdroj: Franz Rapprich, Vorschlag einer neuen Kanzleiordnung für die politischen Behörden, Prag 1910, vzor 12a (uložen např. NA Praha, České místodržitelství – prezidium, sign. 1/6/10/13, karton č. 4433).

Obr. č. 76: Vzorově vyplněný Eingangsbogen (Podací arch), kde je patrná signatura 325 a v rámci ní poté přepisována jednotlivá podání.

Zdroj: Entwurf einer Verordnung der Minister des Innern, für Kultus und Unterricht, des Handels, für öffentliche Arbeiten, der Eisenbahnen, des Ackerbaues und für Landesverteidigung mit der eine Geschäftsordnung der k. k. Bezirkshauptmannschaften erlassen und Grundsätze des Verfahrens vor den politischen Behörden festgestellt werden, vzor 9 (uložen např. v NA Praha, České místodržitelství – prezidium Praha, sign. 1/6/31, karton 4566 – reforma1912).

Obr. č. 77: Vzorově vyplněná Eingangskarte (podací karta), která sloužila k evidenci podání u agendy, kde bylo výhodnější vést kartotéku řazenou abecedně.

Zdroj: Entwurf einer Verordnung der Minister des Innern, für Kultus und Unterricht, des Handels, für öffentliche Arbeiten, der Eisenbahnen, des Ackerbaues und für Landesverteidigung mit der eine Geschäftsordnung der k. k. Bezirkshauptmannschaften erlassen und Grundsätze des Verfahrens vor den politischen Behörden festgestellt werden, vzor 6 a 7 (uložen např. v NA Praha, České místodržitelství – prezidium Praha, sign. 1/6/31, karton 4566 – reforma1912).

Obr. č. 78: Vzor formuláře Nachschlagebuch (vyhledávací kniha), která byla vedena na místo elenhu a indexu. Zde ukázka pro zápis osobních jmen.

Zdroj: Erich Kielmansegg, Amtsunterricht für die k. k. Bezirkshauptmannschaften in Niederösterreich, Wien 1905, vzor 19.

Obr. č. 79: Ukázka Aktenübersicht (spisového přehledu), který obsahuje všechny vyžadované náležitosti.

Zdroj: MZA v Brně – SOKA Pelhřimov, OU Humpolec, inv. č. 304, kniha č. 215 spisový přehled a podací protokol, sign. A.

Obr. č. 80: Ukázka Geschäftsplan (jednací plán) užívaný dle RR.

Zdroj: Entwurf einer Verordnung der Minister des Innern, für Kultus und Unterricht, des Handels, für öffentliche Arbeiten, der Eisenbahnen, des Ackerbaues und für Landesverteidigung mit der eine Geschäftsordnung der k. k. Bezirkshauptmannschaften erlassen und Grundsätze des Verfahrens vor den politischen Behörden festgestellt werden, s. 21 (uložen např. v NA Praha, České místodržitelství – prezidium Praha, sign. 1/6/31, karton 4566 – reforma 1912).

Obr. č. 81: Ukázka přepisování podání v rámci jedné Angelegenheit (záležitosti), kdy pořadové

číslo je uvedeno ve čtvrtém sloupci a začíná u druhé písemnosti číslem jedna. Zde záležitost, tedy umístění Františka Morávka do polepšovny obsahuje pět *Einlauf* (podání).

Zdroj: MZA v Brně – SOKA Pelhřimov, OU Humpolec, inv. č. 451, kniha č. 362.

Obr. č. 82: Ukázka sběrného kusu, u místodržitelství v Praze nazvané jako *Sammelsbogen* (užíván již před rokem 1905)

Zdroj: NA Praha, České místodržitelství Praha – prezidium, manipulace 1900–1910, karton 3011 – čj. 21604/1904 z 26.září 1905.

Obr. č. 83: Spis Prezidia ministerstva vnitra ve Vídni, kde jsou četně užitě kancelářské poznámky určující další úkony spjaté s vyřízením záležitosti

Zdroj: ÖStA Wien, Allgemeines Verwaltungsarchiv, Inneres, Ministerium des Innern – Präsidium, kar. 1270 – čj. 10908/1907.

Obr. č. 84: *Postaufgabebuch* (Kniha evidence předaných písemností k poštovní přepravě)

Zdroj: Erich Kielmansegg, *Amtsunterricht für die k. k. Bezirkshauptmannschaften in Niederösterreich*, Wien 1905, vzor 43.

Obr. č. 85: *Postabgabebuch* (Poštovní doručovací kniha)

Zdroj: Franz Rapprich, *Vorschlag einer neuen Kanzleiordnung für die politischen Behörden*, Prag 1910, vzor 4 (uložen např. NA Praha, České místodržitelství – prezidium, sign. 1/6/10/13, karton č. 4433).

Obr. č. 86: Vzor pro *Zustellbuch* (knihu potvrzení doručení)

Zdroj: Erich Kielmansegg, *Amtsunterricht für die k. k. Bezirkshauptmannschaften in Niederösterreich*, Wien 1905, vzor 44.

Obr. č. 87: Vzor registraturní skříně opatřené popisem jednotlivých přihrádek odpovídajících *Geschäftsplan* (jednacího plánu).

Zdroj: Erich Kielmansegg, *Amtsunterricht für die k. k. Bezirkshauptmannschaften in Niederösterreich*, Wien 1905, vzor 31.

Obr. č. 88: Ukázka registraturní skříně z katalogu oberhollabrunnského tiskaře Maxmiliána Jordána.

Obr. 88: ÖStA Wien, Allgemeines Verwaltungsarchiv, Inneres, Ministerium des Innern – Präsidium, kar. 1270 – čj. 10908/1907.

Obr. č. 89: Podoba prachového víka, jehož účelem bylo zabránění vnikání prachu do polic se spisy

Zdroj: Franz Rapprich, *Vorschlag einer neuen Kanzleiordnung für die politischen Behörden*, Prag 1910, vzor 31 (uložen např. NA Praha, České místodržitelství – prezidium, sign. 1/6/10/13, karton č. 4433).

Obr. č. 90: Lhůtní skříň z katalogu oberhollabrunnského tiskaře Maxmilána Jordána

Zdroj: ÖStA Wien, Allgemeines Verwaltungsarchiv, Inneres, Ministerium des Innern – Präsidium, kar. 1270 – čj. 10908/1907

Obr. č. 91: Ukázka *Geschäftsplan* (jednacího plánu) zavedeného v dolnorakouské normě.

Zdroj: Erich Kielmansegg, *Amtsunterricht für die k. k. Bezirkshauptmannschaften in Niederösterreich*, Wien 1905, s. 102.

Obr. č. 92: Ukázka *Schlagwörter* (hesláře) navrženého pro RR

Zdroj: *Entwurf einer Verordnung der Minister des Innern, für Kultus und Unterricht, des Handels, für öffentliche Arbeiten, der Eisenbahnen, des Ackerbaues und für Landesverteidigung mit der eine Geschäftsordnung der k. k. Bezirkshauptmannschaften erlassen und Grundsätze des Verfahrens vor den politischen Behörden festgestellt werden*, příloha č. 2 – *Schlagwörterbuch*, s. 30 (uložen např. v NA Praha, České místodržitelství – prezidium Praha, sign. 1/6/31, karton 4566 – reforma1912).

Obr. č. 93: *Fristenvormerk* (lhůtní záznamník) užívaný k evidenci lhůt u jednotlivých písemností V DR řešeny lhůty pomocí skříně, kde měly být v obdobných termínech, jako u lhůtního záznamníku vkládány spisy a při dané lhůtě vyjmuty a náležitě zúradovány.

Zdroj: Franz Rapprich, *Vorschlag einer neuen Kanzleiordnung für die politischen Behörden*, Prag 1910, vzor 26 (uložen např. NA Praha, České místodržitelství – prezidium, sign. 1/6/10/13, karton č.

4433).

Obr. č. 94: Ukázka zápisů ve Fristendirektorium (přehled lhůt) pro periodicky se opakující podání.
Zdroj: ÖStA Wien, Allgemeines Verwaltungsarchiv, Inneres, Ministerium des Innern – Präsidium, kar. 1273 – Landesfürstliche Behörden, Böhmen – lhůtní repertorium.

Obr. č. 95: Ukázka Aktendeckel (spisových desek) opatřených všemi náležitostmi.
Zdroj: NÖ Landesarchiv St. Pölten, Bezirkshauptmannschaft Hollabrunn, sign. X/144, kar. 110.

Obr. č. 96: Umschlag (spisová obálka) podle dolnorakouského vzoru.
Zdroj: NÖ Landesarchiv St. Pölten, Bezirkshauptmannschaft Hollabrunn, sign. X/144, kar. 110.

Obr. č. 97: Beilagentasche (taška na přílohy)
Zdroj: NÖ Landesarchiv St. Pölten, Bezirkshauptmannschaft Hollabrunn, sign. X/144, kar. 110.

Obr. č. 98: Desky na spisy podle pražské Raprichovy normy
Zdroj: NA Praha, České místodržitelství Praha – prezidium, manipulace 1900–1910, sign. 1/6/10/13, kar. 2983.

Obr. č. 99: Lochmaschine (děrovadlo)
Zdroj: NA Praha, České místodržitelství Praha – prezidium, sign. 1/6/10/13, kar. 2983.

Obr. č. 100: Rozmnožovací aparát z reklamního katalogu firmy Maxmiliána Jordána z Oberhollabrunnu
Zdroj: ÖStA Wien, Allgemeines Verwaltungsarchiv, Inneres, Ministerium des Innern – Präsidium, kar. 1270 – čj. 10908/1907

Obr. č. 101: Psací stroj Remington vykázaný nejčastěji u okresních úřadů v Čechách roku 1908.
Zdroj: Převzato z: Jana Vránková, Psací stroje. Katalog psacích strojů ze sbírky Národního technického muzea v Praze, Praha 1993, s. 78.

Obr. č. 102: Rozšíření jednotlivých typů psacích strojů v rámci okresních hejtmanství v Čechách roku 1908.
Zdroj: ÖStA Wien, Allgemeines Verwaltungsarchiv, Inneres, Ministerium des Innern – Präsidium, kar. 1273, čj. 5259/1908.

10. Seznam tabulek

Tabulka č. 1: Tabulka uvádějící jednotlivé korunní země, kde byla druhoinstanční správní instituce označena jako místodržitelství (dle stavu z roku 1868)

Zdroj: Rekonstrukce dle zákona č. 44/1868 z 19. května 1868 o zřízení politických správních úřadů, autor: Pavel Holub

Tabulka č. 2: Tabulka uvádějící jednotlivé korunní země, kde byla druhoinstanční správní instituce označena jako zemská vláda (dle stavu z roku 1868)

Zdroj: Rekonstrukce dle zákona č. 44/1868 z 19. května 1868 o zřízení politických správních úřadů, autor: Pavel Holub

Tabulka č. 3: Průměrný počet obyvatel roku 1868 na jedno hejtmanství ve vybraných korunních zemích Předlitavska

Zdroj: Přehled obsažený u nařízení ministerstva vnitra č. 101/1868 z 10. července 1868.)

Tabulka č. 4: Sumární přehled národnostně českých lokalit určených k novému správnímu uspořádání

Zdroj: NA Praha, České místodržitelství Praha – prezidium, kar. 3003 – okresní úřad Hořice

Tabulka č. 5: Sumární přehled národnostně německých lokalit určených k řešení v kontextu vzniku nových okresních hejtmanství.

Zdroj: NA Praha, České místodržitelství Praha – prezidium, kar. 3003 – okresní úřad Hořice.

Tabulka č. 6: Přehled nárůstu počtu obyvatel a počtu okresních hejtmanství v jednotlivých zemích Předlitavska mezi roky 1890 a 1910

Zdroj: Sestaveno na základě tiskem vydaných výsledků sčítání lidu: Die Ergebnisse der Volkszählung vom 31. December 1890 in den im Reichsrathe vertretenen Königreichen und Ländern, Wien 1893.

Tabulka č. 7: Tabulka převzatá z tištěné zprávy Ericha Kielmansegga pro jednání komise o reformě veřejné správy, která zachycuje rozdělení hejtmanství na skupiny podle počet počtu podání. Pokud nezohledníme nejvytíženější a nejméně vytížené, je patrné, že v Čechách z 80 % převládaly úřady s podáními mezi 30 000 a 80 000 tisíci (86 úřadů ze 102).

Zdroj: ÖStA Wien, Allgemeines Verwaltungsarchiv, Inneres, Ministerratspräsidium, Verwaltungsreformkommission, sv. 45 – Zpráva Ericha Kielmansegga pro jednání komise o reformě.

Tabulka č. 8: Počet obyvatel v jednotlivých politických okresech roku 1900.

Zdroj: Die Ergebnisse der Volkszählung vom 31. December 1900 in den im Reichsrathe vertretenen Königreichen und Ländern. (= Österreichische Statistik, sv. 63), Vídeň 1902, s. XLV.

Tabulka č. 9: Sumární přehled vzniku hejtmanství a expozitur v letech 1884–1914

Zdroj: Zpracováno na základě Štěpán Mleziva, Retrospektivní přehled územních jednotek a územních celků od roku 1850 do současnosti, Praha 2010.

Tabulka č. 10: Přehled členů Komise pro reformu veřejné správy v letech 1912–1915.

Zdroj: Hof- und Staatshandbuch der Österreichisch-Ungarischen Monarchie für das Jahr 1912, Wien 1912, s. 450; Hof- und Staatshandbuch der Österreichisch-Ungarischen Monarchie für das Jahr 1913, Wien 1913, s. 461; Hof- und Staatshandbuch der Österreichisch-Ungarischen Monarchie für das Jahr 1914, Wien 1914, s. 469; Hof- und Staatshandbuch der Österreichisch-Ungarischen Monarchie für das Jahr 1915, Wien 1915, s. 477.

Tabulka č. 11: Vývoj kancelářský oddělení a jimi vyřizovaných agend u Okresního hejtmanství v Oberhollabrunnu v letech 1900–1908

Zdroj: (Zdroj: Rekonstruováno dle podacích knih NÖ Landesarchiv St. Pölten,

Bezirkshauptmannschaft Hollabrunn, podací knihy (Eingangsbuch) z let 1900–1908)

Tabulka č. 12: Přehled okresních hejtmanství v Dolních Rakousích a rozdělení agend u jednotlivých kancelářských oddělení

Zdroj: NA Praha, České místodržitelství Praha – prezidium, kar. 2978.

Tabulka č. 13: Ukázka spisových přehledů z roku 1901, které byly založené až v průběhu roku u oddělení A

Zdroj: NÖ Landesarchiv St. Pölten, Bezirkshauptmannschaft Hollabrunn, oddělení A, rok 1901.

Tabulka č. 14: Přehled okresních hejtmanství v Čechách s doloženým užíváním dolnorakouského systému úřadování v rozmezí let 1900–1919.

Zdroj: NA Praha, České místodržitelství Praha – prezidium, kar. 4565–4566; Tamtéž, Ministerstvo vnitra Praha – stará registratura, kar.109.

Tabulka č. 15: Přehled objednaných předmětů pro expozituru v Nymburce.

Zdroj: NA Praha, Českého místodržitelství Praha – prezidium, kar. 3004 – Okresní úřad Humpolec.

Tabulka č. 16: Přehled knih z fondu Okresní úřad Humpolec označených štítkem svědčícím o vzniku knihy v tiskárně Maxmiliána Jordana v Oberhollabrunnu

Zdroj: MZA v Brně – SOkA Pelhřimov, inv. č. 291, 301, 304, 352, 353, 370, 396, 397, 422, 448, kniha č. 202, 212, 215, 263, 264, 281, 307, 308, 333, 359.

Tabulka č. 17: Přehled vyřízených počtu podání jednotlivými skupinami úřednictva u humpoleckého hejtmanství roku 1911

Zdroj: MZA v Brně – SOkA Pelhřimov, OU Humpolec, kar. 13 – prez. spis č. 26/1912.

Tabulka č. 18: Schéma vyjadřující vyřizování agendy příslušným oddělením u humpoleckého okresního hejtmanství

Zdroj: Zpracováno dle registraturních pomůcek – OU inv. č. 304–316 (oddělení A), 354–359 (oddělení B), 370–371 (oddělení K), 397–405 (oddělení M), 430–435 (oddělení R), 449–452 a 454 (oddělení V) kniha č. 215—227, 265–270, 281–282, 308–316, 341–346, 360–363 a 365.

Tabulka č. 19: Nástin čísel spisových přehledů vázaných dlouhodobě na konkrétní agendu v rámci kancelářského oddělení A.

Zdroj: MZA v Brně – SOkA Pelhřimov, OU Humpolec, inv. č. 309, 310, 313, 314, kniha č. 220, 221, 224, 225

Tabulka 20: Souhrnná tabulka hesel, jejichž zkratky měly mít přesně specifikovanou podobu.

Zdroj: Erich Kielmansegg, Amtsunterricht für die k. k. Bezirkshauptmannschaften in Niederösterreich, Wien 1905 (DR).

Franz Rapprich, Vorschlag einer neuen Kanzleiordnung für die politischen Behörden, Prag 1910 (uložen např. NA Praha, České místodržitelství – prezidium, karton č. 4433) (PR).

Entwurf einer Verordnung der Minister des Innern, für Kultus und Unterricht, des Handels, für öffentliche Arbeiten, der Eisenbahnen, des Ackerbaues und für Landesverteidigung mit der eine Geschäftsordnung der k. k. Bezirkshauptmannschaften erlassen und Grundsätze des Verfahrens vor den politischen Behörden festgestellt werden (uložen např. v NA Praha, České místodržitelství – prezidium Praha, karton 4566 – reforma1912) (RR).

11. Seznam grafů

Graf č. 1: Vývoj počtu podání u vybraných okresních hejtmanství v letech 1868 až 1914

Zdroj: Podací protokoly jednotlivých okresních hejtmanství (údaje uvedeny nejčastěji v archivní pomůcce případně zjištěno u archiválií přímo).

Graf č. 2: Graf zachycující lidnotost a velikost jednotlivých politických okresů k roku 1900

Zdroj: Die Ergebnisse der Volkszählung vom 31. December 1900 in den im Reichsrathe vertretenen Königreichen und Ländern, Wien 1902, s. 45–47).

Graf č. 3: Graf zachycuje počet podání u dolnorakouských okresních hejtmanství k roku 1904 (modrá barva odpovídá běžné agendě, červená prezidiální)

Zdroj: NA Praha, České místodržitelství Praha – prezidium, kar. 2984.

Graf č. 4: Počet podání vykázaných u dolnorakouských hejtmanství na konci prvního desetiletí 20. století.

Zdroj: ÖStA Wien, Allgemeines Verwaltungsarchiv, Inneres, Ministerratspräsidium, Verwaltungsreformkommission, fas. 45.

Graf č. 5: Věk zaměstnanců humpoleckého okresního hejtmanství roku 1910

Zdroj: Sestaveno na základě údajů ve sčítání lidu: MZA v Brně – SOkA Pelhřimov, OU Humpolec, inv. č. 876, fas. 8–13. Přístupné na <https://www.mza.cz/scitacioperaty/>, studováno 31.12.2020.)

Graf 6: Počet záznamů u jednotlivých spisových přehledů v roce 1915 a 1917.

Zdroj: MZA v Brně – SOkA Pelhřimov, OU Humpolec, inv. č. 309 a 313, kniha č. 220 a 224.

12. Přílohy

Seznam příloh

Příloha č. 1 – Systematika instrukce z roku 1855

Příloha č. 2 – Systematika dolnorakouského úředního naučení (1905)

Příloha č. 3 – Systematika pražského úředního naučení (1910)

Příloha č. 4 – Hlavní skupiny jednacího plánu dle dolnorakouského naučení (1905)

Příloha č. 5 – Detailní členění jednacího plánu na oddíly podle dolnorakouského naučení.

Příloha č. 6 – Schéma zachycující proměnu okresních hejtmanství v Dolních Rakousích

Příloha č. 1 – Systematika instrukce z roku 1855

Hlava první	
O vnitřním zřízení okresních úřadů (vymezení komu je norma určena)	§ 1
Částka první	
Obsazování a uvolňování služebních míst (podmínky přijetí, postup při vyhlášení, přeložení)	§ 2–28
Částka druhá	
O úředních povinnostech osob jmenovaných u okresních úřadů	
Všeobecně (vlastnosti úředníků, pracovní doba, onemocnění, dovolená, zastupování, neúplatnost, mlčenlivost, apolitičnost, odpovědnost za svěřené věci)	§ 29–44
V jednotlivostech (úkoly představeného úřadu, postavení a úkoly podřízených úředníků, úkoly sluhů)	§ 45–62
Hlava druhá	
Jednací řád okresních hejtmanství (vymezení působnosti jen na politickou agendu)	§ 63
Částka první	
Podací protokol (podoba protokolu, obsah zápisů, typy dokumentů zapisovaných a nezapisovaných, otevírání dokumentů, pořadí zapisování, kontrola zapisování, prezidiální protokol)	§ 64–75
Částka druhá	
Úřední vyřízení, přidělování dokumentů a jejich zpracování (ústní vyřizování, maximálně úsporně v čase, vypracování protokolu o jednání, komisionální řízení, úřední hodiny a dny, rozdělování dokumentů k vyřízení, typologie dokumentů vydávaných úřadem, postup předkládání k aprobaci)	§76–94
Částka třetí	
Vypracování čistopisů a expedice (čistopisy, opatření kolky, nařízení k úpravě dokumentů, titulace příjemců,	§95–111

úprava jednotlivých typů dokumentů, kolacionování, vynesení v podacím protokolu, poplatky, způsoby doručení, evidence pošty, dodejky, edikty, rejstříky a výkazy, výkazy práce za předchozí rok)	
Registratura úřadu	§113–126

Příloha č. 2 – Systematika dolnorakouského úředního naučení (1905)

Údaje (vystižení obsahu oddílu) explicitně neuvedené v normě, byly doplněny do hranatých závorek

1. Vnitřní uspořádání zeměpanských politických okresních úřadů		
1.0. Personální stav		1
1.1. O obsazování a uvolnění služebních míst		
	a) Všeobecné požadavky:	2
	Zejména státní občanství	3
	Bezúhonnost	4
	[Osoby nepřipustěné k výkonu státní služby]	5
	Věková hranice	6
	Příbuznost a sešvagření	7
	b) Zvláštní požadavky	8
	Úřední lékař	9
	Stavební služba	10
	[Další požadavky na uchazeče o místo]	11
	Přijetí praktikantů a asistentů	12
	[Postavení praktikantů mezi úřednictvem a případný plat]	13
	Konkurz na uvolněná místa	14
	Žádost o místo	15
	Vyplnění služebního popisu při žádosti o místo (1. a 3. strana)	16
	Vyplnění služebního popisu při žádosti o místo (4. strana)	17
	Roční služební hodnocení	18
	[Předání podkladů při přeložení]	19
	Návrh na obsazení a právo na jmenování	20
	Nástup do služby	21
	Povinnost mlčenlivosti	22
	Služební přísaha	23–24
	Služební plat	25–30
	Uniformy	31
	Železniční doprava a výhody v dopravě	32
	Konkretální status	33
	Služební výměna	34
	Přeložení	35
	Vzdání se služebního místa	36
	Přeložení na odpočinek na určitou dobu či na stálo	37
	Disciplinární vyšetřování	38
	Výkaz personálního stavu	39
Úřední povinnosti personálu okresního hejtmanství		
	a) Všeobecně (dodržování zákona):	40
	Péče o blaho obyvatelstva	41
	Zachování úřední autority	42
	Chování v úřadu a mimo něj	43

	Zachování souladu mezi úřednictvem	44
	Jednání se stranami	45
	Nošení služebního oděvu	46
	Dodržování úředních hodin	47
	Služba v neděli a ve svátek	48
	Překážky	49
	Vzdálení se z místa sídla úřadu	50
	Dovolená	51
	Zástupování v úřadu	52
	Předpojatost	53
	Přijímání darů	54
	Zachování úředního tajemství	55
	Vedlejší zaměstnání	56
	Sňatek	57
	Rodinné události	58
	b) z úřední povinnosti v jednotlivých bodech:	
	1) Vedení úřadu	60
	Zaučení do výkonu práce	61
	Dozor nad úřednictvem	62
	Podání a informování zemského úřadu	63
	Zajištění umístění úřadu	64
	Vnitřní zařízení úřadu	65
	Úřední paušál	66
	Hospodaření s penězi a ceninami	67
	2) přidělený úřední personál	68
	Práva znalí úředníci	69
	Berní referent	70
	Úřední lékař	71
	Úřední zvěrolékař	72
	Úředníci stavební služby	73
	Lesní technik a lesní hlídač	74
	Okresní školní inspektor	75
	Zeměbranecký evidenční úředník	76
	Kancelářští úředníci	77
	Kancelářský pomocný personál	78
	Sluhové	79
	Úřední inspekce	80
Kancelářský řád okresních hejtmanství		
1. Úvod		
	Kancelářská místa	81
	Jednací plán	82
	Rozdělení práce	83
	Vedení kanceláře	84
2. Podatelna		
	Převzetí podání v podatelně	85–86
	Převzetí podání mimo podatelnu	87–88
	Soukromá psaní	89
	Peníze	90–93
	Potvrzení přijetí	94
	Převzetí peněz bez potvrzení	95
	Vyčlenění podání určených pro představeného úřadu a berní oddělení	96

	Rozdělení a přidělení podání	97–100
	Zacházení s tiskovinami [Písemnosti nejasného obsahu]	101–102
	Uložení jednacího plánu a rozdělení práce na podatelně	103
3. Kancelářská oddělení		
	Práce a vybavení všeobecně	104–107
	Podací poznámka (nedostatek v kolkovném)	108
	Podací knihy a) zápisy a spojování předchozích a následných spisů b) podoby podacích knih c) předmět zápisu d) pořízení podacích knih e) vyplňování rubrik f) jednací číslo, pořadové číslo g) značky a zpracovatel h) věc v podací knize i) kmenové číslo, předchozí číslo, následné číslo k) mateřská čísla, dceřiná čísla l) spisový přehled m) sběrný kus n) předání ke zpracování o) vynášení, předání do píárny	109–129
	Porovnání čistopisů	130–131
	Nahlédací kniha a) zřízení b) způsob a podoba zápisů	132–135
	Evidence lhůt a) lhůtní police b) lhůtní kalendář poznámenání lhůty v podací knize	136–139
	Řazení a spojování služebních kusů	140
	Obal na spisy	141–142
	Tašky na přílohy	143–144
	Spisový „sešit“ a spisový svazek	145–147
	Základní knihy a knihy „poznámek“	148
	Uschování spisů a) registraturní skříň b) běžná a stálá registratura c) uložení a řazení spisů v registratuře d) předpisy, všeobecné a zvláštní spisy e) pořízení registraturních skříní f) vkládání spisů g) roční převedení do další registratury h) vyjímání spisů	151–165
	Výkaz nedodělků a) o nevyřízených písemnostech b) o vyjmutých spisech c) úschově	166–170
	Výkaz projednaných záležitostí	171
4. Píárna		
	Psací stroje, rozmnožovací zařízení	172
	Rukopisy	173

	Poznámky o písařských pracích	174
	Podoba čistopisů	175–177
5. Výpravna		
	Vyzvedávání z pošty	178–179
	Doručení telegrafních zpráv a expresních dopisů	180
	Nakládání se služebními kusy určenými k odeslání a) zabalení b) opatření nápisy	181–183
	Odeslání poštou a) poštovné b) kniha podání na poštu c) poštovní podací list d) dodejka (návrátka)	184–189
	Přímé doručení	190–193
	Oznámení na úřední desce	194
6. Všeobecná ustanovení		
	Žádosti na kancelář	195
	Využívání kancelářské práce jiných úředníků okresního hejtmanství	196
	Vyjímání spisů v případě zaneprázdnění kancelářských úředníků	197
	Mimoslužební činnost během úředních hodin	198
	Podávání informací	199–200
	Nahlížení do spisů, vyhotovování opisů	201
	Pořádek v kanceláři	202–206
	Psací pomůcky	207–209
	Výkaz zařízení v kancelářích	210–211
Projednávání, přidělování a zpracování písemností		
1. Úvod		
	Úřední působnost	212
	Zakročení z úřední moci	213
2. Úřední komunikace		
	Ústní komunikace všeobecně	214
	Ústní rozmluva	215
	Převzetí prosby, úřední připomenutí, „přijímací psaní“	216–217
	Trestní oznámení	218–219
	Písemná komunikace	220–221
	Úřední telegrafické zprávy	222
3. Předvolání a výslechy		
	Předvolání všeobecně	223–226
	Předvolání osob z míst mimo sídlo úřadu	227–228
	Vyhotovení předvolání	229
4. Projednání		
	Vedení projednání	230–232
	Přibrání účastníků, svědků a znalců	233–235
	Stanovení projednávaných závěrů	236
	Vyhotovení písemností o projednávání	237–238
	Opisy písemností o projednávání	239
5. Služební cesty		
	Důvod k služební cestě	240
	Úřední jednání ve spojení s úředními cestami	241–242
	Služební cesty představeného úřadu	243

	Instrukce a oprávnění	244–245
	Zrychlené provedení úředních výkonů a zpracování záležitostí spjatých se služební cestou	246
6. Přidělení prací		
	Vlastní přidělení od představeného úřadu	247
	Stálé a proměnlivé pracovní rozdělení všeobecně	248
	Změny v přidělování	249
	Kancelářské práce prováděné právně vzdělanými úředníky (konceptními úředníky)	250
7. Třídění došlých spisů		
	Prohlédnutí podání představeným úřadu	251
	Postoupení podání na jiné místo nebo úřad	252
	Důvěrná podání	253
	Podací kniha představeného úřadu	254
	Pokyny k vyřízení	255
8. Čas k vyřízení		
	„Naléhavá“ podání	256
9. Zpracování písemností		
	Povědomí o uložení spisů	257
	Úřední sloh	258
	Písemné jednání s úřady	259–262
	Ověřování cizojazyčných listin	263
	Překlady cizojazyčných písemností	264
	Úřední jednání se soukromými osobami	265
	Úplnost vyřízení	266
	Oddělená vyřízení různých projednávaných záležitostí	267
	Koncept, čistopis a prvopis (originál)	268
	Věc	269
	Koncepty vyřízení	270–272
	Oprávněnost využití prvopisného vyřízení	273
	Průběžné psaní	274
	Zohledňování poštovních předpisů	275–276
10. Podoby písemného vyhotovení		
	Rozdělení typů písemností	277
	Výměry (Bescheide) a výnosy (Erlässe)	278
	Souběžná vyhotovení	279
	Přípisy a psaní	280
	Zprávy	281–283
	Zprávy v krátké cestě	284
	Konečně a dočasně vyřizované záležitosti	285–286
11. Formuláře a tiskopisy		
	Formuláře a „nátisky“ všeobecně	287
	Výkaz tiskopisů	288–289
12. Lhůty		
	Lhůtní záznam	290
13. Schválení a podpis		
	Přezkoušení a vyhotovení vyřízení	291–292
	Podepsaní otiskem	293
14. Kontrola úředních nedodělků		
	Projednání vykázaných nedodělků	294
15. Úřední rozhodnutí a opatření		
	Příslušnost úřadů, výslech účastníků	295–296

	Důkazy	297
	Obsah rozhodnutí, ponaučení o právních prostředcích	298
	Odkaz na možnost odvolání	299–300
	Výkon nařízených opatření	301–305
	Změny rozhodnutí	306
16. Doručování		
	Účinnost doručování	307
	Bezprostřední doručení stranám	308
	Oddělené doručení rozhodnutí zúčastněných obcí	309
	Doručovací list	310
	Doručování cizích vyhotovení	311
	Veřejné vyhlášení	312–313
17. Úřední vyhotovení opisů, nahlížení do spisů, ověření opisů		
	Vyhotovení od stran vyžádaných a opisy úředních písemností	314
	Zmocnění k vyhotovení opisů nebo nahlížení do spisů	315
	Poplatky za vyhotovení	316
	Ověření opisů	317
18. Platby za politická řízení		
	Sazebník úhrad za úřední řízení mimo služební místo	318–319
19. Úřední dny		
	Měsíční úřední dny	320
	Účel úředních dnů	321
	Pozvání starosty	322
	Stanovení úředních dnů	323
20. Úřední listy		
	Obsah úředních listů	324
	Účel úředních listů	325
Dodatek o nakládání s penězi		
	Přístup ke komunikaci s poštovní spořitelnou	1
	Účetní	2
	Peněžní kniha	3
	Zvláštní účty	4
	Založení účetních knih	5
	Zapsání příjmů	6
	Zapsání výdajů	7
	Uschování účetních knih a dokladů	8–9
	Potvrzení příjmů	10
	Úschova peněz, razítek a cenných listin	11–12
	Kontrola peněžní hotovosti	13–15
	Účet za úřední listy	16
	Účet za lovecké karty	17
	Účet za zúčtovatelné tiskopisy	18
	Účet za úřední kalendář a za úřední knihy	19
	Převod z peněžní knihy do jednoho zvláštního účtu	20

Příloha č. 3 – Systematika pražského úředního naučení (1910)

Údaje (vystižení obsahu oddílu) explicitně neuvedené v normě byly doplněny do hranatých závorek

Pražský kancelářský řád (1910)			
Částka první			
	Všeobecně		
		Kancelářská místa	1
		Kancelářská místa daňových úřadů	
		Jednací plán	2
		Registraturní plán	
		Skartování spisů	
			Ustanovení a změny jednacího plánu
		Rozdělení práce	3
		Vedení kanceláře u okresních hejtmanskství	4
		Vedení kanceláře u místodržitelství	
Částka druhá			
	Podatelna		
		Převzetí podání v podatelně	5
		Převzetí písemností mimo podatelnu	6
			[Zákaz odmítnutí převzetí]
			[Převzetí mimo podatelnu]
		Soukromá psaní	9
		Vyzvednutí poštovních zásilek	10
		Potvrzení převzetí	11
		Zákaz otevření dopisů určených pro představeného úřadu a pro berní oddělení	12
		Otevírání dopisů, balíků a jiných a zpracování podání v podatelně	13
		Přílohy – zajištění	
		Přerazítkování	
		Znehodnocení kolků	
		Podací poznámka	14
		Nahlédací spis	15
		Den podání na poště	16
		Den podání na poště – ponechání poštovní obálky	
		Zacházení s penězi v podatelně	17
		Předání peněžních „kusů“ vedoucímu peněžního deníku	
		Převzetí peněžních „kusů“ vedoucím peněžního deníku	

		Zasílání peněz bez přípisu	18
		Peněžní „kusy“. Oznámení	19
		Osobní předání cenin	20
		Převzetí peněžního „kusu“ bez potvrzení převzetí	21
		Kompletnost psaní v zasílací tašce – poštovní podací obálce	22
		Rozdělení různých záležitostí obsažených v jednom podání u okresních hejtmanství	23
		Rozdělování podání podle kancelářských oddělení	24
		Sumární soupis podání v podatelně	
		Odevzdání neodkladných dokumentů	
		Tiskoviny	25
		Periodická tiskoviny	
		Písemnosti nejasného zařazení a obsahu	26
		Vyložení jednacího plánu a rozdělení prací v podatelně	27
		Otevírací doba podatelny	28
		Konzultační možnosti	29
Částka třetí	Kancelářská oddělení		
		Úkoly a zřízení kancelářských oddělení všeobecně	30
		Vedoucí kancelářského oddělení	31
		Vzájemná výpomoc vedoucích kancelářů u okresních hejtmanství	
		Vzájemná výpomoc vedoucích kancelářů u místodržitelství	
		Vedení více kancelářských oddělení jedním vedoucím kanceláře	
		Soupisy spisů (evidenze spisů) v kancelářském oddělení	32
		Evidenze spisů u zpracovatelů v písařně a výpravně	
		Ustanovení a počet kancelářských oddělení	33
		Počet kancelářských oddělení u okresních hejtmanství	
		Počet kancelářských oddělení u místodržitelství	
		Označování kancelářských oddělení	34
		Převzetí písemností kancelářskými odděleními u místodržitelství a okresních hejtmanství	35
		Vrácení písemností, které nenáleží kancelářskému oddělení	

		Soupisy písemností, které jsou předány z podatelny, případně od vedoucího účetního deníku na kancelářské oddělení		
		Označení podání v kancelářském oddělení		36
		Kontrola počtu příloh		
		Okolkování a překolkování		37
		Převzetí kolků		
		Kmenové číslo a pořadové číslo		
		Oddělování různých záležitostí v jednom podání při okresních hejtmanstvích		
		Záležitosti překračující z roku do roku		
		Části záležitosti (v případě řízení delším jak dva roky)		
		Obnovení vyřízené záležitosti		
		Dodatečné připojení		
		Nové žádosti		
		Předchozí spisy k dané záležitosti a „vztahové“ spisy		
			Mateřské a dceřiné číslo	
Částka čtvrtá	Podací knihy, podací listy			
		Zápisy podání		39
		Podací listy, podací knihy		
			Výhody podacích listů	
		Zřízení podacích listů ve všeobecných záležitostech		40
		Podací rubriky		
		Rubriky o expedici		
		Předtištění kmenových čísel		
		Předtištění pořadových čísel		
		Podací listy pro „sběrné zprávy“		
		Podací knihy u okresních hejtmanství (politických okresních úřadů)		41
		Zapisování do podacích knih (listů)		42
		Podání, která u okresních hejtmanství se nezapisují do podací knihy		
		Povinný exemplář tiskovin		
		Nakládání s podacími listy		43
		Položka „věc“ v podací knize (v podacích listech)		44
		Zapisování do podacích listů		45
		Řazení podání		46
		Podací listy u okresních hejtmanství		47
		Priorace s předchozími spisy		48
		Předání podání představenému úřadu za účelem přidělení		49

		Peníze		50
		Ukládání podacích listů		51
		Zvláštní ukládání podacích listů o pouze formálně vyřízených záležitostech		
		Podací listy o věcně vyřízených záležitostech		
		Zápisy pořadových čísel písemností v podacích listech		
Částka pátá	Nahlédací knihy			
		Nahlédací knihy		52
		Zřízení nahlédací knihy		
		Systematická – první část nahlédací knihy		53
		Normy		
		Všeobecné záležitosti		
		Zvláštní záležitosti		
			Všeobecné záležitosti	
		Abecední – druhá část nahlédací knihy		54
		Zápisy všech jmen do nahlédací knihy		
		Několikanásobný zápis do nahlédací knihy		55
		[Označení značkami nahlédacích knih]		56
		Převzetí informací z podacích listů při zápisu do nahlédací knihy		57
		Okamžité vložení informací do nahlédací knihy		
Částka šestá	Dodržování lhůt			
		Vyřízené spisy		58
		Obnovené jednou uzavřených záležitostí		
		Lhůty		60
		Dodržování lhůt		
		Lhůtní seznam		
		Zvláštní lhůty		
		Dodržování (vymáhání) lhůt		
		Lhůtní seznam podle povahy lhůt		
		Úřední připomenutí pro časově omezené záležitosti		
		Lhůtní připomínka		
		Lhůtní „dohled“ – alternativa I.		
		Lhůtní „dohled“ pomocí zvláštních lhůtních listů – alternativa II.		
Částka sedmá	Vyřízení, výmaz			
		Odevzdání zpracovaných písemností v ve spisových deskách od zpracovatele		62

		Specifika zpracovaných písemností podle osob určených ke schválení	
		Přehled schválených písemností	63
		Vyřízení – výmaz	
		Řazení vyřízených písemností	
		Kontrolní písemnosti	
		Písemnosti s příkazy [k dalšímu opatření]	64
		Písemnost předložená jiným oddělením k posouzení	65
		Soupis písemností předložených jiným v kancelářském oddělení	66 ⁹⁴⁵
		Vyřízení (výmaz) a jeho uvedení v jednotlivých rubrikách podacího listu	
		Odeslání písemností s pokyny před odesláním	
		Obsah vyřízení	
		Počet příloh	
		Více aprobantů u místodržitelství	
		Více aprobantů u okresních hejtmanství	
		Odvolací písemnost u místodržitelství	
		Písárna	
		Prvopisná odvolací písemnost	
		Neschválená odvolací písemnost	
		Nahlédací spis po odeslání	
		Registraturní záznam	
		Odesílání písemností vyřízených v konceptu nebo v prvopisu z kancelářského oddělení	
		Odvolací písemnosti	
		Prvopisně vyřízené odvolací písemnosti	
		V departmanu (odbor) vyřízené písemnosti	
		Prvopisně vyřízené písemnosti předávané bezprostředně na výpravnu	
		Vyřízení, výmaz písemností u okresního hejtmanství	68
Částka osmá	Ukládání spisů	Uložení spisů	69
		Registraturní regály	
		Označení regálů	
		Protiprachové desky	
		Registratura kancelářského oddělení	
		Řazení a spojování	70
		Řazení spisů	

⁹⁴⁵ Pořadové číslo 67 v tisku neuvedeno.

		Spojování spisů	
		Řazení a spojování písemností zvláště	71
		Řazení a spojování registraturních spisů	
		Odpovědnost každého úřadu za seřazení svých spisů	
		[Spojení spisů podle pořadí v písárně]	72
		Spisové desky pro registraturní spisy	73
		Označování spisových desek	
		Registraturní označení spisů bez spisových desek	
		Řazení písemností v registratuře	74
		Ukládání předpisů podle kmenového čísla	
		Ukládání všeobecných spisů podle kmenového čísla	
		Spisové obálky	
		Specifické spisy uložené podle abecedního řazení	
		Spisové obálky	
		Nespojení registraturních spisů	
		Konvolut	
		[Přiorační lístky]	75
		Zvláštní uložení cenných spisů	
		Předpisy	76
		Zapůjčení spisů z registratury	77
		Změny jednacích plánů, přesun registraturních spisů mezi kancelářskými odděleními	78
		Odevzdávání registraturních spisů kancelářského oddělení do centrální registratury	79
		Konvolut	
		Uspořádání registraturních spisů kancelářských oddělení v centrální registratuře	
		Nahlížení do spisů	80
		Opisy spisů	81
		Skartace spisů	82
Částka devátá	Denní záznamník, jednacích čísla a výkaz nedokončených záležitostí		
		Denní záznamník kancelářského oddělení	83
		Výkaz nedokončených jednacích čísel	
		Denní výkaz okresního hejtmanství, resp. místodržitelství	
		Výkaz nedokončených jednacích	

		čísel místodržitelského departmanu, okresního hejtmanství	
		Výkaz nedokončených jednacíh čísel z dohlížecí oblasti, tak i u místodržitelství	
		Výkaz nedokončených jednacíh čísel z místodržitelství	
		Výkaz nedokončených jednacíh čísel všech dohlížecích oblastí	
		Záležitosti výkazu nedodělků	84
Částka desátá	Písárna		
		Průpisné archy sloužící k přidělování čistopisných konceptů vyřízení	85
		Nápisy pro koncepty	86
		Čistopisy vyhotovené pro litografii a tisky	
		Čistopisné koncepty zpracovány jednotlivými písárskými silami pomocí průpisových archů	
		Vnější podoba písemných vyhotovení	
		Průběžné psaní	
		Připojení „věci“ na všechna vyhotovení	
		Porovnání (mundace) u místodržitelství	
		Porovnání (mundace) u okresního hejtmanství	
		Povinnost písárských sil připojit k vyhotovení příslušné přílohy	87
		Vykazování (poznamenání si) písárskými silami provedených čistopisů z konceptů pomocí průpisných archů	88
		Odevzdání čistopisných konceptů prostřednictvím průpisových archů	89
		Zajištění podpisu	90
		Pokyny k expedici	91
		Předání podepsaných vyhotovení spolu s přílohami výpravně	92
		Vrácení konceptů spolu s předchozími spisy příslušnému kancelářskému oddělení	
		Písemnost Ad acta obdrží příslušné kancelářské oddělení okamžitě	
		V písárně se provádí evidence podle dne předání a kancelářského oddělení	93
		„Okamžitá“ psaní konceptů	94

Částka jedenáctá	Výpravna		
		Výpravna obdrží k vypravení písemnosti oznámení z písárny, resp. z kancelářského oddělení	95
		Výpravna musí všechny písemnosti v den obdržení vypravit	
		Řazení podle adresátů	
		Zasílací tašky	96
		Odevzdání na poštu	
		Evidence spisů ve výpravně	
Dvanáctá částka	Spolupůsobnost		
		Součinnost právních a odborných úředníků s vedoucím kanceláře	97
		Průběžné psaní	
		„Věc“	
		Řazení, číslování listů	
		Spojování	
		Listy „Úředního připomenutí“ pro psaní s „Věcí“, pro řazení, číslování a spojování	
		Okamžité prohlížení podání	
		Doplňování spisy	
		Jen nutná doplnění jsou nařízena	
		Lhůty	
		Vyřízení – ve věci vyřízené záležitosti	
		Rok skartace	
		Spisová smyčka (balík)	
		Obdobná vyhotovení pro větší počet míst	
		Odevzdání zpracovaných písemností řazených podle kancelářského oddělení a rozdělené podle označení	
		Objednávky spisů z registratury	
		Řazení a spojování předchozích spisů (prior)	
		Heslovité vyjádření obsahu vyřízení	
		Předpisy	
		Součinnost	
Částka třináctá	Dozor nad chodem úřadu		
		Dozor vedoucího kanceláře (vedoucího kanceláře)	98
		Podací knihy	
		Nahlédací knihy	
		Vynášení – výmaz	
		Lhůty	
		Vyřízení	
		Skartace	

		Řazení a spojování	
		Včasnost čistopisného provedení	
		Předpisy	
		Ukládání v registratuře	
Částka čtrnáctá	Pokyny k nakládání s penězi u politických úřadů		
		Přístup k poštovnímu spořitelnímu spojení	99
		Vedoucí účetní knihy	
		Účetní kniha	
		Zaúčtování příjmu	
		Zpracování peněz v podatelně	
		Osobní předání cenin	
		Oznámení jména osoby oprávněné přejímat peníze	
		Částky do 100 mohou zůstat v pokladně	
		Uschování kolků	
		Účetní kniha pro nakládání s kolky	
		Hotovost se ukládá do poštovní spořitelny	
		Politická depozita	
		Při uvolnění peněz musí být zaznamenány údaje o vydání	
		Zápis vydání	
		Úschova účetních knih a dokladů	
		Kontrola hospodaření s penězi	
		Účet za úřední listy	
		Účet za přísně zúčtovatelné tiskopisy	
		Převod z účetní knihy do zvláštního účtu	

Příloha č. 4 – Hlavní skupiny jednacího plánu dle dolnorakouského naučení (1905).

Detailnější rozpis jednotlivých skupin následuje v příloze č. 5.

Skupina		Číslo oddílu
I.	Ústava	1–6
II.	Sčítání lidu, státní občanství, domovské záležitosti, obecní záležitosti, chudinství	7–16
III.	Volné	17–27
IV.	Zeměbrana, vojenství, vojenská taxa	28–44
V.	Náboženství, manželství, matriky	45–53
VI.	Vyučování, umění a věda	54–81
VII.	Zdravotní péče	82–97
VIII.	Veterinární záležitosti	98–110
IX.	Zemědělství	111–132
X.	Voda, komunikace, stavební a požární policie	133–151
XI.	Akciové a pojišťovací společnosti, spořitelny a spolky	152–161
XII.	Obchod a živnosti	162–185
XIII.	Nemocenské a úrazové pojištění	186–194
XIV.	Mravnostní policie, správní přestupky, všeobecný policejní dohled	195–226
XV.	Dobročinná zařízení, nadace a fondy	227–232
XVI.	Různé	233–235

Příloha č. 5 – Detailní členění jednacího plánu na oddíly podle dolnorakouského naučení

Poslední sloupec obsahuje arabské číslice sloužící jako registraturní značky pro uložení spisů.
(Slovo volné značí neobsazení oddílu, možné pozdější včlenění nové agendy.)

Skupina		Číslo oddílu
I.	Ústava	1–6
	Nejvyšší císařský dům, cizí státní představitelé	1
	Společné říšské a zemské záležitosti	2
	C. a k. úřady	3
	Personální záležitosti	4
	Periodická podání	5
	Jiné skupiny I.	6
II.	Sčítání lidu, státní občanství, domovské záležitosti, obecní záležitosti, chudinství	7–16
	Sčítání lidu	7
	Občanství	8
	Domovské záležitosti	9
	Obecní záležitosti	10
	Okresní chudinská rada	11
	Chudinské, čelední záležitosti, náklady na stravování	12
	Volné	13
	Volné	14
	Periodická podání	15
	Jiné skupiny II.	16
III.	Volné	17–27
	Volné	18
	Volné	19
	Volné	20
	Volné	21
	Volné	22
	Volné	23
	Volné	24
	Volné	25
	Volné	26
	Volné	27
IV.	Zeměbrana, vojenství, vojenská taxa	28–44
	Šetření o vojenských povinnostech	28
	Služební povinnost	29
	Zeměbrana	30
	Odvod a přezkoušení	31
	Omilostnění od vojenské povinnosti, propuštění	32
	Evidence	33
	Vojenské ubytování, stravné, příprěž	34
	Vojenské úřady, vojenské velitelství a vojenské instituce	35
	Odvod koní, povozy	36

	Mobilizace	37
	Vojenská taxa	38
	Úřední trestní řízení	39
	Měšťanský sbor, střelecké sbory	40
	Rozvržení a zúčtování	41
	Volné	42
	Periodická podání	43
	Jiné skupiny IV.	44
V.	Náboženství, manželství, matriky	45–53
	Záležitosti náboženství	45
	Stavby k náboženským účelům	46
	Náboženský fond	47
	Manželské záležitosti	48
	Matriční záležitosti	49
	Dávky	50
	Volné	51
	Periodická podání	52
	Jiné skupiny V.	53
VI.	Vyučování, umění a věda	54–81
	Školské úřady, Školní dohled	54
	Vysoké školy	55
	Akademie	56
	Musea	57
	Konservatoře (společnosti přátel hudby)	58
	Doktorská kolegia	59
	Kulturní instituce	60
	Vědecké instituce	61
	Státní zkoušky, promoce	62
	Nadace a příspěvky pro účely vzdělávání	63
	Stipendia a fondy	64
	Teresianum, civilní dívčí pensionát	65
	Střední školy	66
	Živnostenská a komerční učiliště	67
	Vzdělávací učiliště pro učitele a učitelky	68
	Výstavba, zřizování a správa národních a měšťanských škol	69
	Vyučování na národních a měšťanských školách	70
	Budovy národních a měšťanských škol	71
	Národní a měšťanské školy (školáci a žáci)	72
	Národní a měšťanské školy (učitelé)	73
	Zařízení a kurzy pro slaboduché děti	74
	Zařízení pro děti v předškolním věku	75
	Jiná učitelská a vzdělávací zařízení	76
	Školní fondy a nadace	77
	Volné	78
	Volné	79
	Periodická podání	80
	Jiné skupiny VI.	81
VII.	Zdravotní péče	82–97
	Zdravotnické osoby	82
	Zdravotnické skupiny	83

	Lékárny, léky a jedy	84
	Prevence před zdravotními škodami	85
	Ústavy nemocenské a pro obecné dobro, lázně, cestovní ruch	86
	Choromyslní	87
	Nalezenci	88
	Očkování	89
	Infekční nemoci	90
	Ohledávání mrtvol	91
	Pohřební záležitosti	92
	Živobytí	93
	Inspekce a znalecké posudky	94
	Komory lékařů	95
	Periodická podání	96
	Jiné skupiny VII.	97
VIII.	Veterinární záležitosti	98–110
	Zvěrolékařský a veterinární personál	98
	Zvěrolékařská léčiva – očkování	99
	Nemoci zvířat	100
	Doprava zvířat a zvířecích produktů	101
	Volné	102
	Prohlížeitel dobytka a masa, nouzové porážky	103
	Zvěrolékařská inspekce, inspekce a znalecké posudky	104
	Potírání dobytčího moru – překročení	105
	Jatka, pohodnictví, mrchoviště	106
	Volné	107
	Volné	108
	Periodická podání	109
	Jiné skupiny VIII.	110
IX.	Zemědělství	111–132
	Vzdělávání, výstavy	111
	Agrární operace	112
	Dohled nad zemědělstvím	113
	Škodlivé rostliny a zvířata s výjimkou škůdců révy	114
	Živelné škody, kritický stav	115
	Hornictví a hutnictví	116
	Orba, zahradnictví, ovocnářství, lukařství	117
	Vinařství, škody na vinařství	118
	Chov dobytka	119
	Lesnictví	120
	Soukromé honitby, zoologické zahrady	121
	Lovecká společenstva	122
	Lovecké karty	123
	Hájení divočiny, odstřel, honební škody a škody způsobené divokou zvěří	124
	Ochrana ptactva	125
	Rybaření	126
	Fideikomisy, pozemkové knihy	127
	Využívání zemědělských výsledků	128
	Volné	129
	Volné	130
	Periodická podání	131

	Jiné skupiny IX.	132
X.	Voda, komunikace, stavební a požární policie	133–151
	Jakost a užívání vod	133
	Hrazení bystřin, meliorace, plavební kanály	134
	Regulace Dunaje	135
	Plavební a pořiční policie	136
	Dohled nad řekami, toky a komunikacemi	137
	Mosty a můstky	138
	Silnice a cesty	139
	Okresní silniční výbor	140
	Železnice	141
	Pošta, telegraf, telefon, vzduchoplavba, poštovní holubi	142
	Stavební záležitosti	143
	Technické posudky a posudková služba pro cizí úřady a místa	144
	Požární policie	145
	Doprava automobily a motocykly	146
	Vyvlastnění (expropriace)	147
	Stavební deputace	148
	Volné	149
	Periodická podání	150
	Jiné skupiny IX.	151
XI.	Akciové a pojišťovací společnosti, spořitelny a spolky	152–161
	Akciové společnosti	152
	Pojišťovací společnosti a spolky podle patentu z roku 1852	153
	Spořitelny	154
	Živnostenská a hospodářská společenstva	155
	Registrované pomocné kasy	156
	Pojištění proti požáru, krupobití a pro dobytek	157
	Spolky podle zákona z roku 1867	158
	Volné	159
	Periodická podání	160
	Jiné skupiny IX.	161
XII.	Obchod a živnosti	162–185
	Podomní výroba	162
	Oprávnění k provozování výčepu a čepování vlastního vína	163
	Jednatelství, pracovní a soukromé zprostředkovatelny	164
	Živnostenské soudy	165
	Živnosti spojené s vlastnictvím nemovitosti	166
	Obchod a živnosti	167
	Rozhodnutí o rozsahu živnosti	168
	Doprava provozovaná po živnostensku (živnostenská doprava), tržní právo	169
	Živnostenští pomocní pracovníci	170
	Práce přesčas, nařízení práce	171
	Živnostenská společenstva	172
	Živnostenské a průmyslové výstavy	173
	Podomní obchod	174
	Kočovné živnosti	175
	Obchodní a živnostenská komora	176
	Ochrana známek a vzorů	177

	Privilegia a patenty	178
	Míry a váhy	179
	Licitace a výprodeje	180
	Živnostenské inspekce	181
	Volné	182
	Volné	183
	Periodická podání	184
	Jiné skupiny IX.	185
XIII.	Nemocenské a úrazové pojištění	186–194
	Nemocenské pojištění	186
	Nemocenské pokladny	187
	Úrazové pojištění	188
	Klasifikace a předpis částek pro úrazové pojištění	189
	Pracovní úrazy	190
	Volné	191
	Volné	192
	Periodická podání	193
	Jiné skupiny XIII.	194
XIV.	Mravnostní policie, správní přestupky, všeobecný policejní dohled	195–226
	Volné	195
	Tisková policie	196
	Divadelní policie	197
	Představení a divadelní produkce	198
	Veřejná zábava	199
	Záležitosti četnictva	200
	Četnické týdenní zprávy	201
	Bezpečnostní policie	202
	Veřejný pořádek a klid	203
	Mravnostní policie, ochrana dětí a zvíře	204
	Záležitosti pasů a ohlašování	205
	Postrk	206
	Trestní a donucovací nápravná zařízení	207
	Volné	208
	Dohled a vypátrání	209
	Podvodník nemocniční a lakatel podpor	210
	Tuláci a cikáni	211
	Neštěstí	212
	Nálezy a ztráty, odměny za záchranu lidského života	213
	Sbírky a loterie	214
	Volné	215
	Záležitosti zbraní a munice, trhavin	216
	Zkoušky parních kotlů	217
	Volné	218
	Shromažďování podle zákona o shromažďování	219
	Zprávy o událostech	220
	Volné	221
	Volné	222
	Volné	223
	Volné	224
	Periodická podání	225
	Jiné skupiny XIV.	226

XV.	Dobročinná zařízení, nadace a fondy	227–232
	Dobročinná zařízení	227
	Dražební úřad, uschovatelna (uschovací úřad)	228
	Dobročinné nadace	229
	Volné	230
	Periodická podání	231
	Jiné skupiny XV.	232
XVI.	Různé	233–235
	Kauce, depozita, svěřené platy; pokud nepatří pod některý jiný oddíl všeobecná korespondence	233
	Volné	234
	Jiné skupiny XIV.	235

Příloha č. 6 – Schéma zachycující proměnu okresních hejtmanství v Dolních Rakousích⁹⁴⁶

Politický okres	Soudní okres	1868	Od 1890	Od 1892	Od 1896	Od 1897	Od 1899	Od 1901	Od 1905
Amstetten	Amstetten								
(*1868)	Haag								
	Waidhofen a. d. Ybbs								
	St. Peter i. d. Au								
	Ybbs					(k Melk)			
	Persenbeug							(k Pöggstall)	
Baden	Baden								
(*1868)	Pottenstein								
	Mödling					(k Mödling)			
Bruck a. d. Leitha	Bruck a. d. Leitha								
(*1868)	Hainburg a. d. Donau								
	Schwechat								
Groß-Enzersdorf	Groß-Enzersdorf								(zánik přenesením sídla okresu do Floridsdorfu, kam poté příslušely i dosavadní soudní okresy)
(1868–1896)	Marchegg								
	Matzen								
Floridsdorf	Floridsdorf ⁹⁴⁷								

⁹⁴⁶ K vypracování přehledu využito Kurt Hürbe, Die Bezirkshauptmannschaft in Niederösterreich. Kompetenzen, Funktion, Arbeitsweise, St. Pölten – Wien 1974.

Politický okres	Soudní okres	1868	Od 1890	Od 1892	Od 1896	Od 1897	Od 1899	Od 1901	Od 1905
(*1897)	Groß-Enzersdorf	<i>(od Groß-Enzersdorf)</i>							
	Korneuburg					<i>(od Korneuburg)</i>			
	Marchegg	<i>(od Groß-Enzersdorf)</i>					<i>(ke Gänserndorfu)</i>		
	Matzen	<i>(od Groß-Enzersdorf)</i>					<i>(ke Gänserndorfu)</i>		
Korneuburg	Korneuburg							<i>(některé obce k Floridsdorf okolí)</i>	
(*1868)	Stockerau								
	Wolkersdorf im Weinviertel								
Gänserndorf (*1.6.1901)	Marchegg	<i>(od Folridsdorf okolí)</i>							
	Matzen	<i>(od Folridsdorf okolí)</i>							
	Zistersdorf	<i>(od Mistelbach)</i>							
Waidhofen a. d. Thaya (*1868)	Waidhofen a. d. Thaya								
	Raabs a. d. Thaya								
	Dobersberg								
	Schrems						<i>(k Gmünd)</i>		
	Litschau						<i>(k Gmünd)</i>		
Gmünd (*1.10.1899)	Litschau	<i>(od Waidhofen a. d. Thaya)</i>							
	Schrems	<i>(od Waidhofen a. d. Thaya)</i>							
	Weitra	<i>(od Zwettl)</i>							

947 Soudní okres ustanoven k 23.10.1895

Politický okres	Soudní okres	1868	Od 1890	Od 1892	Od 1896	Od 1897	Od 1899	Od 1901	Od 1905	
Zwettl	Weitra								(k Gmünd)	
(*1868)	Groß-Gerungs									
	Zwettl									
	Allentsteig									
	Ottenschlag								(k Pöggstall)	
Pöggstall	Ottenschlag							(od Zwettl)		
(*1.10.1899)	Persenbeug								(od Amstetten)	
	Pöggstall								(od Krems)	
Hernals	Hernals								(k Vidni)	
(1868–1901)	Klosterneuburg								(k Währing)	
	Tulln a. d. Donau								(k Währing)	
	Ottakring								(k Vidni)	
Währing	Klosterneuburg							(od Hernals)	(k Tulln)	
(*1.1.1890)	Tulln a. d. Donau								(od Hernals)	(k Tulln)
	Währing									(k Vidni)
Tulln a. d. Donau	Klosterneuburg								(od Hernals)	
(*1.1.1892)	Tulln									(odHernals)
	Atzenbrugg									(od St. Pölten)
	Kirchberg am Wagram									(od Krems)
Krems	Kirchberg am								(k Tulln)	

Politický okres	Soudní okres	1868	Od 1890	Od 1892	Od 1896	Od 1897	Od 1899	Od 1901	Od 1905
	Wagram								
(*1868)	Krems								
	Mautern a. d. Donau								
	Langenlois								
	Gföhl								
	Spitz a. d. Donau								
	Pöggstall								(k Pöggstall)
	Sechshaus	Sechshaus							(k Vidni)
(*1868–1891)	Fünfhaus								(k Vidni)
	Purkersdorf								(k Hietzing)
	Hietzing								(k Hietzing)
Hietzing ⁹⁴⁸	Purkersdorf		(od Sechshaus)						
(*1.1.1890)	Hietzing		(od Sechshaus)						
	Neulengbach		(od St. Pölten)						
Hollabrunn	Hollabrunn								
(*1868)	Haugsdorf								
	Retz								
	Ravelsbach								
Horn	Horn								

948 Sídlo v Hietzingu ve XIII. vídeňském okrese

Politický okres	Soudní okres	1868	Od 1890	Od 1892	Od 1896	Od 1897	Od 1899	Od 1901	Od 1905	
(*1868)	Geras									
	Eggenburg									
Scheibbs	Scheibbs									
(*1868)	Gaming									
	Mank				<i>(k Melk)</i>					
Melk	Mank	<i>(od Scheibbs)</i>								
(*1.10.1896)	Ybbs a. d. Donau	<i>(od Amstetten)</i>								
	Melk	<i>(od St. Pölten)</i>								
St. Pölten	Melk				<i>(k Melk)</i>					
(*1868)	St. Pölten									
	Herzogenburg									
	Kirchberg a. d. Pielach									
	Neulengbach				<i>(k Hietzing)</i>					
	Atzenbrugg				<i>(k Tulln)</i>					
	Hainfeld	<i>(od Lilienfeld)</i>				<i>(k Lilienfeld)</i>				
	Lilienfeld	<i>(od Lilienfeld)</i>				<i>(k Lilienfeld)</i>				
Lilienfeld	Lilienfeld				<i>(od a k St. Pölten)</i>					
(*1868 a poté od 1.10.1897)	Hainfeld									
Wiener Neustadt	Wiener									

Politický okres	Soudní okres	1868	Od 1890	Od 1892	Od 1896	Od 1897	Od 1899	Od 1901	Od 1905
	Neustadt								
(*1868)	Gutenstein								
	Ebreichsdorf								<i>(k Mödling)</i>
	Aspang				<i>(od Neunkirchen)</i>				
	Kirchschlag				<i>(od Neunkirchen)</i>				
Mödling	Ebreichsdorf				<i>(od Wiener Neustadt)</i>				
(*1.1.1897)	Mödling				<i>(od Baden)</i>				
Mistelbach	Mistelbach								
(*1868)	Laa a. d. Thaya								
	Feldsberg (Valtice,CZ)								
	Zistersdorf								<i>(k Gänserndorf)</i>
Neunkirchen	Neunkirchen								
(*1868)	Gloggnitz								
	Aspang								<i>(k Wiener Neustadt)</i>
	Kirchschlag								<i>(k Wiener Neustadt)</i>

